G. Mihăilă

CONTRIBUȚII LA ISTORIA CULTURII ȘI LITERATURII ROMÂNE VECHI

G. MIHĂILĂ

CONTRIBUȚII LA ISTORIA CULTURII
ȘI
LITERATURII ROMÂNE VECHI

Coperta: *Cristea Müller*

BUCUREȘTI — 1972

G. MIHĂILĂ

CONTRIBUŢII LA ISTORIA CULTURII ŞI LITERATURII ROMÂNE VECHI

EDITURA MINERVA

CUVÎNT ÎNAINTE

Volumul de față reprezintă o parte din cercetările noastre din ultimii ani, expuse în cadrul cursurilor speciale consacrate culturii și literaturii române vechi, *ținute la Institutul de limbi și literaturi străine al Universității din București. Unele din ele au constituit, de asemenea, obiectul unor comunicări la congrese și reuniuni internaționale.*

Preocuparea noastră de căpetenie a fost dezvăluirea unor aspecte mai puțin sau de loc cunoscute din epoca cea mai veche a culturii românești scrise, care începe documentar în secolul al X-lea, dar capătă o dezvoltare amplă și originală după formarea statelor feudale românești, în secolul al XIV-lea. Anumite împrejurări culturale, politice și religioase au făcut ca această cultură să se exprime, la început, cu precădere în slavonă, care îndeplinea în răsăritul Europei, alături de greaca bizantină, același rol pe care-l avea latina în apusul și centrul continentului. Cercetarea manuscriselor unor însemnate texte narative și juridice bizantino-slave ne-a dus la concluzia evidentă că, din punct de vedere al informării, *cărturarii români din secolele al XV-lea, al XVI-lea și începutul celui de-al XVII-lea nu erau mai prejos decît cei din țările vecine, ba mai mult, de la un anumit moment au devenit ei înșiși „furnizori" și păstrători, peste veacuri, ai unor texte literare de preț pentru toate popoarele din aria culturii răsăritene.*

Alături de această literatură, în sensul larg al cuvîntului, împrumutată, apar, o dată cu consolidarea statelor românești, în secolul al XV-lea, și texte originale în slavonă, uneori și

în alte limbi, genul preponderent şi cel mai valoros pentru noi fiind cel istoriografic, cu certe valori literare. Pentru a nu repeta aici cele scrise în antologia de Literatură română veche *(1969) şi în ediţia* Învăţăturilor lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie (1970 și 1971), *realizate împreună cu Dan Zamfirescu şi pregătite acum pentru retipărire, am inclus în acest volum numai patru contribuţii ce aprofundează unele consideraţii expuse acolo, însoţindu-le de texte reeditate din nou după manuscris (solia lui Ștefan cel Mare la Veneţia) sau pentru prima dată la noi (două din scrierile lui Petru Movilă).*

O secţiune aparte a volumului cuprinde cercetări asupra interesantelor texte bilingve slavo-române din secolul al XVI-lea, preludiu al culturii şi literaturii în limba naţională (cu reproducerea fragmentului de Apostol *din colecţia lui N. Iorga), precum şi date noi despre lexicografia românească veche, ale cărei începuturi urcă pînă în secolele al XV-lea şi al XVI-lea, pentru a căpăta o amplă dezvoltare în sec. al XVII-lea.*

Nu putem încheia aceste rînduri, fără a exprima gratitudinea noastră colegilor şi studenţilor care ne-au ascultat cu interes, încurajîndu-ne în aceste cercetări, adesea migăloase, Direcţiei Bibliotecii Academiei Republicii Socialiste România şi colaboratorilor Cabinetului de manuscrise şi carte rară, tezaur şi laborator de neînlocuit pentru oricine se adînceşte în lectura şi studiul textelor vechi, precum şi conducerii Editurii „Minerva" şi Secţiei de istorie şi critică literară, care şi-au luat sarcina tipăririi acestei cărţi, ce o închinăm iubitorilor trecutului nostru.

G. M.

1 august 1971

I

APARIȚIA SCRIERII SLAVE ȘI PĂTRUNDEREA EI LA NORDUL DUNĂRII. RĂSPÎNDIREA ÎN ȚĂRILE ROMÂNE A IZVOARELOR NARATIVE DESPRE VIAȚA ȘI ACTIVITATEA FRAȚILOR CONSTANTIN-CHIRIL ȘI METODIE

Printre aniversările culturale organizate de Consiliul Mondial al Păcii și de U.N.E.S.C.O. în 1969 se numără și comemorarea a 1100 de ani de la moartea primului cărturar slav, creatorul alfabetului glagolitic și întemeietorul literaturii vechi slave, Constantin-Chiril. Împreună cu fratele său Metodie, Constantin-Chiril a deschis o epocă nouă în istoria popoarelor slave, care și-au întemeiat în a doua jumătate a secolului al IX-lea o cultură scrisă proprie, în strînsă legătură cu cea greacă și latină.

Fără îndoială că un astfel de act revoluționar în cadrul Europei medievale, în care, potrivit tradiției, cultura scrisă — în primul rînd, cea ecleziastică — era exprimată în limbile latină, greacă și ebraică, a fost destinat să deschidă popoarelor slave calea spre asimilarea acestei culturi și spre crearea unei literaturi proprii. Iată de ce numele celor doi frați, originari din Salonic, oraș bizantin în care trăia și o numeroasă populație slavă, au devenit încă de pe atunci și au rămas ani de-a rîndul, pînă astăzi, un simbol al culturii popoarelor slave, o expresie a egalității tuturor ginților în fața civilizației.

Cu cîțiva ani în urmă, în 1963, s-a sărbătorit împlinirea a 1100 de ani de la cunoscuta misiune moravă a celor doi frați, trimiși în anul 863 de împăratul bizantin Mihail III în Marea Moravie, la solicitarea cneazului Rostislav, pentru a predica creștinismul în limba veche slavă. Această misiune a și

însemnat, de fapt, începutul culturii scrise a slavilor [1]. În 1969, la 11 februarie, s-au împlinit 1100 de ani de la moartea lui Constantin-Chiril, supranumit Filozoful, atît pentru cultura sa filozofico-teologică, cît şi pentru cea filologico-lingvistică. Însă, potrivit unei tradiţii mai vechi, transformată în epoca renaşterii bulgare în sărbătoare a culturii, ziua lui Chiril şi Metodie se comemorează, începînd din 1856, la 24 mai (respectiv, 11 mai stil vechi) [2].

Dar să reamintim, pe scurt, principalele momente din viaţa şi activitatea celor doi fraţi cărturari, în primul rînd a lui Constantin-Chiril, pentru a fixa locul pe care-l ocupă ei în cultura europeană, în particular în cadrul ariei sudice şi răsăritene.

Născuţi în familia unui înalt demnitar din Salonic, Leon, care îndeplinea funcţia de locţiitor al strategului (şeful militar

---

[1] Din bogata bibliografie consacrată lui Constantin-Chiril şi Metodie, menţionăm aici: G. Ilinski, Опыт систематической Кирилло-Мефодиевской библиографии, Sofia, 1934; M. Poprujenko şi St. Romanski, Кирило-Методиевска библиография за 1934—1940 год., Sofia, 1942; F. Pastrnek, *Dějiný slovanských apoštolů Cyrilla a Methoda, s rozborem a otiskem hlavních pramenů*, Praga, 1902; V. Jagić, *Entstehungs geschichte der kirchenslavischen Sprache*, Berlin, 1913; A. Teodorov-Balan, Кирил и Методи, I—II, Sofia, 1920—1934; F. Dvornik, *Les Slaves, Byzance et Rome*, Paris, 1926; *Idem*, *Les Légendes de Constantin et Méthode, vues de Byzance*, Praga, 1933; P. A. Lavrov, Кирило та Методій, Kiev, 1928; *Idem*, Материалы по истории возникновения славянской письменности, Leningrad, 1930; Ilie Bărbulescu, *Istoria literaturii şi gramatica limbii bulgare vechi*, Iaşi, 1930; Fr. Trogrančić, *Letteratura medioevale degli slavi meridionali (Dalle origine al XV secolo)*, Roma, 1950; E. Gheorghiev, Кирил и Методий, основоположници на славянските литератури, Sofia, 1956; *Idem*, Кирил и Методий şi Произведения посветени на Кирил и Методи, în История на българската литература, I, Sofia, 1962, p. 31—76 (bibliografia, p. 427—428); T. Lehr-Spławiński, *Żywoty Konstantyna i Metodego*, Poznań, 1959; Fr. Grivec — Fr. Tomšič, *Constantinus et Methodius Thessalonicenses. Fontes* („Radovi Staroslavenskog Instituta", 4), Zagreb, 1960; Fr. Grivec, *Konstantin und Method, Lehrer der Slaven*, Wiesbaden, 1960; Хиляда и сто години славянска писменост, 863—1963, Sofia, 1963; Тържествена сесия за 1100 годишнината на славянската писменост. 863—1063, Sofia, 1965; *Magna Moravia*, Praga, 1965; Κυρίλλῳ καὶ Μεθοδίῳ... *(Lui Chiril şi Metodie, volum festiv cu prilejul celei de a 1100-a aniversări)*, I—II, Salonic, 1966—1968 (partea a doua cuprinde şi articole ale slaviştilor şi bizantiniştilor români D. P. Bogdan, Mihail Dan, Tr. Ionescu-Nişcov, E. Turdeanu, Ion Pătruţ ş.a.); *Константин-Кирил Философ*. Юбилеен сборник..., Sofia, 1969; *Константин-Кирил Философ*. Доклади от симпозиума..., Sofia, 1971.

[2] Vezi V. Sl. Kiselkov, Кирилометодиевският култ в България, în Хиляда и сто години..., p. 339 — 358.

și civil al cetății) — Constantin în anul 827, iar Metodie cu cîțiva ani mai înainte — , cei doi frați și-au însușit încă din copilărie atît limba slavă, de la părinții lor (cel puțin mama trebuie să fi fost slavă), cît și cea greacă, pe care au învățat-o în orașul natal și mai tîrziu la Constantinopol și în alte centre ale imperiului. Constantin, în special, s-a distins încă din adolescență printr-o pasiune neobișnuită pentru studiu, căci, după cum relatează *Viața* lui (scrisă de unul din ucenici, desigur sub supravegherea lui Metodie, curînd după anul 869), venind la Școala superioară din Constantinopol și „deprinzînd în trei luni gramatica, a trecut la alte științe. Și a învățat pe Homer și geometria la Leon (Matematicul — *n.n.*), iar la Fotie (viitorul patriarh — *n.n.*) dialectica și toate științele filozofice; pe deasupra, retorica și aritmetica, astronomia și muzica și toate celelalte iscusințe elinești. Și pe toate aceste științe le-a învățat atît de bine, încît parcă ar fi învățat numai una din ele“ [1].

După încheierea studiilor, Constantin intră în cinul preoțesc și devine bibliotecar al celei mai mari biserici constantinopolitane, Sfînta Sofia, de pe lîngă Patriarhie, iar apoi profesor la școala în care el însuși învățase. Curînd însă, la vîrsta de 24 de ani, este trimis într-o misiune religioasă la arabi, în califatul Bagdad (a. 851), iar apoi, împreună cu fratele său Metodie — ce fusese un timp guvernator al unei provincii slave din Imperiul Bizantin, iar ulterior se călugărise — la hazari, în orașul Cherson (în Crimeea de astăzi), în jurul anului 860. Este posibil ca, la întoarcere, cei doi frați să se fi preocupat de răspîndirea creștinismului printre slavii din Imperiul Bizantin, de alcătuirea alfabetului slav și de traducerea primelor cărți de cult din grecește, căci numai așa se explică de ce, peste doi ani, în 862, cînd sosește la Constantinopol solia cneazului morav Rostislav, împăratul Mihail III împreună cu unchiul său Bardas s-au adresat pentru îndeplinirea misiunii tocmai lui Constantin și lui Metodie.

Iată cum redă acest moment *Viața lui Metodie* (scrisă după moartea lui de unul din ucenici, în strînsă dependență

---

[1] Traducerea, după ediția lui T. Lehr-Spławiński, ***Żywoty** Konstantyna i Metodego*, Poznań, 1959: *Viața lui Constantin Filozoful*, cap. IV, p. 11, și după manuscrisul slav nr. 135 al Bibliotecii Academiei Republicii Socialiste România (B.A.R.), f. 127b.

de cea a lui Constantin-Chiril): „S-a întîmplat ca, în zilele acelea, Rostislav, cneazul slav, împreună cu Svatopluk, să trimită din Moravia la împăratul Mihail (o solie — *n.n.*), spunînd astfel: «(...) Au venit la noi mulţi învăţători creştini din Italia, din Grecia şi din Germania, învăţîndu-se în felurite chipuri. Dar noi, slavii, sîntem un popor simplu şi nu avem pe nimeni care să ne îndrepte pe drumul adevărului şi să ne arate înţelepciunea. Trimite-ne, dar, stăpîne, un astfel de bărbat, care să ne lămurească tot adevărul.» Atunci împăratul Mihail zise către filozoful Constantin: «Auzi, filozofule, aceste cuvinte? Nimeni altul nu poate face acest lucru în afară de tine (...) Ia pe fratele tău, egumenul Metodie, şi du-te! Căci voi doi sînteţi din Salonic, iar toţi tesalonicenii vorbesc curat limba slavă» "[1].

Cei doi fraţi se îndreaptă în scurt timp spre Moravia, unde ajung în anul 863, după ce Constantin, care avea 36 de ani, alcătuise alfabetul slav şi începuse traducerea Evangheliei. Este evident că această acţiune, cu totul nouă la popoarele slave, nu putea fi realizată în mai puţin de un an, deşi cele două *Vieţi*, citate mai sus, nu ne dau informaţii mai precise în acest sens. Unele detalii le aflăm însă în cunoscuta apologie a scrierii slave, intitulată *Despre litere* şi aparţinînd călugărului Hrabr (începutul sec. al X-lea): „Dacă vei întreba pe cărturarii slavi, zicînd: «Cine v-a făcut literele sau cine v-a tălmăcit cărţile?», toţi ştiu şi, răspunzînd, vor zice: «Sfîntul Constantin Filozoful, numit Chiril, ne-a făcut literele şi a tălmăcit cărţile, împreună cu Metodie, fratele său; căci sînt încă în viaţă cei ce i-au văzut» (Hrabr scrie pe la anul 924, — *n.n.*). Şi dacă-i vei întreba: «În ce timp?», ei ştiu şi vor spune că în vremea lui Mihail, împăratul grecesc, a lui Boris, cneazul bulgar, a lui Rastiţ (Rostislav) moravanul şi a lui Koţel, cneazul curţii de la Balaton, în anul de la zidirea lumii 6393" (adică 863 e.n.)[2].

Hrabr nu spune ce alfabet a creat Constantin-Chiril, însă majoritatea cercetătorilor sînt astăzi de acord că acesta a fost

---

[1] Ediţia citată: *Viaţa lui Metodie*, cap. V, p. 107.

[2] Traducem după manuscrisul slavo-român aflat în Biblioteca Academiei de ştiinţe a R. S. S. Ucrainene (fondul Bibliotecii fostei Academii Teologice din Kiev, nr. 116) şi reprodus de profesorul bulgar K. Kuev în cartea sa Черноризец Храбър, Sofia, 1967, p. 213—217.

alfabetul numit în ştiinţă glagolitic, păstrat în cele mai vechi manuscrise slave şi utilizat ulterior numai în Croaţia. Modelele pe care le-a avut în faţă marele cărturar slav au fost şi sînt încă disputate, dar credem că opinia potrivit căreia Constantin a stilizat literele greceşti minuscule, adăugîndu-le unele litere din alfabetele orientale (de exemplu, din cel ebraic-samaritean) şi altele create de el însuşi, pe baza unor simboluri grafice creştine, pentru a reda sunetele specifice slave, este cea mai apropiată de adevăr [1]. Ulterior, ucenicii lui Chiril şi Metodie, care şi-au desfăşurat activitatea la Preslav, în răsăritul Bulgariei, la sfîrşitul sec. al IX-lea şi începutul sec. al X-lea, au adaptat alfabetul majuscul grecesc pentru scrierea slavă, adăugîndu-i unele litere noi, preluate sau modificate din alfabetul glagolitic. Acest alfabet, mai simplu şi mai comod, răspîndindu-se rapid, a căpătat, cu timpul, numele de „chirilic", întrucît cel vechi, cu adevărat creat de Chiril, căzuse în desuetudine în cea mai mare parte a ţărilor slave.

Pentru această activitate a sa de creator a unui nou alfabet, adecvat unei limbi ce nu mai fusese pînă atunci fixată în scris, ca şi prin traducerea de o mare exactitate şi elevaţie artistică a principalelor cărţi de cult greceşti, Constantin-Chiril, urmat de fratele său Metodie, este considerat, pe bună dreptate, primul filolog slav.

În esenţă, se admite că în cei aproape patru ani cît au stat în Moravia, pregătind ucenici pentru propagarea creştinismului în limba slavă veche, Constantin şi Metodie au tradus *Evangheliarul* şi apoi integral *Tetraevanghelul*, *Apostolul*, *Liturghia*, *Psaltirea* şi alte cărţi bisericeşti. După moartea lui Chiril, Metodie a continuat cu ucenicii săi să traducă *Vechiul Testament*, *Nomocanonul (Pravila)*, predici, culegeri de rugăciuni şi alte texte necesare cultului creştin. Toate acestea nu s-au păstrat în manuscrisele originale şi nici măcar în cópii apropiate în timp, ci în manuscrise datînd de la sfîrşitul sec. al X-lea şi din secolul al XI-lea, iar altele chiar de mai tîrziu. Astfel, printre cele mai vechi manuscrise slave glagolitice se numără: *Foile* sau *Missalul de la Kiev*

---

[1] Vezi: I. Taylor, *The Alphabet*, II, Londra, 1883, p. 201—207; I. V. Jagić, Глаголическое письмо, St. Pb., 1911; V. Kiparsky, О происхождении глаголицы, în vol. Климент Охридски, Sofia, 1968, p. 91—97.

(sec. al X-lea), care reprezintă un fragment de traducere din limba latină a unei liturghii *(missa)*; *Tetravanghelele* de la mănăstirile Zograf şi Sfînta Maria (Muntele Athos); *Evangheliarul lui Assemani* sau *de la Vatican*; *Psaltirea* și *Molitvenicul de la Sinai*, *Codicele* de predici *Clozianus* şi altele (toate din sec. al XI-lea). Printre textele scrise cu alfabet chirilic, derivînd din tradiţia marilor cărturari și a ucenicilor lor imediaţi, cele mai vechi sînt *Evangheliarul lui Sava*, *Codicele* de minee, legende şi predici *de la Suprasl* (Polonia), *Apostolul de la Enina* (Bulgaria) și alte manuscrise fragmentare din sec. al XI-lea.

Din fericire, vechimea scrierii chirilice este confirmată de cîteva inscripţii de la mijlocul și din a doua jumătate a secolului al X-lea, datate sau cu elemente de datare, descoperite în Bulgaria, în Macedonia și pe teritoriul ţării noastre, ca dovadă a pătrunderii timpurii a noii culturi scrise în aceste regiuni. Acestea sînt *Inscripţia dobrogeană de la Mircea Vodă*, cea mai veche datată dintre toate cele cunoscute pînă acum (a. 943) şi păstrată la Muzeul arheologic din București[1]; *Inscripţia lui Mostici* de la Preslav (databilă între anii 927—969), *Inscripţia ţarului Samuil* din Macedonia (a. 993), grupul de *Inscripţii chirilice de la Murfatlar* (Dobrogea), atribuite de cercetători (prof. D. P. Bogdan[2] și autorul acestor rînduri) sfîrşitului secolului al X-lea, şi altele.

Revenind la activitatea celor doi fraţi cărturari, vom reaminti că, pentru a-şi întări autoritatea şi a căpăta confirmarea acţiunii întreprinse, ei s-au îndreptat, împreună cu ucenicii lor, după o ședere în Moravia de aproape patru ani, spre Roma, unde fuseseră chemaţi de papa Nicolae I, ca urmare a intervenţiilor clerului german. În drum, trecînd prin Pannonia de apus, ei se opresc pentru puţin timp la cneazul sloven Koţel, care-i primeşte cu multă cinste, dîndu-le la învăţătură cincizeci de ucenici. În continuare, Constantin şi Metodie trec prin Veneţia, unde, în cadrul unei dispute cu teologii locali, Constantin Filozoful apără dreptul slavilor,

---

[1] D. P. Bogdan, Добруджанская надпись 943г., în *Romanoslavica*, I, 1958, p. 88—104; *Istoria României*, vol. II, Bucureşti, Ed. Acad., 1962, p. 38.

[2] Vezi: Damian P. Bogdan, *Grafitele de la Basarabi*, în *Analele Universităţii Bucureşti*, Seria Şt. sociale, Istorie, IX, 1960, nr. 16, p. 31—41.

ca şi al tuturor popoarelor, de a avea o cultură în limba proprie. Merită să reproducem, în cîteva cuvinte, argumentarea lui, căci, bazîndu-se pe bunul simţ, pe date istorice şi pe texte ecleziastice chiar, aceasta va fi reluată peste cîteva secole de cărturarii români, în frunte cu Coresi, care au tradus din slavonă în română cărţile de cult, punînd temelia culturii în limba naţională. Folosim aici o veche traducere românească, prescurtată, tipărită în anul 1813: „Însă sfinţii învăţători slaveneşti au răspuns unora ca acelora: Întocmai Dumnezeu ploaă preste toţi şi răsare lumina soarelui. Şi grăiaşte şi David: «Toată suflarea să laude pre Domnul! (...)» De vreme ce au venit Domnul ca să mîntuiască pre toate neamurile, deci toate neamurile cu ale sale glasuri să slavoslovească (să laude — *n.n.*) pre Domnul."[1]

Ajunşi la Roma, la sfîrşitul anului 867, cei doi fraţi şi ucenicii lor sînt primiţi de noul papă, Adrian II, care, după un timp, recunoaşte în mod oficial liturghia slavă şi dreptul slavilor din Moravia şi Pannonia de a avea episcop şi preoţii lor. Dar conducătorul acestei misiuni, Constantin Filozoful, obosit şi bolnav, moare aici la Roma, fiind în vîrstă de 42 de ani, la 14 februarie 869, după ce cu puţin timp înainte îşi luase schima monahală şi numele de Chiril. El lasă fratelui său mai mare misiunea de a continua opera începută: „Iată, frate, am tras amîndoi la aceeaşi brazdă, iar eu acum cad pe ogor, sfîrşindu-si zilele. Ştiu că tu iubeşti mult muntele (Olimp, în Asia Mică, unde Metodie se aflase în mănăstire — *n.n.*), dar pentru el nu lăsa învăţătura noastră, căci prin ea mai multă mîntuire vei avea." [2]

Această acţiune îndrăzneaţă, care trecea peste canoanele existente ale Europei medievale, avea să întîmpine în continuare mari greutăţi. La insistenţele lui Koţel, Metodie şi ucenicii săi capătă învoirea să-şi continue activitatea în Pannonia, el însuşi fiind sfinţit în anul 870. Aceasta a atras adversitatea clerului german, care reuşeşte să-l facă prizonier şi să-l întemniţeze în Bavaria, timp de doi ani şi jumătate. Eliberat în anul 873, la porunca papei Ioan VIII, Metodie se îndreaptă spre Moravia, unde urmaşul lui Rostislav, Svatopluk, îşi schimbase a doua oară orientarea politică, pînă atunci favo-

---

[1] *Vieţile Sfinţilor din luna lui mai*, Mănăstirea Neamţului, 1813, f. 117b.
[2] *Viaţa lui Metodie*, ed. cit., cap. VII, p. 109.

rabilă germanilor, şi era acum interesat în întărirea independenţei politice şi culturale a ţării sale. Metodie devine arhiepiscop al Marii Moravii, cu reşedinţa la Velehrad, şi desfăşoară timp de mai mulţi ani o intensă activitate religioasă şi culturală. În anul 881 merge pentru scurt timp la Constantinopol, unde este bine primit de împărat şi patriarh, dar, reîntors în Moravia, este nevoit să lupte din nou împotriva episcopilor germani şi a lui Svatopluk însuşi. După moartea sa, la 6 aprilie 885, ucenicii săi au fost alungaţi din Moravia, iar Gorazd, ce fusese lăsat drept urmaş, ucis. Climent, Naum şi Anghelarie îşi găsesc adăpost în Bulgaria cneazului Boris-Mihail, care adoptase în mod oficial creştinismul în anul 865. Alţii au ajuns în Croaţia, iar unii chiar „în Dacia", după cum spune legenda consemnată în *Cea de-a doua viaţă a lui Naum,* scrisă după prima jumătate a sec. al X-lea[1].

Cît priveşte scrierile originale rămase de la cei doi fraţi misionari, în special de la Constantin-Chril, dispariţia manuscriselor originale face ca ele să nu fi fost identificate în întregime cu toată siguranţa, deşi còpii mai noi, cuprinzînd diverse texte, îl indică drept autor pe el (dar numele de Constantin a fost purtat curînd după aceea de Constantin Preslavski, unul din ucenicii celor doi fraţi, iar mai tîrziu, în sec. al XIV-lea — al XV-lea, de Constantin Kostenеţki, ceea ce a putut provoca confuzii la copiştii ulteriori). Cu toate acestea, cîteva identificări sînt sigure sau aproape sigure. Astfel, în unele manuscrise slavone tîrzii, s-a păstrat un *Cuvînt la aducerea moaştelor preaslăvitului Clement* (fost papă al Romei), „descoperite" de Constantin-Chiril şi Metodie la Cherson şi aduse de ei apoi la Roma. Autenticitatea acestei scrieri, redactată de Chiril în greacă şi tradusă apoi de ucenici în slava veche, este confirmată de scrisoarea lui Anastasie Bibliotecarul către Gauderich de Velletri (curînd după moartea dascălului slav), în care Anastasie vorbeşte despre trei scrieri ale acestuia (istoria descoperirii moaştelor, cuvîntul de laudă şi un imn în versuri) ce au fost contopite apoi în una singură, aşa cum au păstrat-o manuscrisele slavone. Pe de altă parte, *Viaţa*

[1] „De asemenea unii s-au răspîndit prin Moesia, iar alţii prin Dalmaţia şi Dacia, şi au înmulţit cuvîntul lui Dumnezeu pretutindeni însutit." (Vezi Iordan Ivanov, Български старини из Македония, ed. a II-a, Sofia, 1931, p. 313.)

lui Constantin Filozoful cuprinde atît de multe detalii și relatări ale cuvîntărilor şi disputelor lui Constantin-Chiril, încît se poate presupune că la redactarea ei s-au folosit unele texte scrise de el însuşi, care se dovedise un mare orator și un pasionat apărător al cauzei căreia i se dedicase. În acest sens, pot fi identificate disputele cu fostul patriarh iconoclast Ioan VII Gramaticul (expusă în cap. V), cu sarazinii (cap. VI), cu hazarii (cap. X) şi cuvîntul de apărare a scrierii şi culturii slave la Veneția (cap. XVI), ce a inspirat, desigur, mai tîrziu pe Hrabr.

Lui Metodie îi aparţine, desigur, *Canonul sfîntului Dimitrie din Salonic*, păstrat în còpii din secolele al XI-lea—al XII-lea, despre care se face menţiune în *Viața* sa, fiind compus în ultimii ani ai activității cu prilejul încheierii traducerii *Bibliei*, după mărturia acestei *Vieți*, exact la 26 octombrie, ziua de sărbătorire a compatriotului și premergătorului lor. În mare măsură, de asemenea, lui Metodie i se datorește *Viața lui Constantin Filozoful*, izvorîtă din necesitatea de a perpetua memoria fratelui inițiator al scrierii și culturii slave, operă a cărei istoricitate este în afară de orice îndoială, ca și cea scrisă de ucenicii lor apropiați în memoria sa (*Viața lui Metodie*).

Aceste scrieri originale şi, probabil, altele, a căror paternitate e discutată, vin să se adauge activității de traducere a cărților de cult grecești în limba slavă veche, activitate care a pus nu numai bazele unei noi literaturi, ci şi unei limbi literare, ce — în forme evoluate de-a lungul timpului — a avut un rol deosebit în Europa sudică şi răsăriteană în decurs de mai multe secole.

Nu este locul să prezentăm aici evoluţia ulterioară a culturii slave în Bulgaria, apoi în Croaţia, Serbia şi Rusia, unde s-au răspîndit ucenicii celor doi mari frați cărturari. Este suficient să spunem doar că, în Bulgaria, epoca țarului Simeon (893—927) și cea imediat următoare sînt considerate secolul de aur al literaturii vechi slave sau vechi bulgare. De atunci, probabil, şi poate chiar din epoca chirilo-metodiană datează şi răspîndirea, la început sporadică, iar apoi mai intensă, a scrierii slave şi a literaturii bizantino-slave la nordul Dunării, pe teritoriul formaţiilor prestatale românești și, ulterior, în statele feudale Țara Românească, Moldova şi Transilvania. Devenită limbă a cultului răsăritean, ortodox, alături de greaca bizantină, după ce mai înainte se folosise

pe teritoriul țării noastre latina (dovadă termenii de cult fundamentali de origine latină în limba română), slavona a îndeplinit la noi funcția pe care latina a avut-o în apusul și în centrul Europei, la popoarele ce adoptaseră ritul apusean, catolic [1]. Adoptarea ei ca limbă a cultului și, mai larg, a culturii scrise nu se datorește vreunei presiuni politice sau religioase — căci Patriarhia din Constantinopol, care a confirmat în secolul al XIV-lea primii mitropoliți ai Țării Românești și Moldovei independente, putea impune limba greacă —, ci vecinătății cu țările slave, creării unei tradiții a limbii slavone, considerată acum ea însăși „sfîntă", alături de latină, greacă și ebraică. Această limbă de cultură n-a ajuns niciodată să fie însușită la noi de pături largi ale populației, fiind doar un apanaj al clerului și al cancelariilor domnești, în care mai ales rațiuni dictate de relațiile externe impuneau folosirea unei limbi diplomatice înțelese de vecini — și aceasta era tocmai slavona, continuatoarea limbii lui Chiril și Metodie, folosită și înțeleasă atît în Bulgaria, cît și în Serbia, Croația, Rusia, Ucraina, Bielorusia, Polonia și chiar într-o țară neslavă ca Lituania. (Cancelariile Ungariei și Transilvaniei foloseau de asemenea slavona în corespondența cu țările slave și cu țările noastre.)

Textele scrise în limba slavonă la noi, còpii și originale, ce ni s-au păstrat din secolul al XIII-lea pînă în al XVII-lea (și chiar mai tîrziu) sînt destul de numeroase, reprezentînd: scrieri religioase juridice, istorice, beletristice, filologice (aproape 800 de manuscrise slavo-române se păstrează numai la Biblioteca Academiei, iar cîteva sute, în alte biblioteci din țară și din străinătate), apoi inscripții, corespondență și acte diplomatice externe, acte și scrisori interne (numărul documentelor slavo-române se ridică la circa 7 000), însemnări pe manuscrise etc. Trebuie subliniat că începuturile literaturii române vechi originale, care datează din epoca lui Alexandru cel Bun și Mircea cel Bătrîn, sînt tocmai în această limbă de cultură medievală, în care s-au scris în secolele al XV-lea și al XVI-lea opere ce constituie o mîndrie a trecutului nostru: *Letopisețul de cînd s-a început Țara Moldovei*, redactat în cea mai mare parte în timpul

[1] Vezi Gh. I. Moisescu, Șt. Lupșa și Al. Filipașcu, *Istoria bisericii române*, vol. I, București, 1957, p. 36—106.

lui Ştefan cel Mare, şi variantele acestuia — *Letopisețul de la Putna*, în limba slavonă, iar în transpuneri străine, *Cronicile moldo-germană*, *moldo-rusă* şi *moldo-polonă*; cronicile înflorate artistic ale lui *Macarie*, *Eftimie* şi *Azarie*, care acoperă aproape întreg secolul al XVI-lea moldav; *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie*, culme a literaturii în limba slavonă în întreg sudul şi estul Europei; *Letopisețul Țării Româneşti* din sec. al XVI-lea, pierdut în forma originală, slavonă, dar păstrat în transpunerea românească din *Letopisețul Cantacuzinesc* din sec. al XVII-lea, şi altele. Nu vom omite, cu acest prilej, a menționa, nici rolul jucat de tipografiile din Țările Române, începînd cu anul 1508, în răspîndirea la noi şi în țările vecine a cărților tipărite în limba slavonă, al căror număr pentru secolele al XVI-lea, al XVII-lea şi, parțial, al XVIII-lea se ridică la peste 100 [1].

---

[1] Din bibliografia bogată asupra culturii şi literaturii române vechi în limba slavonă, menționăm cîteva lucrări de sinteză: Ioan Bogdan, *Scrieri alese*, cu un cuvînt înainte de Emil Petrovici, ediție îngrijită, studiu şi note de G. Mihăilă, Bucureşti, 1968; Ilie Bărbulescu, *Curentele literare la români în perioada slavonismului cultural*, Bucureşti, 1928; N. Cartojan, *Istoria literaturii române vechi*, vol. I, Bucureşti, 1940; Tr. Ionescu-Nişcov, *Tradiția chirilo-metodiană în istoria slavilor apuseni*, Buc., 1941; Şt. Ciobanu, *Istoria literaturii române vechi*, vol. I, Bucureşti, 1947; Gr. Nandriş, *The Beginnings of slavonic culture in the Roumanian countries*, în *Slavonic Review*, 63, 1946, p. 160—171; D. P. Bogdan, *Din paleografia slavo-română* şi *Diplomatica slavo-română*, extrase din *Documente privind istoria României*, Introducere, vol. I şi II, Bucureşti, Ed. Acad., 1956; P. Olteanu, *Aux origines de la culture slave dans la Transylvanie du Nord et le Maramureş*, în *Romanoslavica* I 1958, p. 169—197; E. Turdeanu, *Les Principautés Roumaines et les Slaves du Sud*: *Rapports littéraires et religieux* (Süd-Ost Institut München), München, 1959; Al. Piru, *Istoria literaturii române. Perioada veche*, ed. a III-a, Bucureşti, E.D.P., 1970; P. P. Panaitescu, Характерные черты славяно-румынской литературы, în *Romanoslavica*, IX, 1963, p. 267—290; *Istoria literaturii române*, vol. I, Bucureşti, 1964; ed. a II-a, 1970 (Capitolul despre cultura şi literatura română veche în limba slavonă, sec. al XV-lea — al XVI-lea, este scris în cea mai mare parte de P. P. Panaitescu; vezi completările bibliografice în recenzia lui Dan Zamfirescu, publicată în *Luceafărul*, an. XIII, nr. 26 (426), 27 iunie 1970, p. 1,7, şi nr. 27 (427), 4 iulie 1970, p. 7; P.P. Panaitescu, *Începuturile şi biruința scrisului în limba română*, Bucureşti, Ed. Academiei, 1965; Dan Zamfirescu, *Studii şi articole de literatură română veche*, Bucureşti, 1967; P. P. Panaitescu, *Introducere la istoria culturii româneşti*, Bucureşti, 1969; *Literatura română veche* (*1402—1647*), vol. I—II, Introducere, ediție îngrijită şi note de G. Mihăilă şi Dan Zamfirescu, Bucureşti, „Lyceum", 1969; George Ivaşcu, *Istoria literaturii române*, vol. I, Bucureşti, Ed. Ştiințifică, 1969.

*

Fără îndoială, toate acestea sînt bine cunoscute, dar le-am amintit aici pentru a sublinia că, în virtutea unor condiţii istorice şi culturale specifice, Ţările Române au participat şi ele la dezvoltarea tradiţiei chirilo-metodiene. Mai mult, fondurile de manuscrise şi tipărituri vechi slavo-române şi româneşti ne-au păstrat numeroase mărturii ale faptului că scrierile consacrate vieţii şi activităţii lui Constantin-Chiril şi ale fratelui său Metodie s-au bucurat de o răspîndire apreciabilă printre vechii cărturari români, în còpii ce ocupă un loc însemnat în tradiţia culturii slavone. [1]

Unele din còpiile româneşti ale acestor scrieri sînt cunoscute în literatura ştiinţifică mai de mult şi au fost publicate, altele sînt mai puţin cunoscute sau au fost semnalate abia in ultimul timp; în sfîrşit, altele au rămas necunoscute pînă acum cercetătorilor. Niciodată însă ele n-au constituit obiectul unei prezentări de ansamblu, pentru a se vedea contribuţia vechilor cărturari români la păstrarea şi răspîndirea scrierilor consacrate vieţii şi activităţii celor doi fraţi cărturari, la perpetuarea memoriei lor în rîndurile cititorilor din ţările sud-estului şi răsăritului european.

Din informaţiile de care dispunem astăzi, rezultă că in Ţările Române au fost copiate şi au circulat patru variante ale *Vieţii lui Constantin-Chiril Filozoful* — cea completă, cea scurtă, sinaxarul sau prologul şi o „pomenire" — , cronografii bizantino-slave cuprinzînd ştiri despre Chiril, tratatul *Despre litere* al călugărului Hrabr şi alte scrieri similare.

Iată care sînt aceste scrieri, manuscrisele şi tipăriturile româneşti (sau păstrate în ţara noastră) în care se găsesc ele:

1. *Viaţa lui Constantin Filozoful* (varianta completă). Pînă astăzi au fost identificate 59 de còpii ale acestei însemnate scrieri despre viaţa lui Constantin-Chiril, compusă curînd după moartea lui (a.869), probabil de unul din ucenicii săi,

---

[1] După M. G. Poprujenko şi St. Romanscki (Библиографски преглед на славянските кирилски източници за живота и дейността на Кирила и Методия. Sofia, 1935), o nouă listă a tuturor acestor scrieri după copiile cunoscute pînă în ultima vreme a dat B. St. Anghelov, în Славянски извори за Кирил и Методий (Държавна Библиотека «Васил Коларов» [Кирил и Методий]. „Известия за 1955 г.", Sofia, 1958, p. 179-215).

printre care cercetătorii indică în primul rînd pe Climent [1], sub directa supraveghere a lui Metodie. Aceste còpii se repartizează de-a lungul a cinci secole, din al XV-lea pînă în al XIX-lea [2]. Editată de mai multe ori după diverse manuscrise dintre cele mai vechi, uneori în formă reconstituită, această scriere continuă și astăzi să stea în atenția filologilor-editori ai textelor chirilo-metodiene [3].

Printre cele mai vechi și mai importante còpii din sec. al XV-lea (cinci còpii) și al XVI-lea (trei còpii) [4], una se află în manuscrisul slav nr. 135 al Bibliotecii Academiei Republicii Socialiste România (B.A.R.), manuscris provenit (în 1900) de la mănăstirea Neamț (unde avea nr. 33) [5]. Manuscrisul (hîrtie, 430 f.) este un sbornic miscellaneu, format din șase părți, provenite din secolele al XV-lea, al XVI-lea și al

---

[1] Vezi, acum în urmă: K. Mecev, Към въпроса за авторството на пространните жития на Кирил и Методий, în „Известия на Института за литература" (БАН), кн. XVI. Sofia, 1965, p. 105—124; E. Gheorghiev, Състояние на научната проблематика около личността на Климент Охридски, în vol. Климент Охридски, Sofia, 1968, p. 50—61.

[2] Vezi B. St. Anghelov; Славянски извори..., p. 181—185; История на българската литература, I, Sofia, 1962, p.31—76 (bibliografia la p. 427—428); Iv. Duicev, Към тълкуването на пространните жития на Кирила и Методия, in Хиляда и сто години славянска писменост. 863—1963. Сборник в чест на Кирил и Методий, Sofia, 1963, p. 93.

[3] Cf. principalele ediții din sec. al XX-lea: F. Pastrnek, *Dejiný slovanských apoštolů Cyrilla a Methoda, s rozborem a otiskem hlavních pramenů*, Praga, 1902; A. Teodorov-Balan, Кирил и Методи, I—II, Sofia, 1920—1934, P. Lavrov, Кирило та Методій в давньо-словянському письменстві; Kiev, 1928; *Idem*, Материалы по истории возникновения древнейшей славянской письменности, Leningrad, 1930; T. Lehr-Spławiński, *Żywoty Konstantyna i Metodego (obszerne)*, Poznań, 1959; Fr. Grivec-Fr. Tomšič, *Constantinus et Methodius Thessalonicenses. Fontes* („Radovi Staroslavenskog Instituta", knjiga 4), Zagreb, 1960; *Sancti Cyrillus et Methodius. Vita et opera*, Praga, 1963; A. Vaillant, *Textes vieux-slaves*, I—II, Paris, 1968.

[4] Vezi P. Dinekov, K. Kuev, D. Petkanova, Христоматия по старо-българска литература, ed. a II-a, Sofia, 1961, p. 104.

[5] Vezi descrierea la: A. I. Iațimirski, Славянские и русские рукописи румынских библиотек (Сборник ОРЯС, t. 79), St. Pb., 1905, nr. 66 (33), p. 704—715; P. P. Panaitescu, *Manuscrisele slave din Biblioteca Academiei R.P.R.*, vol. I, București, 1959, p. 163—168; B. Anghelov, Славянски извори..., p. 183 (nr. 31). Nu am putut identifica însă o copie din sec. al XIX-lea după un manuscris din sec. al XVII-lea a acestei scrieri, citată de B. Anghelov la p. 185 (nr. 54) după *op. cit.* a lui Iațimirski, p. 743 (la această pagină se află, în realitate, o altă scriere, și nici indicele nu trimite la vreo copie de acest fel; probabil, ea este menționată într-o altă lucrare a lui Iațimirski).

XVII-lea; dintre acestea, partea a doua (ff. 125a—153a) cuprinde *Viața lui Constantin Filozoful* (varianta completă), scrisă în sec. al XVI-lea, în redacția sîrbă [1].

Reproducem mai jos, pentru exemplificare, cîteva fragmente din diverse capitole[2];

М(с)ца фе(р), д҃і [3]

Паметь и житїе блаженаго учителia нашего Кон[с]тантинь [4] философа, прьваго наставника словенскоу ıезыку.

Бл(с)ви wч҃е [5].

І. Бг҃ мл(с)тивь и щедрь ожидае покаанїе чл҃чьско, да быше вси сп(с)ени были и вь раз8(м) истинныи пришли—не хощет бо съмрьти грѣшникоу, нь покаанїю и живот8, аще и наипаче приложить на злоб8 — нь не оставлiае(т) чл҃ча рода w(т)пасти ослабленїе(м) и вь съблазнь непрїıазнинн8 прїити и погыбн8ти, нь на кажж(д)о [6] лѣта и врѣмена не прѣстае(т) бла(д)ть творе на(м) много, ıако испрьва даже и до нн҃ıа, патрїархи же прьвѣе и wц҃и и по тѣхь пр(о)р(о)кы и [7] по си(х) ап(с)ли и м(ч)никы, праведными моужи и оучители, извирае и(х) w(т) многомльвнаго житїа сего [...] (f. 125a, r. 1—18).

---

[1] A. I. Ialimirski dă pentru tot sbornicul sec. al XV-lea—al XVI-lea; Panaitescu dă pentru această parte sec. al XVI-lea (p. 153; la p. 168, greşeală de tipar: sec. al XVIII-lea, în loc de al XVI-lea). Locul scrierii nu se cunoaşte. Partea I însă a fost scrisă în redacția sîrbă de călugărul Antonie, în 1624, la mănăstirea Sf. Pavel de la Muntele Athos. Iațimirski a reprodus două mici fragmente din *Viața lui Constantin Filozoful* în Славянские и русские рукописи ..., p. 705—706; Мелкие тексты и заметки по старинной славянской и русской литературе. XXI—XL, St. Pb., 1902 (extras din ИОРЯС, V, 1900), p. 105, nota 2.

[2] Textul este foarte apropiat de cel reprodus de Fr. Grivec şi Fr. Tomšič (*op. cit.*, p. 95—143) după manuscrisul de la Hilandar din sec. al XVII-lea (Hil.). Indicăm în note variantele pe care le prezintă acesta, iar în unele cazuri vom semnala şi coincidențele sau diferențele față de alte manuscrise, după ediția celor doi autori şi a lui T. Lehr-Spławiński. Adoptăm împărțirea pe capitole stabilită de editorii moderni. Aici şi în continuare, în transcrierea textelor coborîm în rînd literele suprascrise, între paranteze rotunde, dar nu întregim prescurtările care sînt uşor de înțeles, renunțăm la semnele diacritice (de cele mai multe ori fără valoare) şi adoptăm punctuația modernă.

[3] Indicarea lunii şi zilei lipseşte în Hil. (La Lehr-Spł. există).

[4] Констaнтина (Lehr-Spł. Констaнтина).

[5] Благослови (Lehr-Spł: ~ отьче).

[6] каıажда (Lehr-Spł: каıажде).

[7] а.

II. Въ Солоунсцѣ градѣ бѣ моужь нѣкы[1], доброро(д)ьь и богать, имене(м) Львь, прѣдрьже сань драгарскыи[2] [sic!] по(д) стратигомь. Бѣ же блговѣрнь, съхраниае все заповѣди бжїе испльнь, иакоже иног(д)а Iwвь. Живы же съ подроужїе(м) свои(м) и роди .з҃. wтроче(т), w(т) ни(х)же бѣше младѣишїи се(д)мы, Костантинь философь, наставникь и оучитель нашь [...] (f. 125b, r. 7—15).

IV. Ег(д)а же прїиде къ Црнигра(д)у, въдаше его оучителю(м), да се оучить. И въ трїи м(с)ци навикь граматикїю и прочаа се ють оученїа. И наоучи же се Омирꙋ и геwметрїи оу Льва и оу Фотѣ дїа̑ницѣ [sic!][3] и всѣмь философинискы(м) оученїе(м), къ сим же и риторикїи и ариѳьмитикїи и астрономїи и мꙋсики(и) и всѣмь прочїи(м) еллинскы(м) хꙋдожьство(м). Також(д)е и навыче вса, иако(ж) бы едино w(т) ни(х) навыкнꙋти [...] (f. 127b, r.10—19).

XIV. Ве(с)лещꙋ же се о Бзѣ фило(с)фꙋ пакы дрꙋга рѣчь приспѣ и трꙋдь не мьнїи пръвыи(х). Растислав бо, Моравскы кнезь, Бгомь оустимь, съвѣть сътвори съ кнези своими Моравлиани и посла къ црю Михаилꙋ, глк: люде(м) поганства се w(т)врьгши(м) и по хр(с)тїанскы се законь дрьжещи(м), оучителиа не имамы таковаго[4], иже би ны въ свои иазыкь истоую вѣрꙋ Хр(с)тїанскꙋю сказаль, да се быше и ины страны зреще, по(д)били намь. То посли ны, вл(д)ко, еп(с)копа и оучителиа таковаго[4], w(т) вас бо на все страны добрь законь исходить. Събрав же съборь црь и призва Костантина фило(с)фа, и сътвори слышати рѣчь сїю. И ре(ч): вѣм те трꙋдна соуща, философе, нь потрѣба н(с) тебѣ тамо ити; сїю бо рѣчь не можеть | инь никто исправити иако(ж) ты. О(т)вѣща же фило(с)фь: и трꙋдень сы и болень тѣло(м) съ радостїю идꙋ тамо, аще имають боуквы въ иазыкь свои. Гла же црь къ нимꙋ: дѣдь мои и w(т)ць мои и иинїи мнозїи искавше того, нѣсоу(т) обрѣли, то како азь могꙋ то обрѣсти? Фило(с)ф же ре(ч): то кто може(т) на водꙋ бесѣдꙋ писати и еретичьско име себѣ обрѣсти? О(т)вѣща емꙋ пакы црь и съ Вардою и оумо(м)[5] свои(м): аще

---

[1] ютерь (Lehr-Spł.: ютерь, var. нѣкыи).
[2] Lehr-Spł.: држгарьскыи.
[3] дїа ницѣ (în alte msse: диалексницѣ, reconstr. диалектицѣ).
[4] такопо.
[5] La fel (Lehr-Spł: оуюмь).

ты хощеши, то можеть тебѣ Бъ̃ дати, иже и даеть всѣ(м) просещи(м) бесѡмнѣнїа и ѿ(т)врьзаеть тлькоущи(м).

Шь(д) же философь, по прьвомѹ обычаю, на м̃лтвѹ се наложи и съ инѣми поспѣшникы. Въ скорѣ же се[1] ем(ѹ) Бъ̃ іави, послѹшае м̃лтвъ свои(х) рабь, и абїе сложи писмена и начеть бесѣдѹ писати еѵ(г)лскоу: Испръва[2] бѣ слово, и слово бѣ оу Ба̃, и Бъ̃ бѣ слово и прочее [...] (f. 145 b, r. 9—25, f. 146 a, r. 1—18).

XV. Дошь(д)шоу же емѹ Моравы съ великою чьстїю прїеть его Растиславь и оученикы събравь и вьда(с) и оучити. Въ скорѣ же вьсь цр̃ковны чинь прїимь наѹчи ю оутрьници и часовѡ(м) и ве(ч)рнїи и паве(ч)рници и таинѣи слѹжбѣ. И ѿ(т)врьзоше се [по] пр(о)рчьскомѹ словесе оушеса глѹхы(х) и оуслышаше книжнаа словеса и ꙗзык | іасьнь бы(с) гоугнивы(х) [...] (f. 146b, r.18—25, f. 147a, r. 1).

XVI. [...] Горе ва(м), книгочїе и фарисеи ипокрити (лицемѣри)[3] [...] (f. 149 a, r. 10—11).

XVIII. [...] И тако почи о Гп̃, сы .м̃в.-ма лѣто(м), м(с)ца феврѹарїа .д̃. индикта втори ѿ(т) създанїа[4] мирѹ .ѕ̃. тысѹщь и триста и .ѻ̃. лѣ(т)[5]. И повелѣ ап(с)ликь всѣмь Грькомь, иже бѣхѹ въ Римѣ, такожде и Римлѧно(м) | съ свѣщами съшь(д)шимѝ се пѣти на(д) нимь и сътвориш[6] провож(д)енїе емѹ, іакоже быше сътворили самомѹ папе. Є(ж) и сътворише [...] (f.152a, r.21—25, f.152b, r.1—3).

[...] И тако съ ракою въложише и въ гробь о деснѹю странѹ олтара въ цр̃кви ст̃го Климента. Идеже начеша абїе много чюдеса бывати, іаже видѣвше Римлѧне болю се приложи[ше][7] ст̃ли его и чьсти, и написаше иконѹ его на(д) гробомь и начеше свѣтити на(д) ним дн̃ь и нощь, хвалеще Ба̃, прославлѧющаго

---

[1] În mss. greşeală a copistului: ю.

[2] Lehr-Spl.: искони.

[3] Лицемѣри e scris deasupra cu altă cerneală, ulterior; Hil.: ипокрити (în unele msse: лицемѣри).

[4] твари (Lehr-Spl: сътворенья).

[5] În Hil. lipseşte, de asemenea .ꙁ̃. (=7), care există în alte manuscrise. Data exactă este .ѕ̃т̃оз. (6377—5508 = 869).

[6] La fel (Lehr.Spl: сътворити).

[7] Aici şi mai sus (r.13), completat după alte msse.

тако[1], иже его славеть. Толѹ бо н(с) слава и чьсть въ все вѣкы. Ам(і)н. (f. 153a, r. 2—10)[2].

---

[1] În mss. greşit: токо.

[2] Dăm aici şi în continuare traducerea titlurilor şi fragmentelor reproduse în cuprinsul articolului; în unele cazuri, folosim parantezele drepte, pentru a explica traducerea sau a completa unele informaţii. În particular, orientîndu-ne după traducerea în polonă şi notele lui T. Lehr-Spławiński, care identifică pasajele din *Biblie* în ediţia citată, vom da pasajele respective după traducerea românească a *Bibliei*, datorată lui Gala Galaction şi Vasile Radu, Bucureşti, 1938.

„Luna februarie, 14

Pomenirea şi viaţa fericitului învăţătorului nostru Constantin Filozoful, primul dascăl al neamului slav.

Binecuvîntează, părinte!

I. Dumnezeu cel milostiv şi darnic, aşteptînd pocăirea oamenilor, pentru ca toţi să se mîntuiască şi să vie la cunoştinţa adevărului (I. Tim. 2, 4) — căci nu vrea moartea păcătosului, ci să se pocăiască şi să fie viu, cu atît mai mult dacă se află în răutate—, nu lasă neamul omenesc să cadă din pricina slăbiciunii, să ajungă în ispită şi să piară, ci în fiecare ceas şi vreme nu încetează să ne facă bine în multe, atît mai înainte, cît şi pînă acum, întîi prin patriarhi şi părinţi, apoi prin proroci, iar după aceştia prin apostoli şi mucenici, bărbaţi drepţi şi învăţători, alegîndu-i din mulţimea lumii acesteia [...].

II. În cetatea Salonicului era un bărbat de neam bun şi bogat, cu numele Leon, ce avea slujba de *drungarios* [ajutor], pe lîngă *strateg* [comandantul militar]. Şi era dreptcredincios, ţinînd pe deplin toate poruncile lui Dumnezeu, ca odinioară Iov. Trăind cu soţia sa, a născut şapte fii, iar dintre ei cel mai mic, al şaptelea, a fost Constantin Filozoful, dascălul şi învăţătorul nostru [...].

IV. Iar cînd a venit la Ţarigrad, l-au dat dascălilor, ca să înveţe. Şi deprinzînd în trei luni gramatica, a trecut la alte ştiinţe. Şi a învăţat pe Homer şi geometria la Leon [Matematicul], iar la Fotie [patriarhul], dialectica şi toate ştiinţele filozofice; pe deasupra, retorica şi aritmetica, astronomia şi muzica, şi toate celelalte iscusinţe elineşti. Şi pe toate aceste ştiinţe aşa le-a învăţat, de parcă ar fi învăţat numai una din ele [...].

XIV. Veselindu-se filozoful întru Domnul, iarăşi a venit o altă sarcină şi muncă nu mai mică decît cele dinainte. Căci Rostislav, cneazul Moraviei, îndemnat de Dumnezeu, a făcut sfat cu cnezii săi şi cu moravanii şi a trimis la împăratul Mihail [al III-lea o solie], spunînd: „Pentru oamenii noştri, care s-au lepădat de credinţa păgînă şi se ţin de legea creştinească, nu avem un astfel de învăţător care să ne propovăduiască credinţa adevărată creştinească în limba noastră, pentru ca şi alte ţări, văzînd aceasta, să se asemene nouă. Aşadar, trimite-ne, stăpîne, un astfel de episcop şi dascăl, căci de la voi porneşte în toate părţile legea cea bună.

Adunînd sfatul, împăratul a chemat pe Constantin Filozoful şi l-a pus să asculte cuvintele acestea [ale solilor]. Şi-i zise: «Ştiu că ai ostenit, filozofule, dar e nevoie să mergi acolo; căci această sarcină nimeni n-o poate îndeplini ca tine».

2. *Viața lui Chiril Filozoful (varianta scurtă)*. Redactat în Bulgaria, pe baza variantei complete, probabil în sec. al XIII-lea [1], acest text s-a păstrat în mai multe manuscrise [2], dintre care trei de proveniență românească:

a) *Manuscrisul slav nr. 164 al B.A.R.* (ff.221 b — 224 b), adus în 1900 de la mănăstirea Neamț (unde avea nr. 106),

---

Răspunse filozoful: «Cu toate că sînt ostenit și bolnav cu trupul, voi merge bucuros acolo, dacă au slove în limba lor».

Și zise împăratul către el: «Bunicul meu și tatăl meu și mulți alții, ce au căutat aceste [slove], nu le-au găsit; cum dară pot eu să le găsesc?»

Iar filozoful zise: «Cine oare poate scrie cuvîntul pe apă și să-și capete nume eretic?»

Și-i răspunse iarăși împăratul, împreună cu Bardas, unchiul său: «Dacă tu vrei, acestea ți le poate da Dumnezeu, ce dă tuturor celor care cer fără să se îndoiască și deschide celor ce bat» [Luca 11,9].

Mergînd filozoful, după obiceiul mai vechi, se așeză la rugăciune, împreună cu ajutoarele sale. Și în curînd i se arătă Dumnezeu, auzind rugăciunea robilor săi; și îndată [Constantin] alcătui slovele și începu să scrie cuvintele evangheliei: «La început a fost cuvîntul, și cuvîntul era la Dumnezeu, și Dumnezeu era cuvîntul» [Ioan 1, 1] și celelalte [...]

XV. Ajungînd el în Moravia, Rostislav l-a primit cu mare cinste și, adunînd ucenici, i-a dat să-i învețe. În curînd, după ce tălmăci întreaga rînduială bisericească [principalele cărți liturgice], i-a învățat utrenia și ceasurile, vecernia și pavecernița [slujba de noapte] și sfînta slujbă. Și s-au deschis, după cuvintele proorocului [Isaia, 35, 5; 32, 4], urechile surzilor și au auzit cuvintele Scripturii, iar limba gîngavilor s-a deslușit [...]

XVI. [...] Vai, vouă, cărturari și farisei fățarnici [...]

XVIII. [...] Și astfel a răposat întru Domnul, fiind în vîrstă de 42 de ani, în luna februarie 14, indictul al doilea, de la facerea lumii 6 mii și trei sute și 70 [6370, de fapt 6377—5508 = 869]. Și porunci apostolicul [Papa] tuturor grecilor care erau la Roma, precum și romanilor ca, venind cu lumînări, să cînte asupra lui și i-au făcut prohod, cum i-ar fi făcut Papei însuși. Și așa au făcut [...].

[...] Și astfel l-au așezat cu racla în mormînt, de partea dreaptă a altarului, în biserica sfîntului Clement. Iar acolo au început să se facă multe minuni, pe care, văzîndu-le romanii, mai mult au dat cinstire sfinției sale și au zugrăvit icoana lui deasupra mormîntului și au început să ardă lumînări deasupra lui ziua și noaptea, lăudînd pe Dumnezeu, care slăvește astfel pe cei ce-l proslăvesc. Că a lui este slava și cinstea în toți vecii. Amin."

[1] A. Teodorov-Balan, **Кирил и Методи**, II, p. 118.

[2] Vezi B. St. Anghelov, **Из старата българска, руска и сръбска литература**, Sofia, 1958, p. 31—37; P. Dinekov ș.a., **Христоматия**[2]..., p. 106.

copiat în redacția medio-bulgară de renumitul caligraf Gavriil monahul, de la aceeași mănăstire, care l-a terminat la 23 septembrie 1439 [1].

Această copie, *cea mai veche datată* dintre toate cîte s-au păstrat, a fost publicată în 1958 de B. St. Anghelov [2], care însă a omis sfîrșitul, neavînd fotografia ultimei pagini a textului [3]. De aceea, reproducem aici numai această parte a scrierii, care are titlul **Житїе и жизнь прп(д)бнаго ѡ҃ца нашего Кѵрїла фїлосѡфа** —

---

[1] Însemnarea de la f. 350 a: В лѣ(т) .ѕ҃ц҃м҃з. м(с)ца се(п). к҃г. съвршн Гаврїи(л) сїи съвѡ(р)ни(к). — „În anul 6947 [1439], luna septembrie 23, a isprăvit Gavriil acest sbornic." Primul autor al catalogului manuscriselor slave de la mănăstirea Neamț, episcopul Melchisedec, a indicat greșit data manuscrisului: „6946 [1437] sept. 23" (*Catalog de cărțile sîrbești și rusești manuscrise vechi ce se află în biblioteca sîntei mănăstiri Neamțului*..., în *Revista pentru istorie, arheologie și filologie*, an. II, vol. III, 1884, p. 143; în afară de citirea greșită a ultimei litere, Melchisedec a scăzut 5509 ani, socotind că și în Moldova anul începea pe atunci la 1 sept.; în realitate însă, el începea la 1 ianuarie, deci trebuie ca din cifra 6947 să scădem normal 5508 ani). De la Melchisedec data a fost preluată de Iațimirski, care n-a văzut manuscrisul (Славянские и русские рукописи..., p. 796), iar de la acesta, de B. St. Anghelov (Из старата... литература, p. 37). În schimb, P. P. Panaitescu (*Manuscrisele slave*..., I, p. 247) dă corect data 6947 [1439]. Sbornicul a fost semnalat, de asemenea, de E. Kałużniacki, Сборники Нямецкого монастыря No.No.20 и 106, în Сборник ИОРЯС, t. 83, 1907, p.47; cf.B. Anghelov, Славянски извори..., p. 187 (nr. 13). Despre Gavriil monahul, vezi E. Turdeanu, *Les lettres slaves en Moldavie: le moine Gabriel du monastère de Neamțu (1424—1449)*, extras din *Revue des études slaves*, t. XXVII (*Mélanges André Mazon*), 1951, p. 267—278 (exemplar cu data 1449 corectată de autor, în loc de 1447, în Biblioteca Asociației Slaviștilor din R. S. România, nr. 3646); despre mss. în discuție, p. 275 (datat 1438, probabil din cauză că autorul a scăzut, din 6947, 5509 ani; or, pînă în 1580, în Moldova anul se socotea de la 1 ianuarie, nu de la 1 septembrie; vezi D. P. Bogdan, *Diplomatica slavo-română*, în *Documente privind istoria României. Introducere*, vol. II, București, Ed. Academiei, 1956, p. 119). Vezi, de asemenea, Ion Radu Mircea, *Contribution à la vie et l'oeuvre de Gavriil Uric*, extras din *RÉSEE*, t. VI, 1968, nr. 4, p. 573—594 (în particular, p. 591).

[2] Из старата... литература, p. 38—44 (cu o introducere, p. 36—37).

[3] Cf. *op. cit.*, p.44, nota 3. Mulțumim, cu acest prilej, colegei Elena Lința, care, copiind încă o dată textul în vederea unui curs de limba slavă veche, ne-a atras atenția asupra acestei omisiuni și asupra unor mici inexactități ale ediției Anghelov.

Viața și traiul preacuviosului părintelui nostru Chiril Filozoful:

[...] И до сели же ст҃ыѫ р(а)кы[1] | ею точита целѣбныѫ дары притѣкаѫщиимь къ нимь съ вѣроѫ и любовїѫ[2]. Имже млтвами да спо(д)бить на(с) Гь Бъ полоучити вѣчныи(х) блгъ благ(д)тїѫ и чл҃колюбїемь еди(но)роднаго своего сна и Га нашего Іу Ха коупно же и дхомь своимь сты(м), нинѣ и пр(с)но и въ вѣкы вѣкомь. Аминь. (f. 224a, r.30—f.224b, r.1—6)[3].

b) *Manuscrisul Bibliotecii Universității din Lvov nr. I, B.1* (ff.471 — 477), copiat în Moldova — după afirmația lui I. Iufu[4] — în sec. al XVI-lea. Textul *Vieții lui Chiril*, avînd același titlu cu cel de mai sus, a fost editat numai pe jumătate de Iordan Ivanov, în 1931, după o copie incompletă, pe care i-o dăduse St. Romanski[5].

c) *Manuscrisul copiat de diacul Nichifor din Suceava* în a doua jumătate a sec. al XVI-lea. Acest manuscris, folosit prin intermediul unei còpii moderne aparținînd lui

---

[1] Pînă aici, în ediția lui B. Anghelov (p.44, mss. f. 224a, r.30).

[2] Aici se opresc celelalte manuscrise, cu excepția a două manuscrise de la Lvov (vezi mai jos, sub „b") și a celui copiat de diacul Nichifor din Suceava (vezi mai jos, sub „c"), ce coincid, deci, cu copia lui Gavriil monahul.

[3] Trad.: „[...] Și pînă astăzi sfintele lor racle varsă daruri tămăduitoare asupra celor care vin la ele cu credință și dragoste. Și cu rugăciunile lor să ne învrednicească Domnul Dumnezeu să primim bunătățile cele veșnice, prin harul și iubirea de oameni a Fiului său unul născut și Domnul nostru Iisus Hristos, dimpreună cu Sfîntul său Duh, acum și pururea și în vecii vecilor. Amin."

[4] *Старобългарски паметници в славяно-румънската литература*, „Известия на Института за литература" (БАН).кн. XIV, Sofia, 1963, p. 255, nota 1.

[5] *Български старини из Македония*, ed. a II-a, Sofia, 1931, p. 284—286 (cu o introducere, p. 283—284). Sfîrșitul textului a fost adăugat de Iordan Ivanov după manuscrisul de la Belgrad (Academia sîrbă de Științe, nr. 11, sec. al XVI—XVII-lea. Traducerea germană a acestui text a fost dată în 1915 de Ivan Franko (*Kleine Beiträge zur Geschichte der kirchenslavischen Literatur*, III. *Eine altbulgarische Redaktion der Vita Constantini*, în *Arhiv f.sl. Philologie*, XXXVI, 1915, 1—2, p. 217—222), care a făcut și o scurtă descriere a acestui manuscris și a altuia, cuprinzînd același text, folosit pentru comparație, din colecția A. Petrușevici, nr. 2, aflat la „Народный Дом" din Lvov. Traducerea dă clar și pasajul final citat mai sus, sub „a" și mai jos sub „c"; așadar, el există în ambele manuscrise.

V. I. Grigorovici, de V. A. Bilbasov, în 1871 [1], pentru indicarea variantelor la reeditatea textului de la Prizren (numit şi manuscrisul lui Hilferding, sec. al XV-lea—al XVI-lea), a fost greşit considerat pînă acum ca fiind scris pe la 1450 şi ca aparţinînd colecţiei lui V. I. Grigorovici [2].

Iată, în realitate, care sînt indicaţiile date de Bilbasov însuşi: „În afară de acest text editat (mss. de la Prizren, publicat prima dată de Hilferding, în 1858—*n.n.*), am avut la îndemînă o copie moldovenească, aparţinînd lui V.I.Grigorovici, de pe un manuscris în 12°, pe hîrtie groasă; manuscrisul cuprinde canoane şi rugăciuni pentru post. La sfîrşitul manuscrisului se află următoarea însemnare [3]:

«Ѥ молебна книга написа рабъ бж҃ін многогрѣшныи Никифоръ дііа(к) ѡ(т) Ѥѹчавѣ града при гп(д)ри Іѡ(н) Петре воевода ѡ(т) Моѵ(н)тѣнскои землли и при митрополитѣ кѵр Анастасіа и съврьши(с) к҃ ... дн҃ь. И съ твари [сътвори?] сіа книга Илѣ сн҃ѣ [сн҃ъ?] Кримкевича» [4].

Pe baza acestei însemnări—scrie mai departe Bilbasov — putem presupune că această **«Молебна книга»** a fost scrisă în timpul lui Petru III, voievodul moldovenesc, în jurul anului 1450. (Este vorba despre Petru Aron, al treilea Petru din istoria Moldovei, care a domnit între octombrie 1451 —februarie 1452 şi apoi în 1454—1457—*n.n.*) În această copie moldovenească, «Adormirea» (*sfîntului Chiril* sau *Viaţa*, varianta scurtă,—*n.n.*) este intitulată astfel: **Житїе и жизнь прп(д)бнаго ѡ(т)ца нашего Кѵрїла философа. Бл(с)ви ѡ(ч)е** [5]; mai departe, continuă întrutotul la fel cu textul editat de A. F. Hilferding, cu excepţia unui număr mic de

---

[1] *Кирил и Мефодий*, II, St. Pb., 1871, p. IV—V, 50—60, 238—246 (partea I a apărut în 1868).

[2] Cf. B. Anghelov, *Из старата... литература*, p. 36; P. Dinekov ş. a., *Христоматия*²..., p. 106.

[3] Aici şi mai jos redăm textul cu litere chirilice, deşi Bilbasov foloseşte literele ruseşti moderne. Pe alocuri, cum a observat şi el, copia sa are greşeli, pe care însă nu avem cum le corecta, neştiind unde se află acum manuscrisul.

[4] Trad: „Acest molitvenic l-a scris robul lui Dumnezeu, preapăcătosul Nichifor diacul din cetatea Suceava, în timpul domnului Ion Petru voievod din Ţara Moldovei şi al mitropolitului chir Anastasie, şi s-a isprăvit în ziua de 20... Şi-a făcut această carte Ilie, fiul lui Crimca."

[5] Trad.: „Viaţa şi traiul preacuviosului părintelui nostru Chiril filozoful. Binecuvîntează, părinte!".

variante, menţionate de noi în note, şi se termină cu următorul adaos: **иміжє млтвами да спо(д)битъ Бъ полоучити присныи(х) блгъ блг(д)тїж и члколюбіем єдинородного своєго сна и Га нашєго Іс Ха, коупно жє и съ дхом своим сты(м), нинѣ и пр(с)но и въ вѣкы вѣкѡ(м). Аминь**[1].

Avînd la dispoziţie o copie destul de rea a manuscrisului moldovenesc, tipărim «Adormirea» după ediţia lui A. Hilferding, menţionînd în note variantele după copia (список) aparţinînd lui V. I. Grigorovici" [2].

În prefaţă însă — scrisă după tipărirea lucrării — , autorul precizează: „Datorăm profesorului I. S. Nekrasov de la Universitatea din Odesa indicaţia asupra inexactităţii informaţiei date la p.59, în care noi am afirmat greşit că copia moldovenească aparţine lui V. I. Grigorovici" [3]. Deducem de aici că doar copia modernă era a lui Grigorovici şi că acesta o făcuse după un manuscris moldovenesc, despre care însă nu se precizează unde se află.

În al doilea rînd, manuscrisul respectiv nu este de pe la 1450, cum greşit a conchis Bilbasov, căci domnul „Ion Petru voievod din Ţara Muntenească" nu este Petru Aron (mijlocul sec. al XV-lea), care era fiu nelegitim al lui Alexandru cel Bun, deci era moldovean, ci Petru Şchiopul, fratele lui Alexandru al II-lea, domn al Ţării Româneşti (1567-1577); amîndoi erau fiii lui Mircea pretendentul, nepoţi ai lui Mihnea cel Rău şi strănepoţi ai lui Vlad Ţepeş [4]. Aşadar, Petru Şchiopul era într-adevăr din „Ţara Muntenească" şi a domnit în Moldova între iunie 1574 — noiembrie 1577, ianuarie 1578 — noiembrie 1579 şi septembrie 1582 — august 1591 [5]. „Mitropolitul chir Anastasie", despre care este vorba în însemnare, nu poate fi altul decît Anastasie II, fost episcop al Romanului şi apoi mitropolit al Moldovei, circa 1572—1575

---

[1] Trad.: „Şi cu rugăciunile lor să ne învrednicească Dumnezeu să primim bunătăţile cele veşnice, prin harul şi iubirea de oameni a Fiului său unul născut şi Domnul nostru Iisus Hristos, dimpreună cu Sfîntul său Duh, acum şi pururea şi în vecii vecilor. Amin." (Vezi şi nota 3 de la p.26).

[2] *Op. cit.*, II, p. 59—60.

[3] *Ibidem*, p. IV—V.

[4] Vezi C. C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. II, partea I, ed. a IV-a, Bucureşti, 1943, p. 146, 223.

[5] Vezi *Dicţionar enciclopedic român*, vol. II, Bucureşti, Ed. Politică, 1964, p. 151—152.

şi circa 1577 — ianuarie 1578 [1], scos din scaun de Petru Şchiopul la revenirea sa în ianuarie 1578 [2]. „**Илѣ сн҃ъ Кримкевича**" este „Ilie diac", fiul negustorului Ioan Crimca din Suceava şi al Cristinei, sprijinitor al lui Petru Şchiopul, răsplătit de acesta în 1578, călugărit cu numele de Anastasie (Crimca sau Crimcovici) şi devenit apoi, la 2 iunie 1600, sub Mihai Viteazul, episcop de Roman, ulterior episcop de Rădăuţi şi, în sfîrşit, în 1608, mitropolit al Moldovei [3].

Înainte de a se călugări şi de a deveni el însuşi un iscusit copist de manuscrise, Ilie-Anastasie Crimca va fi comandat acest sbornic (dacă am interpretat bine pasajul din însemnare, redat cu greşeli, şi, se pare, cu o omisiune), care a fost deci copiat de diacul Nichifor din Suceava, între 1574—1575 sau în 1577 (ani în care coincid domnia lui Petru Şchiopul şi păstorirea mitropolitului Anastasie II) [4].

Judecînd după pasajul de la sfîrşit reprodus de Bilbasov şi citat mai sus, textul din acest manuscris se aseamănă cu cel din manuscrisul nr. 164 al B.A.R. şi cu cel din primul şi al doilea manuscris de la Lvov, folosit de P. A. Lavrov [5].

3. *Viaţa (sau Pomenirea) lui Chiril, inclusă în sbornice de vieţi ale sfinţilor—sinaxare sau proloage.* În literatura slavă au circulat şi alte texte mai scurte, cuprinzînd date despre viaţa şi activitatea lui Chiril şi Metodie, care erau folosite special pentru a fi citite în biserică. Un astfel de text se află într-un *Prolog* din sec. al XIV-lea, provenit de la Biblioteca

---

[1] Vezi Gh. Adamescu, *Dicţionar istorico-geografic,* în *Dicţionarul enciclopedic, ilustrat „Cartea Românească",* partea a II-a, Bucureşti, 1931, p. 1492; Gh. Moisescu, Şt. Lupşa, Al. Filipescu, *Istoria bisericii române,* vol. I, Bucureşti, 1957, p. 341.

[2] Vezi N. Iorga, *Istoria bisericii româneşti şi a vieţii religioase a românilor,* ed. a II-a, vol. I, Bucureşti, 1929, p. 191.

[3] Vezi N. Iorga, *op. cit.*, I, p. 243—246; Gh. I. Moisescu ş.a., *op. cit.*, I, p.344—345.

[4] Despre marele prelat cărturar vezi E. Turdeanu, *Le métropolite Anastase Crimca et son oeuvre littéraire et artistique,* extras din RESl, XXIX, 1952, p. 54—70. (Autorul nu este pe deplin sigur de identificarea propusă de Iorga, dar nici n-o respinge. Manuscrisul în discuţie nu este menţionat aici, cartea lui Bilbasov fiind probabil inaccesibilă harnicului cercetător al culturii româneşti vechi în limba slavonă.)

[5] Vezi exemplele atestînd diferenţele dintre mss. de la Lvov, citat mai sus sub „b", şi acesta, la A.T. Balan, *op. cit.*, II, p. 118; B. Anghelov, *Из старата... литература*, p. 36—37.

Sinodală din Moscova, şi a fost publicat de P. A. Lavrov [1] şi de A. Teodorov-Balan [2], în comparaţie cu alte còpii.

De curînd, în 1953, Ioan Iufu a dat la iveală o nouă copie, aproape identică cu cea tipărită de P. A. Lavrov şi A. Teodorov-Balan, după *manuscrisul nr. 6/428 al mănăstirii Suceviţa din Moldova* (ff. 293 — 294) [3], cu titlul: **Памѧ(т) прп(д)бнаго ѡ(т)ца нашего Кѵрила философа, оу҇чтлѧ словенска(г)** [4]. Manuscrisul, copiat în aceeaşi mănăstire de către „Nicolae, fiul popii Ioan din tîrgul Hotinului", este un *Prolog*, cuprinzînd scurte vieţi de sfinţi şi cazanii pentru principalele sărbători dintre 1 septembrie şi 30 aprilie.

Comparînd cele două scurte texte, am ajuns la concluzia evidentă că ele sînt aproape identice, prezentînd unele mici variante, ce se regăsesc în alte còpii; textul publicat de Iufu are însă o omisiune în paragraful IV, după împărţirea lui A. Teodorov-Balan [5].

4. *Pomenirea lui Chiril.* Un text diferit de cel menţionat mai sus, dar avînd aceeaşi funcţie, a fost descoperit de A. I. Iaţimirski într-un manuscris moldovenesc de la mijlocul sec. al XVII-lea aparţinînd „послушнику Федору Брагишу в Кондрицком ските в Бессарабии". Pe fila 3 a caietului 11 — spune Iaţimirski — „printre cazaniile din postul mare, se află o scurtă pomenire a preacuviosului Chiril, învăţătorul slavilor, într-o redacţie complet necunoscută" [6], deşi se aseamănă întrucîtva cu alte *vieţi* pe scurt ale lui Chiril şi se observă că se bazează pe varianta completă.

---

[1] *Материалы...*, p. 101—102.

[2] *Кирил и Методи*, II, p. 34—35 (introducere, p.33; note, p. 35—37).

[3] *Старобългарски паметници...*, p. 254—255.

[4] Trad.: „Pomenirea preacuviosului părintelui nostru Chiril filozoful, învăţătorul slavilor". În ediţia lui A.T. Balan (*op. cit.*, II, p. 34), titlul e precedat de indicaţia: фееральѧ .д҃і. (februarie 14), care lipseşte la Iufu.

[5] *Ibidem*, p. 254.

[6] *Мелкие тексты и заметки по старинной славянской и русской литературе. XXI—XL*, St. Pb., 1902, nr. XXX, p. 104—105 (extras din «*ИОРЯС*» V, 1900); textul la p. 105—106. Menţionat de B. Anghelov, *Славянски извори...*, p. 187 (nr. 4), acest text e acelaşi cu cel citat la p. 207 — 208 (nr. 131). Cît priveşte manuscrisul — despre care nu ştim acum unde se află — Iaţimirski adaugă în nota 1 de la p. 104: „**Краткие сведения об этой рукописи сообщены нами в примечании на 368-й стр. 2-й книги II тома «Изв. ОРЯС»**". Iată ce găsim la locul indicat *(Мелкие тексты и заметки по старинной славянской и русской*

Textul a fost reprodus de P. A. Lavrov [1] şi apoi de A. Teodorov-Balan [2].

După cum arată A. Teodorov-Balan, acest interesant text reprezintă „o redacţie rusă tîrzie pe o bază mediobulgară"; peste datele vechi au fost adăugate informaţii noi de provenienţă rusească, astfel încît s-ar putea presupune chiar că, în genere, textul a fost redactat în Rusia de un cărturar bun cunoscător al tradiţiei şi textelor mediobulgare [3].

Acest scurt text este atît de frumos şi sintetic, încît — nefiind cunoscut cititorilor din ţara noastră — ne permitem să-l reproducem integral după Iaţimirski, folosind notele acestuia şi ale lui A. Teodorov-Balan, pentru unele explicaţii [4]:

М(с)ца феврала .д҃ї. дн҃ь.

Иже въ ст҃ыи(х) ѡц҃а нш҃е(г) Кѵрила, архїеп(с)кпа Катон'ска(г), мѫдраго философа и оучителѧ словенѡ(м) и блъгарѡ(м).

I. Ст҃ыи Кѵриль философь, родѡ(м) съ блъгари(н) ѡ(т) Солоуна града, грамотѫ новѫѧ сътвори и прѣложи грьч'скыи ѫзыкь на роу(с)скыѧ книгы съ братомь свои(м) Мефодїемь, иже и тъ бы(с) пръвыи архїеп(с)кпь Мора(в)скїи и чешьскїи, въ цр(с)твѡ Михаила цр҃ѧ грьчьска(г) и вь дн҃и архїеп(с)кпа Коньстантина града бл҃женнагѡ патрїарха Фѡтїа, в' лѣта кн҃ѕѧ блъгар'ска(г) Бориса и Растица бг҃оoустнагѡ [5], кн҃ѕѧ Мора(в)'-

литературе, I-XII), St. Pb., 1899, extras din rev. citată, p. 3 — 4: „...рукопись средины XVII века, представляющая собрание слов и поучений, расположенных по неделям Великого поста ([Nota] 1: Рукопись в четверку (21 1/2 × смм.), на 14-ти тетрадях: полуустав молдавского письма, по 18-ти строк на листе. Правописание среднеболгарское, с особенностями, отличающими рукописи, писанные в Молдавии. На корешке, № 6). Сборник принадлеит Кондрицкому Свято-Николаевскому скиту Бессарабской губ., который мы посетили летом 1895 года ([Nota] 1: ... Несколько славянских рукописей [printre care şi acesta] и старопечатных книг составляют собственность послушника скита Федора Брагиша)".

[1] *Материалы...*, p. 103—104.

[2] *Кирил и Методи*, II, p. 45—46; note, p. 46—47.

[3] *Op. cit.*, p. 46.

[4] Adoptăm împărţirea pe fragmente efectuată de A. Teodorov-Balan.

[5] Cf. *Viaţa lui Constantin Filozoful* (varianta completă), cap. XIV: **Растиславъ бо... Богомь оустимь.**

скагѡ, и Ꙇ.остелѧ (sic!)[1], кн҃ѕѧ Блатискагѡ[2] и Лѣсскагѡ[3], и Зѫбра[4], когана Козан'скаго (sic!), Карлоуса, кралѧ Нѣмѣчька-гѡ[5], и Доунаѧ г(с)п(д)рѧ[6], цр(с)твѫѧщемꙋ же вь Нѡв'градѣ кн҃ѕю Роусьскомꙋ Роурикоу, до .ркв. лѣ(т) прѣж(д)е кр҃щенїа Роускыѧ землѧ, а ѡ(т) съз(д)анїа Бж҃нь мїроу вь л҃то .ѕ҃.т҃. .ѯ҃.г҃.-е[7], и азьбоуквы незнаеми състави добрѣ.

II. И кр(с)ти слѡвѧны и блъгары[8], поганства же ѡ(т)-връгшїи(м) сѧ и(м)[9].

III. И постави .ов҃. попы скорописци[10], прѣложи въ брьзѣ въсѣ кънигы цръкѡ(в)нагѡ оустава ѡ(т) гръчьскаго ѧзыка на блъгар'скїи, (ѡт) бл҃говѣщенїа же нмь наче(н)ши(м) и съкон-ча(в)шимь на памѧть ст҃го в(л)м(ч)нка Димитрїа ѡ(т) рѡднаго и(м) града Селоунѧ, иже изнесе ст҃ы(х) и бгоносны(х) мѫжеи си(х)[11].

---

[1] Formă modificată a numelui Koțel (v. sl. Коцьль), vezi mai jos nota 5 de la p. 37.

[2] Adjectiv de la numele lacului Balaton.

[3] Desigur, interpolare.

[4] Numele unui cărturar evreu „eretic", Zambri (la fel în *Viața lui Metodie* — sinaxar și în *Cronica* lui Gheorghe Amartolos).

[5] Carol cel Gras (879—886). Forma numelui (Карлоусъ) duce la un izvor slav apusean.

[6] Confuzie, prin interpretarea greșită a pasajului Пришьдъшоу же на странꙑ Доунаискꙑѩ кралю Ѫгрьскоуѥмоу. — „Venind în părțile Dunării, la regele unguresc" (*Viața lui Metodie* — varianta completă, XVI, ed. Lehr-Spławiński, p. 119).

[7] Aceeași dată, 6363, apare și la Hrabr: după era alexandrină, anul 863 (ceea ce ni se pare mai plauzibil), în timp ce după era constantinopolitană ar rezulta 855 (cf. mai jos). Dacă la 863 adăugăm 122, cît calculează cărturarul rus ce a introdus această știre, obținem anul 985 pentru creștinarea rușilor (această dată e greșită doar cu trei ani față de cea reală, 988: în cazul calculului după era constantinopolitană am obține doar 977, ceea ce este mai departe cu 11 ani de data reală).

[8] Prin Слове́нꙑ, spre deosebire de Блъгары, cărturarul rus înțelegea pe toți ceilalți slavi, cu excepția rușilor.

[9] Expresia e luată din *Viața lui Constantin Filozoful*, XIV; vezi ed. Lehr.-Spławiński, p. 65 (cf. mai sus).

[10] Din дъва попа скорописьца ѕѣло (*Viața lui Metodie*, XV, ed. Lehr-Spł., p. 119), autorul face 72, pentru a-i apropia de numărul traducătorilor *Bibliei* din ebraică în greacă (70).

[11] Datele sînt luate tot din *Viața lui Metodie*, XV, dar, în loc de отъ марта мѣсѧца, autorul precizează ѡ(т) бл҃говѣщенїа, iar în loc de 26 octombrie, scrie numele sărbătorii Sf. Dumitru, pentru ca ambele date să fie marcate de o sărbătoare, ultima fiind legată chiar de orașul Salonic, locul de origine al celor doi frați.

IV. По се(м) же наоучивь Словѧны с҃ты(м) книгамь, поживе Кѵриль философь мѫдрыи лѣты .м҃в. и прѣстави сѧ в' л҃тѡ .҂ѕ҃.т҃.ѳ҃.з҃.-го[1] и постави еп(с)кпы Ликїа[2], Савѫ, Ѧнгеларїа, Горазда, Наума, Клемента.

V. Иже и тъ б҃гооугодень ꙗви сѧ и кь с҃тыи(х) ликоу съпричте сѧ и положишѫ тѣлѡ его вь ц҃ркви с҃таго Климента, идѣже и до д҃нꙇе прѣбываеть[3].

5. *Menţiuni despre Chiril în traducerea slavonă a „Cronografiei pe scurt“ a patriarhului Nichifor şi în „Cronica sîrbo-*

---

[1] .ѕ҃. .т҃. .ѳ҃. .з҃. greşit, în loc de .҂ѕтоз҃. (6377—5508—869); cf. *Viaţa lui Constantin Filozoful*, XVIII (ed. Lehr.-Spł, p. 91).

[2] Greşeală (Ликиꙗ—numele unei ţări din Asia Mică, Licia). Ceilalţi sînt cei cinci ucenici cunoscuţi ai lui Chiril şi Metodie.

[3] Trad.: *„Luna februarie, ziua 14. A celui între sfinţi, părintelui nostru Chiril, arhiepiscopul de la Catania* [în text, Катонс'ка(г), probabil prin confuzie cu episcopul Chiril, trimis în 866 de Bizanţ spre a creştina pe ruşi, mort şi îngropat mai tîrziu în oraşul Catania din Sicilia; vezi A. T. Balan, *Кирил и Методи*, II, p. 36—37], *înţeleptul filozof şi învăţătorul slavilor şi al bulgarilor şi al ruşilor.*

I. Sfîntul Chiril Filozoful, fiind de neam bulgar din cetatea Salonic, a făcut slove noi şi a tălmăcit cărţi din limba greacă în rusă cu fratele său bun Metodie, care şi acela a fost primul arhiepiscop morav şi ceh, în timpul împărăţiei lui Mihail, împăratul grecesc, şi în zilele arhiepiscopului Constantinopolului, fericitul patriarh Fotie, în anii cneazului bulgar Boris şi a lui Rastiţ [Rostislav], cel îndemnat de Dumnezeu, cneazul morav, şi a lui Koţel, cneazul Balatonului şi al leşilor [interpolare], şi ai lui Zambri, hanul de la Cazan [vezi nota 4 de la p. 32] şi ai lui Carlus, regele nemţilor [vezi nota 5, *ibid.*], şi ai lui Dunai, domnul ungurilor [confuzie; vezi nota 6, *ibid*], în timp ce domnea la Novgorod [în Ucraina] cneazul rus Ruric [a. 862—879], cu 122 de ani înainte de creştinarea Ţării Ruseşti, iar de la zidirea lumii de către Dumnezeu, în anul 6363 [—5500 = 863; vezi nota 7, *ibid*], şi a alcătuit bine slove necunoscute [înainte].

II. Şi a creştinat pe slavi şi pe bulgari, care s-au lepădat de credinţa păgînă.

III. Şi a pus 72 de preoţi buni scriitori şi a tălmăcit repede toate cărţile rînduielii bisericeşti din limba grecească în cea bulgară, începînd de la Bunavestire şi terminînd la pomenirea sfîntului marelui mucenic Dimitrie din oraşul lor părintesc Salonic, care a dat şi pe aceşti bărbaţi sfinţi şi purtători de Dumnezeu.

IV. După aceea, învăţînd pe slavi sfintele cărţi, a trăit Chiril Filozoful cel înţelept ani 42 şi a răposat în anul 6377 [—5508 = 869] şi a pus episcopi pe Lichie [greşeală; vezi nota 2], Sava, Anghelarie, Gorazd, Naum şi Climent.

V. Şi s-a arătat şi el plăcut lui Dumnezeu şi s-a numărat în ceata sfinţilor, şi i-au aşezat trupul în biserica sfîntului Clement, unde se află şi pînă astăzi.“

moldovenească". În vechea literatură românească a circulat, în versiune slavonă, o variantă a *Cronografiei pe scurt* (Χρονογραφικὸν σύντομον) a patriarhului Nichifor (806—815), tradusă încă în timpul țarului bulgar Simeon (893 — 927), completată pentru secolele următoare pînă la 1425 și continuată, în Serbia, cu *Analele sîrbești noi (Mladji letopisi)* pentru anii 1355—1490. Această *Cronografie pe scurt* este cunoscută în patru còpii slavo-române: cea din mss. nr. 116 al bibliotecii fostei Academii Teologice din Kiev, provenit de la Poceaev, copiat parte la Baia, de diacul Roman, parte la mănăstirea Slatina, de Isaia, viitorul episcop de Rădăuți, între 1554 — 1561 [1]; cea din mss. O, XVII, nr. 13, al Bibliotecii publice „Saltîkov-Șcedrin" din Leningrad, copiat în Moldova la sfîrșitul sec. al XVI-lea sau începutul sec. al XVII-lea, și parțial — de la anul 325 — cele două versiuni ale așa-numitei *Cronici sîrbo-moldovenești* (mss. slav nr. 636 al B.A.R., din 1557, și mss. nr. 51 din Colecția Ițimirski, păstrat astăzi la Biblioteca Academiei de Științe a U.R.S.S. — Leningrad; ambele provin de la mănăstirea Neamț) [2].

Traducînd și copiind *Cronografia pe scurt* bizantină, analiștii sîrbi au introdus o serie de noi știri istorice [3], care au fost preluate de cărturarii români. Printre acestea se află și una referitoare la creștinarea bulgarilor și alcătuirea alfabetului slav de către Constantin-Chiril. Iată pasajul care ne interesează,

---

[1] Actualmente manuscrisul se păstrează la Biblioteca Academiei de Științe a R.S.S. Ucrainene, sub cota $\frac{\text{Поч.}}{\text{Б. 47}}$ (116). Despre el vom vorbi mai jos.

[2] O copie fotografică a mss. nr. 51 din col. Iațimirski se află la B.A.R., mss. slav nr. 685. Despre acest manuscris Iațimirski spune: „Сборник приобретен нами во время поездки по Румынии в мон-ре Бисерикани и раньше составлял собственность одного иеромонаха Бисериканского монастыря..." (*Из славянских рукописей. Тексты и заметки.* „Ученые записки Имп. Московского Университета", Отдел историко-филологический, вып. 24, Moscova, 1899, p. 76, nota 2. Asupra datării lui vezi E. Turdeanu, *Le Sbornik dit „de Biserícani": fausse identité d'un manuscrit remarquable*, extras din *RÉSl*, t. XLIV, 1965, p. 29—45.

[3] Vezi Lj. Stojanović, *Stari srpski rodoslovi i letopisi*, Belgrad-Sr. Karlovici, 1927, p. 150—151; alte indicații vezi la B. St. Anghelov, *Славянски извори...*, p. 212.

după manuscrisul nr. 636 al B.A.R. (f. 221b,r.17—20, f. 222 a, r. 1—6)[1]:

Михаилъ[2] с҃нь Θеѡфиловь съ м҃тріѧ си Θеѡ(д)роѧ .к҃е. лѣ(т) и съ Басиліемь Македѡномь .а҃. лѣ(т) и м(с)цъ .д҃. | При си(х) ѡбнови сѧ православіе и ікѡны с҃тыѧ въставишѧ (с) въ ц҃ркви паки и блъгаре хр(с)тіаны сътворишѧ (с) и слѡвеса слѡве(н)скаа съставишѧ (с) с҃тыи(м) Кѵрилѡ(м), в л҃тѡ ҂ѕ҃тѯ. [6360—5500=860][3].

6. *Călugărul Hrabr*: *„Despre litere“*. Scrisă la începutul sec. al X-lea, opera călugărului Hrabr prezintă o importanţă deosebită pentru istoria culturii slave, pentru lămurirea originii alfabetelor slave şi a rolului lui Constantin-Chiril Filozoful în această însemnată acţiune. Această apologie a scrierii slave, aproape contemporană cu începuturile ei, s-a păstrat în 73 de còpii cunoscute pînă acum, dintre care unele au fost descoperite recent de profesorul bulgar Kuio M. Kuev, care le-a şi editat pe toate în impunătoarea monografie Черноризец Храбър, Sofia, 1967. Cel mai vechi manuscris datează din 1348 şi a fost scris de călugărul Lavrentie, pentru ţarul Ivan Alexandru al Bulgariei. Urmează trei manuscrise din sec. al XV-lea, trei din sec. al XV-lea — al XVI-lea

---

[1] În ediţiile textelor menţionate: I. Bogdan, *Ein Beitrag zur bulgarischen und serbischen Geschichtenschreibung*, în *Archiv für slavische Philologie*, Bd. XIII, 4, 1891, p. 518 (mss. de la Kiev); Idem, *Letopiseţul lui Azarie*, extras din *A.A.R.*, Seria II, t. XXXI, Bucureşti, 1909, 71, trad. rom., p. 83 (mss. de la Leningrad); I. Bogdan, *Cronice inedite atingătoare de istoria românilor*, Bucureşti, 1895, p. 92, trad. rom., p. 98 (mss. nr. 636 al B.A.R., din care reproducem mai sus); A. I. Iaţimirski, *Из славянских рукописей...*, p. 77, nota 5.

[2] Împăratul bizantin Mihail III (842—867).

[3] Aceeaşi dată apare în trei letopiseţe sîrbeşti care conţin această ştire (Lj. Stojanović, *op. cit.*, p. 151). Desigur, aici lipseşte и трьтіє „şi trei“, ceea ce ar da exact 6363, respectiv 863, anul misiunii morave (cf. mai jos). Asupra utilizării celor două sisteme de cronologie — bizantină (potrivit căreia de la „facerea lumii“ pînă la naşterea lui Hristos au trecut 5508 ani) şi alexandrină (5500 ani), vezi K. Kuev, *Черноризец Храбър*, Sofia, 1967, p. 85—148. Autorul arată că în acest caz trebuie să avem în vedere era alexandrină (adică să scădem 5500 ani).

Trad.: „Mihail, fiul lui Teofil, cu mama sa Teodora, 25 de ani, şi cu Vasilie Macedoneanul, 1 an şi 4 luni. În vremea acestora s-a înnoit dreapta credinţă şi sfintele icoane s-au pus iarăşi în biserici, şi bulgarii s-au făcut creştini, şi literele slavoneşti au fost alcătuite de sfîntul Chiril, în anul 6360 [—5500=860, mai precis 863, întrucît s-a omis la copiere cifra 3]“.

şi zece din sec. al. XVI-lea: pe primul loc (nr.8, în ediţia lui K. Kuev) se plasează *manuscrisul moldovenesc de la Hilandar* (nr. vechi 329), iar pe locul trei (nr. 10, în ediţia lui K. Kuev), *celebrul manuscris moldovenesc nr. 116 din biblioteca fostei Academii Teologice de la Kiev*, citat mai sus [1].

a) *Manuscrisul moldovenesc de la Hilandar* a aparţinut egumenului Anastasie de la mănăstirea Bistriţa din Moldova, care a venit la muntele Athos, unde a murit în 1606, după cum rezultă din însemnarea de la sfîrşitul sbornicului.

Prezentat mai întîi de P. A. Lavrov în 1908 [2], sbornicul a fost folosit apoi de Iordan Ivanov, care a publicat în 1931 textul scrierii călugărului Hrabr (ff. 248—252) [3], ce are aici titlul: **Сказанїе како състави с҃тыи Кѵри(л) Словѣнѡ(м) писмена противꙋ ꙗзыкоу** [4]. După ediţia lui au reprodus textul J. Kurz, în 1949 [5], şi recent K. Kuev [6].

După cum arată P. A. Lavrov, Iordan Ivanov şi K. Kuev, această copie, deşi mai nouă decît altele (am văzut că în ediţia din urmă ea este trecută a 8-a), este una din cele mai importante, prin:

1) Enumerarea completă a literelor slave:

Се (ж) сѫ(т) писмена словѣнскаа, сице и(х) по(д)бае(т) писати и глашати [7]**: а, б, в, да(ж) до а** [8]**, и ѡ(т) си(х) сѫ(т) четыри меж(ж)ꙋ десѫ(т)ма под(б)на гръ(ч)скы(м). Сѫ(т) же си: а, в, г, д, є, ѕ, и, (θ, ї)** [9]**, к, л, м, н, ѯ, о, п, ρ, с, т,**

---

[1] Vezi K. Kuev, *op. cit.*, p. 166, 210—214, 217—221.

[2] *К вопросу о времени изобретения письмен и перевода священного писания*, în *Jagić-Festschrift*, Berlin, 1908, p. 355—358.

[3] *Български старини...*, ed. a II-a, p. 442—446 (cu o notă introductivă, p. 440—442).

[4] Trad. „Povestire, cum a alcătuit sfîntul Chiril litere slavilor, potrivit limbii lor".

[5] M. Weingart, *Texty ke studiu jazyka a pisemnictví staroslověnského*. Druhé revidované vydáni nově upravil J. Kurz, Praga, 1949, p. 189—192.

[6] *Op. cit.*, p. 210—214.

[7] În alte manuscrise гл҃ати (= глаголати). Aici şi în continuare folosim în parte notele lui Iordan Ivanov, după ediţia căruia reproducem citatele.

[8] În mss. de la Wrocław (sec. al XVI-lea), corect: ѧ

[9] Aşa în ediţia lui Iordan Ivanov.

ѵ, ф, χ, ѱ, ѡ, а четыри на деса(т) по словѣнскомꙋ ꙗзыкоу, н(ж) сѫ(т) сїа: б, ж, ѕ, ц, ч, ш, щ, ъ, ы, ь, ѣ, ю, ѫ, ѧ [1].

2) Numeralul четыри меж(д)ꙋ деса(т)ма (= 24) [2].

3) Precizarea că în timpul scrierii acestei opere erau „încă vii cei ce au văzut“ pe Chiril şi Metodie:

Аще ли въпросиши словѣньскыѧ боукваре (книгѡчїа) [3] глѧ: кто вы писмена сътворилъ е(с), или кнгы прѣв(л), то вьси вѣ(д)ть и ѡ(т)вѣщавше рекѫ(т): стыи Кѡ(н)стантинъ Философъ нарицаемыи Кѷрилъ, тъ и писмена сътворилъ, и книгы прѣвелъ, и Медодїе бра(т) его. Сѫ(т) бѡ еще живы, иже сѫ(т) видѣли [4].

4) Numele Растица мѡравска (gen. sg.) şi Кѡцела, кнѧѕа Блатѣнска Кѡстела [5]. Fraza întreagă este: И аще въпросиши въ кое крѣмѧ, то вѣ(д)ть и рекѧ(т), ꙗко въ врѣмена Михаила, цр҃ѣ гръ(ч)ска, и Бѡриса, кнѧѕа блъгарска, и Растица мѡравска,

---

[1] Textul de la да(ж) до pînă la sfîrşitul pasajului nu se găseşte în toate manuscrisele (vezi K. Kuev, *op. cit.*, p. 47). Trad.: „Acestea sînt literele slave, astfel trebuie ele scrise şi rostite: а, б, в, pînă la ѧ, iar din acestea, douăzeci şi patru sînt asemănătoare literelor greceşti. Acestea sînt: а, в, г, д, е, ѕ, н, (θ, ї), к, л, м, н, ѯ, о, п, ρ, с, т, ѵ, ф, χ, ѱ, ѡ, iar patrusprezece sînt potrivit limbii slave, şi anume: б, ж, ѕ, ц, ч, ш, щ, ъ, ы, ь, ю, ж, ѧ.“

[2] Considerat mai înainte moravism, acest numeral arhaic se găseşte şi în alte manuscrise vechi bulgare.

[3] Cuvîntul indicat în paranteză este scris cu cerneală roşie deasupra sinonimului său. El apare în alte manuscrise, prin urmare poate fi rezultatul unei confruntări.

[4] Pasajul spaţiat apare numai în acest manuscris, în cel de la Moscova (sec. al XV-lea) şi în cel de la mănăstirea Soloveţ, reg. Arhanghelsk, nr. 913 (vezi K. Kuev , *op. cit.*, p. 26); în acestea este adăugat, pe bună dreptate, şi cuvîntul их (pe ei). Trad.: „Dacă vei întreba pe cărturarii slavi, zicînd: Cine v-a făcut slovele sau cine v-a tălmăcit cărţile, toţi ştiu şi, răspunzînd, vor spune: Sfîntul Constantin Filozoful, numit Chiril, el ne-a făcut slovele şi ne-a tălmăcit cărţile, şi Metodie, fratele său. Căci sînt încă vii cei ce i-au văzut".

[5] Acest cuvînt lipseşte în alte manuscrise, cu excepţia mss. de la mănăstirea Soloveţ, nr. 329, unde apare astfel: Костелѧ кнѧзя Блатиньска. Este interesant de observat că acest cuvînt apare în aceeaşi formă în textul reprodus mai sus, sub nr.4, după Iaţimirski (ca şi în alte manuscrise ale scrierii lui Hrabr, vezi K. Kuev, *op. cit.*, p. 52, nota 34). Credem că sintagma completă este cea corectă şi că ea trebue tradusă, în acest caz : „Koţel, cneazul curţii (lat. *castellum*) de la Balaton" (vezi R. Nahtigal, *Nekaj pripomb k pretresu Hrabrovega spisa o azbuki Konstantina Cirila*, în *Slavistična revija*, I, 1948, p. 17—18, ap. K. Kuev, *op. cit.*, p. 52, nota 34).

и Коцелѧ, кнѧѕа блатѣнска Костелѧ, в лѣто ѿ(т) създанїа мира ҂ѕтѯ҃ѕ и третїе [6363 — 5500 = 863][1].

b) *Manuscrisul de la Kiev*, unul din cele mai interesante şi mai preţioase manuscrise slavo-române, cuprinde, după cum a arătat Ioan Bogdan[2], cinci părţi: 1) extrase din scrierile morale și ascetice ale părinților bisericii ortodoxe (Vasilie cel Mare, Atanasie cel Mare, Ioan Gură de Aur ş.a.); 2) tratate gramaticale („Despre litere" de Hrabr, „Despre cele opt părţi ale vorbirii", scriere anonimă alcătuită după izvoare greceşti, şi un extras din opera gramaticală a lui Constantin Kosteneţki, numit Filozoful, din sec. al XIV-lea — vezi mai jos); 3) notiţe astronomice şi calendaristice; 4) tratate dogmatice şi polemice, scrieri apocrife; 5) scrieri istorice bizantino-slave (*Cronografia pe scurt* a patriarhului Nichifor, completată pînă la 1425 — vezi mai sus, sub 5 —, *Anale sîrbeşti*, pentru perioada 1355—1490, şi *Cronica bulgară anonimă*, pentru anii 1296—1413) și românești (*Letopisețul de la Putna I* şi cronicile lui Macarie și Eftimie)[3].

Scrierea călugărului Hrabr, aici cu titlul în forma cea mai veche: Ѡ писмене(х) чрънориѕца Храбра („Despre litere" a călugărului Hrabr), se află la ff. 205a — 208b şi a fost publicată mai întîi de A. Bagrii, în 1912[4], iar acum în urmă, din nou după manuscris, de K. Kuev[5].

---

[1] După era alexandrină (cf. mai sus, nota 3 de la p. 35.). Trad: „Și dacă-i vei întreba în ce timp, ei ştiu şi-ţi vor spune că în vremea lui Mihail, împăratul grecesc, şi a lui Boris, cneazul bulgăresc, şi a lui Rastiţ moravanul, şi a lui Koţel, cneazul curţii de la Balaton, în anul de la zidirea lumii 6363 [—5500 = 863]".

[2] Vezi descrierea detailată în *Vechile cronice moldoveneşti pînă la Ureche*, Bucureşti, 1891, p. 576—581, reprodusă acum în *Scrieri alese*, Bucureşti, Edit. Academiei, 1968, p. 272—288. Vezi, de asemenea, descrierile publicate de V. Jagić (după A. Popov), *Рассужденiя южнославянской и русской старины о церковнославянском языке*, în Исследованiя по русскому языку, I, St. Pb, 1885—1895, p. 576—581, şi de A. M. Lukianenko, *Почаевский сборник Киевской Духовной Академии молдаво-болгарской редакции XVI-века*, în *Новый сборник статей по славяноведению... В. И. Ламанского*, St. Pb., 1905, p.406—465.

[3] Despre toate acestea din urmă şi ediţiile lor, vezi studiul *Istoriografia română veche...* (mai jos).

[4] *Вопрос о Сказании Черноризца Храбра и Киевские списки „Сказания"*, în *Филологические записки*, год. 52, вып. 2, Voronej, 1912, p. 269—275.

[5] *Op. cit.*, p. 217—221.

Dacă manuscrisul precedent împărtăşea împreună cu altele anumite arhaisme textuale preţioase, în raport cu majoritatea celorlalte còpii, acesta este *unicul* în toată tradiţia celor 68 de manuscrise şi 5 tipărituri vechi cuprinzînd scrierea lui Hrabr care menţionează la sfîrşit, pe lîngă numele lui Chiril şi Metodie, pe acelea ale celor şase ucenici ai lor: Gorazd, Climent, Naum, Anghelarie, Sava şi Lavrentie, în total, deci, opt dascăli ai slavilor [1]. În timp ce majoritatea absolută a manuscriselor se încheie cu cuvintele: **Єжт же и ины ѡ(т)вѣты, ѧже инде речемь, ꙗ нн҃ѣ нѣ(с) врѣмѧ. Такѡ(к) разꙋ(м), братїа, Б҃ъ е(с) даль словѣнꙋмь, емоуже слава, чьсть и дръжава и покланѣнїе, н҃нѣ и пр(с)но и въ вѣкы вѣкѡ(м) бе(з) кѡ(нца)** [2], eventual, cu unele variaţii şi cu finalul „**аминь**", manuscrisul moldovenesc de la Poceaev-Kiev adaugă: **Кѵриль и брать моу Меѳодїе, Гоораздо, Кл'менть, Наоумь, Аггеларїе, Сава, Лавре(н)тїе. Лѣ(т) х҃ꙋкд** [3].

Este drept că, aşa cum atrage atenţia K. Kuev [4], acest pasaj — care nu se leagă prea bine de cel precedent — nu pare a face parte din textul primar, dar nu trebuie respinsă nici posibilitatea ca el să aparţină unui fragment mai amplu, de vreme ce se presupune [5] că textul original putea fi mai

---

[1] Am văzut mai sus, în *Pomenirea lui Chiril*, reprodusă după Iaţimirski, sub „4", că sînt citaţi Sava, Anghelarie, Gorazd, Naum, Climent, iar în loc de Lavrentie, printr-o confuzie a copistului, apare numele Lichie (la acuz. **Ликїа**, care se aseamănă cu numele ţării Licia, din Asia Mică). Mai jos, vom vedea că într-un alt text sînt citaţi, alături de Chiril şi Metodie, numai cinci ucenici (este omis Sava), pentru a da totalul de şapte, analog cu cei 70 de traducători ai *Bibliei* din ebraică în greacă. În sfîrşit, în *Viaţa lui Climent* de Teofilact (în limba greacă), cap. II, 7, sînt citaţi: Gorazd, Climent, Naum, Anghelarie şi Sava (nu însă şi Lavrentie), iar în cap. XII, 35, în locul lui Sava, apare Lavrentie. Vezi: Teofilact, *Климент Охридски*, ed. Al. Milev, Sofia, 1955, p.36—37, 60—61; K. Kuev, *op. cit.*, p.53, nota 37. Prof. Emil Gheorghiev identifică pe Lavrentie cu Sava *(Разцветът на българската литература в IX-X в.*, Sofia, 1962, p. 66; *Кирил и Методий*, în *История на българската литература*, I, Sofia, 1962, p. 39).

[2] Reproducem după versiunea în discuţie (K. Kuev, *op. cit.*, p. 221 şi pl. 19). Trad.: „Sînt şi alte răspunsuri, despre care vom spune în altă parte, căci acum nu este timp. Astfel de înţelepciune, fraţilor, a dat Dumnezeu slavilor; a lui este slava, cinstea şi puterea şi închinarea, acum şi pururea şi în vecii vecilor, fără sfîrşit".

[3] Trad.: „Chiril şi fratele său Metodie, Gorazdo, Climent, Naum, Anghelarie, Sava, Lavrentie. Anul 6424 (5500 = 924)".

[4] *Op. cit.*, p. 53.

[5] *Ibidem*, p. 45—46.

dezvoltat. Oricum ar sta lucrurile, în ceea ce ne privește, sîntem înclinați să dăm o altă interpretare datei de la sfîrșit, **лѣ(т) ҂ѕ҃ѹ҃к҃д.** (6424). Profesorul K. Kuev, care desfășoară o largă argumentare pentru a dovedi că Hrabr a folosit era alexandrină pentru menționarea datei apariției scrierii slave (6363 — 5500 = 863, anul misiunii morave), și nu era constantinopolitană (6363 — 5508, ceea ce nu spune nimic verificabil prin alte izvoare) [1], își abandonează dintr-o dată teza — justă, după aprecierea multor slaviști — și socotește altfel: „6424 — 5508 = 916. **Това е годината на Климентовата смърт**" (Acesta este anul morții lui Climent) [2]. Or, Climent nu e ultimul menționat în listă și nu vedem de ce autorul pasajului ar fi indicat numai anul morții acestuia. Dacă însă vom calcula după era alexandrină (6424 — 5500), obținem anul 924. După părerea noastră, ca dată care încheie o scriere, al cărei titlu și autor sînt menționate clar la început, aceasta poate fi tocmai anul compunerii ei de către Hrabr, ceea ce — în linii mari — corespunde afirmației că „sînt încă vii cei ce au văzut" pe Chiril și Metodie (de la moartea primului trecuseră 55 de ani, iar de la a lui Metodie — 39 de ani). Această exprimare n-ar mai fi fost însă potrivită, dacă Hrabr și-ar fi scris opera „în jurul anului 893" (la numai 8 ani după moartea lui Metodie), cum presupune prof. K. Kuev [3]. Așadar, credem că manuscrisul moldovenesc de la Poceaev-Kiev capătă o importanță deosebită, tocmai în sprijinul ideii fundamentale a exegetului bulgar privind data apariției scrierii slave și a compunerii acestei impresionante *apologii* a ei.

---

[1] *Ibidem*, p. 75—148; vezi și lucrările sale anterioare, începînd cu 1956, citate la p. 19, nota 52 (inclusiv recenziile la amplul său studiu publicat în 1960).

[2] *Ibidem*, p. 53.

[3] *Ibidem*, p. 33. Vezi și alte păreri — printre care aceea că Hrabr aparține secolului al X-lea sau cel mult sfîrșitului sec. al IX-lea — începutului sec. al X-lea, citate la p. 20. De altfel, și dacă am calcula după era constantinopolitană (6424 — 5508 = 916), lucrurile nu s-ar schimba prea mult (47 ani de la moartea lui Chiril, 31 de la moartea lui Metodie), cu observația doar că această eventuală dată nu poate fi interpretată aici ca menționînd anul morții lui Climent. Pe scurt, despre această chestiune, vezi și comunicarea noastră *Principales étapes de l'histoire des études slaves en Roumanie et de leurs rapports avec les études slaves internationales*, în *Romanoslavica*, XVI, 1968, p. 196.

7. *Constantin Kostenețki*. Deşi nu e consacrată direct activității lui Constantin-Chiril şi Metodie, scrierea filologică a lui *Constantin Kostenețki Filozoful* (cca. 1380 — după 1431), **Ѥказаніє изьꙗвленно ѡ писменехь** *(Povestire pe înțeles despre litere)*, redactată în jurul anului 1418, poate fi considerată ca aparținînd aceluiaşi ciclu de texte, întrucît are ca obiect principal nu numai regulile ortografice ale alfabetului chirilic, ci şi problema originii limbii literare a lui Chiril şi Metodie şi a alfabetului însuşi [1].

Se ştie că, în afară de redacția completă, păstrată într-un singur manuscris din sec. al XV-lea (biblioteca mitropoliei din Sremski-Karlovci) şi editat mai întîi de Dj. Daničić (1869), iar apoi, cu un amplu studiu, de V. Jagić (1885—1895) [2], această scriere a circulat mai ales într-o redacție prescurtată, în Serbia, Bulgaria, Țările Române şi Rusia. Dintre cele mai prețioase manuscrise ale acestei variante, cu titlul **Ѥїа словеса въ кра(т)цѣ избранна ѡ(т) книгы Константина философа и оучитела србьскаго, бывшаго при бл҃гочьстивѣмь деспотоу Ѥтефаноу с҃ноу с҃тго кнѧѕа Лазара** [3], patru sînt de proveniență moldovenească.

„... Les Roumains n'ont pas ignoré cet écrit non plus — scrie E. Turdeanu [4]. — Ils ont disposé d'assez bonne heure de la version abrégée qu'on donna vers la fin du XVe siècle ou au debut du XVIe un disciple serbe de Constantin le Philosophe [5]. La nouvelle version, écourtée et condensée, et rendue de cette façon plus accessible aux lecteurs, qui devaient être surtout des maîtres des anciennes écoles et des scribes, a été retrouvé en Moldavie dans deux manuscrits: *a.* l'un copié avec une superbe calligraphie, à la fin du XVe ou au debut du XVe siècle, a été découvert par Kałužniacki en Bucovine; le texte

---

[1] Vezi, acum în urmă, *История на българската литература*, I, sub red. lui V. Velcev, E. Gheorghiev, P. Dinekov (red. resp.), Sofia, 1962, p. 315—320 (cu bibliografia anterioară).

[2] *Рассуждения...*, p. 366—517; vezi, de asemenea, A. Teodorov-Balan, *Кирил и Методи*, II, p. 146—147.

[3] Trad.: „Cuvinte pe scurt alese din cartea lui Constantin filozoful şi dascălul sîrb, care a trăit pe lîngă binecinstitorul despot Stefan [Lazarević], fiul sfîntului cneaz Lazăr".

[4] *La littérature bulgare du XIVe siècle et sa diffusion dans les Pays Roumains*, Paris, 1947, p. 158.

[5] V. Jagić, *Рассуждения...*, p. 517 (Nota lui E.T.).

en a été publié par Jagić[1]; *b*. l'autre est le manuscrit bien connu qui copié en Moldavie entre 1554 et 1561, fournit à Ioan Bogdan le texte des plusieurs *Chroniques* sud-slaves et moldaves et à Kałužniacki la *Deuxième lettre du Patriarche Euthyme à l'hégoumène Nicodème de Tismana* (mss. nr. 116 de la Kiev-Poceaev — *n.n.*). Le traité de Constantin le Philosophe, dans la rédaction de ce dernier manuscrit ne diffère de la rédaction précédente que par «d'insignifiantes variantes d'ortographe »[2]. Mais ce qui donne à ces copies moldaves encore plus d'intérêt à nos yeux, c'est que, selon l'observation de Jagić, ce sont elles qui ont servi d'intermédiaires entre l'original serbe de la version abrégées et ses remaniements identifiés en Russie“[3].

La aceste două manuscrise trebuie adăugate încă alte două: mss. nr. 482 de la Hilandar, menţionat mai sus, sub nr. 6a, în care textul extrasului din opera lui Constantin Kostenețki — foarte apropiat de cel publicat de V. Jagić şi semnalat de P. A. Lavrov în 1908 — se află la ff. 225—246[4], şi mss. incomplet de la Leningrad (Biblioteca Publică „Saltîkov-Şcedrin“, nr. Q. XVI. 29, sec. al XVI-lea, scris frumos, cu însemnări marginale în limba română), descris recent de B. St. Anghelov[5].

---

[1] *Ibidem*, p. 535—553 (nota lui E.T.). Întrucît nu ştim unde se află acum manuscrisul, reproducem aici cele spuse de V. Jagić, căruia Kałužniacki i l-a procurat („подлинник, доставленный мне проф. Калужняцким из Буковины“): „Manuscrisul, fragment dintr-un sbornic (la sfîrşitul filei 8, pe verso jos, se află signatura л҃в, care dovedeşte că acesta era caietul 32 al sbornicului), are acum 12 file (dar după fila 8, adică, după caietul 32 complet, este ruptă o filă aparţinînd caietului 33). Manuscrisul este pe hîrtie tare, lucioasă, cu un scris splendid de la sfîrşitul sec. al XV-lea sau începutul sec. al XVI-lea“ (*op. cit.*, p. 575).

[2] *Ibidem*, p. 553 (nota lui E.T.). Adăugăm că Jagić a publicat textul, cît s-a păstrat în primul manuscris, la p. 535—551, completîndu-l cu ultima parte din al doilea, p. 551—553. Vezi studiul introductiv la p. 517—535 şi nota finală la p. 553.

[3] *Ibidem*, p. 554 (nota lui E.T.).

[4] P. A. Lavrov, *К вопросу...*, p. 355. Titlul este aici: Сїа словеса вь кратцѣ изьбранна оть книги Константина Кирила философа и оучителѣ срьпскаго, бывшаго при бл҃гочьстивѣ(м) деспотꙋ Стефаноу, с҃нꙋ ст҃го кнѧѕа Лазароу. După cum se vede, copistul a făcut o confuzie, adăugînd lui Constantin Kostenețki şi numele lui Chiril Filozoful, creatorul scrierii slave.

[5] Из старата българска, руска и сръбска литература, II, Sofia, 1967, p. 204.

Nu este, evident, locul aici să prezentăm raportul dintre versiunea completă şi cea prescurtată, efectuată mai ales în scopuri practice de ucenicul anonim al lui Constantin Kostenețki [1]. Vom spune doar că — în ceea ce priveşte limba română — el a renunțat la un interesant pasaj referitor la pronunțarea literei ѣ, cu un exemplu din limba română, pe care cărturarul bulgar se pare că o cunoştea [2]. Iată acest prețios pasaj, atestînd cuvîntul românesc *(a) bea*, în jurul anului 1418: **Или влашкы(м) ѩзыко(м) како право ре(ч)ши бѣ; съ ѣ бо и се, а не съ е** [3].

De asemenea, renunțînd la partea introductivă a scrierii lui Constantin Kostenețki, ucenicul anonim a lăsat la o parte şi un alt pasaj referitor la țara noastră, pe care ne permitem să-l cităm aici. Vorbind despre Eftimie de Tîrnova, marele prelat şi cărturar bulgar din sec. al XIV-lea [4], Constantin Kostenețki scrie:... **не постиго(х) великаго ѡного хꙋдожника словѣн(с)кыи(х) писмень, ѿценачелника глю трьнов'скаго кѵ(р) Еѵѳимїа, иже и свѣтило странь тѣ(х) ꙗко въ истинꙋ ꙗви се, и даже до нн҃ѣ сы до рѣкы глѥмые Марице и въ Скѵѳскыи(х) страна(х) и Загорїи** ... [5]

---

[1] Vezi comentariile lui V. Jagić, *op. cit.*, p. 517—535, şi B. St. Anghelov, *op. cit.*, II, p. 200—226.

[2] Se afirmă că a fost şi în Țara Românească. Vezi G. Kostantinov ş.a., *Български писатели. Биографии. Библиография*, Sofia, 1961, p. 47.

[3] V. Jagić, *op. cit.*, p. 403. Trad.: „Sau în limba română cum vei zice corect *bea* (бѣ)? Cu ѣ *(ea)* şi acesta, nu cu е *(e)*". Vezi şi comentariile lui V. Jagić, *ibidem*, p. 403, nota 3, şi p. 493—494, precum şi pe acelea ale lui Ilie Bărbulescu, în *Fonetica alfabetului cirilic în textele române din veacul XVI şi XVII, în legătură cu monumentele paleo-sîrbo-, bulgaro-, ruso-, şi româno-slave*, Bucureşti, 1904, p. 130—131.

[4] Născut cca. 1325—1330, patriarh în 1375, mort probabil în 1402. Vezi G. Konstantinov ş.a., *Български писатели*, p. 40—42; *История на българската литература*, I, Sofia, 1962, p. 285—306 (capitol scris de P. Dinekov; bibliografia la p. 435). Despre răspîndirea scrierilor lui în țara noastră, vezi: E. Kałužniacki, *Werke des Patriarchen von Bulgarien Euthymius*. Viena, 1901; Idem, *Aus der panegyrischen Literatur der Südslaven*, Viena, 1901; E. Turdeanu, *Opera patriarhului Eftimie al Tîrnovei (1375—1393) în literatura slavo-română*, extras din *Cercetări literare*, VI, 1946, 30 p. + IX pl.; Idem, *La littérature bulgare...*, p. 67—139.

[5] Trad: „N-am ajuns pe acest mare iscusit al literelor slave, vorbesc despre părintele şi vlădica de la Tîrnova, chir Eftimie, care a apărut cu adevărat ca un far al acestor țări, fiind şi pînă astăzi, pînă la rîul Marița şi în țările scitice (este vorba despre Țările Române şi despre Rusia) şi în Zagoria (regiunea dintre Balcani şi Dunăre)..."

O referire asemănătoare, dar pentru o epocă mai veche, şi anume cea post-chirilo-metodiană (după anul 855), cînd ucenicii celor doi mari cărturari au fost alungaţi din Marea Moravie, o găsim în *Cea de-a doua viaţă a lui Naum*, unul din cei şase continuatori ai operei lui Chiril şi Metodie. După ce au ajuns la Belgrad, unde au fost primiţi cu cinste: **Таже расеаше се овы по Мын'сїю [= Мvсїю], а овы по Дал'матїю и Дакїѹ, и слово божїе оумножише по в'сѹдѹ сторицею**[1].

8. *Povestirea anonimă despre traducerea Scripturii.* În acelaşi manuscris slavo-român nr. 482 de la Hilandar, P. A. Lavrov a descoperit imediat după extrasul din opera lui Constantin Kosteneţki, şi anume pe filele 246—247, o scriere aparte („лишняя статья“)[2], cu titlul: **Сказанїе ѡ(т)кждоу и въ кое врѣмѧ прѣведе сѧ бж(с)твное писанїе ѡ(т) гръ(ч)скаго ѧзыка въ блъгарска(г)**[3], care şi formează, de altfel, obiectul principal al articolului citat.

Această scriere anonimă, spune Lavrov, nu face parte din *Povestirea* lui Constantin Kosteneţki şi nici din varianta prescurtată. Ea prezintă însă un mare interes, căci, vorbind despre traducerea Bibliei din greceşte în slava veche, dă anul .ѕ҃т҃о҃. [6370 — 5508 =862][4], ceea ce corespunde exact datei la care a sosit la Constantinopol solia lui Rostislav. Tradu-

---

[1] Vezi traducerea mai sus, p. 14, nota 1. Acest pasaj a fost comentat de V. Jagić, în ediţia sa, *Рассуждения* ...,p. 390, nota 4, şi de E. Turdeanu, *La littérature* ..., p.157 (cu trad. în franceză). Am reprodus după Iordan Ivanov, *Български старини*..., p. 313 (vezi introducerea la p. 311; reproducere în bulgara modernă: P. Dinekov ş.a., *Христоматия*[2]..., p. 129; bibliografie, p. 106). Cunoscută dintr-un singur manuscris din sec. al XVI-lea (Biblioteca Naţională din Belgrad), această *Viaţă* anonimă este posterioară *Primei vieţi a lui Naum*, scrisă de un ucenic al lui Climent şi al lui însuşi, în prima jumătate a sec. al X-lea (vezi I. Ivanov, *op. cit.*, p. 305—311, şi P. Dinekov ş.a., *loc. cit.*).

[2] *К вопросу*..., p. 355—358 (textul la p. 355—357); vezi şi *Материалы*..., p. 171—172; reprodus fragmentar de A. T. Balan, *Кирил и Методи*, II, p. 144—145.

[3] Trad: „Povestire, de cînd şi în ce timp s-a tradus dumnezeiasca scriptură din limba greacă în bulgară".

[4] E drept, că după această dată, se adaugă: при благовѣрнѣ(м) црѣ Іѡанна Асѣнѣ, ceea ce este, evident, un anacronism supărător (Ioan Asan II a domnit între anii 1218—1241), explicabil prin faptul că reprezintă, se pare, un adaus ulterior (vezi mai jos).

cerea a fost făcută —spune textul— ѡ(т) бг͠опосланїи(х) мѫжїи исповѣ(д)ни(к) и равноап(с)льны(х) Кѷри(л), Меѳѡдїе, Клименть, Наоу(м), Гѡрасдо, Аггеларїе, Лаврентїе, .з͠. числѡмь, по съмотренїе бж͠е, ꙗко(ж) .о͠. при цр͠ѣ Птолѡмеа [1].

Se observă, deci, că autorul anonim face aici o analogie cu traducerea *Septuagintei*, efectuată — potrivit tradiției — de 70 de cărturari, citînd pe Chiril, Metodie și pe cinci ucenici de-ai lor, astfel că numărul total al acestora este de șapte.

În continuare, se menționează literele slave inexistente în alfabetul grecesc și apoi se citează 34 de litere chirilice, însoțite de propoziții ilustrative (de ex. а. азѣ есмъ бг͠ъ).

Încă Lavrov a observat că această din urmă parte se aseamănă cu cea din textul intitulat *Cuvîntul sfîntului Chiril Filozoful, învățătorul neamului slav*, descoperit în așa-numitul manuscris de la Berlin (mss. mediobulgar din secolul al XIII-lea— al XIV-lea) și publicat pentru prima dată de Vuk Karadžić, în 1857 [2]. Or, această scriere anonimă — editată recent, de asemenea, după o copie incompletă sîrbă din sec. al XVI-lea [3] — reprezintă, potrivit aprecierii Nadejdei Dragova, o „a doua apologie“ a scrierii slave, inspirată atît din opera lui Hrabr, cît și din *Imnul acrostih al Sfintei Treimi*, redactat spre sfîrșitul sec. al XII-lea [4], datînd ea însăși cam din aceeași epocă, de la sfîrșitul stăpînirii bizantine în Bulgaria (1018 — 1186) [5]. De același imn acrostih și, indirect, de textul din manuscrisul de la Berlin și de opera lui Hrabr însuși se leagă, așadar, și această povestire anonimă,

---

[1] Trad.: „de către bărbați trimiși de Dumnezeu, mărturisitori ai credinței și întocmai ca apostolii, Chiril, Metodie, Climent, Naum, Gorasdo, Anghelarie, Lavrentie, 7 la număr, după voia lui Dumnezeu, ca cei 70 din timpul împăratului Ptolomeu“.

[2] *Примјери српскославенског језика*, Viena, 1857, p. 7—9; reprodus din nou după manuscris de V. Jagić, în *Рассуждения...*, p. 303—305, iar apoi de Lavrov, *Материалы...*, p. 165—166, și de K. Kuev, Черноризец Храбър, p. 167—170.

[3] Biljana Stipčević, *Marčanska varijanta «Skazanija o sloveseh» Crnorisca Hrabra*, „Slovo“, 14, Zagreb, 1964, p. 52—57.

[4] Nadejda Dragova, Непроучен старобългарски азбучен акростих, „Език и литература“, XXIII, 1968, nr. 3, p. 42—46.

[5] Aceeași, *Втората апология на българската книга и нейните извори*, în vol. *Константин-Кирил Философ* (1969), p. 315—347.

datînd, probabil, din sec. al XIII-lea, asupra căreia a atras din nou atenţia recent B. St. Anghelov, care a reprodus textul după Lavrov [1].

În sfîrşit, cercetătorul bulgar a remarcat că acest text se regăseşte incomplet într-o altă copie slavo-română, şi anume în cunoscutul manuscris nr. O.XVII.13 (sfîrşitul sec. al XVI-lea — începutul sec. al XVII-lea, din Biblioteca Publică „Saltîkov-Şcedrin" (fila 319), care cuprinde *Letopiseţul de la Putna* şi *cronicile* lui Macarie (varianta completă) şi Azarie. Această versiune, publicată de A. I. Iaţimirski aproape concomitent cu articolul lui P. A. Lavrov, a rămas, pînă nu de mult, în afara atenţiei cercetătorilor [2].

Merită să reproducem aici, după Iaţimirski, acest text mai scurt, deoarece, cuprinzînd data exactă a venirii soliei morave la Constantinopol, 862, ca şi versiunea de la Hilandar, nu prezintă, în schimb, anacronismul privitor la domnia lui Ioan Asan II (1218—1241) [3]:

Сказанїе ѡ(т)кѫдꙋ и въ кое врѣмѧ приведе [4] сѧ бж҃(с)твное писанїе ѡ(т) гръчьска(г) ѩзыка въ блъгар'скаго [5].

Ѿвѣ ꙗко при П'толомеа црѣ҃ [6] бы(с) по съмотренїе бж҃іе и прѣве(д) сѧ ѡ(т) еврейское писаніе въ ела(н)ско ѡ(т) .о҃. [7] прѣво(д)никь прѣж(де) съшествіа Хва҃ та҃. лѣто, по сшествїе и въплъщенїе Га҃ нашего Іѵ҃ Ха҃, въ напокони врѣмень, въ лѣто ҂ѕ҃ и то҃. [8]

---

[1] B. St. Anghelov, *Из старата... литература*, II, p. 207—210, 229—230 (textul). Asupra legăturii cu acrostihul şi a diferenţierii, în rest, faţă de textul de la Berlin, vezi N. Dragova, *op. cit.*, p. 329.

[2] A. I. Iaţimirski, *Славяно-молдавская летопись монаха Азария*, „Известия ОРЯС", XIII, 1909, nr. 4, p. 28 (extras, p.6); textul reprodus la B. St. Anghelov, *op. cit.*, p. 230, nota 1.

[3] În note, marcăm diferenţele faţă de manuscrisul de la Hilandar (Hil.), după articolul lui Lavrov, *К вопросу...*, p. 355—356, controlînd cu reproducerea lui B. St. Anghelov, *op. cit.*, p. 229—230 (după Lavrov, *Материалы...*, p. 171—172).

[4] Hil. corect: прѣведе.

[5] După titlu, în Hil. este intercalată, fără rost, din alt loc, fraza: и аще кто хоще(т) писати, съмотри зде оѯіе и варїе, и намещаніе(м) слꙍва и пиши амн(и). Cf. începutul din *Cuvintele pe scurt alese din cartea lui Constantin filozoful*: Кто оубо хощеть писати, съмотри зде словеса и рѣчи и бѣлѣгы, ѡѯіе и варіе, и апострофь (...), ꙗкоже з(д)е обрѣщеши, пиши въ славж б ж (Jagić, *Рассупедени...*, p. 535).

[6] Hil. adaugă: еллинскаго.

[7] Lipseşte în Hil.

[8] După această cifră, Hil. adaugă: при блговѣрнѣ(м) црѣ҃ Іѡаниа Асѣнѣ.

прѣве(д) [1] сѧ бж҃(с)тв'ное писаніе и въ българ'ском ѧзыкѡ(м) [2] ѡ(т) бг҃опосланы(х) ст҃ы(х) [3] мѫ҃(ж), испвоѣ(д)никь и равноапо(с)-льных Кѷриль, Медодіе, Клименть, Наоумь, Гѡрасдѡ, Аггеларіе и Лаврентіе, .ѕ҃. число(м) по съмотреніе бж҃іи ꙗко и ҃. при цр҃ѣ Птоломеа [4]. И сїа приозрѣтошѧ [5] словеса проти(в) ѧзыкꙋ [6]: б҃, ѕ҃, ж҃, ш҃, щ҃, ц҃, ч҃, ъ҃, ѣ҃, ꙗ҃, ю҃, е҃ [7].

И семоу сице [8] вѣ(д)ти, како намещати слово къж(д)о на мѣстѣ [9], и срокꙋ, и с'лꙋ и прочін(х) бѣлегь въ бж҃ствно писаніе, ꙗко да не невѣщьствїемь [10] кѡришь и хꙋлишь, и ереси меташ оу [11] списаніе [12].

9. *Menţiuni despre Chiril şi Metodie în primele tipărituri româneşti şi slavo-române din sec. al XVI-lea şi al XVII-lea.* Este interesant de observat că exemplul marelui cărturar Constantin-Chiril, primul traducător al cărţilor de cult din

---

[1] Lipseşte în Hil.

[2] и (...) ѧзыком lipseşte în Hil.

[3] Lipseşte în Hil.

[4] Hil adaugă: Прѣве(д) сѧ ѡ(т) прѣво(д)ни(к) ѡ(т) гръ(ч)ска(г), в лѣ҃ѡ .ѕ҃т҃о. (6370 — 5508 = 862), ceea ce, de fapt, repetă o idee anterioară.

[5] Hil. ѡзрѣтѡшѧ (с).

[6] Hil. adaugă: нашем(ꙋ).

[7] Hil. ѥ.

[8] Hil. adaugă: по(д)бае(т).

[9] Hil. како намѣщает сѧ къж(д)о [lipseşte слово] на мѣсто свое.

[10] Hil. невѣж(д)ьствіе(м).

[11] Hil. adaugă: ст҃о.

[12] Hil. писаніе. Aici se întrerupe textul în mss. nr. O.XVII. 13 de la Leningrad. În Hil. urmează încă 25 de rînduri (Lavrov, *op. cit.*, p. 356).

Trad.: „Povestire, de cînd şi în ce timp s-a tradus dumnezeiasca scriptură din limba greacă în bulgară. Aşa cum în timpul împăratului Ptolomeu [II Filadelful, 285—246 î.e.n.] a fost după însuflarea lui Dumnezeu şi s-a tradus scriptura din ebraică în elină de către 70 de traducători, cu 300 de ani înainte de pogorîrea [pe pămînt a] lui Hristos [evenimentul e datat prin rotunjire aproape exact: а după т reprezintă aici nu cifra, 1, ci desinenţa de genitiv a numeralului „trei sute"], după pogorîrea şi întruparea Domnului nostru Iisus Hristos, la împlinirea vremii în anul 6370 [—5508 = 862], s-a tradus sfînta scriptură şi în limba bulgară de către bărbaţi sfinţi, trimişi de Dumnezeu, mărturisitori şi asemenea apostolilor, Chiril, Metodie, Climent, Naum, Gorasdo, Anghelarie şi Lavrentie, 7 la număr, după însuflare lui Dumnezeu, ca şi cei 70 din timpul împăratului Ptolomeu. Şi astfel au fost descoperite slovele, potrivit limbii [noastre]: б, ѕ, ж, ш, щ, ц, ч, ъ, ѣ, ꙗ, ю, е [de fapt, ѥ].

Şi astfel se cuvine a şti cum să se pună fiecare slovă la locul său şi punctul, şi accentul, şi celelalte semne în sfînta scriptură, ca nu cumva prin neştiinţă să ocărăşti şi să huleşti şi să pui eresuri în sfînta scriptură."

limba greacă în slava veche a fost invocat la noi cu prilejul acţiunii reformatoare de traducere a textelor religioase şi juridice din slavonă în limba română. Prodigiosul cărturar şi tipograf Coresi îşi întemeiază acţiunea sa şi pe faptul că unele din scrierile fundamentale ale bisericii creştine au fost traduse din ebraică în greacă, şi de aici în slava veche: aşadar, acţiunea românilor este pe deplin justificată prin mai multe argumente, asupra cărora el se opreşte în predosloviile şi epilogurile sale. Dintre acestea, ne interesează aici predoslovia la *Întrebarea creştinească*, tipărită la Braşov probabil în 1561 [1], în care se spune, printre altele:

„Şi învăţă ap(s)lii, tremése-i în toată lumea de să spue ev(g)lia lu Hs.(...) Şi au ales 4 ev(g)listi den limba ovreiască pre limba grecească de-au scris ev(g)lia. De aciia sfñţii părinţi Vasilie, Grigorie, Io[an] Zla(t)ust, Atanasie şi Chiril filosof, şi ei socotiră şi scoaseră den cartea grecească pre limba sîrbească [slavonă — *n.n.*]. După acéia, neşte creştini buni socotiră şi scoaseră cartea den limba sîrbească pre limba rumânească (...) Şi scoasem Sfînta Ev(g)lie şi Zece Cuvinte [Decalogul] şi Tatăl nostru şi Credinţa ap(s)lilor, să înţeleagă toţi oamenii cine-s rumâni creştini" (f. 1a-b).

Ceva mai tîrziu, într-o *Psaltire slavonă*, tipărită probabil în 1574 (de Coresi sau de altcineva) [2], este inclus, între alte anexe, un *Sinaxar*, în cadrul căruia unul din condace este închinat „Sfîntului Chiril", la ziua de 14 februarie (ff. 182b — 183a). Acest condac este extras din *Slujba sfîntului Chiril*, păstrată în mai multe manuscrise, începînd cu sec. al XIII-lea [3], şi apare şi izolat în diverse manuscrise şi vechi tipărituri sla-

---

[1] Vezi ediţia lui I. Bianu: *Texte de limbă din secolul XVI*. I. *Întrebare creştinească*, Bucureşti, 1925 (după fragmentul din Codicele de la Ieud, B.A.R., mss. rom. nr. 5032, f. 159—169), şi descrierea tipăriturii: I. Bianu—D. Simonescu, *Bibliografia românească veche*, IV, Bucureşti, 1944, p. 6—7. Asupra datării, pe baza textelor menţionate în citatul de mai jos, vezi P. P. Panaitescu, *Începuturile şi biruinţa scrisului în limba română*, Bucureşti, 1965, p. 158—159. Stadiul actual al cercetărilor coresiene este prezentat de prof. Dan Simonescu, *Un mare editor şi tipograf din secolul al XVI-lea*: *Coresi*, în *Studii şi cercetări bibliografice*, XI, 1969, p. 53—59.

[2] I. Bianu şi N. Hodoş, *Bibliografia românească veche*, t. I, Bucureşti, 1903, p. 526—529, nr. 161 (C.R.V. 16A).

[3] Vezi: A. Teodorov-Balan, *Кирил и Методи*, II, p. 52—65; B. St. Anghelov, *Из старата... литература*, II, p. 17—23.

vone din sec. al XV-lea — al XVIII-lea [1]. Fiind necunoscut la noi şi, dată fiind vechimea apariţiei lui în formă tipărită în ţara noastră, îl reproducem mai jos, precizînd că este aproape identic cu varianta publicată de B. St. Anghelov după mss. nr. 73 din Muzeul bisericesc din Sofia [2]:

Ст҃омѹ Кѵрїлѹ кондакъ

глас .в҃. подобїе [3].

Трьдынимь оумомь и бг҃одьхновенїемь [4] оучενїемь ѡзаρѣε миръ прѣсвѣтлыми лоучами, ѡбтече въселеннѫѭ ıако мльнїи, Кѵриле ст҃е, разсѣвае бж҃їе слово на сѣвѣрѣ и западѣ и юзѣ, просвъщае въсѣхь. Нъ ıако имы дръзновенїе къ Хоу҃ [5], непрѣста|но мл҃и [6] ѡ въсѣхь нась [7].

Tot la 14 februarie este menţionat Constantin-Chiril şi în Sinaxarul adăugat la *Psaltirea slavonă* tipărită în secolul următor la Govora, în Ţara Românească, în anul 1637, şi apoi, din nou, în 1638—1641 [8]. Avînd la îndemînă cea de-a doua ediţie [9], citām mai jos din acest **Мѣсецословъ, сирѣчъ**

---

[1] B. St. Anghelov, *ibidem*, II, p.21. N-am găsit însă ceva similar pentru Metodie, nici la 6 aprilie, nici la 11 mai.

[2] *Ibidem*, p. 23. Textul diferă întrucîtva de alte variante publicate de acelaşi, p. 15, 18—19, de I. Ivanov, *Българскu старини из Македония*, ed. a II-a, Sofia, 1931, p. 294, şi de aceea marcăm diferenţele mai însemnate, în note, numai faţă de manuscrisul menţionat mai sus (Muz.).

[3] În Muz. lipseşte.

[4] În Muz. corect: бг҃одъхновенним.

[5] Muz. adaugă: бѹ҃.

[6] Muz. adaugă: се. Precizăm că versiunea din Muz. prezintă particularităţi sîrbeşti, în timp ce textul nostru păstrează trăsăturile mediobulgare.

[7] Trad.: „*Sfîntului Chiril*, condac, glasul 2, asemenea. În alte locuri se precizează: подобенъ: тврьдыѧ и богогласныѧ..., adică, «asemenea» cutărui condac cunoscut, vezi A. Teodorov-Balan, *op. cit.*, II, p. 56, 58.]

Cu minte hotărîtă şi învăţătură de Dumnezeu însuflată, luminînd pămîntul cu raze strălucitoare, ai străbătut lumea ca un fulger, Chirile sfinte, semănînd cuvîntul lui Dumnezeu la miazănoapte şi apus şi miazăzi, învăţînd pe toţi. Şi, avînd îndrăzneală către Hristos, roagă-te pururea pentru noi toţi".

[8] C.R.V. 36, vezi B.R.V., I, p. 104, 532; C.R.V. 37, vezi B.R.V., I, p. 106—107, 532—533; IV, p. 188. Din această ultimă ediţie, în afară de exemplarul descris în B.R.V., Biblioteca Academiei R. S. România are încă unul, din care cităm mai jos, cumpărat în 1965. (Provine din Biblioteca lui Şt. D. Grecianu.)

[9] Exemplarul de la B.A.R. al primei ediţii este defect (lipseşte ultima filă a Pascaliei şi Sinaxarul).

послѣдованїа въселѣтнаа(г), начеише ѡ(т) м(с)ца септе(м)врїа до м(с)ца авгꙋста, имѣѧ тропары и кондаки праз(д)никомъ и нарочитимъ ст҃ы(м) (ff. 239a — 351b) [1], în care, la data menționată, după Прп҃о(д)бна(г) ѡц҃а наше(г) Авꙁентїа аввы, иже житъ вѣ лѣто .ѵм҃., въ цр(с)тво Ѳео(д)сїа ма(л) [2], citim:

И прп҃о(д)бнаго Кѵрила философа, ѹчителѧ словѣномъ и блъгаромъ и писменъ и(з)ѡбрѣтникꙋ, иже бысть въ лѣ(т) .ѡ҃ѯз. [867] [3], въ цр(с)тво Михаила .г҃. го (f. 300b) [4].

Iar la 11 mai, după Ст҃го сщ҃еномч҃ника Мѡкїа [5], găsim mențiunea:

И прп҃о(д)бнаго ѡц҃а нашего Медодїа епископа моравскаго, брата Кѵриллꙋ философꙋ, изобрѣтшꙋ писмена словенскаа, иже жи(т) въ лѣто .ѿп. [880], въ ц(р)ство Василїа Македѡна [6].

Citînd aceste scurte, dar exacte mențiuni, care atestă continuarea tradiției chirilo-metodiene și în Țările Române, în care slavona era încă folosită în secolele al XVI-lea — al XVII-lea, alături de limba română, atît în biserică, cît și în cancelaria domnească, B. St. Anghelov precizează: „Aceste texte despre Chiril și Metodie au variante în diverse ediții rusești ale *Sinaxarului*“ [7] și reproduce cuvintele lui O. M. Bo-

[1] Trad.: „Sinaxar, sau rînduială pe tot anul, începînd de la luna septembrie pînă la luna august, avînd troparele și condacele la sărbători și sfinții mari.“

[2] Trad.: „A preacuviosului nostru Avxentie avva, care a trăit în anul 440, în timpul împărăției lui Teodosie cel Mic“.

[3] Este interesant de subliniat că se dă anul plecării din Moravia la Roma.

[4] Trad.: „Și a preacuviosului Chiril filosoful, dascălul slavilor și al bulgarilor și descoperitorul slovelor, care a fost în anul 867, în timpul împăratului Mihail III“.

[5] „A sfîntului sfîntmucenicului Mochie.“

[6] „Și a preacuviosului părintelui nostru Metodie, episcopul Moraviei, fratele lui Chiril filosoful, descoperitorul slovelor slave, care a trăit în anul 880, în timpul împărăției lui Vasile Macedoneanul.“ (Se dă aproximativ anul venirii lui Metodie la Constantinopol.)

[7] *Кирил и Методий в славянските печатни книги от XV—XVIIв.*, în *Хиляда и сто години...*, p. 336 (citatele reproduse de noi se află la p. 365).

dianski: „În toate ediţiile este evidentă influenţa *Vieţilor lui Chiril şi Metodie* din *Proloage (Sinaxare)*, ca şi a altora..."[1]

10. *Ediţia de la Rîmnic a Gramaticii lui Meletie Smotriţki* (*1755*). O dată cu dezvoltarea tiparului în ţările slave, unele din scrierile vechi consacrate operei lui Constantin-Chiril şi Metodie, în special *Despre litere* a călugărului Hrabr, au pătruns şi în cărţile laice: astfel, de la sfîrşitul sec. al XVI-lea pînă la sfîrşitul sec. al XVIII-lea, se cunosc cinci ediţii tipărite ale acestei prime apologii a scrierii slave (cca. 1580—1581, probabil în regiunile vest-ruse; Vilnius, 1621; Moscova, 1637; Petersburg, 1776; Suprasl, 1781)[2]. De aici şi din sursele manuscrise şi-au extras date despre originea alfabetului chirilic autorii şi editorii gramaticilor slavone, cum este cea a lui Meletie Smotriţki, apărută în prima ediţie la Evie (lîngă Vilnius), în 1619, şi reeditată de mai multe ori, printre altele, în 1697, la Snagov, sub îngrijirea lui Antim Ivireanul, şi în 1755, la Rîmnicu-Vîlcea, la cererea mitropolitului sîrb Pavel Nenadović[3].

Această din urmă ediţie cuprinde şi un adaos, necunoscut celorlalte, intitulat **Чинъ технологїи, сирѣчь хѹдожнагѡ собесѣдованїа ѡ осми частехъ слова, по вопросамъ и ѡ(т)вѣтамъ ѹпотреблѧемагѡ** (ff. 256a — 288a)[4], în care, printre altele, după ce se enumără literele slave (în total 40), se pune întrebarea: **Ѿ(т)кѹдѹ сїѧ писмена взѧша сѧ?** şi se răspunde că au fost aduse de Cadmos din Fenicia în Grecia, iar aici au fost completate cu litere noi; în continuare, se adaugă:

А въ Рѡссїю древнїи премѹдрїи Меѳодїй еп(с)кпъ моравскїй съ братомъ своимъ премѹдрымъ Кѵрїлломъ пренесоша,

---

[1] *О времени происхождения славянских письмен*, Moscova, 1855, p. 140.

[2] B. St. Anghelov, *Кирил и Методий...*, p. 368; reproduse toate de K. Kuev, *Черноризец Храбър*, nr. 69—73, p. 401—418.

[3] D. Strungaru aduce argumente că aceste reeditări s-au făcut după prima ediţie şi parţial (e vorba de a doua) după cele de la Moscova din 1648 şi din 1721 *(Gramatica lui Smotriţki şi prima gramatică românească*, în *Romanoslavica*, IV, 1960, p. 294—297).

[4] B.A.R., C.R.V. nr. 295; vezi B.R.V., t.II, Bucureşti, 1910, p. 132. Trad.: „Rînduiala tehnologiei, adică a vorbirii iscusite despre cele opt părţi ale vorbirii, întrebuinţată după întrebări şi răspunsuri".

и своѧ многаѧ славенскаѧ писмена кромѣ сихъ вымыслиша, ꙗкѡ ц, ч, ш, щ и прочаѧ во алфавитѣ ѡбрѣтающаꙗсѧ[1].

11. *O ediţie transilvăneană a slujbei catolice a lui Chiril şi Metodie.* La puţin timp după ce la Rîmnic se tipărise cartea menţionată mai sus, apărea la Cluj, pentru catolici, o culegere de noi slujbe bisericeşti, consacrate, printre altele, unor „sfinţi" canonizaţi mai tîrziu, culegere ce cuprindea şi o slujbă cu viaţa pe scurt a lui Chiril şi Metodie: *Officia novissima sanctorum.* In usum Diocesis Transylvaniensis edita. Claudiopoli, Anno 1779. Typis Josephi Francisci Kollmann, Privilegiati Typographi et Bibliopolae (138 p.)[2].

Sursa ei trebuie să fie, în ultimă analiză, cehă sau polonă, întrucît cultul celor doi „sfinţi", instaurat de regele Carol IV (1346—1378) în Cehia, s-a răspîndit apoi şi la poloni (în special, în sud şi vest), în Galiţia (la uniaţi), la Viena, în Ungaria şi în alte părţi, pe lîngă Croaţia, unde tradiţia era mai veche: în Cehia şi în alte ţări s-a fixat ziua pomenirii lui Chiril şi Metodie la 9 martie, în timp ce în insula Krk (Veglia) din Adriatica şi în regiunea oraşului Šibenik (la nord de Split) această zi a fost fixată la 11 martie, iar la Cattaro în 14 martie[3]. Cartea tipărită la Cluj menţionează pe Chiril şi Metodie la 11 martie: „Die XI. Martii. SS. Cyrilli et Methodii episcoporum" (p. 48).

Cît priveşte conţinutul slujbei din *Officia novissima sanctorum*, el se încadrează, ca structură, între cele din breviarele ceho-morave şi polone, cunoscute începînd cu sec. al XV-lea şi al XVI-lea: „Slujbele după ritul catolic, mai ales în bre-

---

[1] Trad.: „Iar în Rusia le-au adus bătrînul şi înţeleptul Metodie, episcopul Moraviei, cu fratele său preînţeleptul Chiril, şi au născocit multe litere slave, în afară de acestea, cum sînt ц, ч, ш, щ şi altele care se găsesc în alfabet".

Vezi despre acest pasaj B. St. Anghelov, *Кирил и Методий*..., 370. (Trecem peste faptul că informaţia istorică este destul de nebuloasă.) Vezi de asemenea: Olexa Horbatsch, *Die vier Ausgaben der kirchenslavischen Grammatik von M. Smotryckyj*, Wiesbaden, 1964 (despre ediţia de la Rîmnic, p. 62—64).

[2] Asupra acestei cărţi ne-a atras atenţia lect. dr. Mihai Mitu, căruia îi exprimăm mulţumirile noastre. O cunoaştem după un exemplar păstrat la B.A.R. (cota I, 159519, înregistrată sub nr. C 570/ 1938) — pe care l-am folosit — şi altul aflat în Biblioteca Filialei Cluj a Academiei (Fondul Blaj: 870/770/959).

[3] Vezi A. Teodorov-Balan, *Кирил и Методи*, II, p. 14—16.

viarele latine, n-au nimic deosebit, în afară de o rugăciune specială şi cîteva *lectiones* (trei sau şase)", dar acestea din urmă „se deosebesc adesea destul de mult unele de altele" — precizează A. Teodorov-Balan [1]. Sursele lor sînt, pe de o parte, slujbele latine tipice, din care sînt împrumutate parţial *oratio* (rugăciunea), *antifonul* şi *responsorium*, iar pe de altă parte, legendele şi slujbele slave glagolitice şi, indirect, cele chirilice [2]. Într-adevăr, slujba din ediţia clujeană cuprinde *Oratio*, trei *Lectiones* (IV, V, VI, ceea ce înseamnă că s-au omis *Lectiones* I, II, III), precum şi indicaţii privind responsoriile şi versetele din psalmi.

Avînd în vedere faptul că această slujbă este mai puţin cunoscută şi că se deosebeşte de cea moravă [3], o reproducem la sfîrşitul articolului, în *Anexa I*.

12. *Două scrieri renascentiste bulgare în ţara noastră*. În afara scrierilor vechi sau bazate pe acestea, în ţara noastră, au circulat sau au fost tipărite şi scrieri bulgare renascentiste consacrate lui Constantin-Chiril şi Metodie. Printre acestea semnalăm, în primul rînd, *История славеноболгарская* a celui dintîi cărturar renascentist bulgar, Paisie Hilendarski, scrisă în anul 1762 şi cuprinzînd un capitol special, *О учителех словенских... за с͠тго Кирила и Методия, в кое време составили писмена и книги на словенски язик*. Unul din cele mai vechi şase manuscrise ale acestei scrieri care mar-

---

[1] *Op. cit.*, p. 19,20.

[2] *Ibidem*, p. 82.

[3] Descoperită în manuscrisul *Breviarium ad usum ecclesiae Muraviae*, din Biblioteca Publică din Petersburg (azi Leningrad), publicată de B. Dubík (care crede că provine încă din 1380), în *Sitzungsberichte* ale Academiei din Viena, t. XCV, 1879, p. 341—349, şi reprodusă de A. Teodorov-Balan, *op. cit.*, II, p. 190—195 (cf. p. 82).

Slujbele polone au fost prezentate de I. Polkowski; *Cześć. ss. Cyrylla i Metodego w Polsce według ksiąg liturgicznych i legend od końca XIII. wieku*, Cracovia, 1884 (nu am găsit-o la Bucureşti). Printre altele, se reproduc aici slujbele lui Chiril şi Metodie după unele breviare ale episcopiilor din Cracovia şi Poznań: slujba din breviarul din 1443, plasată la 9 martie, are şase *lectiones* aproape identice cu cele din slujba moravă; breviarele ulterioare prezintă însă modificări; ultima „redactare" polonă s-a făcut în timpul episcopului de Cracovia Jerzy Radziwill, în anul 1580. (Vezi A. Teodorov-Balan, *op. cit.*, p. 210.) Avem motive să credem că slujba lui Chiril şi Metodie tipărită la Cluj, în 1779, e de origine polonă, întrucît în aceeaşi carte se găseşte şi una „S. Cunegundis Virginis, Reginae Poloniae" (p. 107—110).

chează începutul literaturii bulgare moderne, copiat în 1781 (deci la 19 ani după redactarea originalului, azi dispărut), de către „*Стойку йерей на село Котел*“ — „Stoiko, preot în satul Kotel“ —, viitorul Sofronie Vraceanski, se află astăzi la Biblioteca Academiei R. S. România (mss. slav nr. 438, capitolul citat la f. 81a—86b; însemnarea la f. 1b). Acesta este așa-numitul „al doilea manuscris al lui Sofronie“ (primul a fost copiat de el tot la Kotel, în 1765, cînd Paisie Hilendarski a vizitat acest însemnat sat bulgăresc), fiind adus de cunoscutul prelat bulgar în Țara Românească, unde a căpătat azil în anul 1802, cu sprijinul mitropolitului Țării Românești Dositei Filitti. Se știe că aici, pe teritoriul țării noastre, Sofronie Vraceanski și-a scris celebra sa autobiografie, *Житие и страдания грешнаго Софрония* (probabil, în 1805) și a tipărit prima carte renascentistă bulgară *Кириакодромион, сиреч Неделник* — „Chiriacodromion sau Cazanie“ (Rîmnic, 1806). După moartea lui, survenită probabil în 1813, într-una din mănăstirile din jurul Bucureștiului, manuscrisul a ajuns în biblioteca episcopului Dionisie Romano al Buzăului (1806—1873), iar de aici, prin donația Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice, în Biblioteca Academiei Române [1].

O a doua lucrare consacrată întemeietorilor culturii slave, de astă dată tipărită la București de unul din fruntașii emigrației bulgare din țara noastră, este: *Кирил и Методий, български просветители* (Chiril și Metodie, luminătorii bulgari), scrisă de L. Karavelov și publicată (fără numele său) în 1875, sub auspiciile „Asociației bulgare pentru răspîndirea cunoștințelor folositoare“ (*Българско дружество за разпространение полезни знания*, 64 p.) [2]. Această broșură se

[1] Vezi: A. Teodorov-Balan, *Кирил и Методи*, II, p. 148—150; St. Romanski, *Нов Софрониев препис на Паисиевата История от 1781 г., съпоставен с преписа от 1765*, în «*Български старини*», кн. IX, Sofia, 1938; P. P. Panaitescu, *Manuscrisele slave*..., vol. I, p. XIV; V. Kiselkov, *Кирилометодиевският култ в България*, în *Хиляда и сто години*..., p. 347; *История на българската литература*, 2, sub red. lui St. Bojkov (red. resp.), G. Dimov și P. Dinekov, Sofia, 1966, p. 30—82 (autorul capitolelor despre Paisie Hilendarski și Sofronie Vraceanski—Em. Gheorghiev; bibliografia, p.626—627).

[2] Vezi *История на българската литература*, 2, p. 487—488 (autorul capitolului despre L. Karavelov — St. Bojkov). Un exemplar din cartea lui L. Karavelov se află la B.A.R. (cota II, 151512).

încadra într-o acţiune mai largă a emigraţilor bulgari din ţara noastră, care împreună cu compatrioţii lor au transformat în deceniile 6 — 7 ale secolului trecut sărbătorirea religioasă a lui Chiril şi Metodie într-o manifestare mai largă, naţional-culturală a întregului popor bulgar [1]. Într-adevăr, curînd după sărbătorirea solemnă din 11 mai (stil vechi) 1857 de la Constantinopol şi Plovdiv, în anii următori, acţiuni similare au avut loc şi în alte oraşe ale Bulgariei sau din alte ţări unde se aflau emigranţi, printre care şi din ţara noastră: Brăila (1863, anul în care se împlinea un mileniu de la misiunea moravă), Bucureşti (1864), Giurgiu (1868), Galaţi (1869), Alexandria (1870), Zimnicea, Craiova, Ploieşti şi T. Măgurele (1870), Constanţa şi Olteniţa (1872), Cîmpina şi Slatina (1875) [2]. În broşura sa, L. Karavelov, care se făcea ecoul acestor manifestări, exprima omagiul contemporanilor săi faţă de marea operă a lui Chiril şi Metodie, reamintind, în acelaşi timp, unele momente mai importante din istoria poporului bulgar [3], ce avea să-şi dobîndească libertatea peste doi ani, în urma războiului ruso-româno-turc (1877—1878).

12. *Traducerea românească a Vieţii lui Chiril şi Metodie (1815)*. Avînd în vedere toate cele spuse pînă aici despre circulaţia scrierilor slavone şi chiar latine consacrate lui Chiril şi Metodie în ţara noastră, era de aşteptat ca cel puţin una din ele să se fi tradus în româneşte, în cadrul *antologhioanelor*, *mineelor* sau al culegerilor de *vieţi ale sfinţilor*. Într-adevăr, trecînd peste *vieţile sfinţilor* ale lui Dosoftei (Iaşi, 1682—1686), *Mineele* episcopului Mitrofan de la Buzău (1698), *Mineele* episcopului Chesarie de la Rîmnic (1776—1779), continuate de episcopul Filaret (1780), şi mai multe ediţii ale *Antologhionului* (Rîmnic, 1705 şi 1766; Bucureşti, 1777),

---

[1] Vezi V. Sl. Kiselkov, *op. cit.*, p. 353—358.

[2] Vezi A. Constantinescu, *Contribuţii la istoria sălilor publice de lectură bulgare din Bucureşti (1861—1871)*, în *Studia bibliologica*, vol. II, Bucureşti, 1967 (litogr.), p. 415—416. Despre L. Karavelov în România, vezi şi: Zlatca Iuffu, *Oglindirea realităţilor româneşti în opera lui Liuben Karavelov*, în *Analele Universităţii Bucureşti*, Seria Ştiinţe sociale, Filologie, an. X, 1961, 23, p. 507—516; Zlatca Iuffu şi D. Zavera, *Разпространение на новата българска литература в Румъния...*, în *Romanoslavica*, IX, 1963, p. 453—454.

[3] St. Bojkov, *op. cit.*, p. 487—488.

traduse în cea mai mare parte din grecește (dar și cu recurgerea, în unele cazuri, la versiuni slavone), tipărituri ce nu cuprind și vieți sau slujbe ale lui Chiril și Metodie (fie la ziua morții lor, 14 februarie, respectiv 6 aprilie, fie la ziua sărbătoririi comune, 11 mai), am găsit în prețioasa culegere de *Vieți ale sfinților*, în 12 volume, tipărită sub îngrijirea mitropolitului cărturar și promotor al învățămîntului în limba română Veniamin Costachi (Tipografia Mitropoliei din Iași și Tipografia Mănăstirii Neamțului, 1807—1815) [1], *Viața și ostenelele cuvioșilor părinților noștri Methodie și ale lui Constantin, carele s-au numit Chirill, episcopilor Moraviei, dascalii slovenești* (11 mai) [2]. Textul vieților sfinților a fost tradus din slavona rusă, la inițiativa lui Paisie Velicikovski, de ucenicul său Ștefan ierodiaconul [3], care a luat ca bază una din edițiile cunoscutei **Книга житїи свѧтыхъ**, alcătuită de Dimitrie Rostovski (1651 — 1709); acesta însuși pornise, după acțiunea începută de Petru Movilă, „deștept păstoriu al turmei sale ceii cuvîntătoare“, și continuată de arhimandritul Lavrei Pecerska Inochentie Ghizel, de la **Четьи Минеи**, alcătuite pe la 1549, de Macarie, mitropolitul Moscovei, care a folosit manuscrise mai vechi slavone ruse, atît cu traduceri din grecește, cît și cu *vieți* noi, consacrate unor „sfinți“ slavi [4]. Între acestea au intrat, desigur, și *Viețile lui Chiril* (14 februarie) și *Metodie* (6 aprilie), aceasta din urmă în formă prescurtată, pe baza cărora „Dimitrie Rostovski a alcătuit o nouă viață, comună pentru ambii frați“, bazată însă în cea mai mare parte pe *Viața lui Constantin Filozoful*, cu unele

---

[1] Descrise în B.R.V., II, nr. 731, 773, 779, 800, 817, 838, 839, 840, 841, 862, 893. Despre activitatea lui Veniamin Costachi, vezi dintre lucrările mai noi: Ilie Gheorghiță, *Un veac de la moartea mitropolitului Veniamin Costachi*, Mănăstirea Neamțu, 1946; Gh. I. Moisescu ș. a., *Istoria bisericii române*, vol. II, București, 1958, p. 383—387 (bibliografie, p. 391).

[2] În *Viețile sfinților din luna lui mai*, Mănăstirea Neamțului, 1813 (in folio, 1 + 296 file), ff. 106b—118b (B.A.R., C.R.V., nr. 840, descris în B.R.V., II, p. 92).

[3] Vezi *Prefața* adresată mitropolitului Veniamin Costachi de Dositei, stareţul mănăstirii Neamțului și Secului, în fruntea volumului pe septembrie (1807), reprodusă în B.R.V., II, p. 510.

[4] Vezi *Prefața* mitropolitului Veniamin Costachi, în continuarea celei citate în nota precedentă și reprodusă în *op. cit.*, II, p. 512—517 (citatul la p. 515), iar acum în urmă, de Ilie Gheorghiță, *op. cit.*, p. 106—115; vezi și B. St Anghelov, *Кирил и Методий...*, p. 367—368.

completări după *Viaţa lui Metodie* (precum şi a sfîntului Clement, fost papă al Romei la sfîrşitul sec. I e.n.), aşezată la 11 mai, ceea ce a şi făcut ca ulterior cei doi mari fraţi cărturari să fie sărbătoriţi în Rusia şi apoi în Bulgaria la 11 mai (24 mai stil nou) [1]. În această formă, aşezată la 11 mai, după mucenicul Mochie, *Viaţa lui Chiril şi Metodie* are următorul titlu în slavona rusă: **Мс҃ца маіа · а҃ · день. Въ тойже день житіе и троуды преподобныхъ отецъ нашихъ Меѳодіа и Кѡнстант на, нареченнагѡ Кѷр'лла, еп:скоповъ моравскихъ, оучителей славѧнскихъ** [2], cu care corespunde absolut exact titlul din ediţia de la Mănăstirea Neamţului.

Continuînd colaborarea cărturarilor noştri din toate provinciile, mitropolitul Ţării Româneşti Grigorie, supranumit Dascălul (1823—1834), el însuşi ucenic al şcolii de la Mănăstirea Neamţului, unde a tradus şi tipărit cărţi religioase — printre altele, se pare că a participat şi la tipărirea *Vieţilor sfinţilor* —, a iniţiat reeditarea în tipografia mitropoliei, aflată la mănăstirea Căldăruşani, a celor 12 volume, care au apărut în 1835—1836 [3]. Între acestea, volumul de *Vieţile sfinţilor din luna lui mai* (1836) cuprinde, la p. 159—177, *Viaţa şi ostenelele cuvioşilor părinţilor noştri Methodie şi ale lui Constantin, carele s-au numit Chirill, episcopilor Moraviei, dascalii slaveneşti* [4].

Peste aproape un secol de la începerea tipăriturii nemţene, apare la Bucureşti (1905) o nouă ediţie a *Vieţilor sfinţilor*, îngrijită şi parţial modernizată în privinţa limbii de arhiereul Nifon N. Ploeşteanu, care lua ca bază textul tipărit în 1835—1836: *Viaţa şi ostenelile cuvioşilor părinţi Metodie şi Constantin, care s-a numit Ciril, episcopii Moraviei şi dascalii slavoneşti*, este cuprinsă în vol. IX (Bucureşti, 1905, format mic, p. 517—576). În sfîrşit, această ediţie modernă a fost folosită în *Vieţile sfinţilor*, prelucrate de Al. Lascarov-Moldovanu,

---

[1] Idem, *ibid.*, p. 367. Despre caracterul legendar al *Vieţii lui Clement*, scrisă în limba greacă şi tradusă apoi în slava veche, vezi, de pildă, P. Dinekov, K. Kuev, D. Petkanova, *Христоматия*[2]..., p. 25.

[2] Vezi B. Anghelov, *op. cit.*, II, p. 368.

[3] Vezi Gh. I. Moisescu ş.a., *Istoria bisericii române*, vol. II, p. 403—415.

[4] Am consultat exemplarul de la B.A.R., cota III, 50778.

vol. I—VII, București, 1934—1942: textul prescurtat al vieții cu titlul *Cuvioșii părinți Metodie și Constantin, care s-a mai chemat și Chiril*, se află în vol. IV, 1937, p. 3—11.

Astfel, prin traducerea românească de la începutul sec. al XIX-lea, care păstrează încă parfumul vechilor texte, și prin reeditările ei ulterioare, a ajuns pînă la noi, e drept, într-o formă întrucîtva modificată, *Viața lui Constantin Filozoful*, combinată cu *Viața lui Metodie* (și chiar cu unele date din *Viața sf. Clement*), așa cum le-a aranjat Dimitrie Rostovski. În ce măsură lucrurile stau așa, cititorul se poate convinge din *Anexa II*, în care reproducem aproape integral, cu unele prescurtări, marcate prin [...] [1], textul ediției din 1813. De aceea vom menționa între paranteze drepte numărul de ordine al capitolelor din cele două *Vieți*, combinate aici, potrivit împărțirii adoptate de editorii moderni ai acestora (cf. textul reprodus parțial mai sus, sub 1).

*

Am constatat, așadar, că tradiția chirilo-metodiană a fost vie și în Țările Române, unde limba slavonă s-a folosit cîteva secole ca limbă de cultură. Cărturarii români nu numai că au luat cunoștință de principalele scrieri referitoare la frații Constantin-Chiril și Metodie și la remarcabila lor activitate, dar le-au și copiat, tradus și tipărit, făcîndu-le cunoscute cititorilor de carte și perpetuînd astfel memoria celor doi mari cărturari. Copiile slavo-române ale acestor scrieri, fie că se păstrează în țara noastră, fie că au ajuns cu diverse prilejuri în țările slave și în Grecia, ocupă un loc însemnat între numeroasele manuscrise în care se găsesc aceste scrieri. Valoarea lor constă nu numai în vechimea absolută a unora din ele, ci și în arhaismul sau unicitatea lor.

Cele mai multe dintre aceste copii au fost publicate în decursul ultimelor șapte decenii și au intrat în circuitul științific, unele din ele fiind reproduse în ediții fundamentale.

---

[1] Am omis, pentru a face economie de spațiu, unele părți relatînd mai ales disputele teologice ale lui Constantin-Chiril cu sarazinii (arabii), în Califatul Bagdad (a. 851) și cu hazarii și evreii, în orașul Cherson (cca. 860), precum și extrasul din *Viața lui Clement*.

Fac excepţie: copia din mss. slav nr. 135 al B.A.R., cuprinzînd *Viaţa lui Constantin Filozoful* (varianta completă); copia din manuscrisul moldovenesc din sec. al XVI-lea, folosit de Bilbasov, a variantei scurte a *Vieţii lui Chiril*; partea a doua din manuscrisul Bibliotecii Universităţii din Lvov, nr. I, B. 1, cuprinzînd acelaşi text, copia din mss. nr. 482 de la Hilandar a extrasului din opera lui Constantin Kosteneţki. La acestea se adaugă menţiunile din tipăriturile vechi româneşti, slujba în limba latină tipărită la Cluj (1779) şi traducerea românească de la începutul sec. al XIX-lea, mai puţin cunoscute literaturii ştiinţifice şi cea din mss. nr. Q.XVI, 29 (incomplet) din Biblioteca Publică de la Leningrad.

Făcînd o prezentare de ansamblu a tuturor acestor texte, cu unele ilustrări, credem că am putut demonstra valoarea còpiilor şi traducerii româneşti şi contribuţia cărturarilor din ţara noastră la păstrarea şi difuzarea unora dintre cele mai interesante texte din istoria culturii bizantino-slave, referitoare la prodigioasa activitate a fraţilor Constantin-Chiril şi Metodie, care constituie una din gloriile străvechiului oraş Salonic, fiind recunoscuţi, pe drept cuvînt, drept ctitori ai culturii scrise a popoarelor slave.

ANEXA I

Die XI. Martii

(p. 48) *SS. CYRILLI ET METHODI EPISCOPORUM*

Duplex.
De Communi Conf. Pont.
Sine ulla mutatione ratione
numeri pluralis.

Oratio

Omnipotens sempiterne Deus, qui nos per Beatos Pontifices et Confessores tuos Cyrillum et Methodium ad unitatem fidei Christianae vocare dignatus es; praesta, quaesumus: ut qui praesenti eorum festivitate laetamur, ipsorum etiam meritis gloriam consequi mereamur aeternam. Per Dominum nostrum. Etc. |

(p. 49) *In I. nocturno*

Laudemus viros gloriosos. De Communi.

Lectio IV

Cyrillus vitae sanctitate, rerumque, gestarum gloria maxime illustris fuit. Nicolao primo summo Pontifice Sancti Clementis Papae corpus Romam ab illo advectum, atque in templo, quod in eiusdem beatissimi Martyris honorem antea exstructum fuerat, reconditum est. Methodium fratrem habuit vitae genere, ac moribus plane germanum, quem ab Hadriano secundo ad fidem propagandam missum Joannes octavus testatur.

R[esponsorium]. Inveni David servum meum, oleo sancto meo unxi eum:* Manus enim mea auxiliabitur ei.

V[ersus]. Nihil proficiet inimicus in eo, et filius iniquitatis non nocebit ei. Manus enim.

Lectio V

Multarum Regionum gentes, una cum earum Regibus ad Christi fidem perduxere, ac imprimis Svatoplucum, qui apud Moravos late imperabat.

Hujus exemplo Borzivojus Boëmorum Dux, tum ejus uxor Ludmilla Martyrio quam principatu clarior, liberique baptismum susceperunt. Ita Christi fides in Boëmiam finitimasque provincias fuit inducta, quae consequentibus deinde temporibus per eosdem est mirifice propagata.

R. Posui adjutorium super potentem, et exaltavi electum de plebe mea.* Manus enim mea auxiliabitur ei. |

(p. 50) V. Inveni David servum meum, oleo sancto meo unxi eum. Manus.

Lectio VI

Delatus ad Joannem octavum Methodius, quod ab Apostolicae sedis dogmatibus deflecteret, Romam est accitus. Coacta Synodo, cum fidem suam omnibus probavisset, ab eodem Pontifice, magno cum honore dimissus, ac Moraviae Principi diligenter commendatus fuit, universis eidem parere iussis. Multa deinde passus, cum maximas, quibus premebatur, angustias eidem Pontifici indicasset, consolatorias ab illo literas meruit accipere, quibus

ad fortiter agendum est summopere animatus. Cyrilli corpus illo ipso in templo S. Clementis, quod eiusdem beatissimi Papae sacris reliquiis ditaverat, una cum Methodii cineribus religiosissime asservatur.

R. Iste est, qui ante Deum magnas virtutes operatus est, et omnis terra doctrina ejus repleta est.* Ipse intercedat pro peccatis omnium populorum.

V. Ipse est qui contempsit vitam mundi et pervenit ad coelestia regna. Ipse intercedat. Gloria Patri. Ipse intercedat.

In III. nocturno

Vigilate, quia nescitis. Etc.
De Communi secundo loco.

Missa

Sacerdotes etc. Orat. pt.

(Din: *Officia novissima sanctorum*, Cluj, 1779, p.48—50).

ANEXA II

(f. 106 b) *Intru aceeași zi* [11 mai].

VIAȚA ȘI OSTENELELE CUVIOȘILOR PĂRINȚILOR NOȘTRI METHODIE ȘI ALE LUI CONSTANTIN CARELE S-AU NUMIT CHIRILL, EPISCOPILOR MORAVIEI, DASCALII SLOVENEȘTI

[C. II]. În vremile lui Leon Armeanului și ale lui Mihail Travlului, carele și Valvos s-au numit, luptătorilor de icoane împăraților grecești, apoi și ale lui Theofil, fiului lui Mihail, au fost în cetatea Thesalonicului un bărbat de bun neam și bogat, cu numele Leon, cu dregătoria ostaș, cu boeria sutaș, avînd soție cu numele Maria. Acela au născut pre acești doi luminători ai lumii | și luminători ai
(f. 107 a) părților slovenești, pre Methodie și Constantin, carele s-au numit mai pre urmă întru sfînta shimă Chirill.

[M.II]. Deci mai întîiu Methodie, ca cel mai mare cu nașterea, în vîrstă au venit și în polcurile ostășăști slujia, și împăratului cunoscut era, și voevod de dînsul s-au pus, și în părțile ce să hotăriia cu slovenii l-au trimis. Și aceasta, du pre rînduiala lui Dumnezeu, că să se învețe limba slovenească, ca cel ce vrea să fie la aceia mai pre urmă

învăţătoriu duhovnicesc şi păstoriu întru a sa vreme. Şi petrecînd în rînduiala voevozească ca la zece ani şi, una deşertăciunea gîlcevilor vieţii socotindu-o, iară alta supărîndu-să de gonirea pre carea împăratul Theofil luptătoriul de icoane o rădicase asupra celor dreptcredincioşi, au lăsat voevozia şi pre toate cele frumoase ale lumii aceştiia şi, ducîndu-să la muntele Olimbului, întru monahiceasca rînduială s-au tuns; şi slujia împăratului ceresc, în chipul îngeresc, ostăşindu-să asupra nevăzuţilor vrăjmaşi ai duhurilor răutăţii.

[C.II]. Iară fericitul Constantin, cel ce s-au născut după Metodie, din scutece arăta întru sineşi oarece minunat. Căci, cînd maica lui, după naştere, l-au dat pre el la mancă, ca să-l hrănească pre dînsul cu ţiţele sale, el nicidecum nu voia să sugă ţiţele cele streine, fără numai ale singurei maicii sale, ca nu cu strein lapte să se hrănească pruncul cel de buni părinţi, şi să minuna de aceasta născătorii lui.

[C. III]. Iară cînd au fost pruncul de şapte ani şi începea a să învăţa carte, au văzut un vis minunat şi l-au spus pre acela tatălui şi maicii sale, zicînd: „Un voevod oarecarele au adunat pre toate fecioarele cetăţii noastre şi au zis către mine: «Alege-ţi ţie dintru acestea pre carea vei voi întru însoţire, ca să-ţi fie ţie ajutătoare întru toate zilele vieţii tale». Iară eu, căutînd, mi-am ales pre una mai bine împodobită decît toate, cu faţa luminoasă şi cu toate podoabele cele de mult preţ înfrumuseţată, al căriia numele era Sofia."

Iară născătorii socotind videnia aceea şi pre Sofia fecioara cunoscînd că iaste înţelepciunea lui Dumnezeu, ceea ce era să se dea pruncului de la Dumnezeu, să bucura cu duhul şi-l învăţa pre acela cu de-adinsul totdeauna, nu numai cetirea cărţilor, ci şi obiceiul cel bun plăcut lui Dumnezeu, povăţuindu-l la înţelepciunea cea duhovnicească şi cuvintele lui Solomon către dînsul grăindu-le: „Fiule, cinsteşte pre Domnul, şi te vei întări; păzeşte poruncile, şi vei trăi, şi cuvintele lui Dumnezeu le scrie pre tăbliţele inimii tale, şi numeşte pre înţelepciune soră ţie, iară pre înţelegere cunoscută ţie să o faci; că iaste aceasta mai frumoasă decît soarele şi decît tocmirea luminii a tuturor stelelor". |

(f. 107 b) Şi învăţîndu-se pruncul carte, sporia cu ţinerea de minte şi cu înţelegerea mai mult decît toţi vîrstnicii săi, şi avea dragoste mare cătră sfîntul Grigorie Bogoslovul, pre ale căruia şi cărţile totdeauna le cetia, şi multe dintru acele cuvinte şi tîlcuiri le învăţa de rost; şi au scris şi laudă sfîntului, aşa pre un părete o cruce închipuind; supt acea cruce au însemnat pre aceste cuvinte: „O, arhiereule al lui Dumnezeu, Grigorie, cuvîntătoriule de Dumnezeu! Tu cu trupul om ai fost, iară cu viaţa înger te-ai arătat; pentru căci gura ta ca serafimii cu laude pre Dumnezeu au proslăvit, iară învăţăturile tale cele dreptcredincioase lumea toată au luminat. Deci, rogu-te pre tine priimeşte-mă şi pre mine cel ce caz la tine cu credinţă şi cu dragoste, şi-mi fii mie învăţătoriu şi luminătoriu părinte!"

Întru acele vremi murind împăratul Theofil, au stătut după dînsul la împărăţie Mihail, fiul lui, cu maica sa cea binecredincioasă, împărăteasa Theodora. Şi era încă împăratul acela prunc mic, lîngă carele era puşi păzitori trei boiari mari: Manoil, păzitorul de palat, Theoctist patrichiul şi Dromi logothetul. Acestui logothet cunoscuţi era părinţii lui Methodie şi ai lui Constantin, şi auzind logothetul de isteţimea minţii copilului Constantin, au trimis după dînsul ca să se înveţe împreună cu tînărul împărat Mihail, carele să învăţa carte, ca, căutînd împăratul la isteţimea minţii lui Constantin, să se sîrguiască şi singur a să învăţa degrab.

Iară pruncul s-au bucurat de aceasta foarte, şi pre cale să ruga către Dumnezeu cu rugăciunea lui Solomon, zicînd: „Dumnezeul părinţilor şi Doamne al milii, cel ce ai făcut pre om, dă-mi mie înţelepciunea ceea ce şade pre scaunele tale, şi nu mă lepăda pre mine de la slugile tale; că eu sînt sluga ta şi fiul slujnicii tale. Dă-mi ca să cunosc ce iaste plăcut ţie şi să-ţi slujesc ţie, Domnului Dumnezeului mieu, întru toate zilele vieţii mele!"

[C. IV]. Şi ducîndu-l în Ţarigrad, şi dascălilor împărăteşti dat fiind, degrab s-au învăţat toată înţelepciunea cea dinafară, şi gramatica, şi facerea de stihuri a lui Omir, ritorica şi filosofia, arithmetica şi astronomia, şi musica, şi toate ellineştile meşteşuguri; şi era de mirare dascălilor săi pentru atîta isteţime a minţii sale. Şi s-au numit mai pre urmă filosof, de vreme ce au sporit la înţelepciune mai

mult decît alții. Și nu numai în limba ellinească era înțelept, ci și la alte limbi, pentru că scriptura latinească bine o învățasă, și vorbirea sirienească și alte limbi streine au deprins, și-l iubia pre el foarte logothetul, una pentru înțelepciune, iar alta pentru întreaga înțelepciune[1] și pentru
(f. 108 a) obiceiurile cele îmbunătățite, de care plin | era pruncul cel ce la vîrstă acum venisă. Pentru că darul lui Dumnezeu lăcuia în inima lui cea curată, povățuindu-l pre el la tot lucrul bun.

Care lucru văzîndu-l întru dînsul stăpînul său logothetul, îl cinstia pre el prea mult, și era Constantin cel întîiu păzitoriu de casă în curtea logothetului, avînd stăpînire peste toți și întru împărăteștile palaturi ca să umble el cu îndrăzneală fără de opreală, oricînd ar fi voit, i să dedese stăpînire, că și împăratului era iubit.

Era la logothetul o fiică duhovnicească, din scăldătoarea sfîntului botez primită, fecioară frumoasă foarte și de mare neam, pre carea după părinți întru a sa purtare de grijă o avea. Deci voia logothetul ca să o însoțească pre dînsa cu Constantin, și în tot chipul să ruga de aceasta, cu multe cuvinte îndemnînd pre Constantin spre însurare și făgăduindu-i, împreună cu bogăția, de la împăratul cinste de mare boerie.

Iară fericitul Constantin, fugind de lume și de la toate cele din lume, s-au dus în taină la gura Boazului, și acolo, într-o mănăstire intrînd, au luat pre sineși chipul monahicesc; și au fost pentru dînsul nu numai de la logothetul, ci și de la împăratul cercare multă. Și după șase luni abia l-au aflat pre el ca pre o vistierie în chipul monahicesc ascunsă și, cu sila din mănăstire luîndu-l, în Țarigrad l-au întors, ca să nu fie făclia supt obroc, ci în sfeșnic. Și l-au silit pre dînsul ca să ia treapta preoțească.

Patrierhind atuncea preasfințitul Methodie, și acum eresul luptării de icoane de la biserică să pierdusă. Apoi vivliothicariu în biserica cea sobornicească a sfintei Sofiei și dascal al filosofiei au pus pre Constantin.

[C. VI]. Iară după cîtăva vreme, agarenii cei ce stăpîniia Siria, carii pre vremea împăratului Theofil pre

[1] „Întreaga înțelepciune" traduce aici slavon. rus. *целомудрие* — „castitate, neprihănire".

puterea oştii greceşti, cu slobozirea lui Dumnezeu pentru păcate, o au biruit şi pre cetatea cea prea frumoasă Amoreia o au stricat, precum de aceasta în şase zile ale lunii lui martie întru pătimirea sfinţilor 42 de mucenici celor din Amoreia din destul s-au scris, aceia mîndrindu-se întru puterea lor şi batjocorind pre creştini, la Ţarigrad o hulă asupra preasfintei Troiţe au trimis, zicînd: „Cum voi, creştinii, zicînd că iaste unul Dumnezeu, îl despărţiţi pre acela în trei, mărturisind pre Tatăl şi pre Fiul şi pre Duhul? Deaca puteţi, să ne arătaţi aceasta aiave, apoi să trimiteţi la noi pre acest feliu de oameni carii ar putea să vorbească cu noi pentru credinţa voastră şi să ne dovedească pre noi!"

Iară împăratul, sfătuindu-să cu preasfinţitul patriarh, au trimis la sarachini pre Constantin filosoful, dîndu-i lui
(f. 108 b) pre doi asincriţi[1] | înţelepţi. Şi s-au dus fericitul acolo, apostoleşte dupre Hs. rîvnind şi dorind ca pentru dînsul să pătimească şi ajungînd la cetatea stăpînitorului sarachinilor, carea să numia Samara, carea stă aproape de rîul Eufratului, întru carea stăpînitoriul sarachinilor Amirmumi vieţuia. Şi era acolo şi creştini petrecînd între sarachini, şi era pre uşile lor dinafară zugrăvite chipuri drăceşti, cu porunca stăpînirii sarachinilor. Pentru că aceia îngreţoşindu-se de creştini ca de nişte draci şi întru ocară şi batjocură pre dînşii avîndu-i, au poruncit ca pre uşile fieştecăruia creştin să fie închipuit drac.

Şi au zis sarachinii cătră Constantin filosoful creştinesc: „Oare poţi, filosofule, să cunoşti ce semn iaste acesta?" Iară el le-au răspuns: „Chipuri de draci văz însemnate şi mi să pare cum că creştini acolo înlăuntru vieţuiesc, iară dracii, neputînd ca să vieţuiască înlăuntru cu creştinii, fug de dînşii şi afară petrec; iară unde nu sînt dinafară de aceste chipuri drăceşti, acolo dovedit lucru iaste că înăuntru vieţuiesc cu oamenii cei uniţi cu dînşii."

Şi fiind Constantin la masă în palaturile domneşti, înţelepţii sarachinilor au zis cătră dînsul: „Vezi, filosoafe, acest minunat lucru, că prorocul Muhammet ne-au adus noaă bună învăţătură de la Dumnezeu şi au întors pre

[1] Secretari (gr. ἀσηκρῆτις < lat. *a sēcrētis*).

mulți oameni, și toți ne ținem tare de legea lui, necătind nimic. Iară voi, creștinii, legea lui Hs. țiind, unul așa, altul într-alt feliu crede, și face precum fieștecăruia din voi îi iaste plăcut. Pentru că atita de mulți sint intre voi neîmpreună glăsuiți și deosebiți cu credința și cu viața, dintru carii fieștecarele într-alt chip crede și invață și într-alt chip își rinduiește viața, precum cei ce să numesc monahi, carii poartă haine negre, iară toți creștini să chiamă."

Răspuns-au fericitul Constantin: „Doaă lucruri mi-ați pus mie inainte pentru credința creștinească întru Dumnezeu și pentru legea lui Hs., ceea ce prin lucruri să împlinește, cum că nu întru un chip cred și petrec cei ce să numesc creștini. Deci vă răspund mai întîiu pentru credință: Dumnezeul nostru iaste ca noianul mării, lărgime și adincime nemăsurată; pentru că neajuns iaste de mintea omenească și nespus cu cuvintele omenești, precum de dînsul sfîntul proroc Isaia au zis: «Neamul lui cine-l va spune?» De unde și sfintul apostol Pavel, învățătorul nostru, au strigat, zicînd: «O, adincul bogăției și al iițelepciunii și al cunoștiinții lui Dumnezeu! Cit sint de necercate judecățile lui și neurmate căile lui». Deci, întru acel noian mulți de cei ce să sîrguesc a căuta pre Dumnezeu
(f. 109 a) intră. Și cei ce | sînt cu mintea puternici și au ciștigat ajutoriu pre singur Domnul, aceia fără de primejdie înoată pre marea cea neajunsă a lui Dumnezeu și află bogăția cunoștiinții și a mintuirii. Iară cei ce sînt la minte slabi, și de ajutorul lui Dumnezeu pentru singură părerea lor s-au lipsit; aceia ca în niște putrede corăbii de înotare atingîndu-se, să ispitesc ca să înoate noianul acela și, neputînd, unii să îneacă căzînd în eresuri și în rătăciri, iară alții cu ostenele abia răsuflă de nedomerire și de îndoire învăluindu-se. Pentru aceea, mulți, precum ziceți, între creștini să deosebesc cu credința. Deci intr-acest feliu pentru credință am zis.

Iară pentru fapte vă adeveresc așa: Legea lui Hs. nu iaste alta, fără numai aceeași pre carea o au dat Dumnezeu lui Moisi în Sinae, adecă a nu ucide, a nu fura, a nu curvi, a nu pofti și celelalte. Pentru că au zis Domnul nostru: «N-am venit să stric legea, ci să o împlinesc». Și spre săvirșire suindu-ne pre noi, ne-au dat sfat de viață curată,

fără de însurare, păzirea feciorie şi alte lucruri alese, spre plăcerea lui Dumnezeu cea mai bună, care sînt ducătoare la viață prin calea cea strîmtă şi cu scîrbe. Însă nu ne sileşte la aceasta, să nu fie aceea. Pentru că au zidit Dumnezeu pre om între ceriu şi între pămînt, între îngeri şi între dobitoace; deci cu cunoştința şi cu cugetul l-au despărțit de dobitoace, iară cu mînia şi cu pofta l-au despărțit de îngeri şi i-au dat slobodă voe, ca orice voieşte face, şi la ce să apropie, cu aceea să şi uneşte: ori cu îngerii să împărtăşaşte, slujind lui Dumnezeu, precum îl învață înțelegerea lui cea luminată; sau cu dobitoacele cele fără de minte părtaş să face, slujind poftelor trupeşti fără de înfrînare. Şi de vreme ce de sineşi stăpînitoriu au făcut Dumnezeu pre om, pentru aceea de înțelegerea cea de voe a noastră, iar nu de silă voiaşte ca să ne mîntuim noi, şi zice: „Cel ce voiaşte să vie după mine, să-şi ia crucea sa şi să vie după mine, şi cel ce poate să încape, încapă!» Deci creştinii cei ce cred întru dînsul, unii prin cale mai lesnicioasă, adecă prin legea firii, întru cinstită însoțire cu întreaga înțelepciune viețuind, cu înțelegere spre dînsul călătoresc. Iară alții, sîrguindu-se a fi mai fierbinți cătră dînsul şi mai desăvîrşiți robi ai lui, să ating şi de cea mai presus de fire viețuire, asemenea cu a îngerilor, şi strîmtă cale petrec. Pentru aceia unii între creştini să deosebesc cu viiața.

Iară credința voastră şi legea nu are nici un feliu de nelesnire, nu ca o mare, ci ca un pîrîu mic, pre care fieştecarele, şi mare, şi mic, fără de mare osteneală poate să-l
(f. 109 b) păşască. Pen|tru că nu iaste întru credința voastră şi legea vreun lucru dumnezeesc şi de Dumnezeu însuflat, fără numai obiceiuri omeneşti şi socoteală trupească, pre carea puteți cu lesnire să o faceți. Şi nu v-au pus voaă dătătoriul de lege Muhamet al vostru vreo poruncă grea de purtat, neoprindu-vă pre voi despre mînie şi despre poftele cele fără de rînduială, ci şi mai ales v-au slobozit pre voi de toate. Pentru aceea cu un gînd vă țineți de legea lui, ca de cea dată voaă despre poftele voastre. Iară Mîntuitorul nostru Hs. nu aşa, pentru că, singur fiind preacurat şi izvor a toată curăția, voiaşte ca robii lui curat să viețuiască, ferindu-se de toate poftele şi cu curăție de

cel curat să se apropie; că întru împărăţia lui nu va intra nici un lucru spurcat."

[...]

(f. 110b) Nişte întrebări şi răspunsuri ca acestea şi altele mai multe s-au întîmplat lui Constantin întru întrebările cele cu înţelepţii sarachinilor, în multe zile, şi nebiruit au rămas creştinescul filosof, ajutîndu-i lui dumnezeescul daru. Iară sarachinii întru toate punerile împotrivă şi întru socotelele lor au rămas de dînsul ruşinaţi. După aceia, neputînd
(f. 111 a) ca întru cuvinte să biruiască pre cel nebiru|it, i-au dat lu în taină otravă de moarte să bea. Iară Domnul, cel ce au zis: „Deacea cevaşi de moarte veţi bea, nu va vătăma prevoi", acela au păzit pre robul său întreg şi nevătămat şi l-au întors pre acela sănătos, cu cinste şi cu daruri, de la boiariul sarachinilor slobozindu-să.

Iară după ce s-au întors fericitul Constantin la Ţarigrad şi laudă de la împăratul şi de la preasfinţitul patriarh pentru osteneala sa cea plăcută lui Dumnezeu luînd, s-au aşăzat la un loc liniştit şi lua aminte de mîntuirea sa, hrană avînd din purtarea de grijă a lui Dumnezeu, spre carele nădăjduia.

[...]

[C. VII, M. III]. După aceea s-au dus la Olimb, la Methodie, fratele său cel mai mare, şi cu dînsul au început împreună a vieţui, în nevoinţele monahiceşti întru postnicie petrecînd, întru rugăciuni şi întru cetirea cărţilor totdeauna îndeletnicindu-se.

[C. VIII, M. IV]. Întru acea vreme au venit la împăratul Mihail soli de la cozari, zicînd: „Noi din început pre un Dumnezeu ştim, carele iaste preste toate, şi aceluia ne rugăm, închinîndu-ne la răsărit, însă obiceiuri oarecare de ruşine ţinem; că evreii ne îndeamnă pre noi ca să luăm credinţa lor, şi acum mulţi din noi la credinţa evreiască s-au lipit. Aşijderea şi sarachinii la a lor credinţă ne pleacă pre noi, zicînd că «a noastră credinţă mai bună iaste decît a tuturor iimbilor». Pentru aceea de la voi, cu carii vechiu prieteşug şi dragoste ţinem, căutăm sfatul cel de folos noaă şi cerem ca să trimiteţi la noi pre oarecarele bărbat cărturariu din voi, carele să poată a să întreba cu evreii şi cu sarachinii şi de-i va birui, apoi a voastră credinţă o vom priimi."

Atuncea împăratul Mihail cu preasfinţitul patriarh
(f. 111 b) Ignatie. | carele era după sfîntul Methodie. făcînd cercare pentru Constantin filosoful. l-au chiemat pre el de la muntele Olimbului şi doriia ca să se ducă la cozari. spre propoveduirea lui Hs. Iară el şi a muri pentru Hs. dorind, cu oserdie au voit calea aceia şi au rugat pre fratele său. pre fericitul Methodie. ca pre cel ce ştia din parte limba slovenească. ca să meargă împreună cu dînsul la ascultarea apostolească. ca să lumineze pre cei necredincioşi cu lumina sfintei credinţe. Deci nu s-au lepădat şi Methodie a merge cu dînsul pentru Hs.. şi s-au apucat amîndoi împreună de călătorie. ca acela cu bogosloveştile cuvinte. iară celelalt cu rugăciunea cea priimită de Dumnezeu să poată. ajutorindu-le lor dumnezeescul daru, a mîntui sufletele cele pierdute.

Şi ajungînd la cetatea Hersonului. carea să hotăreşte cu cozarii. au zăbovit acolo vreme multă. pînă ce s-au învăţat bine limba căzăcească: că vorbiia cozarii cu limba slovenească [1]. Tot acolo şi limba evreiască s-au deprins. Şi pre oarecarele samarinean cu fiul lui l-au adus la sfînta credinţă şi la botez.

Şi auzind de moaştele sfîntului sfinţit mucenic Climent. papa Romii, cum că în mare zac, au îndemnat pre episcopul Hersonului spre căutarea cinstitelor acelora moaşte.

[...]

(f. 112 a) [C.IX]. După aceasta s-au dus la cozari şi s-au priimit cu cinste de cagan. boiariul cozarilor: că şi scrisoare de la împăratul grecilor către cagan avea. Şi multă întrebare au avut acolo fericitul Constantin cu cozarii şi cu iudeii şi cu sarachinii. Că Constantin mai multă învăţătură avea decît Methodie. fiindcă Methodie pre anii tinereţelor sale întru ostăşire. iară nu întru învăţătura cărţii i-au cheltuit. şi la puterea cea de voevod carea o avea el. şi la lucrurile norodului. mai mult decît la cetirea cărţilor i-au fost îndeletnicirea lui. Iară Constantin din tinereţe întru învăţătura cărţii şi întru cercarea înţelepciunii au fost crescut. şi întru dumnezeiasca scriptură foarte iscusit,

[1] Confuzie apărută în Rusia veche.

şi întru cuvinte puternic, gata fiind împotriva a toată întrebarea să dea răspuns.

Deci Constantin pentru toate să întreba cu necredincioşii, iară Methodie cu rugăciunea sa cea plăcută lui Dumnezeu ajuta lui Constantin. Şi au grăit cătră dînsul unul din cozari: „Voi, grecii, rău obiceiu aveţi, pentru că puneţi la voi pre alt împărat în locul altuia, dintru alt neam, din prost, iară nu împărătesc, precum acum, după Nichifor, aţi pus împărat pre Mihail Curopalatul, carele au fost unul din boiari. Apoi, lepădîndu-l pre acela, aţi pus pre Leon Armeanul, carele au fost din neam prost. Şi, ucigîndu-l pre acela, aţi pus pre Mihail Travlul, carele era de neam din Amoreia. Iară la noi nu aşa, ci avem pre ai noştri cagani (adecă împăraţi) din casa şi din neamul caganilor, şi nu într-alt-chip cineva
(f. 112 b) la noi împărăteşte, | de nu va fi din seminţia împărătească."

Iară fericitul Constantin la aceasta cu scurte cuvinte au răspuns: „Oare rău au făcut Dumnezeu cînd pre neplăcutul lui împărat Saul l-au lepădat, iară pre David, bărbatul cel după inima sa, de la turmele dobitoacelor l-au ales?" Şi au tăcut la aceasta cozariul.

După aceia iarăşi cozariul au zis: „Voi, ţiind cărţile în mîini, spuneţi dintru dînsele pilde; iară noi nu aşa, ci din gurile noastre pre toată înţelepciunea o grăim, nemîndrindu-ne în scripturi, precum voi vă mîndriţi, că înlăuntru avem ca cum înghiţită întru noi înţelepciunea."

Grăit-au Constantin: „De ai intîmpina vreun om gol, care are zice: «Multe haine şi aur şi averi am!», oare l-ai crede pre el, gol pre el şi nimic în mîini avînd văzîndu-l?"

Răspuns-au cozariul: „Ba nu, că de ar fi avut ceva, n-ar fi umblat gol".

Grăit-au Constantin: „Deaca tu ai înghiţit pre toată înţelepciunea, precum te lauzi, apoi spune-mi mie cîte neamuri au trecut de la Adam şi de la Moisi şi care neam şi pre care parte a pămîntului ş-au avut stăpînirea sa?"

Şi neputînd la aceasta în potrivă să răspunză ceva cozariul, au tăcut. Iară Constantin i-au răspuns: „Deci

nici eu nu te crez pre tine, că ai fi înghiţit pre toată înţelepciunea şi fără de cărţi ai fi înţelept."

[.......................................]

(f. 116 b) [C.X]. [...] O întrebare ca aceasta împreună cu iudeii a fericitului Constantin filosoful pentru creştineasca credinţă au fost la multă vreme, pentru că multă vreme au zăbovit împreună cu fratele său la cozari, în toate zilele eşind şi întrebîndu-să cu necredincioşii iudei înaintea lui cagan. Pre care întrebări ale lui, după aceea, fericitul Methodie, fratele lui, învăţătoriul cel slovenesc, în opt cuvinte le-au alcătuit, iară aicea puţine din cele multe s-au pomenit.

[C. XI]. Şi nu numai cu iudeii, ci şi cu sarachinii nu puţin s-au întrebat şi pre toţi i-au biruit cu darul Domnului nostru, celui ce au făgăduit să dea robilor săi gură şi înţelepciune, căriia nu vor putea să se împotrivească sau să răspunză toţi cei ce să vor pune voaă împotrivă. Şi au crezut întru Hs. cagan (domnul cazarilor) şi boiarii lui, şi din norod mulţime şi au luat sfîntul botez, însă nu toţi, ci oarecare parte.

După aceia, cuvioşii dascali Constantin cu Methodie, bine sădind sfînta credinţă întru cozari, au voit să se întoarcă între ale sale, lăsînd cozarilor în locurile lor pre preoţii cei ce de la Herson mersese. Deci au scris cagan la împăratul grecesc mulţemire, zicînd: „Pre nişte bărbaţi ca aceştia învăţaţi ne-ai trimis noaă, stăpîne, carii luminos ne-au încredinţat că iaste adevărată creştineasca credinţă şi la aceia ne-au învăţat pre noi. Deci luminîndu-ne noi prin sfîntul botez, am poruncit întru stăpînirea noastră ca tot cel ce va voi, să se boteze, şi nădăjduim că şi tot pămîntul nostru întru creştinească săvîrşire va veni; şi sîntem priiateni ai împărăţiei tale şi gata la slujba ta, oriunde vei avea trebuinţă."

Şi slobozind cagan pre fericiţii aceia învăţători, pre Constantin şi pre Methodie, le da lor daruri multe, ci ei n-au priimit darurile, zicînd: „Dă-ne noaă cîţi robi greceşti ai aicea, pentru că aceia ne iaste noaă mai mare decît toate darurile". Şi au adunat de cei robiţi ca la doaă sute,

şi i-au dat lor, şi s-au dus în calea lor, bucurîndu-se şi mulţemind lui Dumnezeu.

[.......................................]

(f. 117 a) [C.XIII]. Şi mergînd ei la Ţarigrad, s-au priimit de împăratul şi de patriarhul şi de tot soborul, cu multă cinste şi cu bucurie, ca apostolii lui Hs. cei ce au propoveduit la neamuri, şi voia ca să-i ridice pre dînşii la treapta arhierească, iară ei foarte să lepăda de o vrednicie ca aceia. Deci pre Methodie l-au silit ca să fie igumen în mănăstirea ce să numiia Polidron, iară Constantin lîngă biserica sfinţilor apostoli petrecea.

[C. XIV, M.V.]. După aceasta, ceilalţi domni ai limbii slavoneşti, Rostislav şi Sviatopolc ai Moraviei şi alţii, carii priimise din parte atuncea creştineasca credinţă, însă tainele eii încă neînţelegîndu-le, şi auzind cum s-au luminat ţara cozarilor învăţîndu-se de doi dascali ce venise de la greci, au trimis la Constantinopoli, la împăratul Mihail, zicînd: „Norodul nostru de închinarea idolească s-au lepădat, şi doreşte ca să ţie legea creştinească, însă nu avem un învăţătoriu ca acesta, carele ne-ar fi învăţat pre noi desăvîrşit sfînta credinţă şi prin a noastră limbă la legea cea blagocestivă ne-ar fi povăţuit. Deci, rugămu-ne ţie, stăpîne, grijaşte de mîntuirea noastră şi trimite-ne noaă un episcop şi învăţătoriu ca acesta, pentru că de la voi întru toate ţările legea cea bună iase!"

Iară împăratul cu patriarhul şi cu tot sfinţitul sobor sfătuindu-se, iarăşi pre fericitul Constantin cu Methodie chiemîndu-i, i-au rugat ca să se ducă la părţile slaveneşti, ca să-i înveţe, precum şi la cozari s-au dus. Şi au silit pre sfîntul Constantin, măcar şi nevrînd ca să ia vredniciia arhierească. Iară el mai întîiu s-au postit patruzeci de zile şi ajutîndu-i lui darul sfîntului Duh, au aflat azbuchele slaveneşti, care avea întru sineşi treizeci şi opt de slove, ca să poată preface cărţile greceşti în limba slavenească,
(f. 117 b) la care | lucru cu ajutoriul lui Dumnezeu îi ajuta lui şi fericitnl Methodie. Şi dintîiu au început a tălmăci Sfînta Evanghelie de la Ioan: «Întru început era Cuvîntul» şi celelalte. Şi o au arătat aceasta împăratului şi patriarhului şi la tot soborul, şi toţi de aceasta cu bucurie au pro-

slăvit pre Dumnezeu. Apoi s-au apucat de cale, avînd de ajuns îndestulare de toate cele de trebuinţă din dările împărăteşti.

[C.XV]. Şi ajungînd ei la părţile slaveneşti, pretutindenea cu cinstite întîmpinări priimiţi era de boiari şi de norodul cel prost. Iară mai ales în Moravia de domnul Rostislav, unde îndată au poruncit ca să adune mulţime de copii şi să-i înveţe pre dînşii azbuchele şi cărţile cele de nou tălmăcite: Ceasoslovul şi Psaltirea şi altele.

Şi au zăbovit acolo patru ani şi mai mult, şi au luminat pre toate părţile slaveneşti, şi întru blagocestiva credinţă le-au întărit, şi pre toate cărţile cele trebuincioase spre rînduiala bisericească din limba grecească în cea slavenească le-au tălmăcit, precum Evanghelia şi Apostolul şi Liturghia şi celelalte. Şi au început în limba slavenească a săvîrşi dumnezeiasca Liturghie şi toată cîntarea bisericească. Şi auzind de aceasta mulţi arhierei şi preoţi, iară mai ales cei de la Apus din limba românească[1], au început a răpşti că cu o streină limbă de nou luminată săvîrşesc Liturghia.

[C.XVI]. Pentru că zicea: „Că numai cu trei limbi, cu care au fost scris titlul cel de pre cruce, să cade să se săvîrşească dumnezeiasca Liturghie: evreiaşte, greceşte, româneşte. Însă sfinţii învăţători slaveneşti au răspuns unora ca acelora: „Întocmai Dumnezeu ploaă preste toţi şi răsare lumina soarelui. Şi grăiaşte şi David: «Toată suflarea să laude pre Domnul!» Şi iarăşi: «Strigaţi Domnului tot pămîntul, cîntaţi Domnului cîntare noaă!» De vreme ce au venit Domnul ca să mîntuiască pre toate neamurile, deci toate neamurile cu ale sale glasuri să slavoslovească pre Domnul."

[C.XVII, M.VI]. Şi auzind pentru dînşii şi Nicolae, papa Romii ceii vechi, au scris la dînşii cu dragoste, chiemîndu-i pre ei la Roma, şi s-au supus doririi lui şi au mers la dînsul. Însă neajungînd încă ei la Roma, s-au prestăvit papa Nicolae, iară în locul lui au stătut Andrian, ci şi acela bucuros au fost de dînşii, pentru că auzind că să

[1] În loc de *romană;* în ed. din 1905: *latinească.*

apropiia ei la cetatea Romii, şi încă şi din moaştele sfîntului sfinţit mucenic Climent, papa Romii, oarecare părticică (precum mai sus s-au zis) cu sineşi purtînd, i-au întîmpinat pre dînşii cu cinste şi au fericit ostenelele lor cele asemenea cu ale apostolilor. Şi iubită priimire făcîndu-le, le-au dat lor odihnă. Şi lăudînd tălmăcirea cărţilor cea în limba |
(f. 118 a) slavenească, şi Liturghia cea făcută în limba slavenească întărind-o, au pus anathema asupra protivnicilor, celor ce ar îndrăzni a cleveti sau a huli cetirea şi cîntarea şi liturghia slavenească. Şi săvîrşiia sfinţii aceştia învăţători, împreună cu Methodie, Constantin sfînta liturghie slaveneşte în mijlocul Romei întru slava lui Hs. Dumnezeu, celui prin toate neamurile propoveduit şi slăvit.

[C.XVIII, M.VII]. Şi zăbovindu-se ei în Roma, s-au bolnăvit sfîntul Constantin, şi au luat de la Dumnezeu descoperire întru videnia ce i s-au făcut lui de înştiinţarea pentru sfîrşitul său, şi să veseliia cu duhul toată zioa aceia, cîntînd aceasta: „De cei ce mi-au zis mie, merge-vom în curţile Domnului; veselitu-mi-s-au duhul, împreună mi s-au bucurat inima". Iară a doua zi au luat pre sineşi sfînta shimă şi numit au fost Chirill. Şi zăcînd în boală cincizeci de zile, după aceia încredinţîndu-şi episcopia sa fratelui său celui mai bătrîn, Methodie, ş-au dat duhul său la Domnul, şi s-au îngropat cu slavă în biserica sfîntului Climent, întru carea şi părticica sfintelor moaşte ale lui Climent cea adusă de dînşii s-au pus.

[M.VIII—XVIII][1]. Iară după sfîrşitul sfîntului Chirill, cuviosul Methodie s-au pus episcop al Moraviei şi, ducîndusă la dînsa, îşi avea scaunul său în cetatea Pannonia, la locul sfîntului apostol Andronic, ucenicul şi rudenia lui Pavel, carele acolo oarecînd au fost episcop căruia urmîndu-i acest arhiereu şi învăţătoriu Methodie, multe nevoinţe şi ostenele au arătat, sfînta credinţă lărgindu-o, cu evreii şi cu ereticii întrebîndu-să, şi cu cuvintele şi cu facerile de minuni biruind pre cei protivnici, şi primejdii şi izgoniri răbdînd, şi încă şi mulţime de cărţi din limba grecească între cea slavenească au tălmăcit, şi bine îndreptîndu-şi

[1] Mult prescurtat.

păstoria în mulți ani, au trecut către Domnul, căruia apostolește împreună cu sfîntul Chirill, fratele său, cu oserdie i-au slujit, și amîndoi împreună stau înaintea lui, întru viața veșnică slăvindu-l pre el, cu toți sfinții, în vecii cei nesfîrșiți. Amin.

(Din *Viețile sfinților din luna lui mai*,
Mănăstirea Neamțului, 1813, ff. 106b—118a.)

INSCRIPŢII SLAVE VECHI DE LA MURFATLAR-BASARABI (DOBROGEA)

După cum se ştie, în anul 1957 a fost descoperită o bisericuţă (B1) în cariera de cretă din dealul de la sud de localitatea Murfatlar-Basarabi (Dobrogea). Cu ocazia săpăturilor arheologice întreprinse din 1957 pînă în prezent de către Institutul de arheologie al Academiei Republicii Socialiste România în colaborare cu Direcţia Monumentelor istorice din cadrul C.S.C.A.S., care a efectuat lucrări de conservare şi consolidare, au fost descoperite încă trei bisericuţe (B2, B3, B4) şi alte încăperi, camere funerare şi galerii. Întreg complexul prezintă un mare interes şi a atras atenţia istoricilor şi arheologilor din ţară şi din străinătate, printre altele, datorită faptului că pe pereţii bisericuţelor au fost descoperite şi o serie de inscripţii runice (probabil turcice), slave chirilice şi glagolitice, greceşti etc. Complexul este datat de arheologi în jurul secolului al X-lea [1].

*

În cele ce urmează, né propunem să ne ocupăm de o parte din inscripţiile slave din B4, descoperite cu ocazia săpăturilor

---

[1] Vezi: I. Barnea şi V. Bilciurescu, *Şantierul arheologic Basarabi (reg. Constanţa)*, cu o *Anexă* de D. P. Bogdan, în *Materiale şi cercetări arheologice*, VI (1956), p. 541—566; D. B. Bogdan, *Grafitele de la Basarabi*, în *Analele Universităţii Bucureşti*, Seria ştiinţe sociale, istorie, IX (1960), nr. 16, p. 31—41; I. Barnea, *Les monuments rupestres de Basarabi en Dobroudja*, în *Cahiers archéologiques*, t. XIII, Paris, 1962, p. 187—208 (extras); Idem, *Ceramica din cariera de cretă de la Basarabi (reg. Dobrogea)*, *ibidem*, XIII (1962), nr. 2, p. 349—371; Idem, *Предварительные сведения о каменных памятниках в Басараби (обл. Добруджа)*, în *Dacia*,

din 1960—1961, publicate, în parte, de I. Barnea, cu unele comentarii sumare, în două din articolele citate [1].

Vom prezenta mai întîi inscripţiile din altar [2], apoi pe cele din naos şi, în sfîrşit, pe cele din pronaos. La fiecare inscripţie vom da textul, întregind literele deteriorate în paranteze drepte, acolo unde e posibil, şi traducerea, după care urmează comentarii asupra problemelor mai dificile şi asupra faptelor de limbă sau grafie care reclamă unele explicaţii. La sfîrşitul articolului se dă un indice-vocabular complet. Anexăm totodată desenele inscripţiilor studiate.

Bisericuţa pe pereţii căreia sînt incizate inscripţiile de care ne ocupăm mai jos (B4) este cea mai mare din complexul arheologic Murfatlar şi se află sub B3, fiind descoperită în 1960. Lungimea ei este de 7 m, iar lăţimea de 3,50 m. Planul bisericuţei aminteşte pe acela al unei bazilici, avînd altar, naos şi pronaos [3].

1. INSCRIPŢIA DE PE MASA DIN DREAPTA ALTARULUI (Fig. 1)

Inscripţia, scrisă într-un rînd, este incizată pe latura dinspre interiorul altarului şi are dimensiunile 12,5 × 2 cm.

Textul:

И҃с Х҃ъ ѡдѧлѣ.

---

nouvelle série, VI, 1962, p. 293—316; *Reprezentarea labirintului pe monumentele rupestre de la Basarabi (reg. Dobrogea)*, *SCIV*, XIV (1963), p. 189—195. Recenta apărut lucrarea de sinteză: I. Barnea—Şt. Ştefănescu, *Din istoria Dobrogei*, vol. III, Bucureşti, Ed. Academiei, 1971 (vezi cap. *Monumentele rupestre de la Murfatlar*, p. 180 — 232, scris de primul autor).

[1] *Les monuments...*, p.169, fig. 13 (mai jos, nr.4); *Предварительные сведения...*, p. 310, fig. 17—3 (mai jos, nr.5), p.312, fig. 18 (mai jos, nr. 7), fig.19 (mai jos, nr. 4), p.314, fig.21 (mai jos, nr. 8).

[2] Folosim pentru aceasta desenele puse la dispoziţie de către Direcţia Monumentelor istorice (executate de arhitectul şantierului Liana Grigore, la scara 1:1; aici micşorate), precum şi fotografiile şi desenele publicate de I. Barnea. Aducem cu această ocazie mulţumirile noastre tovarăşilor şef de sector I. Barnea, arh. V. Bilciurescu, arh. Liana Grigore şi conducerii celor două instituţii ştiinţifice, pentru ajutorul acordat în studierea inscripţiilor.

[3] Vezi I. Barnea, *Предварительные сведения...*, p. 305.

T r a d u c e r e a:

„Isus Hristos a biruit".

Ис̃ reprezintă prescurtarea pentru Исоусъ [1], iar Хъ̃ pentru Хрьстъ sau Христосъ [2].

ωдѣлѣ, scris cu ω în loc de о, este aoristul simplu de la vb. одѣлѣти „a învinge, a birui".

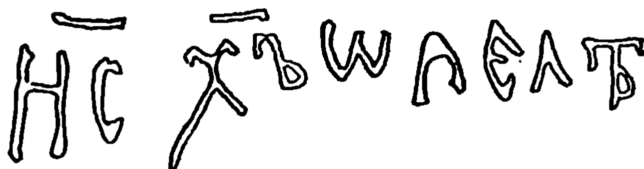

Fig. 1. — Inscripţia de pe masa din dreapta altarului (B4).

Textul reprezintă cunoscuta formulă creştină gr. Ἰησοῦς Χριστὸς νικᾷ „Isus Hristos biruie", înscrisă adesea pe obiectele de cult, mai ales pe cruci. În textul slav vechi verbul a fost redat însă în aorist.

2. INSCRIPŢIA DE PE PERETELE DIN DREAPTA AL ALTARULUI (Fig. 2)

Inscripţia are dimensiunile 8 × 3 cm.

T e x t u l:

ѣнъ.

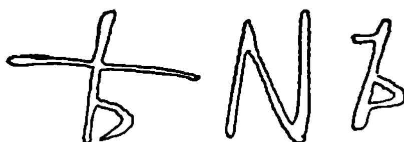

Fig. 2. — Inscripţia de pe peretele din dreapta al altarului (B4).

Poate fi sfîrşitul unui cuvînt, probabil nume propriu, de exemplu [Дилин]ѣнъ, care apare în inscripţia nr. 4, aflată pe piciorul arcadei dintre altar şi naos.

[1] Vezi A. Vaillant, *Manuel du vieux slave*, t. I, Paris, 1948, p.25.
[2] *Ibidem*.

3. INSCRIPŢIA DE PE CONSOLA DIN DREAPTA ALTARULUI (Fig. 3)

Consola pe care se află această inscripţie constituie un bloc cruţat lîngă perete. Inscripţia, scrisă pe două rînduri, are dimensiunile 12 × 9 cm.

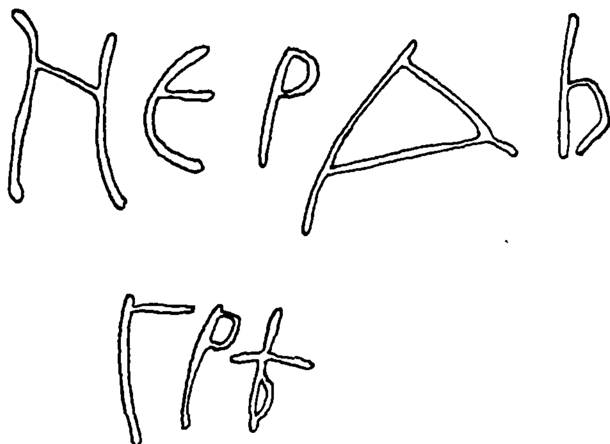

Fig.3. — Inscripţia de pe consola din dreapta altarului (B4).

Textul:

Нєр[ꙗ]дь
грѣ[шьникъ].

Traducerea:

„Nerad păcătosul".

Primul cuvînt scris Нєрдь a fost întregit de noi: Нєрꙗдь, nume propriu, pe care-l vom regăsi în inscripţia nr. 8 (vezi mai jos). Probabil că aici avem de-a face cu o haplografie, dată fiind asemănarea dintre literele ꙗ şi д.

Cel de-al doilea cuvînt a fost întregit de noi, la sugestia regretatului acad. E. Petrovici: грѣшьникъ „păcătosul" şi reprezintă epitetul pe care şi-l atribuie autorul inscripţiei, probabil un călugăr localnic.

4. INSCRIPŢIA DE PE PICIORUL ARCADEI DIN DREAPTA DINTRE ALTAR ŞI NAOS
(Fig. 4) [1]

De fapt, sînt 4 inscripţii, incizate una sub alta, pe care le vom numerota a, b, c, d. Prima (a) constă din 7 rînduri

a)

b)

c)

d)

Fig. 4. — Inscripţia de pe piciorul arcadei din dreapta dintre altar şi naos (B4).

[1] Vezi I. Barnea, *Les monuments...*, p. 196, fig. 13; Idem, *Предварительные сведения...*, p. 312, fig. 19.

şi are dimensiunile 12 × 11 cm, rîndul ultim fiind scris sub al şaselea, la distanţă de 2 cm. A doua (b) constă dintr-o singură literă glagolitică (0,5 × 1 cm), a treia (c) reprezintă, probabil, un cuvînt, constînd din patru litere glagolitice (dimensiunile 3,5 × 1 cm) şi, în sfîrşit, a patra (d) este o literă chirilică izolată, mai mare decît celelalte (1,5×3 cm).

Textul:

a) Дꙗнъ попъ пѫтьмь
идѫ свѣщицѧ пола
гаѫ за своѧ грѣхъи
д..... жд. з̃и ѧі ч҃е вь сеи
цр҃къви. Бъ҃ же вън
помилоуи, оц҃и, аминь.
Димиѣнь: маѣ.

b) Litera glagolitică: и sau ь, ъ.

c) Litere glagolitice: ѡлиѣ sau ѡльѣ.

d) Б.

Traducerea:

a) „Eu, Dimian [?] preotul, merg pe drum (=călătoresc), pun lumînări pentru păcatele mele ... omule, în această biserică. Iar Dumnezeu să vă miluiască cu sfinţii părinţi. Amin. Dimian. Luna mai.“

c) „Untdelemn“ (?).

Дꙗнъ trebuie citit, credem, ca o prescurtare: Дꙗ҃нъ (e adevărat că lipseşte titla, dar în inscripţii acest procedeu se întîlneşte uneori) =Дамиꙗнъ (sau Димиꙗнъ, cum întîlnim mai jos). În cazul în care prima literă e citită а se obţine Ꙗꙗнъ (dar nu ne este cunoscut un astfel de „nume“).

полагаѫ, pers. I sing. de la vb. полагати „a pune“, în loc de полагаѭ. Fenomenul de dispariţie a lui *-j-* intervocalic la formele verbale cu tema în *-aje-* este cunoscut în textele slave vechi, mai ales la pers. III sing., de ex. подобатъ, în loc de подобаетъ „se cuvine“ [1], dar şi la pers. I

[1] Cf. A. Vaillant, *Manuel...*, I, p.215; St.Kul'bakin, *Le vieux slave*, Paris, 1929, p. 341; W. Vondrák, *Altkirchenslavische Grammatik* [2], Berlin, 1912, p. 561.

sing., chiar în acelaşi cuvînt ca şi în inscripţia noastră: полагаѫ, în inscripţia ţarului Samuil din anul 993 [1].

о҃цн (= отьцн), instr. pl. „cu sfinţii părinţi". Dacă lecţiunea noastră este corectă, avem aici un caz rar de instrumental asociativ fără prepoziţie: Б҃ъ же вън помнлоун о҃цн în loc de съ о҃цн. Instrumentalul asociativ propriu-zis fără prepoziţie apare foarte rar în textele slave vechi, fiind atestat aproape exclusiv în *Codex Suprasliensis*: de ex., єднnъ же нѣкын с҃тынмъ мѫчєннкомъ Васнлнємъ бъівъін „Un oarecare om fiind cu sfîntul mucenic Vasilie..." *(Supr.* 538_7) [2].

Rîndul al patrulea este în cea mai mare parte ilizibil. Prima literă este clar д. Urmează o linie înclinată de la stînga spre dreapta\, care poate fi o parte a literei а, apoi două linii verticale ||, care pot reprezenta litera н sau н. În continuare, se citesc literele жд, urmate de un punct. Am putea, astfel, citi даnжд, care însă cu greu poate fi interpretat ca o formă modificată a cuvîntului даждн, pers. II sing. imper. „dă" [3] (prin scrierea cu anticipaţie a literei н). Semnul următor pare a reprezenta o formă arhaică a literei ѕ. Urmează două litere clare, н şi ѧ şi, în sfîrşit, probabil і. Acest pasaj rămîne singurul neclar în toată inscripţia.

Дnмнıанъ, nume propriu creştin. Forma obişnuită în textele slave vechi este Дамнıанъ[4] (cf. gr. Δαμιανός lat. *Damianus)*, apărînd însă şi în forma *Demian* (cf. rus. *Демьян*) şi chiar *Dimian*, cu asimilare regresivă [5]. Credem că acest nume poate fi legat de primul cuvînt (în cazul în care acesta este într-adevăr Д҃ıанъ = Днмнıанъ). Dar cine ar fi putut fi acest Dimian (sau Damian), care vine la bisericuţa ascunsă de la Basarabi, după toate datele de care dispunem, în se-

---

[1] Vezi, de pildă, la St. Stoianov şi M. Ianakiev, *Старобългарски език. Текстове и речник*, Sofia, 1960, tabl. V.

[2] Vezi *Творительный подеж в славянских языках (под. ред. С. Б. Бернштейна)*, Moscova, 1958, p.42. Autorii subliniază caracterul extrem de arhaic al acestei construcţii şi faptul că *Supr.* prezintă unele particularităţi neîntîlnite în alte texte slave vechi.

[3] Cf. A. Vaillant, *Manuel...*, I, p. 299.

[4] Vezi L. Sadnik und R. Aitzetmüller, *Handwörterbuch zu den altkirchenslavischen Texten*, Heidelberg, 1955, p.18 (în continuare, prescurtat Hwb.).

[5] Cf. N. A. Constantinescu, *Dicţionar onomastic românesc*, Bucureşti, Ed. Acad., 1963, p.39.

colul al X-lea? Conţinutul inscripţiei şi locul unde este incizată ne permite doar să spunem că acesta este un preot care-şi găseşte refugiu aici, în condiţii neprielnice.

După numele **Диминѣнъ** urmează două puncte şi apoi **маѣ** „luna mai", genitivul timpului de la cuvîntul **маи**. Este de presupus, deci, că venirea preotului a avut loc în luna mai, dar din păcate ziua şi anul nu sînt scrise şi nu există urme că ar fi fost menţionate în inscripţie.

Sub inscripţia chirilică se află cîteva semne glagolitice, care par să nu aibă nici o legătură cu cele scrise mai sus, reprezentînd simple exerciţii. O literă izolată pare a fi **и** sau poate **ь**, căreia îi lipseşte cîrligul. Mai jos se află scrise în rînd patru litere, pe care le-am citit **ωлиѣ** (?), sau **ωльѣ** ceea ce ar putea reprezenta gen. sing. de la **олѣи** „untdelemn", deşi forma corectă e **олѣѣ**(resp. **олѣꙗ**).

În sfîrşit, mai jos, izolat, apare un **Ѣ** de dimensiuni mari cu colţurile ascuţite.

5. INSCRIPŢIA DE PE PERETELE DIN DREAPTA AL NAOSULUI (Fig. 5)[1]

Inscripţia este, în parte, deteriorată, cuprinzînd 8 rînduri (dimensiuni: 20 × 17 cm).

Textul:

приде отъцъ сꙗ
мо въ се мѣсто
....҂ѕ҃фи мѣсѧца
октꙋмвриѣ
д҃ приде къ на[мь]
........пъсалъ
........ѥнав....
........ца......

Traducerea:

„A venit părintele aici, în acest loc în anul6550[?][=1042?], luna octombrie, 4. A venit la noi... am scris... luna ianuarie" (?).

---

[1] Vezi I. Barnea, *Предварительные сведения...*, p. 310, fig. 17—3.

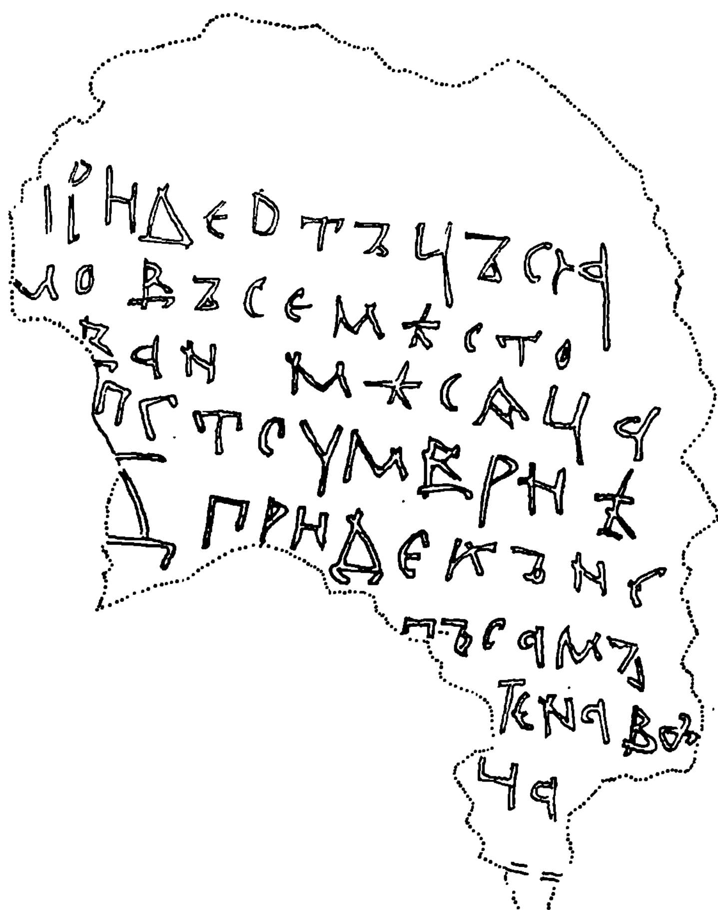

Fig. 5. — Inscripţia de pe peretele din dreapta al naosului (B4).

отъцъ, nom. sing. „părinte", prezintă înlocuirea lui **ь** prin **ъ** în ambele cazuri. Înlocuirea lui **ь** final după **ц,ш,ж,ч** (durificate) şi în sufixele **-ьць**, **-ьца**, **-ьце** se întîlneşte destul de des în textele slave vechi: **отъцъ**, în loc de **отьць**, apare, de pildă, în *Codex Marianus* [1].

[1] Cf. St. Kul'bakin, *op. cit.*, p. 87.

сѩмо, adv. „aici, încoace“. Dacă în alte cazuri întîlnim ѣ în locul lui ѩ (de ex., Дилинѣнъ), fluctuaţie întîlnită nu o dată în textele şi inscripţiile slave vechi chirilice, bulgare răsăritene [1], aici avem un exemplu în care ѩ este scris acolo unde, de regulă, apare ѣ: сѣмо. „Adverbul în -амо, de tipul тамо, format de la tema moale a pronumelui сь « acesta », este scris totdeauna сѣмо «încoace, aici »“ — arată A. Vaillant [2]. Abaterea va trebui s-o considerăm deci un fenomen local [3].

октѹливрнѣ, gen. sing., redă pe ō din greacă prin ѹ, ceea ce reprezintă tratamentul mai vechi —redare fonetică, nu simplă transliterare slavă — a acestui împrumut din limba greacă (ὀκτώβριος) [4]. În ceea ce priveşte pe ѣ, în loc de ѩ, cf. mai sus Дилинѣнъ sau Глигорнѣ, gen. sing., în *Foile lui Undolski*, 43 [5]. În sfîrşit, constatăm că β este redat prin в, nu prin б (cf. vsl. октѧбр'ь, октобр'ь, în *Assem.*, *Sav.* — Hwb. 76), aşa cum se întîlneşte şi în textele slavone: октѧбрь, октѧврь (*Sbornicul lui Sviatoslav*, 1073, copie de pe sbornicul tradus pentru ţarul bulgar Simeon [893—927]) [6]. Cf., de altfel, bg. *октомврий*, alături de bg. pop. *октоврий* [7].

Despre cine poate fi vorba în această inscripţie? Evident, aici отьцъ se referă la un preot sau la un înalt prelat bisericesc, care a venit, poate cu o ocazie festivă, la aşezarea de la Murfatlar.

Din păcate, anumite părţi ale inscripţiei au fost şterse. Astfel, sînt neclare următoarele părţi:

1) Rîndul 3 — primele trei litere, care par a fi .хѮфн. Înaintea lor trebuie să presupunem că au fost, probabil, въ лѣто (evident, prescurtat), întrucît anul premerge lunii şi

---

[1] *Ibidem*, p. 59—60.
[2] *Manuel...*, I, p.28—29.
[3] Vaillant, *loc. cit.* şi p. 147, afirmă că grafii de tipul в(ь)сѩ в(ь)сѩкъ, în loc de вьсѣ, вьсѣкъ, sînt proprii slavonei ruse.
[4] Cf. Vaillant, *op. cit.*, p.31.
[5] Vezi Kul'bakin, *op. cit.*, p.59.
[6] Vezi Fr. Miklosich, *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*, Viena, 1862—1865, p. 501; I. I. Sreznevski, *Материалы для словаря древнерусского языка*, St. Pb., II, 1895, col. 654.
[7] St. Mladenov, *Етимологичен и правописен речник на българския книжовен език*, Sofia, 1941, p.378.

zilei. De la prima literă păstrată lipseşte partea de jos, dar se poate deduce că e ҂ѕı = 6 000 (҂з ar da o cifră prea mare, 7000, ceea ce ar duce la o dată prea tîrzie, cu 1000 de ani în urmă). A doua literă, deşi seamănă cu а, trebuie interpretată, mai degrabă, ca ф căruia îi lipseşte o buclă (valoarea cifrică 500). În sfîrşit, după н (= 50), care este clar, pare a mai fi fost o literă, care trebuie să fi reprezentat o unitate. În acest caz cifra care rezultă este cuprinsă între 6550—6559, ceea ce ar da anii 1042—1051 e.n.

2) Rîndul 5 — ultimele litere trebuie citite къ на[мъ] „la noi".

3) Rîndul 6 — cuvîntul pare a fi пъсалъ „am scris" (sau „a scris", deşi litera л are jos, în dreapta, o mică prelungire, care pare a fi un accident.

4) Rîndul 7 — ѥнав..., cuvînt neclar, incomplet, deşi pare că mai urmează o literă. Ar trebui să admitem o scriere greşită ѥнав[рꙗ], în loc de ѥнва[рꙗ], gen. „ianuarie", dacă vrem să legăm cuvîntul de cele două litere din rîndul 8, care pot reprezenta sfîrșitul cuvîntului [мѣсѧ]ца, gen. sing. „lună". În acest caz, ultimele trei rînduri ar putea fi citite: ... пъсалъ ... ѥнѧв[рꙗ] [мѣсѧ]ца „am scris... în luna ianuarie". Totuşi părţile lipsă sînt prea mari pentru a trage o concluzie definitivă.

6. INSCRIPŢIA DE PE STÎLPUL DIN PRONAOS (Fig. 6) [1]

Inscripţia, scrisă pe patru rînduri (plus o singură literă în rîndul al cincilea), are dimensiunile 29 × 8 cm.

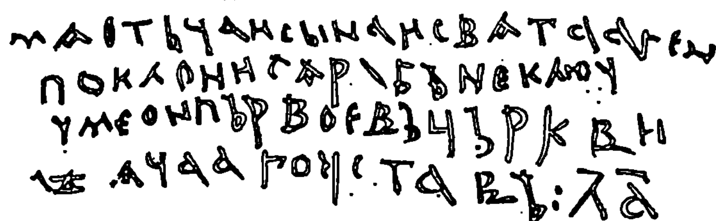

Fig. 6. — Inscripţia de pe stîlpul din pronaos (B4).

[1] Menţionată de I. Barnea, *Предвавительные сведения*, p. 315.

Textul:

[въ и]мѧ отьца и сына и свѧтаа҄го д[оухa]
поклони сѧ рабъ неключ[имъ]
[Є]ѵмеон пъровоє въ църкви
мѣ[с]ѧца агоуста въ: л҃а
....ъ....

Traducerea:

„În numele tatălui şi al fiului şi al sfîntului duh, s-a închinat nedestoinicul rob Simeon prima dată în biserică, în luna august, în 31..."

сына, gen. sing., apare scris cu ы în loc de ꙑ. Această variantă grafică a lui *y* se întîlneşte uneori în textele slave vechi [1]. Constatăm că forma de gen. sing. a cuvîntului сꙑнъ (tema în *-ŭ*, cu genitivul normal în -оу) este terminată în -а prin contaminare cu declinarea substantivelor cu tema în *-o*. În particular, pentru acest substantiv, fenomenul este aproape generalizat în textele slave vechi, în care predomină сꙑна, faţă de forma сꙑноу [2].

свѧтаа҄го reprezintă forma cu *-j-* intervocalic dispărut şi cu asimilarea vocalică a adjectivului lung în forma de genitiv singular свѧтаıего. Fenomenul este, de altfel, curent în textele slave vechi, în care apare şi forma contrasă de tipul свѧтаго [3].

Єѵмеон, nom. sing., prezintă un caz rar în aceste inscripţii de omitere a lui ъ final (neintens). Omisiunea s-ar putea datora faptului că avem de-a face cu un împrumut, deşi se cunoaşte faptul că într-un text slav vechi ca *Evanghelia lui Assemani* dispariţia ierului final se întîlneşte destul de des [4].

пъровоє este forma neutră lungă adverbializată a numeralului ordinal пръвъ, avînd sensul „pentru prima dată" [5]. Din punct de vedere grafic, observăm redarea lui *r̥* (*r* sonans) prin grupul ър, în loc de ръ. Singurul text slav vechi în

[1] Cf. Vaillant, *Manuel...*, I, p.27.
[2] *Ibidem*, p. 89; Kul'bakin, *op. cit.*, p. 220—221.
[3] Vaillant, *op. cit.*, p.54, 119.
[4] Vezi Kul'bakin, *op. cit.*, p. 80.
[5] Vaillant, *op. cit.*, p. 209.

care ь apare înaintea lui р, л, în astfel de cazuri este *Foaia chirilică macedoneană* (datată de specialişti la sfîrşitul secolului al XI-lea), în care au fost semnalate exemple de tipul вьрхь, дьрзь, гьрдь (în acest text se foloseşte totdeauna ь, atît în poziţie justificată etimologic, cît şi în locul lui ъ: am fi avut, altfel, гърдь)[1]. Ulterior, în textele mediobulgare timpurii (*Psaltirea de la Bologna*, sec. al XII-lea—al XIII-lea; *Evanghelia lui Dobreişa*, sec. al XIII-lea) se întîlnesc, alături de grafiile tradiţionale ръ, лъ pentru r̥, l̥, şi grafiile ър, ъл: хълмъ, съвършение (ъ scris şi înainte şi după р)[2]. Judecînd după situaţia actuală din graiurile bulgare, putem considera această trăsătură ca fiind specifică mai ales pentru graiurile răsăritene. Într-adevăr, în dialectul răsăritean (precum şi în unele graiuri apusene), r̥, l̥ şi-au pierdut caracterul silabic, dezvoltînd vocala ъ înaintea lor, dacă după ele urma o singură consoană, şi înaintea lor, dacă urmau două consoane (trăsătură fonetică adoptată şi de limba literară bulgară)[3].

Aşa stînd lucrurile, putem explica grafia първое ca exprimînd o trăsătură dialectală bulgară răsăriteană, într-o epocă cel puţin tot atît de veche ca şi cea căreia îi aparţine *Foaia chirilică macedoneană*[4].

църкви, loc. sing., prezintă acelaşi fenomen al redării lui r̥ prin ър. Constatăm, aşadar, că această grafie nu este izolată. Într-adevăr, o întîlnim şi în inscripţia de pe peretele Bisericii rotunde a lui Simeon, din Preslav, datată

---

[1] Cf. W. Vondrák, *Altkirchenslavische Grammatik* [2], Berlin, 1912, p. 179; Kul'bakin, *op. cit.*, p. 30, 151; K. Mircev, *Историческа граматика на българския език*[2], Sofia, 1963, p. 126.

[2] Mircev, *loc. cit.*

[3] Mircev, *op. cit.*, p. 126—127; St. Stoikov, *Българска диалектология*, Sofia, 1962, p. 132. În cuvintele monosilabice se pronunţă în aceste graiuri, de regulă, numai *ръ, лъ: пръв, длъг*.

[4] În fond, aceasta cuprinde un text care se apropie foarte mult de prefaţa lui Ioan Exarhul (sec. al IX-lea—al X-lea) la traducerea *Teologiei* lui Ioan Damaschin. Textul este deci o copie sau o prelucrare din sec. al XI-lea după o operă care aparţine sec. al IX-lea (cf. Kul'bakin, *op. cit.*, p. 27; E. Gheorghiev, *Разцветът на българската литература в IX—X в.*, Sofia, 1962, p. 214; *История на българската литература*, vol. I, sub red. lui P. Dinekov ş.a., Sofia, 1962, p. 129).

de unii cercetători (Kr. Miiatev, Vera Ivanova etc.) la începutul secolului al X-lea, iar de alţii, la sfîrşitul acestui secol [1]: цьркꙑ с[в]ѧтааго Иоана . . . Acest împrumut de origine germanică (v. germ. sup. *chirihha* <**kir(i)kō* apare în textele vechi în diverse variante grafice: цıркꙑ (moravism); црькꙑ, цръкꙑ (curent); цьркꙑ, църкꙑ (în cele două inscripţii) [2]. În sfîrşit, observăm aici dispariţia lui ъ în poziţie neintensă (cf. însă în inscripţia nr.4, mai sus, ц҃ркъви).

агоуста, gen. sing., reprezintă, desigur, o formă populară, românească: lat. pop. *agustus,-um* (clas. *augustus*) a dat rom. pop. *agust* [3]. În textele slave vechi numele propriu *August* şi numele corespunzător al lunii apare astfel: авъгоустъ *(Zogr., Mar.)*, авьгоустъ *(Sav.)*, авгостъ *(Assem.)*, аѵгоустъ *(Ostrom.)* — numele propriu; авгостъ *(Assem.)*, аѵгоустъ *(Ostr.)*, авгоустъ *(Apostolul de la Ohrida*, text mediobulgar, sec. al XII-lea) [4]. Faţă de aceste forme culte, împrumutate prin scris (cuvîntul popular slav pentru denumirea lunii respective era зарѣвъ), constatăm, într-o regiune de puternică romanizare (Dobrogea), prezenţa unei forme populare de origine latină, împrumutată, evident, din limba populaţiei româneşti locale [5].

---

[1] Vezi discuţia la Iv. Goşev, *Старобългарски глаголически и кирилски надписи*, Sofia, 1961, p. 84–86.

[2] Cf. Hwb., p. 16, 221; Miklosich, *Lexicon...*, p. 1105–1106; A. Vaillant, *Grammaire comparée des langues slaves*, I. *Phonétique*, Lyon-Paris, 1950, p. 117 Idem, *Manuel...*, I, p.51. Cf. şi exemplul *въ двоу цьрькъвоу*, loc. dual., citat de A. Leskien, *Handbuch der altbulgarischen (altkirchenslavischen) Sprache*, Heidelberg, 1922, p. 76 (din *Nomocanonul* slav vechi, *Древнеславянская кормчая*, ed. Beneševič, St. Pb., 1906, p. 220).

[3] În acest sens s-a pronunţat prof. Iv. Gălăbov (Sofia); vezi *Славянска филология*, t. VII, Sofia, 1965, p. 347; Cf. A. Ernout et A. Meillet, *Dictionnaire étymologique de la langue latine*, Paris, 1959, p. 57; I.-A. Candrea — Ov. Densusianu, *Dicţionarul etimologic al limbii române*, Bucureşti, 1914, p. 5.

[4] Toate formele sînt citate după: *Lexicon linguae palaeoslovenicae*, Praga, fasc.1, 1958, p. 10 (prescurtat mai jos *Lex.*). Pînă în 1971 au apărut vol. I (fasc. 1–14), şi o parte din vol. II (fasc. 15–21).

[5] Într-o epocă mai veche, la venirea slavilor în sudul Dunării, *a* scurt trecuse în *o*, în numele rîului bg. *Огоста* < lat. pop. *Agusta* (< *Augustae*, numele unui oraş antic, la sud de Dunăre). Cf. Vl. Gheorghiev, *Българска этимология и ономастика*, Sofia, 1960, p. 37.

La inceputul ultimului rind, al cincilea, apare o literă izolată: ·ъ. care poate face parte din prepoziția въ (in stinga lui ·ъ există spațiu pentru o literă).

După cum se vede. cu intregirile ușor de făcut ([въ н]мѧ, д[оухд], [С]ѵмеон, некаюч [н.мъ]), inscripția, pare a fi completă, deși ·ъ din ultimul rind ne face să presupunem cuvintele [к]ъ [лѣто] „...în anul... ". Iată deci a treia inscripție la care era de așteptat menționarea anului. după aceea a lunii și a zilei.

Inscripția, aflată pe un stîlp din pronaos, pare a nu se mai referi la o față bisericească, ci mai degrabă la un laic cu numele de Simeon, care-și atribuie epitetul de „nedestoinic" (= smerit) și care a venit aici în pelerinaj. Din text rezultă că nu el e cel care a fixat inscripția (căci ar fi folosit persoana I), ci că aceasta a fost incizată de un cărturar (călugăr sau preot) localnic. Acest Simeon trebuie să fi fost unul din feudalii locali, căci numai oamenii cu stare ar fi putut cere — in schimbul unor daruri aduse— să se facă mențiune scrisă asupra venirii lui „pentru prima dată" la această biscrică, să „se închine".

7. INSCRIPȚIA DE PE PERETELE DIN DREAPTA AL PRONAOSULUI
(Fig. 7) [1]

Inscripția este scrisă într-un singur rînd, cu litere mari variind între 5 cm și 1,5 cm, avînd o lungime de 76 cm. Un cuvînt are două litere suprascrise, iar ultimul e prescurtat cu titlă.

Textul:

Писано бо есть поражѫ пастъира и разн(дж)тъ сѧ о҃цд.

Traducerea:

„Căci scris este: Bate-voi păstorul și se vor risipi oile."

După cum se vede, inscripția reproduce un pasaj care este aproape identic în Evanghelia după Matei, cap. 26, v. 31, și în Evan ghelia după Marcu, cap. 14, v. 27.

Fig. 7. — Inscripția de pe peretele din dreapta a pronaosului (B4).

[1] Vezi I. Bărnea, *Предварителъныс сведения*, p. 312, fig. 18.

Iată textul original grecesc:

Matei, 26, 31: γέγραπται γάρ·πατάξω τὸν ποιμένα, καὶ διασκορπήσθήσονται τὰ πρόβατα τῆς ποίμνης[1].

Marcu, 14,27: ὅτι γέγραπται · πατάξω τόν ποιμένα, καὶ τὰ πρόβατα διασκορπισθήσονται[2].

În textele evanghelice slave vechi cele două pasaje apar astfel:

1) *Matei*, 26, 31:

Codex Zographensis: псаю бо естъ поражѫ пастырѣ. ї разидѫтъ сѧ овьцѧ стада[3].

Codex Marianus: псано бо естъ. поражѫ пастырь и разидѫтъ сѧ овъцѧ стада[4].

Codex Assemanianus: псано бо естъ. поражѫ пастырѣ. и разидѫтъ сѧ овецѧ стада[5].

Savina Kniga: псано бо есть. поражѫ пастоуха. и разидѫтъ сѧ овьча стада[6].

2) *Marcu*, *14,27*:

Codex Zographensis: п'сано бо естъ. поражѫ пастырѣ ї овьцѧ разбѣгнѫтъ сѧ[7].

Codex Marianus: писано бо есть. поражѫ пастырѣ, и овьцѧ разбѣгнѫтъ сѧ[8].

În evangheliarele slave vechi (*Assem.*, *Sav.*), acest pasaj nu există.

Observăm deci că textul inscripţiei noastre se apropie cel mai mult de *Zogr*. Mat. 26,31, faţă de care lipseşte doar cu-

---

[1] Καινὴ Διαθήκη. *Text with Critical Apparatus*, Londra, 1937, p. 77. Trad. „Căci scris este: Bate-voi păstorul şi se vor risipi oile turmei" (*Biblia*, Bucureşti, 1968, p. 1130).

[2] *Ed. cit.*, p. 136. Trad.: „Căci scris este: Bate-voi păstorul şi se vor risipi oile" (*Biblia...*, p. 1154). Textul citat în cele două evanghelii provine din Profetul Zaharia, 13, 7 (Vechiul Testament).

[3] *Quattor evangeliorum Codex glagoliticus olim Zographensis nunc Petropolitanus*, Edidit V. Jagić, Berlin, 1879 (reed. Graz, 1954), p.40.

[4] *Quattor evangeliorum versionis palaeoslovenicae Codex Marianus glagoliticus...* Edidit V. Jagić, Berlin — St. Pb., 1883 (reed. Graz, 1960), p. 100. Deasupra cuvîntului псано a fost adăugată litera chirilică и: deci писано (cf. nota lui V. Jagić, *ibid.*).

[5] J. Vajs — J. Kurz, *Evangeliarium Assemani*, t. II. Edidit J. Kurz, Praga, 1955, p. 178.

[6] V. Şcepkin, *Саввина книга*, St. Pb., 1903 (reed. Graz, 1959), p.84.

[7] *Ed. cit.*, p. 73.

[8] *Ed. cit.*, p. 174.

vîntul стада „(ale) turmei“, inexistent, de altfel, la Marcu, 14,27, atît în textul original, grecesc, cît şi în traducerea slavă veche. În acelaşi timp, constatăm că diferenţa dintre *Zogr*. Mat. 26,31 şi *Mar*. Mat. 26,31 constă doar în forma acuzativului cuvîntului пастырь „păstor“: în *Zogr*. apare, ca şi în inscripţia noastră, пастырѣ, forma nouă a acuzativului, identică cu genitivul, în timp ce în *Mar*. este folosită vechea formă a acuzativului пастырь, identică cu nominativul (arhaism morfologic).

Assem. şi *Sav*. se îndepărtează întrucîtva de *Zogr*. şi *Mar*.: în primul text apare овєць стада, iar în cel de-al doilea întîlnim пастоуха (faţă de пастырѣ) şi овьча стада. În sfîrşit, la Marcu, 14,27, apare atît în *Zogr*., cît şi în *Mar*. verbul разбѣгнѫтъ сѧ.

Textul inscripţiei este scris astfel încît ajunge la capătul peretelui, deci se poate ca ultimul cuvînt, care nu adăuga prea mult la sensul propoziţiei, să nu mai fi fost scris din lipsă de spaţiu. Caracterul solemn şi corectitudinea inscripţiei, incizată cu litere mult mai mari decît cele din alte inscripţii, ne îndeamnă să presupunem că textul ei n-a fost reprodus din memorie, ci după evanghelie, care — după cum se vede — provenea din tradiţia chirilo-metodiană. Acest fapt are o însemnătate deosebită, căci ne duce la concluzia că această aşezare avea legături directe cu marile centre din Bulgaria, în primul rînd cu Preslavul, unde unii ucenici ai lui Chiril şi Metodie veniseră curînd după moartea lui Metodie (885), aducînd cu ei traducerile făcute de cei doi apostoli şi colaboratorii lor [1].

Cît priveşte textul însuşi al inscripţiei, după cum se ştie, în cele două evanghelii pasajul respectiv se referă la aşa-zisa vinere a patimilor lui Iisus Hristos, după cina cea de taină, cînd acesta, făcînd aluzie la ceea ce urma să se întîmple, spune ucenicilor săi: „Voi toţi vă veţi sminti întru mine în noaptea aceasta, căci scris este: Bate-voi păstorul şi se vor risipi oile turmei“ [2]. Putem presupune că această frază, care conţine prevestirea unui fapt dramatic, a fost folosită de cei care au incizat inscripţia ca o aluzie la evenimentele timpului. Dar cum inscripţia nu este datată, orice ipoteză poate fi hazardată.

---

[1] Cf. *История на българската литература*, I, p. 82.
[2] *Biblia*, ed. cit., Matei, 26, 31; p. 113.

Cîteva observații asupra ortografiei și formulelor gramaticale ale textului:

писано, part. trec. pas. de la vb. писати, reprezintă aceeași formă ca și în *Assem.* și *Mar.*, în timp ce în *Zogr.* și *Sav.* apare п'сано sau chiar псано, de la varianta пьсати, cu dispariția ierului. După observația lui A. Vaillant, tema infinitivului пьса- apare în mod regulat în *Psalterium Sinaiticum*, *Codex Clozianus* și *Zogr.*, în timp ce tema писа- apare regulat în *Assem.*, *Euchologium Sinaiticum* și, de cele mai multe ori, în *Mar.* În *Sav.* писа- apare rar, în raport cu пса-, în timp ce în *Codex Suprasliensis* predomină писа- în raport cu п'са-, scris de regulă ѱа-[1].

Observăm, așadar, că manuscrisele importante slave vechi sînt împărțite în două în folosirea acestui verb, care în unele din ele apare în ambele variante. Avem aici o alternanță vocalică între tema infinitivului (inițial пьса-ти) și cea a prezentului (пише-), fenomen vechi, care tinde să dispară prin generalizarea uneia din teme [2].

Fig. 8. — Inscripția chirilică de pe peretele de sud al pronaosului bisericuței 1 (B1).

ѥстъ (în loc de ѥстъ) prezintă pe *e* inițial neiotat, ca și în inscripția дльжьни ѥсмъ „datori sîntem" din B1, citată de prof. D. P. Bogdan [3], așa cum apare regulat în alfabetul glagolitic, care nu cunoaște decît pe ѥ. Potrivit aprecierii specialiștilor, literele cu ligaturi ѥ, ꙗ, ѩ au apă-

[1] Vaillant, *Manuel...*, I, p. 261.

[2] *Ibidem*, p. 260.

[3] D. P. Bogdan, *Grafitele de la Basarabi*, p.33, și fig. VII, 11 la p.45 (vezi aici fig. 8). Controlînd inscripția, am constatat că trebuie să citim дльжьни, nu дльжіни (cum dă prof. D. P. Bogdan), căci litera respectivă apare cu partea de sus a buclei distrusă. Lecțiunea ѥсмо trebuie corectată în ѥсмъ, căci ultimul semn trebuie apropiat cel mai mult de ъ: practic vorbind, el se apropie aici de ъ glagolitic.

rut mai tîrziu în alfabetul chirilic, probabil în secolul al XI-lea. Într-adevăr, ѭ nu apare în *Sav.*, *Supr.*, în *Foile de la Hilandar* şi de la *Zograf*, în *Foile lui Undolski* şi în cea *macedoneană*; ѥ se întrebuinţează rar în unele din ele, iar în *Foile lui Undolski* şi în *Foile de la Zograf* apare numai є. De asemenea, se întîlneşte ѣ şi cu valoare de ꙗ: [рич нлин]ѣ, nom. sing., în *Inscripţia lui Samuil*, сєнтѧбрѣ, gen. sing., în *Foile lui Undolski*, зємлѣ, nom. sing., морѣ, gen. sing., în *Sav.* [1], precum şi în inscripţia noastră nr. 4 (Дилинѣнъ, маѣ). Toate aceste fapte pledează pentru caracterul arhaic al inscripţiilor de la Murfatlar.

поражѧ, prez. (cu valoare de viitor simplu), pers. 1 sing., în loc de поражѫ. Confuzia dintre ѫ şi ѧ se întîlneşte uneori în textele slave vechi, cele mai multe din cazuri fiind însă întîmplătoare. Totuşi, uneori înlocuirea lui ѫ prin ѧ pare a se datora unor cauze fonetice: помажѧтъ „vor unge“ (*Assem.*, Marcu, 16,1), în loc de -жѫтъ, стєлʼѧшта „aşternînd“ (Supr. 332 $_{30}$), în loc de -лѭща [2]; observăm deci că ѧ apare după consoană muiată. La exemplele citate şi la altele de acelaşi fel, putem adăuga astfel şi pe поражѧ.

пастъира, acuz. sing., prezintă două particularităţi grafice, dintre care una are şi caracter fonetic: redarea lui *y* prin ъи şi terminaţia -а. Majoritatea manuscriselor glagolitice redau acest sunet prin ꙑ: *Zogr.*, *Mar.*, *Cloz.*, *Ps.* şi *Euchol. Sin.*, *Fragmentul de evanghelie de la Ohrida* şi, cu cîteva excepţii, *Assem.* În alte texte apare însă ъи: *Foaia macedoneană glagolitică*, uneori *Assem.* [3] După cîte ştim, textele chirilice nu folosesc semnul ъи pentru ꙑ, cu excepţia terminaţiei adjectivelor lungi -ъи (în loc de -ꙑи), care are o explicaţie fonetică [4]. Dacă grafia ъи nu este o întîmplare în пастъиръа, am putea atribui aceasta influenţei originalului, care putea fi glagolitic (întrucît am presupus că textul n-a fost scris din memorie). Cf. însă în inscripţia nr. 4

---

[1] Vezi A. M. Selişcev, *Старославянский язык*, partea I, Moscova, 1951, p. 55—56. Cf. şi Iv. Goşev, *op. cit.*, p. 85.

[2] Vaillant, *Manuel...*, I, p.47.

[3] Kul'bakin, *op.cit.*, p.62.

[4] Cf. Vondrák, *op. cit.*, p. 70.

грѣхъи, въи, care ar putea fi interpretate ca arhaisme grafice, ca şi пастьира.

În ceea ce priveşte terminaţia gen. sing. a acestui substantiv, ne-am fi aşteptat să avem пастъирѣ sau пастъир'ꙗ, nominativul sing. fiind пастъир'ь. Ştim însă că adesea formele de genitiv ale variantei moi a declinării a II-a (temele în *-jo*) apar scrise cu -а, nu cu -ꙗ: отьца, мѫжа etc.[1] Forma пастъира reflectă deci durificarea lui р' în р, fenomen des întilnit în principalele texte chirilice *Supr.* şi *Sav.*: распьра „ceartă" (*Sav.* Ioan, VII, 43), in loc de распьр'ꙗ, цѣсара (Supr. 194_7), in loc de цѣсар'ꙗ, gen. sing[2].

разидѫтъ сѧ, prez. pers. 3 pl. Cuvintul apare cu două litere suprascrise, probabil datorită faptului că autorul inscripţiei a observat că nu-i va ajunge spaţiul pină la capătul peretelui. Aceasta se confirmă şi prin scrierea cuvintului овьцѧ prescurtat: о҃цѧ .

La acest din urmă cuvint ne atrage atenţia folosirea literei ѧ, pe care o întilnim în textele chirilice slave vechi *Sav.*, *Supr.*, *Foile de la Zograf*, *Foile de la Hilandar*, *Foaia macedoneană*: „... La început, scrierea chirilică nu avea semnul ѩ[=*ję*]: in *Evanghelia lui Sava* vom găsi ѧ cu valoare de *ję* şi ѧ (ѣ glagolitic), mai rar ѧ cu valoare de *ę* neiotat; in *Foile de la Zograf* de asemenea ѧ = *ę* şi ѧ = *ję*; *Codex Suprasliensis* intrebuinţează două semne: ѧ după vocale şi ѧ după consoane; *Foile de la Hilandar* prezintă, dimpotrivă, ѧ după vocale şi ѧ (in forma cea mai veche) după consoane. În *Foaia macedoneană* ѧ = ѧ şi ѩ (de două ori ѧ = ѧ); intrebuinţarea numai a lui ѧ in *Foile lui Undolski* este un fapt recent." (Kul'bakin, *op. cit.*, p.42.) Reţinem deci faptul că prin intrebuinţarea semnului ѧ, ca in *Suprasliensis* (după consoană), inscripţia se încadrează intre textele paleoslave chirilice prezentind arhaisme grafice, ceea ce îi subliniază vechimea. În schimb, in inscripţia nr.4, ѧ apare cu valoare de *ję* in своѧ (=своѩ).

---

[1] Cf. Vaillant, *Manuel...*, I, p.87.
[2] *Ibidem*, p.62.

8. INSCRIPŢIA DE PE PERETELE DE APUS AL PRONAOSULUI (Fig. 9)[1]

De patru ori apare cuvîntul Нєрадь, scris de trei ori în rînd la oarecare distanţă (dimensiuni: 15 × 4 cm; 11 × 3 cm; 11 × 3 cm) şi o dată deasupra, la mijloc, cu litere mai mici (9 × 2 cm). Acelaşi cuvînt l-am găsit în inscripţia nr. 3, pe consola din dreapta altarului (vezi mai sus).

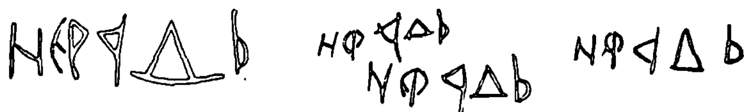

Fig. 9. — Inscripţia de pe peretele de apus al pronaosului (B4).

Faptul că se repetă de mai multe ori ne îndeamnă să-l interpretăm ca o semnătură, un nume propriu de persoană. Într-adevăr, după cum a arătat Fr. Miklosich[2], *Nerad* apare ca nume propriu în sîrbocroată (*Monumente serbica*, edidit Fr. Miklosich, Viena, 1859, p. 18)[3], în cehă (*Regesta Bohemiae et Moraviae*, I, Opera Caroli Jaromiri Erben, Praga, 1855; *Popis staročeských osobních a křestných jmen*, od. Fr. Palackého, în *Časopis Českého museum*, 1832, p. 60—68), în polonă (*Nierad*, *Nerad*: *Codex diplomaticus Poloniae*, studio et opera L. Rzyszewski et A. Muczkowski, Varşovia, I, 1847, p.53; A. Mosbach, *Wiadomości do dziejów polskich*, Wrocław, 1860, p. 1).

Format de la rădăcina adjectivală *rad-* „bucuros", prezent în numele propriu bg. *Рад*(> rom. *Radu*)[4], şi prefixul *ne-*, *Nerad* este, ca epitet, antonimul primului (cf. numele formate prin acelaşi procedeu: *Nemil*, *Neljub*, *Nemir*).

---

[1] I. Barnea, *Предварительные сведения*..., p. 314, fig. 21.

[2] *Die Bildung der slavischen Personen- und Ortsnamen*, Heidelberg, 1927, p. 90.

[3] Cf. şi *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, vol. VIII, Zagreb, 1917—1922, p.44: *Nerad*, nume propriu (cu atestări de la sfîrşitul sec. al XII-lea şi din sec. al XIII-lea).

[4] Cf. St. Mladenov, *Етимологически и правописен речник*..., p. 541; N. A. Constantinescu, *Dicţionar onomastic românesc*, p. 355. (*Radu* provine direct din bg., *Рад*, nu din compusele acestuia, care de altfel au pătruns şi în limba română: *Radoslav*, *Radomir*.)

În inscripţia noastră cuvîntul apare scris totdeauna **Нєрадь** cu **ь**, deşi este de presupus **ъ**. Fenomenul nu este izolat: ierurile neintense, în primul rînd cele finale, au început să dispară în slava veche (bulgara veche) la sfîrşitul secolului al X-lea [1]. Aceasta a constituit cauza generală a folosirii uneori neregulate a ierurilor în poziţie finală, unde se scriu numai prin tradiţie. Cea mai simplă explicaţie este confuzia grafică dintre **ъ** şi **ь** [2], preferinţa grafică a copistului (ca în *Foaia chirilică macedoneană*, cf. mai sus) sau chiar „fantezia sa momentană“ [3]. Cazul de faţă, ca şi **вь** (inscr. nr.4), nu reclamă o altă explicaţie.

Întrucît cuvîntul apare scris de mai multe ori, este evident că avem în faţă numele unui localnic (călugăr sau preot?) care şi-a „încercat pana“, pentru a lăsa o amintire despre sine [4].

*

Acestea sînt cîteva din consideraţiile lingvistice, ortografice şi cultural-istorice care se impun în prim plan la citirea şi interpretarea celor opt inscripţii slave vechi. Din studiul întreprins se degajă cîteva concluzii, ce vor trebui ulterior îmbogăţite pe baza cercetării complexe paleografice şi lingvistice a tuturor inscripţiilor slave vechi, atît de la Murfatlar cît şi din celelalte localităţi româneşti în care au fost descoperite astfel de inscripţii: Mircea Vodă, Garvăn, Niculiţel (Dobrogea) şi Bucov (lîngă Ploieşti) [5].

1. Majoritatea absolută a inscripţiilor slave vechi identificate la Murfatlar sînt scrise în alfabet chirilic, cu excepţia a două (insuficient de clare), care sînt glagolitice [6].

---

[1] S. B. Bernstein, *Gramatica comparată a limbilor slave*, Bucureşti, 1965, p. 226.

[2] Cf. Kul'bakin, *op. cit.*, p. 67.

[3] *Ibidem*, p. 114.

[4] Interpretare sugerată de prof. Iv. Gălăbov.

[5] Cf. articolul *Influenţa slavonă în limba română literară*, în *Romanoslavica*, IX, 1963, p. 25 – 26.

[6] Cea de-a doua se află deasupra figurii unui sfînt de pe peretele de apus al pronaosului (B4) şi constă din patru semne, încă neidentificate cu precizie. A fost reprodusă de I. Barnea, *Предварительныя сведения...*, p. 304, fig.11, şi *Les monuments...*, p. 196, fig. 14.

2. Prin particularităţile de limbă, precum şi pe baza unor consideraţii de ordin istoric, care permit să se presupună data unora din ele, inscripţiile pot fi atribuite celei de a doua jumătăţi a secolului al X-lea — primei jumătăţi a secolului al XI-lea (dacă se acceptă datarea inscripţiei nr. 5). Ele pot fi comparate cu cele descoperite în Bulgaria [1] şi în ţara noastră (Mircea Vodă, a. 943) [2] din aceeaşi epocă.

3. Particularităţile paleografice aşează de asemenea aceste inscripţii alături de cele descoperite în Bulgaria şi de inscripţia dobrogeană din anul 943 (Mircea Vodă).

Fără îndoială că, în urma studiului complex arheologic, istoric, cultural, artistic [3], lingvistic şi paleografic, vor reieşi noi fapte despre unul din cele mai impresionante monumente aparţinînd evului mediu timpuriu de pe teritoriul ţării noastre. În mod special, cercetătorii trebuie să acorde atenţie şi celorlalte inscripţii, care sînt notate cu litere greceşti [4], probabil rune turcice şi, poate, în alte alfabete [5].

Oricum ar fi, descoperirea unui număr apreciabil de inscripţii chirilice slave vechi [6] aruncă o lumină nouă asupra dezvoltării scrierii în această parte a ţării noastre. Ele aduc un material lingvistic şi paleografic nou, care-şi va găsi cu siguranţă locul în cercetările consacrate limbii şi culturii slave vechi pe teritoriul ţării noastre.

---

[1] Cf. acum în urmă: St. Stancev, V. Ivanova, M. Balan — P. Boev, *Надписът на чъргубиля Мостич*, Sofia, 1955; Iv. Goşev, *Старабългарски глаголически и кирилски надписи*, Sofia, 1961.

[2] Cf. D. P. Bogdan, *Добруджанская надпись 943 года*, în *Romanoslavica*, I, 1958, p.88—104.

[3] Cf. I. Barnea, *Reprezentarea labirintului pe monumentele rupestre de la Basarabi*, în *Studii şi cercetări de istorie medie*, XIV, 1963, 1, p. 189 — 195.

[4] I. Barnea, *Предварителные сведения...*, p. 314, fig.22, şi p. 315, reproduce şi interpretează o inscripţie grecească din naosul B4.

[5] *Ibidem*, p. 315—316; D. P. Bogdan, *Grafitele de la Basarabi*, p. 34 — 41.

[6] La Murfatlar-Basarabi sînt aproape 20 de inscripţii chirilice (unele, fragmentare, sînt reproduse în *Предварителные сведения*, p. 310, fig. 17—1,2, în afară de cele studiate mai sus), una glagolitică (cf., mai sus, inscr. nr. 4b,c), circa 60 de inscripţii runice şi una sau două greceşti (cf. Barnea, *op. cit.*, p. 313).

агоустъ, m. (luna) august: агоуста, gen. sing. (6)(Lex. 10: акъгоустъ — августъ, аугоустъ).

аминь, interj. amin (4) (Hwb. 4, Lex. I, 31: аминь, аминъ).

бо, interj. căci (7) (Hwb. 12, Lex. I, 121—122).

богъ, m. Dumnezeu: Бъ҃, nom. sing. (4) (Hwb. 13, Lex. I, 132).

быти, prez. ipf. кємь, pf. бѫдѫ a fi: єстъ, pers. 3 sing. (7), єсмъ, pers. 1 pl. (B1) (Hwb. 15, 27, Lex. I, 152—155).

въ, prep. în (5,6: 2x), вь (4) (Hwb. 154, Lex. 232—237).

вы, pron. pers. voi: въи, ac. pl. (4) (Hwb. 162, Lex. I, 355—356).

грѣхъ, m. păcat: грѣхъи, ac. pl. (4) (Hwb. 31, Lex. I, 442).

грѣшьникъ, m. păcătos: грѣ[шьни́къ], nom. sg. (3) (Hwb. 31, Lex. I, 443).

д҃, num. 4 (5) (Hwb. 18, Lex. I, 450).

Диминѣнъ, m. NP[2] (4), Д҃нъ[?], nom. sg. (4) (Hwb. 18: Даминıанъ, Даминанъ Lex. I, 462).

дльжьнъ, adj. dator: дльжьни, nom. pl. (B1) (Hwb. 20, Lex. I, 488—489).

доухъ, m. duh: д[оуха], gen. sing. (6) (Hwb. 23, Lex. I, 527).

же, part. iar (4) (Hwb. 168, Lex. I, 592—596).

҂зф҃н..., num. 6550 (—6559?) = 1042 (— 1051 e.n.?)

за, prep. pentru (4) (Hwb. 163, Lex. I, 624—626).

и, conj. şi (6,7) (Hwb. 34, Lex. I, 693—700).

имѧ, n. nume: имѧ, ac. sing. (6) (Hwb. 36, Lex. I, 769—770).

Исоусъ, m. NP Iisus: Ис҃, nom. sing. (1) (Hwb. 40, Lex. I, 830).

ити, идѫ, a merge: идѫ, prez. pers. 1 sing. (4) (Hwb. 40, Lex. I, 835—837).

---

[1] Includem aici toate cuvintele întregi (sau întregite fără greutate) din inscripţiile chirilice din B4 studiate mai sus (în paranteze se dă numărul de ordine al inscripţiei), precum şi cele două cuvinte din inscripţia din B1, interpretată de prof. D. P. Bogdan (se indică B1).

[2] Nume propriu.

къ, prep. la, spre (5) (Hwb. 49, Lex. II, 86).

л҃а, num. 31 (6) (Hwb. 3,50).

маи, m. (luna) mai: маѣ,gen. sing. (4) (Hwb. 53, Lex. II, 176).

мѣсто, n. loc: мѣсто, ac. sing. (5) (Hwb. 55, Lex. II, 260—261).

мѣсѧць, m. lună: мѣсѧца, gen sing. (5,6) (Hwb. 55, Lex. II, 262).

неключимъ, adj. nedestoinic, smerit: неключ[имъ], nom. sing. (6) (Hwb. 65, Lex. II, 366—367).

Нерадъ, m. NP Nerad: Нерадь (8:4×), Нердь [=Нерадь] (3) (Miklosich, *Die Bildung der slav. Personen und Ortsnamen*, 90).

одѣлѣти, -ѣѭ, a birui, a învinge: ѡдѣлѣ, aor., pers. 3 sing. (1) (Hwb. 75).

октоумврии, m. octombrie: октоумвриѣ, gen. sing. (5) (Hwb. 76: октѧбр'ь, октобр'ь; Mikl. Lex. 501, Srezn. II, 654: октѧврь, окътѧврь; bg. *октомврий*, Mladenov, 378).

отьць, m. tată, părinte: отъцъ, n. sing. (5), оц҃и, instr. pl. (4) (Hwb. 79).

овьца, oaie: оц҃ѧ, n. pl. (7) (Hwb. 82).

пастыр'ь, m. păstor: пастъıра, ac. sing. (7) (Hwb. 84).

писати, пьсати, пишѫ, a scrie: писано, ptp. trec. pas. n. (7) (Hwb. 86).

поклонити сѧ,-нѭ сѧ, refl. a se închina: поклони сѧ, aor. pers. 3 sing. (6) (Hwb. 91).

полагати, полагаѭ, a pune: полагаѧ, prez. (4) (Hwb. 91).

помиловати, -оуѭ a milui: помилоуи, imper. pers. 3 sing. (4) (Hwb. 92).

попъ, m. nom. sing. preot (4) (Hwb. 93).

поразити, -жѫ, a bate: поражѧ, prez. (viit.), pers. 1 sing. (7) (Hwb. 93).

приити, -идѫ, a veni: приде, aor. pers. 3 sing. (5: 2 ×) (Hwb. 104).

прьвъ, прывъ, num. primul: първое, n. sing. =adv. prima dată (6) (Hwb. 107).

пѫть, m.: пѫтьмь, instr. sing. (4) (Hwb. 97).

рабъ, m. nom. sing. rob (6) (Hwb. 111).

ράзити сѧ, refl. a se împrăştia: **ράзидѧтъ сѧ** (7) (Hwb. 114).

свои, pron. pos. al său: **своѧ**, ac. pl. m. (4) (Hwb. 134).

свѣщица, f. luminare, luminărică: **свѣщицѧ**, ac. pl. (4) (Mikl. Lex. 832, ex. din msse slavone sîrbeşti, sec. al XVI-lea).

свѧтъ, adj. sfînt: **свѧтааго**, gen. sing. n. (6) (Hwb.134).

сꙑнъ, m. fiu: **сꙑна**, gen. sing. (6) (Hwb. 133).

сь, си, се, pron. dem. acest: **сеи**, loc. sing. f. (4), **се**, ac. sing. n.(5) (Hwb. 120).

сѣмо, adv. încoace, aici: **сꙑмо** (5) (Hwb. 119).

Ѳѵмеонъ, m. NP Simeon: **[Ѳ]ѵмеон**, nom. sing.(6) (Hwb. 134).

Христосъ, Христъ, m. NP Hristos: **Х҃ъ**, n. sing. (1) (Hwb. 33).

црькꙑ, цръкꙑ, f. biserică: **цр҃къви**, loc. sing. (4), **цръкви** (6) (Hwb. 16).

человѣкъ, m. om: **ч҃е**, voc. sing. (4) (Hwb. 17).

есмъ, v. **бꙑти**.

Notă. Se observă că aproape toate cuvintele sînt cunoscute din textele canonice slave vechi, cu excepţia numelui propriu **Нерадь** şi a subst. **свѣщица**, înregistrat de Miklosich doar din texte slavone. Sînt relevabile, totuşi, unele variante ale cuvintelor, necunoscute textelor canonice slave vechi: numele lunilor агоустъ, октоумврии şi numele propriu Димиѣнъ. Putem presupune, deci, aşa cum s-a arătat, că primul dintre acestea este o formă locală, împrumutată din limba populaţiei româneşti.

ISTORIOGRAFIA ROMÂNEASCĂ VECHE (SEC. AL XV-LEA — ÎNCEPUTUL SEC. AL XVII-LEA) ÎN RAPORT CU ISTORIOGRAFIA BIZANTINĂ ŞI SLAVĂ

I.

Este astăzi un fapt bine stabilit că, în contextul raporturilor politice şi culturale ale Ţărilor Române cu Bizanţul şi cu statele slave vecine, vechea cultură românească s-a dezvoltat în strînse legături cu cultura bizantină şi slavă, în special cu cea de sud, iar ceva mai tîrziu şi cu cea de est şi de nord. Un aspect însemnat al acestor raporturi îl constituie apariţia şi dezvoltarea istoriografiei vechi româneşti, ale cărei înrudiri cu istoriografia bizantină şi slavă au fost subliniate nu o dată, paralel cu relevarea trăsăturilor ei originale [1]. Alături de alte scrieri — religioase, morale, didactice,

[1] Din bibliografia fundamentală cităm aici: I) N. Iorga, *Istoria literaturii româneşti*. I. *Literatura populară. Literatura slavonă. Vechea literatură religioasă. Întîii cronicari* (—*1688*), ed. a II-a, Bucureşti, 1925; S. Puşcariu, *Istoria literaturii române. Epoca veche*, ed. a III-a, Sibiu, 1936; Al. Procopovici, *Introducere în studiul literaturii vechi*, Cernăuţi, 1922; N. Cartojan, *Istoria literaturii române vechi*, vol. I—II, Bucureşti, 1940—1942; Şt. Ciobanu, *Istoria literaturii române vechi*, I, Bucureşti, 1947; Al. Piru, *Istoria literaturii române*. I. *Perioada veche*, ed. a III-a, Bucureşti, 1970; *Istoria literaturii române*, I, red. resp. acad. Al. Rosetti, Ed. Academiei, Bucureşti, 1964, ed. a II-a, 1970; G. Ivaşcu, *Istoria literaturii române*, I, Bucureşti, 1969; D. Russo, *Studii istorice greco-române*, t. I — II, Bucureşti, 1939; P. P. Panaitescu, *Les chroniques slaves de Moldavie au XV-e siècle*, în *Rsl*, I, 1958, p. 146—168; Idem, *Începuturile istoriografiei în Ţara Românească*, în *Studii şi materiale de istorie medie*, V, 1962, p. 195—225; *Cultura moldovenească în timpul lui Ştefan cel Mare*. Culegere de studii, îngrijită de M. Berza, Bucureşti, Ed. Acad., 1964. II) K. Krum-

juridice şi literare — vechii cărturari români au luat cunoştiinţă de principalele cronici bizantine în traducere slavonă şi de aproape toate scrierile originale istorice ale bulgarilor şi sîrbilor. Copiile executate de cărturarii români de pe aceste scrieri în sbornice care cuprind, adesea, şi cronicile originale româneşti şi care constituie astfel compendii de istorie universală şi naţională — primele ca un fel de introducere la cele din urmă — sînt dintre cele mai vechi păstrate pînă astăzi, uneori chiar unicele (de ex., *Cronica* lui Simeon Magistrul şi Logofătul şi *Cronica bulgară* de la începutul sec. al XV-lea).

Ne propunem, în prima parte a studiului de faţă, să trecem în revistă copiile cunoscute pînă astăzi ale scrierilor

---

bacher, *Geschichte der byzantinische Literatur*, II. Aufl., München, 1897; *История на българската литература*, I, sub. red. lui V. Velcev, E. Gheorghiev, P. Dinekov (red. resp.), Sofia, 1962; Pavle Popović, *Pregled srpske književnosti*, ed. a II-a, Belgrad, 1913; ed. a IV-a (fără bibliogr.), 1921; Lj. Stojanović, *Stari srpski rodoslovi i letopisi*, Belgrad — Sr. Karlovci, 1927; Dj. Radojičić, *Razvojni luk stare srpske književnosti*, Titograd, 1963; M. Weingart, *Byzantské kroniky v literatuře církevněslovanské*, I—II (1—2), Bratislava, 1922—1923; J. Macůrek, *Dějepisectví evropského východu*, Praga, 1946; D. S. Lihaciov, *Русские летописи и их культурно-историческое значение*, Moscova-Leningrad, 1947. III) A. I. Iaţimirski, *Славянские и русские рукописи румынских библиотек*, St. Pb., 1905 (Сборник ОРЯС, t. LXXIX); P. P. Panaitescu, *Manuscrisele slave din Biblioteca Academiei R.P.R.*, vol. I, Ed. Acad., Bucureşti, 1959, nr. 1—300; nr. 301—730, text dactilografiat la Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România (B.A.R.), secţia manuscrise; I. Crăciun şi A. Ilieş, *Repertoriul manuscriselor de cronici interne, sec. XV—XVIII, privind istoria României*, Ed. Acad., Bucureşti, 1963. IV) B. P. Hasdeu, *Cuvente den bătrîni*, t. I, Bucureşti, 1878 (Cronica lui Mihail Moxa, p. 339—442; reed. de N. Simache şi Tr. Cristescu : *Cronograful lui Mihail Moxa*, Buzău, 1942); I. Bogdan, *Ein Beitrag zur bulgarischen und serbischen Geschichtschreibung*, în *Archiv für slavische Philologie*, Bd. XIII, 1891, p. 481—543; Idem, *Vechile cronice moldoveneşti pînă la Ureche*, Bucureşti, 1891; Idem, *Cronice inedite atingătoare de istoria românilor*, Bucureşti, 1895; Idem, *Letopiseţul lui Azarie*, Bucureşti, 1909 (extras din *A.A.R.*, Seria II, t. XXXI, Mem. Secţ. istorice); Idem, *Scrieri alese*. Cu o prefaţă de Emil Petrovici. Ediţie îngrijită, studiu introductiv şi note de G. Mihăilă, Bucureşti, Ed. Academiei, 1968; Ol. Górka, *Cronica epocii lui Ştefan cel Mare, 1457—1499*, Bucureşti, 1937; I. C. Chiţimia, *Cronica lui Ştefan cel Mare (Versiunea germană a lui Schedel)*, Bucureşti, 1942; *Cronicile slavo-române din sec. XV—XVI*, publicate de I. Bogdan. Ediţie revăzută şi completată de P. P. Panaitescu, Ed. Acad., Bucureşti, 1959; *Literatura română veche (1402—1647)*. Introducere, ediţie îngrijită şi note de G. Mihăilă şi Dan Zamfirescu, vol. I—II, Bucureşti, Ed. Tineretului, 1969.

istorice aparţinînd literaturilor bizantină şi sud-slavă, care au circulat sau au fost scrise în ţara noastră începînd cu sec. al XV-lea, pentru a aprecia în mod concret gradul de răspîndire a acestora în rîndul cititorilor culţi din epoca feudală şi, deci, pentru a avea apoi o bază reală a consideraţiilor privind raporturile dintre acestea şi istoriografia originală românească [1].

A. Dintre cronicile bizantine au fost copiate şi citite la noi, după cît putem constata din manuscrisele păstrate, *Povestirea pe scurt* a patriarhului Nichifor (începutul sec. al IX-lea) şi *cronicile* lui Gheorghe Amartolos (sec. al IX-lea), Simeon Magistrul şi Logofătul (sec. al X-lea), Ioan Zonaras (sec. al XII-lea) şi Constantin Manasses (sec. al XII-lea), toate în traduceri sau prelucrări slavone. Singurele cronici bizantine existente în traducere slavonă care par a nu fi circulat la noi sînt cele mai vechi dintre ele, şi anume a lui Ioan Malalas din Antiohia (sec. al VI — VII-lea), tradusă în slava veche în sec. al X-lea — al XI-lea, şi a lui Georgios Synkellos (sec. al VIII-lea), tradusă în Rusia în sec. al XIV-lea [2].

1. *„Cronografia pe scurt" a patriarhului Nichifor.* În Bizanţ a circulat de timpuriu, mai întîi independent, apoi şi alături de cronica dezvoltată a lui Gheorghe Amartolos,

---

[1] Exprimăm şi cu acest prilej mulţumirile noastre sincere conducerilor secţiilor de manuscrise de la Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, Biblioteca „Lenin", Muzeul istoric şi Biblioteca Universităţii „Lomonosov" din Moscova, Biblioteca Academiei de Ştiinţe a U.R.S.S. şi Biblioteca Publică „Saltîkov-Şcedrin" din Leningrad, Biblioteca Institutului de istorie al Acad. de Şt. a U.R.S.S. — secţia din Leningrad, şi Biblioteca Academiei de Ştiinţe a R.S.S. Ucrainene din Kiev pentru solicitudinea cu care ne-au pus la dispoziţie pentru consultare cele mai multe din manuscrisele citate mai jos.

[2] Despre utilizarea cronicilor bizantine în limba greacă de către cronicarii şi istoricii români din sec. al XVII-lea şi al XVIII-lea, ca şi despre unele manuscrise greceşti ale acestor cronici păstrate în Biblioteca Academiei Române (după C. Litzica, *Catalogul manuscriptelor greceşti*, Bucureşti, 1909, p. 3—21) a scris N. Iorga, în articolul *Byzantské kroniky v Rumunsku*, extras din *Sborník věnovaný Jaroslavu Bidlovi*, Praga, 1928, p. 107—110. Vezi, de asemenea, N. Camariano, *Catalogul manuscriselor greceşti* (Biblioteca Academiei Române), tomul II, Bucureşti, 1940, p. 69—72; Corneliu Dima Drăgan, *Biblioteca unui umanist român* : *Constantin Cantacuzino Stolnicul*, Bucureşti, 1967, p. 109—124; Corneliu-Dima Drăgan şi Mihail Carataşu, *Les ouvrages d'histoire byzantine dans la bibliothèque du prince Constantin Brancovan*, *RESEE*, t. V, 1967, nr. 3—4, p. 435—445.

Cronografia pe scurt (Χρονογραφικὸν σύντομον sau Χρονογραφικὸν ἐν συντόμῳ, ἐν επιτόμῳ, ἐν συνόψει), scrisă de patriarhul Nichifor (806—815) [1], care, fiind adesea transcrisă, a fost completată de copiştii ulteriori [2]. De asemenea, s-au păstrat în còpii şi alte asemenea texte anonime [3]. Aceste χρονογραφικὰ συντομα s-au răspîndit curînd în Apus: pe la 870 bibliotecarul Anastasie a tradus textul lui Nichifor în latină; la slavi el a fost tradus în timpul ţarului Simeon al Bulgariei (893 — 927) [4], de unde a trecut în Rusia (cf. *Sbornicul lui Sviatoslav*, 1073) [5] şi în Serbia [6]. Diverse redacţii ale acestei *Povestiri pe scurt* se regăsesc şi în textele slavo-române, fie în manuscrisele cuprinzînd *Cronica* lui Gheorghe Amartolos, fie împreună cu analele sîrbeşti,

---

[1] Vezi Νικηφόρου χρονογραφικόν σύντομον, în: C. de Boor, *Nicephori Archiepiscopi Constantinopolitani opuscula historica*, Lipsiae in aed. Teubneri, 1880; Krumbacher, p. 350—351; Weingart, p. 55—62.

[2] V. Grecu, *Origina cronicelor româneşti*, în *Omagiu lui I. Bianu*, Bucureşti, 1927, p. 217.

[3] *Ibidem*. Cf. în ed. lui C. de Boor citată, p. 218—234.

[4] Vezi o variantă a *Povestirii pe scurt*, adăugată la *Evanghelia cu învăţătură* (893—894) a lui Konstantin Preslavski, într-o copie din sec. al XII-lea (fostă a Bibliotecii Sinodale din Moscova, azi la Muzeul istoric); A. Gorski şi K. Nevostruev, *Описание славянских рукописей Московской Синодальной библиотеки*, II, 4. 2, Moscova, 1899, p. 421; V. N. Zlatarski, *Най-стариятъ исторически труд в старобългарската книжнина*, «Сп. БАН», кн XXVII (1923), p. 132—182; P. Dinekov, K. Kuev, D. Petkanova, *Христоматия по старобългарска литература*, ed. a II-a, Sofia, 1967, p. 44, 57—61.

[5] *Изборник великого князя Святослава Ярославича 1073 года*, ediţie fotocromolitografică, Petersburg, 1880, f. 264—266 (sfîrşitul manuscrisului): **Лѣтописьць въ кратъцѣ от Авгоуста даже и до Кѡнстантина и Зѡиа, ц(с)рь грьчьскыихъ** (Letopiseţ pe scurt de la August şi pînă la Constantin şi Zoe, împăraţi greci[a. 63 î.e.n.—1042 e.n.]). Pe lîngă alte trei còpii ruseşti ulterioare ale acestui sbornic al ţarului bulgar Simeon (893—927), numit, după cea mai veche copie păstrată (1073), al cneazului Sviatoslav, P. Dinekov şi colab. menţionează (Христоматия [2] ..., p. 88) o a cincea copie moldovenească din sec. al XVII-lea, după lucrarea: P. Stroev, *Рукописи славаянские и российские, принадлежащие... Ивану Никитичу Царскому*, Moscova, 1848, p. 774, care ne-a fost inaccesibilă. (Se păstrează la Muzeul istoric din Moscova, colecţia I. N. Ţarski — A. nr. 721.)

[6] Cf. V. Jagić, *Ein Beitrag zur serbischen Analistik mit literaturgeschichtlicher Eineitung*, AfsalPh, II, 1877, p. 18—19; Weingart, *op. cit.*, I, p. 58—62; Stojanović, *op. cit.*, în special p. LXI—LXXXI, şi textele, p. 124—166.

atestînd o circulaţie destul de largă a ei în ţările noastre. Iată cele pe care le cunoaştem pînă acum:

a) *Manuscrisul slav nr. 320 al B.A.R.*, din sec. al XVI-lea, care cuprinde *Cronica* lui Gheorghe Amartolos (vezi mai jos), iar la f. 221a textul incomplet al *Povestirii pe scurt*.

b) *Manuscrisul O, XVII, nr. 13 al Bibliotecii Publice din Leningrad* (ff. 208—224), copiat în Moldova la sfîrşitul sec. al XVI-lea, cel mai tîrziu la începutul sec. al XVII-lea [1], în care textul *Povestirii pe scurt* este urmat imediat de analele sîrbeşti.

Această copie, ca şi cea precedentă, incompletă, necunoscute lui Stojanović, se încadrează în grupul manuscriselor *Sofijski prvi*, *Grigorovićev*, *hadži-Jordanov*, *Hamartolov* şi *Sinodalni* (vezi *op. cit.*, p. 124—150), fără a fi identică cu vreunul din acestea. Este adevărat că în manuscris lipseşte fila de la sfîrşitul caietului al nouălea, respectiv de la începutul *Povestirii* pînă la David [2]. Dacă însă în manuscrisele amintite textul merge pînă la Teofil (829—842), în schimb, *mss. Len.* continuă, asemănîndu-se de aici încolo cu grupul *Kijevski*, *Studenicki*, *Cetinjski*, încheindu-se o dată cu acestea (şi cu *Sarandoporski*) la Manuel II Paleologul (1391—1425), cînd se face trecerea la analele sîrbeşti.

c) *Manuscrisul nr. 116 din biblioteca fostei Academii Teologice din Kiev* (astăzi la Biblioteca Academiei de ştiinţe a R.S.S. Ucrainene — Kiev, ff. 422a — 438b) [3]. Textul publicat de Bogdan în *Archiv*, a fost inclus de Stojanović în ediţia sa (descrierea, p. XLI; comentarii, p. LXIX — LXXIII; textul, la p. 124—150, col. dreaptă, apoi pînă la p. 153, pag. completă) şi reprezintă o variantă cu bulgarisme, ceea ce atestă faptul că copia intermediară era originară din Bulgaria. Acest text, mai amplu decît cel precedent, formează o grupă cu *Studenicki*, *Sarandoporski* şi *Cetinjski* şi merge, de asemenea, pînă la Manuel Paleologul.

d) *Manuscrisul slav nr. 636 al B.A.R.*, fost la Mănăstirea Neamţului (f. 220b—224a, după care continuă pînă la 225b analele sîrbeşti cu elemente de istorie moldovenească, aşa-

---

[1] Bogdan, *Let. Azarie*, p.3—10, 65—89.

[2] *Op. cit.*, p.8.

[3] *Cf. Vechile cronice*, p. 11, 17—18; *Ein Beitrag...*, p.481—487; textul, p. 502—520.

numita *Cronică sîrbo-moldovenească*), copiat la 1557 [1]. Acest text redactat în mediobulgară şi avînd titlul **Хрьстїаньстїи цр҃іє. а҃. съборъ** (Împăraţii creştini. Întîiul sobor), de asemenea nu este menţionat de Stojanović. El însă nu mai începe de la facerea lumii, ci de la Constantin cel Mare, mai precis, de la primul sobor creştin, din anul 325. În continuare, textul se aseamănă cu cel din mss. *Len.*, mergînd tot pînă la Manuel Paleologul, ultima parte asemănîndu-se deci cu grupul în care intră şi mss. *Kiev.*

e) *Manuscrisul nr. 51 din colecţia Iaţimirski* (Biblioteca Acad. de Ştiinţe a U.R.S.S. — Leningrad, scris tot la Mănăstirea Neamţului) [2], cu acelaşi conţinut (la f. 213—215, *Cronica sîrbo-moldovenească;* textul cronografului bizantin o precede).

Însăşi circulaţia acestei *Povestiri pe scurt* în Ţările Române împreună cu analele sud-slave (4 còpii, a cincea fiind împreună cu cronica lui Gheorghe Amartolos), în manuscrise cuprinzînd cronicile româneşti, permite să se explice — cum au arătat I. Bogdan, V. Grecu, P. P. Panaitescu ş.a. — influenţa lor asupra istoriografiei româneşti, la începuturile ei.

2. *Cronica universală a călugărului Gheorghe Amartolos* („păcătosul") de la „facerea lumii" pînă la împăratul Teofil (a. 842), completată cu aceea a lui Simeon Logofătul (pînă la a. 948) [3], a fost tradusă în limba slavă veche la sfîrşitul sec. al X-lea, în Macedonia, şi a avut o influenţă directă asupra istoriografiei slave, în special asupra celei vechi ruseşti. Cel mai vechi manuscris slav este o copie rusească de la sfîrşitul sec. al XIII-lea [4]. Alături de cele 10 còpii ale redacţiei „bul-

---

[1] Bogdan, *Cr. ined.*, p. 81—84; textul, p. 91—101.

[2] A. I. Iaţimirski, *Из славянских рукописей*, M., 1898, p. 81. şi urm. (textul e publicat fără cronograf).Data menţionată în însemnare (1512) este pusă la îndoială de E. Turdeanu (*Le Sbornik dit „de Bisericani": fausse identité d'un manuscrit remarquable*, *RESL*, XLIV, 1965, p. 29—45), care-l consideră contemporan cu precedentul. O fotocopie se află la B.A.R., mss. sl. nr. 658.

[3] Vezi Krumbacher, *op. cit.*, p. 352—358; Weingart, *op. cit.*, partea a II-a; Macůrek, *op. cit.*, p. 141—143, 145—146.

[4] Vezi ediţia lui V. N. Istrin, *Хроника Георгия Амартола*, I—III, Petrograd, 1920—1930; cf. O. I. Podobedova, *К истории создания Тверьского списка Хроники Георгия Амартола (У Международный съезд славистов)*, Moscova, 1963. Ediţia critică a textului grecesc: Georgios Monachos, *Chronikon*, ed. C. de Boor, 2 vol., Leipzig. 1904.

gare“ (**Вρεменникъ**) şi de cele 12 còpii ale redacţiei „sîrbe“ (**Лѣтовникъ**) cunoscute în ţările slave[1], în ţara noastră s-au păstrat trei còpii din sec. al XV-lea — al XVI-lea, toate derivînd din redacţia sîrbă, tradusă pe la mijlocul sec. al XIV-lea [2]:

a) *Manuscrisul slav nr. 321 al B.A.R.*, de la sfîrşitul sec. al XV-lea, copiat în Ţara Românească, în redacţia sîrbă, semnalat pentru prima dată de Iaţimirski în 1905 [3]. Exemplarul, cuprinzînd 239 f. hîrtie, este foarte deteriorat, lipsindu-i de la început (potrivit numerotării chirilice) 55 de file, precum şi un număr de file de la sfîrşit. Textul existent începe cu David, regele iudeilor, şi se opreşte la istoria Bizanţului în sec. al VII-lea. Fila 201 reprezintă un fragment dintr-un manuscris mai nou, cuprinzînd o parte din *Povestea Troiei* în redacţie sîrbească, iar din ff. 233—239 au rămas doar fragmente mici şi deteriorate, greu de identificat [4].

b) *Manuscrisul slav nr. 320 al B.A.R.* din sec. al XVI-lea, copiat în Ţara Românească, probabil la mănăstirea Bistriţa, în redacţie sîrbă, semnalat pentru prima dată de asemenea de Iaţimirski în 1905 [5]. Exemplarul, cuprinzînd 222 f., este defect: de la început lipseşte un caiet, dar oricum el cuprinde numai partea a doua a cronicii, căci la f. 1a începe capitolul **О поставленїи ц҃ремь Константиномъ с҃на своего Константїа на кесарство вь Ц҃ριградѣ и Ликинїа, зета своего, вь Никомидїи, в Үфїннсцѣи** (Despre aşezarea de către împăratul Constantin a fiului său Constant ca cezar în Ţarigrad şi a lui Liciniu, ginerele său, la Nicomidia, în Bithinia [a. 337]).

---

[1] Weingart, *op. cit.*, II, p. 61—71, 146—276.

[2] Cf. *ibidem*, p. 253—262. După Iaţimirski, *Слав. и русские рукописи...*, p. 501—508, Weingart cunoaşte numai pe cele notate mai jos sub „a“ şi „b“.

[3] *Op. cit.*, p. 507—508 (nr. 167, de la Muzeul de Antichităţi). Vezi acum, Panaitescu, *Manuscrisele slave...*, (text dactilografiat, nr. 321).

[4] Totuşi, la f. 236 se vorbeşte despre David, prin urmare, aceasta este de la începutul manuscrisului, fiind legată greşit. Acest lucru este cu totul evident pentru f. 201, ajunsă întîmplător în acest manuscris şi legată astfel încît recto a devenit verso. O însemnare ulterioară pe f. 139b se referă la cucerirea Belgradului de către sultanul Soliman în 1521 şi la lupta de la Mohaci din 1526. La f. 233b, dintr-o altă însemnare, rezultă că la 1605 (7113) manuscrisul aparţinea mănăstirii Bistriţa din Oltenia.

[5] *Op. cit.*, p. 501—507 (nr. 166, de la Muzeul de Antichităţi). Vezi acum Panaitescu, *Manuscrisele slave...* (text dactilografiat, nr. 320), care corectează data propusă de Iaţimirski (începutul sec. al XV-lea) în sec. al XVI-lea.

Textul cuprinde, deci, istoria Imperiului de Răsărit de la Constantin cel Mare pînă la luptele lui Simeon al Bulgariei cu bizantinii şi împăratul Roman Lecapenul (a. 948).

În afară de textul lui Gheorghe Amartolos, completat pentru epoca 842—948 cu textul lui Simeon Logofătul (f. 1—218v), manuscrisul mai cuprinde:

α) Ѿ мирсцѣмь створени(и) Сѵмеωна магистра и логоѳета ω(т) различныи(х) лѣтовникь и списат.леи (Despre facerea lumii, de Simeon Magistrul şi Logofătul, din diferite anale şi scriitori, f. 218b—220b);

β) Ѿ Хероу(ви)мѣхь и пламеннѣмь ωроужїи (Despre heruvimi şi arma de flăcări, f. 220b);

γ) Ска(з)ание в крацѣ соущи(м) ω(т) Адама до дньшнꙗ врѣме (Povestire pe scurt a celor întîmplate de la Adam pînă în vremea de astăzi, f. 221a—222b). Această *Povestire pe scurt* este asemănătoare celei publicate de I. Bogdan, în *Letopiseţul lui Azarie* (v. mai sus; cf. începutul: Адамь роди Сиѳа, Сиѳь Єнωса, Єнωсь Каинана, Каинань Малелеила, Малелеиль Іареда etc.), dar nu este completă, căci ajunge numai pînă la împăratul Teofil (829—842) [1].

c) *Manuscrisul slav nr. 330 al B.A.R.* din sec. al XV-lea sau al XVI-lea, copiat probabil în Ţara Românească, în redacţia sîrbă [2]. Exemplarul, avînd 237 f. hîrtie, scris într-o semiuncială minusculă, cuprinde, după o serie de texte religioase (ff. 1a—178b), Лѣтов'никь ськращень ω(т) изложенїа Геωргїа инока, иже ω(т) различны(х) лѣтописьць сьписа (Letovnic [anale] prescurtat din povestirea lui Gheorghe călugărul, care a scris-o din diferite letopiseţe, ff. 179a—289b).

---

[1] Pe coperta din faţă, în interior, se afla o însemnare a lui (sau despre) Petru Voievod (cel Tînăr 1559—1568 sau 1583—1585?) şi o alta din care rezulta că manuscrisul aparţinea mănăstirii Bistriţa. Acum însă coperta e nouă, de carton.

[2] Manuscrisul n-a fost văzut de Iaţimirski şi, deci, nu e menţionat nici de Weingart. A fost semnalat prima dată, după cîte ştim, de Ecaterina Piscupescu, *Literatura slavă din Principatele Române în veacul al XV-lea*, Bucureşti, 1939, p. 117—118. Vezi acum Panaitescu, *Manuscrisele slave...* (text dactilogr. nr. 330). În *Introducere* (vol. I, p. XIV), P. P. Panaitescu îl consideră din sec. al XV-lea, dar pe copertă indicaţia bibliotecii precizează sec. al XVI-lea.

Această cronică prescurtată merge de la „facerea lumii" pînă la moartea lui Vasile Macedoneanul şi urcarea pe tron a lui Constantin Porfirogenetul (913).

3. *Cronica lui Simeon Magistrul şi Logofătul* (sau Simeon Metafrastul, sec. al X-lea)[1], păstrată în cîteva manuscrise greceşti şi folosită adesea pentru a completa *Cronica lui Gheorghe Amartolos*, a fost tradusă în slavonă probabil în sec. al XIV-lea.

Singurul manuscris slavon în care această cronică s-a păstrat integral — în afară de începutul scrierii, privind facerea lumii din mss. 320 al B.A.R., citat mai sus (ff. 218b—220b)— a fost copiat la Suceava, de către preotul Manoil (o singură mînă), sub îndrumarea arhiepiscopului Anastasie Crimca şi apoi a ieromonahului Iorest, fiind terminat la 11 octombrie 1637[2]. Astăzi manuscrisul, care are 325 f., se păstrează în Biblioteca publică „Saltîkov-Şcedrin" din Leningrad (f. IV, nr. 307) şi a fost editat de Academia rusă în 1905: *Симеона Метафраста и Логофета Списание мира от бытия и летовник* (XVI + 239 p.), fiind pregătit pentru tipar în ultimul deceniu al secolului trecut de A.A. Kunik şi V. G. Vasilievski şi terminat de V. I. Sreznevski, care a scris şi prefaţa[3]. Cronica ocupă primele 254 f. ale manuscrisului şi are titlul: **Сумеѡна Метафраста и Логофетѣ съписанїе мира ѡ(т) бытїа и лѣтовникъ събрань ѡ(т) различныхъ лѣтѡписець.** Textul se încheie cu moartea lui Roman I Lecapenul, în anul 948, adică exact acolo unde se opreşte şi partea extrasă şi adăugată drept completare la Cronica lui Gheorghe Amartolos.

4. *Cronica lui Ioan Zonaras* (sec. al XII-lea). În manuscrisul citat mai sus, la f. 254 apare însemnarea: **До зде Симеона**

---

[1] Vezi Weingart, *op. cit.*, I, p. 63—83.

[2] Iată însemnarea de la sfîrşitul manuscrisului: **Сїа книга имене(м) Метафра(ст) поча а(р)хїеп(с)кпъ Анастасїе Кри(м)кови(ч) и не доспѣ съвръшити его, а пото(м) доко(н)ча его е(р)мона(х) Іѡре(ст) игѹме(н), в дни Василїе воево(да) [...] и списа сѧ рѫкоѫ попа Манoила ѡ(т) Сѹча(в) ѡ(т) хра(м) въведенїе Бцн в лѣтѡ. ҂зрмѕ ѡ(к). аі днь, и свѣзань ти(ж) би(с) его рѫкоѫ. Ами(н).** („Această carte cu numele Metafrast a început-o arhiepiscopul Anastasie Crimcovici şi n-a reuşit s-o sfîrşească. Iar apoi a terminat-o ieromonahul Iorest egumen, în zilele lui Vasile voievod... şi a fost scrisă cu mîna preotului Manoil din Suceava, de la biserica Vovedenia Născătoarei de Dumnezeu, în anul 6146 [1637], octombrie, 11 zile, şi a fost legată tot de mîna lui. Amin.)

[3] O nouă ediţie anastatică a apărut în colecţia „Slavische Propyläen" (München, Wilhelm Fink Verlag, 1971), cu o introducere de R. Zett.

логофєтѣ є(с) творєнь, а ѡ(т) здє дроугаго (Pînă aici este alcătuit de Simeon Logofătul, iar de aici al altuia). Acest al doilea fragment (ff. 254—325) cuprinde, de fapt, varianta prescurtată a *Cronicii* lui Ioan Zonaras [1], care merge pînă la urcarea pe tron a lui Roman IV Diogen (1067).

În afară de acest manuscris, un fragment din Zonaras fusese inclus în manuscrisul ce se afla în biblioteca Mănăstirii Neamţului sub nr. 10, descris pe scurt la 1883 de episcopul Melchisedec: „e) Despre robia Ierusalimului de asirieni. Din Letopiseţul lui Zonara" [2].

5. *Cronica universală* (Σύνοψις ἱστορική) *a lui Constantin Manasses* (prima jumătate a sec. al XII-lea), care, pornind tot de la „facerea lumii", ajungea pînă la împăratul Nichifor Botaniatul (1081), fiind scrisă în 6733 versuri „politice" [3], a fost tradusă în proză în limba mediobulgară pe la 1340. Alături de manuscrisul copiat de preotul Filip în 1345 la Tîrnova (păstrat azi la Muzeul istoric din Moscova, provenit de la Biblioteca sinodală) şi de cel copiat cam în acelaşi timp, cu 69 de miniaturi extrem de valoroase, păstrat la Vatican, o a treia copie, datînd din sec. al XVI-lea, se datoreşte unui cărturar moldovean, care a inclus-o într-un manuscris, înaintea *Letopiseţului de cînd s-a început Ţara Moldovei* (mss. slav descoperit la Tulcea, azi nr. 649 la B.A.R., f. 130a—235b). Semnalată pentru prima dată în 1895 de I. Bogdan [4], această copie

---

[1] Weingart, *loc. cit.*, p. 75—76.

[2] *Catalog de cărţile sîrbeşti şi ruseşti manuscrise vechi ce se află în Biblioteca sîntei Mănăstiri Neamţului...*, în *Revista pentru istorie, arheologie şi filologie*, an. III, vol. III, p. 130; vezi şi Iaţimirski, *op. cit.*, p. 794; Weingart, *op. cit.*, I, p. 240. Cuprinzînd şi corespondenţa patriarhului Eftimie al Tîrnovei cu Nicodim de la Tismana şi cu Antim, mitropolitul Ţării Româneşti, acest manuscris a fost folosit de E. Kałužniacki în cunoscuta sa ediţie a operelor acestui scriitor prelat (Vezi *Werke des Patriarchen von Bulgarien Euthimius [1375—1393]*, Wien, 1901, p. 10). El îl împrumutase în 1894, pe baza aprobării Ministerului Instrucţiunii (vezi I. Bogdan, în *A.A.R.*, Seria II, t. II, t. XXVI, 1903—1904. Partea adm. şi dezb., p. 32), împreună cu alte două (nr. 20 şi 106), pe care le-a înapoiat Bibliotecii Academiei Române (azi nr. 165 şi 164).

[3] În iamb de 15 silabe, cu cezură după silaba a 8-a. Vezi Krumbacher, *op. cit.*, p. 376—380; Weingart, *op. cit.*, I, p. 160—236; Macůrek, *op. cit.*, p. 150—151; W.J.W. Koster, *Traité de métrique grecque*, Leyde, 1962, p. 3—4.

[4] *Cronice inedite...*, p. 11—12. Vezi acum Panaitescu, *Manuscrisele slave...* (text dactilogr. nr., 649).

a fost folosită de renumitul slavist român pentru indicarea variantelor în fundamentala sa ediţie realizată după manuscrisul de la Moscova (şi cu variantele din cel de la Vatican), apărută postum: *Cronica lui Constantin Manasses*. Traducerea mediobulgară... Text şi glosar, Bucureşti, 1922 (Titlul cronicii este, în slavonă: **Прѣмѫдрагѡ Манасїа и лѣтописца съборанїе лѣтно, ѡт създанїа мирꙋ начинаѫщее и текѫщее** [mss. Tulcea: **текѫщи**] **до самого царства кир Никифора Вотаниѡта**)[1].

B. Trecem acum la textele istorice sud-slave, sîrbeşti şi bulgăreşti, care au circulat sau au fost copiate în Ţările Române — unele din ele, şi anume letopiseţele, împreună cu *Povestirea pe scurt* bizantină şi cu cronicile moldoveneşti.

Din *literatura istorică veche sîrbească*, reprezentată prin *biografii ale regilor şi arhiepiscopilor sîrbi* (scrieri cu caracter hagiografic, dar şi istoric), *genealogii* şi *letopiseţe* [2], se cunosc următoarele scrieri aduse sau copiate în Ţările Române: a) *Viaţa sf. Sava*, redactată de Teodosie (sfîrşitul sec. al XIII-lea); *Vieţile regilor şi arhiepiscopilor sîrbi*, scrisă de arhiepiscopul Danilo (cca. 1314—1316), *Viaţa lui Stefan Uroš III Dečanski* de Grigorie Ţamblac (sfîrşitul sec. al XIV-lea); b) patru variante ale *letopiseţelor* sîrbeşti noi, aparţinînd grupei I (după clasificarea lui Lj. Stojanović), care cuprind evenimentele de la moartea lui Stefan Dušan (1355) pînă la sfîrşitul sec. al XV-lea.

Nu cunoaştem còpii executate sau aduse în Ţările Române ale biografiilor sf. Simeon (Stefan Nemanja), scrise de fiii săi

---

[1] În ultimii ani au apărut ediţiile manuscrisului de la Vatican, îngrijite de Iv. Dujcev: Миниатюрите на Манасиевата летопис, Sofia, 1962; Летописта на Константин Манаси. Фототипно издание на Ватикански препис на среднобългарския превод, Sofia, 1963. Alte două còpii reprezintă redacţii sîrbeşti din 1510, respectiv din sec. al XVII-lea (cf. Duicev, Летописта ..., p. IX—X). Ediţia lui I. Bogdan a fost reprodusă anastatic (fără glosar) în colecţia „Slavische Propyläen", Band 12: *Die Slavische Manasses-Chronik*. Nach der Ausgabe von Joan Bogdan. Mit einer Einleitung von Johann Schröpfer, München, W. Fink-Verlag, 1966. Textul grecesc a fost editat de J. Bekker (Bonn, 1837) şi reeditat de Migne, *Patr. gr.*, 127, p. 216—472.

[2] Vezi P. Popović, *Pregled srpske književnosti*[4], Belgrad, 1921, p. 28—54; D. A. Stefanović — V. Stanisavljević, *Pregled jugoslavenske književnosti*, I, Belgrad, 1962, p. 107—123; Lj. Stojanović, *Stari srpski rodoslovi i letopisi*, Belgrad—Sr. Karlovci, 1927; Dj. Sp. Radojičić, *Razvojni luk stare srpske književnosti*, Matica Srpska, 1962; Idem, *Tvorci i dela stare srpske književnosti*, Titograd, 1963.

Sava (1207—1215) şi Stefan, primul rege sîrb (după 1215), ale vieţii sf. Sava, în prima redacţie a călugărului Domentian (sec. al XIII-lea), ale biografiei despotului Stefan Lazarević, datorită lui Constantin Kosteneţki Filozoful (1431) şi, în fine, ale vieţii ţarului Uroš, scrisă de mitropolitul Paisie (mijlocul sec. al XVII-lea). În ceea ce priveşte letopiseţele, n-au ajuns, se pare, în ţara noastră aşa-numitele letopiseţe vechi (derivate dintr-un text unic, scris curînd după 1371), iar din cele noi — reprezentante ale grupelor II, III, IV, după clasificarea lui Lj. Stojanović [1]. În sfîrşit, genealogiile sîrbeşti n-au circulat la noi, după cîte ştim, în evul mediu. Singura copie ajunsă tîrziu în ţara noastră, la 1882, este aceea a *Rodosloviei (genealogiei) de la Tronoša* din 1791, copiată în 1796.

Din *literatura istorică bulgară medievală*, singura scriere originală cunoscută (în afară de străvechea listă a hanilor protobulgari, provenind din sec. al VIII-lea, şi de completările la Cronica lui Constantin Manasses) este aşa-numita *Cronică bulgară anonimă* (1296—1413)[2], păstrată într-un unic manuscris moldovenesc (sec. al XVI-lea) şi în prelucrarea lui Mihail Moxa (1620).

Iată, în mod concret, copiile păstrate în ţara noastră ale fiecăreia din scrierile menţionate mai sus.

I. Dintre *biografiile regilor şi arhiepiscopilor sîrbi* s-au păstrat, aşa cum am arătat, următoarele:

1. *Viaţa sf. Sava* (cca. 1174—cca. 1236), primul arhiepiscop al sîrbilor, fiul regelui Stefan Nemanja (1196—1227), prelucrată de călugărul Teodosie (sfîrşitul sec. al XIII-lea) după scrierea mai veche a dascălului său Domentian (1253), însoţită de *Lauda* aceluiaşi închinată lui Simeon (Stefan Nemanja) şi Sava:

a) *Manuscrisul slav nr. 134 al B.A.R.*, format din două părţi, scrise probabil în Serbia, prima din sec. al XV-lea (ff. 1—130), a doua din sec. al XVI-lea (ff. 131—204), manuscris găsit la Mănăstirea Neamţului [3].

---

[1] Vezi *op. cit.*, p. XXXIII—LXI.

[2] Vezi, acum în urmă, *История на българската литература*, I, Sofia, 1962, p. 23—30, 154—157, 354—355 (cu bibliografie); P. Dinekov ş.a., Христоматия по старобългарска литература, ed. a II-a, Sofia, 1967, p. 14—16, 342—345, 480—484.

[3] Iaţimirski, *Славянские и русские рукописи ...*, p. 700—704 (nr. 65, Mănăstirea Neamţului); Panaitescu *Manuscrisele slave...*, I, p. 161—162.

Partea I, care ne interesează pe noi, cuprinde *Viața Sf. Sava* (f. 1a—93b), din care însă lipsește prima filă. Textul începe cu: „... **скыхь и бечислыкемь исповедаахоу име кмо(у) и вѣровахоу вь никто**". La sfîrșitul textului urmează epilogul autorului (f. 93b—95a)[1] și patru învățături către călugări (f. 95a—100a). În sfîrșit, la f. 101a—130b se află: **Тогож(д)е Өеѡдосїа мона(х) похвала с҃тыхь прп(д)бны(х) ѡ(т)ць нашихь Симеѡна и Савы, оучителю срьбьскою** (A aceluiași Teodosie monah: Lauda sfinților și preacuvioșilor părinților noștri Simeon și Sava, învățătorii sîrbilor)[2].

A. I. Iațimirski atrage atenția asupra faptului că „немецкая рукопись представляет полное сходство, даже в графике, с Одесской рукописью собр. В.И. Григоровича, XIV века, No. 5, л. 156, например, в послесловии» (al cărui text îl citează integral)[3].

b) *Manuscrisul slav nr. 135 al B.A.R.*, format din șase părți, dintre care pe noi ne interesează prima (f. 1—124), copiată destul de tîrziu, la 28 ianuarie 1624, de călugărul Antonie, la Mănăstirea Sf. Pavel de la Muntele Athos. Și acest manuscris provine de la Mănăstirea Neamțului. Iată titlurile complete ale celor două scrieri:

Ff. 1a —107a: **Житїе и по(д)визы е(ж) въ поустыни съ свои(м) ѡц҃е(м) и особь хож(д)енїа и ѡ(т)чести чю(д)сь съповѣданїе и(ж) въ с҃ты(х) ѡц҃а нашего Савы, пръваго архїеп(с)кпа и оучителꙗ сръбска(го), сказано прп(д)бны(м) Доме(н)тїано(м), иноко(м) и пр свѷтерѡ(м) монастира Хїландарь нарицаемаго, съписано (ж) Өеѡ(д)сїемь минхомь, тогожде монастира** (Viața și faptele în pustie cu tatăl său și povestirea aparte a umblării și minunilor părintești ale celui între sfinți, părintelui nostru Sava, primul arhiepiscop și învățător al sîrbilor, povestită de preacuviosul Domentian, călugăr și preot al mănăstirii numită Hilandar, scrisă de Theodosie călugărul, din aceeași mănăstire).

---

[1] La f. 100a,b se află textul grecesc al cîntării bisericești „Sfînt, sfînt, sfînt...", scris cu litere chirilice în sec. al XVII-lea. Tot pe f. 100b se află o însemnare cam din același timp: Ка(р)та дахѡ(м) госпо(д)р Зем(ле) Мѡ(л)двх(с)кѡи (Am dat [această] carte domnului Țării Moldovlahiei).

[2] La f. 130b, jos, se află însemnarea copistului, din care nu aflăm însă nici data scrierii, nici numele lui.

[3] *Op. cit.*, p. 701—702.

Ff. 107a—123b (cu unele mici diferenţe faţă de titlul din manuscrisul precedent): Тогож(д)є Ѳєѡ(д)сїа монаха поХвал'ноє [слово] ст҃хь и прп(д)бнїихь ѡ(т)ць нашиХ Сѵмєѡна и Савы ст҃ла, оучитєлю срьбскꙋю (A aceluiaşi Teodosie monah: Cuvînt de laudă a sfinţilor şi preacuvioşilor părinţilor noştri Simeon şi Sava ierarhul, învăţătorii sîrbilor)[1].

Aşadar, ambele manuscrise au fost scrise în afara graniţelor ţării noastre, dar au ajuns încă în epoca veche în Moldova, unde au fost desigur citite.

2. *Sbornicul lui Danilo.* Următorul biograf, după Teodosie, a fost arhiepiscopul Danilo (cca. 1270—1337), care a scris la începutul sec. al XIV-lea (mai precis, în deceniul al doilea) vieţile regelui Uroš, reginei Elena, regilor Dragutin şi Milutin, precum şi ale arhiepiscopilor de după Sava Nemanja pînă în 1317. Ucenicii săi le-au reunit pe toate acestea într-un sbornic (numit de editorul său, Dj. Daničić, *Vieţile regilor şi arhiepiscopilor sîrbi* sau *Danilov sbornik*), completîndu-l cu biografiile regilor pînă la Stefan Dušan (1345) şi ale arhiepiscopilor şi patriarhilor pînă în 1376, inclusiv aceea a lui Danilo însuşi (Danilo II)[2]. Această importantă operă a vechii istoriografii sîrbe este cunoscută în cinci còpii, dintre care trei au fost utilizate în ediţia lui Daničić: două din sec. al XVIII-lea, în slavona sîrbo-rusă (unul din 1763, luat ca bază, altul din 1780), iar al treilea din sec. al XVI-lea, mai restrîns, de origine moldovenească, descoperit la Lvov (vezi mai jos, sub *a*). Alte două manuscrise au fost date la iveală ulterior acestei ediţii: unul sîrbesc de la mănăstirea Hilandar, datînd din 1553 şi dispărut la începutul secolului nostru, iar al doilea copiat de călugărul şi cronicarul moldovean Azarie, în 1567 (vezi mai jos, sub *b*)[3].

---

[1] La sfîrşit, copistul Antonie a scris тєлѡ(с) (gr. „sfîrşit"). Pe f. 124a se află însemnarea acestuia, din care rezultă datele citate mai sus. Menţionăm aici prezenţa în partea a doua a manuscrisului (f. 125a—153b) a *Vieţii lui Constantin-Chiril filozoful*, copie din sec. a. XVI-lea (vezi, în acest volum, *Apariţia scrierii slave).*

[2] Dj. Daničić, *Životi kraljeva i arhiepiskopa srpskih*, Zagreb, 1866. Vezi: Dj. Sp. Radojičić, *Tvorci i dela stare srpske književnosti*, Titograd, 1963, p. 113—122; Ion-Radu Mircea, *Les vies des rois et archevêques serbes et leur circulation en Moldavie*, *RESEE*, IV, 1966, nr. 3—4, p. 394—412 (cu bibliografia anterioară).

[3] Vezi Ion-Radu Mircea, *op. cit.*, p. 395—399.

a) Primul dintre cele două manuscrise moldoveneşti ne este cunoscut din descrieri mai vechi, în special din ediţia lui Dj. Daničić, care l-a utilizat pentru variante, şi din albumul publicat de E. Kałužniacki şi A. Sobolevski în 1916 [1].

În facsimilele publicate de E. Kałužniacki şi A. Sobolevski se văd atît titlul acestei còpii, cît şi însemnarea cumpărătorului: **Житїє и жизнь повѣсти бг҃оугодни [х] дѣанїи Х(с)олюбивы(х) краль Сръбскїє и Поморскїє земль** (Viaţa şi povestirea cuvioaselor fapte ale de Hristos iubitorilor regi ai Ţării Sîrbeşti şi Pomoriei).

Însemnarea: **И(з)воленїє(м) ѡц҃у и съ поспешенїє(м) сн҃а и съвръшенїє(м) ст҃го д(ха) се а(з) ра(б) бж҃їи Глигорїє Юра(ш)ко оурика(р) коупи сїж книга рекомаа лѣтописец ѡ сръбски(х) крале(и)и ѡ архиеп(с)кпъ како кто свое житїє проводи, и коупи(х) еж ѡ(т) по(п) Іѡ(н) ѡ(т) гра(д) Хоти(н) п да(х) за неж .кн҃.** [28] **зла(т), како да ми бжде(т) паме(т), въ дн҃е(х) бл҃гоч(с)тива(г) (г)на Іѡ҃ Петра воево(дї) в л҃то .зпг҃.** [7083—5500=1574] **ное(м) .к҃.** [20] **и дадо(х) еи ст҃ому мона(с)тиру ѡ(т) Сучевици, иде(ж) е(ст) хра(м) въ(с)кре(с)ніе Га҃ Ба҃ и спса҃ наше(т) Іс҃ Ха҃** [...] (Cu voia Tatălui şi cu ajutorul Fiului şi cu săvîrşirea Sfîntului Duh, eu, robul lui Dumnezeu Gligorie Iurașco uricariul, am cumpărat această carte numită letopiseţ despre regii sîrbi şi despre arhiepiscopi, cum şi-a petrecut fiecare viaţa, şi am cumpărat-o de la popa Ion din cetatea Hotin şi am dat pentru ea 28 de galbeni, ca să-mi fie de amintire, în zilele blagocestivului Domn Io[an] Petru voievod Şchiopul, în anul 1574, noemvrie 20, şi am dat-o sfintei mănăstiri de la Suceviţa, unde este hramul Învierea Domnului şi Mîntuitorului nostru Iisus Hristos [...]).

Scris în slavona sîrbă, cu elemente proprii redacţiei moldoveneşti, acest manuscris, copiat desigur cu cîţiva ani înainte, avea 179 file de hîrtie in octavo. De la mănăstirea Suceviţa el a ajuns mult mai tîrziu, în împrejurări necunoscute, în Biblioteca Universităţii din Lvov, de unde a dispărut în timpul celui de-al doilea război mondial.

---

[1] Альбом снимков с кирилловских рукописей румынского происхождения (Энциклопедия славянской филологии. Приложение к вып. 4,2), Petrograd, 1916 (tipărit împreună cu Anexa la fasc. 4, 1, de P. A. Lavrov), nr. 102. Vezi acum Ion-Radu Mircea, *op. cit.*, p. 396—399.

b) În schimb, cel de-al doilea manuscris ieşit de sub pana lui Azarie, în 1567, se păstrează şi astăzi la mănăstirea Suceviţa (nr. 17/420, 227 file numerotate + 2 f. nenumerotate [1], 31 × 20 cm, scris în semiunciala moldovenească îngrijită, cu unele elemente artistice). Semnalat mai întîi de A. S. Petruşevici în 1888, apoi de Dimitrie Dan, în 1923 [2], manuscrisul a fost studiat şi supus unei atenţii mai largi de către Ion-Radu Mircea, în articolul citat mai sus [3].

Valoarea acestei còpii constă atît în vechimea ei, cît şi în faptul că reprezintă o încercare de transpunere în slavona mediobulgară, fiind apropiată din punct de vedere textologic de celălalt manuscris moldovenesc, dar pe alocuri şi de cele două manuscrise din sec. al XVIII-lea.

Potrivit unei însemnări ulterioare, manuscrisul a fost cumpărat de cunoscutul mitropolit Gheorghe Movilă (1587—1605), ctitor, împreună cu fraţii săi, al mănăstirii Suceviţa, care l-a dăruit acestui lăcaş la sfîrşitul sec. al XVI-lea.

Aşadar, cum subliniază Ion-Radu Mircea, cele două còpii moldoveneşti atestă circulaţia acestei opere în mediile ecleziastice şi cărturăreşti din ţara noastră, fiind citită poate chiar de unii domni ai Moldovei (copia lui Azarie datează din timpul celei de a doua domnii a lui Alexandru Lăpuşneanu, căsătorit cu Roxanda, fiica Elenei, doamna lui Petru Rareş, originară din familia Brancovicilor şi soră a Despinei, doamna lui Neagoe Basarab). Prin persoana copistului Azarie, el însuşi autor al ultimei cronici slavone a Moldovei, redactată în 1574—1575, această scriere se leagă direct de istoriografia noastră şi ne permite să datăm cu mai multă precizie anii în care şi-a desfăşurat activitatea acest călugăr cărturar.

3. *Viaţa lui Stefan Uroš III Dečanski (1321—1331)*, scrisă de Grigorie Ţamblac (cca. 1365—1419 sau 1420), pe cînd era egumen al mănăstirii Dečani din Serbia, la sfîrşitul sec. al XIV-lea, înainte de a veni în Moldova (cca. 1402—1404) [4]

---

[1] Fila 147 a dispărut după numerotare (precizarea lui Ion-Radu Mircea).

[2] *Mănăstirea Suceviţa*, Bucureşti, 1923, p. 84—85: manuscrisul e înregistrat, spune autorul, sub nr. 420(54).

[3] *Op. cit.*, p. 399—412 (cu fotocopiile primei şi ultimei pagini a manuscrisului la p.400 şi 401).

[4] Vezi, acum în urmă : *Григорий Цамблак* de V. Velcev, în *История на българската литература*, I, Sofia, 1962, p. 326—344 (bibliografia, p. 436) ; K. Mecev, *Григорий Цамблак*, Sofia, 1969, p. 82—122.

este ultima biografie cunoscută, păstrată în ţara noastră. Este vorba despre *manuscrisul slav al B.A.R. nr. 306*[1] de la începutul sec. al XVI-lea, scris în slavona de redacţie sîrbă[2], care cuprinde la ff. 218a—258a: **Житїе и жительство с҃тго великом(ч)ника вь ц҃рех Стефана срьбскаго, иже вь Дечахь, сьписанно Грїгорїемь минхѡ(м) и прѣзвитерѡ(м), игоумен ѡ(м) бывшимь тожже ѡбитѣли** (Viaţa şi traiul sfîntului mare mucenic între împăraţi Stefan al Serbiei, cel de la Dečani, scrisă de Grigorie călugărul şi prezviterul, fost egumen al aceleiaşi mănăstiri), urmată de *slujba* (f. 259a—271b: **(Мс)ца ноємврїа а҃і. Служ(б)а стом(у) великом(ч)никоу Стефаноу на малей ве(ч)ерниен**) şi de *Viaţa pe scurt* (f. 271b—276b: **Паметь с҃тго великом(ч)ника вь ц҃рехь Стефана срьбскаго**) ale aceluiaşi[3].

II. *Rodoslovii*. Trecerea de la *biografii* la *rodoslovii (genealogii)* se face în scrierea lui Constantin Filozoful, *Viaţa lui Ştefan Lazarević* (1431), în care apare genealogia Nemanicilor. Dintre genealogiile cunoscute pînă acum[4], în ţara noastră a ajuns întîmplător, în 1882, aşa cum am menţionat, numai aşa-numitul *Tronoški rodoslov*, scris la 1791[5] şi copiat după numai cinci ani de diacul Nicolae Gligorević din satul Belotić, la 7 martie 1796: **Родослов[ї]е сербское или**

---

[1] Descris de Iaţimirski, *op. cit.*, p. 476—479 (nr. 151 de la Muzeul de Antichităţi), şi de P. P. Panaitescu, *op. cit.* (text dactilogr., nr. 306).

[2] Autorii descrierii nu precizează unde, dar se pare că nu în România. Semnat la 1898 de un oarecare Ionescu (coperta din spate, interior), manuscrisul pare a proveni dintr-o colecţie particulară.

[3] Este interesant de observat că o altă *jitie* a lui, scrisă în 1402, în Moldova, şi anume *Viaţa sfîntului Ioan cel Nou*, enumeră la fel atributele autorului: **М(ч)нїе с҃тго и славнаго м(ч)нка Іѡанна Новаго, иже въ Бельградѣ мѫчившаго сѧ, съписано Грїгѡрїемь минхомь и презвитеромь въ великои ц҃ркви Молдовлахїискои** (Pătimirea sfîntului şi slăvitului mucenic Ioan cel Nou, care a fost chinuit la Cetatea Albă, scrisă de Grigorie călugărul şi prezviterul din marea biserică a Moldovlahiei). Vezi mss. slav nr. 164 al B.A.R. din 1439 (Panaitescu, *op.cit.*, p. 245—247); publicată de episcopul Melchisedec, cu traducere, în *Revista pentru istorie, arheologie şi filologie*, an. II, vol. III, p. 163—174, apoi de A. I. Iaţimirski, *Из истории славянской проповеди в Молдавии. Неизвестные произведения Григория Цамблака...* (Памятники древней письменностии и искусства, LXIII), 1906. Cf., acum în urmă, P. Rusev — A. Davidov, Григорий Цамблак в Румъния и в старата румънска литература, Sofia, 1966 (cu facsimile); K. Mecev, *op. cit.*, p. 123—151.

[4] Lj. Stojanović, *op. cit.*, p. VIII—XXXIII, texte p. 1—59.

[5] Pavle Popović, *Pregled srpske književnosti*, ed. a IV-a, Belgrad, 1921, p. 52.

илирическоє (Rodoslovie sîrbească sau ilirică; *mss. slav al B.A.R., nr. 77,* 75 ff.)[1]. Textul cuprinde istoria Serbiei pînă la 1521, cu date genealogice.

III. *Letopisețele sîrbești.* Într-o serie de sbornice slavo-române, în care am găsit *Povestirea pe scurt* bizantină, se află și còpii ale letopisețelor sîrbești, legate de aceasta:

1. a) *Manuscrisul nr. 116 din biblioteca fostei Academii Teologice din Kiev*[2] (f. 422—438). După precizările aduse de L. Stojanović[3], acest text face parte din „mladji letopisi", și anume din grupa I (*Sofijski prvi*, *Kijevski*, *Studenicki*, *Sarandoporski*, *Cetinjski cel nou*, aflat în același manuscris cu cel vechi), care încep cu moartea lui Stefan Dušan (1355). Dacă, pînă la anul 1484, patru texte se aseamănă, după această dată ele diferă: *Kij.* și *Stud.* se opresc la 1490, *Sar.* merge pînă la 1510, *Cet.* pînă la 1572, în timp ce originalul după care s-a copiat *Sof.* merge pînă la 1458 (copistul a adăugat trei știri izolate pînă la 1567).

b) *Manuscrisul O, XVII, nr. 13 al Bibliotecii Publice din Leningrad* (ff. 208—224). I. Bogdan a arătat că în acest manuscris deosebirile *Letopisețului sîrbesc* față de manuscrisul de la Kiev „sunt foarte neînsemnate", el cuprinzînd evenimentele dintre anii 1355—1490[4]. Așadar, și acesta trebuie adăugat la „mladji letopisi", grupa I.

2. a) *Cronica sîrbo-moldovenească* (mss. slav nr. 636 al B.A.R., f. 224a—225b). Dacă facem abstracție de pasajele introduse de copistul moldovean din istoria țării sale (asupra cărora ne vom opri mai jos), constatăm că acesta începe de la anul 1359, suprimînd știrea despre moartea lui Stefan Dušan (1355), și merge propriu-zis pînă la 1481: se observă însă că

---

[1] Însemnarea copistului la f.74a. Pe foaia liminară, nenumerotată, dedicația istoricului sîrb C. Mijatović către Panaiot Balș (1817—1889): „Letopis de Tronoscha (Tronoschki letopis) à Monsieur P. de Balscha, descendent d'une famille glorieuse, avec les amitiés les plus sincères. Ch. Mijatovich, Belgrade 7 mars 1882". Acesta l-a dăruit în același an Academiei Române. Vezi Iațimirski, *op. cit.*, p. 211—212; Panaitescu, *op. cit.*, p. 100—101 (greșit scris: Tronschi).

[2] I. Bogdan, *Ein Beitrag...*, p. 488—490; textul, p. 520—525.

[3] *Op. cit.*, p. XL—XLIV, textul la p. 205—257 (în comparație cu al celorlalte manuscrise).

[4] *Letopisețul lui Azarie*, p.7; cf. variantele sub text, p. 73—77.

suprimările sînt destul de mari, copistul reţinînd mai ales ştirile privind pe turci.

b) Al doilea manuscris al *Cronicii sîrbo-moldoveneşti* (Col. Iaţimirski, nr. 51, f. 213—215) are acelaşi conţinut, prezentînd în plus o frază de încheiere.

S-ar putea spune deci că, din punct de vedere al originalului sîrbesc, şi aceste două variante ale *Cronicii sîrbo-moldoveneşti* intră în acelaşi grup cu primele două *letopiseţe* citate mai sus.

IV. *Cronica bulgară (1296—1413)*. Este meritul lui Ioan Bogdan de a fi dat la iveală această copie unică a cronicii bulgare anonime de la începutul sec. al XV-lea, cuprinsă în *manuscrisul nr. 116 de la Kiev* (ff. 440—447), atît de preţios prin conţinutul său istoric şi filologic [1]. Judecînd după filele albe dinaintea (f. 439) şi de după acest text (f. 448—449), aceasta este — cum just a observat Ioan Bogdan — o operă aparte, izolată de *Povestirea pe scurt* şi de *Letopiseţul sîrbesc* (care sînt reunite într-un text continuu) [2]. Că această însemnată cronică originală bulgărească a avut o circulaţie mai largă la noi şi a fost folosită ca izvor de informare se vede din compilaţia românească a lui Mihail Moxa (vezi mai jos).

Prin urmare, numărul còpiilor româneşti ale scrierilor istorice bizantine şi sud-slave nu lasă nici o îndoială asupra însemnătăţii lor pentru studiul comparat al istoriografiei sud-est europene pînă în sec. al XVI-lea, ele ocupînd un loc de seamă pentru celelalte còpii păstrate, atît prin vechimea, cît şi prin conţinutul lor. Am constatat chiar că unele dintre aceste còpii au intrat de mult în circuitul slavisticii europene, fiind luate în consideraţie în ediţiile şi lucrările de sinteză existente, dar altele au rămas neobservate de cercetătorii din ţările slave. Prin încercarea noastră de sinteză am vrut să atragem atenţia asupra lor, în vederea unor cercetări viitoare.

---

[1] *Ein Beitrag...*, p. 490—500; textul, la p. 526—535: trad. lat. a lui V. Jagić, p. 536—543.

[2] Însemnare autografă a lui Ioan Bogdan pe un exemplar dăruit de fratele său, Ştefan Bogdan, Luciei Djamo-Diaconiţă, conferenţiar dr. la Universitatea din Bucureşti, care a avut bunăvoinţa să ni-l ofere.

II.

Trecînd la prezentarea istoriografiei române vechi din sec. al XV-lea, al XVI-lea şi de la începutul sec. al XVII-lea, nu este lipsit de interes să reamintim principalele momente ale descoperirii ei pentru lumea ştiinţifică modernă, ceea ce a dus treptat la îmbogăţirea sensibilă a reprezentărilor noastre despre creaţia originală românească într-una din limbile de cultură medievală din sud-estul Europei, şi anume în slavonă.

Astfel, încă la sfîrşitul sec. al XVIII-lea a fost publicată în Rusia *Летопись русская Воскресенского списка* (2 vol., St. Pb., 1793—1794), care cuprindea, printre alte texte, şi aşa-numita *Cronică moldo-rusă*, o variantă prescurtată a letopiseţului moldovenesc în limba slavonă din sec. al XV-lea şi de la începutul sec. al XVI-lea. Dar această versiune — prima descoperită — a fost folosită la noi mult mai tîrziu, de către B. P. Hasdeu [1], în *Arhiva istorică a României* [2]. Cu puţin timp înainte apăruse o nouă ediţie a acestei cronici, în *Полное собрание русских летописей*, t. VII, St. Pb., 1856, p. 256—259, în care se preciza că textul nostru se întîlneşte în trei dintre manuscrisele cronicii ruseşti: *Академический XII (Воскресенкий*, de la sfîrşitul sec. al XVI-lea), *Академический XIII* (*Алатырский*, sfîrşitul sec. al XVI-lea — începutul sec. al XVII-lea) şi *Карамзинокий* (sec. al XVII-lea).

O a doua variantă, mult mai amplă, a aceluiaşi letopiseţ, şi anume *Cronica moldo-polonă*, a fost dată la iveală pentru prima dată la 1844, de către istoricul polon Wl. K. Wójcicki, în *Biblioteca starożytna pisarzy polskich*, VI, Varşovia, (ed. a II-a, 1855), fiind reeditată şi studiată apoi, în 1867, de către marele istoric şi filolog, deschizător de drumuri, B. P. Hasdeu [3].

[1] „Engel — spune Hasdeu — o cunoscu mai mult numai din nume; căci, în realitate, în tot cursul operei sale, el nu vru sau nu ştiu a o utiliza nici dintr-un punct de vedere" (*Arhiva istorică a României*, t. III, 1867, p. 26; este vorba despre J. Chr. Engel, *Geschichte der Moldau und Walachei*, I, 1804, p.32).

[2] *Cronica cea mai veche a României*, l.c., p. 26—28.

[3] *Op. cit.*, p. 5—34.

În 1859, filologul rus V. Grigorovici, care a adus o contribuţie însemnată la descoperirea vechilor manuscrise slave [1], publică o parte din primul *cronograf în limba română*, acela al lui Mihail Moxa (1620), şi anume partea finală, care reprezenta o traducere prescurtată a unui *letopiseţ sîrbesc* şi a *Cronicii bulgare* de la începutul sec. al XV-lea [2], descoperită mai tîrziu, în 1890, de Ioan Bogdan. Textul acestui cronograf, care este în cea mai mare parte o traducere prescurtată a cronicii lui Manasses, completată cu alte izvoare, a fost publicat mai tîrziu aproape integral (cu două lacune întîmplătoare), de acelaşi B. P. Hasdeu, în *Cuvinte den bătrîni*, t. I, Bucureşti, 1878, după o copie executată de Gr. Tocilescu, cu puţin înainte, în timpul călătoriei sale la Moscova [3].

Constatăm, aşadar, că iniţiatorul filologiei slavo-române, *B. P. Hasdeu*, este acela care a pus, de fapt, în valoare primele trei texte de cronici româneşti din sec. al XV-lea — începutul sec. al XVII-lea, cea dintîi în slavona rusă, a doua în transpunere polonă şi a treia în limba română, toate descoperite şi publicate iniţial în Rusia şi Polonia, după manuscrise aflate în aceste ţări.

Următorul pas, hotărîtor, în descoperirea şi valorificarea vechii istoriografii româneşti l-a făcut *Ioan Bogdan*, conti-

---

[1] Vezi V. Jagić, *История славянской филологии*, St. Pb., 1910 (Энциклопедия славянской филилогии, вып. 1), p. 338—345 (Vezi însă observaţia lui Jagić referitoare la modul de obţinere a manuscriselor).

[2] În *О Сербии в ее отношениях к соседним держжавам*, Kazan, 1859, Прибавление I, p. 1—45: «Эта рукопись—spune Grigorovici—приобретена в Валахии, в монастыре Бистрицком» (p. 1). Împreună cu colecţia lui Grigorovici, după moartea lui, în 1877, manuscrisul a intrat în Muzeul Rumeanţev, azi Biblioteca „Lenin" din Moscova, unde se păstrează în Фонд 87 (Собрание В. И. Григоровича, nr. 64).

[3] Mai tîrziu, în 1889, I. Bogdan a colaţionat ediţia lui Hasdeu cu manuscrisul, aducînd numeroase corecturi şi completînd pasajele omise, a început un studiu asupra lui *Manasse ca izvor al lui Moxa*, dar n-a mai dus pînă la capăt această cercetare şi eventuala reeditare a textului, pe care l-a comparat cu izvoarele sale (cf. studiul nostru introductiv la ediţia: Ioan Bogdan, *Scrieri alese*, Bucureşti, Ed. Academiei, 1968, p. 78—79; reproducerea textului inedit, p. 627—633. În sfîrşit, după tipărirea ediţiei transcrise cu litere latine a lui N. Simache şi T. Cristescu (Buzău, 1942), C. Nicolaescu Plopşor a publicat o copie-fragment a *Hronografului lui Moxa*, în *Oltenia*, IV, 1943, p. 1—28, iar Klaus-Henning Schroeder a semnalat o a doua copie incompletă, din 1728, la Biblioteca centrală universitară din Iaşi („Limba română", XX, 1971, nr. 5, p. 527—529).

nuatorul direct al lui Hasdeu în acest domeniu, fondatorul slavisticii româneşti ca disciplină ştiinţifică.

El publică pentru prima dată conţinutul istoric al sbornicului nr. 116 al bibliotecii fostei Academii Teologice din Kiev (provenit de la mănăstirea Poceaev) [1], copiat între 1554—1561, în Moldova, la Baia şi Slatina (partea istorică de către Isaia de la Slatina, viitor episcop de Rădăuţi): *Povestirea pe scurt a celor întîmplate de la Adam pînă în vremea de astăzi*, *Letopiseţul sîrbesc* şi *Cronică bulgară de la începutul sec. al XV-lea*, în *Ein Beitrag zur bulgarischen un serbischen Geschichtschreibung* (în *Archiv für slavische Philologie*, Bd. XIII, 1891, p. 481—543) [2]; *Letopiseţul de la Putna I*, *Cronica lui Macarie* şi *a lui Eftimie*, în *Vechile cronice moldoveneşti pînă la Ureche*, apărută în acelaşi an (Bucureşti, 1891)[3].

Peste numai patru ani, Bogdan dă publicităţii cea mai veche formă păstrată pînă astăzi a letopiseţului moldovenesc, avînd titlul *Letopiseţul de cînd s-a început Ţara Moldovei* (numit de el „de la Bistriţa", căci credea că a fost scris acolo, iar de P. P. Panaitescu, *Letopiseţul anonim al Moldovei*), după un manuscris din sec. al XVI-lea, descoperit la Tulcea (azi la B.A.R., mss. slav nr. 648), în *Cronice inedite atingătoare de istoria românilor* (Bucureşti, 1895). Cu acest prilej, Bogdan semnalează existenţa în acest sbornic a celei de a treia còpii a *Cronicii lui Constantin Manasses*, pe care o va folosi în ediţia sa. Tot în acest volum el publică *Cronica sîrbo-moldovenească*, după un manuscris din 1557 de la Mănăstirea Neamţului (azi la B.A.R., mss. slav nr. 636), cronică dată la iveală ulterior şi de a A. I. Iaţimirski după alt sbornic tot din sec. al XVI-lea, provenit de la aceeaşi mănăstire, în *Из славянскнх рукописей*, Moscova, 1898 [4].

---

[1] Astăzi manuscrisul se află, cu întreg fondul respectiv, la Biblioteca Academiei de Ştiinţe a R.S.S. Ucrainene din Kiev. Iniţial a fost semnalat de V. Berezin, în *Описание рукописей Почаевской лавры, хранящихся в библиотеке музея при Киевской Духовной Академии*, Kiev, 1881, nr. 47 (116, p. 69—75).

[2] Cu traducerea în latină a ultimului text, efectuată de V. Jagić.

[3] În acelaşi volum, Bogdan reproduce şi studiază *Cronica moldo-polonă* direct după manuscrisul Naruszewicz din sec. al XVIII-lea (Hasdeu nu-l avusese la îndemînă) şi *Cronica moldo-rusă*, după *Полное собрание русских летописей*, t.VII, St. Pb., 1856.

[4] Azi manuscrisul se află la Biblioteca Academiei de Ştiinţe a U.R.S.S. din Leningrad, colecţia Iaţimirski, nr. 51 (vezi mai sus).

În acelaşi volum, Bogdan reeditează *Cronica moldo-polonă* după un manuscris mult mai vechi, de la sfîrşitul sec. al XVI-lea, descoperit în biblioteca Załuski (pe atunci la Petersburg, azi în Biblioteka Narodowa din Varşovia), pe care i l-a semnalat bibliograful polon J. Korzeniowski.

Tot Bogdan publică pentru prima dată *Cronica scurtă a Moldovei*, pe baza unei còpii ce i-o furnizase A. I. Iaţimirski după un manuscris din sec. al XVI-lea al Muzeului de antichităţi (azi la B.A.R., mss. slav nr. 280), sub titlul *Un fragment de cronică moldovenească în limba slavă* (*Convorbiri literare*, XXXV, 1901, p. 527—530)[1].

În sfîrşit, în 1909, I. Bogdan editează în *Letopiseţul lui Azarie* (extras din *A.A.R.*, Seria II, t. XXXI, Mem. Secţ. ist.) cuprinsul istoric al manuscrisului O, XVII, nr. 13, al Bibliotecii Publice din Petersburg (Leningrad), copiat în Moldova la sfîrşitul sec. al XVI-lea sau începutul sec. al XVII-lea: *Povestirea pe scurt...*, *Letopiseţul sîrbesc* (versiuni deosebite de cele de la Kiev), *Letopiseţul de la Putna II*, *Cronica lui Macarie* (varianta completă) şi *Cronica lui Azarie*. Pentru *Cronica lui Macarie* Bogdan mai foloseşte o versiune (cea mai scurtă), aflată într-un manuscris din sec. al XVI-lea aparţinînd lui E. V. Barsov[2].

Paralel cu Bogdan, o altă ediţie a dat A. I. Iaţimirski, în *Славяно-молдавская летопись монаха Азария*, ИОРЯС, XIII, St. Pb., 1909, p. 23—80[3].

I. Bogdan, este, deci, acela care aduce la cunoştinţă savanţilor şi publicului larg românesc cele mai însemnate colecţii de cronici româneşti în limba slavonă şi în transpunere polonă, însoţindu-le de aprofundate studii, care-şi păstrează valoarea pînă astăzi[4]. După cum am văzut, concomitent

---

[1] Ulterior, cronica a fost publicată de A. I. Iaţimirski, în *Славянские и русские рукописи румынских библиотек*, St. Pb., 1905, p. 429. Textul lui I. Bogdan este acum reprodus în *Scrieri alese*, p. 413—415.

[2] Împreună cu cea mai mare parte a fondului Barsov, manuscrisul se află astăzi la Muzeul istoric din Moscova. N-am descoperit însă o altă cronică din sec. al XVII-lea, despre care Bogdan ştia că se află în aceeaşi colecţie.

[3] Manuscrisul a fost semnalat de A. I. Bîcikov, şeful secţiei manuscrise a Bibliotecii publice, lui A. I. Iaţimirski, care l-a informat apoi pe I. Bogdan.

[4] Vezi *Scrieri alese*, p. 46—63, 270—467, 674—683.

cu el, în a doua parte a activității sale, unele texte le-a publicat A. I. Iațimirski, care le-a făcut cunoscute în Rusia.

Cam aceasta era situația la începutul secolului nostru, cînd se părea că seria „marilor descoperiri" se încheiase. Dar încă în timpul vieții lui I. Bogdan, istoricul polon O. Górka descoperă (în 1911) în Biblioteca de stat din München (mss. lat. nr. 952, din 28 aprilie 1502) *Cronica moldo-germană*, a treia transpunere străină (alături de cea rusă și cea polonă, descoperite anterior, dar mai veche decît acestea) a letopisețului moldovenesc de la curtea lui Ștefan cel Mare, pe care însă o face cunoscută abia în 1929 în Polonia și în 1930 la București, într-o ședință a Academiei Române [1]. În anul următor, O. Górka tipărește textul, cu un amplu studiu, sub titlul *Kronika czasów Stefana Wielkiego Mołdawskiego* (Cracovia, 1931), după care a fost reprodusă în *Revista istorică română*, IV și V—VI, 1934, 1935—1936, și în ediție separată: *Cronica epocii lui Ștefan cel Mare, 1457—1499*, București, 1937.

O nouă ediție după manuscris a dat ulterior I. C. Chițimia: *Cronica lui Ștefan cel Mare (Versiunea germană a lui Schedel)*, București, 1942.

Cam în același timp cu descoperirea lui O. Górka, un alt învățat polon, filologul J. Łoś, semnala (în 1912) un al treilea manuscris al *Cronicii moldo-polone*, de la începutul sec. al XVII-lea, aflat în colecția Rusiecki (azi în Arhiva municipală din Cracovia, cod. Rusiecki, nr. 26) [2], dar textul a fost studiat abia mai tîrziu de P. P. Panaitescu *(Cronica moldo-polonă*, *R.I.R.*, I, fasc. II, 1931, p. 113—123), care l-a pus la contribuție pentru prima dată în 1959, cu prilejul reeditării cronicii [3].

Toată această bogată literatură originală în limba slavonă și în transpuneri străine (cu excepția *Cronografului lui Moxa*,

---

[1] *Kronika czasów Stefana Wielkiego Moldawskiego. Nieznane najstarsze źródło rumuńskiej historiografji*, în *Sprawozdania Polskiej Akademii Umiejętności*, XXXIV, 1929, nr. 6, p. 29—31; comunicare la Academia Română la 8 noiembrie 1930 (cf. N. Cartojan, *Istoria literaturii române vechi*, vol. I, București, 1940, p.41). Vezi și studiul său *Cronica lui Ștefan cel Mare* (1939), reprodus acum în *Probleme de bază ale literaturii române vechi*, București, Ed. Academiei, 1972, p. 29—89.

[2] *Pamiętniki Janczara*, Cracovia, 1912, p. 38—40 (lucrare care a rămas, probabil, necunoscută lui I. Bogdan).

[3] *Cronicile slavo-române din sec. XV—XVI*, publicate de Ioan Bogdan. Ediție revăzută și completată de P.P. Panaitescu, Ed. Acad., 1959, p. 163—187.

care e o prelucrare în limba română după izvoare bizantino-slave) provine din Moldova. În mod similar, era de aşteptat ca şi în Ţara Românească să fi existat, în epoca anterioară secolului al XVII-lea, anale în limba slavonă. Într-adevăr, urmele acestora se întrevăd într-o parte a textului românesc din compilaţia de cronici de la sfîrşitul sec. al XVII-lea, numită *Istoria Ţării Româneşti (Letopiseţul Cantacuzinesc*, 1290—1690)[1], şi în cealaltă compilaţie, din care cel puţin ultima parte este scrisă de Radu Popescu: *Istoriile domnilor Ţării Româneşti (Letopiseţul Bălenilor)*, scris la sfîrşitul sec. al XVII-lea şi începutul sec. al XVIII-lea[2]. După aprecierea lui P. P. Panaitescu, letopiseţul slavon — azi pierdut — ar fi fost scris de mai mulţi autori în cursul sec. al XVI-lea, deci într-o epocă în care în Moldova înflorea istoriografia domnească, dar nu avem suficiente temeiuri să presupunem existenţa acestei istoriografii în sec. al XV-lea (pentru sec. al XIV-lea şi al XV-lea, datele istorice, de cele mai multe ori greşite, sînt combinate ulterior)[3]. Acelaşi autor a arătat[4] că printre faptele referitoare la istoria Ţării Româneşti din secolele al XIV-lea — al XV-lea, *Letopiseţul Cantacuzinesc* cuprinde cîteva ştiri din analele bulgăreşti şi sîrbeşti. Astfel, într-unul din manuscrise se spune: „Vlad vodă Călugărul au domnit ani 3. Şi cînd s-au pus domn au fost cursul anilor 7001 (1493). Şi au murit, *cum scrie letopiseţul slovenesc*. Şi după el au stătut domn Radul vodă cel Mare."[5] Această ştire se regăseşte într-adevăr în *Letopiseţul sîrbesc*: ЗД҃. оумрє воєвода влашки Калоугєрь, а сынь моу Радоуль wста на столоу[6].

Un alt text pentru care se presupune un intermediar slavon — dat fiind numărul apreciabil de slavonisme existente în textul românesc tradus — este *Viaţa patriarhului Nifon*,

---

[1] Vezi ediţia critică îngrijită de C. Grecescu şi D. Simonescu, Ed. Acad., Bucureşti, 1960.

[2] Vezi ediţia critică îngrijită de C. Grecescu, Ed. Acad., Bucureşti, 1963.

[3] *Începuturile istoriografiei în Ţara Românească*, în *Studii şi materiale de istorie medie*, V, 1962, p. 195—224 (reprodus acum în volumul *Contribuţii la istoria culturii româneşti*, Bucureşti, 1971, p 390—434).

[4] *Ibidem*, p. 202 — 203 (respectiv, p. 400—403).

[5] *Istoria Ţării Româneşti*, p. 5, în aparatul critic.

[6] „Anul 7004 (1496) a murit voievodul românesc Călugărul, iar fiul lui, Radul, a rămas în scaun" *(Letopiseţul de la Belo Polje [Belopoljski]*. Ştirea apare de asemenea în *Let. Cetinje*, sub anul 1495, şi în *Let. Ostojić*. Vezi Lj. Stojanović *op. cit.*, p. 258).

scrisă în grecește, în spiritul scrierilor hagiografice bizantine și slave, de către Gavriil, protul (conducătorul) comunității călugărești de la Athos, între anii 1517—1521 [1]. Această scriere oficială, compusă la porunca lui Neagoe Basarab, este în bună măsură o istorie a Țării Românești de la sfîrșitul sec. al XV-lea și din primele două decenii ale sec. al XVI-lea, fapt pentru care versiunea românească a și fost introdusă apoi în *Letopisețul Cantacuzinesc* și (într-o formă prescurtată) în *Letopisețul Bălenilor* [2]. Această scriere, asemănătoare întrucîtva cronicii lui Macarie din Moldova, compusă cu cîțiva ani mai tîrziu, și celor ale ucenicilor săi, este un exemplu tipic de întrepătrundere a celor trei istoriografii, greacă, slavonă și română, la începutul sec. al XVI-lea.

Există de asemenea presupunerea, susținută de I. C. Chițimia [3], că la sfîrșitul sec. al XVI-lea cronica oficială a lui Mihai Viteazul a fost scrisă în slavonă, de unde, prin intermediul versiunii polone (pierdute), a fost tradusă în limba latină de Baltazar Walther, care a fost la Tîrgoviște în 1597: *Brevis et vera descriptio rerum ab illustrissimo Ion Michaele palatino gestarum* (tipărită la Görlitz, în 1599) [4]. Faptul este verosimil, căci — la argumentele aduse de I. C. Chițimia — mai putem adăuga încă unul: în actele sale interne, Mihai folosea încă, potrivit tradiției, limba slavonă, deși începuse să fie utilizată în scris și româna [5].

---

[1] Vezi D. Russo, *Viața sfîntului Nifon de Gavriil protul Sfetagorei*, în *Studii istorice greco-române*, t. 1, București, 1939, p. 17—34 (la p. 25, ipoteza succesiunii textelor: grec > slavon > românesc, care trebuie completată cu versiunea greacă populară: grec bizantin > grec popular și slavon > românesc). Vezi ultimele ediții: Tit Simedrea, *Viața și traiul sfîntului Nifon, patriarhul Constantinopolului*. Introducere și text, București, 1937; *Viața sfîntului Nifon*. O redacțiune grecească inedită, tradusă și însoțită cu o introducere de Vasile Grecu, București, 1944.

[2] Cf. P. P. Panaitescu, *art. cit.*, p. 203—206, 222 (respectiv, p. 403—407, 430 — 431).

[3] *Unele considerații în legătură cu originalul cronicii lui Mihai Viteazul*, în *Romanoslavica*, VI, 1962, p. 27—39 (reprodus în *Probleme de bază...*, p. 145—157).

[4] Vezi, acum în urmă, Dan Simonescu, *Cronica lui Baltazar Walther*, în *S.M.I.M.*, III, 1959, p. 58—96 (text, traducere, studiu).

[5] Iată cifrele: dintre actele originale interne păstrate de la Mihai Viteazul (oct. 1593—26 sept. 1600), 166 sînt în limba slavonă și numai unul (o scrisoare din 13 aprilie 1600) în limba română; de la fiul său Nicolae Pătrașcu avem 13 acte originale în limba slavonă (13 ianuarie — 9 iulie 1600); de la boieri, mitropolit, judecători etc. — 15 slavone și 12 românești (între 1594—1600). Așadar, este interesant de observat că scrierea docu-

În aceste condiţii, este greu totuşi să se facă consideraţii mai ample asupra istoriografiei muntene în limba slavonă, care s-a pierdut, şi asupra raporturilor ei cu scrierile similare bizantine şi slave[1].

Deşi nu sînt cronici, amintim aici — fără însă a ne opri asupra lor — alte două scrieri avînd în parte caracter istoric: 1) *Povestirile germane* şi *cele ruseşti despre Vlad Ţepeş*, care au la bază unele date reale şi povestiri orale, care au circulat în Ţările Române [2]; 2) *Învăţăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie*, text scris în limba slavonă, în preajma anului 1521, şi traduse apoi în greceşte şi în româneşte [3]. Aceste texte pun însă alte probleme decît cronicile, şi discutarea lor depăşeşte cadrul studiului de faţă. Dacă le-am amintit, totuşi, am făcut-o pentru a completa tabloul scrierilor originale cu caracter istoric din epoca culturii în limba slavonă din Ţările Române, cu atît mai mult, cu cît prima are un subiect din Ţara Românească, iar a doua a fost chiar scrisă aici, unde însă nu s-au păstrat analele în limba slavonă.

Toate cronicile şi textele originale istorice enumerate mai sus au fost reproduse (unele dintre ele după originale sau fotocopii), cu scurte introduceri şi transpuneri în limba română,

---

mentelor în limba română începe în afara cancelariei domneşti (primul text este scrisoarea lui Neacşu din Cîmpulung din 1521). Vezi *DIR. Veacul XVI. B. Ţara Românească*, vol. VI (1591—1600), Ed. Acad., 1953. Mai tîrziu, evident, raportul se schimbă: astfel, în anii 1626—1627 avem 187 documente originale româneşti şi abia jumătate (93) în limba slavonă. Vezi *Documenta Romaniae Historica. B. Ţara Românească* (1626—1627), vol. XXI, întocmit de Damaschin Mioc, Ed. Acad., Bucureşti, 1965.

[1] Vezi, acum în urmă, *Literatura română veche* (1402—1647), vol. I, p. 221—235.

[2] Prima ediţie fundamentală a fost dată de Ioan Bogdan, *Vlad Ţepeş şi naraţiunile germane şi ruseşti asupra lui. Studiu critic*, Bucureşti, 1896. După ediţia celui mai vechi text rusesc din 1490, îngrijită de A. D. Sedelnikov (1929) şi reprodusă la noi de N. Smochină, P. P. Panaitescu şi P. Olteanu, vezi acum I. S. Lurie, *Повесть о Дракуле*, Moscova-Leningrad, 1964.

[3] Semnalat de P. A. Lavrov în 1896 şi editat de el în 1904, textul slavon a fost reprodus şi tradus pentru prima dată de P. P. Panaitescu, în *Cronicile slavo-române...*, p. 216—316; textul românesc, aflat în mai multe manuscrise, a fost publicat întîi (cu unele „îndreptări") la 1843 de Ioan Eclesiarhul şi reprodus de N. Iorga în 1910; textul grecesc a fost tipărit de V. Grecu în 1942. Vezi acum: *Învăţăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie*. Text ales şi stabilit de Florica Moisil şi Dan Zamfirescu. Cu o nouă traducere a originalului slavon de G. Mihăilă. Studiu introductiv şi note de Dan Zamfirescu şi G. Mihăilă, Bucureşti, Editura Minerva, 1970 (nou tiraj: 1971).

într-un volum compact, cu titlul *Cronicile slavo-române din sec. XV—XVI*, publicate de I. Bogdan. Ediţie revăzută şi completată de P. P. Panaitescu, Ed. Acad., Bucureşti, 1959, XIV + 332 p.[1] Tipărită în primul rînd pentru istoricii şi cercetătorii literari — cu coborîrea în rînd a literelor suprascrise şi desfacerea tacită a prescurtărilor (în unele cazuri, editorul nu a avut la îndemînă textele originale) — această ediţie are, fără îndoială, o mare însemnătate, dar ea nu rezolvă toate problemele pe care le pune o ediţie filologică, cum se pare că intenţiona să dea chiar Ioan Bogdan în ultimii ani ai vieţii sale. „I. Bogdan avea în vedere acum — scria N. Iorga, după moartea prietenului său — o ediţie paralelă a întregii vechi istoriografii slavone a Moldovei, care ar fi fost de cel mai mare ajutor şi pe care, fiindcă e nevoie de dînsa, o va lua cîndva un altul asupră-şi..."[2]

Aşadar, sîntem în măsură să punem problema unei noi ediţii, filologice, cu reproducerea în fascimile a manuscriselor de bază (cum a făcut I. Bogdan cu *Letopiseţul de cînd s-a început Ţara Moldovei*), cu atît mai mult cu cît acestea sînt astăzi accesibile integral.

În al doilea rînd, putem oare spera să se descopere texte sau cel puţin còpii noi? Evident că da. De altfel, Bogdan însuşi aminteşte — în afară de sbornicul lui Barsov (sec. al XVI-lea) citat mai sus, pe care l-a folosit pentru variante la *Cronica lui Macarie* şi pe care l-am regăsit recent la Muzeul istoric din Moscova (Colecţia Barsov, nr. 1411) — de încă o cronică moldovenească din sec. al XVII-lea, ce s-ar fi aflat în aceeaşi colecţie. Am văzut, de asemenea, mai sus că ulte-

---

[1] Vezi observaţiile critice ale lui I. C. Chiţimia, în recenzia publicată în *Studii şi cercetări de istorie literară şi folclor*, VIII, 1959, nr. 3—4, p. 636—742, şi ale lui D. P. Bogdan, în *Legăturile slavistului Ioan Bogdan cu Rusia (Studii privind relaţiile româno-ruse*, vol. III, Bucureşti, 1963, p. 183). Principalele cronici au fost reeditate într-o traducere revizuită în *Literatura română veche (1402—1647)*.

[2] *I. Bogdan*, în *Buletinul Comisiei istorice a României*, vol. III, 1924, p. III. Faptul ne este confirmat de scrisorile lui I. Bogdan trimise din Rusia în 1908 şi 1911, din care se vede că a recolaţionat textele unora din cronici şi a luat cunoştinţă de altele. Exemplare din primele două ediţii recolaţionate se află între manuscrisele sale la B.A.R., iar un exemplar din lucrarea *Ein Beitrag...*, cu corecturi proprii, a fost păstrat de fratele său Şt. Bogdan (vezi mai sus, p. 120, nota 2).

rior au mai fost descoperite *Cronica moldo-germană* și o a treia còpie (din sec. al XVII-lea) a *Cronicii moldo-polone*.

În afară de aceasta, în anii 1965—1966, cu prilejul unor călătorii la Moscova și Leningrad, am identificat patru noi còpii ale *Cronicii moldo-ruse*, care, chiar dacă nu aduc elemente noi în privința conținutului sînt totuși o dovadă a circulației acestui text în Rusia mai extinse decît s-a crezut, în două tipuri de compilații, *Letopisețul lui Nikon* (sec. al XVI-lea) și trei *Cărți de ranguri* (sec. al XVII-lea):

1) *Letopisețul lui Nikon* (*Никоновская летопись*—Патриарший список), manuscris din al treilea sfert de sec. al XVI-lea, aflat la Biblioteca Academiei de Științe a U.R.S.S., in-folio, 875 f., pe două coloane, în semiuncială (cota 32. 14,8); între alte texte de istorie externă se află, la f. 36b—38a, Сказанїе в кра(т)це ѡ Молдавьски(х) г(с)дре(х), ѡ(т) коле на(ча)-ся Мол'довскаа земля (*Povestire pe scurt despre domnii Moldovei de cînd s-a început Țara Moldovei*)[1].

2) *Carte de ranguri* (*Разрядная книга*) *pe anii 1500—1646*, manuscris din a doua jumătate a sec. al XVII-lea, în cursivă, care cuprinde la început cam aceleași texte ca și *Воскресенскăя летопись*, inclusiv *Cronica moldo-rusă*, fără titlu (f. 1—4b), păstrat sub nr. 1340, în Biblioteca Universității din Moscova [2].

---

[1] Vezi descrierea manuscrisului în *Описание рукописного отдела Библиотеки Академии Наук СССР*, т. 3, вып. 2, изд. 2, доп. Составили: В. Ф. Покровская, А. И. Копаев, М. В. Кукушкина, М. Н. Мурзанова, Москва—Ленинград, 1959, p. 344—350. După ediția nesatisfăcătoare, apărută sub red. lui Schlözer și Bașilov (8 volume, 1762 și urm.), textul, începînd cu f.44 (deci fără *Cronica moldo-rusă*), a fost tipărit în *Полное собрание русских летописей*, t. IX—XIII, 1862—1904. Așa se face că existența acestei copii a trecut neobservată de I. Bogdan și de alți cercetători. Despre celelalte manuscrise cuprinzînd același *Letopiseț al lui Nikon*, în special despre al doilea ca însemnătate, mss. contelui Obolenski (список князя Оболенского, a cărei primă parte a fost scrisă în 1539—1542 după un text anterior, restul mai tîrziu), și despre redacția ilustrată, executată în deceniul al optulea pe baza mss. Obolenski (3 volume de istorie universală și șase volume de istorie rusă de la 1114 la 1567 [partea pecedentă s-a pierdut], vezi D. S. Lihaciov, *Русские летописи и их культурно-историческое значение*, Moscova-Leningrad, 1947, p. 475—479.

[2] Vezi catalogul întocmit de E. I. Koniuhina, sub red. lui A. Saocharov, Славяно-русские рукописи XIII—XVII вв. Научной Библиотеки имени А. М. Горького МГУ, Moscova, 1964, p. 10, 15—16. Manuscrisul a intrat în bibliotecă în 1960, ca donație a medicului V. V. Veliciko

3) *Carte de ranguri pe anii 1533—1591* (Библиотечный V список), aflată la Biblioteca Publică „Saltîkov-Şcedrin“ din Leningrad, manuscris tot din a doua jumătate a sec. al XVII-lea, în cursivă; la f. 1—3b se află *Cronica moldo-rusă*, fără început (lipseşte o filă) [1].

4) *Carte de ranguri pe anii 1552—1642* (Археографический II список), aflată la Fondul Comisiei arheografice de la Secţia din Leningrad a Institutului de istorie al Academiei de Ştiinţe a U.R.S.S. (ЛОИ), manuscris tot din a doua jumătate a sec. al XVII-lea, în cursivă; la f. 1a—3b se află textul *Cronicii moldo-ruse* (fără titlu, ca şi în *Cartea de ranguri* de la Moscova) [2].

Constatăm deci că, după masivele descoperiri ale lui Ioan Bogdan, ştiinţa istorică şi filologică românească s-a îmbogăţit cu încă cîteva texte şi còpii preţioase ale cronicilor vechi româneşti din sec. al XV-lea şi al XVI-lea, care au lărgit cunoştinţele noastre despre istoriografia acelei epoci.

III.

Primele elemente de *istoriografie românească*, la fel ca şi la alte popoare, le constituie *inscripţiile* şi *însemnările* cu caracter istoric de pe manuscrise, adresate contemporanilor şi urmaşilor spre aducere aminte a unor fapte istorice.

Nu ne vom opri aici asupra *inscripţiilor* medievale funerare— dintre care cea mai veche, după formarea statului feudal Ţara Românească, este cea de la Biserica Domnească din Curtea de Argeş din 1352, care menţionează moartea primului mare voievod şi domn Basarab (c. 1324—1352) — şi nici asupra celor de pe biserici, care consemnează data zidirii şi numele ctitorilor, întrucît acestea au o funcţie specială. Vom reaminti însă cîteva din acelea în care „viziunea istorică“ este mai prezentă, care înregistrează fapte istorice. Poate

[1] Vezi descrierea lui V. I. Buganov, Разрядные книги последней четверти XV—начала XVII в., Moscova, 1962, p. 61—62.

[2] *Ibidem*, p. 67. În afară de fotocopia textului de la Moscova, pe care am primit-o prin bunăvoinţa conducerii Bibliotecii Universităţii, şi de a cele din *Letopiseţul lui Nikon*, ce ne-a fost oferită de asist. Crina Decusară-Bocşan, sperăm să obţinem reproduceri şi după celelalte manuscrise, în vederea unei eventuale noi ediţii critice, care să prezinte toate variantele.

cea mai cunoscută în acest sens este inscripţia de pe zidul bisericii de la Războieni, din 18 noiembrie 1496, prin care Ştefan cel Mare comemorează bătălia de la Valea Albă din 1476 şi al cărei suflu epic se transmite pînă astăzi cititorilor [1]. Alături de aceasta am putea aminti, de asemenea, printre altele, cele două inscripţii murale, cu elemente istorice, reproduse de P. P. Panaitescu, în *Cronicile slavo-române*: prima, scrisă la 1574, pe peretele interior al bisericii de la Bucovăţ (Coşuna) de lîngă Craiova, în numele domnului Alexandru Mircea (1568—1577), iar a doua, scrisă în (sau după) 1590, pe peretele interior al bisericii Sf. Gheorghe din Suceava (fosta mitropolie), cuprinzînd date din domnia lui Petru Şchiopul între anii 1574—1590[2].

Dacă acestea nu sînt mai vechi decît letopiseţele, în schimb ni s-au păstrat cîteva *însemnări* pe manuscrise, destinate memorării unor date însemnate din istoria ţării. Deşi nu avem indicii sigure că acestea au fost folosite la alcătuirea letopiseţelor, faptul este foarte probabil. Iată două dintre însemnările cu caracter istoric din sec. al XV-lea:

1) Însemnarea de pe mss. slav nr. 136 al B.A.R., provenit de la mănăstirea Neamţ *(Cuvîntările lui Ioan Gură de Aur)*, f. 371a, scrisă curînd după încheierea manuscrisului de către Gavriil diacul de la Neamţ (1442, cf. însemnarea pe f. 370b)[3], de o altă mînă:

В лѣ(т) ҂ѕ҃ц҃н҃е м(с)ца іѹліа въ .г҃і. дн҃ь ѡ(т)сѣче сѧ глава Стефана воеводѫ, г(с)п(д)рѣ Землѧ Мо(л)да(в)скыѫ, сн҃а Алеѯандра воеводѫ, ѡ(т) Романа воеводѫ, сн҃а Илѧѫ воеводѫ, и погребе(н) бы(с) въ Нѣмецкомь мона(с)тирю тогожде м(с)ца іоуліа въ.ѕ҃і. дн҃ь.

---

[1] Vezi acum în urmă *Repertoriul monumentelor şi obiectelor de artă din timpul lui Ştefan cel Mare*, Ed. Acad., Bucureşti, 1958, p. 139 şi 143 (cu bibliografie).

[2] *Cronicile slavo-române...*, p. 162—163, 194—196 (cu indicaţii bibliografice: prima a fost publicată iniţial de D. Bălaşa în 1940 şi de St. Nicolaescu în 1941, a doua de E. Kozak în 1903). Inscripţiile din timpul lui Ştefan cel Mare au fost reunite în *Repertoriul...* citat mai sus. Pentru inscripţiile aflate în oraşul Bucureşti dispunem astăzi de monumentalul vol. I din *Inscripţiile medievale ale României. Oraşul Bucureşti (1395—1800)*, alcătuit de un colectiv sub red. prof. Al. Elian (Bucureşti, 1965). Asupra istoricului cercetărilor şi însemnătăţii istorice a inscripţiilor, vezi *Introducerea*, p. 11—44.

[3] Vezi P. P. Panaitescu, *Manuscrisele slave...*, vol. I, p. XVII—XVII, 168—171 (Reproducem textul după original.)

„În anul 6955 (1447), luna iulie, ziua 13, s-a tăiat capul lui Ştefan voievod, domnul Ţării Moldovei, fiul lui Alexandru voievod, de către Roman voievod, fiul lui Ilie voievod, şi a fost îngropat în mănăstirea Neamţ, în aceeaşi lună, iulie, în ziua 16" — cu alte cuvinte, în aceeaşi mănăstire în care fusese scris şi se păstra manuscrisul.

Ştirea se regăseşte în *Letopiseţul de la Putna I* şi *II*, e drept, fără detaliile de mai sus [1], căci redactarea prototipului s-a făcut mai tîrziu, după urcarea pe tron a lui Ştefan cel Mare şi în altă parte decît la Mănăstirea Neamţului.

2) Însemnarea din *Octoihul* mediobulgar din sec. al XV-lea de la Biblioteca Academiei Teologice din Kiev (azi, probabil, la Biblioteca Academiei de Ştiinţe a R.S.S. Ucrainene), semnalată de Ioan Bogdan[2], scrisă, se pare, în 1484 şi relatînd despre ocuparea Chiliei şi Cetăţii Albe de către turci (1484), fapt consemnat cu exactitate de *Letopiseţul de cînd s-a început Ţara Moldovei* [3] şi de celelalte variante ale letopiseţului moldovenesc [4].

În fine, s-a discutat destul de mult dacă *pomelnicele* din mănăstiri, în particular *Pomelnicul mănăstirii Bistriţa*, cel mai vechi dintre cele păstrate şi cel mai valoros din punct de vedere istoric (început la 1407 şi copiat în timpul lui Ştefan cel Mare, iar apoi continuat în sec. al XVI—XVII-lea, mss. slav nr. 78 al B.A.R.)[5], au stat la baza primelor letopiseţe [6]. Evident, după cercetările întreprinse în ultimele decenii, nu se mai poate susţine acest lucru, în sensul că analele ar fi o formă amplificată, superioară, izvorîtă din pomelnice. Cu toate acestea, se pare, totuşi, că într-o epocă ulterioară *Pomelnicul de la Bistriţa*, cu bogata listă a primilor domni ai Moldovei, începînd cu Bogdan, cu numele boierilor de la Alexandru cel Bun şi de după el, ale boierilor şi rudelor lui

---

[1] *Cronicile slavo-române...*, p.44 (trad. 48), 56 (trad. 61).

[2] *Manuscriptele slavo-române în Kiev*, în *Convorbiri literare*, XXV, 1891, p. 503—511 (*Scrieri alese*, p. 516—523).

[3] *Cronicile slavo-române...*, p. 10 (trad. p.19).

[4] Despre alte însemnări din sec. al XVI—XVII-lea vezi Panaitescu, *Manuscrisele slave...*, vol.I, p. XVII—XVIII, şi descrierile manuscriselor menţionate acolo.

[5] Editat de D. P. Bogdan, Bucureşti, 1941.

[6] Vezi părerile de acest fel rezumate la V. Grecu, *Origina cronicilor româneşti*, în *Omagiu lui I. Bianu*, Bucureşti, 1927, p. 222.

Ştefan cel Mare, cu numele arhiereilor etc., a constituit un izvor de informare istorică. Astfel, Axinte Uricariul, cronicar de la începutul sec. al XVIII-lea (cca. 1670 — cca. 1733), scrie despre de Costea Muşatin: „Iară pentru Coste Muşatin Vodă, tatul lui Roman Vodă, măcar că la o carte de pomelnic a mănăstirii Bistriţii l-am găsit scris a rîndul domnilor, iară unde ar fi fost domnia lui n-a putut afla“ [1].

Avem, aşadar, o serie de exemple din care rezultă că însemnările cu caracter istoric erau făcute din necesităţi interne, din dorinţa de a perpetua amintirea unor fapte ale trecutului. Aceste consemnări au început încă din primele decenii ale organizării statelor feudale româneşti pe baza formaţiilor politice anterioare. Dar, tot atunci, cărturarii şi domnii înşişi au început să ia cunoştinţă, cum am văzut, de istoriografia bizantină şi slavă, care le-a servit drept model literar, în special *Povestirea pe scurt*, *letopiseţele sîrbeşti* şi mai tîrziu *Cronica* lui Manasses.

„După modelul acestei istorii universale — scria Ioan Bogdan acum aproape 70 de ani (el avea în vedere *Cronica lui Manasses*, dar şi *Povestirea pe scurt*, —*n.n.*) — şi al analelor bulgăreşti şi sîrbeşti, au început apoi ai noştri a scrie *istoria patriei*, mai întîi în scurte notiţe analistice, care înregistrau în mod obiectiv şi în puţine cuvinte evenimentele mai însemnate din viaţa domnilor, apoi în descrieri mai pe larg şi mai meşteşugite, în felul cum descrie Manasses istoria împăraţilor din Bizanţ. Din sec. al XV-lea avem numai anale, din sec. al XVI-lea avem anale şi cronicari, iar de la începutul sec. al XVII-lea avem pe cronicarul Ureche, care face un însemnat pas înainte în istoriografie, scriind româneşte şi lărgind orizontul ei. Dacă comparăm istoriografia noastră veche cu a ţărilor de prin prejur, de pildă cu a bulgarilor, sîrbilor şi ruşilor, cu mîndrie constatăm că ai noştri, în ce priveşte obiectivitatea judecăţii şi agerimea criticii, nu sînt mai prejos de contemporanii lor străini“ [2].

---

[1] Mss. rom. 2591 al B.A.R., p. 14, citat de D. P. Bogdan, în studiul introductiv la *Pomelnicul mănăstirii Bistriţa*, p.6. Costea este într-adevăr menţionat la începutul pomelnicului, după Laţcu voievod şi înaintea lui Petru I şi Roman I, fii Muşatei (f. 2b, în ed., p.50).

[2] *Cultura veche română*, Bucureşti, 1898, p. 76—77.

De fapt, cea mai primitivă ca structură, deşi nu cea mai veche care ni s-a păstrat, este *Cronica sîrbo-moldovenească*. Pornind de la faptul că cele trei mari sbornice de cronici (B.A.R. nr. 649, Kiev, Leningrad) cuprind compendii de istorie universală, bizantină şi sud-slavă, urmate de seria letopiseţelor moldoveneşti din secolul al XV-lea şi al XVI-lea, I. Bogdan a subliniat influenţa literară a primelor, care constituiau în acelaşi timp un fel de introducere la istoria românilor:

„Cu toate acestea — scria el în 1895 —, între manuscrisele cunoscute pînă acum nu găsim nici unul unde analele moldoveneşti să fie amestecate cu cele sîrbeşti. Primul manuscris de asemenea natură este sbornicul cu nr. 72 de la Mănăstirea Neamţului [azi mss. slav nr. 636 B.A.R.], în care găsim combinate la un loc un extras din redacţiunea analelor publicate de mine în *Archiv für slavische Philologie* cu ştiri luate din analele moldoveneşti. Acesta este *o încercare de a pune în legătură istoria Moldovei cu istoria Serbiei, Turciei şi Imperiului Bizantin*". [1] În această cronică găsim, într-adevăr, un extras din *Povestirea pe scurt*, de la primul împărat roman creştin, Constantin cel Mare (306 — 337), şi de la primul sinod ecumenic de la Niceea (325) pînă la dinastia Paleologilor, după care în cadrul letopiseţului sîrbesc sînt introduse ştiri despre cîteva din evenimentele importante din istoria Moldovei.

Iată, de altfel, cum se încheie *Povestirea pe scurt* în mss. slav nr. 636 al B.A.R. [2]:

Вкоупѣ ѡ(т) Адама до здѥ .҂ѕѡ҃ѯ. лѣ(т). Катакоуզин(н) Іѡ҃ Мадеи въ малѣ Палеѡло(г), Іѡ(н) съ матеріѭ и с҃нѡ(м) Андрѡникѡ(м) [3]. Катакоузинь и По(г)литень въ коупѣ и Калѡіѡаннь, с҃нъ Андроника Палеѡлога ·л҃. лѣ(т). Маноуиль по семь, с҃нъ Калѡіѡанна Палеѡлога,.л҃є. лѣ(т).

„La un loc, de la Adam pînă aici sînt 6860 de ani [resp. 1352 e.n.]. Cantacuzin Io[an] Matei Paleologa [a domnit] puţin timp; Ion cu mama şi fiul său Andronic, Cantacuzin şi

---

[1] *Cronice inedite...*, p. 82 (*Scrieri alese*, p. 394).

[2] Vezi I. Bogdan, *Cronice inedite...*, p.94 (trad. p.99); reproducem după original (f. 223b—224a).

[3] Bogdan notează: pasaj corupt.

Posincliten împreună, şi Caloian, fiul lui Andronic Paleologul, [au domnit] 35 de ani“ [1391—1423].

Aici, în *Letopisețul sîrbesc*, de exemplu în manuscrisul 116 de la Kiev, se trece astfel la istoria sîrbească:

Б таже времена постиже съмрътъ благочьстиваго господина сръблемь, царѣ Стефана, въ лѣто .҂ѕѡ҃ѯд. декемврїа к҃.

„În acelaşi timp l-a ajuns moartea pe binecinstitorul domn al sîrbilor, țarul Stefan, în anul 6864“ [resp., e.n. 1355][1].

În *Cronica sîrbo-moldoveanească* acest pasaj este suprimat şi în locul lui apare:

Ѿ(т) създанїа же мира (до) лѣта си(х) црїе, в лт҃ѡ .҂ѕѡ҃ѯз. ѡ(т) толѣ произволенїемь бж҃иемь нача(с) Молдавскаа земли [sic!]. **Прїиде Драгоше воевода ѡ(т) Оугръскои земли, ѡт Марамоуръша, за тоуро(м) на лѡвь.**

„Iar de la facerea lumii pînă la anul acestor împărați, în anul 6867 [resp., e.n. 1359], de atunci, cu voia lui Dumnezeu, s-a început Țara Moldovei. A venit Dragoş Voievod din Țara Ungurească, din Maramureş, la vînătoare după un bour.“[2]

Mai departe, copistul moldovean suprimă unele ştiri din istoria Serbiei, reținînd numai pe unele din ele şi alte fapte mai însemnate privind pătrunderea turcilor în Europa.

Din istoria Moldovei sînt menționate, în schimb, la locul cronologic potrivit, domnia lui Alexandru cel Bun, luarea

---

[1] Bogdan, *Ein Beitrag*..., p.250 ; la fel şi în manuscrisul de la Studenica şi, cu o completare, în cel de la Cetinje şi Sarandoporski (Lj. Stojanović, *op. cit.*, p. 205).

[2] *Cronicile slavo-române*..., p. 190 (trad. 121) ; reproducem după original. Pe margine, acelaşi copist a scris cu chinovar зри (vezi), iar mai tîrziu (se pare, în sec. al XVII-lea), o altă mînă a adăugat За Странꙋ Мѡ(л)да(в)скаа (Despre Țara Moldovei). Este interesant să observăm că acest pasaj reproduce, cu unele modificări, începutul *Letopisețului anonim*: Сїи лѣтописець ѡ(т) толи нача(с) произволенїем бж҃їе(м) Молдавскаа землѣ. В лт҃ѡ .҂ѕѡ҃ѯз. прїиде Драгоше воевода ѡ(т) Ѵгорскои земли ѡ(т) Марамꙋрыша, за тꙋро(м) на ло(в) и г(сд)ва .в҃. лѣ(т). „Acesta este letopisețul de cînd s-a început, cu voia lui Dumnezeu, Țara Moldovei. În anul 6867 [1359] a venit Dragoş voievod din Țara Ungurească, din Maramureş, la vînătoare, după un bour, şi a domnit 2 ani“ (Bogdan, *Cronice inedite*..., pl. I).

Chiliei şi cetăţii Albe de către turci (1484, care însă figurează şi în *Letopiseţul sîrbesc* propriu-zis!) şi un eveniment din timpul lui Bogdan voievod, fiul lui Ştefan cel Mare (1512).

Evident, cronica, aşa cum ni s-a păstrat, este scrisă curînd după această dată (la începutul sec. al XVI-lea), dar ea ne arată cum s-au putut combina şi mai înainte cronicile externe cu date din istoria internă, fiind un exemplu de trecere de la cronografia bizantină şi analele sud-slave (sîrbeşti) la analele româneşti, mai precis, de includere în istoria „universală" a unor date însemnate din istoria Moldovei. Cît de inconsecvent s-a făcut acest lucru se vede din faptul că, numai la cîţiva ani de la moartea lui Ştefan cel Mare, compilatorul a omis să includă în textul său date despre marele voievod.

Legată de *Cronica sîrbo-moldoveanescă* pare a fi o însemnare cu carater de cronică de la sfîrşitul unui *Tetraevanghel* din sec. al XVI-lea, provenit tot de la mănăstirea Neamţului (B.A.R., mss. slav nr. 90), pe o filă astăzi dispărută. După f. 181, cu care se încheie tetraevanghelul şi înaintea sinaxarului (care începe la f. 183, f. 182 fiind albă), se afla o filă cu următoarea notiţă, semnalată de A.I. Iaţimirski:

Б лѣто .х҃ѕ.ц҃.к҃а. Ꙗлеѯандръ вωево(д) Мω(л)дав'ска(г) ста на г(сд)во и гп(д)ва лѣ(т) .л҃в. и м(с)ци .и҃.

Б лѣ(т) х.~.ц҃.п҃ѳ. прїа(т) Баıази(т) цр҃ь гра(д) Килїж и Бѣл'градь .г҃. лѣта цр(с)тва е(г).

„În anul anul 6921 (1413), Alexandru voievod a venit la domnie şi a domnit ani 32 şi luni 8.

În anul 6989 (1481), a luat Baiazid împăratul cetatea Chilia şi Cetatea Albă, în al 3-lea an al împărăţiei lui"[1].

Primul pasaj este aproape identic cu *Putna II;* **Бъ лѣто х.ѕ҃цз҃.**[2] **ста на господство Ꙗлеѯандръ воевода и господствова. л҃в. лѣт и и҃. мѣсѧць**, dar mai ales cu pasajul corespunzător din *Cronica sîrbo-moldovenească*, copiată tot la Mănăstirea Neamţului (în ambele ei manuscrise): **И Ꙗлеѯандръ воевода Мωлдавскаго** [de notat aceeaşi greşeală gramaticală: geniti-

---

[1] Iaţimirski, *Славянские и русские рукописи румынских библиотек*, p. 631; cf. Panaitescu, *Manuscrisele...*, p. 90—91. Unde este însă această filă acum, nu ştim.

[2] Data e aici greşită cu un an, căci în realitate e 1400. Dincolo greşala e mai mare, dar se datoreşte poate copistului: 6921 (1413).

vul în loc de nominativ] **ста на господство и господстова лѣт.л҃в. и мѣсяць .и҃.**

Al doilea pasaj de asemenea este aproape identic cu cel din *Cronica sîrbo-moldovenească*: **Сън царь** [sc. **Баязить**] **прїими Келїж и Бѣлград .г҃. го лѣта царства его.**

Observăm, aşadar, că izvorul celor două însemnări, care pot fi considerate un fragment de cronică, este *Cronica sîrbo-moldovenească*, din care copistul a extras două ştiri din cele patru referitoare la Moldova (celelalte două se referă la Dragoş şi la un eveniment din timpul lui Bogdan III, din 1512).

Aşa stînd lucrurile, ne explicăm şi greşelile de datare. Înaintea ştirii despре Alexandru cel Bun se spune: „**В лѣто .҂ѕ҃цк҃а.** [6921, resp. 1413] ***Моусіа*** **ходи на Ново Брдо** etc.“, or copistul a preluat această dată, deşi din fraza următoare, citată mai sus, nu rezultă că cele două evenimente au avut loc concomitent, ci aproximativ în acelaşi timp. În cazul celui de-al doilea pasaj, în fraza precedentă lui se spune că în anul 6989 (1481) Baiazid s-a urcat pe tron. Copistul însemnării a preluat această cifră, dar n-a mai adăugat cei trei ani.

Prima etapă a istoriografiei româneşti independente (sau a doua — dacă admitem că *Cronica sîrbo-moldovenească* deşi din sec. al XVI-lea, reprezintă un tip mai arhaic) o surprindem în *Cronica scurtă a Moldovei* şi în părţile de la început ale *Letopiseţului de cînd s-a început Ţara Moldovei*, *Letopiseţului de la Putna I* şi *II* şi, respectiv, *Cronicii moldo-polone* şi *Cronicii moldo-ruse* (în afară de legenda premergătoare lui Dragoş, provenită dintr-un alt izvor [1]).

Cronica scurtă a Moldovei cuprinde o foarte succintă expunere (fără titlu!), de o pagină, a istoriei acesteia de la Dragoş voievod pînă la 1451, respectiv lista domnilor, cu menţiunea cîţi ani au domnit. Deşi adăugată pe un manuscris din sec. al XVI-lea (B.A.R., mss. slav nr. 280, f. 100a), ea este mai veche, în tot cazul din a doua jumătate a sec. al XV-lea, căci seamănă mai mult — după cum a arătat I. Bogdan — cu începutul *Letopiseţului de la Putna*, a cărui prescurtare i se părea a fi.

---

[1] Cf. A. I. Iaţimirski, *Сказание вкратце о молдавских господарях в Воскресенской летописи*, St. Pb., 1901, extras din *ИОРЯС*, t. VI.

Dar tot aşa de bine ea ar putea fi — afirmă P. P. Panaitescu — „o formă primitivă, scurtă, a cronicii dinainte de Ştefan cel Mare" (se opreşte la moartea lui Bogdan II, tatăl lui Ştefan cel Mare [1451], nemaicuprinzînd ultimele evenimente legate de domnia lui Petru Aron şi a lui Alexăndrel [1451—1457], deşi textul pare a fi finit), „care a fost după aceea amplificată" [1].

O atare concluzie se impune, credem noi, în urma studierii *Letopiseţului de cînd s-a început Ţara Moldovei* (B.A.R., mss. slav nr. 649, f. 237b—246b; întrerupt, lipsindu-i două file), care are patru părţi distincte (Bogdan spunea: trei[2]):

Partea I (1 pag.) cuprinde înşirarea domnilor de la Dragoş voievod (1359, în realitate, c. 1352—1353) pînă la Alexandru cel Bun, evident după tradiţie, care e în parte greşită (cea mai gravă greşală este confuzia dintre anul venirii lui Dragoş şi cel al începutului domniei lui Bogdan voievod, de unde greşelile de cronologie ulterioară, succesiunea domnilor fiind, în genere, respectată [3]).

Partea a II-a (2 pag.) cuprinde domnii de la Alexandru cel Bun (1400—1432, nu 1399—1434, cum scrie în letopiseţ) pînă la Ştefan cel Mare (1457), cu mai multe detalii: data suirii pe tron şi a morţii domnilor, numele soţiilor şi ale copiilor lor, menţionarea luptelor dintre fiii lui Alexandru cel Bun, Iliaş şi Ştefan, incursiunile tătăreşti din timpul acestora, luptele ulterioare pentru domnie etc. În fond, această parte cuprinde ceva mai mult decît o jumătate de secol şi, deşi redactată — în forma în care ni s-a păstrat — la începutul domniei lui Ştefan cel Mare, are un caracter analitic mai pronunţat, deci poate fi contemporană sau aproape contemporană cu faptele: detaliile sînt mai numeroase, iar unele greşeli de datare se pot datora copiştilor. Începuturile analisticii pentru această perioadă la curtea domnească nu ne pot surprinde: primul document slavon păstrat din cancelaria domnească este din 1388, din timpul lui Petru Muşat; putem deci presupune că diecii au făcut unele însemnări analistice încă înainte

---

[1] *Cronicile slavo-române...*, p. 38.

[2] *Cronice inedite...*, p. 14.

[3] Laţco e trecut înaintea lui Bogdan, dar aceasta este o greşeală a copistului: ordinea reală apare în *Cronica scurtă*, *Letopiseţul de la Putna* şi *Cronica moldo-polonă* (*Cronica moldo-rusă* dă, de asemenea, greşit pe Laţco drept fiu al lui Sas şi omite pe Bogdan, dar inadvertenţele ei nu ne miră).

de Ştefan cel Mare, mai ales că unii treceau de la un domn la altul, reprezentînd un element de continuitate.

Partea a III-a (16 pag.), cea mai amplă, cuprinde în mod detaliat domnia lui Ştefan cel Mare cu însemnări aproape an de an, mai ample pentru ultima parte a vieţii marelui voievod. Cercetătorii care au urmat lui Ioan Bogdan (I. Ursu, I. Minea, I. Vlădescu, N. Cartojan, P. P. Panaitescu) au arătat că această parte a fost redactată la curtea lui Ştefan cel Mare, fapt care reiese, de altfel, şi din luarea în consideraţie a *Cronicii moldo-germane*, care cuprinde numai domnia lui (1457—1499), fiind copiată în 1502.

În sfîrşit, *partea a IV-a* (mai puţin de o pagină, dar e neterminată; Ioan Bogdan a inclus-o în partea a III-a) pare a fi redactată de altcineva decît autorul (sau autorii) letopiseţului lui Ştefan cel Mare: stilul este mai neîngrijit, iar textul are unele sîrbisme (ex. мегю, în loc de межДоу).

Dacă luăm în consideraţie tehnica expunerii, constatăm că atît *Cronica scurtă*, cît şi *Letopiseţul de cînd s-a început Ţara Moldovei* şi variantele sale se aseamănă cu *Povestirea pe scurt*, ce era cunoscută cărturarilor moldoveni, în special prin simpla înşirare a domnilor. Acest lucru l-a observat încă I. Bogdan [1] şi a fost subliniat apoi de V. Grecu [2]. Cu toate acestea, *influenţa literară* pare a fi mai prezentă în *Letopiseţul de la Putna*, o prelucrare ulterioară a textului primar, de care e mai aproape *Letopiseţul de cînd s-a început Ţara Moldovei*.

1). Titlul acestuia din urmă este Сїи лѣтописецъ ѡ(т) толи нача (с) произволенїемь бж҃їе(м) Мол'давскаа землѣ [3] (Letopiseţul de cînd, cu voia lui Dumnezeu, s-a început Ţara Moldovei), urmat de: В лѣто .ѕѡ҃ѯз. прїиде Драгоше воевода etc., în timp ce *Let. Putna* (cităm varianta a II-a) are titlul: Сказанїе въ кратцѣ ѡ Молдавскых господарехъ (Povestire pe scurt despre domnii Moldovei), după care urmează începutul textului, ce reproduce aproape tot titlul

---

[1] *Vechile cronice...*, p. 28—31 (*Scrieri alese*, p. 292—294).

[2] *Origina cronicelor româneşti*, în *Omagiu lui I. Bianu*, Bucureşti, 1927, p. 217—223.

[3] Acest titlu ne aminteşte mai degrabă pe acela al cronicii vechi ruseşti (Nestor): «Се повесть врремянных лѣт, от куду есть пошла Руская земля, кто въ Киевѣ нача первѣе княжити, и откуду Руская земля стала есть (vezi Повесть временных лет, ed. D. S. Lihaciov, I, Moscova-Leningrad, 1950, p. 9).

versiunii precedente: ѡт създані́а мира в лѣто .ѕѿѯз., ѿт толѣ произволеніем божіем нача сѧ Молдавскаа землѧ (de la facerea lumii în anul 6867 [1359], de cînd, cu voia lui Dumnezeu, s-a început Ţara Moldovei)[1]. Acest titlu reproduce, cu modificările de rigoare, pe Сказані́е въ кра(т)цѣ лѣто(м) сѫщи(м) ѡ(т) Адама до нинѣшнѣго врѣмене родо(м)[2], gr. χρονογραφικὸν ἐν συντομῳ, prezent în aceeaşi formă şi în fruntea unor rodoslovii sîrbeşti: Сказаніе въ кратцѣ о срьбскыхь господахь[3].

2) I. Bogdan a observat că în *Let. Putna I* se repetă, fără justificare, după fiecare domn, „и оумрѣть", asemenea textului din *Povestirea pe scurt...*, unde cuvîntul respectiv „îşi are înţelesul său, deoarece unul din personajele înşirate acolo, anume Enoh, n-a murit, ci a fost transformat de Dumnezeu (grec. în textul lui Muralt, p. 32, în loc de obicinuitul καὶ ἀπέθανε se află καὶ μετετέθη, bulg. şi sîrb. прѣставлень бысть)"[4]. Dar acest cuvînt lipseşte în *Letopiseţul de cînd s-a început Ţara Moldovei*, şi anume în prima parte, unde nu se comunică nimic altceva decît cîţi ani a domnit fiecare voievod (la fel în *Putna II* şi în *Cronica scurtă*). De ex.:

Let Moldovei	*Let. Putna I*
По нем господствова сынь его Сас воевода .д҃. лѣт.	По немь же господствова сынь его Сасъ воевода .д҃. лѣта и оумрѣт.

În rest însă, *Letopiseţul lui Ştefan cel Mare* reprezintă o creaţie originală, pe alocuri chiar viguroasă, cu suflu epic şi reflecţiuni morale. El a fost creat în această epocă de maximă elevaţie a Moldovei, condusă aproape 50 de ani de înţeleptul şi viteazul voievod. Conştient el însuşi de măreţia faptelor pe care le săvîrşea, Ştefan cel Mare, care a cultivat tradiţia înaintaşilor săi, s-a îngrijit în acelaşi timp de perpetuarea amintirii evenimentelor din epoca sa. Or, în această epocă de centralizare a statului feudal moldovenesc şi de

[1] Cf. şi titlul *Cronicii moldo-ruse*; Сказание в кратцѣ о Молдавскых госӱдарехъ, ѿколе нача сѧ Молдавскаа землѧ, в лѣтѡ .ѕѿѯз.
[2] *Vechile cronice...*, p. 11.
[3] Aşa în *Rodoslovia de la Vhrobreznica (Vrhobreznički rodoslov)*, la Stojanović, *op. cit.*, p. 3.
[4] *Vechile cronice...*, p. 30 (*Scrieri alese*, p. 293—294).

creştere a prestigiului său peste hotare, consemnarea faptelor mărețe se face nu numai prin biserici, mănăstiri, cetăți, ci şi în texte literare, în primul rînd în *cronica voievodală*, redactată sub supravegherea directă a domnului şi a marelui logofăt Tăutul. Iată, de exemplu, descrierea luptei lui Ştefan cel Mare cu Matiaş Corvinul:

И по двоюже лѣтѣ(х), в лѣ(т) .҂ѕ҃ц҃ое, въздви(г) сѧ кра(л) ѹгръски нарицаеми Матиѧ(ш) и па(де) ѵ Тотрѹшь съ въсеѧ силоѫ ѹгръскоѫ, но(е) .ѳ҃і. Въ .к҃д.же но(е) прїидошѧ ѵ Романо(в) тръгѹ и вь .ѕ҃. днъ де(к) м(с)ца пожегошѧ тръ(г). И тако прїидошѧ до Бани. Въ .д҃ де(к) м(с)ца въ пне(д) на вторни(к) бы(с) съмысль б҃жїи съ Стефана воево(д)а и напа(де) нощїѧ на Ѹгре(х) ѹ Бани. И прѣдаде и(х) Б҃ъ въ рѫцѣ Стефа(н) воево(д)а и воисцѣи его и побїени бышѧ ѡ(т) ни(х) множество мно(г). И кра(л) то(г)да ѹстр[ѣ] ле(н) би(с) на рати. И тако вѣзвратишѧ (с) посрамлени инѣ(м) пѫте(ѡ) кра(т)ки(м) и не бы(с) ꙗко(ж) ѡни мнѣхѫ, нѫ бы(с) ꙗкоже бѣ волѣ б҃жїа ѡ҃ца въседръжителѣ. Поне(ж) г҃ле(т): „Да не хвалит сѧ прѣмѫдрїи прѣмѫдростїѧ своеѫ и да не хвалит сѧ си(л)ни(и) силоѫ своеѫ, да не хвалит сѧ богатии богатьство(м) своим“. И инде бо г҃ле(т): „Како силнїи падоша а немощни прѣпоасашѫ (с) силоѫ, тако да разоумѣе(м), ꙗко бра(н)нѣ ни ѡ(т) кого възможна, нѫ ѡ(т) Г҃а Б҃а силь“[1].

„Şi după doi ani, în anul 6975 (1467), s-a ridicat craiul unguresc numit Matiaş şi a năpădit la Totruş cu toată puterea ungurească, în noiembrie 19. Iar la 29 noiembrie au venit în tîrgul Romanului şi în ziua a 7-a a lunii decembrie au ars tîrgul. Şi astfel au ajuns pînă la Baia. În 14 ale lunii decembrie, luni spre marți, s-a împlinit gîndul lui Dumnezeu cu Ştefan voievod şi a năvălit noaptea asupra ungurilor la Baia. Şi i-a dat Dumnezeu în mîinile lui Ştefan voievod şi ale oştii sale şi mare mulțime dintre dînşii au fost omorîți. Iar craiul a fost săgetat atunci în luptă. Şi astfel s-au întors ruşinați pe altă cale mai scurtă, şi nu s-a întîmplat cum credeau ei, ci s-a întîmplat cum a fost voia lui Dumnezeu, părintele atotțiitor. Căci zice: Să nu se laude preaînțeleptul cu înțelepciunea sa

[1] *Cronicile...*, p. 7—8 (mss. f. 239a—b, ed. Bogdan, pl. IV—V).

şi să nu se laude puternicul cu puterea sa, să nu se laude bogatul cu bogăţia sa. Iar într-alt loc zice: Precum au căzut cei puternici, iar cei slabi s-au încins cu putere, tot astfel să înţelegem că biruinţa de la nimeni altul nu poate veni, decît de la Domnul Dumnezeul puterilor.“ [1]

Observăm aici şi nararea epică, cu date exacte, şi modestia autorului, care exprimă punctul de vedere al voievodului, ce atribuie victoria fiinţei supreme, potrivit concepţiei timpului: dar marele voievod ştia prea bine că această victorie a fost obţinută prin înţelepciunea şi tactica sa şi prin vitejia ostaşilor săi.

Sau iată acum descrierea luptei de la Războieni (Valea Albă), în 1476, cînd oştile moldoveneşti au suferit o înfrîngere temporară:

В лѣ(т) .҂ѕ҃ц҃п҃д. м(с)ца ю(л) .к҃ѕ. въ пѧтѡ(к) прїиде са(м) цр҃ь тꙋ(р)ски(н) нарицаеми Ме(х)ме(т) бе(г), съ въсѧми своими, силами, и Бъсъраба воево(д)а съ ними и съ въсеѧ воискоѧ на Стефана воево(д)а; сътвори съ ними бои ꙋ Бѣло(м) Потоци и въ3могошѧ то[г]да клетїи тꙋрци и съ хиклѣними мꙋ(н)тѧне. И падошѧ тꙋ добрїи витѧжи и великїи болѣри немали и добрїи и младїи юнаци и воискаа добра храбра и храбрїи юнаци хꙋсаре потопишѧ (с), то(г)да. И бы(с) то(г)да скръбь велїа въ Мо(л)да(в)стѧ(н) Земли и въсѧ(м) ѡко(л)ни(м) земле(м) и господа(м) и пра(во)сла(в)ни(м) хр(с)тїѧно(м), вънегда слышашѧ ꙗко падошѧ добрїи и храбрїи витѧжи и великїи болѣри и добрїи и младїи юнаци и добра и храбра и избранна воиска и съ храбрыми хꙋсари по(д) рѫки невѣрни(х) и погански(х) ꙗзи(к) и по(д) рѫки погани(х) мꙋ(н)тѧ(н), ꙗко причѧстници бишѧ поганѡ(м) и бишѧ въ ꙋчѧ(с)тие и(х) на Хр(с)тїѧ(н)ство. И тако плѣнишѧ землѧ и прїидошѧ до Сꙋчави и мѣсто пожегошѧ. И възвратишѧ сѧ плѣнѣѫще и пожигаѫще землѧ [2].

„În anul 6984 (1476), luna iulie 26, vineri, venit-a însuşi împăratul turcesc, numit Mehmet beg, cu toate puterile sale şi cu Băsăraba voievod, cu toată oastea sa, asupra lui Ştefan voievod. Şi a făcut război cu ei la Valea Albă şi au biruit atunci blestemaţii de turci şi cu muntenii cei hicleni. Şi au

[1] *Literatura română veche*, I, p.31—32.

[2] *Cronicile...*, p. 9 (mss. f. 240b—241a, ed. Bogdan, pl. IX—X).

căzut acolo vitejii cei buni şi mulţi boieri mari, şi oştenii cei buni şi tineri, şi oastea cea bună şi vitează, şi husarii oşteni viteji s-au prăpădit atunci. Şi mare întristare a fost atunci în Ţara Moldovei şi în toate ţările şi domniile dimprejur la creştinii dreptcredincioşi, cînd au aflat [*repetiţie*] că au căzut vitejii cei buni şi neînfricaţi, şi boierii cei mari, şi oştenii cei buni şi tineri, şi oastea cea bună şi vitează şi aleasă, împreună cu husarii cei viteji, sub mîinile limbilor necredincioase şi păgîne şi sub mîinile păgînilor de munteni, care au fost părtaşi cu păgînii şi s-au luptat împreună cu ei împotriva creştinătăţii. Şi astfel au prădat ţara şi au venit pînă la Suceava şi au ars tîrgul, şi s-au întors prădînd şi arzînd ţara." [1]

Acest pasaj se regăseşte, de altfel, în impresionanta inscripţie fixată 20 de ani mai tîrziu pe zidul bisericii ridicate în memoria celor căzuţi în luptă, ceea ce este un argument în plus că cele două texte proveneau din cancelaria domnului şi aveau aprobarea lui [2]:

Въ дни блгочстиваго и хстолюбиваго гсдна Єтефана воеводи, бжїею млстїю гспдрѣ Земли Молдавскои, сна Богдана воеводи, в лто .҂ѕцпд., а гдсва его .к. текъщее, въздвиже (с) силнїи Махмет црь турскїи, съ въсѣми своими въсточними сїлами, еще же и Басараб воевода, названїи Лаїωта, прїиде с ним съ въсем своеѫ Басарабскоѫ Землеѫ. И прїидоша плѣнити и прѣѫти Землю Молдавскои; и доидоша до зде на мѣсто нарицаемое Бѣлим Поток. И мы, Єтефан воевода, и съ сном нашим Ѧлеѯандром изидохом прѣд нимї зде и сътворихом съ ними великїи развои, мсца юл .кѕ.; и попѹщенїем бжїем побѣждени быша Хрстїане ωт поган. И падоша тѹ много множество ωт молдавских воех. Тогда же и татаре ѹдариша Землю Молдавскою ωт тоѫ страни [...] [3].

„În zilele binecinstitorului şi de Hristos iubitorului domn Io[an] Ştefan voievod, din mila lui Dumnezeu domn al Ţării Moldovei, fiul lui Bogdan voievod, în anul 6984 (1476),

---

[1] *Lit. rom. veche*, I, p.34.

[2] Un al treilea text, emanînd direct de la Ştefan cel Mare şi în care se relatează în termeni patetici acest eveniment, este solia expusă de unchiul său Ioan Ţamblac către veneţieni (vezi studiul următor).

[3] Vezi *Repertoriul monumentelor şi obiectelor de artă din timpul lui Ştefan cel Mare*, Ed. Acad., 1958, p. 139 şi 143. Cf., acum în urmă, consideraţiile prof. I.C. Chiţimia, în *Problemele de bază...*, p. 13—27.

iar al domniei sale anul al 20-lea curgător, s-a ridicat puternicul Mahmet, împăratul turcesc, cu toate puterile sale răsăritene; şi încă şi Basarab voievod, numit Laiotă, a venit cu el, cu toată ţara sa basarabească. Şi au venit să prade şi să ia Ţara Moldovei; şi au ajuns pînă aici, la locul numit Valea Albă. Iar noi, Ştefan voievod, şi cu fiul nostru Alexandru am ieşit înaintea lor aici şi am făcut mare război cu ei, în luna iulie 26; şi, cu voia lui Dumnezeu, au fost înfrînţi creştinii de păgîni. Şi au căzut aici mulţime mare de oşteni ai Moldovei. Atunci şi tătarii au lovit Ţara Moldovei din ceia parte..."

Sau, în sfîrşit, reproducem aici relatarea morţii marelui voievod, prevestită — zice cronicarul — de stihiile naturii:

Въ лѣ(т) .ꙁ҃ѕві. м(с)ца юлїа .в҃., в вторникъ, прѣстави сѧ рабъ бж҃їи господинъ Іѡ(н) Стефанъ воевода, гп(д)ръ Земли Мол'давскѡи, ꙗко в .г҃. ча(с) дн҃е. И бы(с) тогож(д)е лѣта прѣж(д)е оумар[твїа][1] его зима тѧ(ж)ка и крѣпкаѧ ѕѣло, ꙗкѡва не бѣ николиже. И бѫхѫ въ лѣто дъж(д)еве крѣпцїи и пришелствїе во(д)ное и потопленїе ѡ(т) во(д) мнѡгъ. И прѣѧть скипътръ Мѡ(л)давскыи сн҃ъ его Богдан воеводы [sic!], в него мѣсто. И гп(дс)твова Іѡ(н) Стефанъ воевода .м҃з. лѣ(т) и .в҃. м(с)ца и три не(д)ли[2].

„În anul 7012 (1504), luna iulie, 2, marţi, a răposat robul lui Dumnezeu, domnul Ion Ştefan voievod, domnul Ţării Moldovei, cam la al 3-lea ceas din zi. Şi a fost în acelaşi an, înainte de moartea lui, iarnă grea şi foarte aspră, cum nu fusese niciodată. Iar în timpul verii au fost ploi mari şi revărsări de ape şi înecuri din pricina apelor mari. Şi a luat, în locul său, schiptrul Moldovei fiul său, Bogdan voievod. Şi a domnit Ion Ştefan voievod 47 de ani şi 2 luni şi trei săptămîni."[3]

---

[1] În manuscris greşit (vezi nota lui P. P. Panaitescu, în *Cronicile...*, p.13).

[2] *Cronicile...*, p.13 (mss.f. 2460a—b, ed. Bogdan, pl. XVIII—XIX).

[3] *Lit. rom. veche*, I, p. 39. Vezi unele consideraţii similare ale prof. Şerban Cioculescu: *O cronică a vitejilor*, în *Viaţa românească*, XIX, 1966, nr.4, p. 171—178.

Că acest letopiseț a fost considerat o scriere demnă de atenție nu numai din punct de vedere diplomatic și istoric, ci și *literar*, se poate constata din circulația sa în alte țări și în alte limbi, sub forma celor trei variante cunoscute: *moldo-germană* (ea însăși se numește *Cronica breuiter scripta Stephan*[*i*] *Dei gracia Voyvoda*[*e*] *Terrarum Moldannens*[*ium*] *necnon Walachyens*[*ium*], ceea ce corespunde titlului slavon **Сказаніе в кратцѣ**...), tradusă între 1499—1502; *moldo-rusă*, dusă în statul moscovit după 1504, și *moldo-polonă*, tradusă sau copiată la 1566.

În legătură cu acestea două din urmă, difuzate în țări slave, ne permitem să adăugăm cîteva considerații.

Cronica moldo-rusă, răspîndită în Rusia — după cum am văzut — cel puțin în 7 còpii din sec. al XVI-lea și al XVII-lea a intrat în prima dintre compilațiile rusești — *Воскресенская летопись* în perioada alcătuirii acesteia, între 1530—1550 (de unde a fost preluată în *Letopisețul lui Nikon* și în *Cărțile de ranguri*), dar a fost adusă acolo înainte, căci ultima știre se referă la moartea lui Ștefan cel Mare și la urcarea pe tron a fiului său Bogdan III.

Într-un articol publicat nu de mult, A. V. Boldur, rezumînd părerile formulate de la Hasdeu încoace privind pătrunderea în Rusia a acestui text, consideră că aducerea lui în această țară constituie un act diplomatic, legat de căsătoria în 1483 a fiicei lui Ștefan cel Mare, Elena, cu Ivan Ivanovici, fiul lui Ivan III [1]. Faptul că în cronică e amintită chiar moartea lui Ștefan, după menționarea a două evenimente posterioare căsătoriei Elenei, e eludat de A V. Boldur prin teza că aceste informații au fost adăugate ulterior și că ele sînt, de altfel, datate greșit (dar greșelile se pot datora copiștilor) [2].

Credem că aducerea în Rusia a cronicii nu poate fi legată direct de venirea Elenei, căci ea nici nu e pomenită alături de cei patru fii ai lui Ștefan cel Mare, deși e menționată expres, ca fiică a Evdochiei, și căsătorită la Moscova, în *Cronica*

[1] *Cronica slavo-moldovenească din cuprinsul Letopisei* [sic!] *ruse Voskresenski*, în *Studii*, XVI, 1963, nr.5, p. 1099—1110.

[2] Este interesant de observat că, deși cronica a fost introdusă mai tîrziu în *Воскресенская летопись* (între 1530—1550), alte evenimente n-au mai fost introduse, căci copistul rus nu le cunoștea; așadar, putem conchide că cronica s-a păstrat așa cum a fost adusă din Moldova.

moldo-germană [1], care aminteşte şi de alte două fiice ale domnului.

În schimb, P. P. Panaitescu (*Cronicile...*, p. 153—154) consideră că, întrucît cronica este o prelucrare a *Letopisețului de la Putna*, a cărui redactare s-a încheiat (căci începuse înainte) în timpul lui Ştefăniță Vodă (1517—1527), ea a ajuns în Rusia ulterior, într-o epocă de strînse relații moldo-ruse, evident, tot ca un document istorico-diplomatic, şi anume în timpul domniei lui Petru Rareş (1527—1538, 1541—1546). O atare teză nu are, totuşi, prea multe şanse, întrucît, aşa cum am văzut, ultimul fapt menționat în cronică este urcarea pe tron a lui Bogdan III, iar propoziția precedentă, **а оу Стефана были .д҃. сына: Петръ, Александръ [и] два Богдана** „Iar Ştefan a avut 4 fii: Petru, Alexandru (şi) doi Bogdani" nu se referă — cum am fi fost înclinați să credem — la Petru Rareş. Acesta, fiu nelegitim al lui Ştefan cel Mare, nu este amintit în nici o cronică sau document din timpul vieții domnului: în acest pasaj este vorba de un alt Petru, fiu legitim, care a murit în 1480 (*Let. Putna I, II*) [2].

Aşadar, singurul fapt pozitiv pe care-l putem spune este următorul: *Cronica moldo-rusă* a ajuns în Rusia curînd după 1504, în timpul domniei lui Bogdan III (1504—1517)[3], care a continuat politica tatălui său în raporturile cu Rusia, trimițînd soli

[1] Vezi I. C. Chițimia, *Cronica lui Ştefan cel Mare...*, p.37, 60; *Cronicile...*, p. 29. Mai mult chiar: în ce măsură letopisețul moldovenesc includea date privind-o pe Elena şi noua ei familie se vede din faptul că *Let. Putna I* şi *II* menționează chiar moartea soțului ei Ivan, în anul 1490.

[2] Primul Bogdan a murit în 1479 (*Let. anonim, Let. Putna I, II*), iar Alexandru în 1496 (*Let. anonim, Let. Putna I, II*). Aşadar, dată fiind menționarea în aceste letopisețe a morții celor trei fii şi a faptului că după Ştefan cel Mare a urmat Bogdan, fiul său, nu se mai poate spune, împreună cu P. P. Panaitescu (*Cronicile...*, p. 154), că această cronică dă în plus față de celelalte ştirea despre existența celor patru fii ai lui Ştefan cel Mare. De altfel, Ştefan cel Mare a mai avut un fiu, Iliaş — se pare frate geamăn cu primul Bogdan — care probabil a murit foarte de timpuriu, fiind menționat în documente o singură dată, la 3 sept. 1473 (vezi I. Ursu, *Ştefan cel Mare*, Bucureşti, 1925, p. 430; despre Petru Rareş, p. 431). De asemenea, Iliaş e pomenit alături de ceilalți patru fii ai lui Ştefan, în *Pomelnicul Mănăstirii Bistrița* (vezi ed. D. P. Bogdan, Bucureşti, 1941, p. 50, trad. p. 86).

[3] O atare ipoteză a fost formulată de N. Cartojan, *Istoria literaturii române vechi*, vol. I, p.53.

marelui cneaz al Moscovei şi încercînd să organizeze o expediţie comună cu ruşii şi polonii împotriva tătarilor [1]. În 1514 el a încercat să împace pe marele cneaz Vasilii Ivanovici cu regele Poloniei Sigismund, căci aceştia se aflau în război, oferindu-se să medieze pacea [2]. Faptul că această cronică s-a păstrat în còpii ulterioare şi într-o formă remaniată, mult prescurtată faţă de *Let. Putna*, ne lipseşte deocamdată de posibilitatea de a face mai multe consideraţii în legătură cu pătrunderea şi cu rosturile ei în Rusia.

Dacă valoarea ei istorică este redusă, neprezentîndu-se nici un fapt nou, necunoscut altor cronici din sec. al XV-lea— începutul sec. al XVI-lea, în schimb, *Cronica moldo-rusă* are, aşa cum au arătat I. Bogdan şi cercetătorii ulteriori, o valoare deosebită literară şi culturală, ea cuprinzînd o interesantă legendă despre *originea latină a românilor* — care avea, în ultimă analiză, un fond *real*, bazat pe tradiţie — vorbind despre doi fraţi, *Roman* şi *Vlahata*, eroi eponimi — potrivit, unui procedeu al analisticii medievale [3], ce-şi avea, în fond, surse în antichitatea greco-latină — ai celor două ţări româneşti surori, Moldova şi Ţara Românească [4]. Această legendă nu are nimic comun cu „basna" injurioasă, interpolată în cronica lui Gr. Ureche de Simeon Dascălul, fapt pentru care acesta şi-a atras, pe bună dreptate, dezaprobarea fermă a

---

[1] *Istoria României*, II, Ed. Acad., Bucureşti, 1962, p. 613; Hurmuzaki, II/2, p. 642, şi II/3, p. 14, 72, 76—77.

[2] *Istoria României*, II, p. 613; Hurmuzaki, II/3, p. 146.

[3] Cf. de exemplu, în *Повесть временных лет* (începutul sec. al XII-lea) legenda despre cei trei fraţi, fondatori ai Kievului: Kii, Şcek şi Horiv (Кий, Щек, Хорив) şi despre sora lor Lîbed (Лыбедь), *ed. cit.*, I, p. 12—13, II, p. 109. O altă legendă, fixată în scris încă din sec. al XIII-lea la slavii de apus (poloni şi cehi) şi trecută în Rusia în sec. al XVI-lea, vorbeşte despre trei fraţi, Ceh, Leh şi Rus (Meh), care au venit din Iliria spre nord, dînd naştere celor trei popoare: cehii, polonii, şi ruşii. Vezi A. Florovski, *Легенда о Чехе, Лехе и Русе в истории славянских изучений*, în *Sbornik prací I. Sjezdu slovanských filologů v Praze 1929*, sv. II, Praga, 1932, p. 52—53 (trad. fr., p. 868—869).

[4] Cf. bibliografia cercetărilor la A. V. Boldur, *op. cit.*, p. 1099—1120. A.I. Iaţimirski consideră chiar că această legendă nu face corp comun cu cronica propriu-zisă şi că ele au fost reunite de compilatorul rus (*Сказание вкратце о молдавских господарях в Воскресенской летописи*, St. Pb., 1901, extras din *ИОРЯС*, t.VI).

lui Miron Costin, a fiului său Nicolae Costin şi a lui Dimitrie Cantemir [1].

Cronica moldo-polonă cuprinde istoria Moldovei între 1352 (dată la care autorul fixează venirea lui Dragoş şi care este exactă) şi 1564 (începutul celei de a doua domnii a lui Alexandru Lăpuşneanu), precum şi două anexe: 1) *Ţinuturile Moldovei* şi 2) *Dregătorii voievodului Moldovei.* Cunoscută, după cum am văzut, din trei manuscrise (sec. al XVI-lea, al XVII-lea şi al XVIII-lea), această cronică pune o serie de probleme în ceea ce priveşte autorul (traducătorul), locul şi data scrierii.

B. P. Hasdeu a emis *ipoteza* că autorul (mai precis, traducătorul pentru prima parte şi autorul pentru ultima) este un german polonizat, Augustin Aichinger, care se afla împreună cu alţi poloni la curtea lui Alexandru Lăpuşneanu pe la 1566 şi ştia limba română [2].

I. Bogdan [3], pe baza manuscrisului Załuski, cel mai vechi (57 file), copiat de aceeaşi mînă şi avînd trei părţi (*Kronika tureczka* a ienicerului sîrb Mihail Constantinovici din Ostroviţa, f. 1—47; *Cronica moldo-polonă*, f. 48—54a, şi un fragment despre Vlad Ţepeş, f. 54b—57, reprezentînd capitolul XXXIII din aceeaşi cronică a lui Mihail Constantinovici), a emis teza că autorul acestui manuscris (autograf, după părerea lui, dar dovedit apoi de către P. P. Panaitescu a fi o copie) este Nicolae Brzeski, secretar al regelui polon Sigismund August, trimis ca sol la turci, dar reţinut în Iaşi (1566) de Alexandru Lăpuşneanu, care se temea să nu afle turcii despre faptele lui. Aici în Iaşi, spune Bogdan [4], Brzeski a copiat *Cronica turcească* a lui Mihail Constantinovici şi a tradus cronica Moldovei din slavonă în limba polonă, adăugînd cîteva lucruri

---

[1] Iată, de pildă, ce scria Miron Costin; „De aceste basne să dea seama ei şi de această ocară. Nici ieste şagă a scrie ocară vecinică unui neam, că scrisoarea ieste un lucru vecinicu. Cîndu ocărăsc într-o zi pre cineva, ieste greu a răbda; dară în veci? Eu voi da seama de ale mele, cîte scriu." (*De neamul moldovenilor*, în *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, Bucureşti, 1958, p. 243.) Vezi, acum în urmă, analiza critică a interpolărilor lui Simion Dascălul în studiul introductiv al lui Liviu Onu la ediţia Grigore Ureche, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, Bucureşti, 1967, p. 14—25, şi punerea la punct a prof. I. C. Chiţimia, în *Problemele de bază...*, p. 257—260.

[2] *Arhiva istorică a României*, t. III, p. 29.

[3] *Cronice inedite...*, p. 105—118 (*Scrieri alese*, p. 398—406).

[4] *Op. cit.*, p. 114—115 (*Scrieri alese*, p. 403—404).

din cunoştinţele sale directe. Deşi remarcă unele greşeli comune copiei Naruszewicz şi presupusului autograf al lui Brzeski, Bogdan insistă mai mult asupra particularităţilor grafiei acestui manuscris, care a putut genera unele greşeli de copiere, nedezlegînd totuşi „enigma" celorlalte greşeli (de ex., *Omaramurasza* pentru *Maramurasza*, data 60.907 în loc de 6907, respectiv 1399 [1]).

În articolul *Cronica moldo-polonă* (*RIR*, I, fasc. II, 1931, p. 113—123) şi apoi în *Cronicile slavo-române*... (p. 165—166), P. P. Panaitescu a arătat că manuscrisul Załuski nu e autograful lui Brzeski şi că acesta nu e autor al versiunii polone a cronicii moldoveneşti, ci numai a *alcătuit* această compilaţie de două cronici (manuscrisul Załuski este o copie aproape contemporană), în timpul celor trei luni cît a stat la Iaşi, cînd le-a obţinut pe amîndouă [2]. Cu toate acestea, numele lui Brzeski nu poate fi înlăturat cu totul, căci *el* a inclus în manuscrisul protograf cronica „moldo-polonă", desfăcînd chiar un capitol (al XXXIII-lea) din cronica ienicerului sîrb (care are 48 de capitole), întrucît se lega de istoria românilor.

În ceea ce priveşte data compilării de către Brzeski a *Cronicii moldo-polone* şi a *Cronicii turceşti*, toate cele trei manuscrise poartă la început, după titlu, menţiunea „W roku 1566, 28 mensis Octobris w Jassiech", dar textul primei merge numai pînă la 1564, fiind scrisă (în original) în acest an sau cel mult în anul următor.

Analiza textului a dus pe Ioan Bogdan, după Hasdeu, la concluzia că, cel puţin pînă la 1552, *Cronica moldo-polonă* nu este decît o traducere (în parte, prelucrare) a *Letopiseţului de*

---

[1] Cf. P. P. Panaitescu, în *Cronicile...*, p. 167. Evident, *Omaramurasza* se datoreşte neînţelegerii construcţiei slavone în grafia ѿ Марамѹрыша (cf. *Let. Moldovei de cînd s-a început Ţara Moldovei*, pl. I), unde a putut să nu fie observată traducătorul polon.

[2] Nota de la f. 54b a manuscrisului Zaluski precizează clar acest lucru despre *Cronica turcească*; aceeaşi notă apare augmentată în mss. Rusiecki: „Kronika turecka napisana przez Michala Constantinowicza z Ostrowice raca iednego, ktory był wzięt do Turek między Ianczary, ktorey dostał urodzony Mikołay Brzeski, I.K.M. sekretarz y dworzanin, gdy posłem był anno 1566. Także y Wołoskiey fragmentum" (Cronica turcească scrisă de Mihail Constantinovici din Ostroviţa, sîrb care a fost luat de turci între ieniceri, pe care a căpătat-o nobilul Nicolae Brzeski, secretar şi curtean al Majestăţii sale Regelui. De asemenea şi un *fragment al cronicii moldoveneşti*.)

la Putna (ce merge pînă la 1518, respectiv 1526) şi a continuării acestuia, care trebuie să fi început cu urcarea pe tron a lui Petru Rareş (1527), continuare care nu s-a mai păstrat în original, ci numai în prelucrările literare ale lui Macarie, Eftimie şi Azarie.

Aşadar, diversele variante interne (*Let. de cînd s-a început Ţara Moldovei*, *Let. Putna I*, *II* şi traducerea românească a acestuia, din sec. al XVIII-lea) şi externe (cronicile moldo-germană, moldo-rusă şi moldo-polonă), dovedind continuitatea analisticii de curte, începută înainte de Ştefan cel Mare, dezvoltată la maximum în timpul glorioasei lui domnii şi continuată sub urmaşii săi, ilustrează o intensă activitate, care a atras atenţia cărturarilor din Răsăritul şi din Apusul Europei. Dacă autorii acestor anale au rămas anonimi — deşi îi putem bănui sub numele logofeţilor şi diecilor lui Ştefan cel Mare şi ai urmaşilor săi sau al unor cărturari bisericeşti, apropiaţi domnului [1]—, în schimb, cronicile domneşti, compuse începînd cu deceniul al treilea al sec. al XVI-lea, se datoresc unor autori ce şi-au dezvăluit identitatea, întrucît au vrut să facă operă literară, care să poarte pecetea personalităţii lor.

Pentru aceşti cronicari domneşti — *Macarie*, egumen al mănăstirii Neamţu, unul din cele mai puternice focare de cultură ale timpului, şi apoi episcop de Roman (care descrie perioada 1504—1551), *Eftimie*, ucenicul său, egumen al mănăstirii Căpriana (perioada 1541—1554), şi călugărul *Azarie*, al doilea ucenic (perioada 1551—1574) — modelul literar nu mai este *Povestirea pe scurt*, ci *Cronica* înflorată poetic a lui Constantin Manasses. De fapt, prin spiritul lor de panegiric domnesc, cele trei cronici nu sînt străine nici de *Vieţile regilor sîrbi* şi de panegiricele bizantine, care au fost copiate în Moldova.

Ioan Bogdan a arătat, cu o mare bogăţie de date, influenţa stilistică şi lexicală a lui Manasses în traducerea mediobulgară asupra lui *Macarie* [2], scriind cel mai complet studiu pînă acum asupra limbii şi stilului acestui cronicar, care a preluat o serie de pasaje ce i se păreau că se potrivesc cu evenimentele şi personajele despre care scria, în special cu Petru

---

[1] Cf. Ş. Cioculescu, *op. cit.*, p. 17?.

[2] *Vechile cronice...*, p. 69—89; *Letopiseţul lui Azarie*, p. 20—28 (*Scrieri alese* p. 320—335, 431—448).

Rareş, „patronul" său. Aşa, de exemplu, spune Bogdan[1], la descrierea fugii lui Petru Rareş prin munţi, Macarie compilează două pasaje din Manasses, unul privind pornirea la vînat a lui Marcian şi însoţitorilor săi, altul asupra poziţiilor ocupate de Iustinian lîngă Constantinopol, în lupta cu Philippic rivalul său:

Manasses

и проходѧ по пѫтехъ непроходныихъ [...] и скозѣ ѫдолнъıѧ высокыѧ врѣговъı (Cod. Sin., f. 93 a)[2].

к брдѡм въстичѧще злопроходныимъ и ѕвѣрѧ кримлѧщїимъ и скозѣ ѫдолїа противчѧще и троудѧще сѧ.

(*Ibid.*, f. 76b)[3].

Macarie

и прохода по пѫтехь непроходнїих ѕвѣрѧ кръмѧщїим, и сквозѣ высокыѧ брѣговы[4].

(Aici se observă o neconcordanţă gramaticală între пѫтехь, loc., şi кръмѧщїим, dat., provenite din construcţii diferite).

Evident, retorismul şi împrumuturile de caracterizări din Manasses, care sînt interesante ca procedeu literar, scad din valoarea istorică a cronicii. Fiind însă un cronicar oficial, Macarie este bine informat şi — dacă lăsăm la o parte aluviunile retorice — cronica sa reprezintă o scriere originală şi un izvor de o reală însemnătate istorică, în tot cazul mai mare decît era înclinat să aprecieze I. Bogdan[5]. Iată, de pildă, un exemplu de relatare independentă de modelul său, însă la fel de înflorată, din care se poate vedea şi caracterul de panegiric al lui Petru Rareş:

Тогожде лѣта и мѣсѧца, по ѡткръвенїю божїю, извран быст въ воеводствѣ Петрь чюдныи и царствїа въ коупѣ и вѣнцем оукрашен, о немже слово малом прѣдвари. И сън единь ѡт щѫдїи приснопамѧтнаго Стефана, съкръвен ꙗкоже нѣгде свѣтилникъ под спѫдом, иже и на прѣстолѣ царства его общиїм съвѣтом до[сто]лѣпнѣ въведен и елеом благодати просвѣщень рѫкоѫ иже и слово низхода прѣдвъспомѣнѫ.

---

[1] *Vechile cronice...*, p. 79—80 (*Scrieri alese*, p. 328).
[2] *Cronica lui Constantin Manasses*, ed. Bogdan, p. 143.
[3] *Ibidem*, p. 106.
[4] *Cronicile...*, p.85 (f. 261v, mss. de la Leningrad).
[5] Cf. P. P. Panaitescu, în *Cronicile...*, p. 76.

„*În acelaşi an şi lună* [*1527*, *ianuarie*], *după îndemnul lui Dumnezeu*, *a fost ales în domnie* şi împodobit totodată cu cununa domnească, *Petru cel Minunat*, despre care am spus cîteva cuvinte mai sus. *Şi acesta era una din odraslele în veci pomenitului Ştefan*, *ascuns ca odinioară lumina sub obroc*, şi a fost înălţat cu cinste în scaunul domniei, după sfatul obştesc, şi sfinţit cu untdelemnul binecuvîntării de mîna celui despre care am pomenit mai înainte [mitropolitul Theoctist] că a uns şi pe nepotul său [sc. Ştefan cel Tînăr]“ [1].

Pentru *Eftimie*, însă (care scrie din porunca lui Alexandru Lăpuşneanu), modelul literar nu este atît Manasses, pe care-l cunoştea totuşi şi din care foloseşte unele cuvinte, cît dascălul său Macarie [2]. De aceea, cronica sa este scrisă într-o limbă mai simplă, mai accesibilă, deşi tendinţa spre retorism e evidentă. Datele cuprinse în cronică — dacă lăsăm la o parte simpatiile şi antipatiile cronicarului — sînt adevărate, datorindu-se unui contemporan şi constituind un izvor preţios, pe alocuri chiar unic, după cum au arătat I. Bogdan şi, acum în urmă, P. P. Panaitescu.

Iată un pasaj, din care putem desprinde atît detaliile cunoscute de autor — contemporan cu faptele — , cît şi nota de panegiric şi influenţa literară a dascălului său [3]:

Тогожде лѣта и тогожде мѣсѧца, но откръвенїю божїю избрань кысть и подвижень на господство доблестъвныи и прѣмѫдрыи воинь и чюдныи Ꙗлеѯандръ[...].Єсть бо и съ единъ от сыновь приснопоминаемаго Богдана воеводи, и съкрыень бысть ꙗкоже нѣгде свѣтилникь подь спѫдомь или ꙗкоже денница пода землеѫ, и въсїа ꙗко свѣтозарнаа ѕвѣзда отъ сѣвера, и къ югоу шествїемь оустръми сѧ юношескы къ отъчьствоу си на въспрїѧтїе царства въ Молдовлахїи [...] Молдавстїи же властеле и жителе, ꙗко оуслышавше сътѣкаахѫ сѧ къ немоу и свѣтлѣ Ꙗлеѯандра въспрїимахѫ и покланѣхѫ сѧ емоу; онь же свѣтлыма очима и прѣкрасныма лицемь на въсѣхь жалостнѣ и милосръднѣ възрѣвь.

---

[1] *Cronicile...*, p.81 ; *Lit. rom. veche*, I, p. 176—177.

[2] Vezi I. Bogdan, *Vechile cronice...*, p. 90—103 *(Scrieri alese*, p. 335—346).

[3] Formulările asemănătoare le subliniem aici, ca şi în citatul precedent din Macarie.

„*În acelaşi an şi lună, după îndemnul lui Dumnezeu, a fost ales* şi ridicat *în domnie* viteazul şi preaînţeleptul oştean, *minunatul Alexandru (...). Căci este şi acesta unul din fiii în veci pomenitului Bogdan voievod şi a fost ascuns ca odinioară lumina sub obroc* ori ca luceafărul sub pămînt. Şi a strălucit ca o stea luminoasă de la miazănoapte şi, în drum către miazăzi, s-a îndreptat bărbăteşte spre patria sa pentru a lua domnia în Moldovlahia (...). Boierii moldoveni şi locuitorii, cum au auzit, au alergat spre Alexandru şi l-au primit cu bucurie şi i s-au închinat. Iar el a privit către toţi cu ochii senini şi preafrumoasă faţă, cu milă şi înduioşare."[1]

În fine, *Azarie* s-a inspirat atît din cronica dascălului său Macarie, cît şi direct din Manasses, din care a preluat pasaje întregi[2]. Acest fapt, precum şi spiritul părtinitor (Petru Şchiopul, patronul său, e ridicat în slăvi, în timp ce Despot vodă şi viteazul domn Ion Vodă, luptător pentru independenţa Moldovei, sînt prezentaţi în culori negre) scad din valoarea istorică a cronicii, nu lipsită, de altfel, de o serie de informaţii reale şi chiar unice.

El este preocupat nu numai de relatarea faptelor, ci şi de exprimarea lor într-un stil ales, de panegiric, cu „împletiri ritoriceşti", deprinse la şcoala lui Manasses, a biografilor sîrbi, a căror operă o transcrisese şi, evident, a lui Macarie, al cărui ucenic direct se declară:

До здє постижє сѫплєтєнїа рытора́ства ѡтца Макарїа. Начнѣм оубо и мы, хѹдыи того оучєникъ бывыи, Азарїа.

„Pînă aici au ajuns împletirile ritoriceşti ale părintelui Macarie. Să începem dar şi noi, care am fost smeritul lui ucenic, Azarie[3]."

Admiraţia faţă de dascălul său şi al altora, creator de şcoală literară şi istoriografică în Moldova, îşi găseşte expresie şi în portretul moral şi intelectual pe care i-l face în cuvinte proprii, în stilul panegiricelor bizantino-slave:

В лѣто .ѕѕз҃, гєн. а҃, прѣизѧщныи въ любомѫдрьцєх вышєрєчєныи єпископъ Макарїє, ѡтєць наш и оучитєль Молдавскыи,

---

[1] *Cronicile...*, p. 114; *Lit. rom. veche*, I, p. 198—199.
[2] Vezi I. Bogdan, *Letopiseţul lui Azarie*, p. 28—42 (*Scrieri alese*, p. 433—457).
[3] *Cronicile....*, p. 129; *Lit. rom. veche*, I, p. 206.

прѣподобнѣ и богоѹгоднѣ конець житїю прїѧть... Оѹвы толикаа многосвѣтлаа денница зайде... Сь оѹбо блаженство именованный штець, еще въ жити сын, многаа по Бозѣ троудолюбнѣ съдѣлова исправленїа, члобѣкъ по Христѣ имѣѧ ревност, въ наказанїе доблестъвен, въ словесех хытръ и благоискоусень и ѕѣло вѣдок аще кто инь, ꙗкоже съпослоушествоуеть о нем вышеписанное шт него лѣтописанїа сего и ина множаиша, ихже прѣдати нынѣшнемоу писанїю продлъжати сѧ слова не хощем.

„În anul 7066 (1558), ianuarie 1, alesul între înţelepţi, mai sus numitul episcop Macarie, părintele nostru şi dascălul Moldovei, şi-a dat sfîrşitul preacuvioasei şi lui Dumnezeu plăcutei sale vieţi... Vai, ce strălucitor luceafăr a apus!... Acest părinte, care a fost numit « cel fericit » încă pe cînd era în viaţă, multe isprăvi întru Dumnnezeu cu hărnicie a făcut, căci era un om cu rîvna lui Hristos, destoinic în învăţătură, meşter şi iscusit în cuvinte şi foarte ştiutor ca nimeni altul, precum mărturiseşte şi letopiseţul mai sus scris de dînsul, şi alte multe, pe care nu le cuprindem în această scriere, căci nu voim să lungim povestirea ".[1]

Cu acest cronicar se sfîrşeşte epoca istoriografiei în limba slavonă din Moldova, după care urmează în secolul următor *Letopiseţul Ţării Moldovei* al lui Grigore Ureche (n. cca 1590—1595 — m. 1647), primul cronicar original care scrie în limba română, folosind însă întreaga serie precedentă a letopiseţelor moldoveneşti [2].

Dar cu peste 20 de ani înainte [3], călugărul oltean Mihail Moxa a scris *primul cronograf* în limba română (1620) [4], rezumînd şi prelucrînd *Cronica lui Manasses* în traducere

---

[1] *Cronicile...*, p. 130—131; *Lit. rom. veche*, I, p. 208.

[2] Vezi, acum în urmă, capitolul *Grigore Ureche*, în *Istoria literaturii, române*, I, Bucureşti, 1964, p. 379—392, scris de I.C. Chiţimia (ed. a II-a 1970, p. 353—364). şi acelaşi, *Probleme de bază...*, p. 197—271.

[3] Se presupune că Ureche şi-a scris cronica, rămasă neterminată, spre sfîrşitul vieţii, în perioada cînd a fost mare vornic al Ţării de Jos (1642—1647). Cf. P. P. Panaitescu, *Introducere* la: Grigore Ureche, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, ed. a II-a, Bucureşti, 1958, p. 11.

[4] Vezi acum în urmă *Istoria literaturii române*, vol. I, p. 355—357, 359 (ed. a II-a, p. 332—336). Manuscrisului de la Moscova îi lipseşte fila de la început, deci nu ştim care era titlul cronografului. De altfel, acesta nu este terminat, neavînd o încheiere propriu-zisă, în afară de cea cu care se termină prima şi cea mai mare parte.

mediobulgară, o *Povestire pe scurt* pînă la 1425 (adică pînă la data la care merge într-o serie de texte ce premerg analele sîrbeşti), unul din letopiseţele sîrbeşti (1355—1490). şi cronica bulgară (1296—1431), descoperită de Ioan Bogdan.

După studiile lui V. Grigorovici şi B.P. Hasdeu, I. Bogdan a arătat în *Ein Beitrag*... şi într-o lucrare neterminată, rămasă în manuscris, *Manase ca izvor a*[*l*] *lui Moxa*[1], modul în care, traducînd, călugărul oltean a prelucrat şi a selectat datele din originale. Mai mult, în acelaşi volum manuscris al său, cele trei texte publicate în *Ein Beitrag*... sînt însoţite de pasajele care coincid din Moxa, după ediţia lui Hasdeu, completată cu două pasaje omise de Tocilescu la copiere (Bogdan îşi colaţionase tot textul la Moscova, constatînd o serie de inexactităţi, cf. mss. rom. nr. 5248)[2]. Fără să cunoască aceste cercetări, Margareta Ştefănescu a reluat această problemă într-o comunicare prezentată în 1927[3], în care a adus o serie de exemple edificatoare.

Acest cronograf — cunoscut astăzi şi din două copii incomplete, păstrate la Biblioteca regională din Craiova[4] şi la Biblioteca centrală universitară din Iaşi[5] — este valoros în primul rînd prin faptul că face trecerea de la istoriografia în limba slavonă la cea în limba română, dînd şi unele ştiri din istoria patriei, fie preluate din cronicile slavone, fie introduse de autorul său. Spre exemplificare, vom cita mai întîi un scurt pasaj din *cronica bulgară* paralel cu textul din Moxa, pentru a observa corespondenţele şi gradul de prelucrare:

Cronica bulgară	*Moxa*
И не по мноѕ(ѣ)хь дьнехь пакы въздвиже сѧ много	„De-acii se rădică Baiazit cu turcii spre rumâni,

[1] B.A.R., mss. rom. nr. 5214, f. 1—8 şi 150, reprodusă în *Scrieri alese*, p. 627—633.

[2] Detalii, în studiul nostru introductiv la *Scrierile alese* ale lui Ioan Bogdan, p. 78—79.

[3] *Cronica lui Manasses şi literatura romăno-slavă şi română veche*, în *Arhiva*, XXXIV, 1927, nr. 3—4 (extras). Vezi, de asemenea, studiul introductiv al lui N. Simache şi Tr. Cristescu la : *Cronograful lui Mihail Moxa*, transcris şi adnotat..., Buzău, 1942.

[4] Vezi C. Nicolaescu-Plopşor, *Hronograful lui Moxa*, în *Oltenia*, IV, 1943, p.128 ; *Istoria literaturii române*, I, ed.2, Bucureşti, 1970, p.332—335.

[5] Vezi nota 3 de la p. 122.

множєство тγркїа, поидошѫ на влахь при Мирчѣ воєводѣ и съразишѫ бои вєлик, ꙗкожє ѹбо тѹркомь мноѕѣмь избранными пасти сѧ оть силныхь и оть христїанстїихь господахь, вь нихь жє бѣшє Константїнь Дра[га]шєвичь и Марко Кралєвичь, и толико съломлєно бысть копїи бєсчислънно множство, ибо въздѹхѹ нє мощи зрѣти сѧ оть множства стрѣль, рѣцѣ жє тои кръвавѣ потєщи оть множства трѹпєи чловѣчьскыхь, ꙗкожє и самомѹ Баазитоѹ ѹ-страшити сѧ и побѣщи; обачє нѣкоєго оть властєль постави владати зємлєѭ, Мирчѣ жє побѣгнѫ на Ѫгръскѫѧ странѫ[1].

deci se loviră cu Mircea voevod. Şi fu războı mare [la Rovine, 1394], cîtu se întuneca de nu se vedea văzduhul de mulţimea săgetélor, şi mai pierdu Baiazit oastea lui cu totul, *iară paşii şi voevozii periră toţi*[2]. Atunce peri Constantin Dragovici şi Marco Cralevici. Aşa de se vărsa sînge mult, cît era văile crunte, deci se spăre Baiazit şi fugi de trecu Dunărea".[3]

[1] *Ein Beitrag*..., p. 530.

[2] Aceste cuvinte sînt adăugate de Moxa (cf. *Ist. lit. rom.*, I, ed. 2, p. 334).

[3] *Cronograful*, f. 146r—v (cităm după ediţia ce o pregătim, pe baza manuscrisului de la Moscova). Acest pasaj îl găsim transpus, cum se ştie, magistral în *Scrisoarea III* a lui Eminescu:

Şi abia plecă bătrînul... Ce mai freamăt, ce mai zbucium!
Codrul clocoti de zgomot şi de arme şi de bucium,
Iar la poala lui cea verde mii de capete pletoase,
Mii de coifuri lucitoare ies din umbra-ntunecoasă;
Călăreţii împlu cîmpul şi roiesc după un semn
Şi în caii lor sălbatici bat cu scările de lemn,
Pe copite iau în fugă faţa negrului pămînt,
Lănci scînteie lungi în soare, arcuri se întind în vînt,
Şi ca nouri de aramă şi ca ropotul de grindeni,
Orizonu-ntunecîndu-l, vin săgeţi de pretutindeni
Vîjiind ca vijelia şi ca plesnetul de ploaie...
Urlă cîmpul şi de tropot şi de strigăt de bătaie.
În zadar striga-mpăratul ca şi leul în turbare,
Umbra morţii se întinde tot mai mare şi mai mare.
. . . .
Acea grindin-oţelită în spre Dunăre o mînă,
Iar în urma lor se-ntinde falnic armia română.

Vezi E. Turdeanu, *La littérature bulgare du XIVe siècle et sa diffusion dans les Pays Roumains*, Paris, 1947, p.32, 162—163. Asupra altor surse

Ultima frază din *Cronica bulgară* e suprimată de Moxa în acest pasaj; în schimb, la descrierea luptei de la Nicopole (1396), el adaugă, pe baza tradiției interne, că a participat și „Mircea voievod cu rumânii", ceea ce nu apare în textul slavon [1].

Dar iată, de altfel, toate pasajele din acest cronograf referitoare la români, în afară de cele cîteva comparații cu situația din țara noastră presărate în text [2]:

Moxa	*Izvoarele slavoane*
1) „Pre acea vréme ucise și Șușman, domnul șcheilor, pre Dan voevod, domnul romănesc" (f. 145v—146r)[3].	1) Шишмань царь блъгрскы оубить Дана воеводѫ, брата Мирчѣ воеводѣ, въ лѣто .ѕцв. [6902, resp. 1393], мѣсѧца септемврїа .кг. (Data e greșită, trebuie 1386, *Cron. bulg.*, în *Ein Beitrag...*; p. 530, notă: e o glosă).
2) Pasajul citat mai sus despre lupta de la Rovine (f. 146 r-v).	
3) „6905 [1397]. Jicmon, craiul unguresc, adună tuată tăriia despre apus: domnii, voevozii, (...), *Mircea voevod cu rumânii*" (prop. subl. adăugată de Moxa; f. 146v).	3B) въздвиже сѧ ѫгрьскы краль Жигмонть въ лѣто .ѕцє [6905=1397], събравъ [въ]сѧ силѫ западнѫѧ, рыгы, глаголѧ кнѧѕѧ же и властеле (...) (*ibidem*).
4) „Pre acéia vréme se rădică Musia [1411—1413] cu rumânii și cu șchéii și	4) Textul românesc combină mai multe știri din letopisețele sîrbești, modificînd

istorice ale lui Eminescu în această *Scrisoare*, vezi comentariul lui Perpessicius la *Opere*, II, București, 1943, p. 290, și *Opere alese*, I, București, 1964, p. 348—349.

[1] *Ist. lit. rom.*, I. ed. a II-a, p. 335.

[2] Observăm însă că, la Traian, călugărul nu știe nimic de ocuparea Daciei de către romani și deci nu introduce nimic de la sine. Ba, mai mult în timp ce Manasses scrie: Сън [Траиан] гетскыѧ смѣри непрѣклон'ныѧ выѧ „Acesta [Traian] umilin eînduplecatele grumazuri ale *geților*" (ed. Bogdan, p. 87; cf. Margareta Ștefănescu, *op. cit.*, p. 13), Moxa confundă pe гетскыѧ cu египетскыѧ (sau manuscrisul slavon pe care l-a folosit avea cuvîntul deformat) și traduce: „Acesta plecă cerbicea eghipténilor" (f. 44r).

[3] Această știre apare în *Let. cantacuzinesc*, ed. cit., p. 3 (cu data schimbată în 6854, resp. 1356).

Stefan dispot cu sîrbii, de se duseră la Țarigrad să se lovască cu Țalapie să dobîndească Țarigradul. Și féceră războiu mare den afară de cetate, la Cosmida, și fu biruit Țalapie, și mulți turci periră cu dînsul". (f. 151r-v).

pe alocuri datele (Stojan. 223). Adaosul despre români aparține lui Moxa.

5) „Ani 6926 [1418, data e exactă], muri Mircea voevod, domnul rumânesc" (f. 151v).

5) Тожде лѣто [.҂ѕцкѕ]. прѣстави сѧ великы воевода оугровлахїискы Іоаннь Мирча, генꙋарїа .л҃а.

(*Ein Beitrag*, p. 521; Stojanović, p. 224).

6) „Ani 6950 [1442], ucise Iancul voevod pre Mezit-beg în Țara Rumânească. Și iară, al doile an, s-au lovit Iancul voevod cu turcii în Țara Rumânească, la Ialovniță, și-i birui; și periră atunce turci mulți, fără număr" (f. 152r.)

6) Въ лѣто .҂ѕц҃н. оуби Јинкоулль (воевода) Мезить-Бега на Власѣхь (на Влашкои Земли).

(*Ein Beitrag*, p. 522; Stojanović, p. 232).

Вѣ лѣто .҂ѕц҃нд. [...] разби Јинкꙋль Башꙋ на Влашкои Земли, на Јаловницѣ.

(*Ibid.*; *ibid.*).

7) „Și la anul [adică în 1449] se lovi Murat cu Iancul voevod la Cosova, și pieri Iancul[1]; deci dobîndiră turcii Cosovul" (f. 152v—153r).

7) В лѣто .҂ѕ҃ц҃нз. разби Мꙋрать царь Јанкꙋла на Косовꙋ охтомврїа .и҃.

(*Ibid.*, p. 523; *ibid.*, p.236).

8) „Iară cînd veniră întîiu la Calipoli [turcii], ei au fost ani 6867 [1359]. Atunce s-au început a se descăleca Țara Moldovei"[2] (f. 154r).

8) ѡт толѣ произволенїем божїемь нача сѧ Молдавскаа земли [...] Въ тожде лѣто [.҂ѕ҃ѡ҃ѯз.] тоурци прѣидошѧ Калиполе [...]

[1] Iancu n-a murit atunci, ci în 1456. Moxa însuși revine mai jos asupra lui.

[2] De fapt, 1352. Această știre apare și în unele còpii ale *Let. cant.* (ed. cit., p.3, note).

(*Cronica sîrbo-mold.*, în *Cronicile*..., p. 189; Cf. *Ein Beitrag*, 520; Stojanović, 206—207).

9) „Şi de-acii purcése Mahamet la Belgrad [1455], ca să-l dobîndească, şi se lovi cu Iancul, şi birui Iancul pre Mahamet cu cristoşii [slavon. крьстѹши, magh. *keresztes* „cruciat“], deci se turnă Mahamet ruşinat” (f. 354v).

9) В лѣто .҂ѕ҃ц҃ѯ҃д [...] Їнкѹль разби цара Мехмедь бега подь Белградомь с кр҄ьстѹши.

(*Ein Beitrag*, 523; Stojanović, p. 230).

10) „Ani 6983 [1475], tremése Mahamet oşti mari spre Ştefan voevod, la Ţara Moldovei, şi periră atunce turci mulţi, fără număr. Şi iară, ani 6984 [1476], se sculă însuşi Mahamet cu oşti mari spre Moldova, *şi se loviră de faţă la Valea Albă*, şi biruiră atunce turcii, *deci féceră rău mare moldovenilor*.“ (f. 155v—156r).

10) Въ лѣто .҂ѕ҃ц҃п҃в. [...] ѹби га [Башѹ] Стефань воевода молдавскї на своѫ землю.

(*Ein Beitrag*, 524; Stojanović, 249).

Въ лѣто .҂ѕ҃ц҃п҃д. ходї царь Мехмедь на Стефана воеводѹ молдавскаго и разби га

(*Ein Beitrag*, 524; Stojanović, 250—251. Indicarea exactă a locului şi ultima propoziţie sînt adăugate de Moxa).

11) „Deci se sculă Baiazit întîiu [urcase pe tron în 1481] la Chiliia şi la Cetatea Albă, de le luo de la Stefan voievod” (f. 156r).

11) Въ лѣто .҂ѕ҃ц҃ч҃а ходи царь Баязить на градови Стефана воеводы молдавскаго, на Келїю и Белградь и прїими ихь.

(*Ein Beitrag*, 525; Stojanović, 254).

Aşadar, cu cîteva mici modificări şi adaosuri, toate aceste pasaje se dovedesc a fi luate din cronica bulgară şi letopiseţele sîrbeşti. Am văzut că unele dintre ele apar şi în *Let. Cantacuzinesc*, ceea ce confirmă încă o dată utilizarea mai largă în Ţara Românească a istoriografiei sud-slave.

După Moxa, intrăm într-o nouă epocă a istoriografiei românești.

Pe de o parte, se traduc în românește cronografe direct din greacă (cel al lui Dorothei al Monembaziei [1], copiat în Moldova la 1588, tradus mai tîrziu în română; cel al lui Cigala, apărut în 1637, tradus pe la mijlocul sec. al XVII-lea de Pătrașco Danovici [2] și a doua oară de mitropolitul Dosoftei [3], precum și varianta combinată din acestea două) și din rusă [4], pentru a satisface cerințele de informare în domeniul istoriei universale, iar pe de altă parte, o dată cu Ureche, începe istoriografia românească în limba națională, istoriografie de orientare umanistă.

În sec. al XVII-lea dezvoltarea acestei istoriografii se face sub semnul unei ample reînnoiri a orizonturilor și a posibilităților de informare: descoperirea și larga utilizare a istoriografiei umaniste europene, în special polone, de către cronicarii moldoveni Grigore Ureche și Miron Costin, a celei clasice — latine și grecești — și a celei vest-europene de către stolnicul Constantin Cantacuzino determină un mare salt în acest domeniu atît de important al culturii noastre vechi. Temelia acestei istoriografii, izvoarele interne rămîn însă vechile cronici în limba slavonă, care constituie una din cele mai de seamă realizări originale ale cărturarilor români din sec. al XV-lea și al XVI-lea și care prin știrile oferite au intrat în țesătura noilor scrieri istorice în limba română din sec. al XVII-lea. Apărute în cadrul ariei de cultură sud-est europeană, vechile letopisețe românești s-au dezvoltat, după cum am văzut, ca lucrări originale, care nu sînt mai prejos decît modelele lor bizantine și slave.

---

[1] Cf. Demostene Russo, *Studii istorice greco-române*, t.I, p.51—100; N. Cartojan, *Ist. lit. rom. vechi*, II, p. 136—138; *Ist. lit. rom.*, I, p. 503—511 (ed. a II-a, p. 463—469).

[2] Cf. Iulian Ștefănescu, *Cronografele românești: tipul Danovici*, în volumul *Opere istorice*, București, 1942.

[3] Cf. Al. Elian, *Dosoftei, poet laic*, în «*Contemporanul*», 1967, nr.21.

[4] Cf. D. Strungaru, *Cel mai vechi cronograf românesc de proveniență rusă*, în *Rsl*, X, 1964, p. 89—99; Idem, *Cronografele românești de proveniență rusă*, în *Omagiu lui P. Constantinescu-Iași*, București, 1965, p. 363—368.

IMPORTANŢA POLITICĂ ŞI LITERARĂ A CORESPONDEŢEI LUI ŞTEFAN CEL MARE CU VENEŢIA

Veneţia, ca şi alte oraşe italiene, printre care, în primul rînd, Roma şi Milano, au păstrat pînă astăzi mărturii preţioase ale uneia din cele mai însemnate epoci din istoria Ţărilor Române, marcată de puternica personalitate a lui Ştefan cel Mare (1457—1504), care a întreţinut strînse relaţii politice cu Republica Veneţiană.

Au trecut aproape o sută de ani de cînd cea mai mare parte a acestor documente au fost descoperite (în 1873) de cunoscutul naturalist, istoric şi diplomat român C. Esarcu, unul din promotorii dezvoltării relaţiilor politice şi culturale româno-italiene în a doua jumătate a secolului al XIX-lea [1].

---

[1] Vezi C. Esarcu, *Documente istorice descoperite în arhivele Italiei*. Conferinţă publică ţinută în seara de 8 aprilie 1878 (Ateneul Român), Bucureşti, 1878 (extras din *Globul*, p. 7). Aceste documente au fost publicate de el astfel: *Ştefan cel Mare. Documente inedite din arhivele Veneţiei*, în *Columna lui Traian*, IV, 1873, nr.12, p.227—232, nr.13, p. 235—240, şi nr. 14, p. 249—254, reproduse în broşura *Ştefan cel Mare. Documente descoperite în arhivele Veneţiei*, Bucureşti, 1874, 104 p.; *O relaţiune contimporană inedită despre Ştefan cel Mare, 1476, din Biblioteca Marciană din Veneţia*, în *Columna lui Traian*, VII, 1876, august, p. 376—380; *Documente inedite din Biblioteca Ambrosiană de la Milan, relative la victoria lui Ştefan cel Mare de la Racova, 1475*, ibidem, VII, 1871, sept., p. 420—425; *Scrisoarea inedită a şahului Persiei Uzun-Hasan către Ştefan cel Mare*, ibidem, VII, 1871, oct., p. 464—466; *Document din arhivele* dei Frari *din Venezia*, în *Arhiva*, Iaşi, IV, 1893, nr. 3 şi 4, p.203—204. (Vezi şi A.D. Xenopol, *Un nou document veneţian privitor la Ştefan cel Mare*, ibidem XVIII, 1907, nr. 7—8, p. 364). În afară de cunoscuta colecţie maghiară *Monumenta Hungariae Historica*, secţia VI, fasc. II (*Acta extera*, vol. V), Budapesta, 1877, şi fasc. IV (*Acta*

De atunci, ele au intrat în circuitul ştiinţific, permiţînd o mult mai bogată şi mai nuanţată reconstituire a frămîntatei, dar plinei de glorie epoci a lui Ştefan cel Mare, în particular a raporturilor pe care el le-a avut cu Papa şi cu Senatul venețian. Primul care a folosit aceste documente a fost C. Esarcu

---

extera, vol. VII), Budapesta, 1878, care a publicat cam în acelaşi timp o parte din documentele ce ne interesează aici, precum şi de ediţia *Diarii di Marin Sanudo*, t. IV—V, Veneţia, 1880—1881, şi de publicaţii ale actelor Vaticanului, utilizate apoi în colecţia *Hurmuzaki* (vezi şi : Virgilio Maxim, *I Romeni e la Santa Sede nel secolo XV*, Vaticano, 1940, passim ; Adriana Kiseleff, *Comorile Vaticanului şi istoria poporului român*, în *Tribuna*, serie nouă, anul XII, 1968, nr.21, p.8), după C. Esarcu au mai publicat documente referitoare la relaţiile lui Ştefan cel Mare cu Italia : I. Bianu, *Ştefan cel Mare. Cîteva documente din Arhivul de Stat de la Milan*, în *Columna lui Traian* nouă serie, IV, 1883, nr. 1—2, p.30—47; E. de Hurmuzaki (şi colaboratorii acestei colecţii), *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. II, partea I, *1451—1575*, Bucureşti, 1891; vol. II, partea II, *1451—1510* (culese, adnotate şi publicate de Nic. Densusianu), Bucureşti, 1891; vol. VIII, *1376—1650*, Bucureşti, 1894; N. Iorga, *Acte şi fragmente cu privire la istoria românilor, adunate din depozitele de manuscrise ale Apusului*, vol. III, Bucureşti, 1897; Idem, *Studii istorice asupra Chiliei şi Cetăţii Albe*, Bucureşti, 1899; Idem, *Studii şi documente cu privire la istoria românilor*, vol. XVI, Bucureşti, 1909; Idem, *Veneţia şi Marea Neagră*. III. *Originea legăturilor cu Ştefan cel Mare şi mediul politic al dezvoltării lor*, extras din *A.A.R.*, Seria a II-a, t.XXXVII, 1914—1915, Mem. Secţ. ist., p. 1—76; Idem, *Cinci conferinţe despre Veneţia*, Vălenii de Munte, 1926, dintre care trei au fost reproduse în *Scrieri despre artă*, Bucureşti, 1968, p.295—343 (vezi, în special, *În ce stă frumuseţea Veneţiei*, p. 295—319; vezi şi volumul marelui istoric referitor la o epocă ulterioară : *Ospiti Romeni in Venezia. 1570—1610*, Bucureşti, 1932) ; I. Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare*, vol. II, Bucureşti, 1913 (ediţie fundamentală) ; I. C. Filitti, *Din arhivele Vaticanului*. I. *Documente privitoare la episcopatele catolice din Principate*, Bucureşti, 1913 (extras din *Revista catolică*, 1913 şi 1914) ; P. P. Panaitescu, *Ştiri veneţiene contemporane asupra bătăliei de la Baia*, în *Revista istorică*, VIII, 1922, nr. 1—3, p. 47—50, şi alţii. Vezi : *Ştefan cel Mare. 500 de ani de la înscăunarea sa ca domn al Moldovei*. Studiu de dr. Horia Bratu. Bibliografia de Daniela Bratu, Bucureşti, 1957 ; Ş. Papacostea, *Bibliografia istorică a epocii lui Ştefan cel Mare*, în *Cultura moldovenească în timpul lui Ştefan cel Mare*. Culegere de studii îngrijită de M. Berza, Bucureşti, Ed. Academiei, 1964, p. 641—675; Mircea Maliţa, *Dialogul dintre Suceava şi Veneţia în timpul lui Ştefan cel Mare*, în vol: Virgil Cîndea, Dinu C. Giurescu, Mircea Maliţa, *Pagini din trecutul diplomaţiei româneşti*, Bucureşti, 1966, p 88—99; Al. Balaci, *Cinci secole de raporturi culturale italo-române*, în *Studii italiene*, vol. IV, Bucureşti, 1968, p. 5—20; Mircea Maliţa, *Diplomaţia. Şcoli şi instituţii*, Bucureşti, 1970, p. 395—396.

însuşi [1], apoi B. P. Hasdeu [2], A. D. Xenopol [3], N. Iorga [4], I. Bogdan [5], D. Onciul [6], P. Cancel [9], I. Ursu [8], P. P. Panaitescu [9], C. C. Giurescu [10], E. Turdeanu [11], B. T. Câmpina şi M. Berza [12], E. Stănescu [13], Ş. Papacostea [14], Miron Constantinescu, Constantin Daicoviciu, Ştefan Pascu şi colabora-

---

[1] Vezi, în special, conferinţa sa citată în nota precedentă, *Documente istorice descoperite în arhivele Italiei* (1878).

[2] *Ştefan cel Mare şi Italia*, în *Columna lui Traian* IV, 1873, nr. 12, p. 225—227, reprodus în broşura lui C. Esarcu, *Ştefan cel Mare*... (1874), p. 5—15; *Notiţă despre relaţiunea contimporană despre Ştefan cel Mare descoperită de* C. *Esarcu*, în *Columna lui Traian*, VII, 1876, august, p. 381—382.

[3] *Istoria românilor*, vol. IV, ed. a III-a, Bucureşti, 1927, p. 11—133.

[4] *Istoria lui Ştefan cel Mare*, Bucureşti, 1904 (două tiraje, dintre care unul de lux, adnotat), reeditată recent, cu un *Cuvînt înainte* de M. Berza (Bucureşti, 1966); *Istoria românilor*, vol. IV, Bucureşti, 1937, cartea a II-a : *Ştefan cel Mare ca apărător al Răsăritului creştin*, p. 123—252, şi alte lucrări.

[5] În afară de ediţia de documente citată : *Luptele românilor cu turcii. Cultura veche română*. Două conferinţe..., Bucureşti, 1898; *Discursul d-lui I. Bogdan*... pronunţat la serbarea din Bucureşti la 2 iulie 1904, în *Acte şi discursuri de la Serbarea pomenirii lui Ştefan cel Mare* (Ministerul Cultelor şi Instrucţiunii Publice), Bucureşti, 1905, p. 31—41. (Acelaşi text în: N. Iorga, *Pomenirea lui Ştefan cel Mare*, Bucureşti, 1905, p. 31—41.)

[6] *Ştefan cel Mare şi Mihai Viteazul*. Două cuvîntări comemorative, Bucureşti, 1904; *Discursul domnului Dimitrie Onciul*..., pronunţat la serbarea de la Putna, în 3 iulie 1904, în *Acte şi discursuri*..., p. 77—103.

[7] *Data epistoliei lui Uzun-Hasan către Ştefan cel Mare şi misiunea lui Isak-beg. Parte din „Relaţiile lui Ştefan cel Mare cu Roma, Veneţia şi Genua"*, Bucureşti, 1912.

[8] *Ştefan cel Mare, domn al Moldovei de la 12 aprilie 1457 pînă la 2 iulie 1504*, Bucureşti, 1925.

[9] *Contribuţii la istoria lui Ştefan cel Mare*, Bucureşti, 1934 (extras din A.A.R., Mem. Secţ. ist., Seria a III-a, t. XIV); *Les chroniques slaves de Moldavie au XV siècle*, în *Romanoslavica*, I, 1958, p. 146—168.

[10] *Istoria românilor*, vol. II, partea I, ed. a IV-a, Bucureşti, 1943, p. 52—116; *Tîrguri sau oraşe şi cetăţi moldovene*, Bucureşti, 1967. Vezi acum, în urmă, şi: C.C. Giurescu şi Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor*, Bucureşti, Ed. Albatros, 1971, p. 311—314

[11] *Manuscrise slave din timpul lui Ştefan cel Mare*, în *Cercetări literare*, V, 1943, p. 99—240 + XIII pl.; *Ştefan cel Mare*, Paris, 1954; *L'activité littéraire en Moldavie a l'époque d'Étienne le Grand (1457—1504)*, extras din *Revue d'études roumaines*, V, VI, 1960, p.21—66 + II pl.

[12] B. T. Câmpina, *Ideile călăuzitoare ale politicii lui Ştefan cel Mare*, în *Studii*, X, 1957, nr 4, p.57—67; B. T. Câmpina şi M. Berza, *Lupta antiotomană şi pentru centralizarea statului în vremea lui Ştefan cel Mare (1475—1504)*, în *Istoria României*, vol.II, Bucureşti, Ed. Acad., 1962, p. 488—553.

[13] *Cultura scrisă moldovenească în vremea lui Ştefan cel Mare*, în vol. colectiv *Cultura moldovenească*..., citat mai sus, p. 9—45.

[14] *Venise et les Pays Roumains au Moyen-Age*, comunicare prezentată la Congresul de la Veneţia, 1—5 iunie 1968.

torii [1], A. Oţetea împreună cu colectivul său [2] şi alţii, iar în domeniul creaţiei literare, Barbu Delavrancea, Mihail Sadoveanu şi acum, în urmă, Paul Anghel.

Faptele la care se referă aceste documente — fie că sînt emanate din cancelaria lui Ştefan cel Mare, fie că reprezintă acte şi scrisori ale Papei, ale Senatului venețian, ale secretarilor şi ambasadorilor săi şi alte altor oameni politici italieni — sînt astăzi, în genere, cunoscute, datorită numeroaselor cercetări, dintre care unele au fost menţionate, în notele precedente. Dar, dacă istoricii au folosit documentele respective într-o largă măsură pentru a reliefa figura lui Ştefan cel Mare, rolul jucat de el în coaliţia antiotomană, în schimb, istoricii gîndirii politice româneşti şi istorici literari au acordat mai puţină atenţie celor trei documente emanate din cancelaria lui Ştefan cel Mare, de o însemnătate capitală pentru definirea ideologiei româneşti din a doua jumătate a secolului al XV-lea: scrisoarea lui Ştefan cel Mare către Papa Sixt IV, trimisă din tabăra de la Vaslui, la 25 noiembrie 1474 [3]; scrisoarea circulară a marelui domn, adresată principilor creştini — printre care şi dogelui Veneţiei, din Suceava, la 25 ianuarie 1475 [4] şi, în sfîrşit, solia sa către dogele Veneţiei

---

[1] *Istoria României. Compendiu*, Bucureşti, EDP, 1969, p. 167.

[2] *Istoria poporului român*, Bucureşti, Ed. Şt., 1970, p. 146.

[3] Dată la iveală de C. Esarcu, în *Ştefan cel Mare*, p. 23—24 (iniţial în *Columna lui Traian*, IV, 1873), după o copie aparţinînd Bibliotecii Marciane din Veneţia *(Epistolae variorum ad Sixtum IV, Innocentium VIII et Alexandrum VI*, Vol. I, Lat. cl. X. Cod. no. CLXXV, f.70), şi reprodusă în Hurmuzaki, *Documente...*, II, 2, p. 224—225, iar apoi de I. Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare*, II, p. 318—319.

[4] Păstrată în trei còpii diferite după o traducere mai veche italiană: două aflate în Biblioteca Ambrosiană din Milano (în cutia *Sezione storica — militare — guerre — Turchia*), publicate pe două coloane de C. Esarcu, în *Documente inedite din Biblioteca Ambrosiană de la Milan...* (*Columna lui Traian*", VII, 1876, sept., p. 420—422), a doua fiind mai completă (I. Bianu afirmă, în *Ştefan cel Mare..., Columna lui Traian*, nouă serie, IV, 1883, nr. 1—2, p.31, că o astfel de cutie nu se află la Biblioteca Ambrosiană, ci la Arhiva de Stat din Milano; se pare însă că el n-a văzut cele două còpii); o a treia copie, păstrată în Biblioteca Marciană din Veneţia, a fost publicată în *Monumenta Hungariae Historica*, secţia VI, fasc. II *(Acta Extera*, vol. V), Budapesta, 1877, p. 301—302. În sfîrşit, aceeaşi scrisoare s-a păstrat într-o traducere germană incompletă din sec. al XV-lea, aflată într-un manuscris al Bibliotecii de Stat din Viena, şi a fost publicată de N. Iorga, în *Acte şi fragmente*, III, p. 91—92. Din această traducere Iacob Unrest a împrumutat, poate după un intermediar, numele paşilor turci care

Andrea Vendramin şi Senatul venețian, expusă la 8 mai 1477 de unchiul doamnei Maria din Mangop, Ioan Țamblac Paleologul [1].

Dacă prima dintre acestea, scrisă în limba latină, reprezintă un important document diplomatic, trimis Papei prin solul venețian Paolo Ogniben, document în care Ştefan solicită ajutorul celui care era considerat căpetenia lumii creştine în lupta împotriva feudalismului cotropitor otoman şi subliniază, în acelaşi timp, rolul pe care Ştefan şi-l asuma nu numai pentru apărarea patriei sale, ci şi a întregii „creştinătăţi", în schimb, celelalte două, păstrate în traducere italiană (prima, şi într-o traducere parţială germană), sînt nu numai simple documente diplomatice, ci în acelaşi timp texte de o însemnătate literară deosebită, aparţinînd „publicisticii" şi oratoriei româneşti vechi. Ele sînt — împreună cu o scrisoare similară, în limba latină, adresată de Vlad Ţepeş lui Matei Corvin, la 11 februarie 1462 [2] — primele texte de acest

---

au luat parte la lupta de la Vaslui, în *Chronicon Austriacum*, editat la Braunschweig, 1724, p. 527 şi urm.; pasajul e reprodus de Iorga, *op. cit.*, p. 96 şi urm. Despre această scrisoare circulară, Iacob Bonarelli scria din Cremona, la 14 aprilie 1475 (deci la mai puţin de trei luni de la emitere), ducelui de Milan, Galeazzo-Maria Sforza: „Novamente, d'Ancona hò ricevuto littere et in quelle incluxa una copia d'una lettera del capitaneo generale... chiamato Stefano Voyvoda, *directiva a tutti le principi christiani* (subl.n.), pur la rotta del Turcho. La quale copia mando qua incluxa a la Vostra Excellentissima Signoria..." (*Ibidem*, p. 54—55).

[1] Textul soliei s-a păstrat în traducere italiană în Arhivele de Stat din Veneţia (în cadrul *Deliberazioni secrete del Senato*, Reg. 28, c.13), cu indicaţia că s-a tradus „de greco". A fost publicat, împreună cu răspunsul Senatului, de C. Esarcu, în broşura *Ştefan cel Mare*, p. 12—68 (iniţial, în *Columna*..., IV, 1873), iar apoi în Hurmuzaki, *Documente*..., VIII,p. 23—25, şi de I. Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare*, II, p. 342—351. Asupra solului vezi N. Iorga, *Unchiul lui Ştefan cel Mare*, în *Revista istorică*, V, 1919, 11—12, p. 367—370; Idem, *Istoria românilor*, IV, p. 190—191.

[2] Copia acestei scrisori a fost descoperită de N. Iorga între hîrtiile medicului, istoricului şi geografului german Hartmann Schedel, păstrate în Biblioteca de Stat din München (nr. 19—648, f.69v şi urm.) şi a fost publicată, cu un comentariu şi note, de I. Bogdan, în cartea sa *Vlad Ţepeş şi naraţiunile germane şi ruseşti asupra lui. Studiu critic.*, Bucureşti, 1896, p. 76—82; traducerea românească a fost dată de N. Iorga, în *Scrisori de boieri, scrisori de domni*, ed. a III-a, Vălenii-de-Munte, 1932, p. 163—167, de unde e reprodusă, cu unele corectări în *Literatura română veche (1402—1647)*. Introducere, ediţie îngrijită şi note de G. Mihăilă şi Dan Zamfirescu, vol. I, Bucureşti, Ed. Tineretului, 1969, p. 42—45.

fel în cultura Țărilor Române. Într-adevăr, celebrele *Învățături ale lui Neagoe Basarab*, cea mai însemnată operă literară și ideologic-politică românească veche în limba slavonă [1], sînt posterioare acestor scrisori, datînd din al doilea deceniu al sec. al XVI-lea [2].

Ioan Bogdan, care a dat o versiune românească a ambelor documente cît mai apropiată de originalele pierdute — dictate desigur de Ștefan cel Mare în limba română, asemenea actului omagial de la Colomeia din 16 septembrie 1485 [3], și scrise, primul, probabil, în latină și al doilea în greacă — a subliniat, vorbind despre scrisoarea din 25 ianuarie 1475, că este „remarcabilă din toate punctele de vedere" [4], așadar, și ideologic și literar, ceea ce se poate spune cu aceeași îndreptățire și despre solia din 1477. Din punct de vedere ideologic și politic, aceste două scrisori au fost analizate în anii din urmă de B. T. Câmpina, M. Berza și E. Stănescu [5]. Dar, prin stilul

---

[1] Vezi, acum în urmă, ediția : *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie* (București, 1970 și 1971).

[2] De aceea este suprinzător faptul că *Istoria gîndirii sociale și filozofice în România* (red. resp. acad. C. I. Gulian, București, Ed. Acad., 1964) nu le comentează, iar *Antologia gîndirii românești. Secolele XV—XIX* (vol.I—II, red. resp. acad. C. I. Gulian, București, Ed. Politică, 1967) nu le reproduce, după cum nu le-au reprodus pînă acum nici crestomațiile de literatură română veche, dacă nu vom socoti cartea lui N. Iorga, *Scrisori de boieri scrisori de domni* (ed. a III-a, Vălenii de Munte, 1932, p. 169—173), care însă urmărea alte scopuri. C. C. Giurescu spusese mai de mult că scrisoarea din 25 ianuarie 1475, pe care o reproduce integral în *Istoria românilor* (vol. II, partea I, ed. a III-a București, 1943, p. 65—66), „ar trebui să figureze la locul de cinste în toate cărțile de cetire și de istorie ale tineretului nostru", ceea ce se poate spune evident, și despre solia către Senatul venețian din 8 mai 1477. Vezi, acum în urmă, antologia citată mai sus, *Literatura română veche*, vol. I, p. 46—53, unde se reproduc aceste texte (în traducere românească), și George Ivașcu, *Istoria literaturii române*, 1, București, 1969, p. 72.

[3] După cum a dovedit indubitabil prof. I. C. Chițimia, în *Cele mai vechi urme de limbă românească*, în *Romănoslavica*, I, nr. 1, Praga, 1948, p. 117—127. Se știe că traducerea latină contemporană efectuată de secretarul regelui polon are mențiunea : „hec inscripcio ex valachico in latinum versa est, sed rex ruthenica lingua scriptam accepit" (I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol. II, p. 373).

[4] *Ibidem*, II, p. 321.

[5] B. T. Cîmpina, *Ideile călăuzitoare ale politicii lui Ștefan cel Mare*, în *Studii*, X, 1957, nr 4, p. 57—67 ; B. T. Cîmpina și M. Berza, *cap. cit.* din *Istoria României*, II, p. 511—526 ; E. Stănescu, *Cultura scrisă moldovenească*, p. 17—19, 37—41.

lor îngrijit, aşa cum rezultă din traducerile italiene păstrate, prin elevaţia gîndirii şi relatarea patetică a unor evenimente cruciale din istoria Moldovei — ceea ce le apropie de cronica scrisă la curtea lui Ştefan cel Mare, aşadar de proza istorică medievală — aceste două texte pot fi încadrate în acelaşi timp şi în literatură, în sensul larg al noţiunii, care pentru epoca respectivă cuprinde şi genul „oratoric". Ele constituie, aşa cum spunea B. P. Hasdeu acum o sută de ani despre o altă solie — aceea a lui Ştefăniţă Vodă, nepotul lui Ştefan cel Mare, adresată regelui polon în 1523 — un „preţios monument al elocinţei politice a străbunilor noştri"[1].

În prima dintre ele, adresîndu-se principilor Europei, Ştefan cel Mare relatează mai întîi, în stil de cronică, bătălia de la Vaslui din 10 ianuarie 1475 (de la care trecuseră doar două săptămîni), cînd armata moldovenească, formată mai ales din ţărani, chemaţi să-şi apere patria, a biruit pe cotropitorii turci, ce veniseră, într-un număr mai mult decît dublu (120.000), să supună şi să pîrjolească Ţara Moldovei:

„Auzind noi acestea, am luat cu toţii sabia în mînă şi, cu ajutorul Dumnezeului nostru atotputernic, am mers împotriva duşmanilor creştinătăţii, i-am biruit şi i-am călcat în picioare şi pe toţi i-am trecut sub ascuţişul săbiei; pentru care lucru lăudat să fie Dumnezeul nostru"[2].

Aproape în acelaşi fel acest eveniment este relatat în *Letopiseţul de cînd s-a început Ţara Moldovei*, scris în limba slavonă, sub supravegherea lui Ştefan cel Mare şi a marelui logofăt (din 1475) Ion Tăutul, cunoscutul diplomat [3], asemănarea mergînd pînă la anumite identităţi de expresie: „şi pe toţi i-am trecut sub ascuţişul săbiei; pentru care lucru lăudat

[1] *Arhiva istorică a României*, t. I, 1865, p. 9.

[2] „Et noi audendo se armamo tucti et andamo contro di loro, con l'ajuto de Dio omnipotente, noi verso delli inimici della christianita. Vencemo loro, et sotto li nostri piedi li mettemo, et tucti li mettemo a taglio della spada. Et della qual cosa Dio ne sia laudato." (Cităm după reproducerea corectată şi adnotată a lui I. Bogdan, *Doc. lui Ştefan cel Mare*, II, p. 323; vezi trad. rom., p. 321; Bogdan dă textul din copia de la Veneţia, publicată iniţial în *Acta extera*, V, p. 301—302, copie ce „se deosebeşte foarte puţin de cele din Milano.")

[3] Pînă atunci fuseseră mari logofeţi Dobrul (pînă la 1468) şi Toma (între 1468—1475); vezi C. C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. I, partea a II-a, ed. a IV-a, p. 111.

să fie Dumnezeul nostru“ (scrisoare) — „şi i-a dat Dumnezeu pe ei, limbi necredincioase, în ascuţişul săbiei“ (letopiseţ)[1].

Pasajul următor, cu tot patetismul şi laconismul lui oratoric, definea cum nu se poate mai pregnant însemnătatea Moldovei, condusă de Ştefan cel Mare, în vastul front antiotoman, de la Roma şi Veneţia pînă la Persia lui Uzun-Hassan [2], şi considerată „porta della christianita“ — „poartă a creştinătăţii“. „Dar dacă această poartă va fi pierdută de mine, atunci toată creştinătatea va fi în mare primejdie“ [3] — previne voievodul moldovean cu înalt simţ de răspundere, pe care, din nefericire, evenimentele deceniilor următoare aveau să-l confirme (cf. dezastrul de la Mohács din 1526, iar peste un secol şi jumătate, în 1683, asediul Vienei). Iată de ce Ştefan cel Mare chema pe principii creştini la organizarea unei coaliţii de apărare „împotriva duşmanului creştinătăţii, pînă mai este vreme... Iar noi, din partea noastră — spune el — făgăduim, pe credinţa noastră creştinească, că vom sta în picioare, noi cu capul nostru, şi ne vom lupta pînă la moarte pentru creştinătate. Aşa trebuie să faceţi şi voi, pe mare şi pe uscat, după ce, de data aceasta, cu ajutorul lui Dumnezeu celui atotputernic, noi i-am tăiat mîna cea dreaptă.“[4]

Prevederile domnului român privind pericolul turcesc iminent s-au confirmat la scurt timp, căci în iulie anul următor (1476), însuşi sultanul Mahomed II s-a îndreptat spre Moldova, cu o armată de 150.000 de oşteni şi avînd,

---

[1] И прѣдаде и(х) Бъ҃ невѣрни(и) ѡни ѩзикы въ ѡстрию меча (I. Bogdan, *Cronice inedite atingătoare de istoria românilor*, Bucureşti, 1895, planşa VIII, r. 13—14).

[2] Vezi scrisoarea acestuia către Ştefan cel Mare, păstrată în traducere latină, în Biblioteca Marciană din Veneţia (Lat. Cl. X, Cod. CLXXIV, c.8), şi publicată de C. Esarcu, *Scrioarea inedită a şahului Persiei Uzun-Hassan către Ştefan cel Mare, 1474*, în *Columna lui Traian*, VII, 1876, oct., p. 464—466, şi în Hurmuzaki, *Documente*, II, 2, p. 124—125. Asupra datării, vezi P. Cancel, *Data epistoliei lui Uzun-Hasan către Ştefan cel Mare şi misiunea lui Isak-beg*, Bucureşti, 1912 (propune anul 1472).

[3] „Et se questa porta se fosse perduta fino a me, havria conturbata tutta christianita.“

[4] "...sopra el nemico della christianita, imperche e tempo... Et noi da questa parte promettemo, supra la nostra fide christiana, col nostro collo, per fino alla morte stare et pugnare per la christianita, et a questo modo voi facendo dall'altre parte, per terra et per mare, in modo che a queste volte con l'ajuto de Dio omnipotente havemo tagliata la sua destra."

în acelaşi timp, sprijinul tătarilor şi al domnului muntean Laiotă Basarab, care fusese redus la ascultare de Poarta Otomană. Se ştie foarte bine cum s-a terminat această campanie fără precedent asupra Moldovei: după o biruinţă de scurtă durată (26 iulie 1476) şi în urma devastării teritoriului ţării şi a multor oraşe, dar neputînd cuceri nici una din cetăţile Moldovei, admirabil întărite şi apărate, armata turcească decimată de boli, hărţuită de cetele regrupate ale moldovenilor şi aflînd de apropierea ajutoarelor trimise de Matei Corvin, a fost nevoită să se retragă şi — atacată pe malul Dunării — să-şi părăsească prada ce o ducea cu sine.

În aceste condiţii — cînd pericolul turcesc nu fusese, totuşi înlăturat cu desăvîrşire —, vedem, peste mai puţin de un an, pe solul lui Ştefan cel Mare, unchiul soţiei sale, Ioan Ţamblac, expunînd la 8 mai 1477, în faţa Senatului venețian şi a dogelui Andrea Vendramin, cunoscuta solie prin care domnul se adresează din nou puternicei Republici pentru întărirea coaliţei antiotomane: „Această solie — se spune în *Istoria României* — ... prezintă interes mai cu seamă prin faptul că a prilejuit păstrarea încă a unui text care cuprinde expresia gîndirii politice şi a zbuciumului sufletesc al celui mai mare conducător al poporului român în lupta antiotomană“ [1].

Analiza internă a textului ne confirmă faptul — semnalat încă de I Bogdan — că Ioan Ţamblac a expus în faţa senatului veneţian un text scris după dictarea directă a voievodului român, la persoana I, şi că numai în cîteva locuri el a parafrazat textul soliei, vorbind în numele său.

Ca şi scrisoarea precedentă — dar mai amplă decît ea—, solia din 1477 cuprinde, din punct de vedere compoziţional, atît o narare a evenimentelor petrecute cu un an în urmă — narare ce se interferează cu textul *Letopiseţului de cînd s-a început Ţara Moldovei* şi cu inscripţia de pe biserica de la Războieni, ridicată după 20 de ani (în 1496), în memoria ostaşilor căzuţi —, cît şi un apel plin de demnitate şi de elevaţie oratorică la unirea forţelor statelor europene împotriva inamicului care le ameninţa existenţa. Cu acest prilej, Ştefan cel Mare nu omite să reamintească importanţa

[1] Vol.II, p. 525 (capitol scris de B. T. Câmpina şi M. Berza).

strategică a țării sale, care s-a ridicat ca un scut de apărare nu numai al propriei cauze, ci și al cauzei celorlalte state europene:

„Nu vreau să mai spun cît de folositoare este pentru treburile creștine această țară a mea; socotesc că este de prisos, fiindcă lucrul e prea limpede, că ea este cetatea de apărare a Ungariei și a Poloniei și straja acestor două crăii. Afară de acesta, fiindcă turcul s-a împiedicat de mine, mulți creștini au rămas în liniște de patru ani".[1] Și mai departe, adresîndu-se Senatului venețian, care va arăta interes și va trimite un sol special pe lîngă Ștefan, iar mai tîrziu medici să-l îngrijească: „Așadar, fiindcă sînteți domni creștini și sînteți cunoscuți ca creștini, eu vin la luminata Domnia Voastră, cerînd ajutorul vostru creștinesc, spre a păstra această țară a mea, folositoare pentru treburile creștine, și făgăduiesc că orice dar și orice ajutor îmi veți trimite, eu îl voi întoarce înzecit, de cîte ori veți avea nevoie și veți cere — dar numai împotriva păgînilor —, oriunde veți porunci și fără nici o zăbavă"[2].

În sfîrșit, reproducem aici cuvintele ce încheie solia, în care, dincolo de dramatismul faptelor evocate, distingem

---

[1] „Ne voglio dir quanto sia comodo questo mio dominio a le cosse christiane, judicando esser superfluo, per esser cossa manifestissima, per esser seraio del Hungaria et Pollana, et quello che varda quei do regni. Oltra de zo, per esser impedito el Turco cum mi, za anni IIII-o sono romaxi molti christiani in reposso." Cităm după copia fotografică pe care am obținut-o de la Arhivele de Stat din Veneția, prin bunăvoința domnișoarei Tiepolo și a Secției de reproduceri foto — cărora le mulțumim călduros — și după ediția adnotată a lui I. Bogdan, *Doc.*, II, p. 343—347. El a luat ca bază ediția lui C. Esarcu, *Ștefan cel Mare*, p. 63—67, dar a menționat greșit data 1478—care este acum infirmată definitiv, după ce am văzut noi înșine textul, în fruntea căruia stă scris clar: „MCCCCLXXVII die VIII Maii". Savantul istoric considera, de asemenea, fără multe argumente, că textul original a fost scris în slavonă: or, Ioan Țamblac era grec, iar indicația de la începutul scrisorii „de greco in latinum transducta" este lipsită de orice echivoc. Vezi la Esarcu, *op. cit.*, p. 67—68, și în Hurmuzaki, *Doc.*, VIII, p. 25, răspunsul Senatului venețian.

[2] „Pero, come signori christiani et cognoscudi christiani, io recoro a la illustrissima Signoria Vostra, implorando el vostro socorso como christian, per conservation de questo mio dominio, comodo a le cosse christiane, promettando che ogni don et subsidio me darete, lo remunerero per molte vie, quando comanderete et haverete bixogno, si contra infedeli, et dove comanderete, senza alguna induxia."

calitățile politice și oratorice ale celui care a dictat textul și-l expunea prin intermediul solului său în magnifica cetate a Veneției: „Și dacă Dumnezeu va vrea ca eu să nu fiu ajutat, din două lucruri unul se va întîmpla: ori această țară va pieri desigur, ori voi fi silit, de nevoie, să mă supun păgînilor. Lucrul acesta nu-l voi face niciodată, vrînd mai bine de o sută de ori moartea decît aceasta.“ [1]

Folosind cuvintele lui Nicolae Iorga — care se referea la inscripția de la Războieni (1496) —, putem spune că avem în față „una din cele mai frumoase pagini de literatură. Căci *aceasta* este literatură. Aici nu mai este subiect de împrumut și nici forma copiată, ci subiectul este durerea unui popor întreg și formă aceea care se crează în însuși focul acestei dureri.“ [2]

Acest aspect al documentelor referitoare la lupta de apărare a țării dusă de Ștefan cel Mare și de ostașii săi, documente izvorîte din gîndirea lui politică sau mărturii ale cronicarilor străini contemporani [3], ale solilor venețieni și ale altor martori ai vremii [4], a fost în mod magistral intuit de doi dintre scriitorii noștri ai secolului al XX-lea, care au evocat în opere de o inegalabilă valoare artistică figura, devenită legendară, a lui Ștefan cel Mare: Barbu Delavrancea, în drama *Apus de soare* (1909) [5] și Mihail Sadoveanu, în povestirea isto-

---

[1] „Et se Dio permettera che io non sia aiutato, duo cosse sara : o veramente se perdera questo paexe, o veramente saro astretto de la necessita a sottomettermi a infedeli. Laqual cossa mai non faro, preponendo piu tosto centomillia morte che questo.“

[2] *Istoria literaturii românești. Introducere sintetică*, București, 1929, p. 41:

[3] Vezi: N. Orghidan, *Ce spun cronicarii streini despre Ștefan cel Mare*, Craiova, 1915; Ilie Minea, *Informațiile românești ale cronicii lui Jan Dlugosz*, Iași, 1926; Al. Grecu (P. P. Panaitescu), *Ștefan cel Mare văzut de o cronică rusească*, în *Studii*, V, 1952, nr. 1, p. 141—144, P. P. Panaitescu, *Ștefan cel Mare în lumina cronicarilor contemporani din țările vecine*, în *Studii și cercetări științifice — Istorie*, Iași, XI, 1960, fasc.2, p. 199—266; *Cronici turcești privind Țările Române*. Extrase, vol I, întocmit de M. Guboglu și M. Mehmet, București, Ed. Acad., 1966.

[4] Vezi bibliografia citată în prima notă, p, 162—163.

[5] Vezi, acum în urmă, ediția îngrijită de Emilia Șt. Milicescu : Barbu Delavrancea, *Opere*, III, București, E.P.L., 1967, p. 9—81, și notele, p.299—327.

rică *Viața lui Ștefan cel Mare* (1934) [1], dar mai ales în romanul *Frații Jderi* (1935—1942)[2]. Medicul venețian Ieronimo da Cesena, trimis la Ștefan voievod de bunul său prieten, dogele Leonardo Loredan, este unul din eroii piesei lui Delavrancea, care a reconstituit cu o rară putere de evocare ultimele zile ale domnului moldovean [3], folosind în special documentele venețiene, printre care și *Diarii* lui Marin Sanudo și scrisoarea medicului Leonardo da Massari, trimisă de la Buda către doge (datată 26 iulie 1504, adică cu 22 zile în urma morții lui Ștefan) [4]. Soliile italo-române sînt evocate în povestirea istorică și în romanul de largă respirație ale lui Mihail Sadoveanu, recunoscut pe drept cuvînt creatorul romanului istoric românesc. În sfîrșit, recent, Paul Anghel, adresîndu-se din nou documentelor epocii, în primul rînd celor venețiene, a resuscitat în piesa *Săptămîna Patimilor* tocmai momentul de grea cumpănă pentru Moldova — 1476 —, atît de viu relatat în solia lui Ștefan cel Mare către Senatul Veneției [5].

Așadar, mărturie a unor străvechi legături politice și culturale româno-italiene, care s-au dezvoltat în secolele următoare prin difuzarea tiparului și a ideilor umaniste (Petru Cercel, Stolnicul Constantin Cantacuzino și alții), documentele evocate mai sus ocupă un loc din cele mai importante în cunoașterea acestor legături, a gîndirii politice și a literaturii românești vechi. În același timp, în curs de un secol, de cînd au fost date la iveală, ele au servit unor scriitori români din cei mai reprezentativi pentru recrearea, cu mijloace artistice, a unei epoci eroice din istoria poporului nostru.

---

[1] Reeditată de mai multe ori : ultimele ediții — București, E.S.P.L.A., 1954; *Opere*, vol. 12, București, E.S.P.L.A., 1958; Editura Minerva, 1970.

[2] Vezi, acum în urmă, în *Opere*, vol. 13, București, E.S.P.L.A., 1958, și în *Romane și povestiri istorice*, vol. I, București, E.P.L., 1961.

[3] Cf. aprecierile elogioase ale lui I. Bogdan, care, propunînd piesa pentru premiul Academiei Române, sublinia în 1910 nu numai calitățile literare ale piesei, ci mai ales marea artă a evocării veridice a lui Ștefan, bazată pe documentele vremii *(A.A.R.*, Seria II, t. XXXII, 1909—1910. Partea adm. și dezb., p. 375—377, cf. și p. 358—359) ; textul e reprodus în ediția citată a *Operelor* lui Delavrancea, vol. III, nota 32, p. 323—325, și în : I. Bogdan, *Scrieri alese*, București, Ed. Acad., 1968, p. 613—615.

[4] Vezi C. Esarcu, *Ștefan cel Mare*, p. 101—104.

[5] *Săptămîna Patimilor. Ipoteza dramatică de veac eroic moldav*, în revista *Teatrul"*, XIII, 1968, nr. 1, p. 1—34.

Dispunînd acum de o fotocopie a textului soliei lui Ştefan cel Mare către dogele Veneţiei, Andrea Vendramin, şi Senatul veneţian, din 8 mai 1477, păstrată în limba italiană (vezi mai sus), îl reproducem aici din nou integral, întrucît în ediţiile precedente (Esarcu, Hurmuzaki, Bogdan) s-au strecurat unele mici inexactităţi de transcriere. Constatînd unele deficienţe ale reproducerile predecesorilor săi, I. Bogdan — conducîndu-se în special după ediţia lui Esarcu — a introdus unele amendaţiuni, marcînd în note o serie de variante după ediţia Hurmuzaki. La acest procedeu a fost nevoit să recurgă întrucît, spune el, „o copie nouă de la Arhivele de Stat din Veneţia n-am putut căpăta, deşi am cerut-o de mult"[1].

Evident, realizînd transcrierea după reproducerea fotografică [2], nu considerăm necesar să atragem atenţia asupra tuturor corecţiunilor faţă de ediţia lui I. Bogdan şi faţă de cele două pe care el le-a folosit: uneori se confirmă lecţiunea din Esarcu, alteori cea din Hurmuzaki, iar în unele cazuri nici una, nici alta. La controlul transcrierii am primit concursul profesoarei dr. doc. Nina Façon şi al conf. dr. Emil Vrabie, care fac precizarea că textul este scris în dialectul veneţian; le exprimăm aici mulţumirile noastre călduroase.

Totodată adăugăm aici traducerea românească a acestui important document politic şi oratoric, luînd ca bază versiunea dată de I. Bogdan (*op. cit.*, p. 348—350), pe care am revizuit-o cu atenţie, ţinînd seama şi de unele variante pe care le prezintă cea publicată de N. Iorga, în *Scrisori de boieri, scrisori de domni*, ed. a III-a, Vălenii-de-Munte, 1932, p. 169—173 [3].

TEXTUL:

MCCCCLXXVII die VIII Maii

Expositio domini Ioanis Zamblacho, orratoris illustris domini Stefani vayvode Moldavie, de greco in latinum transducta de verbo ad verbum, ut jacet.

Serenissime princeps et domine. Queste cosse sono lequal ho referido a bocha io Zuan Zamblacho, ambassador et barba del signor Stephano vayvoda, da parte soa.

---

[1] *Doc.*, II, p. 347.

[2] La sfîrşitul celei de-a doua pagini se află răspunsul Senatului veneţian.

[3] Traducerea prezintă unele corectări faţă de cea publicată în *Literatura română veche*, vol. I, p. 49—52.

Che tuto quello intervene de Turchi in el dominio so, die haver intexo da molti la Excellentia Vostra. Ma veramente quel che e seguito, non seria intervenuto s'el havesse intexo che li principi christiani et visini soi non havesse tracta come l'hano tracta; ma i sagramenti soi et le convention havea cum loro l'hano inganato, et ha patito quanto ha patito. Le convention et sagramenti che erano tra loro contignivano che tuti dovesseno esser in ordene et socorer quel luogo et signor contra loquel anderia el Turcho. Et pero soto speranza de loro, e seguido contra de mi quello ho ditto. Perche se questo non fosse sta, de le do cosse haveria fato l'una: o veramente me haveria opposo al inimico sul passo e[1] non l'haveria lassado passar, o veramente se questo mi fosse sta impossibile, haveria cerchado de salvar i homeni del mio paexe et non haveria patido tanto danno. Ma loro mi lasorono solo et seguido ut supra. Et s'el inimico fosse sta solo, non seria sta tanto male. Ma ello ha fato vignir l'altra Vlachia da una banda e li Tartari de l'altra, et lui in persona cum tuta la sua possanza, et ha me circumdato da tre bande, et trovo me solo, el tuto lo mio exercito confuxo, per salvation de le soe fameglie. Et considera la Vostra Excellentia quanta soma havea sopra di me, siando contra de mi solo tante potentie. Io, cum la mia corte, ho fato quel che puti, et e seguido ut supra. Laqual cossa zudego sia sta volunta de Dio, per castigarme come peccator: et laudado sie el nome suo!

Partido veramente lo inimico, romaxi abandonado da ogni socorso d'algun christian; perche non solamente non me hano aiutatto, ma forsi alcuni hanno havuto piacer del danno fato a mi et al dominio mio da infideli.

In questo mezo vene da mi el secretario de la Excellentia Vostra et a me dito quanto li era sta comandato, et ha me promesso molte cosse per parte de la Excellentia Vostra christianissima voluntaroxa et solicita al ben di christiani et al extermino del inimico. Laqual cossa me ha recreado et dato de grande speranza; et quasi romaxi in reposso, perche el me disse che dei danari mandadi in Hungaria e de li altri havero socorso et ogni favor. Et pero, io ho solicitado de cazar Basaraba vayvoda de l'altra Valachia et de metter un altro signor christian, zoe el Drachula, per intenderse insieme; et ho etiandio excitado a questo la Maesta del Re de Hungaria, ch'el provedesse dal ladi so, che Vlacho Drachulia se fesse signor. Et finalmente persuaxo me mando a dir ch'io congregasse el mio exercito et andasse per meter el dicto signor in Vulachia. Et cusi ho fato subitamente et son andado, io da l'una banda et el capetan del re da l'altra; et havemo se unido

[1] În mss. greşit: o.

et metessemo in signoria el dicto Dracula. El qual fato, questo me domanda che i lasessamo i nostri homeni per soa custodia, perche de Vulachi non se confidava tropo; et io li lassai homeni 200 de la mia porta. Et fato questo, se partissemo. Et immediate torno quel infedel Basaraba et trovolo solo et amazolo; et cum lui forono morti tuti li mei, excepto diexe. Laqual cossa nui havemo subitamente intexa et atrovandose apresso de mi el secretario de la Excellentia Vostra, et intexo anchora lui el seguito, me disse se me era de piaxer de lasarlo andar, perche hora l'era vignudo el tempo de conpir quanto me havea dito per parte de la Excellentia Vostra. Et io li disuadeva, per l'inverno che era massa crudo, cercha a li X de Zenaro, e disi che podeva scriver et far per lettere; e lui me respondeva che quello faro personalmente, non posso far cum scriptura. Et ha me domanda anche homo, per andar cum lui et haverlo in sua compagnia et item ritornar; et ha statuido cum mi de ritornar la Pascha Granda. Io veramente, vista la solicitudine et promptitudine soa, l'o lassato andar et ho li dato un homo; et son romaxo seguro su le suo parole come de cossa fata.

De li altri veramente signori christiani mie viximi non [1] ho voluto for experientia, per non mi trovar item inganado. Et la Excellentia Vostra intende le differentie sono tra loro. Per lequal a gran pena chaduan puo'l far i fati proprii; et per necessita le cosse mie roman senza favor. Anzi credo che'l re de Hungaria fara paxe cum la Valachia Mazor, che sara molto pezo. Perho el refugio mio et speranza consiste nela Excellentissima Signoria Vostra, laqual priego se degni aiutarmi.

Ne voglio dir quanto sia comodo questo mio dominio a le cosse christiane, judicando esser superfluo, per esser cossa manifestissima, per esser seraio del Hungaria et Pollana, et quello che varda quei do regni. Oltra de zo, per esser impedito el Turco cum mi, za anni IIII-o sono romaxi molti christiani în reposso. Pero, come signori christiani et cognoscudi christiani, io recoro a la illustrissima Signoria Vostra, implorando el vostro socorso como christian, per conservation de questo mio dominio, comodo a le cosse christiane, promettando che ogni don et subsidio me darete, lo remunerero per molte vie, quando comenderete et haverete bixogno, si contra infedeli, et do dove comanderete, senza alguna induxia. Oltra de questo la Excellentia Vostra fara cossa molto honorifica a sovegnir uno signor christiano. Quello io al presente domando, e questo perche io tegno el Turcho item vignera contra de mi in questa saxon, per le do terre, soe Chieli et Monchastro, lequale li sono molto moleste. Perho in questo voglio esser aiutato

[1] Întregirea lui I. Bogdan, cerută de înțelesul frazei.

per el presente, perche el tempo non ve da de far altra provision general. Et la Excellentia Vostra puo'l considerar che queste do terre sono tuta la Valachia, e la Valachia cum queste do terre sono un muro del Hungaria et Pollana. Oltra de zo io dico piu i che se questi castelli se conserverano, i Turchi porano perder e Caffa et Chieronesso. Et sera facil cossa ; tamen el modo non referisco, per non abondar in scriptura ; ma quando el comanderete, io el referiro.

Adoncha el me ha comandado che io ve referischa queste cosse, et ulterius quest'altra cossa, come ho lettere et parolle de referir al Summo Pontefice. Et parendo a la Vostra Signoria, io me ne andero ; et non li parendo ben fato che io non, me ne vadi. Tuto tamen el remette in la Vostra Signoria et etiam domanda aiuto a la Vostra Signoria et socorso ai altri christiani. Et se Dio permettera che io non sia aiutato, duo cosse sara: o veramente se perdera questo paexe, o veramente saro astreto da la necessita a sotomettermi a infedeli. Laqual cossa mai non faro, preponendo piu tosto centomillia morte che questo. Et a la Vostra Signoria se remette.

TRADUCEREA:

1477, 8 mai

Expunerea domnului Ioan Ţamblac, sol strălucit al domnului Ştefan, voievodul Moldovei, tradusă din greacă în latină, cuvînt de cuvînt, după cum urmează.

Prea înălţate principe şi domn! Acestea sînt lucrurile pe care le spun cu gura mea eu, Ioan Ţamblac, sol şi unchi al domnului Ştefan voievod, din partea lui.

Că toate acestea s-au săvîrşit din partea turcilor în ţara sa, Luminăţia Voastră trebuie să fie auzit de la mulţi. E adevărat însă că cele ce au urmat nu i s-ar fi întîmplat, dacă ar fi ştiut că principii creştini şi vecini cu dînsul au să se poarte cu el aşa cum s-au purtat. Căci, deşi avea jurăminte şi învoieli cu dînşii, ei l-au înşelat, şi astfel a păţit ce-a păţit. Învoielile şi jurămintele ce erau între dînşii cuprindeau (prevederea) că toţi trebuiau să fie gata şi să ajute în orice loc pe acela dintre domni împotriva căruia ar fi mers turcul. Şi totuşi, cu toată nădejdea mea într-înşii, mi s-a întîmplat neno-

rocirea pomenită [1]. Căci, dacă nu ar fi fost aşa, aş fi făcut una din două: ori m-aş fi împotrivit cu adevărat vrăjmaşului la trecătoare [2] şi nu l-aş fi lăsat să treacă, ori, dacă aceasta mi-ar fi fost cu neputinţă, aş fi încercat să scap pe locuitorii ţării mele şi nu aş fi suferit atîta pagubă. Dar m-au lăsat singur, şi mi s-a întîmplat cum am spus mai sus. Şi dacă vrăjmaşul ar fi fost singur, n-ar fi fost aşa de rău; dar el a poruncit să vie cealălaltă Ţară Românească [3], de-o parte, şi tătarii, de alta, iar el însuşi a venit în persoană cu toată puterea lui, şi m-au înconjurat de trei părţi şi m-au găsit singur pe mine, cu toţi ostaşii mei împrăştiaţi, ca să-şi apere casele lor. Gîndească-se Luminăţia Voastră cu cît mă întreceau la număr, cînd împotriva mea singur erau atîtea puteri. Eu, împreună cu curtea mea, am făcut ce-am putut, şi s-a întîmplat cum am spus mai sus, care lucru socotesc că a fost voia lui Dumnezeu, ca să mă pedepsească pentru păcatele mele; şi lăudat să fie numele lui.

După ce într-adevăr vrăjmaşul a plecat, am rămas lipsit de orice ajutor din partea creştinilor; pentru că ei nu numai că nu m-au ajutat, dar au fost între dînşii unii care poate au simţit plăcere pentru paguba făcută mie şi ţării mele de către păgîni.

În această vreme a venit la mine secretarul Luminăţiei Voastre şi mi-a spus ce i s-a poruncit, şi mi-a făgăduit multe lucruri din Partea Luminăţiei Voastre preacreştine, care de bună voie vă gîndiţi la binele creştinilor şi la nimicirea vrăjmaşului lor. Lucrul acesta m-a bucurat şi mi-a dat mare nădejde; şi am rămas parcă liniştit cînd mi-a spus că din banii trimişi în Ungaria şi din alţii voi avea şi eu ceva ajutor şi folos. Şi totuşi, eu cerusem ca voievodul Basaraba să fie alungat din cealaltă Ţară Românească [4] şi să fie pus acolo un alt domn creştin, anume Drăculea, cu care să ne putem

---

[1] Aici nu apare numai alternarea construcţiei indirecte cu cea directă, întîlnită deseori în soliile şi scrisorile din sec. al XV-lea, cum spune I. Bogdan, ci faptul că Ioan Ţamblac avea în faţă — şi citea deci — textul scris, dictat de Ştefan cel Mare însuşi.

[2] Se înţelege: la trecătoarea Dunării (nota lui I. Bogdan).

[3] În ital. *l'altra Vlachia*. Expresie interesantă, fiindcă e o dovadă pentru sec. al XV-lea de conştiinţa originii comune a moldovenilor cu muntenii. Se ştie că Vlahia, Valachia se numea nu numai Ţara Românească, ci şi Moldova (Vlachia Maior, Vlachia Minor). Cf. Волошьска Земля=Молдавска Земля în documentele interne moldoveneşti şi în izvoarele polone (nota lui I.B.) Tot atît de semnificativ — adăugăm noi — este faptul că această primă menţiune a conştiinţei originii comune a poporului nostru provine de la marele domn Ştefan. Cf. observaţiile lui I. Caproşu la volumul *Gîndirea social-politică despre Unire (1859)*, Bucureşti, Ed. Politică, 1966, în *Cronica*, I, nr. 14, din 14 mai 1966, p.10.

[4] Vezi nota precedentă.

înţelege împreună. Am înduplecat chiar la acest lucru pe Măria Sa Craiul unguresc, ca să se îngrijească şi el, din partea sa, ca Drăculea valahul (românul) să ajungă domn. Şi, înduplecîndu-se în sfîrşit, el a trimis să-mi spună ca să-mi adun oastea şi să merg să pun pe numitul domn în Ţara Românească. Şi aşa am făcut îndată şi am mers, eu dintr-o parte şi căpitanul Craiului dintr-alta, şi ne-am unit şi am pus în domnie pe zisul Drăculea. Isprăvind aceasta, el m-a rugat să-i las, pentru paza lui, oameni de-ai noştri, căci în valahi (munteni) nu se prea încredea ; şi i-am lăsat 200 de oameni din curtenii mei. Şi, făcînd acestea, am plecat. Dar numaidecît necredinciosul Basaraba s-a întors şi l-a găsit singur şi l-a omorît ; şi împreună cu el au fost omorîţi toţi oamenii mei, afară de zece.

Lucrul acesta aflîndu-l noi îndată, şi găsindu-se lîngă mine secretarul Luminăţiei Voastre şi auzind şi el cele întîmplate, mi-a zis că nu cumva mi-ar face plăcere să-l las să plece, fiindcă venise vremea să se îndeplinească cele ce-mi spusese din partea Luminăţiei Voastre? Eu l-am sfătuit să nu facă aceasta, din pricina iernii, care era foarte aspră ; era pe la 10 ianuarie. I-am spus că poate să scrie şi să facă prin scrisoare. El însă mi-a răspuns că „aceasta o o voi face în persoană, nu pot s-o fac prin scrisoare". Şi mi-a mai cerut un om, care să meargă împreună cu el şi pe care să-l aibă tovarăş la întoarcere ; şi a hotărît, împreună cu mine, să se întoarcă de sfintele Paşti. Văzînd cu adevărat grija şi graba sa, ei l-am lăsat să plece şi i-am dat un om ; şi am rămas cu vorbele sale ca cu un lucru îndeplinit.

Pe alţi domni creştini, vecini cu mine, n-am vrut într-adevăr să-i mai încerc, ca să nu mă văd iarăşi înşelat. Luminăţia Voastră ştie ce neînţelegeri sînt între dînşii. Din pricina aceasta, cu mare greutate poate fiecare să-şi vadă abia de treburile sale ; iar treburile mele rămîn, de nevoie, fără ajutor. Cred chiar că craiul unguresc va face pace cu Ţara Românească şi că atunci va fi cu mult mai rău. De aceea, adăpostul şi nădejdea mea sînt la prea luminata Domnia Voastră, pe care o rog să binevoiască a mă ajuta.

Nu vreau să mai spun cît de folositoare este pentru treburile creştine această ţară a mea ; socotesc că este de prisos, fiindcă lucrul e prea limpede, că ea este cetatea de apărare a Ungariei şi a Poloniei şi straja acestor două crăii. Afară de aceasta, fiindcă turcul s-a împiedicat de mine, mulţi creştini au rămas în linişte de patru ani. Aşadar, fiindcă sînteţi domni creştini şi sînteţi cunoscuţi ca creştini, eu vin la prea luminata Domnia Voastră, cerînd ajutorul vostru creştinesc, spre a păstra această ţară a mea, folositoare pentru treburile creştine, şi făgăduiesc că orice dar şi orice ajutor îmi veţi trimite, eu îl voi întoarce înzecit, de cîte ori veţi avea nevoie şi veţi cere — dar numai împotriva păgînilor —, oriunde veţi avea nevoie şi veţi

porunci şi fără nici o zăbavă. Afară de aceasta, Luminăţia voastră va face o faptă foarte cinstită, ajutînd pe un domn creştin. Atîta cer acum, şi aceasta fiindcă ştiu că turcul va veni în vara aceasta iarăşi asupra mea, pentru cele două ţinuturi, al Chiliei şi al Cetăţii Albe, care le sînt foarte supărătoare. De aceea vreau să fiu ajutat acum, în această sarcină, căci vremea nu vă îngăduie să faceţi o altă pregătire mai largă. Luminăţia Voastră trebuie să aibă în vedere că aceste două ţinuturi sînt Moldova toată şi că Moldova cu aceste ţinuturi este un zid pentru Ungaria şi pentru Polonia. Afară de aceasta, eu zic şi mai mult, că dacă aceste două cetăţi vor fi păstrate, va fi cu putinţă ca turcii să piardă şi Caffa şi Chersonesul. Şi lucrul ar fi uşor; dar nu mai spun în ce chip s-ar putea face aceasta, ca să nu lungesc scrisoarea [1]. Dacă veţi cere, vă voi arăta.

Aşadar, acestea sînt lucrurile ce mi-a poruncit să le aduc la cunoştinţa voastră [2], şi apoi celălalt lucru, că am scrisori şi cuvinte de dus către Prea Sfîntul Părinte. Dacă Domnia Voastră îmi veţi da voie, mă voi duce; dacă vi se pare însă că nu e bine să merg, nu mă voi duce.

Toată nădejdea el şi-o pune în Domnia Voastră şi cere, ajutor de la Domnia Voastră şi sprijin de la alţi creştini. Şi dacă Dumnezeu va vrea ca eu să nu fiu ajutat, din două lucruri unul se va întîmpla : ori această ţară va pieri desigur, ori voi fi silit, de nevoie, să mă supun păgînilor. Lucrul acesta însă nu-l voi face niciodată, vrînd mai bine de o sută de mii de ori moartea, decît aceasta. Şi îşi pune nădejdea în Domnia Voastră [3].

---

[1] Acest cuvînt confirmă cele spuse mai sus : solia era desigur scrisă, cum atrage atenţia şi Ioan Bogdan.

[2] Ţamblac vorbeşte din nou liber, ca şi la început, dar mai jos revine din nou şi se exprimă la persoana I, în numele lui Ştefan cel Mare.

[3] Ultima propoziţie e din nou la pers. a III-a.

DOUĂ SCRIERI LITERARE ALE LUI PETRU MOVILĂ ADRESATE COMPATRIOȚILOR SĂI

Nu toate istoriile noastre literare acordă un loc aparte activității lui Petru Movilă, una din figurile cele mai reprezentative ale culturii din țările Europei răsăritene în prima jumătate a secolului al XVII-lea, considerînd că — întrucît activitatea sa este în primul rînd religioasă și de patronat cultural, inclusiv cu efecte directe asupra Țărilor Române — numele său poate fi evocat cel mult tangențial, în măsura în care faptele de cultură, în sens larg, cuprinzînd și pe cele religioase, pot fi luate în considerație la studierea fenomenului literar propriu-zis. Așa procedează, de pildă, G. Călinescu, care în monumentala sa *Istorie a literaturii române* (București, 1941, p. 13) abia îl pomenește în legătură cu sprijinul cultural acordat Țării Românești și Moldovei și care din principiu a trecut în zbor peste întreaga epocă veche, denunțînd pe drept „explicabilul bovarism" al multor istorici literari, ce la capitolul de *literatură religioasă* se ocupau pe multe pagini nu atît de scrieri originale, cît de manuscrise și tipărituri cuprinzînd cărți de cult, vieți de sfinți și alte opere religioase, toate traduse. Această atitudine, care se regăsește și la prof. Al. Piru [1], și la autorii tratatului academic[2], ar fi justificată, dacă într-adevăr, în cadrul culturii pe care o reprezenta, Petru Movilă, asemenea altor cărturari români

---

[1] *Istoria literaturii române*, I. *Perioada veche*, ed. a III-a, București, E.D.P., 1970, p. 87—89.

[2] *Istoria literaturii române*, I, red. resp. acad. Al. Rosetti, ed. a II-a, București, Ed. Academiei, 1970, p. 315 ș.u.

ce și-au desfășurat activitatea pe alte meleaguri, nu ar fi scris și lucrări originale, dintre care unele adresate direct compatrioților săi.

Este drept însă că alte istorii literare îi acordă o atenție mai mare, rezervîndu-i capitole aparte, ca, de exemplu, cea a lui N. Iorga [1], G. Pascu [2], S. Pușcariu [3], N. Cartojan [4], Șt. Ciobanu [5], I. D. Lăudat [6] și, acum în urmă, G. Ivașcu [7], stăruind însă mai mult tot asupra activității religioase a lui Petru Movilă și asupra sprijinului acordat Țărilor Române în dezvoltarea tipografiilor și în organizarea Colegiului de la Trei Ierarhi din Iași. În legătură cu aceasta, își păstrează pînă astăzi valoarea monografia lui P. P. Panaitescu, publicată în 1926 [8].

Fără îndoială că sînt demne de subliniat, chiar și într-o istorie literară, însemnătatea și *fortuna* extraordinară pe care le-a avut principala sa carte dogmatică, *Mărturisirea ortodoxă*, prima de acest fel scrisă de un român, cu o influență și o răspîndire europeană de-a dreptul uimitoare. Într-adevăr, redactată în limba latină, în 1640, aprobată de sinodul de la Kiev din același an, de cel de la Iași din 1642, confirmată de patriarhul Partenie I al Constantinopolului (1639—1644) și de alți înalți prelați ortodocși, e drept, în forma întrucîtva remaniată a lui Meletie Sirygos, această scriere — după două ediții prescurtate, apărute la Kiev sub directa îngrijire a autorului, în 1645, în polonă și în slavona ucraineană [9] — a fost

---

[1] *Istoria literaturii românești*, I, ed. a II-a, București, 1925, p. 237—248.

[2] *Istoria literaturii române din secolul XVII*, Iași, 1922, p. 59—62.

[3] *Istoria literaturii române. Epoca veche*, ed. a II-a, Sibiu, 1930, p. 96—100 (ed. a III-a, 1936, la fel).

[4] *Istoria literaturii române vechi*, vol. II, București, 1942, p. 93—96.

[5] *Istoria literaturii române vechi*, I, București, 1947, p. 253—259.

[6] *Istoria literaturii române vechi*, Partea I, București, E.D.P., 1962 (litogr.), p. 118—125.

[7] *Istoria literaturii române*, 1, București, E.Ș., 1969, p. 129—132.

[8] *L'influence de l'oeuvre de Pierre Mogila, archevêque de Kiev, dans les Principautés rumaines*, extras din *Mélanges de l'Ecole Roumaine en France*, V, 1926; vezi și: *Petru Movilă, ctitor al tipografiilor române din veacul XVII*, în *Almanahul Grafiei Române*, Craiova, 1931, p. 116—120 (rezumat al lucrării precedente); *Petru Movilă și românii* (1942), reprodus în *Contribuții la Istoria culturii românești*, București, Ed. Șt., 1971, p. 574—594.

[9] Textul versiunii slavone ucrainene, precum și prefața la cea polonă au fost reproduse de S. Golubev, în *Киевский митрополит Петр Могила и его сподвижники*, t. II, Kiev, 1898, *Anexe*, p. 358—473; o a doua ediție slavonă ucraineană a fost tipărită în 1646, la Lvov (*ibidem*, p. 473—475).

tipărită, pe rînd, în greacă, începînd cu 1667 (Olanda), română (Buzău, 1691), slavona rusă (Moscova, 1696), olandeză (Harlem, 1722), germană (1727), engleză (Londra, 1762, reprodusă la New-York, 1887), slavona sîrbă (Veneţia, 1764), maghiară (Pesta, 1791), rusă (1833), bulgară (Sliven, 1888), fiecare din aceste versiuni, în special cea românească, grecească — însoţită uneori de versiunea latină — şi slavonă rusă, cunoscînd mai multe ediţii [1].

Aşa cum am spus însă mai sus, locul lui Petru Movilă în istoria literaturii române — nu doar în cea a literaturii ucrainene — poate fi justificat nu numai prin sprijinirea tipografiilor şi şcolii româneşti, ci şi prin acele scrieri care depăşesc cadrul restrîns ecleziastic, intrînd în genul oratoric sau, mai larg, al „învăţăturilor" (expuse oral sau în scris), care a avut o atît de mare însemnătate nu numai la grecii antici şi romani, ci şi în evul mediu şi în epoca modernă, pînă aproape de zilele noastre [2]. Istoria noastră literară acordă, pe bună dreptate, un loc de seamă predicilor lui Antim Ivireanul, „primul mare

---

[1] În româneşte a fost tipărită de 18 ori, pînă în 1942. Vezi detalii în studiile introductive la preţioasa ediţie: 'Ορθόδοξος Ομολογία. *Mărturisirea ortodoxă.* Text grec inedit, ms. Parisinus, 1265. Text român, ed. Buzău, 1691. Editată de N. M. Popescu şi Gh. I. Moisescu. Cu o precuvîntare de Tit Simedrea, Bucureşti, 1942. Textul latin — după cît se pare, versiunea originală a lui Petru Movilă, dar cu remanieri introduse de Meletie Sirygos (manuscrisul original al autorului s-a pierdut) — a fost publicat de Antoine Malvy şi Marcel Viller după acelaşi manuscris bilingv păstrat la Paris: *La Confession Orthodoxe de Pierre Moghila, métropolite de Kiev (1633—1646), approuvée par les Patriarches grecs du XVIIe siècle.* Text latin inédit, publié avec introduction et notes critiques, Roma — Paris, 1927 (*Orientalia Christiana,* vol. X, nr. 39).

[2] Vezi, de pildă: E.R. Curtius, *Literatura europeană şi evul mediu latin,* Bucureşti, Ed. Univers, 1970, p. 78—112 (Printre oraţii, este menţionată şi „cea de nuntă", p. 86). „Despărţirea dintre oratorie şi literatură s-a efectuat gradat în secolul trecut" (S. Iosifescu, *Literatura de frontieră,* Bucureşti, E.P.L., 1969, p. 42; cf. întreg paragraful: *Cultură şi literatură. Sintezele anacronice: Oratoria ca literatură,* p. 38—43). Dintre scriitorii noştri moderni, doar Kogălniceanu este prezentat în istoria literară şi ca orator (vezi Ş. Cioculescu, în tratatul de *Istoria literaturii române,* II, Bucureşti, Ed. Academiei, 1968, p. 444—445), iar acum în urmă i se adaugă, pe bună dreptate, Titu Maiorescu, cu „prelecţiunile" şi discursurile sale parlamentare (vezi. N. Manolescu, *Contradicţia lui Maiorescu,* Bucureşti, Ed. Cartea Românească, 1970, p. 85—120).

orator bisericesc în limba română" [1], precedat însă de Neagoe Basarab, cu *Învățăturile* sale în slavonă, unele avînd un caracter oratoric evident [2], și, după cum vom vedea, de Petru Movilă.

Cel de-al patrulea fiu al lui Simeon Movilă — fost domn al Țării Românești (1600—1602) și al Moldovei (1606—1607)—, Petru Movilă (1596—1646) a fost un cărturar cu o temeinică cultură latină, slavonă, greacă și polonă, însușită în școlile din vechea Polonie. După ce în tinerețe a aspirat el însuși să ocupe tronul țării sale, s-a îndreptat spre viața mănăstirească, devenind în 1627 arhimandrit al celebrei Lavra Pecerska, iar în 1633, mitropolit al Kievului și Haliciului. Luptînd pentru întărirea pozițiilor bisericii ortodoxe ucrainene în cadrul statului polon și împotriva celor care se „uniseră" cu catolicismul (1596), noul mitropolit este inițiatorul curentului de occidentalizare a culturii ucrainene, prin organizarea *Colegiului*, devenit ulterior *Academia Kievo-Movileană*. El introduce aici studiul limbii latine, al retoricii, poeziei și filozofiei, dînd o înaltă prețuire culturii și științei timpului său [3]. „V-am dat și nu voi înceta pînă la moarte să vă dau cărți și profesori" — se adresa el cititorilor săi în prefața *Antologhionului* din 1636, iar colaboratorii, „spudeii" (elevii) și tipografii Lavrei recunoscători i-au închinat nu mai puțin de patru panegirice în versuri, cu ecouri din antichitatea clasică, ce ocupă un loc însemnat în istoria literaturii ucrainene a secolului al XVII-lea: Ѵмнологіа (Kiev, 1630), con-

---

[1] G. Ștrempel, în tratatul de *Istoria literaturii române*, I, ed. a II-a, p. 497; Antim Ivireanul, *Opere*, Ed. critică și studiu introductiv de G. Ștrempel, București, Ed. Minerva, 1972.

[2] Vezi, în acest sens, Dan Zamfirescu, în studiul introductiv la: *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie*, București, Ed. Minerva, 1970, p. 45.

[3] Lucrarea fundamentală, despre activitatea lui Petru Movilă, cu un bogat material documentar, din păcate, neterminată, rămîne încă și azi: S. Golubev, *Киевский митрополит Петр Могила и его сподвижники*, vol. I—II, Kiev, 1883—1898. Vezi, de asemenea: Ghenadie Enăceanu, *Din istoria bisericească a românilor. „Meșterul Manole" și „Petru Movilă"*, extrase din B.O.R., VII, 1883, București, 1884; G. Ștrempel, *Sprijinul acordat de Rusia tiparului românesc în secolul al XVII-lea*, în *Studii și cercetări de bibliologie*, I, 1955, p. 15—42; Gh. I. Moisescu, Șt. Lupșa și Al. Filipașcu, *Istoria bisericii române*, vol. II, București, 1957, p.5—11. Alte indicații bibliografice, vezi și în lucrările citate mai sus.

ținînd 264 de versuri, scrise, se pare, de Pamvo Berînda și Tarasie Zemka. (Literele de la începutul fiecărei strofe din cele zece părți dau acrostihul: „Lui Petru Movilă, arhimandrit... al Lavrei Pecerska, fiu al voievodului Țării Moldovei“); Εὐχαριρτήριον албо вдячность... кvр' Петрꙋ Могилѣ, воєводичꙋ землѧ' Мол'давскихъ... (Εὐχαριστήριον *sau recunoștință... lui chir Petru Movilă, fiu al voievodului Țării Moldovei...*, Kiev, 1632), deschizîndu-se cu o închinare a profesorului de retorică, viitorul rector al Academiei, Sofronie Poceaski, care-i mulțumește că a introdus printre ucranieni „pe regina științelor, Minerva“[1]; Ευφωνία... кvр' Петрꙋ Могилѣ... (Kiev, 1633) și, în sfîrșit, în limba polonă *Mnemosyne sławy* (Kiev, 1633)[2].

Intitulîndu-se pe frontispiciul unor cărți editate de el sau închinate lui „fiu al voievodului Țării Moldovei“ și reproducînd stema Movileștilor, cu emblema ambelor Țări Române, Petru Movilă le-a sprijinit cu multă dărnicie și patriotism, prin meșteri tipografi și tiparnițe, care au fost instalate la Cîmpulung (1635) și Iași (1642) și de sub teascurile cărora au ieșit primele cărți românești, după cele apărute în sec. al XVI-lea în Transilvania. Trimiși de el, Sofronie Poceaski și alți patru profesori organizează în 1640, sub patronajul lui Vasile Lupu, Colegiul de la Trei Ierarhi, în care retorica, filozofia, poezia și alte obiecte erau predate în limbile latină, greacă și slavonă [3].

Pe lîngă numeroasele cărți religioase și juridice tipărite sub directa sa îndrumare, Petru Movilă este el însuși autor nu numai al *Mărturisirii ortodoxe*, ci și al unor predici (Крєстъ Христа Спасителѧ — *Crucea Mîntuitorului Hristos*, Kiev, 1632)[4], al unor prefețe la cărțile tipărite, probabil al unei scrieri polemice, publicată în limba polonă Λίθος *abo kamień...*

---

[1] Vezi P. P. Panaitescu, *L'influence...*, p. 64.

[2] Fragmente din cea de-a doua și a treia sînt incluse într-o antologie recentă de largă circulație: *Хрестоматія давньої української литератури*, îngrijită de acad. O. I. Bilețki, ed. a II-a, Kiev, 1967, p. 191—195. Descrierea sumară a cărților chirilice tipărite de Petru Movilă sau în cinstea sa, la; I. Karataev, *Описание славяно-русских книг, напечатанных кирилловскими буквами*, t. I, 1491—1652, St. Petersburg, 1883, sub anii 1627—1646; É. Picot, *Pierre Movilă* (*Mogila*), în: É. Legrand, *Bibliographie hellénique... dix-septième siècle*, t. IV, Paris, 1896, p. 104—156.

[3] Vezi P. P. Panaitescu, *L'influence...*, p. 61—68.

[4] Un exemplar defect se păstrează la B.A.R. (cota I, 401352).

(Λίθος *sau Piatra*..., 1644)[1] şi al unor *Amintiri* rămase în manuscris şi tipărite mult mai tîrziu, în care răzbat unele ştiri şi legende (e drept, cu caracter religios) din ţara noastră[2].

P. P. Panaitescu a atras însă atenţia, în 1942, asupra a două lucrări de-ale lui Petru Movilă care au o legătură şi mai directă cu ţara sa de baştină. Prima dintre ele este *Prefaţa*, tipărită în limba slavonă, într-o parte a tirajului *Triodului înflorit*, apărut în 1631, la Kiev, şi dedicată fratelui său Moise Movilă, după urcarea acestuia pe tronul Moldovei, în aprilie 1630.

Această scriere „de o deosebită importanţă istorico-literară“ poate fi pusă „în istoria culturii noastre... alături de sfaturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie...“, scria P. P. Panaitescu[3], care a reprodus unele fragmente, în traducere, după textul retipărit de N. Titov, în *Матеріали для історії книжної справи на Україні в XVI—XVII в.* (Kiev, 1924, p. 263—266)[4]. Desigur că, fiind o scriere de mai mică întindere (cîteva pagini), aceasta nu se ridică la valoarea literară şi politică a operei voievodului din veacul precedent. Nu e însă mai puţin adevărat că aceste sfaturi, alcătuite după legile genului, într-un stil solemn, cu expresii greceşti şi latineşti, cu citate din *Biblie*, au în vedere atît răspîndirea culturii şi sprijinirea bisericii, cît şi „fericirea celor supuşi“, spiritul de dreptate ce trebuie să-l călăuzească pe domn, care este îndemnat în acelaşi timp să se ridice întru apărarea ţării faţă de cei ce încearcă s-o cotropească: „Pentru libertatea patriei şi a supuşilor tăi trebuie să lupţi bărbăteşte“ — scria înaltul cărturar cu fermitate, într-o epocă în care

[1] În tot cazul, se presupune că este iniţiatorul şi autorul principal al cărţii apărute sub pseudonimul Eusebie Pimin (vezi, acum în urmă, *Історія української літератури*, Kiev, 1967, I, p. 280—282).

[2] Vezi Panaitescu, *L'influence*..., p. 12—14.

[3] P. P. Panaitescu, *Petru Movilă şi românii*, Bucureşti, 1942, p. 7 (extras din *Biserica Ortodoxă Română*, LX, 1942, nr. 9—10, închinat împlinirii a 300 de ani de la Sinodul de la Iaşi), resp. în *Contribuţii*..., p. 580. Vezi descrierea exemplarelor din tirajul de bază la Karataev, *op. cit.*, I, p. 429—430.

[4] În nota 2 de la p. 266 a acestei cărţi, se precizează că textul e reprodus după un exemplar al Bibliotecii Publice din Leningrad (cota : П.I, nr. 9), în care ocupă 8 pagini nenumerotate, tipărite cu litere foarte mari, încadrate în chenar. Volumul are 10 p. nenumerotate + 828 p. numerotate (unele file din interior lipsesc). Anterior această ediţie a fost reprodusă de P. Mihail, care a dat o primă traducere (*Două documente de legătură culturală dintre români şi ruşi*, 1930).

turcii interveneau tot mai brutal în treburile interne ale Moldovei şi Ţării Româneşti [1].

Cea de-a doua operă este cuvîntarea „rostită parte în limba polonă, parte în limba română“ — cum precizează autorul însuşi —, cu prilejul căsătoriei domniţei Maria, fiica lui Vasile Lupu (1634—1653), cu prinţul polon Janusz Radziwił, în februarie 1645, celebrată la biserica Trei Ierarhi din Iaşi. Se cunosc atît legăturile politice şi de rudenie ale Movileştilor cu familia Radziwiłilor, cît şi speranţele politice pe care le punea în această unire matrimonială domnul Moldovei [2].

Înaltul prelat dădea el însuşi o mare însemnătate acestui eveniment, pentru celebrarea căruia a ţinut să vină special la Iaşi [3], căci curînd după aceea a publicat integral cuvîntarea ţinută în faţa mirilor şi a participanţilor, în rîndurile cărora se aflau şi diplomaţi străini: textul a apărut numai în polonă, în acelaşi an, în două ediţii, una cu stema familiei Radziwił, închinată prinţului Janusz, iar alta avînd şi pe aceea a Moldovei, fiind închinată lui Vasile Lupu, cu o prefaţă adresată acestuia.

Dacă prima „ediţie“ era de mult cunoscută şi la noi, în schimb, a doua a fost semnalată cititorilor români de P. P. Panaitescu abia în articolul citat din 1942, pe baza exemplarului descoperit la Institutul Ossoliński din Lvov

---

[1] Moise Movilă a domnit numai pînă în noiembrie 1631, iar apoi încă o dată între iulie 1633 — aprilie 1634, fiind mazilit de turci pentru simpatiile sale polone. (Vezi C. C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. III, partea I, ed.2, Bucureşti, 1944, p. 48—49, 51—52.)

[2] Vezi P. P. Panaitescu, *L'influence...*, p.7, 14—15; N. C. Bejenaru, *Misiunea lui Leontin Zaleski şi căsătoria fiicei lui Vasile Lupu cu Janusz Radziwil*, în *Revista critică*, I, 1927, p. 222—225 (cu referiri la acte publicate în colecţia *Hurmuzaki*). Faptele sînt relatate de Miron Costin, în *Letopiseţul Ţării Moldovei de la Aron Vodă încoace*: „În anul 7153 (1645) au făcut şi nunta fiicăi sale Vasilie vodă, ceii mai mari, doamnei Mariei, după cneadzul Ragivil, om de casă mare, den cnédzii Litfei...

Şi aşea s-au făcut nunta aicea, în Iaşi, la care cîţiva domni den Ţara Leşască singuri cu chipurile sale au fostu, cu curţile lor, şi Pătraşco Moghila, feciorul lui Simion vodă, mitropolitul de Kiev. Iară soli trimişi era de la Racoţi cneadzul Ardealului, Chimin Ianăş, cu daruri, şi de la Matei vodă, domnul muntean, singur Ştefan mitropolitul Ţării Munteneşti şi Radul logofătul şi Diicul spătariul...

Şi aşea, cu petrecănii trăgîndu-se veseliia cîteva săptămîni, au purces cneadzul Ragivil cu doamna sa în Ţara Leşască, cu dzestre foarte bogate.“ (*Opere*, ed. P.P. Panaitescu, Bucureşti, E.S.P.L.A., 1958, p. 120—121; vezi şi p. 123; *Opere alese*, ed. Liviu Onu, Bucureşti, E.Ş., 1967, p. 100—102, 104.)

[3] Vezi N. Iorga, *Istoria literaturii româneşti*, I,ed. a II-a, p. 267.

(azi la Wrocław, cota 10.355), din care dădea în traducere (p. 17—18) prefaţa [1]. Textul fiind tipărit numai în polonă, istoricul român a încercat să identifice partea rostită în româneşte şi se pare că avea dreptate să afirme că aceasta începe cam de acolo de unde apar citatele din *Biblie* nu direct în polonă, ci mai întîi în slavonă.

Cuvîntarea se axează, evident, pe învăţătura creştină privind căsătoria, şi în două locuri găsim în ea ecouri din *Mărturisirea ortodoxă*. Chiar la început, stările omului (necăsătorit, văduv, căsătorit) sînt asemuite celor trei trepte ale ierarhiei cereşti după care sînt orînduiţi îngerii (cu referire la Dionisie Areopagitul în ambele opere) [2]. În partea a doua, „taina" nunţii este expusă prin dezvoltarea paragrafului corespunzător din *Mărturisire* [3].

Dar, dincolo de acest înveliş religios, cititorul de astăzi poate distinge arta oratorului, care, după ce aşează căsătoria pe treapta cea mai de jos, ajunge, în urma unei savante argumentări, s-o ridice mai presus decît celelalte stări, făcînd o caldă apologie familiei. Această *oraţie de nuntă*, chiar dacă nu ni s-a păstrat în original, cu părţile româneşti rostite ca atare, merită să fie cunoscută mai îndeaproape în ţara noastră, ca şi scrierea precedentă.

*

Revizuind traducerea fragmentelor publicate de P. P. Panaitescu, în articolul citat, *Petru Movilă şi românii* (p. 7—9), am dat o versiune românească integrală [4], folosind reproducerea textului din ediţia lui N. Titov, pe care am primit-o de la Biblioteca Universităţii „T. G. Şevcenko" din Kiev, prin mijlocirea colegului dr. S. V. Semcinski, conferenţiar de limba română la această Universitate. Pentru specialişti şi studenţi, retipărim aici atît textul slavon, oferind

---

[1] Împreună cu versurile la stemă; vezi acum *Contribuţii...*, p. 591—592. Textul a fost reprodus de noi, cu unele îndreptări, controlate după original, în *Literatura română veche*, vol. II (în colab. cu Dan Zamfirescu), Bucureşti, Ed. Tineretului, 1969, p. 268—269.

[2] În *Mărturisirea ortodoxă*, Partea I, întrebarea 20 (vezi, de ex., ediţia Sf. Sinod, 1895, p. 10).

[3] *Ibidem*, Partea I, întrebările 115—116 (p. 52—53).

[4] În *Literatura română veche*, vol. II, p. 264—266.

în original scrierea lui Petru Movilă, cît şi traducerea, cu unele îndreptări[1].

Cît priveşte a doua scriere, cu excepţia prefeţei, adresată lui Vasile Lupu, ea este necunoscută cititorului român. De aceea o reproducem aici integral, în polonă, aşa cum a fost tipărită, şi în transpunere românească, pe baza fotocopiilor executate după microfilmul pe care a binevoit să ni-l trimită Direcţia Institutului Ossoliński din Wrocław. La transcrierea textului şi traducere am primit concursul binevoitor al colegei lect. dr. Elena Linţa.

Atît ei, cît şi colegului S. V. Semcinski şi conducerilor celor două instituţii de la Kiev şi Wrocław, care ne-au ajutat, le exprimăm încă o dată mulţumirile noastre călduroase.

TEXTE

I.

Pag. 1 ПЕТРЪ МОГИЛА

мл(с)тїю бж҃їею великїй архимандрит'

ст҃ыѧ велик'ѧ, чюдотворныѧ Лавры

Печерскїѧ Кїевскїѧ, воеводичъ Земль Мωлдавскихъ

Пресвѣтломꙋ и въ бл҃гоч(с)тїи

ꙗснѡ сїꙗющꙋ

Іѡ҃ МѠѴСЕЮ МѠГИЛѢ

мл(с)тїю всесилнагѡ Бг҃а

господарꙋ воеводѣ

истин(н)омꙋ и приро(д)номꙋ, ѡ(т)чески(м) жребїе(м) наслѣ(д)никꙋ

ЗЕМЛЬ МѠЛДОВЛАХЇЙСКИХЪ,

единоѫтробномꙋ братꙋ,

Мира, Здравїа, Бл҃гополꙋченїа и на томъ Г(с)дрства Пр(с)толѣ долголѣтнего пребыванїа желаетъ и мл҃тствꙋетъ.

Поннеже тѫ всесилнагѡ Бг҃а десница, ѡ, пресвѣтлый господарꙋ, всевъжделѣнне ми и съѫтробне брате[2], на томъ[3] престолѣ
2 ѡ(т)ческаго мѣста въспрїемникомъ посади, внꙋтрь и внѣ|зрѧщи

---

[1] *Notă la corectură.* Între timp, a apărut studiul şi ediţia prof. D. P. Bogdan, *Les Enseignements de Pierre Movilă adressés à son frère Moise Movilă* (cu traducerea textului în franceză şi bibliografia anterioară), în „Cyrillomethodianum", I, Salonic, 1971, p. 1—25+2 pl. (prima şi ultima pagină, după care am putut controla transcrierea).

[2] Lipseşte în fotocopie (D. P. Bogdan dă însă cuvîntul în text: după Titov sau alt exemplar?)

[3] După fotocopie.

тѧ достойна, въ того правомꙋ правленїю, ꙗкѡже и всѧкомꙋ есть въ тебѣ ꙗснѡ съзрѣцати εὐγενεία, ὀρθοδοξίαν, εὐσεβείαν, φιλοσοφίαν καὶ ἐκ νηπίου εὐφυείαν, ꙗже всѧ дѣсна тѧ и доволна въ толикое достои(н)ство оу҆добъ изъꙗвлѧютъ; сего ради бл҃годаренїе оному въздавъ за толикаѧ егѡ бл҃годѣѧнїѧ, дльженъ еси не токмо же въ полїтическихъ оу҆праж(д)нѧтисѧ, но и в' дх҃овных обꙋчатисѧ, не токмо мїрскимъ' присѣдѣти, но и ѡ бж(с)твъных' пещисѧ, не сице властелствовати, ꙗкѡже владѣемы(м) образо(м) быти. Се ж(е) ти все кромѣ всѧкаго привнийдет' неꙋдо(б)ства аще оу҆вѣси τὰ τῷ ἀγαθῷ ἄρχοντι καθήκοντα.|

3 Каѧ же сꙋтъ сїа? Оу҆бѡ извѣщенъ есмъ' вѣдѣти тебѣ длъ(ж)наа, ꙗко симъ' из', дѣтска поꙋчающꙋсѧ, кратко же сїѧ за любо(в) братолюбїа пре(д)лагаю.

[а҃.] Иже ꙋбѡ въ правленїю пр(с)тла твоего въ полїтически(х) да съхраниши преж(д)е. Мꙋжа бл҃гїа и бл҃гоч(с)тивыа въ строенїю доволныа на оффкїах' предлагай и поставлѧй, ꙗкѡже Мѡѵсею нѣкогда тезоименномꙋ ти Іѡѳоръ, тесть егѡ (Исх(д), гл(в) и҃і) съвѣтоваше, гл҃ѧ: „Избери себѣ ѡ(т) всѣ(х) люд(и) мѫжа силны, Бга боѧщыѧ(с), мѫжѧ прв(д)ны, ненавидѧщыѧ величанїѧ, и поставиши ꙗ на(д) людми тисѧщники и съ(т)ники и про(ч)ѧ". И прилагае(т): „Аще сътвориши слово се, ꙋкрѣпи(т) тѧ Бг҃ъ".

в҃. В сѫда(х), преж(д)е вина да испытае(т)сѧ, и тог(д)а изреченїе да произнесе(н)но бѫде(т), ꙗкѡже Бг҃ъ Мѡѵсеем' Їилю повелѣ (Дев(т), гл(в) з҃.): „На сѫдѣ ꙋслышав' еже повѣдѧ(т) ти, да в'зыщеши ѕѣло, аще истинна бꙋде(т) и тог(д)а да оу҆мре(т)". |

4 г҃. Мирствовати съ всѣми ѡкре(с)тными подобает', ꙗко(ж) Авимеле(х) (Бы(т), к҃а.) съ Авраамо(м), Дв(д)ъ (а Пара(л), д҃.) з' Ганѡно(м), Соломѡн съ цр҃ем' Гирам' и про(ч).

д҃. Свободы ради (ѡт)чества и по(д)рꙋчны(х) свои(х) мꙋжественѡ ѡпл'чатисѧ пѧ(т) царе(и) Содомски(х) (Бы(т), д҃.), Девора и Вара(х) (Сꙋд (и) ,д҃.), Гедеѡ(н) и Ефѳа(и) наказꙋю(т).

е҃. Воевати враги, незлобивы(х) же щадѣти длъжное ест' всѧкаго начилника.

Но сїа оу҆бо сꙋт' полїтическаѧ, болшаѧ же бж҃їа. Каѧ же сѫт'?

[а҃.] Свойствъно ест' на нача(л)ствѣ хр(с)тїанско(м) поставле(н)номꙋ, преж(д)е оу҆бо ѡблобызати истинное правовѣрїе и бл҃гоч(с)тїе и се оу҆множати и простирати.

в. Идолослꙋженїе и всѧкаѧ оу҆мышленїѧ Сатанинска вѣрѣ правой и добродѣтелем' съпротивнаѧ ѡ(т) ѡбычаевъ чл(с)ких' |

5 истребляти и ѡ(т) всея своея дръжавы искореняти, ꙗкоже цр҃їе Їи҃лскїи Асса, Іѵр, Езекїа и прочїи древле творяху.

г҃. Всякое имѣти тщанїе, да ч(с)тое и правое ученїе Цр҃кве Съборныя подае(т)ся и утвръжаетсѧ.

д҃. Ἐν τῇ ὀρθοδοξίᾳ καὶ εὐσεβείᾳ образо(м) и нраво(м) ѡт()цъ своих(х) и прародителей послѣдовати.

е҃. Ктитѡру, възставителю и бл҃годѣтелю Цр҃кві(н) и училищъ быти.

ѕ҃. Образомъ бл҃гоч(с)тїа, ч(с)тности, правды и всѣ(х) добродѣтелей по(д)ржчнымъ пре(д)водителемъ пр(с)но ѡбрѣтатися.

з҃. Ѡ еже какѡ г(с)дствовати и что на властителствѣ творити, да въ все(м) бжде(т) бл҃гополучно, устъ Гн҃их', ꙗже сжт' дховныи и премждрїи съвѣтници, съвѣтовати. Съблюдоша се древнїи цр҃їе, ег(д)а Інсусъ Нави(н) съвѣ(т) прїимаше ѡ(т)
6 Елеазара, | Саулъ послушааше Самуила, Дв(д)ъ Га҃, Іѡасафатъ и Ахав' Міхеа, цр҃ъ ю(д)скїй Їи҃ль и Едѡм' Елісеа, Езекїа Исаїа, Седекїа Іеремїя и про(ч).

и. Създати и въставляти зданїа и храмы, в ни(х)же бы исти(н)ное Бг҃у славословїе непреста(н)но ѡ(т) уст' бг҃очте(ц) егѡ, даже до Пр(с)тола егѡ нб(с)ного досязаающее, исходило и Гд(с)тво Гд(с)твующагѡ утвръждало.

ѳ҃. Церемонїи ѡ(т) Бг҃а и всея цр҃кви узаконоположе(н)ныи по уставѡ(м) ст҃ых' ѡ(т)цъ ѡпредѣле(н)ы(м) купнѡ съ подрж(ч)ными ст҃ѡ съблюдати.

і҃. Владѣемыхъ всѣ(х) къ покаянїю и мл҃тва(м) прилѣ(ж)но въспоминати и повеле(н)ми грамотными приводити.

Сїа убо добродѣтели, ѡ, Пресвѣтлы(н) Господарю, вѣдый и видя величеству ти ѕѣло потребны, паче (ж) ну(ж)ны аки нн҃ѣ на вла-
7 ти сущу, | власти же дховны(х) купнѡ и мїрски(х) кратко ꙗ всьпоминяюв', в' тѣ(х) всѣ(х) зане процвитаеши. Бг҃у въздавъ бл(д)ренїе, и въ прочее в' тѣ(х)ж(д)е быти, и не простѡ, но умножатися желаю и молю.

Сего ради даже и къ бл҃гочестїа ѡбученїю и мл҃твамъ земли твоей бл҃годѣтелствовати възможеши, книгу сию Τριώδιων цвѣтную или Πεντεκοστάριον ѡ(т) тѵпографїа моея тѵпомъ изѡбраже(н)ную Пресвѣтлому ГОСПОДАРСТВУ твоему приношу и да(р)ствую, съ тѣ(м) даро(м) купнѡ и любо(в) ср(д)ца моего пре(д)ставляя. Ѡ(т) негоже съвръше(н)нѡ Творца моего мл҃т-

ствꙋю, да твою ПРЕСВѢТЛОСТЬ здрава, бл҃гополꙋ(ч)на и дльголѣтна с равносвѣтлою ти ГОСПОЖ(Д)ЕЮ съблюдаетъ
8 Гд(с)тво твое и всю државꙋ всѣми бл҃гими ꙋго(в)зн(т) | и миро(м) wград(т); цр҃кви, монастыри и ве(с) причет дховны(н) вы(ш)нїй и ни(ж)нїй матвенници бл҃госрьдыѧ състави(т); властелины w(т) тебе поставленныѧ вѣрны и праведны сътворит' и всѧ по(д)ржчныѧ когож(д)о въ свое(м) чинѣ поставивъ, любовны своемꙋ Вл(д)цѣ ѹтврьдитъ; въ нихъже всѣхъ ПРЕСВѢЛОСТЬ твою w(т) всего ср(д)ца моего аще же слышати, множае паче съзрьцати и w(т) сего сладостїю испл'нѧтисѧ вседꙋшно желаѧ. Нинѣ лю(б)ви братерской ПРЕСВѢТЛОСТИ твоей и самого себе з' мл҃твами моими вржчаю. З Ст҃ой Великой Лавры Печерской Киевской,

Братъ твой Мл҃твенникъ,
Той иже и выше.

T R A D U C E R E :

PETRU MOVILĂ,

din mila lui Dumnezeu, mare arhimandrit al sfintei, marei şi făcătoarei de minuni Lavre Pecerska din Kiev, fiu de domn al Ţării Moldoveneşti,

Preastrălucitului şi în dreapta credinţă luminatului IO[AN] MOISE MOVILĂ, din mila atotputernicului Dumnezeu, domn, voievod adevărat şi legiuit, prin destinul părintesc moştean al Ţărilor Moldo-Vlahiei, frate dintr-o mamă,

Pace, Sănătate, Fericire şi în scaunul domniei îndelungă şedere îţi doreşte şi se roagă pentru aceasta :

Deoarece dreapta atotputernicului Dumnezeu, o, prealuminate doamne, preadorite şi dintr-o mamă frate, te-a aşezat în scaun, moştenitor al locului părintesc, văzîndu-te destoinic sufleteşte şi trupeşte pentru această dreaptă cîrmuire, căci în tine fiecare poate a vedea clar εὐγενειαν, ὀρθοδοξιαν, εὐσεβειαν, φιλοσοφιαν καὶ ἐκ νηπιου εὐφυειαν [1], pe care toate buzele mulţumite de tine, le arată deschis ca o mare vrednicie; de aceea dînd mulţumire lui Dumnezeu pentru atîtea binefaceri ale lui, dator eşti nu numai să ai grijă de tine, ci şi să aduci folos supuşilor, să te

---

[1] *Nobleţe, dreaptă credinţă, evlavie, înţelepciune şi, în afară de aceasta din copilărie, bună înzestrare.*

ocupi nu numai de cele politiceşti, ci şi să te deprinzi întru cele duhovniceşti, să te îngrijeşti nu numai de cele lumeşti, ci şi de cele dumnezeieşti, nu numai să stăpîneşti, ci şi să fii pildă pentru supuşi. Dar acesta îţi aduce toate, fără neajunsuri, dacă iei asupra ta τὰ τῷ ἀγαθῷ ἄρχοντι καθήκοντα[1].

Care sînt oare acestea? Căci ştiu că cunoşti cele de trebuinţă, ca unul ce le-ai învăţat din copilărie; pe scurt, deci pe acestea ţi le înfăţişez, cu dragoste de frate.

1[2]. La conducerea tronului tău întru cele politiceşti, să împlineşti mai întîi pe acestea: Să alegi şi să numeşti în slujbe (officia) bărbaţi buni, evlavioşi şi vrednici a conduce, tot aşa cum odinioară pe Moise, cel de-un nume cu tine, Ietro, socrul său, l-a sfătuit, zicîndu-i (*Ieşirea*, cap. 18): „Alege-ţi din tot poporul oameni drepţi şi cu frica lui Dumnezeu, oameni drepţi, urăsc lăcomia, şi-i pune căpetenii peste mii, căpetenii peste sute" care şi celelalte. Şi adăuga: „De vei face lucrul acesta, (...) te va întări şi Dumnezeu"[3].

2. La judecăţi, vina să fie mai întîi cercetată, şi abia apoi hotărîrea să fie luată, după cum Dumnezeu a poruncit prin Moise lui Israel (*Deuteronomul*, cap. 17): „La judecată, ascultînd cele ce ţi se spun, să cercetezi amănunţit, iar dacă va fi adevărat, atunci să moară vinovatul"[4].

3. Se cuvine să trăieşti în pace cu toţi cei dimprejur, aşa cum a fost Abimelec (*Facerea*, 21) cu Avraam, David (*I Paralipomena*, 19) cu Hanun, Solomon cu regele Hiram şi alţii.

4. Pentru libertatea patriei şi a supuşilor tăi să lupţi bărbăteşte, după cum poruncesc cei cinci regi de la Sodoma (*Facerea*, 14), Debora şi Barac (*Judecători*, 4)[5], Ghedeon şi Eftae.

5. Să lupte împotriva duşmanilor, iar pe cei nevinovaţi să-i cruţe, este datoria oricărui conducător.

Dar toate acestea sînt politiceşti; mai însemnate însă sînt cele dumnezeieşti. Care sînt acestea?

1[6]. Se cuvine celui pus în fruntea celor creştineşti, mai întîi, să se închine credinţei pravoslavnice celei adevărate, să fie evlavios să înmulţească şi să răspîndească această [credinţă].

2. Închinarea la idoli şi toate amăgirile Satanei, potrivnice dreptei credinţe şi virtuţilor, să fie stîrpite din obiceiurile oamenilor şi dezrădăci-

---

[1] *Datoriile unui bun conducător.*
[2] Litera .ᾶ. (= 1) lipseşte din text.
[3] Versetele 21, 23 (am reprodus traducerea după *Biblia*, Bucureşti, 1968).
[4] Citatul este un rezumat al versetelor 9—12.
[5] În text, greşit: 14.
[6] Cifra 1 lipseşte în text.

nate din toată ţara, după cum regii izraeliteni Asa, Ieremia, Ezechia şi alţii au făcut în vechime.

3. Să pui multă sîrguinţă pentru ca învăţătura curată şi dreaptă a bisericii soborniceşti să fie cinstită şi întărită.

4. 'Εν τῇ ὀρθοδοξίᾳ καὶ εὐσεβείᾳ[1] să urmezi pilda şi purtarea părinţilor şi strămoşilor tăi.

5. Să fii ctitor, ziditor şi binefăcător al bisericii şi al şcolilor.

6. Să fii totdeauna pentru cei supuşi un conducător drept, pildă a evlaviei, a cinstei, dreptăţii şi tuturor virtuţilor.

7. Pentru a şti cum să domneşti şi ce să faci în stăpînire, ca toate să fie cu noroc, să asculţi buzele Domnului, care sînt sfătuitorii spirituali preaînţelepţi. Acest lucru l-au păzit împăraţii cei vechi, cînd Iosua Navi primea sfat de la Eleazar, Saul asculta pe Samuil, David pe Domnul, Ioasafat şi Ahab pe Miheia, regele iudeilor, al lui Israel, şi Edom pe Elisei, Ezechia pe Isaia, Sedechia pe Ieremia şi ceilalţi.

8. Să zideşti şi să înnoieşti clădiri şi biserici, în care să se audă necontenit adevărata slăvire a lui Dumnezeu de pe buzele binecinstitorilor lui, iar aceasta să ajungă pînă la scaunul său ceresc şi să facă auzită puterea stăpînitorului.

9. Să păzeşti cu sfinţenie, împreună cu supuşii tăi, ceremoniile legiuite de Dumnezeu şi de întreaga biserică şi rînduite de pravilele sfinţilor părinţi.

10. Tuturor supuşilor tăi să le aminteşti cu osîrdie de pocăinţă şi de rugăciuni şi să faci aceasta prin porunci scrise.

Aceste virtuţi, o, prealuminate doamne, care cunoşti şi vezi cît sînt de trebuincioase Măriei tale, cu atît mai mult acum cînd eşti în domnie, domnie asupra celor spirituale împreună cu cele lumeşti, ţi le-am amintit pe scurt, pentru ca întru toate acestea să înfloreşti. Mulţumire dînd lui Dumnezeu, îţi doresc şi mă rog să fii întru toate, şi nu numai să fii, ci să le şi înmulţeşti.

De aceea, pentru ca să poţi aduce binefaceri ţării tale întru învăţarea evlaviei şi a rugăciunilor, această carte Τριώδιον[2] înflorit sau Πεντεκοστάριον[3], înfăţişată prin tipar în tipografia mea, Domniei tale prealuminate o aduc şi o dăruesc, împreună cu acest dar înfăţişînd şi dragostea inimii mele. Şi tot din inimă rog pe ziditorul meu să păzească pe Luminăţia ta sănătos, norocos şi întru mulţi ani, împreună cu Doamna, asemenea ţie luminată ; domnia ta şi toată ţara să le îmbogăţească cu toate darurile

---

[1] *În ortodoxie şi evlavie.*
[2] *Triod.*
[3] *Penticostar.*

şi să le înconjure cu pace; bisericile, mănăstirile şi tot cinul duhovnicesc, mare şi mic, să-i facă rugători din inimă; pe dregătorii puşi de tine să-i facă credincioşi şi drepţi, iar tuturor supuşilor tăi, după ce i-ai aşezat pe fiecare în slujba sa, să le întărească dragostea către stăpînul lor; doresc din toată inima ca toţi nu numai să asculte de Prealuminăţia ta, ci, mai mult, să şi înţeleagă şi de aici să se umple de dulceaţă. Acum, dragostei frăţeşti a Prealuminăţiei tale mă încredinţez pe mine însumi, cu rugăciunile mele. Din sfînta şi marea Lavră Pecerska de la Kiev,

Al tău frate şi rugător pentru tine,
Acelaşi de mai sus.

II.[1]

f. 1a MOWA

DUCHOWNA

przy szlubie Iaśnie Oswieconego P. Jego M. Pana

IANUSZA

RADZIWIŁA

Xiążęćia na Biżrach y Dubinkach,

Podkomorzego W. X. Litewskiego, Kamienieckiego Kazimirskiego, Seywenienskiego etc. etc., Starosty,

Z Iaśnie Wielmożną, Iey M. Panną

MARIĄ

corką Iaśnie Wielmożnego Jego M. P.

IO WASILIA

Woiewody y Hospodara Wołoskiego,

Wystawiony

przey Iaśnie Przewielebnego w Bogu I. M. Oyca

PIOTRA MOHIŁĖ

Metropolitę Kijowskiego, Halickiego y wszystkiey Ruśi, Exarchę S. Thronu Apostolskiego Konstantinopolskiego,

[1] Transcrierea şi traducerea în colaborare cu Elena Linţa.

Archimandritę Pieczarskiego, w Cerkwi
Hospodarskiey Iaskiej Dedicata Hierarchom
Bożym SS. Basilio, Ioanni et Gregorio
W. Monasteru Piecz. Kijowsk.
Anno D. 1645.

1b *Na Herb Iaśnie Oświeconych XX. Ich MM. PP. Radziwiłow y Iaśnie Wielmożnego Jego Mośći Pana IO WASILIA WOIEWODY y HOSPODARA Wołoskiego*

Przyiaźn tę Głowę Orłowi przydała,
Ktorą przy Sercu sobie podobała,
Gdy RADZIWIŁA uznała być Głową
Oblubienica: Mołdawska Herbowa,
Orlowi przeto Głowę powierzyła,
(Mąż Zenie Głową) by iedna rządźiła.

2a Iasnie Wielmożnemu Panu a Panu
Jego Miłośći Panu

IO WASILOWI

Woiewodzie y Hospodarowi

Ziem Mołdawskich,

Spokoynego w długi wiek Panowania y Błogosławienstwa Bożego.

Cokolwiek należało do zawarćia wiekuistey przyiaźni Przezacnego Domu W. Hospodarskiey M. z wysokim y sławnym Domen Iaśnie Oswieconego Xiążęćia Iego Mośći Pana Podkomorzego Wielkiego Xięstwa Litewskiego, przyiaćielskiemi usługami memi ochotnie *expleui*, w czym rozumiem, że *de partibus bono Amico exoluendis*, od W. Hospodarskiey Mośći mego wielce Miłośćiwego Pana *non arguar*. Day Boże, abym y w następuiących Terminach W. Hospodarskiey M. mogł *condigne* usłużyć. A teraz Iasnie Oswieconemu Xiężstwu Wielmożnym Ich MM.
2b PP. nowym/ Małżonkom *omnia faelicissima* uprzeymym affektem apprekowawszy, życzę abyś W. Hospodarska M. moy Miłośćiwy Pan w poźny wiek przy powodnych pomyslnośćiach z przyaźni Xiążąt Ich MM. oglądając wnuki y prawnuki ćieszył się. *Desideria* przytym

przyiaćielskie W. Hospodarskiey Miłośći *explendo*, Mowę, ktorąm uczynił przed szlubem Xiążąt Ich MM. częśćią Polskim, częśćią Wołoskim Ięzykiem w cerkwi W.H.M. Iaskiey na ten czas *idiomate Polono* w druk podałem, usiłuiąc *hoc argumento*, znamienitą y przesławną przyiaźń W. H. Miłośći z Domem Xiążęcia Iego M. *quam gloriosissime* swiatu intimować, y moię przyiaćielską powolność iasnie y dowodnie W. H. M. commendować, *quod utrumque dum facio*, wielce upraszam, aby ta praca moia *fronte et mente serena* od W.H. Miłośći mego wielce Miłośćiwego Pana była przyięta.

W.H.M. Zyczliwy Przyiaćiel,
Sługa
y ustawiczny Bogomodlca,
PIOTR MOHIŁA
archiepiskop,
Metropolit Kiiowski,
Halicki y wszystkiey Ruśi.

3a MOWA

PRZY SLUBIE

Mądrość przedwieczna, rosporządzaiąc wysoką swą Niebieską Hierarchią, dziewięć chorow anielskich (według Dionyzego Swiętego Areopagity) na trzy częśći rozdźieliła.

S. Dyonys. de Caelesti Hierarch.

Pierwszą: Throny, Cherubiny y Seraphiny, blizko wysokośći Maiestatu swego, posadźiła, aby od niey bez wszelkiego srzodku, światłość rozumu, mądrość y umieiętność do wypełnienia woli iey brała.

Drugą niżey, iako *Władzy, Xięzstwa y Mocarstwa* posadźiła; aby iako szrednia przez pierwszą, iako przez srzodkuiącą tęż swiatłość mądrośći y umieiętnośći od niey brała y trzećiey podawała.

Trzecią część niżey onych dwuch, iako *Państwa, Archanioły y Anioły* mieć zezwoliła, ktora aby od szredniey też Bozskie dary przyiąwszy, rozumnemu stworzeniu na ziemi, to iest człowiekowi, podawała, onego strzegła,
3b wolą Bozską/onemu opowiadała y do wypełnienia wszelkich cnot y przykazani Bożych prowadźiła y prostowała.

Podobnym sposobem y ludzki rodzay w cerkwi swiętey swoiey ziemney na trzy stany rozdźielony mieć chciała, to iest na stan panienski, wdowi y małżeński.

Te trzy stany ieszcze w Zakonie Przyrodzenia, przez onego wielkiego Patriarchę Noego w Arce oney, ktora była figurą teraznieyszey Christusowey Cerkwie, Bog Wszemogący przefigurował, gdy w niey troie piętra miec kazał; y na pierwszym ptastwo iako lekkie posadźił, na srzednim czyste zwierzęta, na trzećim wszelkie czołgaiące się po ziemi zwierzątka chować przykazał. Słusznie tedy panienski stan ptastwu iest porownany, ten bowiem od wszelkich ćiężarow, kłopotow, nabywania maiętności y trosk tego swietnich oddaliwszy siebie, potem modlitwą y wszelkiemi pobożnośćiami się podnośi.

Corinth. Versu 33. Ten bowiem ktory się ożenił, według Pawła Swiętego, stara się o rzeczach swiata tego, iakoby się podobał zenie. A ten ktory się nie zenił, albo ktora nie szła za mąź, stara się o rzeczach Panskich, aby była swięta y ciałem y duchem, y ta iest rozność między mężatką y panną.

Wysoki tedy iest stan panienski, nie tylko stąd, że iest czystośćią y doskonałośćią cnot, rowny onym Thronom, Cherubinom, Seraphinom, ale y stąd, iż Pan y Zbawićiel nasz w tym stanie przenaświętszą y Nayczystzą Pannę Matkę swą, ktora iak przed porodzeniem, tak w
4a porodzeniu, iako y/ po porodzeniu czystą panną na wieki zostaie, mieć zezwolił: y sam Czlowiekem się stawszy, Panicem na wieki zostaie.

Apoc. 14, V. 1, 2, 3, 4, 5. Chwałę y wysokość tego stanu Ian Swięty na Gorze Syonskiey widźiał, abowiem tuż przy Bożym Baranku sto y czterdźieśći y cztery tyśięcy stali, maiący Imię Oyca iego napisane na czołach swoich, ći piosnkę nową spiewaią, ktorą żaden inszy spiewać nie może: *„Cić są ktorzy się z niewiastami niepokalali, bo dźiewicami są, ći chodzą za Barankiem, gdźiekolwiek idźie, ći kupieni są z ludźi Pierwiastkami Bogu y Barankowi, a w ich Uśćiech nie nalazło się kłamstwo, albowiem bez zmazy są przed Stolicą Bożą."*

A nie tylko panienski stan w nowym Zakonie, iako w Apostołach y w inszych swiętych y zakonnikach, ma swoię wysokość y zalecenie, ale y w starym ieszcze Zakonie nad

insze był wywyszszony, kto bowiem umarłych wskrzeszał, ogień z nieba uprazsał, rzekom aby się rozstąpiły roskazywał, niebo zamykał y odmykał, a w ostatku y na ognystym woźie iako do nieba (iako Cerkiew Swięta Wschodnia rozumie) do raiu iest wzięty, y żywo y dotąd według ciała zachowany, iesli nie panienstwo zachowujący on wielki Prorok Heliasz? Ale co dźiwnieysza, nie tylko za żywota panienstwo zachowuiący, takowe wielkie nad insze proroki y sprawiedliwe ludźie cuda czynili, ale y po smierći kośći ich umarłe wskrzeszać, iako Helizeuszowe godnemi się stały.

Wysoki tedy iest stan panienski, y wielkiemi darami
4b od Boga uszlachcony,/ skąd y wielkie ma swoie zalecenia, ale że nam teraz o tym czas dłużey mowić nie pozwala, o wtorym stanie wdowim wkrotce mowić będźiemy.

Y ten stan srzedni iest wysoki a y swoie zalecenia, dla imitatiey pierwszego stanu w Pismie Swiętym, tak Starego iako y Nowego ma Testamentu.

W Starym Zakonie tak Pan Bog ten wdowi stan uczćić zezwolił, iż niewiastom w czystośći y wstrzemięźliwośći wdowiey mieszkającym, nie tylko zwykłe swiętym swoim dary dawął, ale osobliwy męzstwa dar, nad ich słabe przyrodzenie, iako oney Iudith, y tey podobnym darować raczył: ktorym y nieprzyiaćiela zwyćiężyli, y lud Izraelski z wielkiego niebezpieczenstwa wyzwoliwszy, mężnie hetmansko triumfowali. Taką ma moc czystość, nie tylko w pannach, ale y wstrzemięźliwośći wdowiey, y nie tylko w Starym Testamenćie, ale y w Ewangeliey Swiętey ma swoie pewne y wysokie zalecenia, osobliwie u Łukasza Swiętego w oney Annie Swiętey, ktora żywszy z mężem swym siedm lat od panienstwa swego, a osmudźieśiąt lat y cztyry w wdowstwie mieszkaiąc, nie odcha-
Luc. Versu 36. działa z cerkwi, postami y modlitwami służyła Panu w dźień y w nocy: ta dla czystośći swey wdowiey, nie tylko prorockiego ducha godna się być stała, ale nad insze wysokie Patriarchy y Proroki Messiasza doczekawszy się, oczyma swemi oglądała y mowiła o nim y prorokowała.

Wysoki, tedy iest y ten stan, ktory dla czystośći/
5a y wstrzemięźliwośći od niektorych Doktorow Swiętych

męczenskim iest nazwany. Srzedni iest dla tego, iż cielesnych roskoszy, kłopotow y frasunkow małżenskich doznawszy, wstremiężliwość zachowuie, stan panienski imituiąc: o tym stanie lubowy więcey tak z Starego iako y z Nowego Testamentu mowić przystalo, ale że nam o tym dźiśieyszy akt mowić nie pozwala, do trzećiego stanu, ktory iest małżenski, przystępuie, o ktorym nam właśnie teraz mowić przystoi.

Dla iakieyby przyczyny ten stan małżenski trzeći y niższy w Cerkwi Bożey był, y dlaczegoby do onych czołgaiących się po ziemi zwierząt przyrownany? Przyczyny inszey nie widzę, tylko dla ćiężarow małżenskich, to iest: około wygody ieden drugiemu, około wychowania dźiatek, y dla trosk y frasunkow, ktore około nabywania maiętnośći, a w ostatku gwoli cielesnych roskoszy zażywania, iakoby po ziemi czołgaiący się być zda. Do tego, iż od tych dwoch wyszszych skromnośći y wstrzemiężliwosci się naucza: powinni bowiem małżonkowie podczas świąt, postow y modlitw od społkowania cielesnego do czasu
Cap. 7. według Pawla Swiętego z spolnego zezwolenia, wstrzymywać się; ma iednak małżenski stan swoie pewne w Cerkwi Bożey zalecenia. Iesli bowiem panienski stan czystośćią aniołom się rowna y wysoko się aż do nieba podnośi; nieposledni iednak iest y małżenski, ktory spłodzeniem y wychowaniem pobożnego potomstwa chwalę Bożą rozszerza, Cerkiew y Niebo napełnia: iesli panienski stan ma
5b ztąd/ pochwałę y swoią wysokość, iż Pan y Zbawićiel nasz Iesus Christus Przenaświętszą Matkę swą y siebie samego w nim mieć wiecznie chćiał, niemniey w tym stan małżenski panienskiemu iest rowny, kiedy lubo Pannę na wieki zostaiącą Przeczystą Matkę swą, pod zasłoną małżenskiego
Luc. Cap. 1, V. 26 et 27 stanu, Pan mieć chćial, według swiadecstwa Lukasza Swiętego: *„Posłany iest Anioł Gabriel od Boga do Panny Poszlubioney Mężowi, ktoremu było imię Iozeph“*. Y sam Pan, lubo nie w cielesnym, ale duchownym, z Cerkwią oblubienicą swoią w wiecznym nayduie się być małżeństwie. Iesli tedy wysokie są dway wyszsze stany ktoremi się niebo napełnia, zarownie wysoki iest y małżenski stan: nie tylko bowiem samym w nim pobożnie żyiącym do nieba wchodzić nie zabrania, ale y z niego wychodzące

prorocy, apostołowie, męczennicy y niezliczone mnozstwo swiętych y sami w czystośći panienskiey y wstrzemięźliwośći wdowiey mieszkaiący, woiuiącą y triumfuiącą przyozdabiaią y napełniaią Cerkiew. Iest tedy niemal we wszystkim rowny wysokośćią małżenski stan dwom wyszszym stanom, a nie tylko rownym, ale y wyszszym go. Ia być nad one widzę, a to, gdy go Pan y Zbawićiel nasz między siedmią taiemnic albo sakramentow w Cerkwi swoiey swiętey
Ad. Eph. mięć chćiał, według nauki Pawlą Swiętego, ktory mowi:
Cap. 5, Таинна сїа велїа есть. To iest, sakrament to albo tajemnica
Versu 32 to jest wielka; ktory sakrament w małżenstwo po-
6a bożnie wstępuiącym y mieszkaiącym, łaskę *ex opere operato,* / to iest, z zasługi mąk panskich daruie. Tamte zaś dwa stany nie mogą mięć takowey łaski, chyba *ex opere operantis,* to iest z dźieł swoich y uczynkow dobrych, ktorą sami sobie przez się zasłuża powodem osobliwey łaski Bożey. Wyszszy tedy iest zaprawdę nad te dwa małżenski stan; a że iest taiemnicą abo sakramentem w Cerkwi Swiętey y przyczyną łaskę podawaiącą, stąd naypierwey daie się znać, gdy iest od Authora samego sakramentow, to iest od Boga w raiu ieszcze postanowiony iako księgi rodzaiu świadca: *„Y stworzył Bog człowieka na wyobrażenie Boże, stworzył go, mężczyznę y niewiastę, stworzył ie y błogosławił im, mowiąc: rozradzayćie się y rozmnażayćie się, y napełniayćie ziemię"*.

To ieszcze na początku w raiu było.

W Zakonie zaś łaski Pan y Zbawićiel nasz Bog prawdźiwy y człowiek doskonały, małżenski stan w Kanie Galilaei praesentią swoią y Przenayczystey Matki swey kohonestował y primitiami cudow obdarzył y sakramentem w Cerkwi swoiey w onych słowach u Mattheusza Swiętego położonych: Ѥже Бгъ сочета, чловѣкъ да не разлꙋчаетъ. To iest: co Bog złączył, człowiek niechay nie rozlącza — być postanowił, według wyżey pomienionych słow Pawła Swiętego: Таинна сїа велїа есть. *„Sakrament to iest wielki; a Ia mowię w Christusa y Cerkiew"*. Wielkim sakramentem Apostoł małżenstwo nazywa dla wysokośći rzeczy, ktorey iest znakiem, to iest, tak dla złączenia się
6b dwuch/ natur, bozskiey i ludzkiey w iedney personie Syna

Bożego, iako też dla duchownego małżenstwa Christusa
Pana z Cerkwią, w ktorym się werifikuią słowa one:
Сего ради wставитъ чл҃къ wтца своего и матеръ, и прилѣпитъ
сѧ къ женѣ своеи и бꙋдета wба въ пло(т) единꙋ. To iest,
*„przetoż opuśći człowiek oyca swego y matkę, a przyłączy
się do zony swoiey, i oba będą w iednym ciele“*. Abo-
wiem opuśćił Boga Oyca, nie przez rozłączenie się,
bo iest onemu społistny, ale przez pokazanie się według
Pawła Swiętego w postaći służebniczey: Себе ꙋмали, зракъ
Ad. Phil. Cap. 2. V. 7 et 8. раба прїимъ. To iest: *„Wyniszczył samego siebie przyiąwszy
postać sługi“*. Opuśćił matkę, to iest synagogę zydowską,
a przyłączył się do Cerkwie przez miłość, iako do
własney oblubienice swoiey. A że Christus Pan ma
ciało, ma też ciało y cerkiew, przetoż są dway w
iednym ciele: stąd daie się znać że iako słowo Boże od
ciała Christusowego, y iak Christus Pan od Cerkwie
swoiey nigdy się nie odłącza, tak małżonkowie po
złączeniu się w stanie małżenskim, nigdy rozlączać się
Ad. Corin. Cap. 7. nie mogą, iako Swięty Paweł naucza: Мꙋжатаѧ жена,
живꙋющꙋ мꙋжꙋ, привѧзанаѧ естъ закономъ, аще ли же ꙋмретъ
мꙋжъ еѧ, раз(д)рѣши(т)сѧ w(т) закона мꙋжева. To iest:
*„Niewiasta maiąca męża, poki męż żyw, obowiązana
iest zakonowi, lecz iesliby mąż iey umarł, wolna iest od
7a zakonu mężowego“*. Y/ na inszym mieyscu: Ѡженившимсѧ
завѣщаваю не азъ, но Г(с҃)дь: Женѣ w(т) мꙋжа не разлꙋчатисѧ.
To iest: *„W małżenstwie będącym rozkazuię nie Ia, ale
Pan, żeby się zona od męża nie odłączała“*. Iest tedy mał-
żenstwo sakramentem, ponieważ iest znakiem widomym
swiętey niewidomey rzeczy a znakiem nie prostym, ale
oraz y znakiem y przycyzną, łaskę *ex opere operato* daiącą
godnie weń wstępuiącym. Daie tedy sakrament małżen-
stwa swiętego takową łaskę małżonkom: naprzod iż
złączenie ich, ktore w wszetecznikach iest, brzydkośćią
y grzechem smiertelnym, za co Bog takowych będzie
sądził według Pawła Swiętego: *„Małżenstwo iest uczsćiwe,
łoże niepokalane“*.

Powtore daie im tę łaskę, aby miłość duchowną ie-
den ku drugiemu zachowali, ktorą im Pan Bog z nieba
Duchem Swiętym wlewa y ktorey mieć sami z siebie nie
mogą: Bo gdy Apostoł naucza męża aby tak miłował

zone swoią, iako Christus duszę miłuie, podniosłą y duchowna miłość ku zenie, okrom oney przyrodzoney małżenskiey, mieć mu każe, aby tak na zonę swoię patrzył y tak ią na sercu miał, iako Christus duszę pobożną y sobie wierną miłuie. Tey miłośći bez łaski bożey mieć mąż nie może, muśi ią tedy mieć od Boga mocą tego sakramentu. Toż się o zenie mowi, takiey czsći z samey siebie ku mężowi mieć nie może, iaką ma duszą dobrą,
7b usprawiedliwioną, ku Christusowi Panu y Bogu/ swemu, to ią tedy z nieba od Ducha Swiętego mieć ma. O wielkiż to dar boży w swiętym małżenstwie z ktorego mocna pomoc do zbawienia rośćie, gdy takie serca ku sobie y tak swięte mysli mieć będą, iuż tam niezgoda nie zayzrzy, iuż tam pokoy y wielka przyiaźn y życzliwość nad ludzką większą iednego ku drugiemu, iuż tam wdźięczne y miłe pomieszkanie y słodkie towarzystwo, gdy ta duchowna przyrownana Christusowey miłość między nimi zakwitnie.

Po trzećie usmierza w nich żądze cielesne, przez powśćiągliwość w zatrzymaniu wiary małżenskiey, zmacniaiąc ich według rzeczonego od mędrca: Позна(х) ꙗко
Sap. 8, 21 инако не бꙋдꙋ воздерзанъ аще не Бгъ дасть. To iest: poznałem iż inaczey nie mogę być powśćiągliwym, ażby mi Bog dał.

Po czwarte — sposobnymi ich czyni do wychowania dźiatek w wierze swiętey prawosławno-katholickiey y w pobożnośćiach wiary chrześćianskiey. Urodźić bowiem ie, łacny y pospolity z pogany y bestiami dar spolny y wychować ie w cnotach niektorych y poganie mogą. Ale wychować ie na wiarę y pobożność prawosławno-katholicką y zbawienia dostąpienie, to dar iest boży ktorego rodźice bez osobney łaski bożey mieć nie mogą. A mocą tego sakramentu małżenstwa swiętego brać go mogą, iesli baczenie y rozum prawowierny chrześćianski maią.

Na koniec y to dar iest bozski, ktory się pobożnym małżonkom przez ten sakrament daie, aby znośić mogli
8a wszelką nędzę y niedostatki y niedoskonałośći/ w obyczaiach ieden drugiego, y wszelkie ćiężary małżenskie.

1. Tim. 2. Te cztery dary bozskie Apostoł Swięty do niewiasty mowiąc tak wylicza: A ona zbawiona będzie rodzeniem

dźiatek, iesli trwać będźie w wiernośći y milośći y poświęceniu y miernośći.

Pierwszy tedy iest dar iż wiarę ieden drugiemu dotrzymawaią, a w cudzołozstwo nie wpadaią.

Drugi, iż godnie w miłośći mieszkaią.

Trzeći, iż łoże swe od zmazy poświęcaią.

Czwarty, iż powśćiągliwie czasow swoich zostawać z sobą mogą.

Tak tedy ponieważ od authora sakramentow małżenstwo iest postanowione y ponieważ iest znakiem widomym rzeczy swiętey niewidomey y przyczyną łaskę podawaiącą, nieomylnie iest w Cerkwi Swiętey Wschodniey sakramentem, zaczym tym samym wyszsze iest małżenstwo niż stan panienski y wdowi.

Słuszna przytym *Wam, Przeswietni Oblubiency*, wiedźieć y to, dla iakich przyczyn małżenstwo iest od Boga postanowione, iako do niego wstępować y iako w nim się sprawować, abyśćie się mogli Panu Naywyszszemu podobać y obiecane na ziemi błogosławienstwo dostąpiwszy, dobra niebieskie dostąpić godnemi się stali.

Trzy przyczyny z Pisma Swiętego naprzednieysze być widzę dla ktorych Pan Bog małżenstwo postanowił.

8b Pierwsza iest przyczyna, aby mogł człowiek/ na tak ćiężki zywot mieć towarzysza y pomocnika, tak bowiem

Gen. Cap. 2. Pismo Swięte mowi: **Не добро чл҃кꙋ быти єдиномꙋ, сотворим' ємꙋ помощника по немꙋ.** To iest: *„Nie dobrze człowiekowi być iednemu. Stworzmy mu pomocnika podobnego iemu"*. Ta iest pierwsza przyczyna dla ktorey małżonkowie poymować się maią, aby ieden drugiemu co ku wypełnieniu cnot, miłośći bożey y blizniego wszelkich pobozności y przykazani bożych, y do znoszenia ćiężarow małżenskich towarzyszem, radą y pomocą był. Ten iest pierwszy cel dla ktorego y *Wy, Przeswietni Oblubiency*, w stan swięty małżenski wstępuiąc; *primario* nie na co innego pilniey patrząc intentią swoię do przyięćia onego, do intentiey rayskim onym oblubiencom od Boga naznaczoney conformować maćie: Bog bowiem wszechmogący gdy miał Ewę stworzyć, sen włożył w Adama, ktory to sen oycowie swięci Pisma Swiętego wykładacze, *extasim* rzeczy niebiskich być

wykładaią: Concluduiąc że myślą do Boga podniesioną,
a zamknionemi smysłami małżonkowie poymować się
maią, bo nie smysły ani rodźice, ani dostatki, dobra daią
małżonkę, ale sam Pan Bog, iako nas mędrzec naucza:
Дом' и имѣнїѧ раздѣлают' ѡ(т)цеве чадѡмъ, ѡ(т) г(с)да
Pron. 19 же сочетавается жена мꙋдраѧ мꙋжеви. To iest: Dom y
maiętność rodzawaią oycowie dźiatkom, a od Pana
zona rostropna przyłącza się mężowi. Nie *primario*
9a tedy dla bogacstw, iako Adoniasz Abissag sobie/ w mał-
żenstwo poiąć chćiał, ktoremu dla tego Duch Swięty przez
3 Reg. Cap. 2, Ver. 17 Salomona powiedźiał: *„Dźiś będźie zabit Adoniasz"*, ale dla
samego naypierwiey towarzystwa y do wszelkich poboż-
nośći pomocy y do znoszenia niedołężnośći ieden drugiego
poymować się maią.

Secundario zaś *modo* może się y na dostatek y bogac-
stwo y dobry posag, bez grzechu mieć baczenie: pierwszą
przyczynę za fundament założywszy, gdyż do znoszenia
ćiężarow małżenskich służą y z nich niemała iest y tym
stanie pomoc. Także y zacność domu kto w tym stanie
upatruie, nabywaiąc sobie potężnych przyiaćioł y powin-
nych, nie grzeszy; iednak te przyczyny nie maią być do
małżenstwa pierwszemi, ale ostatniemi y podleyszemi.

Wtora iest przyczyna spłodzenie dźiatek ku rozmno-
żeniu chwały Boga Wszemogącego, tak bowiem Pan Bog
stworzywszy męża y zone, błogosławił im mowiąc: Рас-
титесѧ и множитесѧ и наполнѧйте землю, To iest: *„Rośćie
y mnożćie się y napełniayćie ziemię"*. Z takową intentią
y on Swięty młodźian Thobiasz w małżenstwo wstę-
Thob. 8 puiąc do Pana mowi: Panie, ty wiesz, żeć nie dla
zbytku biorę siostrę moię za zonę, ale tylko dla miłośći
potomstwa, w ktorymby było błogosławione imię twoie
na wieki wiekow. Y anioł Raphael tegoż Thobiasza
nauczaiąc, iakim się umysłem zenić ma mowi: Прїимеши
9b дѣвꙋ съ страхомъ г(с)днимъ, более плода ради, нѐжели/ любленїа,
ѧкѡ да в' сѣмени Авраамлемъ блгословенїе в' сынѣх' наслѣдиши.
To iest: Weźmiesz pannę z boiaznią panską, więcey chęćią
dźiatek, niżli lubośćią zdięty, żebyś w naśieniu Abra-
hamowym błogosławienstwa w syniech dostąpił. Tą
intentią *primario* po pierwszey każdy pobożny chrześćianin
wstępować ma, a nie dla pięknośći urody, albo żądzy

cielesney: tych bowiem ktorzy dla pięknośći y żądzy
cielesney w małżenstwo wstępowali, srodze Pan Bog
pokarał, iako Pismo Swięte o nich mowi: **Бидѣвше же**
Gen. 6 **сынове б҃жїи д҃щерꙗ чловѣчьскаꙗ ꙗко сѹтъ красны, поꙗша ꙗ себѣ**
въ жены ѡ(т) всих', ꙗже избраша. To iest: „*Widząc synowie*
boży corki ludzkie, iż były piękne, wźięli sobie za zony
ze wszystkich, ktore obrali". Ale słuchayćie co przećiw
takiemu małżenstwu Pan Bog mowi: **Не имат' д҃хъ мои**
пребыватн во чловѣцехъ сихъ, зане, сѹт' плоть. To iest: „*Nie*
będzie trwał duch moy w ludźiach tych, ponieważ są
ciałem" y dla tego iż cielesni byli, potopem są pokarani.

Iednak kto za fundament sobie wtorą przyczynę po-
łożywszy, iesli *secundario modo* na urodę patrzy, może być
bez grzechu, bo y Iakob Patriacha zone obieraiąc, wolał
Rachelę obierać gładką, aniżeli Liią szpetną, co czynił
bez grzechu. Dla miłośći tedy dźiatek ktorzyby nie dla
waszey tylko ućiechy y rozmnożenia familiey, ale *primario*
10a aby się w nich imię Boga wszech/ mogącego w Troycy
Swiętey iedynego na wieki chwaliło, y *Wy, Przeswietni*
Oblubiency, poymować się maćie, dla czego, gdy Wam Pan
Naywyszszy obiecane da doczekać potomstwo, nie w
swieckich roskoszach, mądrośći y obyczaiach wieku tego.
tylko, ale krzestem swiętym odrodźiwszy, *primario* w
wierze swiętey prawosławno-katholickiey, w cnotach,
pobożnośćiach y zachowaniu przykazani bożych wychować
y ćwiczyć ie, starać się maćie: aby się z nich nie tylko
swiat napełnił y ćieszył, ale aby się przez nich prawdziwa
chwała boża rozmnazaiąc, cerkiew y niebo nimi napeł-
niła, a wy abyśćie godną zapłatę starania y pracy swoiey
w niebie otrzymać mogli.

Trzećia przyczyna iest, dla ktorey małżenstwo od
Boga iest postanowione, uwarowanie się wszetecznstwa,
y na niepouśćiągliwość lekarstwo, iako Paweł Swięty
naucza mowiąc: **Добро ч҃лкѹ женѣ не прикасатисꙗ, но блѹдо-**
1 Cor. Cap. 7. **дѣꙗнїꙗ ради кийждо свою женѹ да имат' и каꙗжда жена**
V. 1 et 2. **своегѡ мѹжа да иматъ.** To iest: „*Dobrze iest człowiekowi*
nie tykać sie niewiasty, ale dla porobstwa, niech każdy
ma swoię zonę y każda zona swego męza niechay ma".
Nie dla uczynku tedy cielesnego y dla roskoszy cielesney
z iego pochodzącey, ale dla tego aby się człowiek ktory

w czystośći panienskiey albo wdowiey mieszkać nie
może, przez wseteczenstwo, obrazy Maiestatu bożego
uwarować mogł. W małżenstwo wstąpić Duch Swięty
10b pozwala, ktory tak mowi:/Честна женитва въ всѣ(х) и ложе
нескверно, блꙋдникѡ(м) же и прелюбодѣемъ сꙋдитъ Бгъ҃. To
iest: „*Uczsćiwe małżenstwo we wszystkim y łożie niepo-
kalane, a wszeteczniki y cudzołożniki Bog będzie sądził*".
Strzec się tedy wszystkim potrzeba, ktorzy w malżenstwo
wstępuią, umysłu albo celu ożenienia się swego dla roskoszy
cielesney, nad takowemi bowiem szatan moc miewa, iako
anioł Raphael do Tobiasza mowi: Сіи бо иже сице женѧтсѧ,
ꙗкѡ да Бга҃ ѡ(т) себе и ѡ(т) своегѡ ꙋма ѡ(т)гонѧтъ, и своемꙋ
любленію сице настоѧтъ, ꙗкѡ конь и мскъ҃ иможе нѣсть разꙋма,
на(д) сицевыми демонъ имат' вла(ст). To iest: Ci, ktorzy
w małżeństwo tak wstępuią że Boga od siebie y od
serca swego wyrzucaią a swey lubośći tak dosyć czynią,
iako koń y muł, ktorzy rozumu nie maią, nad temi
czart moc ma.

Maćie tepy, *Przeswietni Oblubiency*, y przyczyny dla
ktorych Pan Bog małżenstwo postanowił y przestrogi z
Pisma Swiętego, czego się warować maćie, abyśćie godnie
w ten stan swięty wstąpiwszy, łaskę bożą, ktorą ten sa-
krament daie, przyiąć mogli. Powinniśćie przy tym vota,
ktore ieden drugiemu czynić maćie, wcale zachować. To
iest: Naypierwey wzaiemną małżeńską miłość; miłość
bowiem małżenska nie tylko w domu wszystko sporządza
y iakoby *in dies* dobro buduie: ale też y Naywyszszego
11a Pana Maiestatowi iest przyiemna, iako/ o tym mądrość
bozska mowi: Треми ꙋкраситхсѧ и стахъ красна пре(д) Г(с)демъ
Sirach, 25. Versu 1. и члкы҃: единомысліемъ братіи и дрꙋжествомъ ближнихъ и жена
и мꙋжъ егда съ собою соглаcꙋютсѧ. To iest: „*Trzy są rzeczy
ktore mię zdobią, a stawam się piękną przed Panem y
przed ludźmi: zgoda braći, przyjaźń bliżnich y zona i mąż,
gdy się z sobą dobrze zgadzają*". Apostoł Paweł, pobudzaiąc
małżonkow do wzaiemney duchowney miłośći, mowi:
Ad. Eph. 5. Мꙋжіе, любите своѧ жены. To iest: „*Mężowie, miłuićie
swoie zony*". Gdźie zaraz sposob opisuie tey duchowney
miłośći, aby nie była zmyszlona y zbyteczna cielesna, ale
aby pochodziła z czystego y szczyrego serca y z

prawego chrześćianskiego przedsięwźięćia: ꙗкоже Х͠с во(з)лю-
бил' е(ст) цр͠квь. To iest: Iako Christus Pan umiłował
cerkiew.

Po wtore trzeba zachować małżonkom wzaiemną
małżenską wiarę, iako apostol swięty naucza: Жена свои(м)
Ad Cor. 1, Cap. 7, Versu 4. тѣлом' не владѣет', но мѫжъ; такожде и мѫжъ не владѣетъ
своимъ тѣломъ, но жена. To iest: Zona nie ma w mocy ciała
swego, ale mąż, także y mąż nie ma w mocy ciała swego,
ale zona; kto bowiem z wiary małżenskiey występować
y one podeptać się waży, takowych iako apostol mowi,
Bog sądźić będzie.

Po trzecie powinni małżonkowie ieden drugiego szano-
1 Cor. 7 Versu 2. wać wzaiemne; tak bowiem Paweł Swięty do małżonkow
mowi: Женѣ мѫжъ должное бл͠говоленїе да воздает', такожде
11b и жена мѫжꙋ./To iest: *„Mąż niechay zenie powinną życzli-
wość oddaie, takżze y zona mężowi"*. A Piotr Swięty mowi:
Мѫжїе такожде въ кѹпѣ жывѹще съ своими женами по разѹмѹ
1 Petr. 3. Versu 7. ꙗкѡ немощнѣншѹ сосѹдѹ женскомѹ воздающе ч(с)ть. To iest:
*„Mężowie także mieszakaiąc z zonami swemi wespoł,
wedle umieiętnośći, iako słabszemu naczyniu niewie-
sciemu wyrządzaiąc uczśćiwość"*. Uczśćiwość tedy y uszano-
wanie przystoyne wzaiemnie małżonkowie powinni są
wyrządzać. Zona mężowi iako głowie, a mąż iako włas-
Ephes. 5. Versu 29. nemu ciału, *„żaden bowiem*, według Apostoła, *nigdy ciała
swego nie miał w nienawiśći, ale ie wychowywa y ogrzewa,
iako i Christus cerkiew"*.

A w ostatku tak powinien miłować y szanować każdy mąż swoię zonę, iako samego siebie, a zona niech się boi męża swego.

Po czwarte, przy tych trzech wzaiemnych powinnośćiach sama małżonka powinna iest mężowi swemu iako głowie posłuszenstwo oddawać, według nauki apostoła swiętego[1], ktory mowi: Жены, свои(м) мѫже(м) повинѹйтеся ꙗко Г͠дѹ, зане мѫжъ ест' глава женѣ, ꙗкоже и Х͠с глава цр͠кви. To iest: *„Zony niechay będą poddane mężom swoim iako Panu, abowiem mąz iest głową zony, iako y Christus iest głową cerkwi"*. Powinna tedy małżonka swemu mężowi posłuszenstwo y poddanstwo oddawać, ale nie slepe, lecz

[1] Tipărit: swietego.

diskretne, iako cerkiew oddaie Christusowi, to iest, we wszystkim tym co się z wolą bożą y z wypełnieniem przy-
12a kazani iego i z dobrymi y/ pobożnymi obyczaiami zgadza, posłuszną być o wszeki powinna. Ale iesliby uchoway Boże mąz małżonkę do przećiwnego tym posłuszenstwa poćiągal, to iest: albo do odstąpienia wiary prawosławney-katholickiey, albo do iakiego grzechu popełnienia bynamniey w tym posłuszna być nie powinna: wiedźieć bowiem ma mąż iż zona nie z pięty meża, ale z boku iego wzięta iest y dla tego nie iako niewolnikowi *absolute* y przykrze w czymby chćial, ale iako towarzyszowi, w czymby się z wolą bożą zgadzało, ma roskazywać, a ona iemu iako głowie i panu we wszystkim tym posłuszna być powinna. Y Sara bowiem, według Piotra Swiętego, posłuszna była Abrahamowi, panem go nazywaiąc.

Powinna przytym małżonka swego męża wszelką swą pokorą, cichośćią y łagodnośćią do nabożenstwa, postow, częstych modlitw, iałmużn wszelkich pobożnośći, iako skłonniesysza do tego naturę maiąca, przykładem być, pobudzać y pochop dodawać, a osobliwie iesliby mąż był nie prawosławney albo chwieiącey się wiary, wszelkie staranie przyłożyć ma, aby go do wiary swiętey nawroćić, albo w niey zmocnić mogła, a to tym sposobem ustawicznie Pana Boga częstymi y gorącemi modłami y łzami o iego nawrocenie prosząc, poszcząc y iałmużny daiąc y kapłanow aby zań ofiary bezkrewne Panu ofiarowali używaiąc.
1. Cor. 7 Dobra bowiem takowey małźonce pobożney, Paweł
V. 24 Swięty w tym otuchę daie mowiąc: Ст҃ится мѹжъ невѣрный
12b ѡ женѣ вѣрной. To iest: *„Poświecon bywa/mąż niewierny przez zonę wierną“*, iakoby rzekł: często się trafia że mąz niewierny nawrocon bywa do wiary swiętey przez zonę wierną.

Powinna przy tym małżonka dobra, aby swarow y kłopotow uchodźić mogła przy poddanstwie y ćierpieniu, milczenie zachować. tym bowiem wszystkie niepokoie domowe oddali, dla czego y Swięty Paweł naywięcey na
I. Tim. 2, 11. białey głowie milczenie wyćiąga, gdy mowi: Жена въ безмолвіи да ѹчитсѧ съ всѧкимъ покореніемъ. Женѣ ѹчити не повелѣваю, ни владѣти мѹжемъ, но быти въ безмолвіи. To iest: *„Niewiasta niech się uczy w milczeniu z wszelkim*

poddanstwem, lecz nauczać niewieśćie nie dopuszczam, ani władać mężem, ale być w milczeniu". Nad insze wszystkie cnoty iako lilia między kwiaty niewieśćie milczenie przebiia, gdy niewiasta usta zawiera, gdy nie iest swiegotliwa y swarliwa, gdy woli milczeć y cierpieć, niżli mowić, wszystek pokoy w domu zostaie.

Maćie tedy y o tym wkrotce naukę, iako vota małżenskie, ktore ieden drugiemu przed Panem Bogiem oddawać maćie, zachować powinni iesteśćie, *Przeswietni Oblubiency* y iako w tym stanie małżenskiem żyiąc Panu Bogu się podobać maćie.

Zaczym skracaiąc iuż do was moię mowę, Pana naywyzszego, ktory Was do tego stanu powoływa, proszę, aby Was według proźb naszych, ktore tu za Wami przed Maiestatem iego wylewać będźiemy, prawicą swoią bozską złączenie Wasze, tak ubłogoslawić raczył, abyśćie wszelkie
13a cnoty y po/bożnośći y przykazania iego pełniąc, w niezamierzone lata na łaskę iego swiętą sobie zarabiaiąc, w zgodźie y miłośći swiętey aż do zgrzybiałey starośći żyli y znał nayprzednieyszy małżenskiego błogosławienstwa przy wszelkich duchownych y cielesnych darow iego o obfitośćiach, syny synow swoich, aż do czwartego y piątego pokolenia, ku chwale bożey, ku podporze rzeczy P. y Ozdobie Iaśnie Oświeconego Domu W. X. M. oglądali.

Amen.

TRADUCERE

f 1a *Cuvîntare duhovnicească*

la cununia Prealuminatului Pan *Ianusz Radziwil*, prinţ de Birze şi Dubnice, cămăraş al Marelui Ducat al Lituaniei, staroste de Kamenica, de Kazimierz, Seywen etc., etc., cu *preamărita* domniţă *Maria*, fiica preamăritului domn *Io[an] Vasilie*, Voievod şi Domn al Moldovei, rostită de prea venerabilul întru Dumnezeu, părintele *Petru Movilă*, mitropolit al Kievului, al Haliciului şi a toată Rusia, exarh al scaunului apostolic constantinopolitan, arhi-

mandrit al Lavrei Pecerska, în Biserica domnească din Iaşi, închinată ierarhilor dumnezeeşti, sfinţii Vasilie, Ioan şi Grigorie.

În Lavra Pecerska din Kiev.

Anul Domnului 1645.

La Stema Prealuminaţilor Prinţi Radziwil şi a Prea-
1b *măritului Io[an] Vasilie Voievod şi Domn al Moldovei*

Această prietenie Cap[1] Vulturului aduse,
care la inimă cu drag îl puse,
Cînd primi să-i fie cap Radziwił
Mireasa; stema moldoveană
Astfel Vulturului Capul încredinţă
(Bărbatu-i Cap Femeii), ca singur să conducă.

2a *Preaputernicului domn preamilostiv Vasilie, voievod şi domn al Ţării Moldovei, domnie în pace şi în lung veac şi binecuvîntare de la Dumnezeu.*

Am împlinit[2] cu plăcere prin serviciile mele prieteneşti tot ce a fost de trebuinţă pentru încheierea unei legături veşnice între preacinstita casă a Măriei tale şi înalta şi slăvita casă a prealuminatului domn cămăraş al Marelui Ducat al Lituaniei, şi de aceea nu mai vorbesc despre serviciile făcute de mine, ca bun prieten[3], pentru Măria Ta, Domnul meu milostiv. Să dea Dumnezeu ca şi în viitor să pot sluji în chip demn[4] pe Măria Ta. Iar acum,
2b dorind prealuminaţilor, preamăriţilor prinţi, noilor /căsătoriţi, toate fericirile[5], cu dragoste deplină, doresc şi Măriei Tale, Domnul meu milostiv, ca la adînci bătrîneţe, după nenumăratele împliniri ale Domniilor lor, să te bucuri de nepoţii şi strănepoţii născuţi din aceşti nobili prinţi.

Împlinind dorinţa[6] prietenească a Măriei Tale, cuvîntarea pe care am ţinut-o la nunta străluciţilor prinţi,

---

[1] De zimbru (Aluzie la stema Moldovei).
[2] În originl, în limba latină : *expleui.*
[3] *de partibus bono Amico exoluendis... non arguar.*
[4] *condigne.*
[5] *omnia felicissima.*
[6] *Desideria... explendo.*

rostită parte în limba polonă, parte în limba română, în biserica Măriei Tale din Iaşi, am dat-o acum la tipar numai în limba polonă [1]. M-am silit prin aceasta [2] să arăt lumii cît de slăvită [3] şi de însemnată este legătura încheiată de Măria Ta cu casa Domniei Sale Prinţului şi să încredinţez totodată Măriei Tale o dovadă clară de prietenie, ceea ce, dacă am izbutit [4], rog ca această lucrare a mea să fie primită de Măria Ta, Domnul meu milostiv, cu bucurie şi suflet senin [5]. Al Măriei Tale iubitor prieten, slujitor şi veşnic rugător lui Dumnezeu, Petru Movilă, arhiepiscop, mitropolit al Kievului, Haliciului şi a toată Rusia.

3a

Cuvîntare la cununie

Înţelepciunea eternă, orînduind înalta sa ierarhie cerească, a împărţit cele nouă cete îngereşti (după Sfîntul Dionisie Areopagitul) în trei părţi :

S. Dyonys. De Caelesti Hierarch [6].

Prima : Tronurile, Heruvimii şi *Serafimii*, aproape de înălţimea Măririi sale i-a aşezat, astfel încît fără altă mijlocire să capete lumina minţii, înţelepciunea şi îndemînarea, spre împlinirea voinţei sale.

A doua: *Stăpîniile, Domniile* şi *Puterile* le-a aşezat mai jos, ca prin mijlocirea primei să capete lumina înţelepciunii şi îndemînării şi să o dea celei de a treia.

A treia parte: *Principatele, Arhanghelii* şi *Îngerii* a binevoit să-i aşeze mai jos decît cele două, pentru ca, primind darurile cereşti de la cea din mijloc, să le dea fiinţei raţionale de pe pămînt, adică omului, pe acesta
3b să-l păzească, voia lui Dumnezeu/ să-i facă cunoscută, să-l conducă şi să-l îndrepte spre împlinirea tuturor virtuţilor şi poruncilor dumnezeeşti.

În chip asemănător, şi neamul omenesc, întru sfînta biserică a sa de pe pămînt, a voit să fie împărţit în trei stări, şi anume: de feciorie, de văduvie şi de căsătorie.

---

[1] *idiomate Polono.*
[2] *hoc argumento.*
[3] *quam glorisissime.*
[4] *quod utrumque dum facio.*
[5] *fronte et mente serena.*
[6] Dionisie Areopagitul, *De caelesti hierarchia*, cap. VI—IX (Migne, *Patr. Gr.*, 3, p. 200 ş.u.) ; vezi nota 1 de la p. 14 a ediţiei textului latin, *Orthodoxa Confessio Fidei Catholicae et Apostolicae*, îngrijită de Malvy şi Viller ; Cf. *Oeuvres de Saint Denis l'Aréopagite*, Paris, 1865, p. 342—362.

Aceste trei stări au fost prefigurate încă în *Cartea Genezei*, de către marele patriarh Noe, în arca sa, imagine a actualei biserici a lui Hristos, în care arcă Dumnezeu cel atotputernic a poruncit să fie trei caturi : în primul a aşezat păsările, ca fiind mai uşoare ; în cel din mijloc animalele curate, iar în al treilea a poruncit să fie aduse toate vietăţile care se tîrăsc pe pămînt. Pe drept cuvînt, deci, starea de feciorie este asemănată păsărilor, căci ea e departe de toate greutăţile, necazurile, de agonisirea averii şi de grijă, iar apoi prin rugăciuni şi smerenie se înalţă.

Corint. Vers. 33. Căci cel ce s-a căsătorit, după cum spune Sfîntul Pavel, se îngrijeşte de ale lumii, ca să placă femeii [1]. Iar cel care nu s-a însurat sau cea care nu s-a măritat se străduieşte pentru lucrurile Domnului, ca să fie nepătată şi cu trupul, şi cu sufletul, şi aceasta este deosebirea dintre femeia măritată şi fecioară.

Starea de feciorie este aşezată deasupra nu numai pentru faptul că prin curăţie şi perfecţiunea virtuţilor este egală Tronurilor, Heruvimilor şi Serafimilor, dar şi pentru că Domnul şi Mîntuitorul nostru a binevoit să păstreze în această stare pe preasfînta şi precurata Fecioară, Maica sa, care înainte de naştere, cît şi în timpul naşterii
4a şi / după naştere a rămas fecioară curată în veci. Şi Mîntuitorul însuşi, devenind om, a rămas pururea în stare de feciorie.

Apoc. 14, v. 1, 2, 3, 4, 5. Slava şi măreţia acestei stări a văzut-o sfîntul Ioan pe muntele Sionului, unde împrejurul Mielului lui Dumnezeu stăteau o sută patruzeci şi patru de mii, avînd [numele lui şi] numele Tatălui său scris pe frunţile lor şi cîntînd o cîntare nouă, pe care nimeni altul nu-l poate cînta : *„Aceştia sînt care nu s-au întinat cu femei, căci sînt feciorelnici. Aceştia sînt care merg după Miel oriunde se va duce. Aceştia au fost răscumpăraţi dintre oameni, pîrgă lui Dumnezeu şi Mielului. Iar în gura lor nu s-a aflat minciună, fiindcă sînt fără prihană."*

Dar starea de feciorie n-a fost aşezată deasupra altora şi recomandată numai în Noul Testament şi în Apostol,

---

[1] I *Corinteni*, 6, 33 (cităm după *Biblia*, Bucureşti, 1968).

în alte cărţi sfinte şi în pravili, ci încă în Vechiul Testament. Căci cine s-a sculat din morţi, a luat focul din cer, a poruncit rîurilor să se retragă, a închis şi a deschis cerul şi, în cele din urmă, a fost luat, într-un car de foc, la cer, în rai (după cum înţelege Sfînta Biserică Răsăriteană) şi şi-a păstrat trupul viu pînă acum, dacă nu marele proroc Ilie, care şi-a păstrat starea de feciorie? Dar mai minunat este faptul că asemenea mari proroci şi oameni drepţi care şi-au păstrat starea de feciorie au făcut minuni nu numai în timpul vieţii, ci şi după moarte, moaştele lor au fost demne să-i învie pe cei morţi, cum au fost cele ale lui Ilie.

Deci starea de feciorie este aşezată pe o treaptă înaltă
4b şi înnobilată cu mari daruri de la Dumnezeu, / de unde are deosebite calităţi, dar deoarece nouă timpul nu ne îngăduie acum să vorbim mai mult despre aceasta, vom spune pe scurt despre cea de a doua stare, cea de văduvie.

Şi această stare de mijloc este înaltă şi are calităţile sale, asemenea primei stări, şi se află în Sfînta Scriptură, atît în Vechiul, cît şi în Noul Testament.

În Vechiul Testament, Dumnezeu a binevoit într-atît să purifice această stare de văduvie, încît femeilor care trăiau în curăţie şi abţinere nu numai că le-a acordat darurile pe care de obicei le dădea sfinţilor, ci şi un dar deosebit, al bărbăţiei, peste firea lor slabă din naştere, cum a binevoit a da Iuditei şi altora asemenea, care au învins pe duşman şi au scos poporul izraelian din mari nenorociri, învingînd viteze căpetenii de oaste. Aşa o putere are curăţia, nu numai în feciorie, ci şi în starea de abţinere a văduviei, şi nu numai în Vechiul Testament, dar şi în Sfînta Evanghelie sînt arătate calităţile ei evidente şi în alte, mai ales în [evanghelia] Sfîntului Luca, la acea Sfîntă Ana, care, după ce a trăit cu soţul ei şapte ani de la fecioria sa şi era văduvă, în vîrstă de optzeci şi patru
Luca 2, de ani, nu se depărta de templu, slujea Domnului în posturi
Vers. 36 şi rugăciuni, ziua şi noaptea. Pentru curăţia văduviei sale, aceasta a devenit demnă nu numai să aibă duhul prorocirii, dar, mai mult chiar decît alţi înalţi patriarhi şi proroci, l-a văzut pe Mesia cu ochii ei, a vorbit despre el şi a prorocit.

Înaltă este deci şi această stare, care pentru curăţia
5a şi abţinerea sa este numită de unii sfinţi doctori stare de mucenicie. Este o stare de mijloc, deoarece după ce a cunoscut plăcerile trupeşti, grijile şi truda căsniciei, se păstrează în abţinere, imitînd starea de feciorie. Despre această stare s-ar fi cuvenit să vorbim mai mult, atît din Vechiul, cît şi din Noul Testament, dar, deoarece ceremonia de astăzi nu ne permite, vom trece la cea de a treia stare, care este starea căsătoriei şi despre care tocmai acum se cuvine a vorbi.

Pentru care pricină această stare a căsătoriei este pe locul al treilea, cel mai de jos, în biserica creştină şi de ce este asemănată cu vietăţile tîrîtoare? Nu văd altă pricină decît greutăţile căsniciei. Căci, în afară de folosul unuia şi al celuilalt, de creşterea copiilor, din cauza grijilor şi frămîntărilor în legătură cu dobîndirea averii şi, în cele din urmă, din cauza gustării plăcerilor trupeşti, par ca nişte fiinţe care se tîrăsc pe pămînt.

Din această cauză, aşa cum primele două stări ne învaţă modestia şi abţinerea, soţii trebuie ca în timpul sărbătorilor, posturilor şi rugăciunilor să se abţină de la
Cap. 7 legătura trupească, pînă la vremea cînd, după Sfîntul Pavel, este îngăduit [1]. Totuşi, starea căsniciei are şi anumite calităţi în biserica creştină. Căci, dacă starea fecioriei este asemenea purităţii îngerilor şi se ridică sus, pînă la cer, nu este chiar cea de pe urmă nici starea căsniciei, care prin naşterea şi educarea creştinească a copiilor răspîndeşte lauda lui Dumnezeu, umple biserica şi cerul.

Dacă starea de feciorie îşi are lauda şi întîietatea
5b din faptul / că Domnul şi Mîntuitorul nostru Iisus Hristos pe preasfînta sa maică şi pe sine însuşi a vrut să păstreze veşnic în această stare, totuşi, starea căsniciei este egală în această privinţă celei a fecioriei, de vreme ce, deşi maica preacurată rămîne fecioară în veci, totuşi Domnul a voit s-o aşeze sub veşmîntul căsniciei, după cum arată Sfîntul
Luca, cap. 1, Luca: *„A fost trimis îngerul Gavriil de la Dumnezeu... către
Vers. 26 şi 27 o fecioară logodită cu un bărbat care se chema Iosif"*. Şi
însuşi Domnul, deşi nu într-o trupească, ci într-o spirituală

[1] *I Corinteni*, 7, 5.

căsnicie cu mireasa sa, biserica, se află veşnic. Dacă dec sînt înalte primele două stări de mai sus, cu care se umple cerul, tot atît de înaltă este şi starea căsătoriei, căci nu numai că celor ce trăiesc cuvios în ea nu le este oprit să intre în cer, dar din această [stare] au ieşit proroci, apostoli, mucenici şi o mulţime nenumărată de sfinţi, care, trăind în curăţie feciorelnică şi abţinere de văduvi, luptînd şi biruind, umplu biserica. Deci starea căsniciei este aproape întru totul egală primelor două şi nu numai egală, ci şi superioară. Eu văd superioritatea ei asupra celorlalte în faptul că Domnul şi Mîntuitorul nostru a voit s-o aşeze printre cele şapte taine sau sacramente ale bisericii sale, după învăţătura Sfîntului Pavel, care
Efeseni, Cap. 5, vers. 32 spune : Таина сїѧ велїѧ єсть. Adică : Sacramentul sau taina aceasta mare este, care sacrament îl dobîndesc cei ce intră cu pioşenie în căsnicie, avînd harul
6a *ex opere operato*, / adică dăruit prin meritul chinurilor Domnului. Celelalte două stări nu pot avea un asemenea har, poate doar *ex opere operantis*, adică din propriile lor fapte şi lucruri bune, care să merite a fi cauza unui deosebit har dumnezeiesc. Deci, cu adevărat starea căsniciei este superioară celorlalte două, iar, deoarece este taină sau sacrament în sfînta biserică şi cauză ce produce harul, de aici se deduce, în primul rînd, că este lăsată de autorul însuşi al tainelor, adică de Dumnezeu, avînd loc în rai, aşa cum arată Cartea Facerii : *„Şi a făcut Dumnezeu pe om după chipul său* [...], *a făcut bărbat şi femeie. Şi* [...] *i-a binecuvîntat,* zicînd : *Fiţi rodnici şi vă înmulţiţi şi umpleţi pămîntul."*[1] La început asta era în rai.

Iar în Testament, Domnul şi Mîntuitorul nostru, Dumnezeul adevărat şi omul perfect a întărit harul stării de căsnicie în Cana Galileii prin prezenţa sa şi a preacurate maicii sale, împodobind-o cu roadele minunilor şi cu taină în biserica sa, după cuvintele Sfîntului Matei : Єже Бг҃ъ сочета, чловекъ да не разлꙋчаетъ. Adică : *„Ceea ce a unit Dumnezeu, omul să nu desfacă"*, după cuvintele mai sus citate ale Sfîntului Pavel : Таина сїа велїѧ єсть. *„Taina*

---

[1] *Facerea*, 1, 27–28.

aceasta mare este; *iar eu zic în Hristos și în Biserică*" [1].
Apostolul numește căsătoria o mare taină pentru im-
portanța actului al cărui simbol este, adică atît al unirii
6b a două/ firi, divină și omenească, într-o singură ființă
a Fiului Domnului, precum și al căsătoriei spirituale a
Domnului Hristos cu biserica, în care se întruchipează cu-
vintele : Сего радн ѡставнтъ чл҃къ ѿца своего н матеръ, н
прнлѣпнтъ сѧ къ женѣ своен н бȣдета ѡба въ пло(т) еднȣ.
Adică : „*De aceea, va lăsa omul pe tatăl său și pe mama sa
și se va alipi de femeia sa și vor fi amîndoi un trup*" [2].
Căci l-a părăsit pe Dumnezeu Tatăl nu pentru despărțire,
fiind cu el una, ci pentru a apărea, așa cum spune
Sfîntul Pavel, în chip de slujitor : Себе ȣмалн, зракъ раба
Filipeni, прїнмъ. Adică : „*S-a deșertat pe sine, chip de rob luînd*"·
cap. 2, A părăsit pe maica sa, adică sinagoga evreiască, și s-a
v. 7—8 unit din dragoste cu biserica, ca și cu propria sa mireasă.
Și deoarece Domnul Hristos are trup, are trup și biserica,
deci sînt doi într-un trup ; de aici se deduce că, așa cum
cuvîntul lui Dumnezeu nu se desparte niciodată de trupul
lui Hristos, și Domnul Hristos de biserica sa, tot așa și
soții, după unirea în căsătorie, nu mai pot să se despartă
niciodată, așa cum ne învață Sfîntul Pavel : Мȣжатаѧ
Corint. жена, жнвȣющȣ мȣжȣ, прнвѧзанаѧ естъ закономъ, аще лн
Cap. 7. же ȣмретъ мȣжъ еѧ, раз(д)рѣшн(т)сѧ ѿ закона мȣжева.
Adică : „*Femeia este legată de lege cît trăiește bărbatul ei.
Iar dacă bărbatul ei va muri, este liberă să se mărite cu
7a cine vrea*" [3]. Și /în alt loc : Ѡженнвшнмсѧ завѣщаваю не азъ,
но Г(с)дь : Женѣ ѿ мȣжа не разлȣчатнсѧ. Adică : „Celor
care sînt căsătoriți, le poruncesc, nu eu, ci Domnul :
Femeia să nu se despartă de bărbat" [4].

Este, deci, căsătoria o taină, deoarece este simbolul
văzut al unui lucru sfînt nevăzut, și nu numai un simplu
simbol, dar simbol și cauză totodată, ce aduce harul *ex
opere operato* [5] celor ce pășesc cu demnitate pragul ei.
Deci taina căsniciei sfinte dă soților următorul har : mai

---

[1] *Efeseni*, 5, 32.
[2] *Efeseni*, 5, 31.
[3] *I Corinteni*, 7, 39.
[4] *I Corinteni*, 6, 10.
[5] *Din fapta îndeplinită.*

întîi că legătura lor (care la cei lipsiți de rușine este urîtă și păcat de moarte, pentru care păcat Dumnezeu îi va judeca pe aceia) este, după cuvintele Sfîntului Pavel: „Cinstitită să fie nunta (...) și patul nespurcat"[1].

În al doilea rînd, le dă harul de a păstra o dragoste spirituală unul față de altul, dragoste pe care Dumnezeu din cer prin Duhul Sfînt o inspiră și fără de care oamenii n-o pot avea. Căci, atunci cînd apostolul îl învață pe soț să-și iubească soția, așa precum Hristos iubește sufletul, îi poruncește să aibă și o dragoste înaltă, spirituală față de femeie, în afara celei naturale dintre soț și soție, și să-și privească soția și s-o aibă la inima sa, tot așa cum Hristos iubește sufletele cuvioase și credincioase lui. O asemenea dragoste soțul nu poate nutri fără harul Domnului, deci el trebuie s-o aibă de la Dumnezeu prin puterea acestei taine. Iar dacă vorbim despre femeie, de la ea însăși nu poate avea un asemenea sentiment față de soț, așa cum au sufletele bune și cucernice față de Hristos, Domnul și
7b Dumnezeul/lor, și atunci îl primește din cer, de la Duhul Sfînt. O, mare este darul acesta divin în sfînta căsnicie, din care decurge un mare ajutor pentru mîntuire, căci dacă inimile vor fi astfel unele față de altele și dacă oamenii vor nutri asemenea gînduri sfinte, acolo nu se va mai ivi neînțelegere, ci pace, mare dragoste și bunăvoință mai presus de fire a unuia față de celălalt, acolo va fi plăcută conviețuirea și dulce tovărășia, unde va înflori dragostea spirituală între soți, asemenea iubirii de Hristos.

În al treilea rînd, potolește în ei poftele trupești prin severitatea în păstrarea credinței în căsnicie, întă-
Înțelepciunea [lui Solomon], 7, 21. rindu-i după cuvintele înțeleptului: Позна(х) ꙗко инако не бꙋдꙋ воздержанъ аще не Бгъ дасть. Adică: *„Am cunoscut că nu voi putea altfel să am înțelepciune, de nu-mi va da Dumnezeu"*.

În al patrulea rînd, îi face în stare să crească copiii în spiritul sfintei credințe ortodoxe-catolice și al cucerniciei creștine. Căci a naște copii este un dar simplu și comun cu cel al păgînilor și al animalelor, iar a-i crește în spiritul unor anumite principii pot și păgînii. Dar a-i crește în

[1] *Evrei*, 13, 4.

spiritul şi cucernicia ortodoxă-catolică şi pentru obţinerea mîntuirii, acesta este un dar divin, pe care părinţii nu-l pot avea fără harul de la Dumnezeu. Şi îl pot dobîndi în virtutea sfintei taine a căsătoriei, dacă au purtare şi minte credincioasă, creştină.

În sfîrşit, este un dar dumnezeiesc, dat soţilor cucernici prin această taină, de a putea răbda orice sărăcie şi lipsuri
8a şi neajunsuri / în purtarea unuia faţă de celălalt şi toate poverile căsniciei.

1 Tim. 2 Aceste patru daruri divine le enumeră astfel Sfîntul Apostol, vorbind femeii : iar ea va fi mîntuită prin naşterea copiilor, dacă va trăi în credinţă şi dragoste şi evlavie şi ascultare.

Primul, deci, este darul de a fi credincioşi unul altuia şi a nu cădea în preacurvie.

Al doilea — de a trăi alături în dragoste.

Al treilea — de a-şi păstra patul neîntinat.

Al patrulea — de a-şi trăi viaţa în sobrietate.

Astfel, deoarece căsătoria este hotărîtă de autorul tainelor şi este simbolul văzut al unui lucru sfînt nevăzut şi cauza aducătoare de har, este negreşit o taină în sfînta biserică răsăriteană şi prin aceasta căsnicia se ridică deasupra stării de feciorie şi văduvie.

Trebuie deci ca *Voi, Preacinstiţi Miri*, să ştiţi şi din ce cauze căsătoria este hotărîtă de Dumnezeu, cum să păşiţi în ea şi cum să faceţi pentru a plăcea Domnului celui de sus şi, primind binecuvîntarea promisă pe pămînt, să deveniţi demni a dobîndi şi bunurile cereşti.

Văd trei cauze mai importante în Sfînta Scriptură pentru care Domnul Dumnezeu a hotărît căsătoria.

8b Prima cauză este ca omul să poată avea / un tovarăş şi un ajutor în viaţa aceasta grea, aşa cum spune şi Sfînta
Facerea Cap. 2. Scriptură : Нє добро чл҃кꙋ быти єдиномꙋ; сотворим' ємꙋ помощника по нємꙋ. Adică : *„Nu e bine să fie omul singur; să-i facem ajutor potrivit pentru el“*. Aceasta este prima cauză pentru care se iau soţii, pentru ca să fie unul altuia tovarăş, sfătuitor şi ajutor în îndeplinirea virtuţilor, în dragostea de Dumnezeu şi faţă de aproapele, în îndeplinirea tuturor datoriilor şi poruncilor divine şi în purtarea poverilor căsătoriei. Acesta este

primul scop, pentru care şi *Voi, Preacinstiţi Miri*, păşind în starea sfîntă a căsniciei, *primario*[1] nu vă îndreptaţi spre altceva intenţiile voastre, ci vă conformaţi intenţiilor cereşti, stabilite de Dumnezeu pentru miri. Căci Dumnezeu cel atotputernic, atunci cînd urma s-o creeze pe Eva, l-a adormit pe Adam, iar visul avut sfinţii părinţi, tîlcuitori ai Sfintei Scripturi, îl explică *extasim*[2] al celor cereşti, conchizînd că soţii trebuie să se ia cu gîndul înălţat spre Dumnezeu, cu simţirile stăpînite, căci nu simţămintele, nici părinţii, nici averea nu-ţi dau soţie, ci
Pron. 19 însuşi Dumnezeu, aşa cum ne învaţă înţeleptul: Домъ и имѣнїѧ раздѣлѧютъ ѿ(т)цеве чадѡмъ, ѿ(т) Г(с)да же сочетаваетсѧ жена мꙋдраѧ мꙋжеви. Adică: *„Casa şi averea părinţii le dau copiilor, dar soţia înţeleaptă este dată de Dumnezeu, ca să se unească cu soţul"*. Deci nu *primario* pentru averi, ca Adonia, fiul Haghitei, care
9a a voit astfel să se căsătorească şi căruia, din această
3 Reg. Cap. 2, cauză, Duhul sfînt i-a spus prin [gura lui] Solomon:
v. 17 *„Adonia chiar astăzi va muri"*[3]. Soţii trebuie să se ia, în primul rînd, pentru a se însoţi la faptele cucernice, a-şi fi de ajutor la purtarea greutăţilor.

Secundario modo[4], şi averea, bogăţia, zestrea bună pot fi avute în vedere fără de păcat, deoarece constituie fundamentul care ajută la purtarea poverilor căsătoriei şi sînt de mare ajutor în această stare. De asemenea, şi strălucirea casei, cine o caută prin această legătură, făcîndu-şi prieteni şi rude puternice, nu greşeşte; totuşi, aceste cauze nu trebuie să fie primele în căsătorie, ci ultimele şi cele de pe urmă.

A doua cauză este naşterea copiilor, spre înmulţirea laudei Domnului celui atotputernic, căci aşa i-a binecuvîntat Dumnezeu pe soţ şi pe soţie, zicîndu-le: Раститесѧ и множитесѧ и наполнѧите землю. Adică: *„Fiţi rodnici şi vă înmulţiţi şi umpleţi pămîntul"*[5]. Cu această intenţie şi tînărul sfînt Tobie, păşind pragul căsniciei,

[1] În primul rînd.
[2] Ca pe un extaz.
[3] De fapt, v. 24.
[4] În al doilea rînd.
[5] *Facerea*, 1, 28.

Tobit, 8 a spus Domnului : „Doamne, tu ştii că nu pentru avere o iau pe sora mea de soţie, ci numai pentru dragostea pentru urmaşi, în care să fie binecuvîntat numele tău în vecii vecilor“[1]. Şi îngerul Rafael, învăţîndu-l pe acelaşi Tobie cu ce gînd să se căsătorească, i-a spus : Прінмешн
9b дѣвꙋ съ страхомъ г(с)днимъ, волее плода радн, нежелн/любленіа, ꙗкѡ да в' сѣменн авраамлемъ бл͠гословеніе в' сынѣх' наслѣднши. Adică : *„Vei lua cu teamă de Dumnezeu fecioara, mai mult din dorinţa de [a avea] copii, decît cuprins de pofte pentru a moşteni binecuvîntarea prin fii, în seminţia lui Avraam“*[2]. Cu această intenţie, *primario*, în primul rînd, trebuie să păşească fiecare creştin cucernic, şi nu pentru frumuseţea chipului sau pentru poftele trupeşti. Căci cei ce fac căsătoria pentru frumuseţe şi pofte trupeşti sînt asupru pedepsiţi de Domnul Dumnezeu, aşa cum şi Sfînta
Facerea, 6 Scriptură spune despre ei : Вндѣвше же сынѡве бж͠ін д͠щера члоеѣческаа ꙗко сꙋть красны, поѧша ѧ себѣ въ жены ѡ(т) всих', ꙗже нзбраша. Adică : *„Fiii lui Dumnezeu, văzînd că fiicele oamenilor sînt frumoase, şi-au ales dintre ele soţii, care pe cine a voit“*. Dar ascultaţi ce spune Dumnezeu împotriva unei asemenea căsătorii : Не нмат' д͠хъ мон пребывати во человѣцехъ снхъ, зане сꙋт' плоть. Adică : *„Nu va rămînea duhul meu pururea în oamenii aceştia, pentru că sînt numai trup“*[3] şi, fiind trup, sînt pedepsiţi cu potopul.

Totuşi, cine ia cea de a doua cauză drept fundament, dacă *secundario modo* se uită şi la frumuseţe, poate să fie fără păcat, căci şi patriarhul Iacov, alegîndu-şi soţie, a preferat-o pe Rahila, alegînd-o pentru că era frumoasă, şi nu pe Lia cea urîtă, ceea ce a făcut fără păcat. Deci pentru dragostea de copii, pe care nu pentru plăcerea voastră sau pentru înmulţirea familiei, ci *primario* ca
10a prin ei numele lui Dumnezeu atotputernic / în Sfînta

[1] De fapt, pasajul respectiv *(Cartea lui Tobit*, 8,7) are conţinutul următor : „Şi acum, Doamne, nu plăcerea o caut, luînd pe sora mea, ci o fac cu inimă curată. Binevoieşte deci a avea milă de ea şi de mine şi a ne duce împreună pînă la bătrîneţe !“

[2] N-am găsit în *Cartea lui Tobit* (şi a fiului său Tobie) un pasaj cu acest conţinut.

[3] *Facerea*, 6, 3.

Treime să fie lăudat, vă luaţi şi *Voi, Preacinstiţi Miri*, şi de aceea, cînd Domnul cel de sus vă va împlini promisiunea, dîndu-vă urmaşii aşteptaţi, să nu vă străduiţi a-i creşte numai în plăcerile lumeşti, înţelepciunile şi obiceiurile veacului acestuia, ci în sfîntul botez născîndu-i, să-i educaţi şi obişnuiţi *primario* în sfînta credinţă ortodoxă-catolică, cu virtuţile, cucernicia şi respectarea poruncilor lui Dumnezeu, pentru ca prin ei nu numai să se umple pămîntul şi să se bucure, dar şi să se răspîndească adevărata laudă a lui Dumnezeu, să se umple biserica şi cerul cu ei şi voi să puteţi primi în cer o răsplată demnă de strădania şi munca voastră.

A treia cauză pentru care căsătoria este hotărîtă de Dumnezeu este stîrpirea preacurviei şi leac pentru desfrînare, aşa cum ne învaţă Sfîntul Pavel, spunînd: Добро
1 Cor. Cap. 7, v.1 şi 2 чл҃кꙋ женѣ не прикасатисѧ, но блꙋдодѣѧнїѧ ради коиждо своюженꙋ да имат' и каѧжда жена своегѡ мꙋжа да иматъ. Adică: *„Bine este pentru om să nu se atingă de femeie. Dar, din cauza desfrînării, fiecare să-şi aibă femeia sa şi fiecare femeie să-şi aibă bărbatul său."* Deci nu pentru faptă trupească şi pentru plăcerile trupului care provin din ea, ci pentru ca omul care nu poate trăi în curăţie feciorelnică sau în văduvie să nu supere măreţia lui Dumnezeu prin desfrîu.

În căsnicie permite să se intre Duhul Sfînt, care spune
10b aşa :/Честна женитба въ всѣ(х) и ложе нескверно, блꙋдникѡ(м) же и прелюбодѣемъ сꙋдитъ Бг҃ъ. Adică: *„Cinstită să fie nunta întru toate şi patul nespurcat. Iar pe desfrînaţi îi va judeca Dumnezeu."*[1] Deci trebuie să ne ferim de toţi cei care intră în căsătorie cu gîndul sau cu scopul de a se însura pentru plăcerile trupeşti, căci asupra unora ca aceştia diavolul are putere, aşa cum îi spunea şi îngerul Rafael lui Tobie: Сїи бѡ иже сице женѧтсѧ, ꙗкѡ да Бг҃а ѡ(т) себе и ѡ(т) своего ꙋма ѡ(т)гонѧтъ, и своемꙋ любленїю сице настоѧтъ, ꙗкѡ конь и мскъ имже нѣсть разꙋма, на(д) сицевыми демонъ имат вла(ст). Adică: *„Cei ce se căsătoresc astfel, încît îl îndepărtează pe Dumnezeu de inima lor şi-şi satisfac plăcerile asemenea calului şi*

[1] *Evrei*, 13, 4.

asinului, care n-au minte, asupra acestora demonul are putere"[1].

Iată deci, *Preacinstiți Miri,* care sînt cauzele pentru
care Dumnezeu a hotărît căsătoria și lucrurile de care
trebuie să vă păziți, după Sfînta Scriptură. de ce să vă
feriți, pentru ca pășind după cuviință în această stare
sfîntă. să puteți primi harul Domnului. pe care-l dă
această taină. Trebuie ca legămintele pe care vi le faceți
unul altuia să le păstrați întocmai. Deci : mai întîi. dra-
goste reciprocă. pentru că dragostea dintre soți nu numai
că orînduiește totul în casă și ca și cum *in dies*[2] face binele.
11a dar este plăcută și Domnului celui de sus. așa /cum spune
înțelepciunea divină : Тремн ѹкраснхсѧ н стахъ красна пре(д)
Sirah. 25. Г(с)демъ н чакн: еднномыслїемъ братїн н дрѹжествомъ блнжннхъ
v. 1. н жена н мѹжъ егда съ собою соглаcѹют сѧ. Adică : „*Cu
trei lucruri m-am împodobit și m-am sculat frumoasă
înaintea Domnului și înaintea oamenilor : unirea fraților
și dragostea între prieteni și bărbatul cu femeia care
se înțeleg unul cu altul*". Apostolul Pavel. insuflînd soți-
lor o iubire spirituală reciprocă. spune : Мѹжїе любнте своѧ
Efeseni. 5. жены. Adică : „*Bărbaților. iubiți pe femeile voastre*". Și
totodată este descris felul acestei iubiri spirituale, ca
să nu fie închipuită și nici prea trupească. ci să izvo-
rască din inimă curată și sinceră și dintr-o adevărată
pornire creștinească : Мкоже Хс҃ во(з)любнл' е(ст) цркве҃.
Adică : „*După cum și Hristos a iubit biserica*".

În al doilea rînd. soții trebuie să fie credincioși în
căsnicie unul față de celălalt, așa cum ne învață sfîntul
I, Corinteni, apostol : Жена свон(м) тѣлом' не владѣет', но мѹжъ; такожде
cap. 7, v. 4. н мѹжъ не владѣетъ своимъ тѣломъ, но жена. Adică : „*Fe-
meia nu este stăpînă pe trupul său. ci bărbatul ; asemenea
nici bărbatul nu este stăpîn pe trupul său. ci femeia*".
Căci cine îndrăznește să încalce credința în căsnicie.
acela. după cum spune apostolul, va fi judecat de
Dumnezeu.

I Cor. 7, În al treilea rînd, soții trebuie să se respecte reciproc.
v. 2. căci așa a spus soților sfîntul Pavel : Женѣ мѹжъ должное
11b благоволенїе да воздает', такожде н жена мѹжѹ. / Adică : „*Băr-*

[1] N-am găsit în *Cartea lui Tobie* un astfel de pasaj.
[2] Zi de zi.

batul să-i dea femeii iubirea datorată, asemenea şi femeia
11b *bărbatului*"[1]. Iar sfîntul Petru spune: Мѹжїє такожде въ разѹмѣ живѹще съ своими женами по разѹмѹ ꙗкѡ немощнѣйшѹ сосѹдѹ женскомѹ воздающе ч(с)ть. Adică: „*Bărbaţilor, de*
I Petru, 3 v. 7. *asemenea, trăiţi înţelepţeşte cu femeile voastre, ca fiind făpturi mai slabe, şi faceţi-le parte de cinste*"[2]. Soţii trebuie să-şi facă parte unul altuia, după cuviinţă, de cinste şi respect. Soţia faţă de soţ e ca faţă de cap, iar soţul ca faţă de trupul său, căci după cum spune apostolul, „*nimeni vreodată nu şi-a urît trupul, ci*
Efes. 5, v. 29 *fiecare îl hrăneşte şi îl încălzeşte, precum şi Hristos biserica*". Aşadar, aşa trebuie să-şi iubească şi să-şi cinstească fiecare bărbat femeia ca pe sine însuşi, iar femeia să se teamă de bărbatul său.

În al patrulea rînd, pe lîngă aceste trei îndatoriri reciproce, soţia este datoare să dea soţului ei ascultare, precum capului, după învăţătura sfîntului apostol, care spune: Жены, свои(м) мѹже(м) повинѹйтеся ꙗко Гдѹ, зане мѹжъ єст' глава женѣ, ꙗкоже Хс глава црквн. Adică: „*Femeile să se supună bărbaţilor lor ca Domnului, pentru că bărbatul este cap femeii, precum şi Hristos este capul bisericii*"[3]. Deci soţia trebuie să dea ascultare şi supunere bărbatului său, dar nu orbeşte, ci conştient, aşa cum şi biserica dă lui Hristos, adică în tot ce concordă cu voinţa lui Dumnezeu şi cu împlinirea poruncilor sale şi cu obiceiurile bune şi cucernice trebuie să fie ascultă-
12a toare. Dar dacă, Doamne fereşte, soţul o împinge pe soţie, folosindu-se de această ascultare, într-o direcţie opusă, adică fie s-o îndepărteze de la credinţa ortodoxă-catolică, fie s-o împingă spre făptuirea vreunui păcat, atunci nu trebuie să fie ascultătoare. Bărbatul să ştie că femeia nu este făcută din călcîiul lui, ci din coasta lui, şi de aceea nu poate să-i poruncească, ca unui sclav *absolute*[4] şi în chip neplăcut, orice ar vrea, ci ca unui tovarăş să-i ceară lucruri

[1] De fapt, 5, 3.
[2] Textul slavon şi, după el, transpunerea polonă a lui Petru Movilă nu corespund exact originalului grecesc. Am dat în româneşte versiunea *Bibliei* din 1968.
[3] *Efeseni*, 5, 22—23.
[4] În mod absolut.

care sînt în concordanţă cu voinţa lui Dumnezeu, iar ea lui, precum capului şi stăpînului, în toate aceste privinţe trebuie să-i fie ascultătoare. Căci şi Sara, după sfîntul Petru, îl asculta pe Avraam, numindu-l domn [1].

În plus, soţia trebuie să-l îndemne pe bărbatul său la smerenie, moderaţie, blîndeţe, la slujbe, post, rugi dese, pomeni şi alte fapte cucernice, ea fiind din fire mai înclinată spre aceste lucruri, să-i fie exemplu, să-l îndemne şi să-i dea impuls, mai ales dacă bărbatul nu este de religie ortodoxă sau şovăie în credinţă, atunci trebuie să depună toată strădania pentru a-l readuce la sfînta credinţă, sau pentru a întări credinţa în el, şi aceasta prin necurmate rugi către Domnul Dumnezeu, rugîndu-l cu rugi fierbinţi şi lacrimi pentru convertirea lui, postind, dînd pomană şi preoţilor, pentru ca prin ofrandele aduse să jertfească fără de sînge lui Hristos, pentru îndreptarea lui. Unei asemenea cucernice soţii sfîntul Pavel îi aduce îmbăr-
I Cor. 7, v. 24. bătare, spunînd : **Ст҃итсѧ мѹжъ невѣрный ѡ женѣ вѣрнои.**
Adică: *„Bărbatul necredincios se sfinţeşte* / *prin femeia*
12b *credincioasă"*[2], ca şi cum ar fi zis : se întîmplă adesea ca soţul necredincios să fie readus la credinţă creştină de către soţia credincioasă.

Soţia bună, pentru a putea evita certurile şi necazurile, trebuie în supunere şi suferinţă să păstreze tăcerea, căci astfel îndepărtează toate tulburările din casă. De aceea şi sfîntul Pavel cel mai mult cere tăcere de la femeie, cînd spune : **Жена въ безмолвїи да ѹчитсѧ съ всѧкимъ покоренїемъ. Женѣ ѹчити не повелѣваю, ни владѣти мѹжемъ, но быти въ без-**
I. Tim. 2, 11 **молвїи.** Adică : *„Femcia să se înveţe în linişte, cu toată ascultarea. Nu îngăduiesc femeii nici să înveţe pe altul, nici să stăpînească pe bărbat, ci să stea liniştită."*[3] Mai presus de toate virtuţile, ca crinul printre flori, tăcerea o înalţă pe femeie, căci aceea care-şi ţine gura închisă, care nu e certăreaţă şi vorbăreaţă, care mai bine tace şi suferă, decît să vorbească, păstrează pacea în casă.

Iată, aveţi pe scurt aici învăţătură cum trebuie să respectaţi legămintele pe care vi le faceţi unul altuia, în

---

[1] I *Petru*, 3, 6.
[2] De fapt, v.14.
[3] Vers. 11—12.

fața Domnului Dumnezeul nostru, *Preacinstiți Miri*, și cum puteți fi pe placul Domnului, trăind în starea căsătoriei.

Scurtind, deci, cuvîntarea pe care v-am ținut-o, rog pe Dumnezeu cel de sus, care v-a îndemnat spre această stare, să binevoiască a binecuvînta, după rugăciunile noastre, pe care le vom revărsa pentru voi aici, în fața sa, cu dreapta sa dumnezeiască unirea voastră, pentru ca,
13a împlinind toate virtuțile și/ poruncile lui și fiind cucernici, să trăiți ani nenumărați în înțelegere și iubire sfîntă, pînă la adinci bătrînețe, ciștigind din plin harul său sfînt, dobindind binecuvîntarea cea mai de preț în căsnicie, ca pe lingă toate darurile și îndestulările spirituale și trupești, pe fiii fiilor voștri, pină la a patra și a cincea generație, să-i vedeți, spre lauda lui Dumnezeu, în sprijinul faptelor lui și spre podoaba casei Prealuminăției Voastre, Prinţe.

Amin.

---

[1] Vers. 11—12.

II

TEXTELE BILINGVE SLAVO-ROMÂNE ȘI UNELE ASPECTE ALE STUDIULUI CALCULUI LINGVISTIC

Una din formele de îmbogățire a limbilor, în special a celor literare, în anumite perioade ale evoluției lor, în particular în aceea de „formare", este *calcul lingvistic*, fie că este vorba de *calcul structural* (numit și *calc lexical*), fie că este vorba de *calcul semantic* [1].

[1] Din literatura consacrată calcului lingvistic, în particular cu privire la limba română (mai ales, despre calcurile din limbile slave), cităm: Fr. Miklosich, *Die slavischen Elemente im Rumunischen*, Viena, 1861 (extras din *Denkschriften der philosophisch-historischen Classe der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften*, Bd. XII), p. 11—12; L. Șăineanu, *Încercare asupra semasiologiei limbii române*, București, 1887, p. 70—84; A. I. Iațimirski, *Из славяно-румынских семасиологических наблюдений*, St. Pb., 1904 (extras din *Известия ОРЯС*, t. IX, кн. 2); Kr. Sandfeld-Jensen, *Notes sur les calques linguistiques*, în *Festschrift V. Thomsen*, Leipzig, 1912, p. 166 și urm.; I. A. Candrea, *Psaltirea Scheiană*, București, 1916, vol. I, p. CXCVI—CXCIX; vol. II, p. 339—512 (Glosar româno-slav); Kr. Sandfeld, *Linguistique balkanique*, Paris, 1930, p. 85 și urm.; B. Unbegaun, *Le calque dans les langues slaves littéraires*, în *Revue des études slaves*, XII, 1932, p. 19 și urm.; Mirko Deanović, *Osservazioni sulle origini dei calchi linguistici*, în *Archivum Romanicum*, XVIII, 1934, p. 129 și urm.; Al. Graur, *Sur quelques types de calques*, în *Bulletin linguistique*, IV, 1936, p. 193—194; O. Densusianu, *Histoire de la langue roumaine*, t. II, Paris, 1938, p. 290—371, 420—492; trad. rom., *Istoria limbii române*, vol. II, București, 1961, p. 186—236, 267—313; L. A. Bulahovski, *Введение в языкознание*, часть II, ed. a II-a, Moscova, 1954, p. 121—123; Iorgu Iordan, *Limba română contemporană*, ed. a II-a, București, 1956, p. 106—112; L. Deroy, *L'emprunt linguistique*, Paris, 1956, p. 93 și urm., 215 și urm. (bibliografie, p. 345—425); Viorica Pamfil, *Calcuri românomaghiare în „Palia de la Orăștie"*, în CL, II, 1957, p. 209—217; R. A. Budagov, *Introducere în știința limbii*, București, 1961 (traducere după ediția

În ceea ce priveşte limba română literară, și ea a recurs la calc în diverse perioade ale dezvoltării ei, în primul rînd, în epoca apariţiei primelor traduceri româneşti în sec. al XVI-lea. Evident, nu toate calcurile din această epocă s-au păstrat în limbă, multe au fost efemere, însă o bună parte au rămas ca o achiziţie trainică a limbii literare. Dar chiar şi cele care au dispărut ulterior sînt interesante ca procedeu în acţiunea de traducere a textelor religioase, juridice, filozofice, istorice, lingvistice şi literare din slavonă şi apoi din alte limbi (greacă, latină, maghiară, franceză, germană etc.), ca procedeu de creare a unor termeni şi expresii noi, necesare exprimării unor noi noţiuni.

Pentru a studia pe concret acest fenomen complex, ne-am propus să luăm ca material de cercetare textele bilingve slavo-române din sec. al XVI-lea, în care modelul se află chiar în faţa ochilor şi poate fi identificat cu uşurinţă. Evident, o mare parte din material este cunoscut din lucrările anterioare de istorie a limbii române literare și a vocabularului , în special ale lui L. Şăineanu, I. A. Candrea, O. Densusianu, Al. Rosetti—B. Cazacu — L. Onu și altele (citate în nota 1), dar avantajul, în cazul de faţă, constă în faptul că modelul este chiar alături şi poate fi verificat cu exactitate.

Fără îndoială însă că aceste texte pun şi alte probleme lingvistice (în afară de cele pe care le cunoaştem din studierea oricărui text vechi românesc): procedeul împrumuturilor directe din textul slavonesc, măiestria traducerii, dificultăţile

---

rusă. *Введение в науку о языка*, Moscova. 1958). p. 158—140 (ed. a II-a rusă. Moscova. 1965. p. 123—123) : E. Seidel. *Elemente sintactice slave în limba română*. Bucureşti, 1958. p. 125—140 : I. Rizescu. *Contribuţii la studiul calcului lingvistic*. Bucureşti. 1958 : Al. Rosetti—B. Cazacu — L. Onu. *Istoria limbii române literare*. I. Bucureşti. 1961. p. 51—55 : et. a II-a. 1971. p. 69—72 : V. Vascenco. *Calcuri savante formate în limba română după modelele rusești (secolele XVIII și XIX)*, în *Culegere de studii*. București. 1962. p. 59—72 : U. Weinreich. *Languages in Contact. Findings and Problems*. ed. a III-a. Haga. 1964. p. 47—53 (bibliografie. p. 123—146) : Al. Rosetti. *Istoria limbii române*. III. ed. a V-a. Bucureşti. 1964. p. 70—73 (cu bibliografie) : VI. ed. a III-a. Bucureşti. 1966 (într-un volum cu IV. V). p. 319—322. 332 : ediţia definitivă : *Istoria limbii române de la origini pînă în secolul XVII-lea*. Bucureşti. EPL., 1968. passim ; *Introducere în lingvistică*. de un colectiv sub conducerea acad. prof. Al. Graur. Bucureşti. 1965. p. 134—135 : Th. Hristea. *Contribuţii la studiul influenţei limbii ruse moderne asupra limbii române actuale (calcuri lingvistice)*. în *Romanoslavica*. XII. 1965. p. 315—326.

întîmpinate de vechii tălmăcitori, care — toate — pot fi cercetate cu mai multe şanse de a fi rezolvate pe deplin, în comparaţie cu alte texte traduse, al căror original trebuie identificat [1]. De asemenea, studii speciale trebuie consacrate comparaţiei diverselor còpii care cuprind acelaşi text bilingv (de ex., *Psaltirea*, *Apostolul*, *Omilia de Paşti* etc.), pentru a stabili raporturile dintre ele, pe de o parte, şi legăturile cu textele unilingve (româneşti) corespunzătoare, pe de altă parte.

Procesul de apariţie a textelor scrise în limba română la sfîrşitul sec. al XV-lea (pentru care avem ştiri indirecte) şi în sec. XVI-lea este complex şi se datoreşte mai multor cauze: 1) evoluţia societăţii româneşti în cele trei provincii—Transilvania, Moldova şi Ţara Românească, dezvoltarea micii boierimi şi a păturilor orăşeneşti, a negustorilor şi meşteşugarilor, care aveau nevoie de un mijloc de comunicare şi de instruire uşor accesibil — şi acesta nu era altul decît limba poporului, limba română; 2) curentele de reformă din Europa din sec. al XVI-lea, mai ales luteranismul şi, în parte, calvinismul, care au fost adoptate de saşii, respectiv de ungurii din Transilvania[2]; 3) diapazonul limitat al folosirii limbii slavone la nece-

---

[1] Deşi, de cele mai multe ori, acesta este cunoscut (fiind vorba de texte canonice), nu ştim totdeauna versiunea exactă slavonă după care s-a tradus textul românesc. Astfel, de exemplu, după ce Vasile Grecu a descoperit *Izvorul principal bizantin pentru „Cartea cu învăţătură" a diaconului Coresi din 1581, Omiliile patriarhului Ioan XIV Caleca (1334—1347)* (Bucureşti, 1939), Maria Rădulescu a găsit *Originalul slav al „Evangheliei cu învăţătură" a diaconului Coresi* (Bucureşti, Ed. Acad., 1959), dar nu chiar versiunea care a fost folosită de cărturarul român, ci una medio-bulgară „aproape identică" (într-un mss. din 1626). Aceasta a fost semnalată în acelaşi timp de K. I. Koliada (1958—1959), ca fiind Євангеліє оучителное (Zabludov, 1959) — în urma unei ipoteze mai vechi a lui A. I. Iaţimirski — şi studiată mai îndeaproape de P. Olteanu (*Les originaux slavo-russes des plus anciennes collections d'homélies roumaines*, în *Romanoslavica*, IX, 1963, p. 169 —191). Adăugînd la aceasta un alt exemplu, se ştie că izvoarele *Cazaniei* lui Varlaam (1643) n-au fost identificate decît într-o anumită măsură şi că, deci, cercetarea trebuie continuată. (Vezi Al. Rosetti—B. Cazacu—L. Onu, *Istoria limbii române literare*, I, Bucureşti, 1961, p. 94—95, cu bibliografia anterioară; ed. a II-a, p. 116—217; P. Olteanu *Les originaux*..., p. 191—192; Idem, *Izvoare, originale şi modele bizantino-slave în operele mitropolitului Varlaam*, extras din *Biserica Ortodoxă Română*, LXXXVIII, 1970, nr. 1—2, p. 113—151.)

[2] Dintre diversele teorii formulate de la sfîrşitul sec. al XIX-lea pînă astăzi — pe care nu este cazul să le rezumăm aici —, menţionăm tezele reafirmate în anii din urmă de P. P. Panaitescu (*Începuturile şi biruinţa*

sitățile bisericii și ale cancelariilor domnești; slavona era o limbă cultă, dar moartă, asemenea latinei din Apusul Europei (mai precis, din țările în care fusese adoptat ritul latin, catolic), fiind apanajul reprezentanților bisericii și al grămăticilor de cancelarie, care niciodată n-au ajuns s-o stăpînească la perfecție și întîmpinau greutăți în mînuirea ei.

---

scrisului în limba română, București, 1965) și de acad. Al. Rosetti (*Istoria limbii române*, București, E.P.L., 1968), referitoare la primele traduceri, căci asupra textelor originale (documente) consensul este unanim: ele se datoresc necesităților interne ale societății românești. Pentru traduceri însă, P. P. Panaitescu ia în considerație numai „inițiativa internă și nevoile societății românești din Maramureș și nordul Transilvaniei" (*op. cit.*, p.37), negînd influența luterană, în timp ce acad. Al. Rosetti — continuator al tezei expuse de O. Densusianu — susține că traducerea primelor cărți religioase canonice trebuie legată de răspîndirea Reformei lui Luther în Transilvania (cca. 1530—1559, data primei tipărituri a lui Coresi), căci tradiția ortodoxă menținea încă limba slavonă, dar admite că traducerea literaturii apocrife nu avea nevoie „de un impuls venit din afară" (*op.cit.*, p. 478). B. Cazacu precizează că nu ne putem limita numai la factorii interni sau numai la cei externi, căci „la o analiză mai atentă, problema apare mult mai complexă" (*Pagini de limbă și literatură română veche*, București, 1964, p. 7; vezi și *Problèmes du roumain littéraire*, în RRL, X, 1965, 1—3, p. 136). Subliniind însemnătatea factorilor interni (notați de noi în text sub 1 și 3) pentru textele originale, B. Cazacu arată însă că „la traducerea în românește a contribuit (așa cum au arătat Ov. Densusianu și Al. Rosetti) mai ales Reforma lui Luther, pornită din Wittenberg, în 1519, și răspîndită apoi, în Ardeal după 1530, de maghiari și sași" (*Pagini...*, p. 8; *Problemes...*, p. 137). Cf. și D. Macrea, *Studii de istorie a limbii și lingvisticii române*, București, 1965, p. 167: „este greu de admis logic și istoric că această influență străină (cea husită, care i se pare mai bine documentată—*n.n.*) să fi putut forma, în mod exclusiv, începutul literaturii noastre în limba națională, fără să fi existat și condițiile interne care să promoveze sau să justifice această necesitate. Influența literară sau religioasă străină a fost strîns legată de necesitățile noastre culturale interne, fără de care ecoul ei n-ar fi putut avea urmări." Teza lui P. P. Panaitescu a fost expusă inițial într-un articol publicat în 1960 și rezumată în *Istoria României*, II, sub red. acad. A. Oțetea ș.a., București, 1962, p. 705—709 și 1039—1046. Teza Densusianu — Rosetti a fost adoptată în *Istoria literaturii române*, I, sub red. acad. Al. Rosetti ș.a., București, 1964, p. 298—321, ed. a II-a, 1970, p. 281—300. Vezi și expunerea sintetică a lui M. Ruffini, *L'opera della Chiesa ortodossa romena nella creazione della lingua letteraria nazionale*, extras din *Orientalia Christiana Periodica*, vol. XXXII, Roma, 1966, p. 181—197. În sensul celor spuse mai sus, cf., acum în urmă, I. Gheție, *Coresi și Reforma în lumina unor interpretări noi*, în SCL, XVIII, 1967, 2, p. 231—238.

Textele scrise în limba română în sec. al XVI-lea şi la începutul sec. al XVII-lea sînt de mai multe feluri, şi anume:

A) Acte şi scrisori originale (prima, a lui Neacşu din Cîmpulung, datează din 1521), al căror număr creşte treptat spre sfîrşitul sec. al XVI-lea, ajungînd ca în sec. al XVII-lea să înlocuiască definitiv pe cele slavoneşti în afacerile interne. Apariţia lor este determinată, evident, de cauzele 1 şi 3, menţionate mai sus.

B) Cărţi traduse din slavonă, parţial şi din alte limbi, care se împart, la rîndul lor, în trei grupe:

a) Cărţi fundamentale ale cultului creştin — *Evanghelia*, *Psaltirea*, *Faptele apostolilor*, *Liturghierul*, cărţi de doctrină ş.a., mai întîi manuscrise, apoi şi tipărite (începînd cu 1544); apariţia lor se datoreşte, practic vorbind, tuturor condiţiilor expuse mai sus;

b) Scrieri apocrife şi cărţi populare, destinate lecturii, traduse din slavonă şi datorate condiţiilor 1 şi 3;

c) Texte de drept canonic şi civil, necesare aplicării legislaţiei ecleziastice şi civile în biserică şi în stat; ca să fie mai bine înţelese, ele trebuiau desigur traduse, şi acest lucru începe să fie făcut în sec. al XVI-lea; apariţia lor se datoreşte condiţiilor 1 şi 3.

Este interesant de observat că în procesul traducerii din slavonă în română se constată mai multe procedee, care corespund tot atîtor etape, cu menţiunea că textele păstrate nu permit o cronologizare absolută a lor, ci numai una relativă şi teoretică:

I. Textul slavon este însoţit de *glose româneşti*.

II. Textul slavon este însoţit de *traducerea interlineară* (de fapt, *alternativă*) românească.

III. Textul slavon şi cel românesc sînt tipărite *pe două coloane*.

IV. Textul românesc apare *integral* în manuscrise (uneori, alături de texte slavone sau bilingve slavo-române) sau în tipărituri (uneori şi text slavon: în româneşte explicaţiile, în slavoneşte slujba etc.). Cele mai vechi manuscrise de acest fel sînt, după cum se ştie, *Codicele (Apostolul) Voroneţean*, *Psaltirea Scheiană*, *Paltirea Hurmuzaki*, tipăriturile lui

Coresi în limba română (1559—1581) şi ale altor cărturari puţin anteriori sau contemporani cu el, cîteva texte apocrife şi cărţi populare.

În urma cercetărilor întreprinse de filologii români timp de mai bine de un secol, de la Al. Odobescu şi B. P. Hasdeu, pînă astăzi, sîntem în măsură să dăm aici o listă pe cît posibil completă a textelor bilingve slavo-române din sec. al XVI-lea, adică a celor menţionate mai sus sub nr. I, II, III [1].

I. *Texte slavone însoţite de glose româneşti*. Singurul manuscris slavon din sec. al XVI-lea care cuprinde un mare număr de glose româneşti (aproape 400), astfel că poate fi considerat un text bilingv, este *Sintagma* (*Pravila*) lui Matei Vlastaris, copiată în Moldova probabil în a doua jumătate a acestui secol şi ajunsă ulterior în Rusia. Acest manuscris a fost văzut şi studiat (cu reproducerea aproape a tuturor gloselor) de I. Bogdan, în 1890, cu prilejul unei expoziţii organizate la Muzeul istoric din Moscova (prescurtat GB). Aparţinînd pe atunci unei colecţii particulare, manuscrisul a dispărut ulterior din atenţia cercetătorilor; redescoperirea lui şi publicarea în facsimile a paginilor cuprinzînd glosele româneşti va fi de cea mai mare utilitate[2].

II. *Texte slavone însoţite de traducerea interlineară românească*. Numărul acestor texte este destul de mare, iar varietatea lor, demnă de luat în consideraţie la stabilirea cauzelor şi for-

---

[1] Mulţumim conducerii şi colaboratorilor secţiei manuscrise a Bibliotecii Academiei Republicii Socialiste România (B.A.R.) pentru bunăvoinţa cu care ne-au pus la dispoziţie o serie de manuscrise şi cărţi tipărite vechi, citate mai jos. În enumerarea acestor texte pornim de la lista întocmită de Şt. Ciobanu, pe care o completăm cu altele, omise de el sau scoase la iveală ulterior. Vezi: Şt. Ciobanu, *Începuturile scrisului în limba românească*, Bucureşti, 1941, extras din *A.A.R.* Mem. Secţ. lit., Seria III, t. X, mem. 3, 58 p. +XVIII planşe (în special, p. 42—55); Şt. Paşca, *Contribuţii la istoria începutului scrisului românesc*, în *Cercetări de lingvistică*, I, 1956, p 79—90; I. Gheţie, *Cu privire la textele slavo-române în traducere interlineară din secolele al XVI-lea şi al XVII-lea*, în *Limba română*, XVII, 1968, nr 1, p. 75—78.

[2] Vezi I. Bogdan, *Glose române într-un manuscript slavon din sec. XVI*, în *Convorbiri literare*, XXIV, 1890, nr. 9, decembrie 1890, p. 727—752 (*Scrieri alese*, p. 542—558; se citează caietul şi fila manuscrisului). Aici şi la alte texte folosim prescurtările adoptate, acum în urmă, de acad. Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, Bucureşti, 1968, p. 17—41. Recent, istoricul Damaschin Mioc ne-a comunicat cota acestui manuscris, redescoperit de domnia-sa la Biblioteca „Lenin" din Moscova (Fondul Egorov, 98, nr. 65/65).

melor de realizare a primelor traduceri românești. Iată care sînt textele de acest fel, cunoscute pînă acum:

1. *Psaltirea*, reprezentată de următoarele manuscrise și tipărituri:

a) *Psaltirea Voronețeană* (V), editată mai întîi (numai textul românesc) de C. Giuglea (1910—1911), iar apoi pe două coloane — text slavon și românesc, cu un studiu introductiv, de C. Găluşcă (1913)[1].

b) *Psaltirea slavo-română*, tipărită de diaconul Coresi, la Brașov, în 1577 (CP), și descoperită în 1860, de Al. Odobescu, la mănăstirea Bistrița, în Oltenia[2]. Această importantă tipăritură, apărută la șapte ani după *Psaltirea* românească a aceluiași Coresi (Brașov, 1570), a fost reeditată filologic de B. P. Hasdeu (numai textul românesc, cu chirilice și, în subsol, în transcriere cu litere latine, însoțit de facsimilele a 66 pagini)[3]. După cum se știe, această *Psaltire* a lui Coresi, a fost retipărită, cu unele modificări, peste 11 ani de fiul său Şerban (*Brașov*, 1588)[4].

---

[1] B.A.R., mss. rom. 693. Vezi: Biblioteca Academiei Române, *Catalogul manuscriptelor românești*, t. II, întocmit de I. Bianu și R. Caracaș, București-Leipzig-Viena, 1913, p. 442—443; G. Giuglea, *Psaltirea Voronețeană*, în *Rev. pt. ist., arh. și filologie*, 1910, 1911; C. Găluşcă, *Slavisch-rumänisches Psalterbruchstück*, Halle a S., 1913 (se citează psalmul și versetul).

[2] *Despre unele manuscripte și cărți tipărite aflate în Mănăstirea Bistrița* (1861), reprodus în *Opere*, II, București, Ed. Acad., 1967, cap. VI, p. 163—173, și *Psaltirea tradusă românește de diaconul Coresi, tipărită la 15[7]7* (1861), *ibidem*, p. 174—184 (vezi și notele lui V. Cândea, p. 538—563). Acest exemplar, împreună cu altul mai defectuos, se află acum la B.A.R., nr. 19: vezi I. Bianu și N. Hodoș, *Bibliografia românească veche*, t. I, București, 1903, nr. 19, p. 63—65.

[3] *Psaltirea publicată românește la 1577 de diaconul Coresi*. Reprodusă, cu un studiu bibliografic și un glosar comparativ, de B. P. Hasdeu, t. I, *Textul*, București, Edițiunea Academiei Române, 1881 (t. II n-a mai apărut; se citează fila, psalmul și versetul). Vezi, acum în urmă: N. A. Ursu, *Contribuția Academiei Române în domeniul editării critice a textelor vechi românești*, în *LR*, XV, 1966, nr. 5, p. 531—547. Textul românesc al acesteia este identic cu textul *Psaltirii* românești a lui Coresi (Brașov, 1570) și derivă din același text ca și *Psaltirea Voronețeană* și cea *Scheiană*. (Vezi I.A. Candrea, *Psaltirea Scheiană comparată cu celelalte psaltiri din sec. XVI și XVII traduse din slavonește*, I, București, 1916, p. LXIX—LXXX.) Prototipul este, cum vom sublinia și mai jos, slavo-român.

[4] Vezi I. Bianu și D. Simonescu, *B.R.V.*, t. IV, București, 1944, nr. 14 (19 A), p. 17.

c) Fragmentul de *Psaltire slavo-română* (1 filă deteriorată), descoperit de N. Iorga în legătura unui exemplar al *Triodului* slavon al lui Coresi (Braşov, 1578) [1]. De curînd, acest fragment a fost identificat cu exactitate, în urma unei migăloase cercetări, de Al. Mareş, care a arătat că cele două fragmente de text bilingv slavo-român (recto şi verso unei file), cuprind o parte din *Cîntecele sfinţilor trei feciori: Anania, Azaria şi Misail*, aflate la sfîrşitul unei *Psaltiri slavo-române*, deosebite de cele din 1577 şi 1588, care ar putea fi atribuită (deocamdată cu toată rezerva) anilor 1576—1577 (textul este identic cu al *Psaltirii slavo-române* din 1577, ff. 304b — 305b, şi cu al celei din 1588, dar se află pe două pagini, şi nu pe trei, ca în acestea)[2].

2. Din *Evangheliar* cunoaştem un singur fragment bilingv slavo-român, şi anume o parte din Evanghelia de la Matei şi cîteva versete din alte evanghelii, cuprinse în manuscrisul copiat de popa Bratul din Şcheii Braşovului, în 1559—1560, aflat, pînă nu de mult, în colecţia lui Gh. Cardaş (Bucureşti) [3], iar acum la „Casa Dosoftei" din Iaşi.

3. *Apostolul*, cunoscut din două manuscrise:

a) Fragmentele de *Apostol* slavo-român, descoperit de N. Iorga în Transilvania (două file întregi şi patru fragmente) şi editat de el (numai textul românesc) în 1906, împreună cu

---

[1] N. Iorga a crezut că această filă tipărită provine dintr-un Evangheliar tipărit probabil de Coresi : *Un exemplar românesc al unei tipărituri coresiene şi o publicaţie coresiană nouă*, extras din *Almanahul graficei române*, Craiova, 1926, p. 3—5 ; Bianu-Simonescu, *B.R.V.*, IV, nr. 13, p. 15—17, au admis ca dată a tipăriturii : circa (sau înainte de?) 1580. *Triodul*, avînd în legătură file din *Psaltirea* românească a lui Coresi (1570) şi din *Octoihul* aceluiaşi (1575), a fost descoperit de N. Iorga în biserica mănăstirii din Vălenii-de-Munte şi expusă de el „în micul Muzeu ce am înjghebat acolo" *(op. cit.*, p.3). Azi muzeul nu mai există, unele din obiectele lui fiind transferate la Muzeul oraşului Văleni. Totuşi, printre cărţile vechi păstrate în acest muzeu nu se află *Triodul* din 1578. Al. Mareş nu l-a găsit nici la Institutul de istorie „N. Iorga" şi nici la B.A.R. (vezi nota următoare).

[2] *O psaltire slavo-română necunoscută din sec. al XVI-lea*, în *LR*, XV, 1966, nr.4, p. 371—378.

[3] Textul (parţial, numai în limba română) se află la p. 427—441. Mulţumim, cu aces prilej, lui Gh. Cardaş pentru posibilitatea oferită de a consulta manuscrisul.

reproducerea fotografică în culori a celor două file păstrate integral (Ap. I)[1].

b) *Apostolul* slavo-român din manuscrisul copiat de popa Bratul din Șcheii Brașovului (1559—1560), menţionat mai sus[2].

4. *Omilia de Paşti* atribuită lui Ioan Gură de Aur, cunoscută din trei manuscrise bilingve slavo-române:

a) Textul nr. 7 din *Codex Sturdzanus* (B.A.R., mss. rom.nr. 447), copiat de popa Grigore din Măhaci şi de un ucenic al său între 1580—1620, publicat pe două coloane şi studiat de B. P. Hasdeu în 1879—1880 (TM)[3].

b) Fragmentele publicate de N. Iorga în 1906 (opt file deteriorate)[4].

---

[1] *Cîteva documente de cea mai veche limbă românească (sec. al XV-lea şi al XVI-lea)*, extras din *A.A.R.*, Seria II, t. XXVIII. Mem. Secţ. lit., nr. 2, Bucureşti, 1906, textul I, p. 2—7 şi pl. I—IV. Cele două file cuprind două fragmente apropiate din *Epistola apostolului Pavel către Galateni*, cap. 3, v. 23 — cap. 4, v. 9 şi cap. 5, v. 19 — cap. 6, v.5. (Vezi studiul următor).

[2] Vezi P. P. Panaitescu, *Începuturile şi biruinţa scrisului în limba română*, Bucureşti, 1965, p. 127—129. Textul *Apostolului* (împreună cu epistolele, lui Iacov, Petru-2, Ioan-2, Iuda, Pavel-1) se află la p. 1—407, 410, 426. Vezi studiul nostru consacrat acestui manuscris, în *Studii de limbă literară şi filologie*, vol. II, Bucureşti, Ed. Academiei, 1972, p. 301—345.

[3] *Cuvente den bătrîni*, t. II, Bucureşti, 1879 (pe copertă: 1880), p. 73—87, sub titlul *Să neştire buru creştinu*... (textul, la p. 73—83) ; în mss., ff. 63b—67b şi 73b—80a, după numerotarea veche, folosită de Hasdeu : p. 127—135, 158—159) ; vezi Bianu-Caracaş, *Catalogul*..., II, p. 167—170.

[4] *Cîteva documente*..., textul II, p. 7—14 (cu reproducerea fotografică a filelor la, b, 3a, b, 5a, b, 7b, 8b şi cu transcrierea numai a textului românesc, cu litere chirilice şi latine). Iorga nu spune unde a găsit aceste fragmente şi unde se păstrează : precizează că manuscrisul era în 8° mic, iar scrisul îl arată a fi nu mai nou decît *Psaltirea Şcheiană*. După acest text, N. Iorga adaugă, sub III : „Un particular din Ardeal posedă un minei slavon, pe care-l datează 1492. El cuprinde *explicaţii româneşti*. Pînă ce voi putea vorbi mai pe larg de dînsul, dau aici, după fotografia unei foi, cuvintele româneşti ce sînt pe dînsa" (p. 14 — 15). Nu ştim nici cine era proprietarul manuscrisului, nici dacă s-au publicat alte informaţii ulterioare despre el. Dacă datarea atît de exactă se bazează pe o însemnare (altfel ar fi greu de presupus că cineva ar fi comunicat lui N. Iorga cu exactitate anul 1492), am avea cel mai vechi text românesc, de la sfîrşitul secolului al XV-lea. Dat fiind însemnătatea lui, în acest caz, şi pînă la confirmarea sau infirmarea aserţiunii lui N. Iorga, care se pare că a rămas fără ecou, reproducem aici, după fotografia comunicată de el (p. 14), textul slavon din primele 7 rînduri şi textul românesc (4 rînduri), transcris şi transliterat de marele istoric la p. 15 :

[...] днеше сѧ спо(до)бнти сѧ пр(ч)сты(м) н весъмртны(м) твон(м) тайна(м) нб(с)наго[...] цр(с)твїе полоучнтн. Иже ты есн прнбѣжнще н надеж(д)а, оутверъж(д)енїе, спсь дшь нашн(м) н тебѣ славѫ въздылае(м), ѡ(т)цоу н сноу н стмоу доухоу.

c) Textul de la sfîrşitul manuscrisului popei Bratul din Şcheii Braşovului [1].

5. Dintre *scrierile apocrife* ne sînt cunoscute două în manuscrise bilingve:

a) *Legenda sfîntului Sisin*, textul nr. 6 din *Codex Sturdzanus*, editat pe două coloane şi studiat de B. P. Hasdeu [2].

b) *Legenda Duminicii* (Leg. Dum.) din *Codicele de la Ieud* (B.A.R., mss. rom. nr. 5032), reprodusă în fotolitografie de I. Bianu (1925) [3].

6. Dintre *cărţile populare*, una s-a păstrat într-un manuscris de la sfîrşitul sec. al XVI-lea, provenit din Moldova, cu text slavon urmat de traducere interlineară românească: *Floarea darurilor* (scríere de origină italiană, sec. al XIII-lea, păstrată la B.A.R. (mss. rom. nr. 4620) [4].

Ѡлтва. а трєа ѕи дȣпъ нашт[є]рѣ прȣ(н)кȣлȣ(н), да(к) ва вины попа, ва ста ↑(н)-нан(н)тє ȣшїй касєй шн ва ѕичє: Бл(с)вє(н) Бъ̃ на(ш), та(ж) [...]

(Urmează încă 6 rînduri de text slavon).

Textul românesc (în transcriere) : „A treia dzi după naşt[e]rea pruncului, dac[ă] va vini popa, va sta înnainte uşii casei şi va dzice".

[1] Vezi P. P. Panaitescu, *Începuturile...*, p. 127—128. Textul *Omiliei de Paşti* se află la p. 454—458.

[2] *Cuvente...*, II, p. 261—298, sub titlul *Rugăciune de scoaterea dracului* (textul, la p. 284—291, în mss., ff. 57a—63a; după numerotarea veche, folosită de Hasdeu : p. 113—125). Textul românesc a fost reprodus apoi de M. Gaster, în *Chrestomaţie română*, vol. I, Leipzig-Bucureşti, 1891, p.6—7. Vezi Bianu-Caracaş, *Catalogul...*, II, p. 168—169; acum în urmă textul a fost menţionat de I. Gheţie, *Cu privire la textele slavo-române...*, p. 77.

[3] *Texte de limbă din sec. XVI*, III. *Manuscript de la Ieud*, p. 1—28, (în mss. ff. 170a—183b). Vezi Maria Zdrenghea, *Slavona „Legendei Duminicii"* din *Codicele de la Ieud*, CL, III, 1958, p. 109—117, şi *„Legenda Duminicii" din Codicele de la Ieud*, *ibid.*, VII, 1962, nr.1, p. 93—96. Această legendă o regăsim copiată la 1600 numai în româneşte în *Codex Sturdzanus* (B. P. Hasdeu, *Cuvente...*, II, p. 19—66).

[4] Manuscrisul provine din biblioteca lui E. Kozak, fost profesor de slavistică la Cernăuţi; textul *Florii darurilor* se află la ff. 457—627 (lipseşte ultima filă a manuscrisului). Vezi Nicolae N. Smochină şi N. Smochină, *O traducere românească din sec. al XV-lea a cărţii „Floarea darurilor"* (*„Biserica Ortodoxă Română"*, LXXX, 1962, nr. 7—8, p. 712—741), care presupun că manuscrisul este din 1523 (după o însemnare slavonă privind fazele lunii, care începe cu acest an). P. P. Panaitescu *(Începuturile şi biruinţa scrisului...*, p. 110—111*)* consideră, cu mai mult realism, că manuscrisul a fost copiat în 1592 (după o altă tablă cronologică de la f.420, care începe cu acest an şi se termină cu anul 1613), dar admite că textul a putut fi tradus înainte de 1592. (Ipoteza lui Nicolae N. Smochină şi N. Smochină că textul slavon reprezintă o traducere după cel românesc [vezi *op. cit.*,

7. *Texte juridice*. *Pravila sfinților apostoli* (P), copiată în 1581 de „ritorul și sholasticul [dascălul] Lucaci“ și donată de episcopul Eustatie al Romanului (1576—1582) mănăstirii Putna, cuprinde, după cum se știe, și unele fragmente bilingve slavo-române (B.A.R., mss. slav nr. 692)[1].

III. *Texte slavo-române tipărite pe două coloane.* Din secolul al XVI-lea ne este cunoscut un singur text de acest fel: *Evangheliarul* (incomplet) păstrat la Leningrad (fost Petersburg; EP), în Biblioteca Publică „Saltîkov-Șcedrin“ și atribuit de L. Demény (care a pregătit o ediție a lui, împreună cu regretatul acad. E. Petrovici) lui Filip Moldoveanul (Maler sau Pictor, Sibiu, 1551—1553, deci înaintea primei tipărituri românești coresiene)[2].

---

p. 725] este contrazisă de ordinea fragmentelor : întîi slavon și apoi român. Lăsăm la o parte problemele legate de ipotetica traducere a acestei cărți din italiană înainte de 1492 sau, mai precis, înainte de 1592, cum apare menționat într-un manuscris rusesc din sec. al XVIII-lea. Vezi tot acolo, p. 721—737, despre două fragmente ale *Florii darurilor* din mss. rom. nr. 559: unul cu titluri slavone și text românesc, ff. 77a—83b, și altul bilingv, slavo-român, scris pe două coloane, ff. 84a—86b; filele respective, atribuite de autori secolului al XVI-lea, sînt, după alte păreri, din sec. al XVII-lea. Vezi N. Cartojan, *Fiore di virtù în literatura românească*, București, 1928; Idem, *Cărțile populare în literatura românească*, I, București, 1929, p. 195—208.). Vezi și I. Gheție, *Cu privire la textele slavo-române...*, p. 77.

[1] Textul bilingv se află la ff. 190a—193b, 215a—246a, 249a—279a. Vezi: Al. Grecu [P. P. Panaitescu], *Începuturile dreptului scris în limba română*, „Studii", VII, 1954, nr. 4, p. 215—228; I. Rizescu, *Un text puțin cunoscut de drept vechi românesc*, în *Omagiu lui Alexandru Rosetti*, București, Ed. Acad., 1965, p. 767—770; Idem, în „Limba română", XVII, 1968, nr. 5, p. 439—447. Vezi acum în urmă, ediția: *Pravila ritorului Lucaci*. Text stabilit, studiu introductiv și indice de I. Rizescu, București, Ed. Academiei, 1971.

[2] Biblioteca Publică „Saltîkov-Șcedrin", secția „Cartea rară", cota I.3.9. Fragmentul păstrat conține numai o parte din Evanghelia de la Matei (117 file; lipsește începutul și sfîrșitul evangheliei). Vezi L. Demény, *O tipăritură slavo-română precoresiană*, în *Studii*, XVIII, 1965, 5, p. 1001—1038. Autorul reproduce primele 6 file în facsimile, cu transcrierea textului românesc (p. 1014, 1027—1036), file din care am extras exemple pentru această lucrare (se menționează fila, capitolul și versetul). Semnalată în Rusia pentru prima dată în 1858, această însemnată tipăritură românească (cea mai veche păstrată!) a devenit cunoscută la noi în urma articolului lui Ioan Bogdan, care a studiat-o pe cînd se afla la Petersburg, în 1888—1889, și care a afirmat primul că nu este o tipăritură coresiană; vezi *O evanghelie slavonă cu traducere română din secolul XVI*, în *Convorbiri literare*, XXV, 1891, nr. 1, aprilie, p. 33—40 (cu reproducerea a două mici fragmente, primul slavo-român și al doilea numai românesc, p. 39—40). Vezi și: E. Karataev, *Описание славяно-русских книг, напечатанных кириллицей*,

Aşadar, din secolul al XVI-lea ni s-au păstrat 14 texte bilingve slavo-române [1], ceea ce dovedeşte că acest procedeu nu era izolat şi că el stă la baza cel puţin a unora din primele traduceri româneşti [2].

---

ed. a II-a, St.Pb., 1883, p.205; I. Bianu-N. Hodoş, în *B.R.V.*, I. p.80—81; I. Bianu—D. Simonescu, în *B.R.V.*, IV, p. 172—173; S. Puşcariu, *Istoria literaturii române. Epoca veche*, ed. a III-a, Sibiu, 1936, p. 79 (fotocopia pozitivă a două pagini) şi 223. (La Comisia istorică a României — spune S. Puşcariu — se găsea fotografiat întreg fragmentul, după care C. Găluşcă ar fi pregătit o ediţie.) În prezent, Biblioteca Academiei posedă întreg microfimul, iar L. Demény, o fotocopie (vezi *op. cit.*, p. 1007), după care a pregătit ediţia textului. Regretatul acad. E. Petrovici a prezentat o comunicare asupra limbii acestei tipărituri (Academia Republicii Socialiste România, Secţ. de ştiinţe filologice, 25 iunie 1965; vezi L. Demény, *op. cit.*, p. 1030). O opinie diferită a exprimat P. P. Panaitescu, *Primele texte tipărite în româneşte*, în *Astra*, an. II, 1967, nr. 5 (12), mai, p. 9 şi 19. Vezi acum, în urmă: I. Gheţie, *Consideraţii filologice şi lingvistice asupra Evangheliarului din Petersburg*, SCL., XVII, 1966, nr. 1, p. 47 —79; Al. Mareş, *Observaţii cu privire la Evangheliarul din Petersburg*, în *L.R.*, XVI, 1967, 1, p. 65—75; I. Gheţie, *Pe marginea unor opinii recente asupra Tetraevanghelului slavon din 1546 şi a Evangheliarului din Petersburg*, în LR, XVI, 1967, 1, p. 80—82. (Lăsăm la o parte studiile consacrate acestei importante cărţi din punct de vedere al istoriei cărţii şi culturii româneşti, citate în lucrările menţionate. Bibliografia mai nouă e menţionată de I. Coteanu şi I. Dănăilă, *Introducere în lingvistica şi filologia românească*, Bucureşti, 1970, p. 288.) Recent a apărut ediţia: *Evangheliarul slavo-român de la Sibiu, 1551—1553*. Studiu introductiv filologic de acad. Emil Petrovici. Studiu introductiv istoric de L. Demény, Bucureşti, Ed. Academiei, 1971.

[1] Despre manuscrisele şi tipăriturile slavo-române (în sensul strict al cuvîntului) din sec. al XVII lea, vezi Şt. Ciobanu *Începuturile scrisului în limba românească*, p. 40—55; Biblioteca Academiei Române, *Catalogul manuscriptelor româneşti*, t. I, întocmit de I. Bianu, Bucureşti, 1907; t. II, întocmit de I. Bianu şi R. Caracaş, Bucureşti-Leipzig-Viena, 1913, passim; Bianu-Hodoş-Simonescu, B.R.V., I şi IV, passim.

[2] Atrăgînd primul atenţia asupra numărului relativ mare de texte bilingve slavo-române (care se prelungesc şi în sec. al XVII-lea), Şt. Ciobanu a ajuns la concluzia că „cele trei cărţi principale: *Psaltirea*, *Faptele Apostolilor* şi *Evanghelia*, care se traduc la început, erau scrise în două limbi, cu text alternativ slav şi românesc", că „scopul acestor traduceri era de a înlesni învăţarea limbii slave bisericeşti pentru clerul român..." (restul afirmaţiei nu se bazează pe fapte reale; *Începuturile scrisului...*, p.57) şi — adăugăm noi — de a face textul accesibil „poporenilor" români, care nu ştiau slavonşte.

Într-un judicios articol, *Cele mai vechi traduceri româneşti de cărţi religioase. Consideraţii asupra datării şi localizării lor*, publicat în *Revista istorică română*, XIV, 1944, p. 1—14 (reprodus în *Anexa* la *I.L.R.*, 1968, p. 639—651), prezentînd critic diverse teorii asupra cauzelor acestor traduceri şi aducînd noi argumente în sprijinul „teoriei luterane", acad. Al. Rosetti se opreşte şi asupra tezei lui Şt. Ciobanu expusă mai sus. Pornind

Aceste texte sînt atît *religioase canonice — biblice (Psaltirea*, un manuscris și două tipărituri, dintre care una în două ediții ; *Evangheliarul* — un fragment manuscris și o tipăritură ; *Apostolul* — două manuscrise) și *cazanii* (*Omilia de Paști*

---

de la o afirmație a lui C. Găluşcă, potrivit căreia în *Psaltitrea Voronețeană* „versiunea românească nu corespunde întru totul cu cea slavă", că între acestea „nu există o legătură directă" și că „copistul a pus laolaltă versiunea românească, luată dintr-un izvor, și pe cea slavă, luată din altul, fără să se preocupe dacă cele două versiuni coincid sau nu între ele" *(Slavischrum. Psalt.*, p. 18), acad. Al. Rosetti crede că, în genere, „în textele slavo-române textul slav nu corespunde cu cel românesc" *(I.L.R.*, 1968, p. 649).

Să vedem însă pe ce exemple se bazează C. Găluşcă : „Ps. CXIII 5 — spune el — sună în slavă и тебѣ, Юрдане, ꙗко възврати сѧ вьспѧт, iar românește ши тоу, Июрдане, че те тоурнаши ꙟрапои; Cînt. 4, 16a, sună în slavă съхраних и оувода сѧ срдцем моимь, iar românește ферию ме ши спъмънтъ се ꙟрима мѣ. La fel în *Psaltirea Scheiană* și la Coresi" *(op. cit.*, p. 18). Mărturisim că nu vedem nici o nepotrivire de sens între cele două versiuni, cu excepția faptului că în ps. CXIII 5b тебѣ (dat. sg.) este tradus cu *tu* (nom. sg.), ceea ce în nici un caz nu înseamnă lipsă de corespondență și recurgerea la un alt izvor.

Nouă, dimpotrivă, parcurgerea textelor citate mai sus ne-a creat convingerea (dacă lăsăm la o parte omisiunile și inadvertențele copiștilor) că există o corespondență directă între textul slav și cel românesc. De altfel, chiar practic, ar fi foarte greu să se copieze un fragment de propoziție (uneori chiar un cuvînt !) în slavonă dintr-un izvor și apoi fragmentul (sau cuvîntul) respectiv în română dintr-un alt izvor. Acest lucru este posibil, cel mult, la tipăriturile pe două coloane.

Fără a intra aici în amănunte — ceea ce ar putea constitui obiectul unei cercetări aparte — , vom cita și noi două exemple, din *Psaltirea Voronețeană*, care atestă, fără putință de tăgadă, corespondența perfectă în cele două texte : и наставі ѩ въ пристанище хотеніа своего = și *derése-i* în pristaniște *voia lor* (ps. CVI 30 ; cf. în *Psaltirea Scheiană* : *și derése-i* în pristaniște voei lor. Cf. și notele din aparatul ediției lui I. A. Candrea, vol.II, p. 231) ; землѩ плодовитѫ в слатинѫ, ѿт зловь живѫщих на неи = *pămîntul roditoriu* în slatină *de rêle ce viia spre însu* (ps. CVI 34 ; în *Psalt. Sch.* diferă doar : *spr'insu :* vezi și notele din aparat, *op. cit.*, p. 232).

Mai mult chiar, acolo unde textul slav pare a fi scris în versuri, traducătorul român se străduiește să facă la fel :

Зане пепель ꙗко хлѣбь ꙗдѣх
и питїе мое съ плачем растварꙗх =
Derep-ce cerușe ca pîrea mîncaiu
și băutura mea cu plîngere mestecaiu

(ps. CI, 10 ; Ps. Sch. : berea).

Exemple de corespondențe perfecte — inclusiv de cazuri în care textul slav, pe care-l avem în față, ne permite să înțelegem greșelile și inadvertențele traducătorului — pot fi înmulțite cu ușurință, dar credem că, cu cele spuse, am reușit să înlăturăm o afirmație pripită a lui C. Găluşcă, ce ar fi putut să deruteze în continuare pe cercetătorii textelor vechi românești.

— trei còpii manuscrise), cît şi *apocrife (Legenda sfîntului Sisin* şi *a Duminicii* — cîte o copie), la care se adaugă o *carte populară moralizatoare (Floarea darurilor* — o copie) şi două texte *juridice (Pravila sfinţilor apostoli* — o copie şi *Sintagma lui Matei Vlastaris* — o copie slavonă cu numeroase glose româneşti). Provenind din diverse regiuni ale ţării noastre (nordul şi sudul Transilvaniei, Moldova), aceste texte bilingve, aflate uneori în manuscrise cuprinzînd şi texte slavone sau româneşti, sînt o dovadă a faptului că procedeul era destul de răspîndit în epoca de început a scrisului românesc. Funcţia textelor bilingve era multiplă, dar ni se pare că fundamentală era *necesitatea de a răspîndi cultura* (religioasă în primul rînd, în condiţiile medievale, dar şi cu un diapazon mai larg — didactic, literar, juridic) în *limba poporului, româna*. Cărturarii înşişi, cunoscători de slavonă, îşi însuşeau această limbă cu destulă greutate şi, îndată ce spre această cultură se ridicau pături mai largi (în special în Transilvania, dar şi în celelalte provincii româneşti), ei erau preocupaţi din ce în ce mai mult de transpunerea ei în româneşte, cu atît mai mult cu cît aveau în imediata lor vecinătate exemplul luteranilor şi calvinilor. Păstrarea versiunii slavone la textele canonice era în acelaşi timp un indiciu al respectării tradiţiei şi o dovadă a „autenticităţii", dar la celelalte texte ea pare a indica mai degrabă şi caracterul lor didactic, în sensul larg al cuvîntului.

Aşadar, pentru textele reprezentate şi de versiuni bilingve, putem spune cu siguranţă că acestea stau la baza cel puţin a unora dintre cele unilingve : întrucît s-a dovedit legătura directă dintre *Psaltirea Voronceţeană, Scheiană* şi *Psaltirile lui Coresi* (română — 1570, slavo-română — 1577 şi ediţia a doua — 1588), este, după părerea noastră, în afară de orice îndoială că protograful era bilingv. Folosind în bună măsură datele furnizate de Şt. Ciobanu şi adăugînd consideraţii şi analize lingvistice noi, la o concluzie asemănătoare a ajuns şi Şt. Paşca : „...ar fi să ne întrebăm dacă nu cumva unele manuscrise religioase din secolul al XVI-lea reprezintă còpii desprinse din versiuni mai vechi bilingve slavo-române" *(Contribuţii la istoria începutului scrisului românesc*, în CL, I, 1956, p. 85), dar adaugă în notă : „Teoria aceasta a fost susţinută — desigur greşit — pentru toate textele româneşti din secolul al XVI-lea — de Şt. Ciobanu, *loc. cit.*", rezervă cu care sîntem în întregime de acord.

Rămîne deci ca o sarcină a cercetărilor viitoare studierea comparativă a versiunilor bilingve şi româneşti din sec. al XVI-lea, pentru a se vedea în ce măsură unele din ele provin din protografe bilingve.

Neputîndu-ne ocupa în acest cadru restrîns de întreaga problematică lingvistică pe care o pun aceste texte — ce permit studierea concretă a diverse aspecte ale „măiestriei" și procedeelor de traducere ale vechilor cărturari români, a dificultăților pe care le întîmpinau în înțelegerea textelor slavone și, evident, a greșelilor efectuate în tălmăcirea acestora — , ne vom opri pe scurt asupra *calcurilor lingvistice.*

Întrucît unele texte sînt prea fragmentare, fiind inutilizabile pentru scopul nostru, iar altele sînt deocamdată inedite vom extrage exemple din celelalte opt texte folosind prescurtările indicate la fiecare: GB, V (de la început, ps. LXXVII, pînă la ps. CVII), CP (de la ps. I pînă la ps. CVII), Ap. I, TM, Leg. Dum., P, EP (din fragmentele publicate de L. Demény) [1].

I. *Substantive.* 1. *Calcuri semantice: gerunche* „seminție" = колѣно *(gerunchele lu Izdrailu* = колѣна/нл҃ѥва, V LXXVII 55); *lemn* „copac, arbore" = дрѣво (lémnele dumbrăvilor = дрѣва дѫбравнаа, V XCV 12).

2. *Calcuri structurale.* a) Derivate cu sufixe abstracte: *dumnedzăire* = божьство, gr. θειότης [2] (P 190b, 9—10); *greime* = тѧжесть *(cu greimea* = тѧжестми, GB 20, 7a); de la infinitivul verbului: *fiire, fire* = естьство, gr. οὐσία, φύσις

---

[1] Un mare număr de exemple și formații similare au fost relevate în lucrările : I. A. Candrea : *Psaltirea Scheiană comparată cu celelalte psaltiri din sec. XVI și XVII traduse din slavonește*, I. *Introducerea*, p. CXCVIII—CXCIX ; II. *Textul și glosarele*, p. 341—512, București, 1916 ; O. Densusianu, *Istoria limbii române*, II, București, 1961, p. 186—236 și 267—313 (ed. franceză, 1938) ; Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, III, București 1964, p. 70—73, și VI [4] (împreună cu IV [2] și V), București, 1966, p. 319—322 și 330—332; cf. și Al. Rosetti — B. Cazacu — L. Onu, *Istoria limbii române literare*, I, București, 1961, p. 51 — 55 (ed. aII-a, p. 69—72) ; Fulvia Ciobanu, *Formații cărturărești în compunerea românească*, în *Omagiu lui Iorgu Iordan*, București, 1958, p. 161—167 ; Halina Mirska, *Unele probleme ale compunerii cuvintelor în limba română*, în *Studii și materiale privitoare la formarea cuvintelor, în limba română*, vol. I, 1959, p. 165—175 ; Georgeta Marin, *Compunerea și schimbarea categoriei gramaticale în Psaltirea Hurmuzaki*, *ibidem*, p. 213—220 ; P. Olteanu, *Contribuții la studiul slavonismelor lexicale din textele rotacizante.* I. *Substantivele*, în S.CL., XI, 1960 *(Omagiu lui Al. Graur)*, p. 606—607 ; II. *Verbe, adjective, adverbe, prepoziții, particule*, în *Limbă și literatură*, VI, 1962, p. 76—81.

[2] Corespondentele grecești, ele însele calchiate adesea în slava veche, sînt citate după : Fr. Miklosich, *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*, Viena, 1862—1865, și *Lexicon linguae palaeoslovenicae*, red. princ. J. Kurz, fasc. 1—21, Praga, 1958—1971 (publicarea continuă).

(*împreunată fu fiirea* = съвъкѹплено бы(с) е(с)тво, P 190b, 6—8, cf. şi 8—9); *fugire* = прибѣжище (V XC 2; cf. *ibid.*, XC 9: прибѣжище = *opovăință*, care este aici un sinonim); *întreire* = троица, gr. τριάς (P 191b, 8—9); *tremitere, trimitere* = посланїе (Leg. Dum. 18, r 8—9 şi r 14) şi епистолїе, gr. ἐπιστολή (*ibid.*, 3 r. 3—4: *tremétere*); sau, în sfîrşit, de la participiu, cu sufixul *-ură*: *încheetură* = съставъ, gr. στοιχεῖον, ὑπόστασις (*deci se împarte în trei pre încheeturile tocmeleei-ş* = раздѣлѣе(т) же сѧ на трое по съставѣ(х), P 190b, 11—14; mai jos însă, traducătorul scrie: съставоу = *săstavelor, anume a încheeturilor*, 191a, 18—191b, 1, sau: три съставы, сирѣ(ч) три лица = *trei săstave, anume trei fețe*, 191b, 10—12, de unde: единь съставь = *o față*, P 129a, 12—14, ceea ce înseamnă că ezita asupra calculului, cărui îi prefera uneori împrumutul direct); *urzitură* „temelie" = основаниe (sub influența cuvîntului de bază, основа, care înseamnă şi „urzeală" [1]; *toate urziturile pămîntului* = вьсѣ основанїа земли, V LXXXI 5; *urziturile pădurilor* = wснованїа горь, CP 25a, XVII 8; la fel în PS. Sch.; aici гора a fost tradus după noul sens, pe care l-a căpătat în limba mediobulgară: „munte" „pădure", ceea ce denaturează textul).

b) Participii cu valoare substantivală: *începută* = начинанїе (*începutele lui* = начинанїа его, CP 12a, IX 12, în Ps. Sch. la fel); *nesăturatul* „pelican" = неѩсыть, propriu-zis „nesătul" (V CI 7, scris неѧсыты); *țirut, țîrut* „putere" = дръжава (*aceluia-i țirutul şi slava în veacu, adevăru* = томѹ слава и дръжава въ вѣки, аминь, TM 82, 135; *țîrutul*, V LXXXIX 11; acest cuvînt poate fi interpretat şi ca un calc semantic: „ținut, domeniu, stăpînit" > „putere", după cele două sensuri ale slavon. дръжава[2]).

c) Compuse din adverbe sau prepoziții + substantive: *preaînțelepciune* = прѣмѫдрость, gr. σοφία (P 19a, 13—14: прѣмѫдрос(т), dar *preamîndrie*, în Ps. Sch., cf. *Glosar*, p. 460, ceea ce reprezintă un calc-adaptare a lui прѣмѫдрость); *fără-fundu* = бездна (V CIII 6; до безднь = *pîră la fără-fundu*, V CVI 26; la fel în Ps. Sch.; *beznă, bezdnă*, numai în

---

[1] Vezi I. I. Sreznevski, *Материалы для словаря древнерусского языка*, t. II, St. Pb., 1895 (ed. fototip., Moscova, 1958), col. 731.

[2] Vezi Fr. Miklosich, *Lexicon*, p. 177; *Lexicon linguae palaeoslovenicae*, fasc. 11, p. 520.

aparatul critic, de ex. în Ps. Hurm., Ps. lui Dosoftei, v. *Glosar*, 357, s.v. *bezdnă* şi 390, s.v. *fără-fundu*; aşadar, traducătorii oscilau între calc şi împrumut); *fără-lége* = безаконїє, gr. ἀνομία (CP 4v, V 5, la fel în PS. Sch., dar şi *bezaconie*, în C.P XXXVII 5, vezi *Glosarul* lui Candrea, p. 359, şi în text, p. 71, r 38—39) şi *fără-de-lege (fărădelegile noastre* = безаконїа нашѧ, LXXXIX 8).

d) Compuse din particula negativă + substantiv: *nedereptate* = неправда (CP 16b, × 5, în Ps. Sch. la fel), *nerău* = незлоба (*în nerăul înrima sa* = въ незлобѣ с҃рдца своєго V LXXVII 72).

e) Nume de agent formate cu ajutorul sufixului *-toriu*, *-tor*: *ispititor* = искѹситель (EP 1a, Matei IV 3, în *Tetraev.* lui Coresi: *ispititoriul*); *urmitoriu* „moştenitor" = наслѣдникь (Ap. I I, Galat. IV 1; cf. şi *ibid.*, III 29); *spăsitoriul* = спасаѭ (сп(с)ѫщаго, Gen. sg., CP 9a, VII 11); compuse cu un substantiv: *lége-călcătoriu* = законопрѣстѫпнѫ, gr. παράνομος (Ac. sg., V C 3), dar *călcătorii de lege* = законопрѣстѫпници (CP 5v, V6; în Ps. Sch. *lége-călcătorii*), ceea ce reprezintă o traducere liberă, şi nu un calc propriu-zis; *lége-dătătoriu* = законодавьць, gr. νομοθέτης (*pune*, *Doamne*, *lége-dătătoriu* = постави, Г҃и, законодавца, CP 13a, IX 21; în Ps. Sch. la fel); *a Domnului născătoare* = богородица, gr. Θεοτόκος (бц҃и, Leg. Dum. 7, r. 9 şi 12); *pace facatarii* (sic!) = миротворци, gr. εἰρηνοποιός (EP 4b, Matei V 9, în *Tetraev.* lui Coresi: *pace-făcătorii*, astăzi: *făcătorii de pace*, ceea ce reprezintă o traducere liberă); sau compuse cu un adjectiv: *făcătorii răi* = злотвор'ци, gr. κακοποιός (Leg. Dum. 7, r. 6—7) sau, *rei* (рѫи, ibid. 24, r. 16—28; ulterior *răufăcător*).

II. *Adjective — calcuri structurale.* a) Compuse cu prefixul *prea-*: *preacurată* = прѣчистаꙗ *(cu ruga preacuratei sale maici* = мл҃твами прч(с)тыѧ є(г) м҃тре, P 240a, r. 18—240b, 4, 1—2); *preaînţeleptu* = прѣмѫдръ (V CVI 43), *preasfîntă* = прѣсвѧтаꙗ *(preasfn͠taei maice*=прѣст҃ыѧ ми м҃тре, Leg. Dum. 5, r. 13—14), *premaisus* = прѣвысрьнь, gr. ὑπερῷος (прѣвысрънѣа єго = *praemaisusul lui*, V CIII 3; în Ps. Sch., *mai susul*).

b) Compus din adverb + adjectiv: *în-lung-răbdătoriu* = длъгѡтрьпѣливь (CP 9a, VII 12, în Ps. Sch., la fel).

c) Compuse cu particulă negativă: *necuraţii* = нєчъстивїи (CP 1a, I 5; la fel în Ps. Sch. şi în celelalte psaltiri; de fapt, acest calc implică şi o greşeală de traducere, căci adjectivul нєчьстивъ, „ἀσεβής, impius“, a fost înţeles ca нєчисть „impurus“); *nenţelept* = нєразѹмивь (V XCI 7; vezi şi Candrea, *Glosar*, p. 444).

d) Adjectiv + adjectiv (nume de agent): limbă *mare-grăitoare* = ѩзыкь вєлєрѣчивь (CP 17a, XI 4, la fel în Ps. Sch.).

e) Locuţiuni adjectivale (eventual, substantivate): *fără-minte* = бєзѹмєнь (*zise* ~ = рєчє ~, CP 19a, XIII 1, în Ps. Sch.: *dzise fără-mente*); *cu rostul de auru* = златоѹстъ gr. Χρυσόστομος (Іωанна... зла҃ѹстаго = Ion... *cu rostul de auru*, TM 82, 158).

III. *Verbe — calcuri structurale.* a) Compuse cu prefixe: *încuibura* (*a se*) = възгнѣздити сѧ, gr. ἐννοσσεύειν (*păsările încuibură-se* = птицѧ възгнѣздѫт сѧ, V CIII 17, v. şi Candrea, *Glosar*, p. 372 şi 412: *a se cuibura*, *încuiba*, *încuiburi încuibura*); *a se preaînălţa* = прѣвъзнєсти (*forte preaînrălţaşi-te* = ѕѣло прѣзнєсєт [trebuie: -ш]сѧ, V XCVI 9; la fel în PS. Sch.).

b) Compuse cu adverbul *bine* sau *dulce*: *binevésti* = бл҃говѣсти(х), gr. εὐαγγελίζεσθαι (Leg. Dum. 7, r. 8 şi 10); *binevoi* = бл҃говолихь, gr. εὐδοκεῖν (EP la, Matei III 17; în *Tetraev*. lui Coresi: *binevrui*, *birevrut-ai* = бл҃говолиль єси (V LXXXIV 2); *dulce spureţi* = бл҃говѣститє (V XVC 2; în Ps. Sch.: *blagosloviţi*, dar *dulce spusu* în ps. LXVII 12, v. şi *Glosarul*, p. 385).

Exemplele citate — şi numărul lor poate fi mărit cu uşurinţă — dovedesc clar că între textul slavon şi cel românesc din manuscrisele şi tipăriturile bilingve există o corespondenţă perfectă sau aproape perfectă, în sensul că textul slav este originalul celui românesc. Credem că am dovedit astfel netemeinicia afirmaţiei mai vechi a lui C. Găluşcă, reluată şi în unele cercetări mai noi, potrivit căreia copiştii *Psaltirii Voroneţene* şi ai altor manuscrise bilingve din sec. al XVI-lea ar fi luat versiunea românească dintr-un izvor, iar pe cea slavonă din altul. În lumina textului slavon şi — indirect — a originalului grecesc, întreaga ţesătură a textului românesc devine transparentă. În faţa originalului ne apar clare toate

procedeele folosite de primii noștri traducători pentru a reda în limba poporului textele ce le aveau în față: găsirea corespondentelor exacte, calcurile, împrumuturile adaptările și chiar figurile de stil, căci mai ales *Psaltirea* este un text profund poetic[1]. Și chiar dacă aceste traduceri sînt departe de perfecțiune, ele ne dezvăluie un efort constant de a pătrunde în înțelesul textului, de a crea o nouă limbă literară, limba română: în acest proces complex, *calcurile structurale* (mai puțin cele *semantice*) au constituit un însemnat procedeu de îmbogățire a limbii, ale cărui rezultate au rămas, cel puțin în parte, valabile pînă astăzi în norma literară sau în unele stiluri ale limbii literare.

---

[1] În *Psaltirea* slavo-română de la Mehadia, text din sec. al XVII-lea, există o serie de exemple de traduceri duble ale aceluiași cuvînt, de ex.: и по си(х) въ оустѣ(х) своих(х) благоизволѧ(т) = *și după acea* (ачѧ) *întru gurile sale binevrură*. .в҃. (= 2) *și după acea* (ачѧ) *întru gurile sale bineiubiră*, ps. XLVIII 14 (în Ps., Sch.: *și după aceasta în rostul său dulce vor)*; ꙗко ѡв'цѧ въ адѣ положени сѫт = *ca neşte oii vor fi mînați în ad*. .в҃. (= 2) *ca neşte oii vor fii* (sic!) *puși în ad*, ps. XLVIII 15 (În Ps. Sch.: *ca oile întru iadu puși sîntu)*, ceea ce confirma teza lui Șt. Ciobanu, susținută de Șt. Pașca, potrivit căreia — cel puțin în parte — textele bilingve erau folosite drept „manuale de exerciții de traducere pentru înțelegerea textului slav" (Șt. Pașca, *Contribuții la istoria începutului scrisului românesc*, în *CL*, I, 1956, p. 84; vezi și exemplele citate la p. 84—85). Vezi acum despre acest text articolul Marianei Combiescu, în *Limba română*, XVII, 1968, nr. 3, p. 259—268.

FRAGMENTUL DE APOSTOL SLAVO-ROMÂN DIN COLECŢIA N. IORGA

Printre manuscrisele bilingve din secolul al XVI-lea cu text alternativ slavo-român, menţionate în studiul precedent, se numără şi două còpii ale *Apostolului*: una aproape integrală aflată în manuscrisul popii Bratul (1559—1560), şi alta fragmentară, cuprinzînd numai două file de hîrtie (28 × 19 cm) şi patru bucăţi din alte file deteriorate, descoperite de N. Iorga în Transilvania, la începutul secolului nostru — aşa-numitul *Apostol Iorga* [1]. Întrucît ilustrul istoric a dat în

[1] *Cîteva documente de cea mai veche limbă românească (sec. al XV-lea şi al XVI-lea)*, extras din A.A.R., Seria II, t. XXVIII, Mem. Secţ Lit., Bucureşti, 1906, p. 2—7 + 4 planşe. Iată ce spune N. Iorga însuşi despre manuscris : „Am găsit (...) în Ardeal (nu se precizează unde, dar e posibil că la Braşov sau prin împrejurimi, *n.n.*) două foi complecte şi cîteva frînturi din (...) epistolele sf. Pavel. Ele făceau parte dintr-o carte de toată frumuseţea, de format mare în —8°, scrisă pe hîrtie lucioasă de fabricaţie veneţiană, cu vîrci (dungi, *n.n.*) şi o filigrană care înfăţişează două frunze de trifoi ce se razimă una pe alta. Literele sunt înalte, drepte, trase în chip desăvîrşit. Deosebirea cea mare faţă de cele mai vechi manuscripte româneşti găsite pînă acum e că *Apostolul* nostru dă textul slavon amestecat cu traducerea românească în grupe de pînă la vreo zece cuvinte. Pentru ca însă cetitorul sau slujbaşul bisericesc să poată face lesne deosebirea, traducerea e scrisă cu roşu faţă de originalul care se desface în negru" (p. 2).

Dintre cele două file întregi, reproduse de Iorga la sfîrşitul articolului său (pl. I—IV), doar fila a doua (pl. III—IV), provenită din biblioteca sa, se află acum la Biblioteca Academiei R. S. România (B.A.R.), Secţia manuscrise, sub cota : Fragment rom. 2. Această filă ne-a fost pusă la dispoziţie de Dalila Aramă, paleograf la această secţie, care a identificat-o şi căreia îi exprimăm mulţumirile noastre. E posibil ca cealaltă filă şi cele patru mici

transcriere, cu litere chirilice şi latine, numai textul românesc, nu şi pe cel slavon paralel, pe lîngă fotocopiile în culori ale celor două file întregi, considerăm util să reproducem textul în ambele limbi ale acestor file, separîndu-l însă pe două coloane şi făcînd, în încheiere, cîteva observaţii asupra traducerii [1].

Fiind vorba, cum vom vedea mai jos, de *Epistola către Galateni a apostolului Pavel*, cap. III, v. 23 — cap. IV, v.9 şi cap. V, v. 19 — cap. VI, v.6, constatăm că acelaşi text românesc se regăseşte numai în *Lucrul apostolesc*, tipărit de diaconul Coresi, la Braşov, în 1563 [2], lipsind în *Apostolul Voroneţean* şi în cel *al popii Bratul* (1559—1560). Deşi s-a afirmat că cele două traduceri sînt complet independente [3], credem, totuşi, util să punem faţă în faţă cele două versiuni, pentru edificarea cititorilor.

---

fragmente să se afle printre filele de manuscrise izolate, neidentificate încă şi aflătoare la B.A.R., dacă nu se vor fi pierdut iremediabil. Distinsa cercetătoare ne-a atras atenţia asupra faptului că cele două frunze de trifoi despre care N. Iorga credea că sînt filigranul (vezi reproducerea la p. 2 a lucrării citate) reprezintă de fapt contramarca şi nu ne pot ajuta la datarea mai exactă a manuscrisului. Deşi marele istoric considera că „avem (...) înaintea noastră unul din acele manuscripte de scrisoare desăvîrşită, pe care le dădeau în a doua jumătate a veacului al XV-lea cele mai bune mănăstiri moldoveneşti — în rîndul întîi Neamţul" *(op. cit.*, p.3) — iar Şt. Paşca admitea fără discuţie această datare *(Probleme în legătură cu începutul scrisului românesc. Versiunile româneşti din secolul al XVI-lea ale „Apostolului"*, în *Cercetări de lingvistică*, II, 1957, p. 52, nota 30) —, cercetătorii actuali îl atribuie, după caracterele grafice şi după limbă, secolului al XVI-lea: de exemplu, acad. Al. Rosetti *(Istoria limbii române*, Bucureşti, 1968, p. 481) îl trece printre textele din sec. al XVI-lea copiate în sudul Transilvaniei, după originale din nordul acestei provincii.

[1] Fila 1, azi pierdută, o reproducem după facsimilele lui N. Iorga (pl. I—II), iar fila 2, după original (la Iorga, pl. III—IV). Întrucît în articolul citat nu se dă şi reproducerea fotografică a celor patru fragmente de file deteriorate (azi, de asemenea, dispărute), ci numai transcrierea incompletă a cuvintelor româneşti *(op. cit.*, p. 6—7), sîntem nevoiţi să renunţăm aici la ele.

[2] Vezi reproducerea în facsimile : *Lucrul apostolesc. Apostolul*, tipărit de diaconul Coresi, în Braşov, la anul 1563 (Texte de limbă din secolul al XVI-lea, reproduse în facsimile, îngrijite de I. Bianu, IV), Bucureşti, 1930, p. 399—401, 407—408.

[3] Al. Rosetti *Recherches sur la phonétique du roumin du XVI-ème siècle*, Paris, 1926, p. 10 ; Şt. Paşca, *Probleme...*, p. 52, nota 30.

Textul slavon îl redăm cu coborîrea, în rînd, între paranteze rotunde, a literelor suprascrise, dar fără completarea prescurtărilor (care sînt uşor de descifrat) şi fără reproducerea semnelor diacritice, de cele mai multe ori simple imitaţii ale „spiritelor" greceşti [1]. Textul românesc îl reproducem în transcriere interpretativă (întrucît au fost publicate facsimilele), după principiile expuse recent de Viorica Pamfil [2] şi de Al. Mareş [3], pentru a face mai evidentă realitatea fonetică. Părţile ilizibile sau deteriorate sînt completate între paranteze drepte[4]. La ambele texte introducem punctuaţia modernă. Notăm ordinea segmentelor cu cifre arabe drepte, iar numărul versetelor, cu cifre arabe cursive, capitolele fiind marcate cu cifre romane; în fine, prin bară verticală însemnăm sfîrşitul paginii.

---

[1] Astfel, textul reprodus este suficient de exact pentru filologi, fără a fi o „fotografie" greoaie pentru tipografie şi pentru cititori. Vezi în acest sens, observaţiile judicioase ale lui A. Vaillant, în *Textes vieux-slaves*, I, Paris, 1968, p. 5. Am confruntat textul nostru cu cel din manuscrisul slav nr. 21 de la B.A.R., copiat în medio-bulgară la 1526, în Moldova, de călugărul Evloghie (ff. 172b—173a, 175—176a), cu ajutorul căruia am completat, între paranteze drepte, unele pasaje ilizibile şi din care reproducem în note unele forme (marcate cu E), pentru a semnala cazurile de copiere greşită a unor cuvinte slavone în *Apostolul Iorga*. N-am putut utiliza, în acest scop, *Apostolul de la Enina* (*Енински апостол*, ed. K. Mircev şi Hr. Kodov, Sofia, 1965), text slav vechi din sec. al XI-lea, întrucît, deşi are unele fragmente din *Galat.*, acestea sînt altele decît cele care ne interesează. Dintre manuscrisele mai noi, am putut utiliza *Apostolul de la Ohrida*, din sec. al XII-lea, a cărui ediţie (S. M. Kul'bakin, *Охридская рукопись Апостола конца XII века*, în *Български старини*, III, Sofia, 1907) se găseşte Biblioteca Academiei; fiind un apostol-apracos, următoarele versete din *Galat.* se regăsesc şi în *Ap. Iorga:* III, 23—29; IV, 4—7; V, 22—26; VI, 1—2 (în ediţie, p. 108, 113, 55—56; variantele citate în notă sînt marcate cu O).

[2] *Palia de la Orăştie, 1581—1582*, Bucureşti, Ed. Academiei, 1968, p. X—XIV.

[3] *Liturghierul lui Coresi*, Bucureşti, Ed. Academiei, 1969, p. 47—55, 121—123.

[4] Menţionăm aici că pe f. 2a, sub text, se află o însemnare în limba română scrisă în cursiva secolului al XVIII-lea: „Sănătate s[finţiei] tale, cucérnice părinte Ioane bune, şi-ţi mulţămesc că mi-ai dat această carte, de-am cetit pre dînsa, şi-ţi ert de păcate totdeauna."

EPISTOLA APOSTOLULUI PAVEL CĂTRE GALATENI

Apostolul Iorga *Cap. III.*		*Coresi*
1a	1.*23*. [...] credinţa se descoapere.	*23*. ...crédere ce va să se adevăréze.
	24. Dece légea păzitoriul noao	*24*. Aşa iaste légea, neînvăţătura noastră pren Hs., ca noi pren credință să fim derepţi.
2.*24*. [...] бы(с) ѡ Хѣ,	2. fu întru Hs.,	
3. [да ѡ(т) вѣ]ры ѡправдим сѧ.	3. se de credi[n]ţ[ă] direptă-mu-ne.	
4.*25*. Пришe(д)ши (ж) вѣры [1], оуже не по(д) п[ѣстоунемь] есми.	4.*25*. Îns[ă] de veni credinţă, amu nu suptu spuetoriu sem.	*25*. De unde noao venit credinţa, noi mai mult nu sem în neînvăţătură.
5.*26*. Въси бо сн҇ове бж҇їе [2] есте вѣрож о Хѣ҇ Іс҇ѣ.	5.*26*. Toţi amu fii lu D-nezeu seţi cu credinţa lu Hs. Is.	*26*. Că voi seţi toți feți Domnului pren credință în Is. Hs.
6.*27*. Єлици бо въ Хā Іс҇а кр(с)тите се, въ Хā облѣкосте се.	6.*27*. Cîţi amu întru Hs. Is. botezăse, întru Hs. inveştitu-vă.	*27*. Că, cîţi mulţi sînt botezaţi, aceia au îmbrăcat pre Hs.
7.*28*. Нѣ(с) іоудеи ни еллин;	7.*28*. Nu e iudeiu, nici ell[i][1]n;	*28*. Ca nu e nici un ovréi, nici un grec, nu e nici o slugă şi nici un logoditoriu; nu iaste nici bărbat, nici muiare, că voi seţi toți unul în Is. Hs.
8. нѣ(с) рабь ни свобо(д);	8. nu e şerbu, nici slobod;	
9. нѣ(с) мѫжьскы поль ни женскыи:	9. nu e bărbăteasca parte, nici mueareasca;	
10. въси бо вы единоести ѡ Хѣ Іу҇сѣ.	10. toţi amu voi siţi întru Hs. Is.	
29. Аще ли же ви Хв҇и, оубо Авраамлѣ [3] семе ести	*29*. E se voia lu Hs., amu lu Avraam seminţe seţi	*29*. Să seți ai lu Hs., voi seţi sămînţa lu Avraam şi după făgăduinţă seţi moşténi.

[1] OE вѣрѣ.
[2] E бж҇їи.
[3] OE Авраамле.

[1] Litera и omisă.

	11. и по wбѣтованїю наслѣ(д)ници.	11. şi după făgăduită mărgători. Коне(ц) м(ч)ница (м).	Конець м(ч)ницамь.

Cap. IV.

	12.*1*. Гл҃е же: вънеликo лѣ(т) мл҃дниць [1] наслѣ(д)никь е(с),	12.*1*. E grăescu: În cîţi ani tinerelul urmitoriu iaste,	*1*. Iară eu grăesc: Atîta de mult moştnean şi e cocon şi nici întru o slugă usebitură, tuturor domn acesta;
	13. ничи(м) лоуч'ши е(с) раба, Гь҃ всѣ(м) сїи;	13. cu nimică mai bun iaste de şerbul, d-nu tuturor fiindu;	
	14.*2*. нж [под] повелител'ми е(с) и прист[авникы] до нарока wч҃а.	14.*2*. Ce suptu zicătorii iaste şi suptu deregătoriu pînă la nărocul tat[ă]lui.|	*2*. Ce el iaste îndemnătorilor şi păzitorilor pînă la vréme de întru părintele.
1b	1.*3*. Тако и мы, ег(д)а бѣхо(м) мла(д)ници [2], по(д) стїхїами [мира бѣхомь п]орабощени.	1.*3*. Aşa şi noi, cîndu eram tineri, suptu stihiile lumiei eram mai şerbiţi.	*3*. Aşa şi noi, cînd eram coconi, el eram prinşi pren faptele noastre.
за (ч) скн [228] Gе (ж) ро(ж) бра(т) ег(д)а	2.*4*. Єг(д)а (ж) прїиде кон'чина лѣ(т) [3], посла Бь҃ сна своє(г), раж(д)аеща се [4] w(т) дв҃ы [5],	2.*4*. E cîndu veni sfîrş[i]tul anului, trimés[e] D-nezeu fiiu-său, cel ce se născu diîm muiare,	*4*. Iară deaca se împlu vrémea, el tremése Domnul fiiu(l) lui, născu den muiare şi supt lége se déde,

[1] E младенець.
[2] E младенци.
[3] O лѣтъ, E лѣтоу.
[4] o раждажщиа сѧ, E раждажщаго сѧ.
[5] O женъı, E жены.

3. бываеща по(д)законом, 5. да по(д)законїѫ искупить, 4. да въсн҃ен[їе пр]їемь. Конець чето(к).	3. fiindu desuptul lege, 5. se cia desuptu lége scumperi, 4. se întru fiire priimim.	5. Ca pre ceia ce supt lége era să-i sloboizească, cînd întru noi luo(m) coconiia. Конець четокь.
5.6. Д[а ꙗ]ко же есте снове, по(с)ла Бь҃ дх҃ъ сн҃а своего [въ ср(д)]ца ваша, 6. въпїѫ: Авва, ѡ(т)ць҃! 7. Тѣ)м)же оуже нѣси рабь, нѫ сн҃ь: 7. аще ли (ж) сн҃ь, и нас[лѣ](д)никь бж҃їи Іс҃ Хсо(м). Конец ро(ж).	5.6. De cum siţi fii, trimés[e] D-nulu d[u]h[u]lu fiiului său întru înima voastră, 6. strigă: Avva, tatăle! 7. De-acia încolo nu eşti şerbu, ce fiiu; e se fiiu, şi urmitoriu [eşti] zeulu Is. Hs.	6. D-unde voi feciori seţi, Dumnezeu tremése d[u]hu(l) fiiului lui întru inimile voastră, strigă: Dragul părinte! 7. Aşa de acmu nu e nici o slugă mai mult, ce i-s toţi feciorii; să sînt feciori, ei sînt şi moşténii Domnului pren Hs. Конець праздникь.
8.8. Нѫ тогда оубо, 9. не вѣд[еще Ба҃], слоужисте 10. еже не по е(с)ство[у] сѫщи(м) бго(м).	8.8. C[e] ce amu, 9. neştiindu D-ne[zeu], slujitu 10. ce după fire ce fiindu zeilor.	8. Însă într-acéia vrémé, d-unde voi Domnul nu cunoscut, voi slujiţi acelora ce în ce den fire omenească nu sînt.
11.9. Паче (ж) по[знав]ше с[е ѡ(т)] Ба҃, како възвращаете (с) пакы на немощн[ыѧ] [...] 12. Пе(к) еі҃ [15]. Бра(т) невѣдѣще. Къ гала(т)мь |	11.9. E mai vîrtos cunoscumu-ne de la zeul, cum [...]	9. Iară voi, acmu Domnul cunoscut [...].

[1] Е прѣлюбодѣанїе.

2a

1.*19*. [...] ꙗ(ж) сѫть прѣлюбодѣнїю[1], блѫ(д), неч(с)тота, ст8(д)ложествїа,	1.*19* [...] célea ce sîntu preaiubire, curvie, necurăție, mîniecie,	*19*. [...] ca ceia ce sparg căsătoria, curvia, necurățiia, spurcăciunea,
2.*20*. идолослоужентїе, отравленїе, проказа, враж(д)еръвенїе,	2.*20*. ale dracului slujirile, otrăvirile, stricăciunea, vrajbele, războaele,	*20*. idoliia, farmăcul, vrăjmășiia, sfada, mîniia, nepacea, necredința,
3. завиди, ꙗрости, раж(д)еженїа[1], распрѫ, ереси, 4.*21*. оубїиства[2], пїан'ства, козлогласованїа 5. и по(д)бнаа си(м), ꙗже прорицаѫ ва(м), 6. ꙗко(ж) и прѣж(д)е реко(х), ꙗко таковаа творѧщеи 7. цр(с)твїа бжїе[3] не наслѣ(д)ть. Конець вто(к).	3. urîciunile, urgiile, întărîtările, pîrîle, rélele, 4.*21*. uciderea, beția, cu cimpoi glăsirea 5. și în chipul acelora, célea ce prorocescu voao, 6. cum și ainte zișu, că acélea cine face-le 7. împărăția lu Dnezeu nu va dobîndi.	*21*. tîlhăriia, bețiia, mîncarea, întracélea toate, de carele întru întîi voao am spus, și acmu încă vă spui, că ceia ce așa fac, aceia împărățiia Domnului nu o vo(r) moșteni. Конець вто(к).
8.*22*. Пло(д) же дх҃внїи е(с) люби, радо(с), 9. миръ, дльготрьпѣнїе, блгость, благостини,	8.*22*. E plodul de sufletui aste dragostea cu bucuria, 9. pacile cu lungă răbdare, bunătatea cu dulceață,	*22*. Iară poama d[u]-hului iaste dragostea, veseliia, pacele, răbdarea, dulceața, bunătatea, credința,

[1] E раз(д)раженїа.
[2] Înaintea acestui cuvînt lipsește завнсти.
[3] E бж҃їа.

10. вѣра, *23.* крото(с), въздръжанїе; 11. на такови(х) нѣ(с) закона. *24.* Ови же Х(с)ви плъть распѣше 12. съ стра(с)тими[1] и по	10. credinţa 23. cu blîndéţe, întru ţinére; 11. spre acéia nu e lége. *24.* E unii luHs. trupulu răstignіră	*23.* smericiunea, curăţiia, blîndéţele, postul; către acélea lége nu e. *24.* Iară ceia ce îmblă în Domnul, aceiaş răstignesc trupul lo(r), cum zice rîvnitul şi pohtitura.
2b 1. хотими.[2] *2.25.* Аще живе(м) дх҃омь, дх҃ови прилагае(м) сѧ.	1. cu muncile şi cu pohtirile. *2.25.* Se viserem cu d[u]h[u], d[u]hului şi adauge-vrem.	*25.* Iară noi de văm vie în d[u]h, e noi încă în d[u]h să îmblăm.
3.26. Не бѫ(д)[3] тъщеславни, дрꙋ(г) дроуга призиваещи(м)[4], 4. дроу(г) дрꙋга завидѣще.	*3.26.* Se nu fim în deşertu slăviţi, unul la alaltu chemîndu, 4. soţu cu soţu zavidindu.	*26.* Şi noi nu pentru cinste să fi(m) lacomi unul către alalt şi unul către alalt să nu ne urîm.

Cap. VI.

1. Братїа, аще и прѣж(д)е чл҃къ 5. въпадѫть[5] въ нѣкое прѣгрѣшенїе, 6. вы же дх҃вни, съвръшаите таковаго дх҃омь кро(т)сти, 7. блюди себѣ[6], еда и ти бѫдиши[7] искꙋше(н).	*1.* Fraţii, şi ainte om[u]lu 5. cade întru nescari greşale, 6. e voi d[u]h[o]vnicilor, svîrşiţi acela cu d[u]hul blîndéţelor, 7. păzéşte-ţi si nele, doară şi tu ispitit fiver.	*1.* Fraţi dragi, iară să vre un om ceva au greşit, e voi sufletéşte să-l învăţaţi, care voi seţi ispăsiţi, ce caută pre tine singur, ca tu să nu fie ispitit.

[1] E страстми.
[2] E похотми.
[3] O бѫдѣмъ, б бѫдѣ(м).
[4] E призываѫщи.
[5] O въпадетъ, б въпаде(т).
[6] O, е себе.
[7] E бѫдеши.

8.*2*. Дроу(г) дроуга тѣготи носити[1] и тако скончаете 9. законь Хс(в)ь.	8.*2*. Unula laltui păsul purtaţi şi aşa sfîrşiţi 9. légea lu Hs.	*2*. Unul să poarte sarcina altuia şi aşa veţi împlea légea lu Hs. Конець сѫботь пр(д)пос(т)ни.
10.3. Аще кто мнит сѧ что бити, ничто сїа[2],	10.*3*. E se pare-i se nescui a fi ceva, nimică fiindu,	*3*. Să neştine-i se dare să iaste ceva, p-unde el nu e nemica, acela se înşală.
11. себѣ[3] оумоу лъстить. *4*. Дѣло же свое да искоушаеть къж(дк)о	11. sineş cu mintea şi înşelă. *4*. Deci lucrul său şi-ş ispitească cinescu	*4*. Tot omul să-ş caute ale lui fapte şi atunce numai lucru va avea, şi nu altul.
12. и тогда въ се(бѣ) тъ (ч)їе похваленїе да имать,	12. şi atunce întru sineş numai lăudare se abă,	
13. а не ино(м)[4].	13. e nu altuia.	
5. Къж(д)о бо свое брѣмѧ понесить[5],	*5*. Cinescu amu sarcină purta-ş-va.	*5*. Cineşcu a lui sarcină să poarte.
14. *6*. Да ѡ(т)пощае(т)[6] [. . .].		

*

Se observă că textul slavon este scris în redacţia mediobulgară cu unele influenţe sîrbeşti în grafie (-ь în loc de -ъ). Copistul, însă, a lăsat să-i scape unele greşeli, ceea ce dovedeşte că cunoştea destul de slab această limbă. Cele mai interesante forme sînt: младнниць, IV 1; мла(д)ници, IV 3; жднши, VI 1; понесить, VI 5, care ar indica o pronunţare dialectală bulga-

[1] O носите, е носити.
[2] E сын.
[3] O, E себе.
[4] O къ иномоу.
[5] O понесеть.
[6] E ѡвщает'.

ră (*e* > *i* în poziţie neaccentuată) [1], şi стра(с)тилн, похотилн, V 24, care fie reprezintă o „normalizare" morfologică, fie, pur şi simplu, o redare „după ureche" a înmuierii consoanelor nu prin ь sau, ci prin н (acestea şi altele sînt semnalate în notele la text).

Cît priveşte traducerea românească, ea este destul de clară şi cursivă, deşi — traducătorul fiind un cărturar modest — este evidentă tălmăcirea cuvînt de cuvînt a textului slavon, impusă şi de fragmentarea textului, care uneori coincide cu versetul biblic, de cele mai multe ori însă nu. Pe alocuri, chiar sensul unor cuvinte n-a fost clar înţeles, şi atunci întîlnim fie calcuri lingvistice mai puţin adecvate, fie de-a dreptul traduceri greşite. Astfel, наслѣдникь, IV 1, 7, a fost tradus cu *urmitoriu*, în loc de „moştenitor" (Coresi: *moştnean*), iar la plural, наслѣдници, III 29 — *mărgători* (Coresi: *moştêni*; calcuri semantice).

Pentru студ[о]ложествїе, V, 19, прѣлюбодѣанїе, V 19, şi въс[ы]ненїе, IV 5, au fost create *mîniecie* „desfrînare" (şi „şarlatanie, batjocură", de la *mîniac* < ngr. μανιαχός „nebun"; Coresi: *spurcăciunea*), *preaiubire* „adulter" (Coresi: „ceia ce sparg căsătoriia") şi *fiire* „înfiere" (Coresi: „coconiia"; calcuri structural-semantice sau derivative).

Iată şi cîteva traduceri greşite: Еже не по е(с)ствоу сѫщин(м) б҃го(м), IV 8 — *ce după fire ce fiindu zeilor* (de fapt: „celor ce din fire nu sînt dumnezei" [2]; şi la Coresi traducerea e greşită: „acelora ce în ce den fire omenească nu sînt"); идолослоужение, V 20 — *ale dracului slujirile* (Coresi: *idoliia*); козлогласованїа, V 21 — *cu cimpoi glăsirea* (Coresi: *mîncarea*, pentru „chef"), въздръжанїе, V 23 — *întru ţinêre* (Coresi: *postul*, pentru „curăţie"), порабощени, IV 3 (participiu trecut pasiv de la verbul perfectiv поработити) — *mai şerbiţi*, înţeles ca forma de comparativ a adjectivului-participiu în mediobulgară (Coresi: *prinşi*) şi altele.

Uneori cuvîntul slav a fost lăsat netradus, fiind preluat ca atare: до нарока, IV 2 — *pînă la nărocul* (Coresi: *pînă la vrême)*, завидѣще, V 26 — *zavidindu* (Coresi: *să nu ne urîm*). Alteori, traducerea este aproximativă: ереси, V

[1] Acest fenomen se observă în graiurile balcanice, care se întind pînă la Dunăre (vezi St. Stoikov, *Българска диалектология*, ed. a II-a, Sofia, 1968, p. 73, 136 şi harta nr. 8 la p. 291).

[2] Vezi *Biblia*, Bucureşti, 1968, p. 1038.

20 — *rélele* (Coresi: *necredința*), **оужє нє под пѣстоунємь єсми**, III 25 — *amu nu suptu spultoriu sem* „nu mai sîntem sub călăuză“ (Coresi: *noi mai mult nu sem în neînvățătură*), **под повєлитєл’ми**, IV 2 — *suptu zicătorii* „epitropi“ (Coresi: *îndemnători*) etc. În sfîrșit, în unele cazuri, topica cuvintelor este influențată direct de modelul slavon: **мѫжьскы поль**, III, 28 — *bărbăteasca parte* (Coresi: *bărbat*).

Cu toate acestea, textul de față, fie și fragmentar, are o importanță deosebită, atît ca fapt cultural — reprezentînd faza de început a trecerii de la cultura în limba slavonă la cea în limba poporului — , cît și ca izvor pentu istoria limbii române populare și literare și pentru studierea influenței pe care a avut-o slavona în primele secole de dezvoltare a acesteia. În plus, el ne atestă o traducere veche a *Apostolului*, independentă de cea reprezentată în *Codicele Voronețean*, în tipăritura lui Coresi, și, după cum am constatat, în *Manuscrisul popii Bratul* din 1559—1560. Studierea în continuare a unor astfel de texte, destul de numeroase în cultura românească a secolelor al XVI-lea și al XVII-lea, prezintă interes evident atît pentru filologia românească, cît și pentru cea slavă, ele aparținînd unui sector mai puțin cunoscut al culturii slavone în Europa sud-estică și răsăriteană.

SINTAGMA (PRAVILA) LUI MATEI VLASTARIS ŞI ÎNCEPUTURILE LEXICOGRAFIEI SLAVO-ROMÂNE (SECOLELE AL XV-LEA — AL XVII-LEA)

Lucrările recente de istorie a lexicografiei româneşti[1] au atras din nou atenţia asupra faptului că aceasta îşi are originea în epoca primelor traduceri şi texte originale în limba română din secolul al XVI-lea, apărînd sub formă de glose[2] şi de mici glosare[3], după care a urmat seria lexicoanelor bilingve din secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea. Dar preocupări lexicografice au existat la noi şi înaintea secolului al XVI-lea, manifestate prin copierea în manuscrisele slavo-române a unor glosare de provenienţă greco-slavă[4].

---

[1] Mircea Seche, *Schiţă de istorie a lexicografiei române*, vol. I, Bucureşti, 1966, p. 7—8; D. Strungaru, *Începuturile lexicografiei române*, în *Romanoslavica*, XIII, 1966, p. 141—158. Dintre lucrările mai vechi, cf., în special: Mardarie Cozianul, *Lexicon slavo-romănesc şi tîlcuirea numelor din 1649*. Publicate cu studiu, note şi indicele cuvintelor româneşti de Gr. Creţu, Bucureşti, 1900.

[2] Cele mai bogate glose (aproape 400) au fost descoperite de Ioan Bogdan într-o copie moldovenească a *Sintagmei* lui Matei Vlastaris din secolul al XVI-lea (probabil din a doua jumătate), prezentată în 1890 la Expoziţia arheologică de la Moscova (cf. mai jos). Vezi I. Bogdan, *Glose române într-un manuscript slavon din sec. XVI*, în *Convorbiri literare*, XXIV, 1890, nr. 9, p. 727—752 (*Scrieri alese*, Bucureşti, Edit. Academiei, 1968, p. 542—558; note, p. 688—689).

[3] Vezi E. Kalužniacki, *Über ein kirchenslavisch-rumänisches Vocabular*, în *Archiv für slavische Philologie*, XVI, 1896, p. 46—53; Gr. Creţu, studiu introductiv la: Mardarie Cozianul, *Lexicon...*, p. 23—28; D. Strungaru, *op. cit.*, p. 145—148.

[4] Aducem mulţumiri călduroase conducerilor şi colaboratorilor secţiilor de manuscrise de la Biblioteca Academiei Republicii Socialiste

Cel mai vechi glosar de acest fel cunoscut la noi pînă acum, se află anexat la còpiile slavo-române din secolele al XV-lea—al XVII-lea ale cunoscutei *Sintagme* · a lui Matei Vlastaris (Ματθαῖος ὁ Βλαστάρης), scriitor juridic bizantin din secolul al XIV-lea, originar din Salonic.

Se ştie că dezvoltarea societăţii feudale în Ţările Române ca şi în alte ţări din Europa, a dus, pe lîngă aplicarea dreptului consuetudinar („legea ţării"), la folosirea unor codice de legi scrise, provenite din Bizanţ, prin intermediul traducerilor slavone. Printre aceste *pravile* sau *nomocanoane*, cuprinzînd nu numai dreptul ecleziastic, ci şi elemente de drept civil şi penal [1], un loc de seamă îl ocupă *Sintagma* bizantină a lui Matei Vlastaris, alcătuită în 1335, tradusă în slavona sîrbă, cîţiva ani mai tîrziu, în timpul ţarului Stefan Dušan (1348) şi răspîndită apoi la bulgari, români şi ruşi. Acesteia i se adaugă o legiuire slavă, *Zaconicul* ţarului sîrb Stefan Dušan, promulgat cam în acelaşi timp (1349 şi 1354) şi cunoscut şi în Ţările Române, după cum se poate constata dintr-o copie de la mijlocul secolului al XV-lea, provenită de la mănăstirea Bistriţa (Oltenia) — copie ce cuprinde *Sintagma prescurtată*—, rămasă pînă nu de mult necunoscută cercetătorilor noştri [2],

---

România, Biblioteca Universitară din Cluj, Biblioteca „Lenin" şi Muzeul istoric din Moscova, pentru bunăvoinţa cu care ne-au pus la dispoziţie o serie de manuscrise, citate mai jos.

[1] Vezi I. Peretz, *Curs de istoria dreptului român*, ed. a II-a, vol. I, II (1,2), III, Bucureşti, 1926—1931; Şt. Gr. Berechet, *Legătura dintre dreptul bizantin şi românesc*, vol. I, partea I, Vaslui, 1937; C. C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. II, partea a II-a, ed. a IV-a, Bucureşti, 1943, p. 490—491; Al. Grecu [P. P. Panaitescu], *Începuturile dreptului scris în limba română*, în *Studii*, VII, 1954, nr. 4, p. 215—228; V. Costăchel, P. P. Panaitescu, A. Cazacu, *Viaţa feudală în Ţara Românească şi Moldova (sec. XIV—XVII)*, Bucureşti, 1957, p. 518—522; P. P. Panaitescu, *Manuscrisele slave din Biblioteca Academiei R.P.R.*, vol. I, Edit. Academiei, 1959, p. XV; *Istoria României*, II, sub red. acad. A. Oţetea ş.a., Edit. Academiei, 1962, p. 677—678, 1028—1032.

[2] Peretz, care a tipărit la noi acest monument, în original (după ediţia a II-a a lui St. Novaković, din 1898) şi în traducere, nu menţionează că ar exista o copie românească, deşi precizează — după slavistul sîrb — că unele articole sînt reproduse din manuscrisul „de la Bistriţa", pe care însă nu-l identifică (şi în ţările slave există localităţi cu numele *Bistriţa*). Vezi: *Zakonik Stefana Dušana, cara srpskog, 1349 i 1354. Zaconicul lui Stefan Dušan, ţarul Serbiei, 1349 şi 1354, comparat cu legiuirile bizantine, slave şi române.* Partea I (Textul, traducere, observaţiuni şi vocabular), Bucureşti, 1905 (partea a II-a n-a mai apărut). Această copie a fost prezentată

şi dintr-o traducere veche românească din Banat, păstrată într-o copie din 1776 [1].

Sintagma lui Matei Vlastaris s-a păstrat în mai multe còpii din secolele al XV-lea—al XVII-lea, scrise atît în Ţara Românească, cît şi în Moldova.

Această scriere a căpătat o largă răspîndire nu numai la greci, ci şi la sîrbi, bulgari, români, ruşi şi chiar (în traduceri şi prelucrări parţiale) la armeni și georgieni, datorită caracterului ei de compendiu practic de reguli canonice şi civile, acestea din urmă ocupînd un loc destul de important în raport cu *nomocanoanele* epocii: „L'originalité de Mathieu Blastarès — spunea A. Soloviev cu prilejul împlinirii a 600 de ani de la apariția *Sintagmei* — consiste dans ce qu'il ne donna pas un *Nomocanon* seul, pas une *Synopsis* seule, mais qu'il eut l'audace d'unir toutes les règles principales du droit canon à celles du droit laïque... Il se proposa d'unir tout le droit séculier (droit civil, penal et procedure) au droit canon; il forma une vraie encyclopédie juridique, unique dans son genre, qui correspondait parfaitement à l'organisation des tribunaux du XIVe siècle, au moment où les personnes du clergé reçurent le droit de trancher les litiges civils." [2]

Ciculaţia largă a manuscriselor *Sintagmei* atestă popularitatea sa: numărul manuscriselor greceşti cunoscute, după aprecierea lui V. N. Beneševič [3], se ridică la 90, iar al celor slave, după părerea lui A. Soloviev, aproape la 70 [4].

---

de curînd la noi de Valentin Al. Georgescu, *Présentation de quelques manuscrits juridiques de Valachie et de Moldavie (XVe— XIXe siècle). Contribution a l'étude de la réception du droit byzantin en Roumanie*, I, *RESEE*, t. VI, 1968, nr. 4, p. 625—630; II, *ibidem*, t. VII, 1969, nr. 2, p. 346 — 349, 365.

[1] Mss. rom. nr. 3093 al B.A.R. Vezi I. Peretz, *Curs...*, vol. II, partea a II-a, p. 14—24; Şt. Gr. Berechet, *Legătura dintre dreptul bizantin şi românesc*, vol. I, partea I, p. 88; Val. Al. Georgescu, *l.c.*

[2] *L'oeuvre juridique de Mathieu Blastarès*, în *Studi bizantini e neoelenici*, vol. V *(Atti del V Congresso Internazionale di Studi Bizatini*, Roma, 20—26 settembre, 1936. I. *Storia — Filologia — Diritto*), Roma, 1939, p. 700.

[3] *Corpus Scriptorum juris graeco-romani*, în *Actes du IV Congrès International dietudes byzantines*, 1934, I, Sofia, 1935, p. 141; cf. A. Soloviev, *op. cit.*, p. 701.

[4] Cifra nu este însă în întregime controlată: pe lîngă cele 20 de manuscrise ale traducerii sîrbeşti complete, cele 15 cuprinzînd *Sintagma* prescurtată şi 10 — varianta refăcută a acesteia, pe lîngă cele cîteva bulgăreşti

De la sîrbi, *Sintagma* (tradusă în 1348) a trecut curînd la bulgari, în timpul țarului Ivan Alexandru (1331—1371) [1], iar de la aceștia a ajuns în Țările Române, unde primele manuscrise cunoscute, în redacția mediobulgară, datează de la mijlocul secolului al XV-lea: „Nu știm cînd și în ce condiții versiunea bulgară a trecut pentru prima dată în Țara Românească și în Moldova — scrie E. Turdeanu—, însă, desigur, ea a venit de timpuriu, căci *Sintagma* lui Vlastaris figurează printre cele mai vechi texte juridice folosite la români“ [2].

Iar A. Soloviev, comentînd critic cunoscuta știre transmisă de Dimitrie Cantemir în *Descriptio Moldoviae* privind introducerea dreptului bizantin în Moldova lui Alexandru cel Bun, scrie: „En tout cas, si les Roumains du XVe siècle ne reçurent pas les *Basiliques* (trop larges en effet), ils se servaient simplement du *Syntagme* de Blastarès“ [3].

Vom vedea mai jos că acest text juridic s-a păstrat într-un număr apreciabil de manuscrise grecești aduse în Țările Române, precum și în peste zece manuscrise slavo-române copiate în secolele al XVX-lea—al XVIII-lea. Evident, însă, că numărul acestora în epocă a fost mai mare și că noi nu

---

și rusești, A. Soloviev se referă la 4 manuscrise slavo-române datate, citate de A. I. Iațimirski (unul s-a dovedit a fi o altă pravilă) și la 20 de manuscrise de care acesta ar fi avut cunoștință (Григорий Цамблак, St. Pb., 1904, p. 288—291); în realitate, Iațimirski a cuprins în această cifră și un număr de *pravile*, pe care nu le-a văzut și despre care presupunea că reprezintă *Sintagma* lui Matei Vlastaris; noi am identificat 14 còpii ale *Sintagmei* complete și prescurtate (vezi mai jos). Oricum, deci, numărul còpiilor slavone se ridică la circa 60.

[1] Un manuscris mediobulgar din secolul al XIV-lea a fost descoperit la Petersburg (Biblioteca Sinodală, nr. 302, azi la Muzeul istoric din Moscova): V. N. Beneševič, *Два списка славянского перевода Матвея Властаря, хранящиеся в Спб. Синодальной Библиотеке*, «Известия ОРЯС», VI, 4, 1901, p. 150—174. Vezi A. Soloviev, *L oeuvre juridique de Mathieu Blastarès*, p. 703; E. Turdeanu, *La littérature bulgare du XIVe siecle et sa diffusion dans les Pays Roumains*, Paris, 1947, p. 58—59.

[2] *Op. cit.*, p. 59.

[3] *L'oeuvre juridique de Mathieu Blastarès*, p. 703. O discuție amănunțită a ipotezelor emise în legătură cu știrea transmisă de Cantemir face prof. Al. Elian în studiul *Moldova și Bizanțul în secolul al XV-lea*, în *Cultura moldovenească în timpul lui Ștefan cel Mare*. Culegere de studii îngrijită de M. Berza, Edit. Academiei, 1964, p. 110—119.

cunoaştem decît ceea ce, prin vicisitudinile vremii, ni s-a păstrat [1].

Cel mai vechi manuscris grecesc al *Sintagmei* datează din 1342, deci este mai nou doar cu şapte ani decît originalul pierdut al lui Matei Vlastaris (1335), şi se păstrează la Muzeul istoric din Moscova (provenit din Biblioteca sinodală, nr. 149). Printre anexele de la sfîrşitul acestui manuscris se găseşte şi un *glosar latin-grecesc*, care constituie originalul celui latin-slavon din còpiile slavoneşti ale *Sintagmei* [2].

S. Troicki, care a consacrat o monografie anexelor *Sintagmei* lui Vlastaris în traducere slavonă, editîndu-le după patru manuscrise sîrbeşti din a doua jumătate a secolului al XIV-lea şi din prima jumătate a secolului al XVI-lea[3], a arătat că forma completă a *Sintagmei*, tradusă în slavona sîrbă în 1348, cuprinde, pe lîngă partea introductivă şi culegerea de legi propriu-zisă (aranjată pe capitole, în ordinea alfabetică a subiectelor tratate), trei grupe de anexe: 1) care intră în *corpus clausum* atît al protografului grecesc (pierdut), cît şi al traducerii sîrbe; 2) care au fost adăugate în originalul grecesc ce stă la baza protografului sîrbesc (de asemenea pierdut) şi 3) care au fost adăugate ulterior în traducerea sîrbească (p. 28).

---

[1] Mănăstirile şi dicasteriile de la episcopii şi mitropolii aveau „cel puţin o copie din această carte aşa des întrebuinţată" (Şt.Gr. Berechet, *Legătura dintre dreptul bizantin şi românesc*, I, p. 77).

[2] Vezi A. I. Iaţimirski, *Славянские рукописи Нямецкого монастыря в Румынии*, extras din Древности Слав. комиссии московск. Археологич. Общества, Moscova, 1898, p. 42—43.

[3] S. Troicki, *Dopunski članci Vlastareve Sintagme*, Belgrad, 1956, IV + 114 p. + 3 pl. Ediţia fundamentală a textului *Sintagmei* (fără anexe) a fost publicată de St. Novaković: *Matije Vlastara Sintagmat* (Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda. Prvo odelenje, knjiga IV), Belgrad, 1907. Cf., de asemenea: T. Florinski, *Памятники законодательной деятельности Душана, царя сербов и греков*, Kiev, 1888; N. Ilinski, *Синтагма Матфея Властаря*, Moscova, 1892; V. N. Beneševič, *Два списка славянского перевода синтагмы Матфея Властаря, хранящиеся в СПб. Синодальной библиотеке*, «Известия ОРЯС», VI, 4, 1901, p. 150—227, şi extras, St. Pb., 1902; A. Solovjev, *Zakonodavstvo Stefana Dušana, cara Srba i Grka*, Skoplje, 1928. Textul grecesc a fost editat de G. A. Rhallis şi M. Potlis în 1852—1859, apoi de I. B. Pitra, în 1891 (vezi S. Troicki, *op. cit.*, p. 1).

În cea de-a doua grupă, cuprinzînd texte adăugate în unele manuscrise greceşti, inclusiv în cel după care s-a făcut traducerea sîrbească, intră două articole:

1) **Како имоуть чина прѣстоли црьковь ѿ подлежащихь патріархоу Константина града** (Care sînt scaunele bisericeşti supuse patriarhului din Constantinopol).

2) **Латинске рѣчи** (Cuvinte latineşti).

Cel de-al doilea, care ne interesează aici, se află în trei dintre cele patru manuscrise folosite de Troicki: P (mss. Pčinjski, circa 1370, f. 293—293b), S1 (mss. nr. 62/264 de la Dečani, 1370—1380, f. 293—294) şi S3 (mss. P 43 al Bibliotecii naţionale din Belgrad, din prima jumătate a secolului al XVI-lea, f. 340—341) [1]. În mss. S2 (mss. nr. 51/185 de la Dečani, începutul secolului al XVI-lea), vocabularul nu există, căci ultimele file au fost rupte.

Textul grecesc al vocabularului a fost editat mai întîi de E. Kalužniacki, după manuscrisul Bibliotecii naţionale din Paris, nr. 1375, din anul 1541, împreună cu textul slavon, reprodus după cea mai interesantă copie moldovenească, efectuată de învăţatul episcop Macarie al Romanului la mijlocul secolului al XVI-lea şi descoperită la mănăstirea Sf. Onufrie din Lvov [2] (vezi mai jos); ulterior a fost publicat de A. I. Iaţimirski, în două rînduri, după manuscrisul de la Moscova din 1342, paralel cu forma sa slavonă din alte două manuscrise moldoveneşti: cel de la Mănăstirea Neamţului, scris de ieromonahul Ghervasie la 1472 sau 1474 (azi la B.A.R., mss. slav nr. 131), şi cel de la lipovenii din Galaţi, datînd de la începutul secolului al XVII-lea [3].

---

[1] Vezi S. Troicki, *op. cit.*, p. 48—51; textul la p. 94—96.

[2] Λέξεις Λατινικαί *in einer älteren bulgarisch-slovenisches Übersetzung*, în *Archiv f. sl. Phil.*, XIV, 1891, p. 84—88. Acest text a fost reprodus de S. Troicki, paralel cu versiunea slavonă a glosarului (*op. cit.*, p. 49—96).

[3] *Славянские рукописи Нямецкого монастыря в Румынии*, p. 42—43; *Славянские и русские рукописи румынских библиотек* (Сборник ОРЯС, t. LXXIX), St. Pb., 1905, p. 819—822. Ambele aceste ediţii au rămas necunoscute lui S. Troicki, care citează însă manuscrisul de la Moscova, precum şi cel de la Vatican, nr. 841, ce conţine de asemenea vocabularul latin-grec. Cf. şi ediţiile mai vechi de glosare greco-latine: C. Labbaeus, *Veteres glossae verborum iuris, quae passim in Basilicis reperiuntur*, Paris, 1606, p. 135—136; Idem, *Glossaria latino-graeca et graeco-latina*, Paris, 1679 (Anexa: *Veteres glossae...*, p. 37—40); Joh. Fabricius, *Bibliotheca graeca*, t. XI, p. 590 = Migne, 144, p. 955—956 (vezi E. Kałužniacki,

Traducerea slavonă a glosarului, devenit latin-slavon (cu explicațiile grecești transpuse în slavonă), a fost publicată și ea de mai multe ori, și anume: de arhimandritul Amfilohie, după manuscrisul *Sintagmei* din secolul al XIV-lea, care a aparținut patriarhului Nikon (f. 339b—400), și după un manuscris sîrbesc din colecția Grigorovici [1]; de E. Kalužniacki și de A. I. Iațimirski în lucrările citate mai sus, după cele trei manuscrise moldovenești menționate [2]; de I. Peretz, din nou după manuscrisul lui Ghervasie (1472 sau 1474), împreună cu traducerea românească a explicațiilor slavonești [3]; în sfîrșit, de S. Troicki [4], după manuscrisul sîrbesc P, cu indicarea variantelor din S1 și S3.

În acest glosar latin-slavon, la origine latin-grec, se dau în ordine alfabetică 67 de termeni juridici latini (la Kalužniacki, 66), care se găsesc în transcriere greacă în *Basilicale* (τὰ Βασιλικά), adică „Legile împărătești", cel mai complet monument al dreptului greco-roman sau bizantin. Acestea constituie o adaptare, în traducerea greacă, și o completare a *Codului* lui Justinian (a. 529), efectuată de Leon VI Înțeleptul (care a domnit între anii 886 și 912) [5]. Este probabil, arată S. Troicki, că acest vocabular a fost alcătuit din glosele pe care copiștii le adăugau pentru explicarea termenilor latini folosiți în *Basilicale*. Încă primii copiști ai *Sintagmei* lui Vlastaris l-au adăugat acesteia, considerîndu-l util pentru expli-

---

op. cit., p. 84—85; S. Troicki, *op. cit.*, p. 135—136). O copie manuscrisă a glosarului lui C. Labbaeus se află în manuscrisul nr. 46 (nou 177) al Bibliotecii centrale universitare din Iași (ff. 6—56). Vezi I. Peretz, *Curs*, vol. II, partea I, p. 332—337.

[1] Архимандрит Амфилохий, *Описание Воскресенского Ново-Иерусалимской библиотеки*, Moscova, 1876, p. 103—105; *Idem*, în Отчет Румянцевского музея за 1877—78 год (vezi Iațimirski, *Славянские и русские рукописи ...*, p.690; cele două lucrări nu ne-au fost accesibile).

[2] P. P. Panaitescu, descriind mss. 131 B.A.R. (*Manuscrisele slave din Biblioteca Academiei R.P.R.*, vol. I, p. 158—159), nu observă că prima ediție a lui Iațimirski este chiar după acest manuscris, și nu după altul mai nou, cum afirmă (p. 159); de asemenea, omite să menționeze cea de-a doua ediție a slavistului rus din *Славянские и русские рукописи ...*, p. 819—822.

[3] *Curs...*, vol. II, partea I, p. 273—277.

[4] *Op. cit.*, p. 94—96.

[5] Vezi A. Vasiliev, *Histoire de l'Empire Byzantin*, I, Paris, 1932, p. 189, 452—453; I. Peretz, *Curs de istoria dreptului român*, vol. I, p. 313—322; 338—347; Șt. Gr. Berechet, *Legătura dintre dreptul bizantin și românesc*, p. 8—9, 35—43.

carea unor termeni latini ce se întîlneau şi în acest text (de ex. фалкидїє, în titlul capitolului ф [24], sau оффїкїи, pl., în titlul primei anexe). Că glosarul nu exista în manuscrisul original al lui Vlastaris o dovedesc unele còpii greceşti care nu-l conţin. Dar încă în manuscrisul de la Moscova din 1342 (deci la 7 ani după compunerea *Sintagmei*, în 1335) acest glosar apare şi desigur că a existat şi în manuscrisul grecesc care a stat la baza traducerii sîrbeşti din 1348, întîlnindu-se în toate còpiile complete ale acesteia, alături de lista mitropoliilor şi episcopiilor subordonate patriarhiei din Constantinopol [1].

Este interesant de observat că în ţara noastră se păstrează un manuscris grecesc din secolul al XV-lea (probabil din prima jumătate) al *Sintagmei* lui Matei Vlastaris, adus la Iaşi înainte de a doua jumătate a secolului al XVII-lea — poate, după presupunerea prof. Al. Elian, chiar de unul din cei doi mitropoliţi de origine greacă din prima jumătate a secolului al XV-lea: Damian (1436—1477) şi Ioachim (1447 — circa 1449—1455) [2]. Manuscrisul, care a aparţinut mitropoliei din Iaşi (în prezent se află la Biblioteca centrală universitară „M. Eminescu" din Iaşi, nr. 303 = VI 11), poartă pe prima, respectiv pe ultima filă, semnăturile în greceşte ale mitropoliţilor Dosoftei (cu data 1674) şi Veniamin Costache (mitropolit în 1803 — 1808 şi 1812—1848) [3], dar nu cuprinde, printre anexele la *Sintagmă*, glosarul latin-grecesc.

Dacă acest manuscris stă izolat, în schimb, din epoca influenţei greceşti directe (secolele al XVII—XVIII-lea) s-au păstrat mai multe còpii greceşti, care au fost folosite fie ca

---

[1] S. Troicki, *op. cit.*, p. 49—50. Două excepţii, cunoscute lui Beneševič şi Troicki (copia sîrbo-bulgară din secolul al XIV-lea, aflată în Biblioteca sinodală, nr. 302, descrisă de Beneševič, *op. cit.*, extras, p. 3—26, şi cea de la Struga, din 1590, descrisă de T. Florinski, *op. cit.*, p. 314—316), se datoresc fie pierderii ultimelor file (prima), fie omiterii intenţionate de către copist (a doua). Vom vedea că aceeaşi este şi situaţia unor còpii româneşti pe care le cunoaştem mai îndeaproape.

[2] Al. Elian, *Moldova şi Bizanţul în secolul al XV-lea*, în *Cultura moldovenească...*, p. 114, nota 5. Despre cei doi mitropoliţi, vezi Gh. I. Moisescu, St. Lupşa şi Al. Filipaşcu, *Istoria bisericii române*, vol. I, Bucureşti, 1957, p. 228—232.

[3] Primul care a atras atenţia asupra acestui manuscris a fost C. Erbiceanu, *Manuscrise vechi aflate în biblioteca Sf. Mitropolii a Moldovei*, în *Revista teologică*, an. III, 1885, p. 16. Vezi Al. Elian, *op. cit.*, p. 114—115.

instrumente juridice, la mitropolii şi episcopii, fie pentru învăţămîntul teologic şi juridic (unele provin de la Colegiul Sf. Sava sau de la Seminarul central). Acestea sînt manuscrisele greceşti de la Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România: nr. 206 (în *Catalogul* lui Litzica, nr. 290) din secolul al XVII-lea, nr. 128 (291), din 1736, nr. 51 (292), din 1788, nr. 22 (293), 621 (294), 213 (578), 176 (617) şi 389 (304) din secolul al XVIII-lea [1], precum şi copia aflată la 1727 în biblioteca mănăstirii Barnovschi din Iaşi [2]. Dar — deşi unele din acestea cuprind textul integral al *Sintagmei* lui Matei Vlastaris şi chiar o parte din anexe — în nici un manuscris nu se găseşte glosarul latin-grec de care ne ocupăm [3].

Nu aceeaşi este situaţia unora dintre manuscrisele slavo-române, care, pe lîngă celelalte anexe, prezintă şi textul glosarului *latin-slavon*. Pentru a avea o imagine clară a acestora şi a locului pe care-l ocupă în cultura românească veche, vom trece în revistă toate manuscrisele cunoscute pînă astăzi. Unele dintre ele (cele două de la B.A.R., unul de la Biblioteca universitară din Cluj, unul de la Muzeul istoric şi unul de la Biblioteca „Lenin" din Moscova) ne-au fost accesibile; celelalte le prezentăm pe baza descrierilor existente [4].

---

[1] Vezi Biblioteca Academiei Române, *Catalogul manuscriptelor greceşti*, întocmit de C. Litzica, Bucureşti, 1909, p. 147—150, 258, 313; I. Peretz, *Curs...*, vol. II, partea a II-a, p. 7—13 (manuscrisul nr. 176 [617] cuprinde extrase din traducerea în greaca modernă a lui Kunalis Kritopulos, făcută pe la 1498).

[2] Vezi Hurmuzaki, vol. XIV: *Documente greceşti privitoare la istoria românilor*, publicate... de N. Iorga, partea a II-a, 1716—1777, Bucureşti, 1917, p. 909 (*Catalogul cărţilor mănăstirii ieşene Barnovschi*, scris de popa Paisie, în martie 1727); Şt. Gr. Berechet, *Legătura dintre dreptul bizantin şi românesc*, p. 92. Probabil că astfel de manuscrise mai există şi în alte biblioteci.

[3] Este adevărat că cele mai multe manuscrise prezintă textul *Sintagmei* incomplet sau dau numai extrase din el.

[4] În afară de menţionările parţiale şi de cataloagele de manuscrise, au dat liste incomplete ale acestora următorii autori: A. I. Iaţimirski, *Григорий Цамблак*, St. Pb., 1904, p. 288—291; I. Peretz, *Curs...*, vol. II, partea I, p. 266—280; A. Soloviev, *L'oeuvre juridique de Mathieu Blastarès*, p. 703—704; Şt. Gr. Berechet, *Legătura...*, p. 91—92; Idem, *Descoperirea a două manuscrise juridice româneşti*, în *Întregiri. Buletinul Institutului de istoria vechiului drept românesc*, Iaşi, 1938, p. 3—6; E. Turdeanu, *Manuscrise slave din timpul lui Ştefan cel Mare*, în *Cercetări literare*, V, 1943, p. 124—129,

Iată care sînt aceste còpii slavo-române pe care le cunoaştem în prezent:

1. Cea mai veche copie slavo-română este din anul 1451 şi se datoreşte grămăticului Dragomir din Tîrgovişte, care a scris-o, după cum reiese din însemnarea sa, pentru domnul Ţării Româneşti Vladislav al II-lea (1446—1456). Manuscrisul se află în prezent la Biblioteca publică „Saltîkov-Şcedrin" din Leningrad, unde provine dintr-o bibliotecă particulară [1].

Din însemnarea lui Dragomir rezultă clar data copierii [2]: **Тогда оубо текѫщу лѣтоу по еvреискымь .҂есгı., ѡ(т) прьрваго человѣка Адама до сего лѣто, по Христїаномь .҂ѕцнѳ. ен ди ктїонь .дı҃., по латинскомъ числомъ отъ распѧти господнѧ .҂аүна.**

„Atunci a fost anul curgător după numărătoarea evreiască 5213, de la primul om, Adam, pînă în acest an, după numărătoarea creştinească 6959[—5508 = 1451], indictionul 14, iar după numărătoarea latină, de la răstignirea Domnului, 1451". Din informaţiile de care dispunem, nu ştim însă dacă între anexele *Sintagmei* se află şi glosarul latin-slavon.

2. O singură copie provenită din Ţara Românească cuprinde varianta scurtă a *Sintagmei*, şi anume manuscrisul datat cu aproximaţie 1449—1454 (sau 1449—1480), în care se află şi *Zaconicul* lui Stefan Dušan.

Acest important text juridic sud-slav s-a păstrat, după cîte se cunoaşte astăzi, în 24 de manuscrise din secolul al XIV-lea pînă în al XIX-lea [3]. Unul dintre cele mai vechi

---

167—169, 211; Idem, *La littérature bulgare du XIV-e siecle et sa diffusion dans les Pays Roumains*, p. 58—62; Al. Grecu (P. P. Panaitescu), *Începuturile dreptului scris în limba română*, în *Studii*, VII, 1954, p. 216—217.

[1] T. Florinski, *Памятники законодательной деятельности Душана, царя сербов и греков*, Kiev, 1888, p. 316—317 (cităm după A. I. Iaţimirski, *Славянские и русские рукописи*, p. 267); A. Soloviev, *L'oeuvre juridique de Mathieu Blastarès*, p. 704; E. Turdeanu, *La littérature bulgare...*, p. 59; Al. Grecu (P. P. Panaitescu), *Începuturile dreptului scris...*, p. 216.

[2] A. I. Iaţimirski, *op. cit.*, p. 267. Aici şi mai jos, în reproducerea textelor slavone, coborîm în rînd, între paranteze rotunde, literele suprascrise.

[3] Vezi descrierea lor în ultima ediţie a acestui text, datorită lui N. Radojčić, *Zakonik cara Stefana Dušana 1349 i 1354*. Izdao i preveo Nikola Radojčić, Belgrad, 1960, p. 14—20 (autorul citează cu comentarii pozitive, la p. 35—36, printre alte ediţii străine, şi pe aceea a lui I. Peretz, menţionată mai sus). Dintre ediţiile anterioare, cea mai importantă este a lui St. Novaković, *Zakonik Stefana Dušana cara srpskog 1349 i 1354*, ed. a II-a, Belgrad, 1898 (ed. I, 1870).

— al cincilea pe lista întocmită de St. Novaković şi apoi de N. Radojčić — este cel citat mai sus, care a aparţinut mănăstirii Bistriţa (Oltenia), după cum rezultă dintr-o scurtă însemnare; se păstrează astăzi la Muzeul istoric din Moscova (unde a ajuns din biblioteca istoricului rus N. Nadejdin, care l-a dus în 1830 şi în proprietatea căruia se afla încă la 1851) [1]. Presupus pînă nu de mult a fi fost scris în anul 1444, pe baza însemnării finale a copistului ((ѕѳнкѕь, carea fost interpretată de canonistul rus A. S. Pavlov, în 1885, ca data 6952—5508 = 1444, dar care s-a dovedit a fi, după cum a arătat N. Radojčić, criptograma copistului sau a unui cititor Давидь = David) [2], manuscrisul nu este totuşi cu mult mai nou: pe baza filigranelor, G. P. Georgijevski l-a datat 1449—1454, ceea ce reprezintă pentru Ţara Românească epoca lui Vladislav al II-lea (1446—1456), în timpul căruia a fost copiat, de altfel, şi cel mai vechi manuscris slavo-român cunoscut al *Sintagmei* complete a lui Matei Vlastaris (1451; vezi mai sus). V. Mošin însă consideră că data copierii poate fi împinsă pînă spre 1480 [3].

Manuscrisul (despre care nu ştim dacă a fost copiat în Serbia sau în Ţara Românească) reprezintă un sbornic în -4°, de 210 file, avînd următoarele texte: *Cuprinsul Sintagmei scurte* (f. 1a — 5a), textul *Sintagmei scurte* (varianta prescurtată, făcută de juriştii sîrbi după 1346, care reţine mai ales partea laică a textului, f. 6a — 168a), *Pravila Sf. Ioan Postnicul* (Νηστευτής, f. 168a—172a), *Legea împăratului Iustinian* (f. 172b—178b) şi *Zaconicul lui Stefan Dušan* (f. 178b—209b)[4].

---

[1] *Op. cit.*, p. 17. N. Radojčić a scris mai amănunţit despre această copie şi despre o proiectată ediţie pe baza ei în articolul *Dva namerevana izdanja Dušanova Zakonika*, în *Zbornik Matice Srpske za književnost i jezik*, III, 1955 (apărut în 1956), p. 5—12 + 6 planşe. A. Ivić ar fi văzut în România (poate în Banat) încă o copie a *Zaconicului* (Radojčić, *Zakonik*, p.24). Să fie acesta manuscrisul românesc nr. 3093 de la B.A.R., provenit din Banat? (Vezi nota 1 de la p. 261).

[2] A. S. Pavlov a citit ѕ҃ц҃н҃г҃ь (anul 6952—5508 = 1444), comiţînd cîteva greşeli (N. Radojčić, *Dva namerevana izdanja*, p.10).

[3] Vezi N. Radojčić, *Zakonik*, p. 17.

[4] Vezi: A. V. Soloviev, *Zakonodavstvo Stefana Dušana, cara srba i grka*, Skoplje, 1928, p. 25 (cu bibliografia mai veche); T. D. Florinski, *op. cit.*, p. 214—218, şi textul publicat de el, utilizat de Val. Al. Georgescu, *Présentation...*, I, p. 626—630; II, p. 346—349, 365.

Însemnătatea acestui manuscris rezultă din faptul că, deşi ultima ediţie a *Zaconicului* (ca şi unele precedente, de altfel) se face pe baza celor mai vechi còpii, cea de la Struga (circa 1373—1374) şi de la Athos (circa 1418), totuşi o serie de articole din cele 201, cîte cuprinde *Zaconicul*, sînt reproduse tocmai din acesta, ca fiind mai bine păstrate aici — în total 14, dintre care unul, nr. 189, se află numai în acest manuscris. Alte articole sînt redate concomitent după mai multe manuscrise, inclusiv după cel de la Bistriţa, care e citat în paginile ediţiei de 33 de ori.

Din reproducerea fotografică (pl. 4) a ultimei file (alături de alte două, pl. 5—6), în articolul citat al lui N. Radojčić [1], se poate observa şi următoarea însemnare ulterioară (cu scris mai puţin îngrijit) în josul paginii, sub criptograma citată:

м(с)ца фе҃ фа҃ [?] к҃ѕ д҃нь преставїл сѣ рабь б҃жи Херакь [?][2]. Вечна мꙋ паме(т).

„În luna februarie, ziua 26, a răposat robul lui Dumnezeu Heraclie [3]. Veşnica lui pomenire".

Zaconicul lui Stefan Dušan mai prezintă însă un element interesant pentru istoria ţării noastre, şi anume, într-un singur manuscris, cel de la Rakova, scris pe la 1700, se păstrează la sfîrşit cuvîntarea autobiografică a ţarului, pronunţată în legătură cu promulgarea acestui codice de legi, în care se spune, printre altele:

И позавидевь злоненавистьникь дїаволь нашемоу благомоу житїю. и злоньравїемь вьзьдвиже на нась. з҃. царевь. вь лѣтѣ .ҳѕѿли. мѫѣсеца юнїа .д҃ї. дьнь. рекоу же и цара грьчаскаго, [и] Михаила. и брата его Белаоура, и Ѧлеѯеньдра цара Бльгаромь, и Басарабоу Иванка таста Ѧлеѯендра цара, соумегь живоущих чрьных Татарь и Господство Ишько и прочїхь сь ин шьнимь господа. Сїмь вьсѣмь пришьдшимь на нас хотещи по неразоумїю своемоу ꙗко нѣчьто слатько пожрѣти нас и землю ѡтчьствїа нашего

---

[1] Reproducerea se face după prospectul unei ediţii a lui T. Taranovski, din 1927, care însă n-a mai apărut.

[2] Dacă am citit bine, este, probabil, numele propriu grecesc.

[3] Vezi formele acestui nume citate de N. A. Constantinescu, *Dicţionar onomastic românesc*, Edit. Academiei, 1963, p. 87: *Iraclie, Iracle, Heraclu* etc.

раздѣлити себе [и] вь рабьство нима прѣдати. Нь не вьсхоте милосрдїе божїе, помысли их тако сьтворити и сїиль вьсѣми пришьдшимь вь земьлю нашоу рекомое место Вельбоужды ꙗко до .п. тисоущь, и многа зла сьтворьшимь краине тои. и оуслишазшимь намь ꙗко вьнидоше вь земьлю нашоу. сь многою ꙗростїю. и сьбравьшимь нам вое земьлие штчьствїа нашего: иже на брань оуготовани много ꙗко до .єі. тысоущь и всесрдьчно вьзведьшимь на небо роуце наши кь вьсех могоущомоу Богоу. и пришьдшимь намь помощїю христовою и молитвами светыих штць нашихь, мѣсеца Іоулїа кз.дьнь вь соуботоу вь час .ѕ.: и тако нашьдшимь на ние и милостїю божїею поразихомь вьсех. побѣдою великою вь оудивчлинїе вьсемь шкрьстнимь царемь и господамь[1].

„Şi pizmuind diavolul duşman viaţa noastră cea bună, cu răutate ridică asupra noastră 7 ţari: în anul 6838 (1330), luna iunie, ziua 19, anume pe ţarul grecesc [Andronic III], pe Mihail şi pe fratele său Belaur [2] şi pe Alexandru, ţarul bulgarilor, şi pe Basaraba Ivanco, socrul ţarului Alexandru, pe tătarii cei negri, care trăiesc alături, şi stăpînirea Iaşilor (Господство Ꙗшько) şi alţi domni cu ei. Toţi aceştia, venind la noi, voiau, în neînţelepciunea lor, să ne mănînce ca pe ceva dulce şi să-şi împartă între ei pămîntul patriei noastre şi să ne ia în robie. Dar n-a vrut milosîrdia dumnezeească să împlinească planurile lor. Şi toţi aceştia, venind în ţara noastră la locul numit Velbujd, ca la 80 de mii, mult rău au făcut ţinutului acela. Şi auzind noi că au intrat în ţara noastră cu multă turbare, am adunat oastea ţării noastre, pe care am pregătit-o pentru luptă, ca la 15 mii, şi din toată inima am ridicat spre cer mîinile noastre către atotputernicul Dumnezeu. Şi am ajuns, cu ajutorul lui Hristos şi cu rugăciunile sfinţilor părinţilor noştri, în luna iulie, ziua 27, sîmbătă, la ceasul al şaselea. Şi aşa am năvălit asupra lor şi cu mila lui Dumnezeu i-am bătut pe toţi cu mare biruinţă, spre mirarea tuturor ţarilor şi domnilor dimprejur."

---

[1] *Zakonik*, ed. N. Radojčić, p. 84 (traducrea sîrbocroată modernă, p. 142—143).

[2] Cf. rom. *Balaur* (< *balaur*, cuvînt autohton). Vezi N. A. Constantinescu, *Dicţionar onomastic romînesc*, p. 188.

Faptele relatate aici sînt cunoscute în istoriografia noastră. Într-adevăr, Ioan (Ivanco) Basarab, primul domn al Țării Românești (1324—1352), a trimis un corp de oaste [1] în campania din Serbia a țarului bulgar Mihail Șișman [2], care și-a găsit moartea în lupta de la Velbujd (azi Kiustendil, la granița de vest a Bulgariei) din 27 iulie 1330. Basarab, a cărui fiică era căsătorită cu Ioan Alexandru (ce-i era nepot de soră), devenit țar după moartea unchiului său, fusese astfel atras în această luptă prin legături de rudenie [3]. Mai tîrziu însă relațiile dintre Țara Românească și Serbia s-au îmbunătățit și, în iulie 1360, Anca, cea de-a doua fiică a lui Nicolae Alexandru și nepoată a marelui Basarab, se căsătorește cu Stefan Uroš, fiul lui Stefan Dušan [4].

Dar, printre cei șapte „țari" care au venit împotriva sa, Dušan menționează și **Господство Ꙗшко**, „Stăpînirea Iașilor". „Dintr-un text destul de încurcat — scrie N. Radojčić—, Ilarion Ruvarac a identificat în cele din urmă pe toți cei șapte adversari ai sîrbilor, oprindu-se în special la «Stăpînirea Iașilor», care i-a dat prilej pentru cercetarea sa [5]. El a intuit foarte exact că este vorba despre Moldova..."[6]

---

[1] Cifra totală a armatelor inamice dată de Stefan Dušan este exagerată (Radojčić, *op. cit.*, p. 157). În История на България, ed. a II-a, vol. I, Sofia, 1961, se citează 12 000 de bulgari și 3 000 de români și tătari.

[2] Vezi C. C. Giurescu, *Istoria românilor*, I, ed. a V-a, București, 1946, p. 372, 380; *Istoria României*, II, p. 152.

[3] Vezi C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 380.

[4] *Op. cit.*, p. 392.

[5] Este vorba despre lucrarea acestuia *Prilošci k objasnjenju izvora srpske istorije, XVII. Gospodstvo Jaško*, în *Glasnik Srpskog Učenog Društva*, XLIX, 1881, p. 17—21.

[6] *Op. cit.*, p. 156—157. În nota 31 de la p. 156, autorul adaugă: „Din notele marginale ale lui K. Jireček la *Istoria bulgarilor*, scrisă de el, se vede cît de mult aprecia el lucrarea menționată mai sus a lui Ruvarac în legătură cu «Stăpînirea Iașilor» și cu Basarab" (este vorba despre lucrarea lui K. Jireček, *История на българите, попрaвки и добавки от самия автор*, Sofia, 1939, p. 213 și 215; vezi și Idem, *Istorija Srba*. Preveo J. Radonić, ed. a II-a, I, Belgrad, 1952, p. 206). Orașul Iași exista, probabil, ca centru al unui cnezat sau voievodat, înaintea întemeierii Moldovei; vezi C. C. Giurescu, *Istoria românilor*, ed. a IV-a, vol. II, partea a II-a, București, 1943, p. 450; Idem, *Tîrguri sau orașe și cetăți moldovene...*, București 1967, p. 242 — 248. Asupra etimologiei numelui *Iași*, vezi Al. Philippide, *Originea românilor*, II, Iași, 1923—1925, p. 728 și urm.; Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, Edit. Academiei, 1963, p. 169 (de la numele de persoană *Ias*, etnonimul *Iasi* „alani").

3. Urmează, în ordinea vechimii, manuscrisul copiat în timpul lui Ştefan cel Mare, în 1472 sau 1474, de ieromonahul Ghervasie de la Mănăstirea Neamţ. Păstrat în această mănăstire pînă în 1900, acest manuscris (190 f., lipsesc circa 6 file de la început; 401/2 × 27 1/2 cm; ortografie mediobulgară) a fost trecut la Biblioteca Academiei Române, unde e înregistrat sub nr. 131 (manuscrise slave) [1]. Asupra datei exacte a terminării copierii lui stăruie o neclaritate: episcopul Melchisedec şi A. I. Iaţimirski, care au văzut manuscrisul la sfîrşitul secolului trecut, au citit clar, pe ultima filă jos (f. 190b): **Ієромона(х) Гервасїє исписа сїѫ книгѫ монастырю Нѣмец'ком(ꙋ), в лѣ(т) .҂ѕцпк., м(с)ца а(п) .кн.** „Ieromonahul Ghervasie a scris această carte pentru mănăstirea Neamţ, în anul 6982[—5508 = 1474], luna aprilie, 28". Astăzi însă fila e ruptă exact peste ultima parte a datei, fiind lipită cu hîrtie transparentă, ceea ce face să nu se mai vadă decît .҂ѕцп = 6980[— 5508 = 1472], cum dau *Repertoriul* (p. 378) şi P. P. Panaitescu, în catalogul său (vol. I, p. 158) [2].

Textul glosarului începe la f. 189v (coloana a treia) şi se termină la f. 190 (trei coloane). Aşa cum am arătat mai sus, a fost publicat, împreună cu textul grecesc din manuscrisul

---

[1] Descris de : Episcopul Melchisedec, *Catalog de cărţile sîrbeşti şi ruseşti manuscrise vechi ce se află în biblioteca sîntei Mănăstiri Neamţului*, în *Revista pentru istorie, arheologie şi filologie*, vol. III, Bucureşti, an. II, 1884, p. 135; A. I. Iaţimirski, *Славянские рукописи Намецкого монастыря в Румынии*, p. 42—43; Idem, *Славянские и русские рукописи румынских библиотек*, p. 688—691; Ecaterina Piscupescu, *Literatura slavă din Principatele Române*, Bucureşti, 1939, p. 125—126; E. Turdeanu, *Manuscrise slave din timpul lui Ştefan cel Mare*, în *Cercetări literare*, V, 1943, p. 124—129; *Repertoriul monumentelor şi obiectelor de artă din timpul lui Ştefan cel Mare*, sub red. prof. M. Berza, Edit. Academiei, 1958, p. 378; P. P. Panaitescu, *Manuscrisele slave...*, I, p. 158—159 (descrierea sistematică a cuprinsului); E. Stănescu, *Cultura scrisă moldovenească în vremea lui Ştefan cel Mare*, în *Cultura moldovenească în timpul lui Ştefan cel Mare*. Culegere de studii sub red. prof. M. Berza, Edit. Academiei, 1964, p. 20—21.

[2] În *Repertoriul...*, p. 378, nota 1, se precizează că cifra .в. e întărită cu altă cerneală (ni se pare chiar modernă). Cercetătorii de pînă la 1958 au admis cu toţii data de 1474, în timp ce în lucrările recente se dă, după aceste două lucrări, 1472. Chestiunea rămîne nerezolvată, deşi înclinăm spre data 1474, căci desigur literele au fost văzute clar de episcopul Melchisedec şi de A. I. Iaţimirski.

de la Moscova din 1342, de A. I. Iaţimirski[1], de la care a împrumutat unele exemple E. Turdeanu[2], şi de I. Peretz[3].

Mai jos vom reproduce, din nou, după manuscris, acest prim opuscul lexicografic păstrat în ţara noastră, care, deşi reprezintă o copie, nu este mai puţin interesant pentru istoria culturii româneşti. El atrage atenţia cu atît mai mult, cu cît prezintă explicaţia unor termeni latini, dintre care cîţiva păstraţi în limba română populară, iar alţii introduşi ulterior, în perioada dezvoltării limbii literare moderne, fie direct, fie prin intermediul altor limbi neolatine.

Reeditarea acestui glosar se justifică, credem, şi datorită faptului că ediţiile precedente, ale lui Iaţimirski şi Peretz, sînt realizate în condiţii nesatisfăcătoare, prima fiind, de altfel, şi greu accesibilă. În afară de aceasta, pe baza celor două ediţii ale lui Iaţimirski (despre a doua vezi mai jos), a lui Kalužniacki şi a lui Troicki, vom avea ocazia să menţionăm principalele diferenţe în redarea cuvintelor latineşti şi a explicaţiilor acestora în greacă şi slavonă, citînd, în acelaşi timp, într-o coloană aparte, forma originală a cuvintelor latineşti (ceea ce nu s-a făcut în ediţiile precedente).

4. A doua copie a *Sintagmei* aparţinînd epocii lui Ştefan cel Mare, scrisă de ieromonahul Iacov de la Putna, în anul 1475 (după cum rezultă dintr-o însemnare finală), a fost relevată de Ion-Radu Mircea, într-o descriere a unor manuscrise slavo-române păstrate la Biblioteca „Lenin" din Moscova (Fondul 98 Egorov, cota: E 742)[4]. Manuscrisul, complet, cuprinde 334 f. hîrtie, in folio (28 × 20 cm), are titluri şi iniţiale scrise cu roşu, iar la f. 1a, un frontispiciu de tip moldovenesc, dreptunghiular. Copertele de lemn sînt îmbrăcate în piele, cu motive imprimate, avînd încuietori

---

[1] *Славянские рукописи Нямецкого монастыря*, p. 42—43.

[2] *Manuscrisele slave din timpul lui Ştefan cel Mare*, p. 127—129.

[3] *Curs...*, vol. II, Partea a II-a, p. 273—277.

[4] *Manuscrise slavo-române din anii 1451—1605*, text dactilografiat, în curs de publicare, consultat prin bunăvoinţa autorului, căruia îi exprimăm mulţumirile noastre. Manuscrisul a fost semnalat de Val. Georgescu, *op. cit.*, p. 625, nota 1. După consultarea acestor lucrări, am avut prilejul să vedem manuscrisul la Biblioteca „Lenin" (august, 1969), dar timpul scurt nu ne-a permis să copiem glosarul latin-slavon.

de metal. Textul este scris în slavona mediobulgară (29 rînduri pe pagină), deschizîndu-se cu titlul cunoscut al *Sintagmei*:

Ѥъчиненїе по съставѣ(х) ѡ(б)ѧтїи(х) вьсѣ(х) винь сщ҃енны(х) бж(с)твнъ(х) правиль, потроужденно же въ коупѣ и слож(е)но иже въ сщ҃енноинѡкы(х) послѣдныи(м) Ма(т)ѳїѡмь (f. 1a).

La sfîrşit, după lista mitropoliilor şi episcopiilor depinzînd de patriarhia din Constantinopol, urmează glosarul, întitulat **Латинскыѧ рѣчи**.

5. Tot din epoca lui Ştefan, şi anume din 1495, provine copia *Sintagmei* scrisă de grămăticul Damian pentru biserica Sf. Nicolae Domnesc din Iaşi, zidită de marele domn cu puţin timp înainte, în anii 1491—1493, pe lîngă curţile domneşti de aici [1]. Dus ulterior la mănăstirea Hopovo din Serbia (regiunea Srem) [2], acest manuscris a fost luat la sfîrşitul secolului al XIX-lea, de un cercetător rus, ajungînd la colecţia profesorului M. P. Pogodin, iar de acolo, împreună cu alte manuscrise ale acestuia, la Biblioteca publică „Saltîkov-Şcedrin" din Leningrad [3]. După datele lui P. J. Šafařík [4], copia lui Damian are 280 file hîrtie, in folio, e scrisă în redacţie mediobulgară, „numai inscripţia finală a fost aşternută mai tîrziu, desigur după una bulgară mai veche, în ortografie sîrbă: unele foi sînt amestecate, altele lipsesc" [5]. Nu ştim dacă cuprinde sau nu glosarul latin-slavon.

6. Din a doua jumătate a secolului al XV-lea sau de la începutul secolului al XVI-lea provine manuscrisul nr. 4104 al Bibliotecii universitare din Cluj — Secţia colecţii speciale (nr. de inventar D/59), donat de un particular în 1955 şi pro-

---

[1] Despre această ctitorie vezi *Repertoriul...*, p. 104—108 (cu bibliografie).

[2] Vezi E. Turdeanu, *Din vechile schimburi culturale dintre români şi iugoslavi*, în *Cercetări literare*, III, p. 147.

[3] Manuscrisul a devenit cunoscut lumii ştiinţifice încă de la începutul secolului al XIX-lea, fiind semnalat de J. Dobrovský (1822), P. J. Šafařík (1865), B. P. Hasdeu (1869), Fr. Miklosich (1876) şi de alţi cercetători. Vezi E. Turdeanu, *Din vechile schimburi culturale...*, p. 147; Idem, *Manuscrise slave din timpul lui Ştefan cel Mare*, p. 167—169; *Repertoriul...*, p.443.

[4] *Geschichte der südslawischen Literatur*, III, Praga, 1865, p. 218—219.

[5] E. Turdeanu, *Manuscrise slave...*, p. 168. Tot acolo şi inscripţia, reprodusă după Lj. Stojanović, *Stari srpski zapisi i natpisi*, IV, Sr. Karlovci, 1923, nr. 6188, p. 36. Vezi acum, în urmă, *Repertoriul...*, p. 443.

venit, se pare, din Bucovina [1]. Întrucît această copie a fost doar semnalată de I. Iuffu, care însă n-a identificat-o [2], dăm mai jos o scurtă descriere a ei.

Manuscrisul, incomplet (fără început şi sfîrşit), are 306 file, cu marginile (în special la cotor) deteriorate, 28 × 20 1/2 cm, cu cîte 24 de rînduri pe pagină. Coperta e de lemn, îmbrăcat în piele, cu figuri geometrice şi florale imprimate (coperta din urmă a rămas fără lemn şi e ruptă în partea inferioară). Textul, scris în redacţia mediobulgară, are titluri şi iniţiale cu roşu.

De la începutul manuscrisului lipsesc cîteva file din introducere.

f. 1a—18b: [Introducere]. Înc.: лежѫщеи здалече ѡбыавлѣѫща [3] мысли. въ с͠щенныи(х) написашѧ сѧ и ꙗже си(х) правилѣхь. Sfîrşit: Иши ѡ законѣ(х) и въ девѧтои главизнѣ м͠и. състава.

f. 18b—19b: Ветхое десѧтословїе ѡ(т) Левитика (Vechiul decalog: din Levitic). Înc: а͠. ꙗзь есмь Г͠ь Б͠ъ твои... Sfîrşit:... и показати сѧ сѫдѣтелю, неповиннѫ грѣхоу.

f. 19b—26a: Сказанїе главїзнамь по азь вѣдѣ (Spunerea capitolelor după alfabet). Înc.: О православнѣи вѣрѣ ꙗко основанїе. Таже начѧла съ В͠мь аза състава. În total sînt 24 de capitole, „съставы" (numerotate de la .а͠. la .ѡ͠.), fiecare împărțit în articole. Sfîrşit: Кѡнець оукаꙁꙋ правилѡ(м) книгы сїѧ.

f.26a—28a: О вѣрѣ православнои (Despre credința ortodoxă). Înc.: Еже оубо с͠щенныи(х) правилъ вина... Sfîrşit:... чрѣзь реченнаа же славѧни еретикь есть.

---

[1] Datorăm aceste informaţii Veturiei Gombos, bibliograf principal la această secţie, căreia îi mulţumim călduros.

[2] Iată textul său : „Ms. 59/1955. *Pravila.* Sec. al XV-lea. Filigrane : foarfecă ; potir. Deteriorat. Fără scoarţe şi fără început şi sfîrşit. Redacţia mediobulgară. (*Manuscrise slave în bibliotecile din Transilvania şi Banat,* în *Romanoslavica,* VIII, 1963, p. 460.)

[3] Exact de la acest cuvînt (şi anume de la ultimele litere, -ѫща) începe textul pe fila 1 a manuscrisului lui Ghervasie, citat mai sus sub nr. 3 (vezi P. P. Panaitescu, *Manuscrisele slave...,* I, p. 158). Atîta cît s-a păstrat, manuscrisul de la Cluj are acelaşi conţinut ca şi celelalte copii ale textului complet al *Sintagmei.*

f. 28a: Начало .а҃. съставꙋ. Ѡ ѡ(т)връгшїи(х) сѧ (Începutul capitolului I. Despre cei ce s-au lepădat). Manuscrisul cuprinde textul pînă la .х҃. съставь (cap. XXII, incomplet)[1]. Aşadar, din textul *Sintagmei* propriu-zise lipsesc doar ultimele două capitole (.ѱ҃. şi .ѡ҃.) şi, o dată cu ele, toate anexele, inclusiv glosarul latin-slavon.

7. O interesantă copie de la începutul secolului al XVI-lea a fost dăruită mănăstirii Bistriţa din Oltenia de „cneaghina Despina“, doamna lui Neagoe Basarab (1512—1521). Manuscrisul (394 f. hîrtie, 32 × 20 cm), semnalat pentru prima dată de A. I. Odobescu, în urma călătoriei sale din 1860[2], a fost adus la Muzeul de antichităţi, de unde a trecut în 1903 la B.A.R. (nr. 286)[3]. Copiat în slavona sîrbă, manuscrisul are titlul: Счиненїе по съставѣхъ обьїтїихъ винь свщенныи(х) и бж҃(с)тьвныи(х) правиль, потрꙋж(д)ення же вь кꙋпѣ и сложенно иже въ свщенноинокы(х) послѣдныи(м) Матѳеѡмь, ceea ce corespunde textului grecesc: Σύνταγμα κατὰ στοιχεῖον τῶν ἐμπεριειλημμένων ἁπασῶν ὑποθέσεων τοῖς ἱεροῖς καί θείοις κυνόσι, πανηθέν τε ἅμα καί συντεθέν τῷ ἐν ἱερομονάχοις ἐλαχίστῳ Ματθαίῳ (Culegere pe capitole a tuturor pricinilor cuprinse în canoanele sfinte şi dumnezeeşti, adunată şi orînduită de cel din urmă între ieromonahi, Matei)[4].

Manuscrisul cuprinde atît *Sintagma* propriu-zisă, cît şi anexele, pînă la Како имоуть чинапрѣстоли цркви ѡ(т) по(д)лежещихь патрїар҆хꙋ Ко(н)стантина града. Митрополїе (Care sînt scaunele bisericeşti supuse patriarhului din Constantinopol. Mitropoliile, f. 394a—394b), dar această listă e incompletă, ultima mitropolie citată fiind аталїа; lipsesc, deci, ultimele trei mitropolii şi, evident, lista episcopiilor. Aşadar, din manuscris s-au desprins o filă sau două de la sfîrşit, care cuprindeau încheierea listei mitropoliilor şi episcopiilor şi, probabil, glosarul latin-slavon.

---

[1] Ultimele file fiind deteriorate, nu putem nota sfîrşitul de pe f. 306.

[2] Vezi *Opere*, II, ediţie îngrijită de Al. Dima, Marta Anineanu, V. Cîndea, Edit. Academiei, 1967, p. 413 (note la p. 668).

[3] Vezi descrierea la A. I. Iaţimirski, *Славянские и русские рукописи румынских библиотек*, p. 433—435; P. P. Panaitescu, *Manuscrisele slave...*, I, p. 383—385.

[4] A. I. Iaţimirski, p. 689; *Славянские и русские рукописи*, p. 689; P. P. Panaitescu, *Manuscrisele slave...*, I, p. 158.

Pentru lingviști și istoricii culturii noastre vechi, manuscrisul are însă o valoare deosebită prin însemnările învățatului boier muntean Udriște Năsturel, care l-a citit și adnotat în anul 1636 (cu patru ani înaintea tipăririi *Pravilei* de la Govora, 1640, în care sînt reproduse și versurile sale la stema țării), după cum rezultă din însemnarea sa în slavona rusă (pe coperta din față, partea interioară) și din alte observații de pe marginea textului[1]. Astfel, în glosele sale, el fie explică sau corectează unii termeni din text[2], fie este preocupat să restituie aspectul original al unor cuvinte latine[3]. De exemplu, la f. 15b, subliniind în text cuvîntul прокꙋньсꙋларїа, Udriște Năsturel adaugă pe margine: „проко(н)сꙋ(л), анѳїпат, proconsul, ἀνθύπατος". Preocupările sale („dragostea") pentru „limba romană sau latină, nouă vădit înrudită" (къ Римскомꙋ, или Латин'скомꙋ, на(м) ꙗвѣ съро(д)номꙋ ꙗзыкꙋ...любовъ), vor fi mărturisite în mod explicit în prefața către mitropolitul Varlaam al Moldovei, tipărită în 1647, în fruntea traducerii sale în slavona rusă a cunoscutei scrieri *De imitatione Christi* a lui Thomas a Kempis (1379—1471) — **Книга ѡ Х҃вѣ подражанїи**[4].

8. Manuscrisul cel mai valoros prin originalitatea sa este cel copiat și aranjat în ordinea alfabetului slav de către episcopul Macarie al Romanului (1531—1550, 1551—1558), cunoscutul cronicar al lui Petru Rareș. (Toate celelalte manuscrise slavone păstrează ordinea articolelor din originalul bizantin, potrivit alfabetului grecesc). Descoperit la mănăstirea Sf. Onufrie din Lvov de către E. Kałużniacki[5], acest manuscris fusese destinat țarului Ivan cel Groaznic al Rusiei, ca dar al

---

[1] Vezi P. P. Panaitescu, *Manuscrisele slave...*, I, p. 384.

[2] *Ibidem.*

[3] Vezi D. P. Bogdan, *Despre manuscrisele slave din Biblioteca Academiei Române*, extras din *Arhiva românească*, IV, 1940, p. 28—29 (facsimile); E. Turdeanu, *Manuscrise slave...*, p. 129.

[4] I. Bianu și N. Hodoș, *Bibliografia românească veche*, I, București, 1903, p. 158—160; I. Bianu și Dan Simonescu, *Bibl. rom. veche*, IV, 1944, p. 194—200.

[5] Vezi ampla descriere a acestuia, în *Обзор славяно-русских памятников языка и письма, находящихся в библиотеках и архивах львовских (Труды Третьего Археологического сьезда в России, бывшего в Киеве в августе 1874 года*, t. II, Kiev, 1878. Anexe, p. 258—261, notele la p. 308—309).

domnului Moldovei Alexandru Lăpuşneanu. Dar manuscrisul, trimis în 1561, după moartea lui Macarie (1 ianuarie 1558) [1], probabil prin ucenicul acestuia, Eftimie, egumenul de la Căpriana, n-a mai ajuns la destinaţie, rămînînd la Lvov [2]. La sfîrşitul secolului trecut sau la începutul secolului nostru, acest preţios manuscris a ajuns — prin intermediul unui particular — în biblioteca cunoscutului colecţionar rus E. V. Barsov [3], astăzi găsindu-se la Muzeul istoric din Moscova, împreună cu aproape toate manuscrisele acestuia (Fondul Barsov, nr. 152) [4].

Manuscrisul (400 file hîrtie, in folio; lipsesc doar 16 file între f. 354 şi 355; coperte de lemn) are trei însemnări de o deosebită valoare. Prima, aparţinînd lui Macarie însuşi,

---

[1] Vezi Gh. I. Moisescu, ş.a., *Istoria bisericii române*, I, p. 346—348; *Cronica lui Azarie*, în *Lit. rom. veche*, I, p. 208.

[2] Vezi P. Sîrcu, *Из истории сношений русских с румынами*, St. Pb., 1896, p. 22—28; P. P. Panaitescu, în *Cronicile slavo-române din sec. XV—XVI*, p. 106—107; G. Bezviconi, *Contribuţii la istoria relaţiilor româno-ruse*, Bucureşti, 1962, p. 54.

[3] Ioan Bogdan a văzut acest manuscris la Barsov, în 21 sept. 1908, căci iată ce scria el soţiei sale în aceeaşi zi: „... Mi-a arătat în adevăr un manuscris unic, pe care l-a cumpărat cu 750 ruble (peste 2000 fr.) de la un scopit din Moldova: un ms. dăruit de Alexandru Lăpuşneanu ţarului din Moscova Ivan Groznyj, vestitul Ţepeş al ruşilor, cu autograful lui Lăpuşneanu. «Dacă vreai să-l studiezi mai de-aproape, poţi să-l iai şi pe ăsta acasă» [la hotel]. I-am spus că-mi pare rău, dar n-am vreme, căci peste trei zile plec, am luat însă notiţe care prezentă cel mai mare interes pentru noi" (Am reprodus după originalul pe care ni l-a dăruit fiica savantului, doamna Viorica Tulbure-Bogdan, la 20 martie 1966. Textul scrisorii a fost reprodus anterior cu unele prescurtări şi greşeli de transcriere de prof. D. P. Bogdan, *Legăturile slavistului Ioan Bogdan cu Rusia*, în *Studii privind relaţiile româno-ruse*, III, Bucureşti, 1963, p. 295.) Notiţele respective se păstrează între manuscrisele lui Ioan Bogdan de la Biblioteca Academiei: ms. 5219, f. 200.

[4] Am avut prilejul să vedem acest manuscris în aprilie 1966, datorită bunăvoinţei şefului secţiei manuscrise a Muzeului, Marfa V. Şcepkina, fiica cunoscutului slavist V. N. Şcepkin. Îi exprimăm aici mulţumirile noastre călduroase.

Vezi, acum în urmă, D. P. Bogdan, *Le Syntagme de Blastarès dans la version du chroniquer roumain Macarie*, în *Premier Congres international d'études balkaniques et sud-este européennes*, Sofia, 26 august — 1 septembrie 1966. *Résumés des communications de le délégation roumaine. Moyen-Age*, Bucureşti, 1966, p. 8.

este scrisă la f. 22b—23b, imediat după introducerea lui Vlastaris, şi are următorul cuprins [1]:

Иже ѹбо тьскны(м) и нелюбопытны(м) дх҃о(м) и неѹставны(м) и паржщи(м) ѹмо(м) проходити мнѧ сѧ, иже въ бг҃одъхнѡвенны(х) лежѫща писанїи(х), и ѹмь си(х) любопрѧ сѧ приѧти, вьсегда обыче таковый плоды неразоумїа обирати, ихже тръпкость дш҃и омраченїе прибываеть и бж҃їе послѣднее негодованїе наводить. А иже си(м) несытнѣ и любоѹтроуднѣ и вънимателнѣ прилежѫщи(м), скоро си(х) опернатѣе(т) въ дѣани и горѣ въ разоѹ(м) видѣнїа, съвъсхыщаеть. Єгоже ради, мнѧ, ѹсѣтивъше себе нѣцїи и, ꙗкоже о(т) съна протръгше сѧ царю о се(м) въспомѣнѫвше. И царь ѹбо Іѡ҃ Алеѯандрь, гн҃ь въсей земли Молдавской, оле бл҃гости твоеѫ, гн҃и, велемѫдрънѣ и съмслънѣ, въскорѣ ꙗко прие(м), абїе призвана сътвори мене, смѣреннаго и послѣднѣго въ епископѣ(х) Макарїа Романскаго, изволенїе(м) иже въ на(с) лоучшинствоуѫщаго митрополита кѵра Григорїа, да ꙗже приснопамѧтьны(м) до[сто]бл[а]женны(м) гл҃ѧ сщ҃енны(м) Матѳїѡ(м) съчинена и съложена правила по гръчьски(х) съставѣ(х), и съкрывшее сѧ и заградившее сѧ, въ ѧзыкь въпа(д) блъгарскый и семоѹ съродныимь, по(д)бнѣ и мы, нарѫчно, по нашей силѣ, сътворити и подобны(м) подобнаа присъвокоуплѣти, но иже въ на(с) боѹквѣ(х) сирѣ(ч) съставѣ(х) бл҃гополоѹчнѣ такожде съставлѣти, обещнѣ сѫдивше. И на(м) тѧготѫ сїѧ възложити съмотришѧ, ꙗко да отсѫдоѹ прочее възро(к) лѣности прочитати прѣдлагѫщи(м) отѧти, и нектомоѹ непщевати вины прѣсыщенїю многословїа [2]. И вѫди ѹбо [вѣдомо] ꙗко.... въ тысѫщи лѣ(т) седмо соѹгоѹбнѣи и шесть пакы десѧторо соѹгоѹбнѣй и четворо ношенїй прохождааше мирь, егда сїе съмотри сѧ.

---

[1] Reproducem după E. Kałužniacki, Обзор, nota 208, p. 308—309.

[2] Ceea ce — observă Kałužniacki — este o reproducere aproape cuvînt de cuvînt a unui pasaj din introducerea lui Matei Vlastaris: τῆς πρόφασις ἐντεῦθεν περιαρῶν, τῶν ἐυτυγχάνειν αὐτοῖς αποκνούντων τὸ προσκορὲς τῆς τούτων πολυεπείας προβαλλομένων τὴν αὐτῶν διάνοιαν καταβαπτυζούσης (p. 308). Iată textul slavon corespunzător din introducerea lui Vlastaris: Ꙗкоже мню, и скоро вь тѣхь разоѹмоѹ приводещоѹ съкратив, оѹзрокь оть соѹдоѹ отюмъ прочитати сїе лѣнещимь се, прѣсыщене сихъ многословїа предлагающїихъ... (St. Novaković, *Matije Vlastara Sintagîmat*, p. 5).

„Cel care cu duh mărginit și neiscoditor și cu minte neașezată și indiferentă trece, cred eu, pe lîngă cele ce se află în scrierile de Dumnezeu inspirate și înțelepciunea acestora o primește cu neînțelegere, acela totdeauna s-a obișnuit să strîngă roadele neînțelepciunii, a căror asprime înmulțește întunericul sufletului și aduce mînia lui Dumnezeu cea de pe urmă. Iar cel însetat și cu dragoste de muncă și cu atenție se ocupă de acestea, în curînd capătă aripi în activitatea sa și în nenorocire și priceperea o cuprinde în minte sa. De aceea, cred, amintindu-și unii, ca și treziți din somn, i-au adus aminte despre aceasta țarului [=domnului]. Iar țarul Ioan Alexandru, domn a toată Țara Moldovei, o, bunătatea ta, doamne, cu mărinimie și înțelepciune, îndată ce ai primit, m-ai chemat pe mine, smeritul și ultimul între episcopi, Macarie al Romanului, cu voia celui care stă în fruntea noastră, mitropolitul chir Grigorie, spunînd ca pravilele alcătuite și așezate de pururea pomenitul și fericitul, sfințitul Matei după articolele grecești, care au ajuns ascunse și închise în limba bulgară și în cele înrudite cu aceasta, la fel și noi, înadins, după puterea noastră să facem și pe cele asemenea să le așezăm împreună după literele, adică articolele, ce sînt la noi, împreună judecînd. Și au socotit să lase asupra noastră această greutate, pentru a oferi spre citire cu ușurință toate pricinile și oricine să judece vinile cu îndestulare de cuvinte [1]. Și să se știe că atunci cînd s-a hotărît aceasta erau șapte mii de ani împreună și iarăși de șase ori zece împreună și patru cruguri pe care le-a străbătut lumea [7064—5508 =1556]."

A doua însemnare e scrisă în numele voievodului Alexandru Lăpușneanu, pe ultima pagină sus (f. 400b), în semiuncială, cu litere mai puțin îngrijite, la 18 septembrie 1561, deci la trei ani după moartea lui Macarie:

Іѡ̃ Алеѯа(н)дръ воево(да) бж҃їею мл̃(с)тїю г(с)п(д)ръ въсеи Мо(л)довлахїискои земли, ѡже бл҃гопроизволи(х) г̃(сд)во ми наши(м) бл҃ги(м) произволенїе(м), ч̃(с)ти(м) и свѣтли(м) ср(д)це(м) и послахо(м) сїа книгѫ рекомаа правила великаа ст҃и(х)

---

[1] Întrucît această frază reprezintă o prescurtare, destul de arbitrară, a celei citate din textul lui Vlastaris, traducerea este făcută aici cu aproximație.

ѡ(т)цъ въселенски(х) православномꙋ кнѣѕꙋ и великомоу црю въсеѧ великїѧ Рѹсїѧ Иваноу Василїевичѹ.

В л҃то ҂з҃з҃д' се(п)тевріа м(с)ца и҃ [1].

„Ioan Alexandru, voievod, din mila lui Dumnezeu, domn al întregii Ţări a Moldovlahiei, am binevoit domnia mea, din a noastră bunăvoinţă, cu inimă curată şi luminoasă, şi am trimis această carte numită Pravila cea mare a sfinţilor părinţi ecumenici pravoslavnicului cneaz şi marelui ţar a toată Rusia mare, Ivan Vasilievici. În anul 7069[—5508 = 1561], luna septembrie, 18."

Puţin mai jos, cu un scris deosebit, dar citeţ, se află chiar semnătura domnului: Іѡ҃ Алеѯа(н)дръ вода б҃жею милостию „Ioan Alexandru Vodă, din mila lui Dumnezeu" [2].

Aşadar, între însemnarea de la început a lui Macarie şi acestea două este o distanţă de cinci ani, răstimp în care învăţatul episcop murise (1558). Întrucît în însemnarea lui nu se face nici o aluzie la ţarul Ivan cel Groaznic, iar *Sintagma* e trimisă cu trei ani în urma morţii sale, nu credem — aşa cum a afirmat E. Kałužniacki [3] şi au acceptat toţi cei care au folosit direct sau indirect descrierea sa — că Macarie a aranjat materia acesteia la solicitarea expresă a ţarului. Dimpotrivă, din însemnarea sa rezultă că această operaţie „reformatoare" este rodul poruncii domneşti, al îndemnului mitropolitului Grigorie Roşca (1541—1562), vărul lui Petru Rareş [4], şi al propriei sale concepţii. E drept însă că, necunoscînd data morţii lui Macarie, Kałužniacki credea că el a terminat copierea „nu mai devreme de 1560" [5], deci cu puţin înaintea expedierii ei. Or, părerea lui trebuie astăzi corectată: copierea a fost terminată înainte de moartea episcopului Macarie, în 1558 (nici nu putem crede că această operaţie, făcută la porunca domnului, să fi durat cinci ani) [6].

---

[1] Am reprodus după original. La E. Kałužniacki, *op. cit.*, nota 209, p. 309.

[2] Reprodus după original.

[3] *Op. cit.*, p. 259.

[4] Vezi Gh. I. Moisescu ş.a., *Istoria bisericii române*, I, p. 338—339.

[5] *Op. cit.*, p. 259.

[6] Macarie a început, deci, să copieze *Sintagma* la cinci ani după ce încheiase *Cronica* sa, scrisă din porunca lui Petru Rareş (în răstimpul dinainte de 1531 pînă la 1551). Adăugăm că la 1523 el copiase o *Psaltire* slavonă

Printre celelalte anexe, manuscrisul lui Macarie cuprinde la f. 399b glosarul latin-slavon, pe care E. Kałužniacki l-a publicat în 1891, în revista lui V. Jagić [1]. Mai jos vom folosi această ediţie a lui, pentru a indica variantele faţă de copia mai veche a lui Ghervasie.

9. Un alt manuscris din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, provenit tot din Moldova şi scris în redacţia medio-bulgară, a fost cercetat de Ioan Bogdan la Expoziţia arheologică de la Moscova din ianuarie 1890, organizată cu prilejul celui de-al VIII-lea Congres arheologic din Rusia, în sălile Muzeului istoric [2]. Manuscrisul aparţinea colecţiei negustorului Silin şi provenea de la lavra din Poceaev (sud-vestul Ucrainei, reg. Tarnopol) [3], de unde fusese adus la Biblioteca Academiei teologice din Kiev celebrul manuscris nr. 116, care cuprinde *Letopiseţul de la Putna I* şi *Cronicile* lui Macarie şi Eftimie [4].

După indicaţiile lui I. Bogdan, manuscrisul are 456 de file (57 caiete, hîrtie, in folio), avînd ultimele două file nescrise, deşi „textul nu se isprăveşte aci“ [5]. Reproducînd titlul şi începutul *Sintagmei*, Bogdan spune doar că are acelaşi cuprins ca şi alte còpii ale acestui text, fără să precizeze dacă include anexele şi, printre ele, glosarul latin-slavon.

În schimb, manuscrisul are o mare valoare pentru istoria lexicografiei româneşti, a limbii şi culturii române din secolul

---

pentru mitropolitul Teoctist (mss. slav nr. 505 B.A.R.). Despre activitatea sa literară, vezi I. Bogdan, *Vechile cronice moldoveneşti înainte de Ureche*, Bucureşti, 1891, p. 69—89, 149—162 (textul cronicii), 198—212 (traducerea), 268—279 (note); Idem, *Letopiseţul lui Azarie*, Bucureşti, 1909, p. 20—28, 96—112 (textul cronicii), 131—146 (traducerea), iar acum, în *Scrieri alese*, p. 320—335, 431—438; *Cronicile slavo-române din sec. XV—XVI*, publicate de I. Bogdan. Ediţie revăzută şi completată de P. P. Panaitescu, Edit. Academiei, 1959, p. 74—105.

[1] Λέξεις Λατινικαί *in einer älteren bulgarisch-slovenischen Übersetzung* în *Archiv f. sl. Phil.*, XIV, 1891, p. 84—88.

[2] Vezi *Glose române într-un manuscript slavon din sec. XVI*, în *Convorbiri literare*, XXIV, nr. 9, 1 decembrie 1890, p. 727—752 (*Scrieri alese*, p. 542—558; note, p. 688—689).

[3] Manuscrisul a fost recent regăsit la Biblioteca „Lenin“ din Moscova (Vezi nota 2 de la p. 234).

[4] Vezi I. Bogdan, *Vechile cronice moldoveneşti pînă la Ureche*, Bucureşti, 1891, p. 1—22 (*Scrieri alese*, p. 272—288).

[5] *Glose române*, p. 727 (542).

al XVI-lea, prin cele aproape 400 de glose româneşti[1], aflate în caietele 11—56, prin care un cărturar moldovean anonim (probabil de la Mănăstirea Neamţului sau de la altă mănăstire din nordul Moldovei) a căutat să explice o serie de cuvinte şi expresii slavone din textul *Sintagmei* (pe acestea, de cele mai multe ori, le-a însemnat cu o cruciuliţă). Acest procedeu are o dublă însemnătate: în primul rînd, el ilustrează folosirea practică a *Sintagmei*, iar în al doilea rînd reprezintă un moment important în procesul de trecere a culturii româneşti de la limba slavonă la limba vie a poporului [2]. Este interesant de observat că, printre primele texte traduse în secolul al XVI-lea, se numără cîteva cu caracter juridic, a căror apariţie a fost dictată de necesităţile practice, şi anume: *Pravila sfinţilor apostoli* (*Nomocanonul* lui Ioan Postnicul)[3], tipărită de Coresi (1570—1580) şi descoperită în *Ccdicele de la Ieud*, *Pravila* ritorului Lucaci de la 1581, scrisă cu cheltuiala fostului episcop al Romanului Eustatie (mss. slav nr. 692, B.A.R., cu traduceri interliniare şi fragmente româneşti), şi *Pravila de ispravă*, manuscris de la începutul secolului al XVII-lea, dar care reproduce un text mai vechi, din secolul al XVI-lea (B.A.R., mss. rom. 5211 = fondul I. Bogdan, nr. 1)[4]. Faţă de acestea, manuscrisul de care ne ocupăm

---

[1] Numărul celor publicate de I. Bogdan este de 374, dar el însuşi spune că, în timpul scurt cît a avut manuscrisul la îndemînă, a copiat cea mai mare parte din ele, nu însă pe toate *(op. cit.*, p. 727, resp. 542).

[2] Cf. E. Turdeanu, *Manuscrise slave...*, p. 128—129; D. Strungaru, *Începuturile lexicografiei române*, în *Romanoslavica*, XIII, 1966, p. 142—143,

[3] Alte două copii manuscrise ale acestui *Nomocanon*, aflat printre anexele *Sintagmei* lui Vlastaris, se găsesc în *Codex Neagoeanus* (1620), şi într-un manuscris transilvănean din 1610. Vezi E. Turdeanu, *La littérature bulgare...*, p. 61 (cu bibliografia mai veche); C. A. Spulber, *Cea mai veche pravilă românească*, Cernăuţi, 1930; Al. Rosetti, *Mélanges de linguistique et de philologie*, Copenhaga-Bucureşti, 1947, p. 553; 576—581.

[4] Acest manuscris cuprinzînd 25 file (primele trei cu text slavon, cîntece bisericeşti, scrise de altă mînă) s-a aflat în posesia lui I. Bogdan, care l-a transcris şi intenţiona să-l editeze. Pentru toată chestiunea vezi Al. Grecu [P. P. Panaitescu], *Începuturile dreptului scris în limba română*, în *Studii*, VII, 1954, p. 215—228; P. P. Panaitescu, *Începuturile şi biruinţa scrisului în limba română*, Bucureşti, 1965, p. 172—176. Vezi acum în urmă : I. Rizescu, *Aspecte ale lexicului Pravilei de ispravă oamenilor. Din istoria vocabularului vechilor texte româneşti*, în *Limba română*, XVI, 1967, nr.2, p. 131—133; Acelaşi, despre *Pravila ritorului Lucaci*, în *Omagiu lui Al. Rosetti*, Bucureşti,

— *unic în felul său* — reprezintă prima treaptă în „românizarea" textelor juridice folosite în țara noastră, fiind poate mai vechi decît *Pravila* lui Coresi și cea a ritorului Lucaci. Iată, de altfel, cîțiva din termenii înscriși de glosator și corespondentele lor slave: *cumnați* — пашеноѕи, *hiastră* — пастѹркынєѫ, *începătură* — виниѫ, *învățătură* — мѫдрованїє, *mătuși* — теткоѫ, *sfătuire* — расѫжденїє, *tocmélele* — съмотренїа etc.

10. La mănăstirea Sucevița se păstrează, sub nr. 446, un manuscris incomplet al *Sintagmei*, atribuit de I. Iufu secolului al XVI-lea și avînd 223 file de hîrtie (incomplet, fără început și sfîrșit), 29,7 × 21,2 cm, cu 31 rînduri pe pagină [1]. Iată, pe scurt, cuprinsul său:

f. 1a-9a: [Introducere, fără început]. Înc.:... прѣемникь бы(с) томѹже бж҃(с)твныи Алеѯан(д)ръ.

f. 9b—14b: Сказанїє главизнамь по азь вѣдѣ (Arătarea capitolelor după alfabet). Înc.: О православнѣи вѣрѣ ꙗко основанїє. Тажє начѧло съ Богомь аза състава.

f. 14b—16b: О вѣрѣ православнои.

f. 17a—223a: Textul complet al *Sintagmei*, de la capitolul I (а҃ съставъ) pînă la capitolul XXIV (ѡ҃ съставъ).

f. 223b—229: Ѿ(т) правиль ст҃го Іѡанна Постника (din Pravila sfîntului Ioan Postnicul). Textul se întrerupe la f. 229b, deci la prima anexă din *corpus clausum* al *Sintagmei* [2].

Ed. Acad., 1965, p. 767—770, și în *Limba română*, XVII, 1968, nr.5, p. 439—447; Al. Mareș, *Prima pravilă bisericească tipărită în limba română și raporturile ei cu cele mai vechi versiuni ale Nomocanonului prescurtat*, în *Studii de limbă literară și filologie*, vol. I, București, Ed. Acad., 1969, p. 269—293.

[1] Lect. Zlatca Iufu, soția regretatului cercetător, a avut bunăvoința să ne pună la dispoziție descrierea lui I. Iufu, în care însă manuscrisul nu e identificat, fiind menționat doar ca „Pravilă". Îi aducem aici mulțumirile noastre.

D. Dan, *Mănăstirea Sucevița*, București, 1923, p. 87, menționează astfel manuscrisul: „Pravila Sf. părinți, scris semiuncial în sec. 15—16, pe hîrtie folio mic, cu cerneala roșie. El este defect și poartă nr. 446(80)".

[2] În alte manuscrise apare, înaintea acestui text, un altul cu titlul: Иже великые цр҃кве ѡффїкїи, care însă nu face parte din *corpus clausum*, căci nu se află în cele mai vechi manuscrise grecești (de exemplu, în cel de la Moscova din 1342). Vezi S. Troicki, *Dopunski članci Vlastareve Sintagme*, p. 28—29, 46. În manuscrisele sîrbești folosite de acesta textul există și, la fel, de pildă, în copia episcopului Macarie (vezi E. Kałužniacki, *Обзор*, p. 259), dar nu apare în manuscrisele 131 și 286 ale B.A.R.

Aşadar, nu ştim dacă manuscrisul cuprindea glosarul latin-slavon.

11. Potrivit unor indicaţii sumare, în colecţia lui A. Petruşevici din Lvov, *Pravila* copiată la 1 mai 1606 (7114), tot la mănăstirea Suceviţa, pentru Ieremia Movilă, la porunca mitropolitului Teodosie Barnovschi, ar fi *Sintagma* lui Matei Vlastaris [1].

12. Tot de la începutul secolului al XVII-lea s-a păstrat un frumos manuscris cuprinzînd *Sintagma*, copiat la 1611 prin grija mitropolitului Anastasie Crimca şi oferit de acesta mănăstirii Dragomirna. Manuscrisul a fost prezentat, pentru frumoasele-i podoabe, la expoziţia de artă veche rusească din 1913 la Moscova, împreună cu *Apostolul* de la Ştefan cel Mare, scris în 1463 pentru mănăstirea Zografu, cu *Tetraevanghelul*, scris în 1491 din porunca fiului acestuia, Alexandru, şi cu alte trei manuscrise din sec. al XVI-lea, devenind cunoscut cercetătorilor români prin intermediul catalogului publicat cu acest prilej [2]. Nu ştim dacă cuprinde, printre anexe, şi glosarul latin-slavon, căci descrierea din catalog, realizată

---

[1] Semnalată mai întîi de A. Kociubinski (*Отчет о занятиях славянскими наречиями*, în „Записки императ. Новороссийского университета", t. XVIII, 1876, p. 19—20; inaccesibilă), apoi de I. Bianu (*Relaţiune asupra călătoriei în Galiţia făcută în vara anului 1885*, în *Analele Academiei Române*, seria II, t. VIII, 1885—1886, secţia I. Partea adm. şi dezb., p. 30. Bianu spune doar: „un preţios manuscris slavon in folio, scris pe hîrtie şi foarte bine conservat, cuprinzînd un corp de *Pravile*..., scris, după cum se vede din nota finală, la anul 1606 (7114), mai 1, pentru Ieremia Moghila vv., la mănăstirea Suceviţa"). Vezi E. A. Kozak, *Die Inschriften aus der Bukovina*, I, Viena, 1903, p. 169; A. I. Iaţimirski, *Славянские и русские рукописи*, p. 217; E. Turdeanu, *La littérature bulgare...*, p.60.

[2] Императорский Московский Археологический Институт ... *Выставка древнерусского искусства, устроенная в 1913 году в ознаменование чествования 300-летия Дома Романовых*, Moscova, 1913. Vezi V. Drăghiceanu, *Miniaturi din timpul lui Ştefan cel Mare*, în *Buletinul Comisiunii monumentelor istorice*, an. XVII, 1924, fasc. 40, p.93; E. Turdeanu, *Le métropolite Anastase Crimca et son oeuvre littéraire et artistique (1608—1629)*, în *Revue des études slaves*, XXIX, 1952, p. 59—60. Pentru celelalte două manuscrise vezi: Idem, *Manuscrise slave*..., p. 107—108, 156—160; *Repertoriul*..., p. 372, 401—402 şi 444 (ultimul manuscris se află la Muzeul istoric din Moscova, sub nr. 3442). Vezi acum, în urmă, M. Berza, *Trei tetraevanghele ale lui Teodor Mărişescul în Muzeul istoric din Moscova*, în *Cultura moldovenească*, p. 589—639 (cu 26 reproduceri fotografice, puse la dispoziţie de Muzeul istoric).

de A. I. Sobolevski, I. F. Kolesnikov şi P. P. Şibanov, este foarte sumară:

„No. 55. *МатфеяПравильника* книга, полуустав молдавкого письма с летописью 1611 г. и со вкладной Сучавского митрополита Анастасия Кримковича, того же года, в лист. С одной киноварной заставкой. Из собрания ***" (Nr. 55. Cartea lui *Matei Pravilnicul*, semiuncială moldovenească, datată 1611 şi cu o însemnare de danie a mitropolitului Anastasie Crimca al Sucevei, din acelaşi an, in folio. Cu un frontispiciu de chinovar. Din colecţia ***)[1].

13. Ultimul manuscris slavo-român din secolul al XVII-lea al *Sintagmei* lui Matei Vlastaris pe care îl cunoaştem este cel văzut de A. I. Iaţimirski la lipovenii din Galaţi şi descris, în 1905, în catalogul său de *Manuscrise slave şi ruse din bibliotecile româneşti*[2]. Iată datele comunicate de slavistul rus:

---

[1] *Op. cit.*, p. 97. Avînd în vedere raritatea acestei publicaţii, pe care n-am găsit-o la Biblioteca Academiei (am putut-o consulta la Biblioteca „Lenin", cotele $Z\frac{8}{160}$, $Z\frac{2}{73}$, $M\frac{92}{15}$), reproducem aici scurtele descrieri ale altor trei manuscrise slavo-române, aparţinînd secolului al XVI-lea şi prezentate la aceeaşi expoziţie (despre cele două din timpul lui Ştefan cel Mare, vezi nota precedentă) : 1) „No. 39. *Евангелие тетр*, полуустав молдавского письма второй половины XVI века, в лист. С пятью заставками и четырьмя орнаментированными начальными буквами. Из собрания Строгановского Училища" („Nr. 39. *Tetraevanghel*, semiuncială moldovenească din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, in folio. Cu cinci frontispicii şi patru iniţiale ornamentate. Din colecţia Şcolii Stroganov" — p. 51). „No. 48. *Евангелие тетр*, молдавского письма XVI века, с продажной записью 1604 г., в лист. С четырьмя заставками и четырьмя орнаментированными начальными буквами. Переплет современный рукописи. Из собрания ***" („Nr. 48. *Tetraevanghel*, scriere moldovenească din secolul al XVI-lea, cu o însemnare de vînzare din 1604, in folio. Cu patru frontispicii şi patru iniţiale ornamentate. Legătura contemporană manuscrisului. Din colecţia *** " — p. 53—54). 3) „No. 49. *Псалтирь с толкованиями*, полуустав молдавского письма XVI века, в лист. Вкладная 1612 г. С одной большой заставкой. Из собрания *** " („Nr. 49. *Psaltire cu tîlc*, semiuncială moldovenească din secolul al XVI-lea. Însemnare de danie din 1616. Cu un singur frontispiciu mare. Din colecţia ***" — p. 54).

Presupunem că aceste manuscrise se află, de asemenea, la Muzeul istoric din Moscova sau într-o altă colecţie publică.

[2] *Славянские и русские рукописи румынских библиотек*, St. Pb., 1905, p. 819—823, nr. 6. Iaţimirski nu indică pe proprietarii celor

„*Sintagma lui Matei Vlastaris*, de la începutul sec. al XVII-lea, in folio (31 1/2 × 22 1/2 cm), circa 300 file. Semiuncială frumoasă, scris moldovenesc, 21 de rînduri pe pagină. Vinietele înguste sînt desenate cu chinovar şi cerneală. Cuprinsul *Sintagmei* este cel obişnuit" (p. 819). Manuscrisul e legat în piele, cu ornamente imprimate, încadrate de cercuri. Pe coperta din urmă, în interior, are o însemnare în cursivă: **Писахъ азъ логофетъ Радулъ** „Am scris eu, logofătul Radul", iar mai jos o altă însemnare cursivă din secolul al XVII-lea:

Сїа книга реколмї правил(л) ве(л)
ѡ(т) ски(т) Хангꙋ(л) по(д)крилие Пео(н).
Да се знае(т) ꙋ долго врѣмѣ[1].

„Această carte numită Pravila cea mare de la schitul Hangul, la poalele Peonului. Să se ştie pentru multă vreme"[2].

Dînd aceste indicaţii, Iaţimirski publică (p. 819—822) glosarul latin-slavon de la sfîrşit[3], paralel cu cel latin-grec din manuscrisul de la Moscova din 1432, pe care-l editase prima dată în 1898 (vezi mai sus).

14. În sfîrşit, între manuscrisele lui Paisie Velicicovski (1722—1794, egumen la Neamţ între 1779 şi 1794) de la Mănăstirea Neamţului se află unul în—4°, cu litere cursive, copiat de el şi cuprinzînd extrase din Dionisie Areopagitul, Maxim Mărturisitorul, *Pravilele Sfinţilor Apostoli*, din *Sintagma* lui Matei Vlastaris, din Ioan Gură de Aur şi din arhiepiscopul Teofilact al Bulgariei[4].

---

8 manuscrise de la Galaţi prezentate în această carte (p. 813—834), întrucît — spune el (p. 813) — acestea au putut fi înstrăinate între timp. Vezi şi I. Peretz, *Curs...*, vol. I, partea I, p. 279—280.

[1] *Op. cit.*, p. 822.

[2] Schitul Hangul şi satul cu acest nume se află la poalele Ceahlăului, care se mai numeşte şi *Pionul* (*Marele dicţionar geografic al României*, vol. IV, Bucureşti, 1909, p. 721).

[3] Fără a indica filele pe care se află. De altfel, filele manuscrisului nu erau numerotate (Iaţimirski spune doar că sînt „circa 300 file").

[4] A. I. Iaţimirski, *Славянские и русские рукописи*, p. 573—574, nr. 186 (306). Despre viaţa şi activitatea lui Paisie vezi, acum în urmă, Gh. I. Moisescu ş.a., *Istoria bisericii române*, vol. II, Bucureşti, 1958, p. 297—307; *Istoria literaturii române*, vol.I, Edit. Academiei, 1964, p. 716—718 (cu bibliogr.); ed. a II-a, 1970, p. 657—661.

Aşadar, din cele 14 manuscrise slavo-române ale *Sintagmei* lui Matei Vlastaris pe care le cunoaştem [1], şapte sînt datate, repartizîndu-se astfel: *patru* în a doua jumătate a secolului al XV-lea (nr. 1: 1451, nr. 3: 1472 sau 1474, nr. 4: 1475, nr. 5: 1495), *unul* la mijlocul secolului al XVI-lea (nr. 8: 1556) şi *două* la începutul secolului al XVII-lea (nr. 11: 1606, nr. 12: 1611); celelalte *şapte* nu sînt datate, fiind repartizate, cu mai multă sau mai puţină exactitate, astfel: *unul* în al treilea sfert al secolului al XV-lea (nr. 2: circa 1449—1454 sau 1449—1480), *patru* în secolul al XVI-lea (nr. 6 — acesta poate fi de la sfîşitul secolului al XV-lea —, 7, 9, 10), *unul* în secolul al XVII-lea (nr. 13) şi *unul* în secolul al XVIII-lea (14). *Trei* manuscrise provin din Ţara Românească (nr. 1, 2, 7), iar celelalte *unsprezece* din Moldova.

În sfîrşit, *patru* manuscrise din cele moldoveneşti cuprind şi *glosarul latin-slavon* (nr. 3, 4, 8, 13); alte *cinci* nu-l au, întrucît s-au păstrat incomplete (nr. 6, 7, 10), reprezintă varianta scurtă a *Sintagmei* (nr. 2) sau cuprind numai extrase din ea (nr.14), iar despre *cinci* manuscrise (nr. 1, 5, 9, 11, 12) nu ştim dacă includ şi glosarul, întrucît din descrierile existente nu rezultă acest lucru, iar manuscrisele ne-au fost deocam-

---

[1] A. I. Iaţimirski afirmă (*Григорий Цамблак*, p. 294) că, pe lîngă cele patru manuscrise datate pe care le ştia, mai cunoaşte peste douăzeci de còpii slavo-române nedatate ale *Sintagmei*. Am constat însă că chiar unul din cele datate, şi anume *Pravila de la Putna* din 1578 (citată după Episcopul Melchisedec, *O vizită la cîteva mănăstiri şi biserici antice din Bucovina*, în *Revista pentru istorie, arheologie şi filologie*, an. I, 1893, p. 269), nu este, în realitate, *Sintagma* lui Matei Vlastaris, ci *Pravila Sfinţilor Apostoli*, datată, de fapt 16 octombrie 7087 (1579), nr. inv. 593/1863 (vezi P. Popescu, *Manuscrise slavone din Mănăstirea Putna* [II], în *Biserica ortodoxă română*, LXXX, 1962, nr. 7—8, p. 701—703). Şi în alte cazuri el face referiri la presupuse manuscrise ale *Sintagmei*, pe care le cunoaşte din descrieri foarte sumare şi care se dovedesc a fi alte texte de *pravile*. Totuşi, putem crede că se vor mai descoperi còpii slavo-române ale acestui codice juridic, care a avut o largă circulaţie în Ţările Române.

dată inaccesibile (toate se află în U.R.S.S., împreună cu nr. 4 şi 8).

În schimb, manuscrisele nr. 7 şi 9 prezintă, aşa cum am văzut, un interes deosebit pentru istoria limbii şi culturii româneşti, prin glosele lui Udrişte Năsturel de la 1636 şi ale cărturarului anonim moldovean din a doua jumătate a secolului al XVI-lea [1].

În încheierea articolului de faţă, reproducem glosarul latin-slavon, cuprinzînd 67 de cuvinte latineşti şi explicaţia lor, după manuscrisul lui Ghervasie, azi la B.A.R., nr. 131 (f. 189b, col. 3, şi f. 190a, col. 1—3). Pentru o mai bună înţelegere a cuvintelor latine redate în transcriere slavă prin intermediul celei greceşti, dăm în coloana 1 formele originale ale acestora, în coloana 2, glosarul latin-slavon, în coloana 3, glosarul latin-grec după ediţiile lui A. I. Iaţimirski (mss. grecesc de la Moscova din 1342), citate mai sus, iar în coloana 4, traducerea românească a explicaţiilor slavoneşti (ce reproduc pe cele greceşti) — ţinînd seama de transpunerile lui I. Peretz (*Curs...*, vol. II, partea I, p. 273—277) —, pentru ca cititorii să poată aprecia ce sensuri se acordau termenilor juridici respectivi. În note marcăm deosebirile fonetice, morfologice şi lexicale (nu şi cele pur grafice sau decurgînd din diferenţele dintre redacţia sîrbă şi cea mediobulgară) din copia lui Macarie (M), pe baza ediţiei lui Kałužniacki, din copia de la Galaţi (G), folosind ediţia lui Iaţimirski, şi din còpiile sîrbeşti (P — text de bază, iar atunci cînd e cazul şi S1 şi S3) folosite de Troicki. Pentru textul grecesc vom menţiona, de asemenea, variantele mai însemnate ce apar în ediţia lui Kałužniacki (K), după manuscrisul de la Paris din 1541.

---

[1] Despre traducerile româneşti din *Nomocanonul* lui Ioan Postnicul, anexat la *Sintagmă* sau în alte compilaţii (secolele al XVI-lea şi al XVII-lea) şi despre traducerea prefeţei lui Vlastaris în fruntea *Îndreptării legii* de la Tîrgovişte (1652), vezi E. Turdeanu, *La littérature bulgare...*, p. 61—62 (cu bibliogr.). Cf. şi o traducere parţială din epoca modernă: *Capitolul al şaptelea al literei P din Sintagma alfabetică a lui Matei Vlastar: „Despre sfintele Paşte" sau „Despre computul pascal"*. Tradus şi explicat de prof. C. Popovici, Cernăuţi, 1900.

În reproducerea glosarului renunţăm la accente şi la celelalte semne diacritice (imitaţie a spiritelor greceşti), întrucît nu au o valoare deosebită. Singura intervenţie, în plus, pe care o facem este coborîrea în rînd, între paranteze rotunde, a literelor suprascrise [1].

[1] Este de prisos marcarea în note a celor cîtorva greşeli (mai ales de tipar) strecurate în ediţia lui I. A. Iaţimirski şi în cea a lui I. Peretz. Unele cuvinte latineşti le-am controlat după Du Cange, *Glossarium mediae et infimae latinitatis*, I—VII, Paris, 1840—1850, şi *Supplementum* de L. Dieffenbach, Paris, 1857; de asemenea unele cuvinte greceşti au fost controlate după E. A. Sophocles, *Greek Lexicon of the Roman and Byzantine Periods* (From B. C. 146 to A. D. 1100), New York — Leipzig, 1888.

(f. 289 b, col. 3)	ЛАТИНСКЫѦ Р(Ѣ)ЧИ
1. *adnomen*	адноумїѡнъ — по имению проходити
2. [*lex*] *Aquilia*	акѹилаїе[1] — прѣимѫщи[2] осѫж(д)енїе
3. [Cuvîntul e grecesc]	вевїлонь — простечьско[3]
4. *via*	вига — пѫть
5. *vicarius*	викарїѡсь — иже рабоу рабъ
6. [Cuvînt grecesc de la *brevis*]	вревїѡнъ — прѣпис'
7. *decretum*	декретонъ — прѣданїе, или сѫж(д)енїе
8. *deportari*	депотатевете[4] — затакает сѧ
9. *defenderi*	дефендевете — освѧщает сѧ, ѡ(т)мъщает сѧ
10. *defensor*	дефен'сорь — ѡ(т)мъстникъ, освѧтитель
11. *domesticum*	доместикоумъ — домашни, коукнїи
12. *digestum*	дигестонъ — въ ѡбраженїихь, расчинниниХь[5]
13. *emancipatus*	емакїпатосъ — самовластенъ
14. *extraordinarius*	е͠кстраѡдинарїасъ[6] — бесчинноу[7]
15. *expeditio*	е͠кспедитсъ — сп[е]нча воиничьскаа[8]

[1] S1, S3 акоуланю; P (greşit) коуланю; G акоулаїѡсъ.

[2] S1 прѣ имоущи; P пра; M прѣ имаще; G прѣ иман.

[3] P простьчко; M простеско.

[4] G дерпотатевете, cu metateză, ca în textul grecesc.

[5] P расчїнюныХ; M расчиненїиХ.

[6] G екстраординарнась.

[7] M, G бес чиноу.

[8] G исХодъ воиничьскъ.

ἀδνούμιον — κατ᾽ὄνομα διέρχεσθαι	a trece după nume
ακουλίος[1] — ἀγωγή, ἡ ἔχουσα κατὰ δίκην	acţiune cu judecată
βέβηλον — ἰδιωτικόν	privat
βία — ὁδός	drum
βικάριος — ὁ τοῦ οἰκέτου οἰκέτης	care e rob robului
βρεβεῖον — ἡ καταγραφή	catagrafie
δέκρετον — δόγμα ἢ ψῆφος	decizie sau opinie
δερποτατεύεται — ἐξορίζεται	se exilează
δεφενδεύεται — ἐξκουσεύεται, ἐκδικεῖται	se apără, are chezaş
δεφένσορ — ἔκδικος	chezaş, apărător
δομεστίκουμ — οἰκειακός	de casă, al casei
διγέστων — διατυπωμάτων	în împărţiri, în aşezări
ἐμακιπάτος — αὐτεξούσιος	de sine stăpîn
ἐξτραορδιυαρίας — ἀτάκτυ	extraordinar
ἐξπεδίτοις — ἔξοδος στρατιωτική	ieşire militară

[1] K ἄκουΐλιος.

16. *illustris*, pl. *-es*	ıлоүстрїє — протостадарь[1]
17. *infans*	ıн'фасъ — младенецъ седмолѣтныи
18. *in facta* (Ac. pl.)	ін'факта — бъдѣла
19. *indictio*	индиктωнь — приглаcїє
20. *indictioni* (Dat. sg.)	индїотїони[2] — по(д) бъшествїемъ
21. *institutus* (f. 190a, col.)1	ин'ститѹтосъ — сътро[ти]венъ
22. *in factum*	ин'фактоүмь — тъщета сѹгѹба, прѣ бънѫтрѣ лѣта
23. *institutor*	ин'ститоүторъ — прѣ(д)стожи стачюноү[3]
24. *iter*	итеръ[4] — пѫть
25. (?)	иремъ — прѣ истѧѕаѫщи имѣнїа[5]
26. *casus (casum)*	касонъ — чѧстъ законна[6], г҃лет сѧ дѣлъ четврътыи
27. *castratus*	кан'статоръ[7] — каженикъ
28. *causa*	кавса — бла(д)ть
29. *custodia*	коүстѹдїа[8] — опаснѣишїа стража

[1] G протоспадарїє (pl.).

[2] G индїтїωни.

[3] P стачюноү; M стачиноү; G стасюлоү (Fr. Miklosich, *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*, Viena, 1862—1865, p. 882, dă numai стачоүнъ, стачюнъ taberna, din lat. *statio*, ital. *stazione*).

[4] Acest articol lipseşte la Kałužniacki.

[5] P при истезающиен имании.

[6] M закωна.

[7] P канстраторь; G канстратωръ.

[8] M коүстодїа; G коүстωдїа.

ἰλούστριοι[1] — πρωτοσπαθάριοι[2]	protospătar
ἴμφας — νήπιος ἑπταετῆς	copil de şapte ani
ἴνφακτα[3] — εἰς τὰ ἔργα	în fapte
ἴνδικτον — προσφώνησις	cuvîntare
ἰνδικτιῶνι — τῇ ὠπεισελεισελεύσει[4]	sub suire
ἰνστιτοῦτος — ἔνστατος	protivnic
ἰνφάκτουμ — ξημία διπλῆ, ἀγωγὴ ἐκ τὸς[5] ἐνιαυτοῦ	pagubă îndoită, acţiune în cursul anului
ἰνστιτούτωρ — προιστάμενος[6] ἐργαστηρίου	superiorul închisorii
ἴτερ — ὁδός	drum
ἰρὲμ — ἀγωγὴ ἀπαιτοῦσα πράγματα	acţiune cerînd bunuri
κάσον — μοίρα νόμιμος λέγεται καὶ μέρος τέταρτον	parte legiuită, se zice şi partea a patra
κανστρατωρ[7] — εὐνοῦχος	eunuc
καῦσα — χάρις	graţie
κουστωδία — ἀκριβεστάτη παραφυλακὴ	strajă severă

[1] K ἰλούστριος.
[2] K -ιος.
[3] K ἰνφάκτου.
[4] K τῇ ὑπασελεύσι.
[5] K ἐντός.
[6] K πρῖστάμενος.
[7] K κανστάτωρ.

30. *quaestor* — кїесторъ — испитател'
31. *curator* — коуратор — печаловникь
32. *codicillus* — кодикель[1] — послѣ(д)не съвѣтованїе
33. *legatum* — легатонъ — даръ
34. *libellus* — ливелосъ — изданїе
35. *libertinus* — ливернитис'[2] — ѡ свобожденныхь
36. *mandatum* — мандатонъ — наржченїе[3]
37. *mancipati* (col. 2) — магкипати — ѡ(т)лжченни
38. *magistrati* — мауистрати[4] — властеле
39. *morti causa* — мортикавса[5] — по съмрьти даръ
40. *noxia* — моѯалїа[6] — грѣхь
41. *ostia* (pl.) — остїа[7] — дверь[8]
42. *officium* — оффикїѡнь — слоужба
43. *pactum* — пактонь — сложенїе, оуглава
44. *personalia* (n. pl.) — персоналїа — прѣ лична
45. *publica* — поувлика — нарѡдна
46. *praetor* — преторъ — воевода
47. *procurator* — прокѹраторь — промысльникь
48. *rea* — рѣ — прѣ[9] изчьтенна

[1] G кондикелѡсъ.
[2] La fel în P, M: ливернитись; G ливертиннсъ.
[3] G поржченїе.
[4] G маноуѵстрати.
[5] P мортикаѹса.
[6] P моѯалы, S3 моѯїа; M ноѯалїа.
[7] P исты (greşit).
[8] P двѡрь (greşit).
[9] P пры.

κοιαίστωρ — ἐρευνητής	examinator
κονράτωρ — φροντιστής	îngrijitor
κωδίκελλος — τελευταῖα βούλησις	ultimă hotărîre
λεγάτον — δωρεά	dar
λίβελλος — ἔκδοσις	ediţie
λιβερτίνης — ἀπελευθέρων	al celor eliberaţi
μανδάτον — ἔνταλμα	ordin
μαγκίπατοι — ἀφωρισμένοι	despărţiţi
μαιούστρατοι — ἄρχοντες	vlasteli, stăpînitori
μορτικαῦσα — μετὰ ἀθάνατον δωρεά	dar după moarte
μοξαλία[1] — ἁμαρτία	păcat
ὀστία — θύρα	uşă
ὀφφίκιον — λειτουργία	slujbă
πάκτον — συνθήκη	convenţie, înţelegere
περσοναλία — ἀγωγὴ προσωπικὴ	acţiune personală
πούβλικα — δημόσια	publică
πραίτωρ — στρατηγός	voievod
προκουράτωρ — κηδεμὼν	procurator
ῥαί — αγωγὴ ἀριθμήσεως	acţiune numărătoare

[1] K νοξαλία. Aşadar, forma cu ν> μ explică numele cunoscutului cărturar muntean Mihail Moxa (Moxalie), compilatorul *Cronografului* (1620) şi traducătorul *Pravilei* de la Govora (1640): acesta este un simplu epitet monahal şi înseamnă „păcatosul" (greşit la N. A. Constantinescu, *Dicţionar onomastic romănesc*, p. 324—325: *moc* + suf. *sa*).

49. *re* (Abl. sg.)		ре — дльгъ имѣнїи
50. *repudium*		репȣдїѡнъ — разлѫченїе брака съ записанїемь
51. *referendarius*		рефен'дарїе [1] — иже ѡ(т)вѣты приносѧи
52. *scriniarii* (pl.)		скринїарїи [2] — скѵптроносци, рекше стѣгѡношѧ
53. *sacrum*		са́крѡнь — сщ҃енныи(х) цр҃ковь
54. *spurii* (pl.)		споурїи — таиничищи, блѫдо-рѡ(д)нїи
55. *spadones* (< gr.)	(col. 3)	спадѡни — иже изьсъхнѫтїе [3] рѡдныма оудѡмь пострдавше [4]
56. *tabularii* (pl.)		табоуларїи — нарѡднїи
57. *titulus* (> *titlus)*		тітла [5] — главизна, вина
58. *tractare*		трактайзете [6] — осѧѕает сѧ
59. *facta*		такта [7] — дѣла и ѡбразь вещи
60. [*lex*] *Falcidia*		фалкидїе [8] — законъ ѡ(т)емлѧ ѡ(т) лег(а)тарїи четвръто часть и сънабдѣваѫ на-слѣдникоу

1 M референдарїе; G рефендарїѡсъ.
2 M скринарїи.
3 G исъхнѫтїе.
4 G пострадашѧ.
5 G тітлѡсъ.
6 G трактѣзете.
7 M факта.
8 G фалкидїѡсъ.

ῥέ — ἐνοχὴ πραγμάτων	datoria averii
ῥαιπουδιον — χωρισμὸς γάμων διὰ πιτταίκων	despărţirea căsătoriei cu înscriere
ῥαιφερενδάριος — ὁ τὰς ἀποκρίσεις κομίζον	care aduce răspunsurile
σκρινιάριοι — σκηπτροφόροι ἤγον οὐαρτουλλάριοι	purtători de sceptru, adică stegari
σάκρων — ἱερῶν ἐκκλησιῶν	al sfintelor biserici
σπουρίους — συρφετοί[1], πορνογενεῖς	copii nelegitimi, adulterini
σπάδονες — οἱ ψύξιν τῶν γονίμον μορίων ὑποστάντης	care au suferit de uscarea membrului genital
ταβουλλάριοι — δημόσιοι	public
τίτλος — κεφάλαιον, αἰτία	cap, pricină
τρακταίζηται — ψηλαφᾶται	se examinează
φάκτα — ἔργα καὶ ὁ τρόπος τοῦ πράγματος	faptele şi felul lucrului
φαλκίδιος — νόμος, περιαρῶν ἀπὸ λεγαταρίων τὸ τέταρτον μέρος καὶ περιποιῶν τῷ κληρονόμῳ	lege ce ia de la legatar a patra parte şi o trece moştenitorului

[1] K συμφετούς.

61. *familia*	фамилїа — людїе, челѣдь
62. *famōsus*	фамѹсосъ [1] — без'чьстень, без'именитъ
63. [cuvîntul e grecesc]	ферни — прикїа
64. *fideicomissa* (n. pl.)	фидикомиса [2] — вѣрож оставлѣем(о)
65. *fiscus*	фискосъ — нарѡ(д)ны(н)
66. *fiscalia* (n. pl.)	фискалїа — нарѡ(д)наа
67. *furti* (pl.)	фоурти — прѣ на татїи, въ соугѹбинѫ

[1] În S3 acest cuvînt şi următorii cinci termeni sînt scrişi la locul cuvenit potrivit alfabetului latin, şi anume după cuvintele care încep cu Д.

[2] M фединомнса.

φαμιλία — λαός	oameni, neam
φάμουσος — ἄτιμος, ἀνώνυμος[1]	fără cinste, fără nume
φέρνη — ἡ προίξ	zestre
φιδικόμισσα — πίστει κατα λιμπανόμενον	lăsate pe credinţă
φίσκος — ὁ δημόσιος	public
φισκάλια — δημόσια	publice
φούρτη — ἀγωγὴ κατὰ κλεπρῶρν εἰς το διπλοῦν	acţiune contra tîlharilor, în dublu

[1] K ἀνώνυμος, plasat înaintea celuilalt cuvînt.

Se observă, în ceea ce privește aspectul *fonetic* al cuvintelor latinești, că acesta e redat de cele mai multe ori adecvat: *via* — вниа, *defensor* — дефен'сорь, *domesticum* — доместикоумъ, *institutor* — институторъ etc. Constatăm însă, cum era și de așteptat, că *b* latin e redat prin β (*v*) grecesc, respectiv в (*v*) slav: *libellus* — λίβελλος — ливелосъ, *tabularii* — ταβουλλάριοι — тавоулларїи etc.; *f* (gr. φ) a fost înlocuit o dată prin т (*t*), ca și gr. ϑ (*th*): *facta* — φάκτα — такта (dar факта în M.) Diftongul *au*, redat în greacă prin αῦ, e reprezentat în slavonă prin ав: *causa* — καῦσα — кавса, *morti causa* — μορτικαῦσα — мортикавса.

Din punct de vedere morfologic, uneori cuvintele latinești sînt reproduse fără modificări: *via*— βία — вниа, *defensor* — δεφένσορ — дефен'сорь, *iter* — ἴτερ — итеръ, *quaestor* — κοιαίστορ — кїесторъ etc. Adesea însă acestea apar în forma grecizată: *adnomen* — ἀνδούμιον — адноуминwнъ, *vicarius* — βικάριος — викарїwсь, *decretum* — δέκρετον — декретонъ etc., iar uneori chiar adaptată la morfologia slavă: *illustris* — ἰλούστριος (în K) — илоустрїе, *referendarius* — ῥαιφερενδάριος — рефе[ре]н'дарїе (dar G prezintă în aceste cazuri, totuși, forma grecizată: акоуаїwсъ, рефе[ре]н'дарїwсь, тїтлwсъ, față de титла, lat. *titulus*, resp. *titlus*).

Verbele (pasive) sînt reproduse în forma greacă de pers. a 3-a sg. pasiv: *deportari* — δεποτατεύεται — депотатевете (cu omisiunea literei *r*) [1], *defenderi* — δεφενδεύεται — дефендевете.

Pentru autorii și copiștii greci nu toate cuvintele erau clare din punct de vedere al originii, astfel că sînt citate printre „cuvintele latine" și cîteva autentice grecești: βέβηλον, φέρνη, σπάδονες și βρεβεῖον (acesta derivat într-adevăr de la lat. *breve*) [2].

În sfîrșit, putem observa că, dintre cele 67 de cuvinte și expresii latinești incluse în glosarul copiat de Ghervasie, Macarie și de alți cărturari români din epoca veche, doar cîteva se păstrează în limba română populară: *domesticus* > *dumesnic* (cu schimbare de sufix: *-nic*), *factum* > *fapt* și *facta*,

---

[1] Alte omisiuni de litere, epenteze, metateze și haplografii (provenite, de regulă, din textul grecesc) au fost menționate în note.

[2] Vezi I. Peretz, *Curs...*, vol. II, partea a II-a, p. 276. Tot acolo cîteva considerații asupra sensurilor unor termeni (p. 276—277).

pl. > *faptă*, *familia* > *femeie* [1], *furtum* > *furt*, *mors*, *mortem* > *moarte*, *ostia*, pl. > *uşă*. Alţi termeni au fost introduşi în limba noastră literară abia după trei-patru secole, fie direct din latină, fie prin intermediul limbilor romanice occidentale: *cauză*, *decret*, *emancipa*, *extraordinar*, *expediţie*, *ilustru*, *mandat* etc. În acest proces de trecere de la slavonă la limba română, ca instrument de cultură, şi de îmbogăţire a ei cu terminologia latină, glosele cărturarului anonim din a doua jumătate a secolului al XVI-lea pe marginea *Sintagmei* şi cele ale lui Udrişte Năsturel pe o altă copie a aceluiaşi text ilustrează momente semnificative [2].

„Probleme de felul acesta nu se puneau însă pentru smeritul călugăr de la Neamţu din 1474; ele nu intrau nici în spiritul epocii sale“[3]. Cu toate acestea, opera lăsată de el şi de ceilalţi cărturari ai timpului e „deosebit de însemnată, căci ne oferă cel dintîi monument juridic al Moldovei şi o legătură, fie şi numai ştearsă, cu un tezaur lexical latin care se va încetăţeni în limba noastră — după alte încercări mai vechi — în secolul al XIX-lea, pe calea influenţelor neolatine“ [4].

Aşadar, începuturile lexicografiei româneşti — chiar dacă glosarul de care ne-am ocupat nu este original — trebuie fixate încă în secolul al XV-lea, în epoca de glorie a lui Ştefan cel Mare, sau, chiar înaintea lui, în Ţara Românească din timpul lui Vladislav al II-lea (dacă se va dovedi că manuscrisul de la 1451 cuprinde şi el *glosarul latin-slavon*).

Dar scopul urmărit de noi în paginile de faţă nu s-a limitat numai la acest lucru, deşi el a constituit punctul de plecare al cercetării. Am constatat cu acest prilej că, alături de alte còpii slavone ale *Sintagmei* lui Matei Vlastaris, manuscrisele slavo-române sînt dintre cele mai vechi şi au atras de mult atenţia cercetătorilor români şi străini. Ele prezintă o valoare deosebită nu numai prin faptul că atestă larga folosire în Ţările Române a unui important codice juridic bizantin, dar şi prin aspectele culturale şi lingvistice pe care le prezintă. Din acest punct de vedere, în afară de cele cinci còpii aparţinînd

[1] Citat şi de E. Turdeanu, *Manuscrise slave din timpul lui Ştefan cel Mare*, p. 128.
[2] *Ibidem*.
[3] *Ibidem*, p. 129.
[4] *Ibidem*.

secolului al XV-lea, valoroase prin însăşi vechimea lor (una dintre ele cuprinzînd *Sintagma prescurtată*, *Legea împăratului Iustinian* şi *Zaconicul lui Ştefan Dušan*), alte trei manuscrise din secolul al XVI-lea au o semnificaţie aparte: manuscrisul lui Macarie este *singurul*, între toate còpiile slavone din Serbia, Bulgaria, Ţările Române şi Rusia, în care materia este reordonată potrivit alfabetului slav, iar cele adnotate de cărturarul moldovean anonim (secolul al XVI-lea) şi de Udrişte Năsturel (1636) reprezintă interesante documente juridice şi lexicografice ale ţării noastre.

CONTRIBUŢII LA STUDIUL LEXICOGRAFIEI SLAVO-ROMÂNE DIN SECOLUL AL XVII-LEA

Lexicografia slavă veche şi slavonă a parcurs un drum lung de la glosele din sec. al XI-lea — al XII-lea şi de la glosarele din sec. al XIII-lea şi următoarele, unul din cele mai răspîndite dintre acesta fiind **Тлъкованиѥ неудобь познаваемомъ въ писаныхъ рѣчемь**, apărută în Rusia veche prin sec. al XIV-lea şi răspîndită în diverse manuscrise pînă în sec. al XVII-lea [1]. Au urmat apoi lexicoanele tipărite **Лексис сирѣчь Реченїѧ въкратъцѣ събранны и из словенскаго ѩзыка на просты рускій дїалектъ истолкованы** al lui Lavrentii Zizanii (1596), **Лексиконъ славенорωсскій иименъ тлъкованїе** al lui Pamvo Berînda (Kiev, 1627) şi altele, publicate mai tîrziu.

La mijlocul secolului al XIX-lea au apărut două lucrări care marchează începutul studiului ştiinţific al vocabularului limbii slave vechi şi slavone: *Словарь церковно-славянского языка*, alcătuit de A. H. Vostokov (St. Pb., 1858—1861), şi *Lexicon palaeslovenico-graeco-latinum*, *emendatum auctum*, operă capitală a lui Fr. Miklosich (Viena, 1862—1865)[2], ce a fost timp de un secol şi rămîne şi astăzi încă un instrument fundamental de lucru pentru specialişti. Alături de el trebuie menţionate dicţionarele lui Dj. Daničić, *Rječnik iz*

---

[1] Vezi: I. V. Jagić, *История славянской филологии*, St. Pb., 1910, p. 11 şi urm.; A. A. Moskalenko, *Нарис історії української лексикографії*, Kiev, 1961, p. 3 şi urm.; L. S. Kovtun, *Русская лексикография эпохи средневековья*, Moscova-Leningrad, 1963.

[2] O primă ediţie, mult mai restrînsă, fusese publicată în 1850.

književnih starina srpskih (vol. I—III, Belgrad, 1863—1864), şi I. I. Sreznevski, *Материалы для словаря древнерусского языка* (t. I—III şi *Дополнения*, St. Pb., 1893—1912)[1], glosarele la diverse texte slave vechi şi slavone, publicate la sfîrşitul secolului al XIX-lea şi în secolul nostru de V. Jagić şi alţi slavişti, precum şi relativ recentul *Handwörterbuch zu den altkirchenslavischen Texten*, alcătuit de L. Sadnik şi R. Aitzetmüller (Heidelberg, 1955).

O etapă nouă, de o însemnătate deosebită, similară cu aceea a operei lui Miklosich pentru vremea sa, o constituie noul *Slovník jazyka staroslověnského — Lexicon linguae palaeoslovenicae*, alcătuit de un colectiv de slavişti cehi şi avînd drept redactor principal pe cunoscutul specialist Josef Kurz, dicţionar care s-a bucurat de o primire excelentă din partea specialiştilor [2].

În diversele etape de dezvoltare, această lexicografie a avut ecouri şi în cultura şi filologia românească, începînd, după cum am văzut, din sec. al XV-lea. Dacă însă copiştii români ai *Sintagmei* lui Matei Vlastaris s-au mulţumit doar cu reproducerea *Glosarului latin-slavon*, anexat acesteia, în schimb, cărturari anonimi din sec. al XVI-lea, cînd apar primele traduceri româneşti din slavonă, manifestă interes şi pentru astfel de lucrări, utile în opera complexă şi dificilă pe care o întreprindeau ei înşişi.

Dacă lăsăm la o parte glosele româneşti pe marginea unor manuscrise slavone din sec. al XVI-lea (*Sintagma* lui Matei Vlastaris, *Pravila* ritorului Lucaci, parţial tradusă, de altfel), care sînt mai degrabă încercări timide de traducere decît lucrări cu scopuri lexicografice, primele glosare slavo-române din acelaşi secol fie transpun **Тлъкованиѥ**, citată mai sus (manuscrisul de la Dragomirna nr. 149/1929, f. 161), fie reprezintă încercări independente, cum este fragmentul din manuscrisul nr. 321 fost la Biblioteca naţională din Bel-

---

[1] Apărut din nou, în două ediţii fototipice : Graz, 1955—1956 ; Moscova, 1958.

[2] Tom. 1 (fasc. 1—14), Praga, Academia, 1958—1966, tom. II (fasc. 15 şi urm.), 1967 şi urm. (publicarea continuă). Vezi recenzia semnată de S. B. Bernstein, în *Slavia*, XXX, 1961, nr. 2.

grad (f.77), scris în continuarea unei còpii parţiale a aceluiaşi glosar [1].

O etapă superioară o constituie lexicoanele slavo-române din sec. al XVII-lea, care au stat mai demult în atenţia cercetătorilor noştri şi asupra cărora ne propunem să revenim în cele ce urmează, concentrîndu-ne atenţia asupra *Fragmentului Cipariu*, în raport cu celelalte lucrări similare.

*

Acum mai bine de o sută de ani, în 1847, T. Cipariu semnala în biblioteca sa un manuscris vechi românesc din prima jumătate a sec. al XVII-lea, care cuprindea, printre alte texte, un început de lexicon slavo-român, numit de el *Vocabular biblic sîrbesc* [i.e. *slavon*]-*românesc*, fără însă a-l studia mai îndeaproape [2]. Mai tîrziu, în 1900, de acest fragment s-a ocupat Gr. Creţu, care l-a publicat în studiul introductiv la ediţia *Lexiconului slavon-român* al lui Mardarie Cozianul (1649)[3], pe baza unei còpii ce i-o trimisese de la Blaj I. M. Moldovan (manuscrisul se păstra în colecţia Cipariu sub nr. XXV). Constatînd că cuprinde numai 48 (în realitate, 49) de cuvinte începînd aproape toate cu literele A şi B, Gr. Creţu observa

---

[1] Despre primul vezi : P. P. Panaitescu, *Începuturile şi biruinţa scrisului în limba română*, Bucureşti, 1965, p. 121 (pe baza unui catalog manuscris al lui I. Iufu şi V. Brătulescu) ; D. Strungaru, *Începuturile lexicografiei române*, în *Romanoslavica*, XII, 1966, p. 145—147. Despre cel de-al doilea : E. Kałužniacki, *Über ein kirchenslavisch-rumänisches Vocabular*, în *Archiv für slavische Philologie*, Bd. XVI, 1894, p. 46—53; Gr. Creţu, *Introducere* la : Mardarie Cozianul, *Lexicon slavo-românesc şi tîlcuirea numelor din 1649*, Bucureşti, 1900, p. 23—24; E. Turdeanu, *Din vechile schimburi culturale dintre români şi iugoslavi*, în *Cercetări literare*, III, 1939, p. 191—193. Manuscrisul, împreună cu cea mai mare parte a întregului fond al Bibliotecii, a ars în timpul bombardamentului din 6 aprilie 1941 (Vezi Dj. Sp. Radojičić, *Tvorci i dela stare srpske književnosti*, Titograd, 1963, p. 404—406).

[2] *Principia de limbă şi scriptură*. XX, în *Organul luminărei*, nr. XXV, 21 iunie, 1847, p. 130, şi *Suplement*, p. 131—132, unde se descrie pe scurt manuscrisul şi se reproduce un *Fragment de geografia Transilvaniei* ; *Principia de limbă şi de scriptură*, ed. a II-a, Blaj, 1866, p. 114; vezi şi *Fragment geografic vechi*, reprodus din nou, cu scurte comentarii, în *Archiv pentru filologie şi istorie*, nr. XXII, 1869, 5 februarie, p. 433—436.

[3] Mardarie Cozianul, *Lexicon slavo-românesc şi tîlcuirea numelor din 1649*. Publicate, cu studiu, note şi indicele cuvintelor româneşti, de Gr. Creţu, Bucureşti, 1900, p. 24—28.

că „multe se găsesc în Berînda, deci şi în Mardarie şi în *Codicele Sturdzan*, însă traducerea nu e totdeauna aceeaşi", iar „cîteva vorbe începute cu A nu-s în cele trei redacţii amintite" (urmează patru exemple, dintre care însă unul e greşit copiat în manuscrisul Cipariu)[1]. Identificările cercetătorului român, care a dat o primă schiţă sintetică asupra lexicografiei slavo-române din sec. al XVI-lea — al XIX-lea, bazîndu-se şi pe cercetările mai vechi ale lui B. P. Hasdeu, Gr. Tocilescu, I. Bogdan, Em. Kałužniacki, A. I. Iaţimirski şi ale altora [2], şi a publicat preţiosul *Lexicon* al lui Mardarie, n-au mers însă mai departe în privinţa manuscrisului Cipariu.

Ulterior, acesta a dispărut din atenţia cercetătorilor, care, în lucrări de sinteză, s-au referit doar la rezultatele studiului lui Gr. Creţu [3].

Reuşind să regăsim recent, în 1967, acest manuscris la Biblioteca Filialei Cluj a Academiei Republicii Socialiste România, secţia manuscrise, unde a intrat colecţia lui Cipariu (cota: mss. rom. nr. 100)[4], ne propunem, în cele ce urmează, să publicăm din nou fragmentul de lexicon, după manuscris, reproducînd cuvintele slavone în alfabet chirilic şi numerotîndu-le, iar pe cele româneşti — conform transcrierii interpretative, aplicate în lingvistica şi filologia română actuală. Menţionăm, în plus, că literele suprascrise le coborîm în rînd, între paranteze rotunde; între paranteze drepte se dau litere sau cifre completate de noi, atunci cînd e nevoie.

Manuscrisul are 239 file (18, 5 × 14 cm), dintre care primele peste o sută, cu o scriere mai veche, cuprind mai multe texte religioase slavo-române şi fragmentul de geografie a Transil-

---

[1] *Ibidem*, p. 27.

[2] *Ibidem*, p. 3—96.

[3] M. Seche, *Schiţă de istorie a lexicografiei române*, I, Bucureşti, 1966, p. 7 : redactarea fragmentului Cipariu — spune autorul — „trebuie situată în jurul anului 1630"; D. Strungaru, *Începuturile lexicografiei române*, p. 147—149.

[4] Exprimăm aici mulţumirile noastre Magdalenei Roşu, bibliograf la biblioteca menţionată, care ne-a pus cu multă amabilitate manuscrisul la dispoziţie, Dalilei Aramă, paleograf la Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, din Bucureşti (B.A.R.), Secţia manuscrise, pentru lămuririle date cu privire la manuscrisele citate mai jos din această bibliotecă, şi colaboratorilor secţiei respective pentru sprijinul acordat.

vaniei, tradus din maghiară, publicat de T. Cipariu; între textele religioase, la ff. 20b—21a (după numerotarea mai veche, a lui Cipariu, 22b—23a, ceea ce înseamnă că au dispărut între timp unele file de la început), se află fragmentul de *lexicon slavo-român*, menționat mai sus, cuprinzînd 49 de articole, începînd cu literele а și б (unul singur cu ѕ). Mai jos îl vom cita prescurtat: C.

Este interesant de observat că textul nu este scris pe coloane, ca în celelalte lexicoane, ci continuu, ceea ce înseamnă că copistul n-a fost prea atent la reproducerea textului ce-l avea în față, iar apoi a și renunțat la transcrierea lui. După scris, această parte a manuscrisului a fost datată încă de T. Cipariu ca aparținînd începutului sec. al XVII-lea, în tot cazul, cu mult înainte de 1679, data însemnării de la f. 167b (din partea mai nouă a manuscrisului): „Această carte o am scris eu popa Pătru (...) 1679 a(i) (...)"[1].

Întrucît, la o cercetare mai atentă, am constatat că și acest fragment, asemenea altor lexicoane slavo-române din sec. al XVII-lea, se bazează în cea mai mare parte pe, **Леѯіконъ славенорωсскій и именъ тлъкованіе**, publicat de Pamvo Berînda la Lavra Pecerska din Kiev, în 1627 (citat mai jos prescurtat: B)[2] — așadar, este posterior acestei date —, vom indica la fiecare articol, între paranteze drepte, coloana în care se regăsește cuvîntul la autorul ucrainean, citîndu-l ca atare numai acolo unde este nevoie de precizări. De asemenea, vom menționa, tot între paranteze drepte, traducerile românești corespunzătoare din următoarele lexicoane slavo-române cunoscute din sec. al XVII-lea, sau vom

---

[1] Acest „popa Pătru" este cărturarul bihorean, probabil moldovean la origine, identificat a fi copiat manuscrise între 1673—1695, la Criștelec, Cosniciu-Șimleu și apoi, mai mult timp, la Tinăud-Aleșd, în actualul județ Bihor. Vezi: G. Ștrempel, *Copiști de manuscrise românești pînă la 1800*, vol. I, București, Ed. Academiei, 1959, p. 178—179; Atanasie Popa, *Un cărturar bihorean din secolul al XVII-lea: popa Pătru din Tinăud*, în *Limbă și literatură*, XX, 1969, p. 193—197.

[2] Vezi acum în urmă, ediția fototipică: *Лексикон словенороський Памви Беринди*. Підготовка тексту і вступна стаття В. В. Німчука, Kiev, 1961. La Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România (B.A.R.) se păstrează un exemplar, din ediția princeps, intrat prin intermediul Anticariatului fraților Șaraga din Iași (cota I 138388).

arăta, prin simpla menţionare a siglelor acestora, că aceste traduceri sînt identice:

1. **Лєѯіконь славеноблашескый и имен тлъкованїє** al lui Mardarie Cozianul (prescurtat: M), scris la mănăstirea Cozia, în Oltenia, în 1649, aşadar la 22 de ani după ediţia lui Berînda; are 200 file, in—8° mic, scris îngrijit, în semiuncială, pe o coloană, cu iniţialele cuvintelor-titlu slavone şi româneşti în roşu [1]. Descoperit la Cozia, prin 1890, de episcopul Ghenadie Enăceanu al Rîmnicului (Vîlcea), a fost publicat, după cum am arătat mai sus, de Gr. Creţu, în 1900; descoperitorul l-a dăruit la B.A.R., unde se păstrează sub cota: mss. rom. nr. 450 [2]. (Indicăm, după Gr. Creţu, numărul de ordine al fiecărui articol; în unele cazuri apare semnul*, prin care Creţu atrage atenţia asupra faptului că la Mardarie cuvîntul a fost adus în lista unică din partea a doua a *Lexiconului* lui Berînda ce cuprinde cuvinte de origine ebraică, greacă, latină etc., precum şi nume proprii; semnul**, mai rar, arată că cuvîntul e luat de Mardarie sau de originalul său din alt izvor) [3].

2. **Лєѯикωн славенской**, de fapt *slavo-român*, aflat într-un manuscris din colecţia lui D.·A. Sturdza, care l-a dăruit la B.A.R., unde se păstrează sub cota: mss. rom. nr. 312 (prescurtat: S). Manuscrisul, avînd 282 file, in—4° mic, cuprinde *Lexiconul* la filele 41a—216b; la ff. 217b—254a se găseşte *Tîlcuirea sa(u) arătarea gra(m)maticii sloveneşti* (după Smotriţki), cu text paralel în slavonă şi română, ceea ce reprezintă prima încercare gramaticală românească. Descris şi studiat pentru prima dată de B. P. Hasdeu, în 1878 [4], lexiconul şi gramatica

---

[1] Mardarie spune în nota finală că „a copiat" (исписаХ) *Lexiconul*, ceea ce pare a însemna că nu el este alcătuitorul „versiunii" româneşti, căci în acest caz ar fi folosit un alt cuvînt (f. 199a, facsimile în *op. cit.*, p. 392). Atragem atenţia că ne aflăm în epoca lui Matei Basarab (1632—1654) şi a învăţatului logofăt Udrişte Năsturel, care au avut strînse legături cu Petru Movilă şi cu alţi cărturari de la Kiev.

[2] Vezi: Biblioteca Academiei Române. *Catalogul manuscriptelor româneşti*. Tomul II, întocmit de I. Bianu şi R. Caracaş, Bucureşti, 1913, p. 172—174.

[3] Manuscrisul este descris de Gr. Creţu, *op. cit.*, p. 4—13; vezi şi p. XV.

[4] *Cuvente den bătrîni. Limba vorbită între 1550—1600*, tom. I, Bucureşti, 1878, p. 259—318; vezi şi descrierea sumară şi, în parte, inexactă (fără referire la studiul lui Hasdeu), în *Catalogul manuscriptelor româneşti*, t. II, p. 12.

au fost cercetate în ultimul timp de D. Strungaru, care le atribuie — pe baza asemănării grafiei cu mss. românesc nr. 1570 de la B.A.R., semnat de „Staico grammaticul", ce l-a scris între 26 noiembrie 1667 — 21 mai 1669 — acestui cărturar tîrgoviştean, care ar fi alcătuit cele două lucrări lingvistice între anii 1660—1670 [1]. (În citarea traducerilor indicăm fila din manuscris.)

3. *Lexiconul slavo-român* al lui Mihai (prescurtat: Mih), copiat de acesta între 1672—1673, după cum rezultă dintr-o însemnare de la f.189b, interpretată de Gr. Creţu ca reprezentînd anul 1672 (scris cu cifre arabe) [2], şi din cea de la f. 346b a manuscrisului: „Să (s)[e] ştie că ace(st) lexico(n) ia(s)te al pope(i) Eftemie şi l-a(m) scri(s) e(u) Miha(i) въ днїи Io[an] Gligorie Ghica Voevoda. Лѣ(т) 7181[— 5508 = 1673]"[3]. Manuscrisul, avînd 404 f., in—16°, se păstrează la B.A.R., sub cota: mss. rom. nr. 3473 (provenit de la Muzeul naţional din Bucureşti, care l-a achiziţionat prin 1880) [4]. Lexiconul (ff. 1a—342b), fără titlu, căci îi lipsesc primele file, începe cu litera б. Comparînd cuvintele de pe prima filă cu cele din *Lexiconul slavo-român* de la Moscova, reproduse de Şt. Ciobanu (vezi mai jos, nr. 6), am constatat o identitate aproape perfectă (de la багоръ, f. la, pînă la бе(з)молвно, f. 1b, jos, în Mih, respectiv f. 9b—10b, în Mosc; în primul lipseşte doar безвременно, dar există ca şi în celălalt безвременный, cu aproape aceeaşi traducere: „fă(r) de vréme"; s-a omis *cel*: „cel fără vréme"). După filele 343a—346a, albe, pe f. 346b urmează menţiunea „Испол[н]и" (Completează!), apoi însemnarea citată mai sus; pe ff. 347a—369a se dau o serie de completări, identice, cu cele din *Lexi-*

---

[1] *Gramatica lui Smotriţki şi prima gramatică românească*, în *Romanoslavica* IV, 1960, p. 297—300; *Începuturile lexicografiei române*, p. 148—153. Manuscrisul are o serie de completări ulterioare, din sec. al XVIII-lea, printre care şi fila cu titlul lexiconului, aşa cum l-am citat mai sus, şi cu începutul literei A, purtînd deasupra clar data 7248, respectiv 1740. Această dată este menţionată în catalogul citat în nota precedentă.

[2] *Op. cit.*, p. 41.

[3] Grigorie Ghica a domnit în Ţara Românească între anii 1660—1664, şi 1672—1673. La f. 17b, jos, sub ultimul cuvînt de la litera в, urmează însemnarea „Писа(х) аз Михаю".

[4] Vezi descrierea la: Gr. Creţu, *op. cit.*, p. 40—46; G. Ştrempel, *Copişti*.., p. 151.

conul de la Moscova (după cît am putut să ne convingem din exemplele citate de Șt. Ciobanu: în Mih, f. 347a—348a, în Mosc, f. 259a—b); f. 369b e albă, iar pe ff. 370a—403b se află un fragment de *gramatică slavo-română*[1], a doua după cea din manuscrisul Sturdza, atribuit grămăticului Staico (în citarea traducerilor din lexicon indicăm fila din manuscris).

4. *Lexiconul slavo-român* al lui Mihai logofătul (prescurtat: Mih log), scris de acesta de la 1678 — potrivit însemnării de pe fila —1b, azi dispărută: „Михаю ло(г) ѡ(т) Тъ(р)говище, лѣ(т) ҂зр҃пѕ. [7186—5508 = 1678]“[2], reprodusă inițial de mitropolitul Atanasie Mironescu Craioveanu, care l-a descoperit în 1889, în biblioteca metohului Sf. Mormînt din Fanar—Constantinopol[3] — pînă la 1683—potrivit însemnării de pe ultima filă, 111b: Пи(с) мѣ(с) генаріе, дни ѳ[9], лѣ(т) ҂зрч҃а. [7191 — 5508 = 1683]. Și am scri(s) e(u) Mihaiu lo(g), сн҃ъ Oprea diiaco(n), въ дни Іѡ[ана] Шє(р)ба(н)а воєво(д), a(r)hiemitro(p)li(t) The(o)dosie“[4]. În 1952 manuscrisul a intrat la B.A.R., unde se păstrează sub cota: mss. rom. nr. 1348[5]. Lexiconul, complet, de la а la v, scris îngrijit, în semiuncială, pe două coloane, cu inițialele cuvintelor-titlu slavone în roșu, se află pe ff. 1a—84b[6].

---

[1] Asupra ei ne propunem să revenim cu alt prilej.

[2] Vezi fotocopia executată înainte de dispariția acestei file și achiziționată recent de Biblioteca Facultății de limbi slave a Institutului de limbi și literaturi străine — Universitatea din București (nr. de inventar 11.417). B.A.R., Secția manuscrise, posedă de asemenea o fotocopie completă, dăruită de I. Kalinderu, în 1901. Am notat această filă în mod intenționat cu —1 (minus 1), căci lipsește, iar manuscrisul e numerotat acum de la 1.

[3] Vezi *O călătorie în Orient*, București, 1896, p. 54—55 (publicată inițial în *Biserica Ortodoxă Română*, oct. 1889 — iunie 1890). Autorul spune: „Iată titlul acestei cărți: «Lexicon slavo-român, scris de Mihail logofătul ot Tîrgoviște, leat 7186 [— 5508 = 1678]». Catalogat la nr. 600 bis...“ Vezi și Gr. Crețu, *op. cit.*, p. 46—47.

[4] Vezi și At. Mironescu, *op. cit.*, p. 55. Șerban Cantacuzino a domnit în Țara Românească între 1678—1688; Teodosie a fost mitropolit între 1668—1672 și 1679—1788.

[5] Vezi: G. Ștrempel, *Copiști...*, p. 151; Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România. *Catalogul manuscriselor românești*, vol. IV, întocmit de G. Ștrempel (red. resp.), Fl. Moisil și L. Stoianovici, București, 1967, p. 589.

[6] Filele 85a—104b cuprind, pe două coloane, textul bilingv slavo-român Акаѳистъ пр(с)тѣи бци; în continuare (ff. 104b—106b), Catavasiile Отверзꙋ оуста моа, în parte numai românește (ff. 107a—111a albe).

5. *Lexicon ce să zică cuvinte pe scurt alese din limba slovenească pre limba românească*, aflat pe la 1825 în colecţia contelui Feodor Tolstoi din Moscova (prescurtat: T)[1] şi intrat ulterior în Biblioteca imperială din St. Petersburg (azi Biblioteca Publică „M. E. Saltîkov-Şcedrin" — Leningrad), unde se păstrează sub cota: Q. 17.N° 5 (Tolstoi, II,74). Manuscrisul, in—4° mic, are 100 de file, e scris în cursivă şi cuprinde lexiconul întreg de la ⱥ la ѵ; a fost datat de I. Bogdan, care l-a studiat îndeaproape[2], în jurul anului 1670, deşi mai corect ar fi să spunem: între 1627 (anul apariţiei *Lexiconului* lui Berînda) şi 1693 (data unei însemnări ulterioare de pe coperta de la sfîrşit: „Dionisie ermonah ot sт҃a mitropolie za Bucureşti, septemvrie 13, 7202 [— 5509 = 1693]"). Întrucît slavistul român reproduce un număr limitat de exemple, mai ales de la litera ѣ, vom cita traducerile din acest lexicon doar parţial, folosind studiul lui. (Menţionăm paginile cărţii din 1968, întrucît Bogdan nu citează filele de unde a luat exemplele.)

6. *Lexiconul slavo-român*, ce se păstra în Biblioteca Societăţii de istorie şi antichităţi din Moscova, sub nr. 240[3]. Avînd 282 file, in—8° mic, scris în cursivă, manuscrisul a fost atribuit de Şt. Ciobanu, care l-a studiat în 1913, sfîrşitului sec. al XVII-lea sau începutului sec. al XVIII-lea[4]. Lipsindu-i foaia de titlu, lexiconul începe cu litera ⱥ, dar nu e complet, căci ajunge doar pînă la ѡ[5]. Bazat pe Berînda, din care extrage cea mai mare parte a cuvintelor, alcătuitorul

[1] K. Kalaidovici şi P. Stroev, *Обстоятельное описание славяно-российских рукописей, хранящихся в Москве, в библиотеке графа Федора Андреевича Толстого*, Moscova, 1825, nr. 74, p. 265.

[2] *Un lexicon slavo-român din secolul XVII*, în *Convorbiri literare*, XXV, 1891, nr.3, iunie, p. 193—204, reprodus, în *Scrieri alese*, Bucureşti, 1968, p. 559—567.

[3] P. M. Stroev, *Библиотека Общества истории и древностей российских*, Moscova, 1845, p. 113; vezi şi Gr. Creţu, *op. cit.*, p. 38—40.

[4] S. N. Ceban, *Славяно-румынский словарь библиотеки Моковского Общества истории и древностей российских № 240*, extras din «Русский Филологический Вестник», Varşovia, 1914, 16 p. Nu ştim unde se află acum: probabil, la Muzeul istoric din Moscova.

[5] Şt. Ciobanu credea că e complet, neobservînd că în celelalte lexicoane slavo-române urmează încă alte litere, pînă la ѵ.

acestui lexicon (probabil un moldovean — după ipoteza lui Şt. Ciobanu) sau originalul lui a completat textul la ff. 259—282, cu un *Adaos*, avînd o serie de cuvinte (unele ruseşti, ca вєрєзѧ ş.a.) şi propoziţii traduse integral, care — judecînd după exemplele citate de Şt. Ciobanu [1]— sînt identice cu cele din *Lexiconul lui Mihai*, prezentat mai sus, nr. 3. (Citînd o parte din traducerile acestuia, în măsura în care apar în exemplificările lui Ciobanu, *op. cit.*, p.13—16, menţionăm, după el, fila la care se află în manuscris; prescurtat: Mosc.)

TEXTUL

f. 20b 1. ѧѱѵнн'тъ::

2. ѕвѣз(д)ѧ [M** 1068, S 76a, Mih 79a, T 564 [2]; Mih log 21a: ѕвѣзды] : [M, S, Mih, T *steaoa*; Mih log *stéle*].

3. Ѧдонѧ(н) [B 335]: *Do(m)n* [M*33, S 42a, Mih log 1b *do(m)nu*].

4. ѧвїє [B1]: *aciiaş* [M4 *aciiaşi*; S 41a оужє, ѕѧрѧ(ѕ), тєпє(р): *curî(n)d*, *degra(b)*, *iute*; Mih. log. 1b *acieşi*].

5. ѧв'вѧ [B 332]: *tată* [M* 18, Mih log 1a, T 564 *părinte*; S 41b о͠цъ: *părintele*].

6. ѧдъ [B 334]: *lo*(*c*) *întuneca*(*t*) [M* 15,30, Mih log 1a, Mosc 1b *iadul*].

7. ѧєръ [B 335 ѧнръ]: *în slavă* [M* 17 *slavă*; M 41 *slavă*, *vînt*, *văzdu(h)*; S 42a *vă(z)duhu(l)*; Mih log 1b *văzduh*].

8. ѧллїлоуїѧ [B 339]: *laudă lui Dumneze(u)* [M* 66 *lauda lui Dumnedzău sau bine Dumnedzău lăudaţi şi cî(n)taţi pre viul Dumnedzău*; S 42b *lauda lu Du(m)neze(u) sau veni-va Dñezeu*, *lăuda(ţ)*[*i*] *şi cînta(ţ)*[*i*]; Mih log 1b *la(u)da lu Du(m)neze(u)*].

---

[1] *Op. cit.*. p. 15—16 (mss.. f. 259a—b).

[2] Simpla menţionare a siglelor. pînă la punct şi virgulă. atunci cînd acest semn există. arată identitatea cu C; în plus. punctul şi virgula separă variantele cuvintelor-titlu sau ale traducerilor.

ꙗлѣ: *tată(l)*
нлѣ: *Du(m)neze(u)*
н(л): *fiiul* [1]
оуїа: сты дхѣ

[M *că ovreiaşte* ꙗлѣ: *mérge, ivi-se,* нлѣ: *Dumnedzău,* ꙁіа: *lăudaţi, cîntaţi. Gherman patria(r)hu(l) dzice şi î(n)tra(lt) chi(p), în tîlcu(l) sfñte(i) li(t)rghii:* ꙗлѣ: *pări(n)tele,* ѡцѣ, нлѣ: *fiiu(l),* сн҃ѣ, ꙁіа: *dh̃ul sfñt,* дх҃ѣ ст҃ѣ; *S* ~[2]; Mih log ~].

9. ꙗлѣканїє [B1 ꙗлканїє]: *flămînzire* [M 8, Mosc 1b].

10. ꙗщє [B1 єсли, ἐάν, бы, гды бы; M 11 ꙗщє, єсли, єан[3]]: *oare* [M *de, sau, să*].

11. ꙗр'хїєтрнклн(н) [B 353 ꙗрхітрікліннъ; M* 118 ꙗрхітрікрн(н); S 41b şi 44a, Mih Log 3a ꙗрхїтрнклн(н)]: *vornic* [M *mai mare spre ves(e)lie, nu(n)*; S 41b *nu(n) sau ma(i) ma(re) nu(n)ta(ş)*; S 44a *nunu(l)*; Mih log 3a *nun*].

12. ꙗр'хаггл҃ѣ [B 351): *voevodă îngeresc* [M* 109 *ma(i) mare îngerilo(r)*; S 44a *voevo(d) î(n)gere(s)c*; Mih log 2b *ma(i) mare(l)e î(n)gerilo(r)*].

13. ꙗр'хїстратн(г) [B 352—353]: *începătoriu oştilor(r)* [M* 109 *ma(i) mare voevo(d) oştilo(r)*; S 44a *mai mare pe(s)te oşti*; Mih log 2b *ma(i) mare preste oşti*].

14. ꙗнөнпа(т)[4] [B 344]: *judeţu(l)* [M* 90 *jude(ţ), ma(i) marele locului*].

15. ꙗлєкто(р), пѣтє(л)[5] [B 338 ꙗлєкторъ, пѣтєлѣ (...)]: *cîntătoriu* [M* 61, Mih log 1b; S 41b *coco(ş)*].

16. ꙗфєдро(н) [B 357]: *şezu(t)* [M* 121, S 44b, Mih log 3a *şezutu(l)*].

17. ꙗкаөн(ст) [B 336]: *neşedére* [M* 48, Mih log 1b].

18. ꙗлч'ба [B1 ꙗлчба]: *foamete* [M 9, Mosc 1b].

19. ꙗссарїє [B 355, M* 120, Mih log 3a ꙗссарїн; S 44a ꙗссарїє]: *ba(n)* [M *filériu, mangîr*; S *ba(n)ul, mangîr*; Mih log *banu(l), fo(s)t-a(u) şi nişte bani de lu(t)* şi *(d)*[e] *piiéle iară(ş) de s-au chiemat assari*].

---

[1] Această variantă a interpretării este scrisă pe margine, cu un semn de trimitere de la explicaţia din text (.x.).
[2] ~ aproximativ la fel.
[3] Scris: єаꙋ.
[4] În mss.: ꙗнѣт'па(т).
[5] În mss.: дѣа(н).

20. акриде [B 337, M* 57, S 42a, Mih log 1b акриды]: *lăcuste* [M *mugu(r)[i] sau lăcuste;* S *ia(s)te o ia(r)bă î(n) pustiile Io(r)danulu(i) a căriia rădăcină trage du(l)ceaţa a(l)to(r) erbi de pe î(n)preju(r) şi la mî(n)care ia(s)te du(l)ce şi ţine saţiu, ia(r) floar(ea) e(i) ia(s)te asémenea lăcu(s)tei(...)*; Mih log *iaste o ia(r)bă în pustiiu Io(r)danulu(i), căriia rădăcina trage du(l)ceaţa tuturo(r) e(r)bilo(r) care voru fi aproape de ea şi la mîncare ia(s)te dulce şi ţine saţi(u), iar floarea e(i) ia(s)te asemenea lăcu(s)te(i); rădăcina aceşti(i) erbi a(u) mî(n)ca(t) şi Ioa(n) Prě(d)teča*].

21a 21. аѮнѡ(с) [B 346]: *de|stoini(c)* [M* 97, S 45a].

22. анаѮнѡ(с) [S 45a]: *nedestoini(c)* [S].

23. Ѧлеѯа(нд)рѹ (sic!) [B 338 Ѧлеѯандръ; M* 62 Ѧлеѯандрь; S 42b Ѧлеѯа(н)дръ; Mih log 1b Ѧлеѯандрѹ]: *ale(s)* [M *ajutoriu bărbaţilo(r)*; S *ajuto(r)*; Mih log. *ajuto(r) vo(i)nicilo(r)*].

24. Ѧрхи(п) [B 352 Ѧрхиппъ; M* 115 Ѧрхиппь]: *începătoriu cailo(r)* [M, S 45a *comi(s)*].

25. ар'хїсинагѡга [B 353 архісѵнагѡг, M* 116 архісѵнагѡ(г)]: *mai marele săborulu(i)* [M *domn al săborulu(i)*; S 44a *boiaru(l) săborulu(i) sa(u) începătoru(l) săborulu(i)*; Mih log 2b *boiariu(l) săborului*].

26. ашѹ(т): *în da(r)* [1].

27. ал'фа і ѡ[2]: *începu(t) şi sfîrşi(t)*.

28. алонїн[3] [B 339]: *ce(l) putérni(c)* [M* 67 *ce(l) viteaz*; S 42b *birui(t), pri(n)s*].

---

[1] Este preluat probabil din Тлъкованиѥ неѹдобь познаваемомъ въ писаныхъ рѣчемь [L. S. Kovtun, *Русская лексикография ...*, p. 218; p. 423, redacţia I, nr. 10: ашють, red. II, nr. 11: ашють, тѹне, рекше даро(м), cunoscută şi în manuscrisul slavo-român de la Belgrad din sec. al XVI-lea (E. Kałužniacki, *Über ein kirchenslavisch-rumänisches Vocabular*, p. 50: scris greşit ѹшѹть — тѹне). Vezi discuţia detaliată asupra acestui cuvînt slav vechi şi a originii lui la A. S. Lvov, *Очерки по лексике памятников старославянской письменности*, Moscova, 1966, p. 29—30; vezi şi L. Sadnik und R. Aitzetmuller, *Handwörterbuch zu den altkirchenslavischen Texten*, Heidelberg, 1955, p.6 şi 212, nr. 11. Lipseşte în *Slovník jazyka staroslověnského. Lexicon linguae palaeoslovenicae*, 1, Praga, 1958, prescurtat, în continuare, *Lex.* (Urmează să fie inclus la O ?)

[2] În B 339 numai алефъ: наѹка, а(л)зо ѹчнсѧ (...). La fel în M* 64 алефь: *învăţătură.*

[3] În mss. ам'фѡ (?).

29. амво(н) [B 341 амвонъ, M* 76 амвонь]: *scau(n) de povéste* [M, S 42b *loc î(n)na(l)t*; S 45b *scau(n) de povéste*; Mih log 2a *lo (c) ma(i) na(lt) puţine(l)*].

30. адама(т) [B 335 адамантъ, M* 32 адамантъ]: *tare* [M *adamant, vîrtos, piatră scu(m)pă*; Mih log 1b *diiama(n)tu*].

31. аласта(р) [M* 16]: *dracu(l)* [M].

32. багрѣница [B2 багрѧница]: *căfta(n)* [M 123 *caftan*; S 46a *cafta(n) ro(ş)*; Mih 1a, Mih log 4a, T 561, Mosc 9b *cafta(n) mohorî(t)*].

33. безу(м)ство [B 4 безумїе, безумство]: *nebunie* [M 168, S 46b; Mih 2b, T 562 *nebunie, fără de mi(n)te*; Mih log 4a *nebunie, fără de me(n)te*].

34. безъw(т)вѣте(н) [B4 безо(т)вѣтенъ]: *fără de răspun(s)* [M 172 *fă(r) răspu(n)s*; Mih 3a *fără de ră(s)p(u)nsu*; Mih log 4a *fă(r) de ră(s)pu(n)su*].

35. бл҃го(д)ть [B7, S 47b бл҃годѣтъ]: *bu(n) da(r)* (Mih 6a; M 211 *bunătate, har*; S, Mih log 4b *bunătate*].

36. блг(д)тны(и) [B7]: *bu[n] dăruitoriu* [M 36 *mulţemitoriu*; S 47b *ce(l) de bine dătătoriu, î(n)duratu(l)*; Mih log 4b *binelelui* (?) *dătătoriu îndurat*] [1].

37. блг(д)теле(н) [B7] [2]: *făcătoriu de bunătă(ţ)[i]* [M 209 *cel de bine dătătoriu*; Mih. log. 4b *dătătoriu de bine, făcătoriu de bine* [3]].

38. бридо(ст) [B 16]: *iuţime* [M 328, S 50b; Mih 11b *urîrea, iuţime*; Mih log 6a *urîre*].

39. бл҃гополу(ч)нїе [B9]: *bună tî(m)plare sau bu(n)[ă] trăire, bună fire* [M 237 *bună întî(m)plare*; S 48a, *tî(m)plare bună, noro(c)*; Mih 5a *î(n)tî(m)plare bună*; Mih log 5a *întî(m)plare bună, noroc*].

40. блг(д)ствїе [B7 бл҃годенствїе]): — [M 213 *zile bune*; S 47b *traiu bun*; Mih log 4b *cu zile bune*].

---

[1] Din greşală, copistul, scriind cuvîntul *dătătoriu* de la cap de rînd, a adăugat înainte, cu roşu, litera *b*: *bdătătoriu*. În Mih lipseşte o filă, iar în locul ei e ataşată alta cu cuvinte începînd cu litera п: aşadar, lipsesc mai multe cuvinte începînd cu благо-.

[2] Acest cuvînt şi cel precedent sînt unite la B cu o acoladă şi traduse o singură dată prin ласкавый.

[3] Această traducere se repetă.

41. бл҃говоленїе [B6]: *bună vrére* [M 191, Mih log 4b; S 47a, T 562 *bună vo(i)re*].

42. бл҃голѣпїе [B 8]: *bună frî(m)séțe* [M 227; S 47b *bună frumoséțe, cuvii(n)ță*; Mih log 5a *bună fru(m)séțe*].

43. бл҃говолю [B 6]: *bine vruiu* [M 194, Mih log 4b *binevoiu*; S 47a *binevoes(c)*.

44. бл҃гоговѣнїе[1] [B 6]: *bună smérenie* [M 199 *smerenie plecată, prietenie, curăție, témere;* S 47a *govire bună, smerenie bu(n)*[*ă*]; Mih. log. 4b *bună îngădui(n)ță*].

45. балїе [B 2, M 124 балїи или балїа: *descîntătoriu* [M *descî*[*n*]*tătoriu, fărmecătoriu sa(u) lecuitoriu*; S 46a *fă*[*r*]*mecăto(r)*; Mih 1a, Mih log 4a, Mosc 9b *fărmecătoriu*[*l)*; T 561 *farmecătoriu*].

46. бѣж(д)енїе [B 18]: *nevoință*[2] [Mih 13a *nevoire*].

47. аимѡ(с) [B 341]: *în deșert* [M* 79 *lu(n)g răbdătoriu, vădzătoriu credi(n)cio(s), vîrto(s)*].

48. бож(д)енїе [B 14, M 296 бождренїе]: *trezvire* [M *priveghere, trezvire*; S 49b *si(m)țire, tre(z)vie;* Mih 10a *si(m)țire*; Mih log 5a *tre(z)vire, si(m)țire*].

49. бра(з)да [B 15]: *brazdă* [M 317, S 50a, Mih log 6a; Mih 11a —[3]].

*

În urma reproducerii fragmentului de lexicon slavo-român din manuscrisul Cipariu (circa 1627—1679), în comparație cu lexicoanele lui Berînda (B, 1627), Mardarie (M, 1649), Staico gramaticul (S, cca. 1660—1670), Mihai (Mih, 1672—1673), Mihai logofătul (Mih log, 1678—1683), cel din colecția Tolstoi (T, cca. 1627—1693) și cel de la Moscova (Mosc, sfîrșitul sec. XVII — începutul sec. XVIII), putem formula cîteva concluzii:

1) 43 de articole din cele 49 se regăsesc în Berînda, cu observația că cele două liste ale acestuia apar aici, ca și în

---

[1] În mss.: бл҃гововѣнїю.

[2] În mss. unele litere sînt corectate: *n* e scris deasupra lui *r*, *v* deasupra lui *z*, *n* deasupra celui de-al doilea *r*.

[3] Mih a lăsat locul gol, căci în românește cuvîntul este identic cu cel slavon.

toate lexicoanele slavo-române, unificate, dar fără a fi reproduse integral; astfel, din litera а, care la Berînda cuprinde 33 de coloane (1 coloană din lista de bază + 32 de coloane din partea a doua) sînt reproduse numai 26 de cuvinte (dintre care unul între cele de la litera в); din litera в sînt reproduse 17 cuvinte, dar această listă nu poate fi comparată cantitativ cu cea a lui Berînda, întrucît în manuscrisul Cipariu e întreruptă.

2) 5 cuvinte începînd cu а sînt luate din alte surse: аѱин'тъ (1), lăsat netradus, nu se regăseşte în nici unul din lexicoanele citate mai sus, reprezentînd, desigur, cuvîntul grecesc ἄψινθος „absinthe", întîlnit în vreun manuscris slavon[1]; анаѯиwс (22), cuvînt grecesc (ἀνάξιος), se întîlneşte numai în S (аѯиwс este în B); ашоут (26) a fost preluat, probabil, după cum am arătat în notă, din Тлъковании; ал'фа и w (27), reprezintă cunoscuta expresie grecească „τὸ ἄλφα καὶ τὸ ὦ", preluată ca atare şi în slavonă în textul *Apocalipsei* (1,8)[2]; în sfîrşit, аластар (31), de asemenea cuvînt grecesc (ἀλάσταρ „maudit"), se regăseşte în M.

3) Cuvîntul ѕвѣзда (2), inclus între cuvintele începînd cu а, dar lăsat şi el netradus, deşi nu e în Berînda (căci e un cuvînt comun tuturor limbilor slave; în B apar numai compuse cu acest cuvînt), se regăseşte în toate celelalte lexicoane slavo-române.

4) Raporturile reciproce dintre cele şapte lexicoane slavo-române (inclusiv C, care reprezintă doar un fragment) — deşi toate dependente de Berînda — ni se par ceva mai complexe decît le-a prezentat cu cîţiva ani în urmă D. Strungaru[3]; după el, S include complet M, fiind mai bogat; Mih e o copir după S, iar Mosc după Mih; Mih log e o prescurtare după S, ia-T o copie după Mih log; aşadar, S s-ar afla în centrul îne tregii lexicografii slavone-române din sec. al XVII-lea.

Compararea celor cinci lexicoane aflate la B.A.R. — M, S, Mih, Mih log — şi la Cluj — C — şi luarea în consideraţie,

---

[1] Nu l-am găsit nici la Miklosich, nici la Sreznevski, nici în *Lex.*
[2] Vezi *Lex.*, 1, p. 28.
[3] *Începuturile lexicografiei române*, p. 151—153.

pe baza exemplelor citate de Bogdan și Ciobanu, a lexicoanelor T și Mosc ne-au dus întrucîtva la alte concluzii:

a) Aproape în jumătate din traduceri, C diferă net de toate celelalte lexicoane, așadar reprezintă o versiune independentă; de ex., авʼва (5) — *tată*, адь (6) — *loc întunecat*, Ѧлеѯандрꙋ î.l.d. Ѧлеѯандръ (23) — *ales*, адама[н]т (30) — *tare*, благодатныи (36) — *bun dăruitoriu*, благодателен (37) — *făcătoriu de bunătăți* etc.

b) Am văzut mai sus că Mih și Mosc reprezintă o versiune unică; judecînd după omisiunea citată din Mih, ar rezulta că este o copie după Mosc, în cazul în care se va dovedi că acesta din urmă e anterior; în caz contrar, și unul și altul pot avea altă sursă, pierdută. Comparînd însă textul de bază al acestor două lexicoane, și anume începutul literei б (în Mih litera а lipsește) cu Mih log, constatăm o identitate aproape perfectă (Mih, f. 1a-b; Mih log, f. 4a; Mosc, f. 9b—10b), cu observația că în Mih log безꙋремен(н)о apare cu aceeași traducere ca și în Mosc: „ce(l) fă(r) vréme"; în plus, în traducerile românești apar unele variante fonetice (*chenuvar*, în Mih log, față de *chinovar*, în Mih și Mosc [1]; *farmecile* în Mih log și Mosc, față de *farmecele* în Mih etc.) sau chiar lexicale (la безвещественнѣ — *pre* [*prea*] *lesne*, în Mih log, față de *făr de fire*, în Mih și Mosc). Din exemplele reproduse mai sus — în paralel față de C — , se pot constata și alte identități între Mih log și Mih (art. 32, 33) sau traduceri apropiate, în sensul că unul din ele dă două corespondente, iar celălalt unul (de ex., art. 35, 39). Marea deosebire între Mih log, pe de o parte, și celelalte două lexicoane, pe de alta, constă însă în faptul că primul nu are *Adaosul* acestora (totuși, анеѱ(і)и: : *nepot de frate*, din *Adaosul* acestora se află la locul său alfabetic, în textul Mih log, el existînd în M și, evident, în B). Cu toate acestea, nu se poate nega marea apropiere între Mih log, pe de o parte, și celelalte două, pe de altă parte, în ceea ce privește textul fundamental.

c) Comparînd cele trei lexicoane de mai sus — Mih Mih log, Mosc — cu T, pe baza exemplelor reproduse de I. Bogdan din literele б și к [2], constatăm o apropiere mai mare față de

---

[1] Reprodus greșit de Ciobanu, *op. cit.*, p. 14 : *chinorar.*

[2] *Scrieri alese*, p. 561—562.

Mih log (cf., mai ales, *prelesne* pentru **безъвѣщественнѣ**), dar şi o serie de deosebiri (**бесѣдованїе** — *vorovire* în T, *vorbire* în Mih log; **блѫдилище** — *casă de curvie*, *zamtuzul* în T, *loc de curvie* în Mih log; **велеречивый** — *cel ce voroveşte multu*, *balamut* în T, *cel lim(b)u(t)*, *ce grăiaşte multe* în Mih log). În special, n-am regăsit în Mih log o serie de exemple ale căror explicaţii mai ample sînt traduse în T din Berînda [1] (de ex., **идолъ, касїа, кречетъ**), dar explicaţia la **финикъ**, deşi foarte amplă, este aproape identică în ambele lexicoane. Aşadar, deşi prezintă asemănări sensibile cu Mih log, T nu este o simplă copie a acestuia şi dovedeşte o recurgere directă la Berînda.

d) Comparînd, de asemenea, M cu cele patru lexicoane discutate mai sus, sub *b* şi *c*, constatăm că acesta diferă adesea (cf., în textul reprodus, articolele 7, 11, 13, 25, 28, 31, 35, 37 etc.). În particular, el nu cuprinde cuvintele din T, menţionate în aliniatul precedent (**идолъ, касїа, кречетъ, финикъ**).

e) În sfîrşit, S prezintă şi el unele traduceri aparte (de ex., art. 28, 32, 36, 44), deşi într-un caz ca **амвон** (art. 29) dă la două pagini diferite traducerea ca în M, pe de o parte, şi ca în C, pe de altă parte, dovedind, probabil, frecventarea mai multor surse: de altfel, judecînd după aspectul său, cu multe adaosuri, el nu e o copie ordonată, ci un „manual" autograf al lui Staico, potrivit concluziilor la care a ajuns D. Strungaru.

Cu toate acestea, concluziile noastre sînt provizorii, pînă la o cercetare exhaustivă a tuturor celor şapte lexicoane. Sperăm ca, pe linia celor propuse încă în 1891 de Ioan Bogdan de a se edita comparativ lexicoanele slavo-române din sec. al XVII-lea [2], idee reluată şi subliniată recent de D. Strungaru [3], să trecem în viitorul apropiat la o ediţie sintetică comparativă, în ordine strict alfabetică, a tuturor celor şapte lexicoane slavo-române, însoţită de un index alfabetic al cuvintelor româneşti. Modalitatea prezentării materialului ar fi cea aplicată mai sus, cu observaţia că fiecare articol va fi numerotat, aşa cum a făcut Gr. Creţu, şi inclus în lista generală alfabetică cu acest

---

[1] *Op. cit.*, p. 563—564.

[2] Vezi *Scrieri alese*, p. 567.

[3] *Începuturile...*, p. 153—157.

indice al său (şi nu cu menţionarea paginii) [1]; în urma acestei operaţii se va putea vedea cu uşurinţă in ce raporturi mai strînse sau mai îndepărtate se află aceste lexicoane între ele şi faţă de sursa lor comună, *Lexiconul* lui Berînda. Alături de cartea extrem de utilă a lui Gr. Creţu de acum peste 70 de ani, această ediţie sintetică comparativă va putea fi nu numai o contribuţie la cunoaşterea răspindirii limbii slavone ca limbă de cultură in Ţările Române şi la istoria lexicografiei slavo-române, ci şi un instrument util pentru proiectatul *Dicţionar al slavonei româneşti* [2], pentru *Dicţionarul limbii române*, în curs de publicare [3], şi pentru alte lucrări de istoria vocabularului românesc.

---

[1] Acestea vor putea fi precizate în tabele sintetice la sfîrşit, cam în felul următor: M, f. 1a: articolele 1—10; 1b, art. 11—23 etc.

[2] Vezi articolul nostru *О работе над собиранием материала для составления словаря кинжнославянского языка румынской редакции*, în Вопросы языкознания, 1966, nr. 5, p. 105—109.

[3] Academia Republicii Socialiste România, *Dicţionarul limbii române*, Serie nouă, t. VI—VIII (partea I), Bucureşti, 1965—1972 (publicarea continuă, urmînd a se relua şi volumele tipărite, începind din 1913, de S. Puşcariu şi colaboratorii săi).

III

DATE NOI DESPRE ORIGINALUL SLAVON AL „ÎNVĂȚĂTURILOR LUI NEAGOE BASARAB" ȘI CRITICA UNEI IPOTEZE NEÎNTEMEIATE

1. Manuscrisul originalului slavon. Biblioteca Națională „Chiril și Metodie" din Sofia păstrează, în bogata sa colecție de manuscrise slavone, o operă de o excepțională valoare nu numai pentru literatura română veche, ci și pentru întreaga literatură în limba slavonă din Europa răsăriteană: *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie*.

Soarta acestui manuscris incomplet este dintre cele mai curioase și, am zice, chiar „dramatice". Cea mai mare parte a lui — 90 de file — a fost cumpărată de bibliotecă, în 1891, de la fotograful Ivan Karastoianov, fiind înregistrată sub nr. 123. Alte 8 file, catalogate sub nr. 83 — intrate, probabil, cu puțin timp înainte, fără să știm de unde provin —, au fost reunite cu cele 90 de profesorul bulgar B. Țonev, cu prilejul întocmirii primului volum al *Catalogului manuscriselor și tipăriturilor vechi din Biblioteca Națională de la Sofia*, sub noul număr 313 [1]. În sfîrșit, în 1921 au intrat în bibliotecă încă 13 file, aduse din orașul Samokov (vestul Bulgariei, la sud de Sofia), fiind înregistrate sub nr. 369, respectiv nr. nou 748, și descrise pe scurt în volumul II al *Catalogului* citat [2]. Astăzi, ele se află reunite cu celelalte file, sub nr. 313.

---

[1] Опис на ръкописите и старнпечатните книги оа Народната Библиотека в София [I], Sofia, 1910, p. 260–261.
[2] *Ibidem*, vol. II, 1923, p. 410.

Cele 111 file (format 15 × 8,5 cm) s-au aflat pînă nu de mult în neorînduială, căci nici P. A. Lavrov, care a editat în 1904 primele 98 de file [1], nici bibliotecarii n-au putut să le aranjeze definitiv, multe caiete fiind incomplete şi desprinse unul de altul (pe filele manuscrisului au fost efectuate mai multe numerotări moderne). Abia în 1959, regretatul prof. P. P. Panaitescu, reeditînd textul publicat de Lavrov, l-a dispus în concordanţă cu textul românesc păstrat integral, dar fără să poată consulta manuscrisul [2]. În timpul din urmă am avut posibilitatea să studiem îndeaproape manuscrisul, prima dată la 2 sept. 1966, cu care prilej am luat cunoştinţă de cele 13 file noi, semnalate de B. Ţonev la 19 ani după apariţia cărţii lui P. A. Lavrov [3], iar a doua oară, timp mai îndelungat, între 19 octombrie — 4 decembrie 1971. În acest răstimp, am copiat integral textul în vederea unei noi ediţii şi am aranjat manuscrisul în ordinea firească a filelor, dîndu-le o nouă numerotare [4].

Textul este scris de o singură mînă, cîte 21 de rînduri pe pagină, într-o semiuncială îngrijită, frumoasă, specifică multor manuscrise slavo-române din secolul al XVI-lea. Titlurile, cîte s-au păstrat, şi pe alocuri punctele sînt realizate uneori cu aur,

---

[1] Слова наказательные воеводы валашского Иоана Нягоя к сыну Феодосию, St. Petersburg, 1904.

[2] *Învăţăturile lui Neagoe vodă Basarab către fiul său Teodosie*, în *Cronicile slavo-române din sec. XV—XVI*, publicate de I. Bogdan. Ediţie revăzută şi completată de P. P. Panaitescu, Bucureşti, Ed. Academiei, 1959, p. 215—316.

[3] Am publicat textul acestor file, cu o introducere asupra manuscrisului, în *Două fragmente inedite din textul slavon al „Învăţăturilor lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie"*, în *Romanoslavica*, XIV, 1967, p. 358—375 + 26 planşe. Acelaşi text a fost editat ulterior de prof. D. P. Bogdan: *13 file inedite din cel de-al doilea arhetip al „Învăţăturilor lui Neagoe Basarab"*, în *Revista de istorie şi teorie literară*, t. 17, 1968, nr. 3, p. 487—497.

[4] Exprimăm, cu acest prilej, mulţumirile noastre călduroase Academiei Bulgare de Ştiinţe şi Direcţiei Bibliotecii „Chiril şi Metodie" pentru posibilitatea oferită de a studia acest preţios monument al vechii noastre literaturi. Între timp, am obţinut, prin grija prof. M. Stoianov, şeful secţiei de manuscrise, un microfilm, în vederea realizării ediţiei trilingve a *Învăţăturilor*, însoţită de fotocopiile celor 222 de pagini ale manuscrisului. La 16 noiembrie am prezentat la Institutul de literatură al Academiei Bulgare de Ştiinţe comunicarea *Învăţăturile lui Neagoe Basarab (1512—1521) — operă remarcabilă a literaturii slavo-române*, din care folosim aici unele date.

alteori cu chinovar sau cu cerneală albastră. Hîrtia lucie, de provenienţă italiană, are pe diverse file două filigrane: tipul de ancoră nr. 446 din catalogul lui S. M. Briquet [1], datat 1518—1519, şi pălărie de cardinal, tipul nr. 3471, datat 1519—1538 [2]. Aşadar, manuscrisul poate fi atribuit perioadei 15 iunie 1520—1529 [3], mai precis chiar 15 iunie 1520 — 15 sept. 1521 (data morţii lui Neagoe), căci scrisul foarte îngrijit, cu titluri caligrafiate, cum am spus, uneori cu aur — ceea ce în Ţara Românească, spre deosebire de Moldova, se întîmpla mai rar — ne îndeamnă spre concluzia că avem de a face fie cu exemplarul oficial destinat lui Theodosie, fie cu o copie foarte apropiată de acesta, efectuată pentru mitropolia din Tîrgovişte sau pentru una din marile ctitorii ale lui Neagoe Basarab — mănăstirea Curtea de Argeş sau Bistriţa olteană.

Probabil, de altfel, că opera n-a circulat în multe manuscrise slavone: acest manuscris (sau o copie exactă a lui) a fost utilizat la traducerea în româneşte, în secolul al XVII-lea, probabil, în jurul anului 1635, în timpul lui Matei Basarab (dovadă o corectură marginală de la fila 16v introdusă în versiunea românească [4]); altul poate a stat la

---

[1] *Les filigranes*, t. I, Paris, 1907.

[2] Datorăm cele două decalcuri profesorului Hr. Kodov, de la Sofia.

[3] Pentru datarea manuscriselor cu un tip de filigran cunoscut între anumiţi ani, după documente datate, specialiştii consideră că trebuie să acordăm în medie un interval de 10 ani în plus faţă de limitele cunoscute (vezi Al. Mareş, *O nouă Psaltire slavo-română manuscrisă din secolul al XVI-lea*, în *Studii de limbă literară şi filologie*, vol. II, Bucureşti, Ed. Academiei, 1972, p. 267—268; Briquet admitea un interval de 15 ani, N. P. Lihaciov — de 10 ani, Vl. Mošin — de 5—10 ani, G. Blücher — de 4—5 ani. „Pentru a nu ne asuma riscuri inutile, fiind vorba de o hîrtie străină, vom adopta soluţia lui Lihaciov — spune Al. Mareş —, confirmată, de altfel, şi de concluziile lui Vl. Mošin" — p. 267). Deci 1519 + 10 = 1529; pe de altă parte, ştim că *Învăţăturile* au fost încheiate după 15 iunie 1520, data aproape sigură a morţii lui Petru (menţionat în cap. III din *Partea a doua*). Avînd în vedere limitele primului filigran în acest manuscris (15 iunie 1520—1529), calculul suplimentar la cel de-al doilea nu mai este, credem, necesar.

[4] Vezi *Învăţăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie*. Text ales şi stabilit de Florica Moisil şi Dan Zamfirescu. Cu o nouă traducere a originalului slavon de G. Mihăilă. Studiu introductiv şi note de Dan Zamfirescu şi G. Mihăilă, Bucureşti, Ed. Minerva, 1970 (nou tiraj: 1971), p. 61, 213, 364.

baza traducerii greceşti, păstrate într-un unic manuscris de la muntele Athos (mănăstirea Dionisiu, nr. 221)[1].

Cum a ajuns manuscrisul slavon în mîinile lui Ivan Karastoianov (şi, poate, ale altor amatori bulgari), nu ştim. Dacă acesta a învăţat meşteşugul în România, îl va fi cumpărat de la cineva care nu-i cunoştea valoarea (căci numai aşa se explică răzleţirea şi pierderea — probabil, definitivă — a unui mare număr de file); dacă însă venise de la Constantinopol, l-ar fi putut găsi chiar acolo (ceea ce ni se pare, însă, mai puţin probabil).

În total, se păstrează din acest frumos manuscris de format mic, specific unei cărţi de lectură — spre deosebire de cele destinate cultului, care au, de regulă, un format mai mare —, 17 fragmente mai mari sau mai mici: 3 din *Partea întîi* a *Învăţăturilor* şi 14 din *Partea a doua*, dispuse în 19 caiete diferite, din care multe incomplete. Datorită faptului că unele din aceste caiete păstrează toate filele sau cel puţin prima ori ultima, cunoaştem acum şi signatura lor originală (numărul de ordine), cu litere chirilice, în colţul din dreapta jos (pe prima filă), respectiv, stînga jos (pe ultima filă). Calculînd cantităţile de text păstrate în raport cu segmentele respective din versiunea românească integrală (24 de rînduri din versiunea veche românească, în ediţia noastră, corespund, în medie, unei file din manuscrisul slavon, care în traducerea efectuată de autorul acestor rînduri — mai „compactă", căutînd să reproducă fără augmentări explicative textul original — reprezintă, în aceeaşi ediţie, în medie, 21 de rînduri; aşadar, în traducerea românească veche textul apare augmentat cu circa 3 rînduri la 1 filă de manuscris slavon), sîntem, în momentul de faţă, în măsură să precizăm aici destul de exact cîte şi ce caiete au dispărut din manuscrisul slavon, faţă de cele care s-au păstrat integral sau parţial.

---

[1] Vezi *Învăţăturile lui Neagoe Basarab, domnul Ţării Româneşti (1512—1521)*. Versiunea grecească, editată şi însoţită de o introducere şi traducere în româneşte de Vasile Grecu (Academia Română, *Studii şi cercetări*, LX), Bucureşti, 1942. Manuscrisul a fost semnalat pentru prima dată de Sp. Lambros, în *Catalogue of the greek manuscripts on Mount Athos*, vol. I, Cambridge, 1895, p. 367, nr. 3755.

Caietul „1“ păstrat conservă doar cele 6 file de la mijloc (*fragmentul I*, ff. 1—6) [1] şi, deci, n-are signatură (îi lipsesc prima şi ultima filă). Întrucît caietul „2“ are signatura ѕ҃і′ (16), iar între ele este o lacună de 16 file, respectiv 2 caiete (vezi mai jos), rezultă că putem considera cu siguranţă că caietul „1“ era al 13-lea.

Prin urmare, lipsesc de la început 12 caiete a circa 8 file, respectiv 96 de file, la care se adaugă prima filă lipsă din caietul 13: total, deci, 97 de file. Acest rezultat este foarte apropiat de cifra de 100 de file, obţinută din calculul textului românesc corespunzător acestei mari lacune de la începutul manuscrisului slavon (e posibil chiar ca 1—2 caiete să fi avut cîte 10 file, cum vom vedea mai jos, şi atunci coincidenţa celor două calcule ar fi perfectă).

Acest prim caiet păstrat cuprinde o parte din *Povestea pentru marele Constantin împărat* [2], care reprezintă un amplu extras din *Panegiricul împăraţilor Constantin şi Elena*, scris de Eftimie, patriarhul Tîrnovei (între anii 1375—1393).

Incipit: [Cap. XIX]. ... **р҃нг′ оуловиша рыбы, и тоу въ имѧ ап(с)ль повелѣ създати ц҃рковь**, f. 1r (... *au pescuit 153 de peşti, și porunci să se zidească acolo o biserică cu numele apostolilor* [3], p. 355; trad. rom. veche: ... *prinseră 153 de peşti, şi zidi şi acolo biserică în numele apostolilor*, p. 179). *Desinit:* [Cap. XXIV]. **Радостны оубѡ о сем′ бышѫ, никакоже**..., f. 6v (*Iar episcopilor le părea bine de aceasta şi nicicum*..., p. 358; trad. rom. veche: *Iar arhiereilor le părea bine de aceasta şi nu voia nici ei nimic*..., p. 183) [4].

---

[1] Notăm cu cifre arabe între ghilimele numărul de ordine al caietelor păstrate (complete sau nu), care, evident, nu coincide cu signatura; între paranteze dăm noul număr de ordine al filelor păstrate, stabilit de noi.

[2] Descrierea conţinutului o facem după *Studiul introductiv* la ediţia citată, partea I, de Dan Zamfirescu (p. 24—55), partea a II-a, de autorul acestor rînduri (p. 64—66).

[3] Aici şi în continuare dăm întîi traducerea noastră, fără nici o menţiune, iar apoi pe cea veche românească, marcînd la ambele paginile după *ed. cit.*

[4] După ediţia lui E. Kałužniacki (1901) şi cercetările lui St. Romanski, E. Turdeanu şi Dan Zamfirescu, vezi acum reeditarea întregului *Panegiric*, cu indicarea părţilor păstrate în *Învăţături*, efectuată de autorul acestor rînduri: *Cea mai veche copie a „Panegiricului împăraţilor Constantin şi Elena" de Eftimie al Tîrnovei în cadrul tradiţiei slavo-române*, predată la tipar în *Studii de slavistică*, vol. III, Bucureşti, Ed. Academiei.

Între fragmentele I şi II, textul românesc corespunde unei lacune de 16 file, deci două caiete a cîte 8 file; cum însă caietului „1", menţionat mai sus, îi lipseşte ultima filă, vom considera, cu aproximaţie, că lacuna este de 17 file.

Caietul „2", avînd signatura ѕі' (16), se păstrează integral: 8 file (*fragmentul II*, ff. 7—14) şi cuprinde o parte din capitolul intitulat, în versiunea românească, *Pildă din Evanghelie*, şi anume aproape de la începutul acesteia pînă aproximativ la jumătate. Începutul acestui capitol reprezintă un extras dintr-o *Evanghelie învăţătoare* la duminica a patrusprezecea după Rusalii (Pilda celor chemaţi la nuntă, Matei, XXII, 2—22), neidentificată încă, iar restul din *Omilia 69 la Evanghelia după Matei* a lui Ioan Hrisostomul [1], citat *expressis verbis:* Злд(т)ӱсть глєть „zice Zlatoust").

Inc.: ... Бга спса нашєго Ісү Хрта на кр(с)ть распѧшѧ и въ рєбра прободошѧ, съмрьти жє и погрєбєнїю прѣдашѧ, f. 7r (... *Pe Dumnezeu, mîntuitorul nostru Iisus Hristos, l-au răstignit pe cruce şi l-au împuns în coaste, şi l-au dat morţii şi îngropării*, p. 359; trad. rom. veche: *pre împăratul tuturor şi Dumnezeul mîntuirii noastre, Iisus Hristos, îl răstigniră pre cruce şi-l împunseră cu suliţa în coaste şi-l dederă morţii şi îngropării*, p. 192). *Des.*: „Єгда ѡ(т)идємь въ гра(д) вышнїи, сїа твори!"..., f. 14v („*Cînd vom merge în cetatea cea de sus, să faci acestea!...*," p. 362; trad. rom. veche: „*Cînd vom merge în cetatea Ierusalimului celui de sus, acolo vei face aceasta...*", p. 197).

Între fragmentele II şi III, textul românesc corespunde unei lacune de circa 25 de file: 3 caiete a 8 file, plus 1 filă din al patrulea. Aşadar, caietul „3", care păstrează numai cele 2 file de la mijloc, este, de fapt, caietul 20: lipsindu-i 3 file de la început, diferenţa de calcul este doar de 2 file.

Caietul „3" (*fragmentul III*, ff. 15—16) cuprinde o parte din omilia lui Ioan Hrisostomul, *Despre răbdare şi că nu trebuie să plîngem amar pe cei morţi* [2], ce urmează în textul românesc după *Pilda pentru priveghetoare* din romanul *Varlaam şi Ioasaf*, fără un titlu special.

---

[1] Vezi Dan Zamfirescu, în *ed. cit.*, p. 37—38.

[2] *Ibidem*, p. 40—41.

Inc.: ... иҗже гонителѧ и истѧзателѧ и мытарѧ писаніе именꙋет, f. 15r (... *pe care Scriptura îi numeşte prigonitori şi ispititori şi vameşi*, p. 363; trad. rom. veche: ... *le zic Sfintele Scripturi că sînt vameşi şi ispititori şi vrăjmaşi*, p. 212). *Des.*: „Кто е(с) цр҃ь? Кто ли...“, f. 16v („*Care este împărat? Care...*“, p. 364; trad. rom. veche: „*Carele iaste împăratul şi carele...*“, p. 213).

Între fragmentele III şi IV, lacuna este — potrivit textului românesc — de circa 20 de file, respectiv, probabil, de 2 caiete a cîte 10 file, căci din caietul următor, „4“, se păstrează numai cele două file din afară, cu signatura кг҃' (23). Prima din aceste file (*fragmentul IV*, f. 17) cuprinde o mică parte din finalul capitolului I, *Pentru cinstea icoanelor*, din Partea a doua a *Învăţăturilor*. După cum se ştie, în acest capitol au fost utilizate „izvoare variate, dintre care au fost identificate numai pasajul celebru din *Predica la Schimbarea la faţă* a lui Efrem Sirul ... şi finalul ..., care este luat fără schimbări din finalul «Cuvîntului XI», *Despre judecată şi a doua venire a Domnului*, al cărţii *Umilinţa* de Simeon Monahul“ [1]. Primul izvor începe, în textul păstrat numai în româneşte, la p. 221 a *ed. cit.* (r. 11) şi se încheie la p. 223 (r. 11). Îndată după aceea urmează un scurt comentariu de 7 rînduri (p. 223, r. 12—18) al lui Neagoe Basarab, după care citim: „Iar cel ce va grăi şi să va îndoi, acela nu să va îndrepta întru împărăţiia ceriului, cum grăieşte şi chir *Athanasie Alexandreaninul*“. Avem motive, deci, să credem că în continuare, pînă la textul din Simeon Monahul (*ed. cit.*, p. 229), cu care se încheie capitolul, este utilizat un text din Athanasie, episcopul Alexandriei (a. 293—373), din care un mic pasaj s-a păstrat şi în versiunea slavonă (sau, în tot cazul, acest pasaj e dintr-un izvor străin, ce trebuie identificat).

Inc.: ... мнѡга бо сѫ(т) того ловленїа, f. 17r (... *căci multe sînt cursele acesteia*, p. 365; trad. rom. veche: ... *multă cursă are*, p. 226). *Des.*: Не тькмо ап(с)лѡ(м) единѣмь сїе даде Гь҃, нѫ и..., f. 17v (*Acestea le-a dat Domnul nu numai apostolilor, ci şi ...*, p. 365; trad. rom. veche: *Şi nu déde Domnul această putére numai apostolilor, ci ...*).

---

[1] *Ibidem*, p. 42—43.

Între fragmentele IV și V, textul românesc corespunde unei lacune de 6 file, adică exact atîtea cîte lipsesc între fila 1, păstrată, a caietului 23 și fila 8.

Această filă (f. 18) reprezintă începutul *fragmentului V*, care continuă în întreg caietul „5", respectiv кд҃' (24), avînd 8 file (ff. 19—26).

Fragmentul V cuprinde cea mai mare parte, inclusiv sfîrșitul, din cap. II, *Învățătură ... pentru frica și dragostea lui Dumnezeu* — probabil, în întregime original (sau, în tot cazul, nu i s-au descoperit izvoare) [1] — precum și începutul cap. III, inclusiv titlul (acesta este primul titlu al unei *învățături*, păstrat în original — vezi mai jos).

Dăm, în continuare, *incipit*-ul și *desinit*-ul textului slavon păstrat din cap. II.

Inc.: ...тѣлесном(ꙋ) и да исплъни(т) хотѣнїе ср(д)ца своего въ гнѣвѣ и въ небрѣженїи и бестраши бж҃їи, f. 18r (... *trupului și va împlini voința inimii sale în mînie și în nebăgare de seamă și fără frica lui Dumnezeu*, p. 366; trad. rom. veche: ... *trupului și-și va umplea voia inimii sale cu nebăgare de seamă, cu negrijă, cu nefrica lui Dumnezeu*, p. 231). *Des.*: Того ра(дї) да не разлѫчѣе(м) мысли наше по въсѫдоу, нѫ тъчїѫ къ въсещедромꙋ Бꙋ҃, ѡ(т)нѫдꙋже въсѣкаа бл҃г(д)ть приходить, ꙗко да и цр(с)твꙋеши съ нимь въ вѣкы, f. 26r *(De aceea, să nu ne împrăștiem gîndurile noastre peste tot, ci numai către preadarnicul Dumnezeu, de la care vine tot harul, ca să împărățim cu dînsul în veci*, p. 370; trad. rom. veche: *Pentr-acėia să nu ne întindem, nici să ne răsfirăm cugetele noastre prentr-alte părți, ci numai să le urcăm la îndurătoriul Dumnezeu, de la carele vine toată mila, ca să împărățim cu dînsul, în vėcii vėcilor, amin*, p. 335 — sfîrșitul capitolului).

Capitolul III are titlul: Сїе посланїе Iѡ҃ Нѣгое воеводы къ моще(м) мт҃ри своеи Нѣге и сн҃овѡ(м) своимь Петрꙋ и Iѡаннꙋ и дъщери его Аггелины. Слово оумиленно, f. 26r (trad. noastră: *Epistola lui Io[an] Neagoe voievod către moaștele mamei sale Neaga și ale fiilor săi Petru și Ioan și ale fiicei sale Anghelina. Cuvînt de umilință*, p. 371; trad. rom.

---

[1] *Ibidem*, p. 43—44.

veche, întrucîtva amplificată, ţinînd seama de participanţii la ceremonie, cărora li se adresează epistola: *Cartea lui Neagoe voevod cătră chir vlădica Macarie şi cătră alţi egumeni şi ieromonahi şi preoţi şi cătră tot clirosul, cîndu au îngropat a doao oară, în mănăstire la Argeş, oasele mume-sei, doamnei Neagăi, şi ale coconilor lui, Petru voevod şi Ioan voevod, şi ale doamnei Anghelinii. Cu cuvinte şi învăţături de umilinţă*, p. 371.)

Inc.: Ѿ(т) бж(с)твныѫ бла(д)ти, оч҃е бл҃гы и оучителю (*Din harul lui Dumnezeu, părinte bun şi învăţător*, p. 371; trad. rom. veche: *Cela ce eşti cu mila şi cu darul lui Dumnezeu*, p. 236. *Des.*: понеже въси елици желаете къ щедромꙋ Бг҃ꙋ да оулꙋчите благ(д)ть, оулꙋчень быкаеть! Єего радї..., f. 26v (*pentru că toţi vă îndreptaţi către darnicul Dumnezeu să vă împărtăşiţi de har, cu toţii să-l dobîndiţi! Drept aceea* ..., p. 371; trad. rom. veche: *pentru că toţi dorescu şi pohtescu să dobîndească milă de la Dumnezeu şi toţi vor dobîndi. Drept aceia* ..., p. 236).

Între fragmentele V şi VI, textul românesc indică o lacună de circa 30 de file, ceea ce echivalează cu aproximativ patru caiete. Prin urmare, caietul „6" ce urmează şi din care s-au păstrat cele două file de la mijloc trebuie să fie al 29-lea.

Acest *al VI-lea fragment* (ff. 27—28) cuprinde prima parte a capitolului VI — ce se întinde în textul românesc doar pe două pagini din ediţie (p. 256—257), cu titlul original păstrat aproape integral; lipsesc doar cîteva cuvinte de la început, pe care le-am reconstituit pe baza versiunii româneşti şi a titlurilor altor capitole (le redăm între paranteze drepte): [Єлово наказател'но Iѡ҃ Нѣгое воеводы къ чѧдомъ своимъ и инымъ помаза]нникѡ(м) бж҃їи(м), егда хоще(т) правити или посаж(д)ати правителе и сановникы, или ѡ(т)ети имь сань противѫ дѣло(м) и(х), f. 27r ([*Învăţătură a lui Ioan Neagoe voievod către fiii săi şi către alţi*] *unşi dc Dumnezeu, cînd vor cîrmui sau vor aşeza pe dregători şi pe marii boieri, ori le vor lua dregătoria, după faptele lor*, p. 372; trad. rom. veche: *Învăţătură iar a lui Neagoe voevod cătră coconii săi şi cătră alţi de Dumnezeu aleşi domni, cum vor pune boiarii şi slugile lor la boerie şi la cinste şi cum îi vor scoate dintr-acéstea, pentru lucrurile lor*, p. 256).

Inc.: **И пакы, кы, с҃ны мои и помазан'ници бж҃їи** (*Şi iarăşi, voi, fiii mei şi unşii lui Dumnezeu*, p. 372; trad. rom. veche: *Iată, feţii miei şi aleşii lui Dumnezeu şi unşii lui*, p. 256). *Des.*: **и тѣмь гледанте, понеже единїи имажть прилежь тебе...**, f. 28v (*voi să cercetaţi, pentru că unii au prilej de* ..., p. 373; trad. rom. veche: *voi să socotiţi, că unii au* ..., p. 256—257).

Între fragmentele VI şi VII, textul românesc ne indică o lacună de 3 file, adică exact cele care lipsesc de la sfîrşitul caietului „6“, respectiv 29, căci caietul „7“, păstrat integral (*fragmentul VII*, ff. 29—36), are într-adevăr signatura л҃' (30). El cuprinde circa două treimi (fără început şi fără sfîrşit) din cap. VII, *Învăţătură ... cum să cade domnilor să şază la masă şi cum vor mînca şi vor bea*, reprezentînd în prima parte o creaţie originală, iar în a doua o transcriere aproape integrală a capitolului *Despre beţie* din *Umilinţa* lui Simeon Monahul.

Inc.: **...да не како люде безумны и развращенїи посадиши при себе** (... *ca nu cumva să aşezi pe lîngă tine oameni fără minte şi desfrînaţi*, p. 374; trad. rom. veche: ... *iar oameni nebuni şi răzvrătiţi nicicum să nu ţii lîngă tine*, p. 258). *Des.*: **И рече къ немѹ Іѹдиѳ їмъ** ... (*Şi zise către dînsul Iudita*..., p. 378; trad. rom. veche: *Iar ia zise*..., p. 262).

Întrucît caietul „8“, păstrat integral (*fragmentul VIII*, ff. 37—44), are signatura лг҃' (33), este evident că între fragmentele VII şi VIII lipseau caietele 31 şi 32 (probabil, 16 file sau, poate, 18 file — un caiet a 8 file, altul a 10 file), ceea ce se confirmă, în linii mari, prin calculul textului românesc, care corespunde aproximativ la 18 file.

Din caietul „9“, cu signatura лд҃' (34) (*fragmentul IX*, ff. 45—51), lipseşte doar prima filă, ceea ce se confirmă prin versiunea românească (24 de rînduri, *ed. cit.*, p. 274, r. 28—275, r. 8). Urmează, în continuare, caietul „10“, integral, cu signatura ле҃' (35), avînd *10 file* şi adăugîndu-se, deci, *fragmentului IX* (ff. 52—61).

Ambele aceste întinse fragmente (VIII + IX, formate din 8 + 17 file) reprezintă peste două treimi, fără început şi fără sfîrşit (precum şi cu lacuna menţionată, de o filă, la mijloc), din cap. VIII, *Învăţătură a lui Neagoe voevod către fie-său Theodosie voevod şi către alţi domni, către toţi, pentru solii şi pentru războaie*, cel mai amplu dintre toate, profund original — cuprinzînd doar cîteva citate biblice şi un rezumat

din *Povestea despre împăratul Assa* — şi străbătut de la un capăt la altul de gîndirea şi sentimentele conducătorului politic şi militar care a fost Neagoe Basarab.

Inc. fragm. VIII: ...тнѫти, иѱе (ж) и съсѫ(д) хощеши разбити, сице и слово въ пїанствѣ исказнить, f. 37r (*...încă şi vasul îl vei sparge, aşa şi cuvîntul la beţie va strica*, p. 379; trad. rom. veche: *...ci şi vasul să-l spargă; aşa strică şi cuvintele de la beţie*, p. 270). *Des.:* нѫ и дондеже има(т) ходити слѹга..., f. 44v (*ci cît timp va merge sluga...*, p. 383; trad. rom. veche: *ci pîn'va umbla sluga...*, p. 274).

Inc. fragm. IX: ...тѫ Ба҃ съ чистотоѫ и смѣренїем' и длъготръпѣнїемь, f. 45r (*...lui Dumnezeu cu curăţenie şi smerenie şi îndelungă răbdare*, p. 383; trad. rom. veche: *...lui Dumnezeu cu curăţie, cu smerenie şi cu îngăduială*, p. 275). *Des.:* и тїи чъсть ѡ(т) тебѣ да въспрїимѫть без' лицемѣрїа, не вашеѫ ради родныни или поми..., f. 61v (*şi acestea să primească cinste de la tine, fără părtinire, nu pentru că vor fi rudele voastre sau...*, p. 391; trad. rom. veche: *şi aceia încă să aibă cinste nefăţarnică şi nu pentru căci vă vor fi rudenii...*, p. 284).

Din caietul „11" se păstrează doar ultima filă, cu signatura ѧ҃ѕ' (36): *fragmentul X* (f. 62). Aşadar, lipsesc 7 file între fragmentele IX şi X, ceea ce se confirmă şi prin calculul textului românesc, care reprezintă 6 file şi 17 rînduri.

Caietul următor, „12", respectiv, 37, conservă, dimpotrivă, cele 6 file de la mijloc: *fragmentul XI* (ff. 63—68). Prin urmare, între fragmentele X şi XI lacuna este de o singură filă (26 rînduri, *ed. cit.*, p. 289).

Ambele aceste fragmente cuprind, mai întîi, circa o treime (fără început şi cu o lacună la mijloc) din cap. IX, *Cuvînt pentru judecată, care au învăţat Io*[*an*] *Neagoe voevod pre fie-său Theodosie şi pre alţi domni, pre toţi, cum şi în ce chip vor judeca*, iar apoi începutul cap. X (vezi mai jos). După sfaturile practice pentru viitorul domn, cum să judece diverse pricini ale supuşilor săi, este transcris, în partea finală, cap. XI al *Umilinţei* lui Simeon Monahul, *Despre judecată şi a doua venire*, reprezentat în bună măsură şi în textul slavon păstrat al *Învăţăturilor*.

Inc. fragm. X: ...страннаго и тоужд(д)ааго и пришелца, f. 62r (... *străin şi necunoscut şi nou venit*, p. 392; trad. rom. veche: *Nici într-un strein nu voi afla, nici într-un vecin*,

p. 288). *Des.*: Таковыи и о мнѣ ржцѣ бъзложив'ше и смѣрив'ше, озлобишж мѧ ѕѣло. Мнѣ же..., f. 62v (*Unii ca aceştia, ridicînd mîinile asupra mea şi umilindu-mă, mi-au făcut rău foarte. Iar mie...*, p. 392; trad. rom. veche: *Unii ca aceştia, puindu-şi mîinile pre mine cu smerenie, mi-au făcut foarte rău. Iar viaţa mea ...*, p. 289).

Inc. fragm. XI: ...ни бра(т), ни съродникь, ни дрѹ(г), въси боwставишж мѧ единого въ болѣзнѣ(х) и скръбѣ(х) неоутѣшима, f. 63r (... *nici frate, nici rudă, nici prieten, căci toţi m-au lăsat singur în dureri şi supărări, nemîngîiat*, p. 392; trad. rom. veche: ... *şi fraţii şi rudeniile şi priiatenii, toţi mă lăsară singur într-acéste nevoi şi întristăciuni, făr'de mîngîiare*, p. 289). *Des.* (sfîrşitul capitolului): „(...) въсегда и нꙑнѣ и пр(с)но и въ вѣкы вѣкw(м), амїнь, f. 64v (*întotdeauna şi acum şi pururea şi în vecii vecilor, amin*, p. 393; trad. rom. veche: *acum şi totdeauna, neîncetat, în veci, amin*, p. 290).

Întrucît caietului „12“, respectiv 37, îi lipseşte ultima filă (ca şi prima, vezi mai sus), iar caietul „13“, cu signatura л҃и' (38), este întreg, rezultă că între fragmentele XI şi XII lacuna este de o singură filă (în textul românesc păstrat, 21 de rînduri, p. 293 a *ed. cit.)*.

Caietul „13“, respectiv 38, are însă, în mod curios, 9 file (ff. 69—77 [1]), prima din ele nepereche cu signatura clară, iar celelalte 8 — perechi (ultima are, de asemenea, signatura clară).

Urmează caietul „14“, cu signatura л҃ѳ' (39), din care lipseşte doar fila ultimă: are, deci, 7 file (ff. 78—84 [2]).

Sfîrşitul *fragmentului XI* (ff. 64v—68v) şi *fragmentul XII* (ff. 69r—84v) reprezintă circa două treimi din cap. X, cu titlul păstrat în original (fără partea finală şi cu lacuna de o pagină la mijloc): Слово наказател'но Іѡ҃ Нѣгое воеводы къ възлюбленномѹ сн҃ѹ своемѹ Ѳеw(д)сїю и инны(м) помазанникw(м)ъ бж҃їи(м) о мл(с)тыни и о покои, f. 64v (*Învăţătură a lui Io*[*an*] *Neagoe voievod către iubitul său fiu Theodosie şi către alţi unşi ai lui Dumnezeu, despre milostenie şi pace*, p. 394; trad. rom. veche: *Învăţătură a lui Neagoe voe-*

[1] Între ele se află primul grup de 7 file (ff. 70—76) intrate în bibliotecă în 1921.

[2] Ff. 79—84 reprezintă al doilea grup, de 6 file, intrate în bibliotecă împreună cu cele de mai sus.

vod către fie-său Theodosie vodă şi către alţi domni, către toţi, ca să fie milostivi şi odihnitori, p. 231). Acest titlu este inspirat din acela al cap. VI al *Umilinţei* lui Simeon Monahul, în slavonă: **Ѿ млⷭтыни и ѡ бл҃гооутробии** *(Despre milostenie şi bunăvoinţă)*, care este transcris integral în partea finală, după sfaturile practice ale domnului privind generozitatea şi spiritul de dreptate, precum şi după extrase din *Biblie*, din *Alexandria* şi dintr-un izvor încă neidentificat.

Inc.: **Сн҃е мои, сїа скажѫ тебѣ, како Хощє(т) (с)п(д)рь миловати слꙋгы своє и оупокоити**, f. 64v—65r (*Fiul meu, şi aceasta îţi voi spune, cum va milui domnul pe slugile sale şi cum le va împăca*, p. 394; trad. rom. veche: *Fătul mieu, şi de aceasta te învăţ, să ştii cum îşi va milui domnul slugile sale şi cum şi le va odihni*, p. 291). *Des:* fragm. XI: (...) **и мл(с)тынѥ ваше къ лицемѣр'стви да не въздадите, понеже вы есте избра**..., f. 68v (*şi milostenia voastră să n-o daţi cu făţărnicie, pentru că voi sînteţi aleşi* ..., p. 396; trad. rom. veche: *nici să faceţi milostenie în făţărnicie*; *că voi sînteţi aleşi* ..., p. 293).

Inc. fragm. XII: ...**въсѣкь воинь до(с)инь на дво(р)бѫ** (...), f. 69r (... *fiecare oştean vrednic la slujbă*, p. 396; trad. rom. veche: ... *toate slugile tale înaintea ta, cele ce vor fi mai de folos şi mai de treabă*, p. 293). *Des.*: **Сне, да не въсхощеши неп'щє**... f. 84v (*Fiule, să nu îndrăzneşti a cîrti* ...[1]; trad. rom. veche: *Fiiul mieu, să nu voeşti a ţi să părea* ..., p. 302).

Între fragmentele XII şi XIII textul românesc indică o lacună de circa 24 file, respectiv 3 caiete a cîte 8 file. Aceasta înseamnă că următorul caiet păstrat, „15", fără signatură, întrucît are numai cele 6 file de la mijloc (*fragmentul XIII*, ff. 85—90), trebuie să fi fost al 43-lea (lacuna o apreciem cu o aproximaţie tolerabilă, căci se adaugă o filă lipsă de la sfîrşitul caietului „14", resp. 39, şi una de la începutul acestui caiet).

Între fragmentele XIII şi XIV, textul românesc corespunde unei lacune de 2 file, ceea ce se confirmă prin situaţia caietelor „15" (căruia îl lipseşte ultima filă) şi „16", care păstrează, de asemenea, numai cele 6 file de la mijloc (*fragmentul XIV*, ff. 91—96). Aşadar, caietul „16" trebuie să fi fost al 44-lea.

---

[1] Corectat faţă de *ed. cit.*, p. 403.

Fragmentele XIV şi XV au între ele o lacună — potrivit textului românesc — de 2 file, ceea ce din nou se confirmă prin caietele „16" (căruia îi lipseşte ultima filă) şi „17", din care avem, iarăşi, cele 6 file de la mijloc (*fragmentul XV*, ff. 97—102). Caietul „17" trebuie să fi fost, prin urmare, al 45-lea.

O nouă lacună de 2 file indică textul românesc între fragmentele XV şi XVI: într-adevăr, şi caietul „18" conservă numai cele 6 file de la mijloc (*fragmentul XVI*, ff. 103—108); el trebuie să fi fost, deci, al 46-lea.

Toate aceste *patru fragmente* (XIII—XVI, 24 de file, respectiv, ff. 85—90, 91—96, 97—102, 103—108) cuprind aproape tot cap. XII (fără o mică parte de la început — aproape o filă —, cu trei lacune a cîte 2 file la mijloc şi circa o pagină de la sfîrşit), *Vorba a lui Io*[*an*] *Neagoe voevod către fie-său Theodosie voevod şi către alţi domni, carii vor fi în urma lui biruitori ţării aceştiia, pentru pecetluirea cărţii aceştiia*. Acesta reprezintă „*testamentul solemn* al lui Neagoe"[1], adresat lui Theodosie, ca viitor domn al Ţării Româneşti, şi altor domni, ce vor veni după el, şi alcătuit, în parte, cu utilizarea unor surse livreşti, dintre care a fost identificată *Scara* lui Ioan Climax (Scărarul).

Inc. fragm. XIII: ... а Гь҃ нашь вл(д)ка Іу҃ Хс҃ да ѥ(с) с то(б)ѫ въ житїи сем съ блг(д)тїѧ, f. 85 (... *Iar Domnul nostru, stăpînul Iisus Hristos, să-ţi fie în această viaţă cu bunăvoinţă*, p. 404; trad. rom. veche: ... *Iar Domnul nostru Iisus Hristos să-ţi fie într-această lume cu milă* ..., p. 316). *Des.*: „(...) Обаче ѡ(т) дрѣва ѡного, и(ж) по срѣ(д) раꙗ, сего ѥдиного ꙗль ...", f. 90v (*Însă ai mîncat din pomul acela care este în mijlocul raiului* ..., p. 407; trad. rom. veche: *Ci însă căci ai mîncat din pomul care iaste prin mijlocul raiului* ..., p. 319).

Inc. fragm. XIV: „... кръвы въси изидошѧ изь ада и вънидошѧ въ цр(с)тво нбс҃ноѥ", f. 91a (... [*pentru*] *sîngele* [*meu*], *toţi au ieşit din iad şi au intrat în împărăţia cerurilor*, p. 407; trad. rom. veche: ... *pentru sîngele mieu eşiră toţi din iad şi intrară întru împărăţiia ceriurilor*, p. 321). *Des.*: „Ѡ, окаанне чл҃че, како еси кр(ѣ)покь и силень, идѣже Га̀

[1] Dan Zamfirescu, în *ed. cit.*, p. 53.

прогнѣ ...?“, f. 96v (*O, ticăloase omule, cum eşti tare şi puternic, cînd ai mîniat pe Dumnezeu ...?*, p. 410, trad. rom. veche: *o, ticăloase ome, dar cum eşti tare şi puternic, cînd pre Dumnezeu l-ai mîniat ...?*, p. 324).

Inc. fragm. XV: ... и нн҃ѣ не познавае(м) ничьсоже ѡ(т) цр҃їе и г(с)п(д)нь ѡнѣ(х) силны(х) (...), f. 97r (... *şi acum nimic nu cunoaştem din împăraţii şi domnii aceia puternici*, p. 410; trad. rom. veche: ... *şi acum nimic nu să cunoaşte de acei înpăraţi şi de acei domni mari şi puternici de atunci*, p. 325). *Des.* : (...) Юже елико кто хоще(т) ..., f. 105v (*Iar cel ce va...*, p. 329; trad. rom. veche: *Şi cel ce va ...*, p. 328).

Inc. fragm. XVI: „... гнж сѧ и Адамово ѡчрънѣв'шее прѣмѣнин(х) е(с)ство (...)“, f. 103r (...*şi firea cea întunecată a lui Adam am schimbat-o*, p. 413; trad. rom. veche: ...*şi firea lui Adam cea întunecată o schimbaiu*, p. 329). *Des.*: ꙗко да мѧ простите грѣшнаго, аще съгрѣшн(х) или досадн(х) вам' ..., f. 108v (*ca să mă iertaţi pe mine păcătosul, dacă am greşit sau v-am supărat ...*, p. 416; trad. rom. veche: *ca să ertaţi pre mine păcătosul, de voi fi greşit sau vă voi fi dosădit ...*, p. 332).

În sfîrşit, între fragmentele XVI şi XVII textul românesc indică o lacună de aproximativ 3 file: într-adevăr, caietului „18“, respectiv, al 46-lea, îi lipseşte 1 filă de la sfîrşit, iar caietului următor, „19“, îi lipsesc primele 2 file. Aşadar, acest caiet, din care s-au păstrat numai filele 3—5 (cele două de la mijloc bine legate şi cea precedentă), trebuie să fi fost al 47-lea (*fragmentul XVII*, ff. 109—111).

Acest ultim fragment reprezintă circa o cincime, aproape de la început din capitolul XIII şi cel de pe urmă al *Învăţăturilor*, intitulat în versiunea românească: *Rugăciunea lui Io*[*an*] *Neagoe voevod, care au făcut la eşirea sufletului său cătră Domnul nostru Iisus Hristos, şi ertarea cară s-au ertat de cătră coconii săi şi de cătră cocoane şi de cătră boiarii săi cei mari şi cei mici şi de cătră alte slugi ale sale, de cătră toate. Cu cuvinte de umilinţă.*

Spre deosebire de capitolul precedent, pe acesta din urmă putem să-l considerăm *testamentul personal*, *familial* al lui Neagoe, care se adresează aici direct copiilor — fii (probabil că, alături de Theodosie, Petru trăia încă: a murit la 15 iunie, cu siguranţă, 1520, deci textul poate fi anterior acestei date)

și fiice (Stana și Roxanda) —, doamnei Despina [1], boierilor și slugilor apropiate. Cu tot caracterul profund personal al acestui capitol, autorul a recurs și aici la izvoare livrești: în primul rînd, la *Molitvenic*, apoi din nou la *Umilința* lui Simeon Monahul (pasaj utilizat și în capitolele I și IX), la *Dioptra* lui Filip Solitarul, la *Omilia de Paști* atribuită lui Ioan Hrisostomul (prezentă și în *Pisania* Mănăstirii Curtea de Argeș) și, probabil, la alte scrieri.

Inc.: „... Зане ѡ(т) кѫдоу късмогѫ азь, Бе҃ мои, прѣжде начѧти и плакати грѣхы мож къ бл҃гожтробїю твоем(ꙋ) (...)“, f. 109r (... *Că de unde voi putea eu, Dumnezeul meu, să încep mai înainte și să plîng păcatele mele către mila ta?*, p. 416; trad. rom. veche: ... *Că de unde voi putea eu, Dumnezeul mieu, să încep mai nainte și să plîngu păcatele méle cătră mila ta?*, p. 335). *Des.*: (...) Дне(с) же, чѧда моа, ѡ(т) кон(х) прѣж(д)е ѡ(т) сн(х) себѣ хощете бранити и есте ..., f. 111v (*Astăzi, însă, copii mei, de care dintre acestea vă veți apăra mai întîi și sînteți* ..., p. 418; trad. rom. veche: *deci de astăzi înainte, fețiii miei, cu care de acéstea veți să vă luptați întîi, cînd sînteți* ..., p. 336).

De la acest pasaj pînă la sfîrșitul întregii scrieri, textul românesc indică o lacună de 12 file, respectiv un caiet și 4 file: reamintim că din ultimul caiet păstrat, „19“, respectiv, al 47-lea, lipsesc filele 6—8, deci după el trebuie să mai presupunem încă un caiet, al 48-lea. Prin urmare, socotind, în medie, 8 file pentru fiecare caiet (cele cu 9 și 10 file constituie o excepție: am identificat doar un caiet cu 10 și altul cu 9 file, ceea ce dă un plus de 3 file), putem spune cu siguranță că întreg manuscrisul a avut circa *387—390 de file*. Dintre acestea — lăsînd la o parte calculele întreprinse de noi mai sus — cel puțin primele 315 file *sînt confirmate categoric* de signaturile caietelor păstrate pînă la nr. л҃ѳ' = 39 (39 caiete × 8 file = 312 + 2 file de la caietul л҃е' = 35, care are 10 file, și 1 filă de la caietul л҃и' = 38, care are 9 file).

[1] Am arătat (*ed. cit.*, p. 85) că textul slavon se întrerupe exact înaintea pasajului în care Neagoe se adresează *soției* sale, pe care o compară cu „turtureaoa ceia ce să dăsparte și-i piiare soțiia" (= soțul): *гръл̑нце, госпожде моꙗ (vocativ sing.) a fost tradus „turturițile méle cocoane" (pl.), întrucît formele slavone citate la vocativ sing. sînt identice în slavona sîrbă cu nominativ-acuzativul (care are și rol de vocativ) plural.

Tot atît de categoric sînt *confirmate* încă 40 de file, care compuneau ultimele 5 caiete păstrate incomplet, ceea ce dă în total *355 de file.*

Dar, cum pînă la f. 315 verificarea cantității lacunelor s-a confirmat prin textul românesc cu o exactitate mergînd uneori pînă la pagină, este evident că putem socoti calculul valabil și pentru cele 32—35 de file presupuse de noi peste cele 355 file, stabilite printr-un dublu control.

Prin urmare, s-au păstrat integral 6 caiete: 16, 24, 30, 33, 35 și 38; 4 caiete — 23, 34, 36 și 39 — sînt incomplete, dar, avînd prima și ultima filă (sau una din ele), conservă signaturile, lucru de preț în stabilirea numărului de ordine și al celor 9 caiete incomplete, fără prima și ultima filă, deci fără signatură: după calculele noastre, acestea sînt caietele 13, 20, 29, 37, 43, 44, 45, 46 și 47. În total, se păstrează, deci, integral sau parțial 19 caiete: 13, 16, 20, 23—24, 29—30, 33—39, 43—47. În acest caz, caietele care lipsesc integral sînt: 1—12, 14—15, 17—19, 21—22, 25—28, 31—32, 40—42, 48, în total 29 de caiete. Cu greu s-ar mai găsi vreun manuscris slavo-român de asemenea valoare, care să fi ajuns pînă la noi atît de fragmentar.

Am văzut că din *Partea întîi* a *Învățăturilor* s-au păstrat doar trei mici fragmente, însumînd 16 file, suficiente însă ca — ținînd seama de faptul că al „2"-lea caiet păstrat are signatura ѕ' = 16, iar caietul „13" trebuie să fi fost al 20-lea — să apreciem că această parte însuma 20 de caiete și cîteva file (circa 3 file, cît indică textul românesc după ultimul caiet păstrat), respectiv, probabil, 163 de file. Restul caietelor, în total 27 (plus vreo 5 file din caietul 21), cuprindeau *Partea a doua*, mai amplă, a *Învățăturilor* (în *ed. cit.*, *Partea întîi* — versiunea românească — ocupă 91 de pagini, respectiv, p. 125—215, iar *Partea a doua* — 127 de pagini, respectiv, p. 217—343). Din fericire, 10 capitole ale acesteia se păstrează în textul slavon, e drept, în proporții diferite, de la 1 filă pînă la 25 de file (capitolul VIII, *Pentru solii și pentru războaie*), ceea ce ne dă o imagine aproape completă a textului original. Lipsesc cu desăvîrșire numai capitolele IV, V și XI, însumînd în *ed. cit.* (versiunea românească) doar 20 de pagini.

2. Noi contribuţii privind raportul dintre cele trei versiuni: slavonă, română şi greacă. Critica unei ipoteze neîntemeiate. Identificarea caietelor păstrate şi a celor pierdute şi stabilirea cu exactitate a volumului manuscrisului aduc elemente în plus la concluziile formulate de colegul Dan Zamfirescu şi de noi înşine — în studiul introductiv la *ed. cit.*:

„Sîntem în drept, în concluzie, să vedem în actuala structură ideologico-literară a *Învăţăturilor* opera însăşi a lui Neagoe Basarab. Nu excludem posibilitatea unor mărunte interpolaţii în traducerea românească din secolul al XVII-lea (de altfel, am identificat noi înşine cîteva). Dar toate aceste «colaborări» reprezintă un element neglijabil, incapabil să modifice arhitectonica genuină a scrierii" (Dan Zamfirescu, p. 55.)

„Oricum, această traducere veche românească — adăugam noi — este ... pe cît posibil exactă, cu unele greşeli explicabile, datorite neînţelegerii textului — în special, în părţile preluate din izvoarele bizantino-slave, cu o sintaxă mai greoaie —, dar mai ales este de o reală frumuseţe artistică ... Relativ puţinele părţi de propoziţii sau fraze comprimate, alături de unele mici adaosuri pentru a explicita ideea din text pot fi acum uşor urmărite de cititori, care au, alături de vechea tălmăcire românească, traducerea modernă" (p. 103). Prin urmare — spuneam în comunicarea ţinută la Sofia, în noiembrie 1971 —, „din compararea rînd cu rînd a textului slavon — cît s-a păstrat — cu părţile corespunzătoare ale versiunii româneşti din cele două manuscrise mai vechi, am ajuns la concluzia — schiţată însă în 1931 de Margareta Ştefănescu-Serghi — că aceasta din urmă reproduce cu destulă fidelitate originalul slavon şi poate fi deci considerată ca autentică".

Atari concluzii se cereau confirmate şi cantitativ, căci — avîndu-se în vedere, mai ales, faptul că versiunea grecească nu cuprinde prima parte a *Învăţăturilor* — s-au exprimat îndoieli cu privire la forma iniţială a acestei opere, chiar de către unii partizani convinşi ai autenticităţii ei. Astfel, necunoscînd succesiunea reală a filelor în manuscrisul

slavon, Emil Turdeanu — partizan avizat al autenticităţii, care plănuia o ediţie a *Învăţăturilor* — scria în 1947:

« De nos résultats, qui s'opposent aux hypothèses émises par D. Russo, nous extrairons ici deux faits: *a.* Le texte slave des *Conseils* renferme des solécismes qui caractérisent un Roumain et présente des aspects de la langue du XVIe siècle, plus vraisemblablement de la première moitié du siècle [1]; *b.* La traduction grecque, trouvee en un exemplaire unique au monastère Dionisiou du Mont Athos, a été faite à l'époque des rapports incessants que Neagoé Basarab et ensuite ses successeurs et parents ont eus avec ce couvent, jusqu'à Mircea Ciobanu (1545—1554, 1558—1559), par la branche valaque, et jusqu'à Alexandre Lăpuşneanu (1552—1561, 1564—1568), par la branche moldave. Nous savons, d'autre part, que le sage seigneur de Valachie, le fondateur du plus beau monastère du pays (à Curtea de Argeş) et le protecteur le plus généreux de l'orthodoxie des Balkans et du Levant, a été aussi un amateur de manuscrits. Outre ce qui s'est écrit dans le pays sous son impulsion, il a racheté un volumineux codex des *Discours* de Chrysostome, égaré de la bibliothèque fondée au monastère de Krušedol par l'ancien métropolite de Radu le Grand, le Serbe Maxime Branković. Par conséquent, à la différence de D. Russo et d'autres chercheurs, nous ne mettons pas en doute la paternité de Neagoé Basarab sur ses *Conseils*. Mais nous admettons toutefois, avec

---

[1] „Nous avons communiqué ce résultat, par une lettre envoyée de Fontenay-aux-Roses, en 1938, a M. N. Iorga, qui en fait mention dans *Revista istorică*, XXVI (1940), p. 14, et XXVIII (1942, article posthume), p. 76" (nota lui *E.T.*). Este vorba: 1) Despre articolul lui N. Iorga, *Un om, o metodă şi o şcoală*, în care se spune: „În sfîrşit, un membru al Şcolii româneşti din Franţa, d. Turdeanu, făcînd cercetări la Belgrad (de fapt, la Sofia—*n.n.*), a găsit manuscriptul slavon, căci neapărat forma întîi n-a putut să fie grecească, a « Învăţăturilor », care, într-o slavonă a secolului al XVI-lea, cuprinde solecisme româneşti"; 2) Despre recenzia la N. Cartojan, *Istoria literaturii române vechi*, I. *De la origini pînă la epoca lui Matei Basarab şi Vasile Lupu*, Bucureşti, 1940, în care citim: „Dar iată că există şi, în două manuscripte, *forma originară slavonă*, şi *cercetarea ei de d. Turdeanu, care mi-a spus-o într-o scrisoare, e plină de românisme şi duce la o alcătuire la noi şi tocmai în vremea lui Neagoe*". Trebuie să precizăm doar că nu a fost descoperit, deocamdată, un al doilea manuscris slavon al *Învăţăturilor*. Probabil, confuzia provine din faptul că la Sofia manuscrisul se păstra, la început, sub două cote diferite, la care s-a adăugat apoi chiar şi a treia pentru ultimele 13 file.

D. Russo, que la légende de saint Constantin et de sainte Hélène, qui se trouve seulement dans la version slave des *Conseils* et dans la traduction roumaine, est une interpolation posthume. Nous plaçons cette interpolation au XVIe siècle et, plus précisément, vers son milieu, après que fut faite la traduction grecque dans laquelle elle ne figure pas. La traduction roumaine du XVIIe siècle découle de la rédaction slave interpolée" [1].

Am văzut însă că manuscrisul slavon poate fi datat, cu destulă siguranţă, între 15 iunie 1520 — 15 sept. 1521 şi că, deci, în privinţa *Panegiricului împăraţilor Constantin şi Elena* nu poate fi vorba de o interpolare ulterioară. Evident, întreaga *Parte întîi*, care este o *antalogie comentată* „ad usum filii Theodosii", a fost omisă de traducătorul grec, care a înţeles prea bine caracterul ei compilativ, necesar pentru tînărul fiu de domn (ce avea doar 7—8 ani şi abia urma să înveţe a citi), dar nu şi pentru călugării greci de la Athos, care cunoşteau aceste lucruri direct de la surse, în primul rînd, din *Biblie*.

Tot aşa, înainte de a avea o ediţie ştiinţifică a versiunii româneşti după cel mai vechi manuscris, prof. I. C. Chiţimia a afirmat în 1963, e drept, cu prudenţă: „După toate probabilităţile, avem de a face cu texte pline de adaose, datorite traducătorilor şi copiştilor, adaose potrivite cu gustul acestor cărturari şi cu atmosfera vremii lor" [2]. Am arătat mai sus — pe lîngă cele spuse de Dan Zamfirescu şi de noi înşine în studiul introductiv la *ed. cit.* — că cercetarea minuţioasă, în paralel, a textului slavon şi a celui românesc corespunzător — confirmată acum *cantitativ*, prin stabilirea cu exactitate a volumului manuscrisului slavon — infirmă această ipoteză, izvorîtă, de altfel, tocmai din faptul că textul românesc nu era editat ştiinţific, iar manuscrisul slavon nu era cunoscut *de visu* cercetătorilor români.

În legătură cu acest manuscris mai apare însă o problemă. De la ideea justă şi mai mult decît clară — dictată de structura *Învăţăturilor* — idee formulată de Dan Zamfirescu în

---

[1] *La littérature bulgare du XIVe siècle et sa diffusion dans les Pays Roumains*, Paris, 1947, p. 107—108.

[2] *Consideraţii despre « Învăţăturile lui Neagoe Basarab »*, în *Romanoslavica*, VIII, 1963, p. 318 (= *Probleme de bază...*, p. 121).

1961, că acestea au fost scrise (în parte, şi compilate) în decurs de cîţiva ani, începînd de pe cînd trăia încă Petru, unii cercetători au ajuns să considere că chiar manuscrisul slavon (unic deocamdată!) nu reproduce cu fidelitate „arhetipul pierdut". Astfel, la cele reproduse mai sus, prof. I. C. Chiţimia adăuga: „O dovadă în privinţa aceasta ne-o oferă fragmentele păstrate din versiunea slavonă, *textul descoperit apropiindu-se, după cîte se pare, mai mult de original*" [1].

Prof. D. P. Bogdan a mers chiar mai departe, emiţînd ipoteza că „Neagoe a dispus să se redacteze întîi un arhetip al *Învăţăturilor*, adresat tuturor fiilor săi, iar apoi, rămînînd în viaţă numai Teodosie (dar şi Stana şi Roxanda! — *n.n.*), a diriguit întocmirea unui al doilea prototip, închinat acestui ultim (ca băiat era chiar *primul — n.n.*). Ulterior, după moartea lui Neagoe, scribii care au transcris textul *Învăţăturilor* au contopit cele două arhetipuri. Din păcate, pînă la noi nu a ajuns textul original, ci numai contopirea arhetipurilor, versiunea ce o avem fiind de la sfîrşitul secolului al XVI-lea, după cum am arătat încă în 1946." [2] Cum au combinat copiştii textului slavon cele două „arhetipuri", prof. D. P. Bogdan — care a rămas la ideea că manuscrisul de la Sofia este de la sfîrşitul sec. al XVI-lea, în ciuda mărturiei categorice a filigranelor — nu ne spune, şi nici nu vedem cum ar putea-o face de acum încolo, textul slavon păstrat, ca şi cel românesc, nedîndu-i nici o indicaţie în acest sens [3].

Cu acestea nu s-au încheiat însă „avatarurile" *Învăţăturilor*, nici după apariţia la sfîrşitul anului 1970 a ediţiei îngrijite de Florica Moisil, Dan Zamfirescu şi de autorul acestor rînduri şi însoţite de un amplu studiu introductiv, ale cărui concluzii au fost acceptate, practic vorbind, de toţi numeroşii recenzenţi. „Problema *Învăţăturilor lui Neagoe Basarab* păruse în sfîrşit închisă în istoriografia literaturii române vechi din ultimii cîţiva ani" — spune Virgil Cândea, într-un articol provocat de tipărirea unei intervenţii a cerce-

[1] *Art. cit.*, p. 318 (= *Probleme de bază...*, p. 121 — subl. n.).

[2] *13 file inedite ...*, p. 488.

[3] Afirmaţia prof. I. C. Chiţimia că „un alt text slavon ar fi fost descoperit — după cum preciza N. Iorga — de Emil Turdeanu la Belgrad" (*op. cit.*, p. 318, resp. p. 121) se bazează pe o confuzie a marelui istoric (vezi mai sus).

tătorului grec Leandros Vranoussis în paginile revistei *Magazin istoric*[1].

Despre ce este vorba? Fără a cunoaşte *de loc* textul slavon şi raportul dintre cele trei versiuni[2], L. Vranoussis a emis nu de mult, la Congresul de studii sud-est europene de la Atena (mai 1970) şi la cel de bizantinologie de la Bucureşti (sept. 1971), ipoteza cu totul neverosimilă că autorul *Învăţăturilor* este Manuil din Corint († 1530), mare retor al Patriarhiei constantinopolitane, şi că versiunea slavonă reprezintă o traducere după textul grecesc[3]. Iată — cu propriile-i cuvinte — teza sa, expusă acum în articolul din *Magazin istoric*: „Cred că nu ne împiedică nimic să acceptăm ideea că Neagoe Basarab s-a adresat de mai multe ori « marelui retor » al Patriarhiei din Constantinopol, cerîndu-i o

---

[1] Virgil Cândea, *Din nou despre „Învăţăturile lui Neagoe Basarab"*, în *Magazin istoric*, an. VI, 1972, nr. 2, februarie, p. 2—5; Leandros Vranoussis, *Texte şi documente româneşti inedite din Grecia. Gîndul şi fapta marelui domn al Ţării Româneşti, ibidem*, p. 6—10.

[2] Iată ce spune în acest sens Virgil Cândea în articolul *Întîia mare carte a culturii româneşti*, publicat în *România literară*, nr. 3, din 14. I. 1971, p. 13: „Cu cîteva zile mai înainte (de ţinerea comunicării autorului grec la Atena — *n.n.*), pentru o analiză pe care amicul Vranoussis *a vrut, dar nu a putut* să o facă, am petrecut o dimineaţă căutînd textul slavon al *Învăţăturilor*, inexistent în bibliotecile ateniene cercetate. Pentru că *soluţia paternităţii trebuia să rezulte dintr-o comparare a versiunii greceşti cu cea slavonă şi, mai ales, dintr-o analiză de istorie culturală, de idei, de mentalităţi, de tehnici ale informării şi de procedee ale intelectualilor timpului*. Ceea ce, dintr-o explicabilă carenţă de documentaţie (aceea românească), dar şi de timp, Vranoussis nu a putut să facă." Vom vedea mai jos că acest lucru n-a fost făcut nici după un an şi cîteva luni, cînd autorul noii ipoteze a prezentat comunicarea la Bucureşti şi articolul la *Magazin istoric*.

[3] *Les Conseils attribués au Prince Neagoe (1512—1521) et le manuscrit autographe de leur auteur grec (ou la question homérique de la littérature roumaine enfin résolue)*, citată în: *Deuxième Congrès International des Etudes de Sud-Est Européen. Athènes, 7—13 mai 1970. Programme*, Atena, 1970, p. 45, rezumată de Virgil Cândea, în articolul *Întîia mare carte a culturii româneşti*, în *România literară*, 1971, nr. 3, din 14. I, p. 13, şi (după o revistă greacă) de Dan Zamfirescu, în articolul *Neagoe Basarab sau Manuil din Corint?*, în *România literară*, nr. 37, din 9. IX. 1971, p. 10; *Textes et documents concernant la Valachie tirés des manuscrits et des archives des Météores et d'autres monastères de Grèce*, rezumat în: *XIV Congrès International des Etudes Byzantines. Bucarest, 6—12 Septembre 1971. Résumés — Communications* [Bucureşti, 1971, *Anexă*, p. 10—11]; vezi Dan Zamfirescu, *Probleme interesînd istoria literaturii române în dezbaterea Celui de-al XIV-lea Congres internaţional de studii bizantine*, *Ateneu* (Bacău), VIII, 1971, nr. 10, p. 7.

dată un tratat asupra unor probleme teologice, altă dată o oraţie funebră, pe care voievodul voia s-o rostească la reînhumarea rămăşiţelor pămînteşti ale mamei sale la Curtea de Argeş [1] sau, în sfîrşit, unele învăţături pe care domnul le adresa fiului său Teodosie ... *Aşa îmi explic de ce faimoasele ÎNVĂŢĂTURI ale lui Neagoe s-au păstrat în greceşte într-un manuscris autograf al lui Manole* (sic!) *din Corint* (...). Pentru cine înţelege limba greacă şi poate judeca structura frazei şi originalitatea unui text, este cum nu se poate mai uşor să se constate că *ÎNVĂŢĂTURILE lui Neagoe, scrise de mîna lui Manole din Corint, au fost şi redactate de acesta din urmă, la cererea expresă a domnului român.* Textul grec al *Învăţăturilor* lui Neagoe, considerat pînă acum în mod greşit ca o traducere prescurtată a unui original presupus a fi fost în slavoneşte, nu reprezintă cu siguranţă — după opinia mea — o versiune posterioară, ci însăşi *forma originală.* Toate secţiunile *Învăţăturilor* au fost deci compuse de Manole din Corint, probabil însă în mai multe ocazii, la cererea — şi, prin urmare, din iniţiativa şi după directivele — voievodului Ţării Româneşti, Neagoe." [2]

E drept că, după aceste fraze categorice, autorul, luîndu-şi seama, adaugă: „Nu este vorba decît de o ipoteză, bazată

---

[1] După 15 iunie 1520, Neagoe era bolnav şi n-a putut participa la reînhumare: de aceea a şi *trimis* epistola către „vlădica Macarie"; cînd să fi prevăzut acest lucru, ca s-o comande ... la Constantinopol? Iată fraze pe care nu le putea concepe şi scrie decît el: „Iar la aducerea oaselor tale, eu, pentru păcatele méle, iar nu putuiu veni la tine, ca să mă satur de dorul tău, ci am trimis în locul mieu pre iubitul mieu fiiu, pre Theodosie, şi pre dragile méle cocoane, pre Stana şi pre Ruxanda ... Dar, de vréme ce eu n-am fost harnic nici întîi (la înmormîntare — *n.n.*), nici acum să viu la tine, să mă satur de vedérea ta, şi încă am mai trimis, o, maica mea, şi pre fiiumieu Petru şi pre Ioan şi pre fie-mea Anghelina ... Iar de nu mă vei créde, iată că am trimes şi coruna lui Petru, şi surguciul lui, şi diadimele ..." (versiunea rom. veche, *ed. cit.*, p. 239). Poate cineva crede că Neagoe a comunicat prin sol lui Manuil din Corint să includă în text astfel de idei, izvorîte din iubirea şi recunoştinţa faţă de mamă şi din durerea de părinte, căruia i-au murit trei copii? (Cf. textul corespunzător în versiunea grecească, *ed. cit.*, p. 44—47.)

[2] *Art. cit.*, p. 7—8. Acest pasaj, aproape identic, este reprodus de Dan Zamfirescu în articolul citat din revista *Ateneu*, după stenograma comunicării, unde mai citim însă: „Cînd, cu ce ocazie şi în ce condiţii Manuil din Corint şi Neagoe Basarab au colaborat nu putem preciza. Este destul să constatăm de mai multe ori şi prin diverse mărturii colaborarea lui Manuil cu curtea din Ţara Românească" (p. 7).

însă pe constatări oricînd verificabile, care îndreptăţesc concluziile noastre" — prin urmare, ipoteza ... nu mai e ipoteză. Că aşa stau lucrurile, în concepţia sa, o dovedeşte tonul apodictic al titlului comunicării sale de la Atena (1970): *Les Conseils attribués au Prince Neagoe (1512—1521) et le manuscrit autographe de leur auteur grec (ou la « question homérique » de la littérature slavo-roumaine enfin résolue)*, ca şi rezumatul ei făcut de Hr. G. Patrinellis, în revista *Peloponesiaka*, t. VIII, Atena, 1971, p. 137—147, pe care îl reproducem aici, întrucît textul integral al comunicării n-a fost încă publicat: „*În această comunicare, L. Vranoussis a dovedit că textul grecesc al* Învăţăturilor *ce sînt atribuite lui Neagoe nu este, cum în genere s-a crezut, traducerea originalului zis slavo-român* (...), *ci în mod sigur viceversa, adică el este originalul după care s-a realizat textul slavo-român respectiv* (...). *Autorul acestui text grecesc al* Învăţăturilor *nu este altul decît Manuil din Corint, şi* (...) *codicele mănăstirii Dionisiu 221, care ne transmite acest text, este autograful lui Manuil din Corint*" [1].

În cuvinte asemănătoare a rezumat ideile lui L. Vranoussis şi Virgil Cândea, în articolul citat din *România literară* (14. I. 1971): „Dan Zamfirescu se opreşte, cu acest prilej (în studiul introductiv la ed. cit. — *n.n.*), asupra ultimei contestări a paternităţii *Învăţăturilor*, şi anume asupra *tezei lui Leandros Vranoussis, ... după care scrierea aparţine unui cărturar grec legat de cercul cultural românesc şi corespondent al lui Neagoe, Manole din Corint*. « *Teza Vranoussis* » ... se întemeiază pe constatarea că manuscrisul athonit 3755 (m-rea Dionisiu), care păstrează versiunea greacă a *Învăţăturilor* ... nu datează din sec. al XVII-lea, cum l-a descris în 1905 (sic!) Spyridon Lambros (L. Vranoussis se întreabă dacă nu e vorba de o eroare de tipar în descrierea lui Lambros), ci din veacul precedent, pentru că ar fi un autograf al lui Manole din Corint ... *L. Vranoussis a crezut însă că poate atribui scrierea lui Manole însuşi*, de aceea a pus comunicării sale îndrăzneţul titlu: *Învăţăturile atribuite principelui Neagoe (1512—1521) şi manuscrisul autograf al autorului lor grec*

---

[1] Reprodus de Dan Zamfirescu, în *art. cit.* din *România literară*, p. 10.

(sau: „Chestiunea homerică“ a literaturii slavo-române în sfîrşit soluţionată!)“. (*Subl.n.*, cu excepţia titlurilor, G.M.) [1].

Am reprodus *in extenso* aceste afirmaţii, pentru că Virgil Cândea spune acum (februarie 1972): „De remarcat că Leandros Vranoussis nu formulase decît *o ipoteză* — şi nu-şi aduce nimeni aminte ca el să o fi formulat nici la Atena, nici la Bucureşti cu aceeaşi vehemenţă ca cei care-l combăteau“ [2]. Cine sînt aceştia? La Atena i-au răspuns argumentat, dar politicos, Al. Duţu şi Virgil Cândea însuşi, iar „unii participanţi şi-au rezervat, fie şi *in petto* (*N.B!* — G.M.), acordul, condiţionîndu-l de o analiză *paleografică* a reproducerilor pe care autorul comunicării le-a făcut să circule în sală“ [3]. La congresul de la Bucureşti au luat cuvîntul, tot politicos şi tot argumentat, prof. I. C. Chiţimia şi Dan Zamfirescu, iar în scris s-au pronunţat deocamdată, după cîte ştim, acesta din urmă, Virgil Cândea (vezi mai sus), Constantin Călin [4] şi autorul rîndurilor de faţă, în studiul introductiv la ediţia citată. Citească oricine aceste luări de poziţie şi să arate ce este „vehement“ în ele!

Dar, să revenim acum la analiza *faptelor*, singurele care ne pot interesa.

A) Textul grecesc al *Învăţăturilor* — a spus-o clar prof. V. Grecu [5] şi a reamintit-o Dan Zamfirescu, în studiul introductiv citat (p. 20) şi în articolul din *România literară* — nu cuprinde întreaga *Parte întîi* a *Învăţăturilor*, a cărui existenţă în slavonă este dovedită de mult de cele trei fragmente păstrate din caietele pe care acum le-am identificat cu exactitate: caietul 16, cu signatura originală — deci înaintea lui s-au mai aflat 15 caiete (120 de file!) —, şi caietele 13 şi 20, incomplete, al căror număr de ordine l-am stabilit, credem, cu destulă siguranţă.

Dar versiunea grecească nu cuprinde nici capitolul VI din *Partea a doua*, care în româneşte ocupă (în *ed. cit.*) două pagini, iar în slavoneşte s-a păstrat pe jumătate, inclusiv

---

[1] *Loc. cit.*, p. 13.

[2] V. Cândea, *Din nou despre „Învăţăturile lui Neagoe Basarab*, p. 3.

[3] Idem, *Întîia mare carte a culturii române*, p. 13.

[4] *Din nou despre literatura veche*, în *Ateneu*, an. VIII, 1971, nr. 1 (78), ianuarie, p. 1.

[5] *Învăţăturile* ... Versiunea grecească, p. 14—15.

titlul aproape întreg (vezi mai sus), pe 2 file de la mijlocul caietului presupus de noi a fi al 29-lea. Cum caietul următor păstrat are signatura 30 (л҃′), lacuna de trei file dintre cele două fragmente (filele 6—8 ale caietului 29) se confirmă, cum am arătat, prin cantitatea textului românesc corespunzător.

Această scurtă învăţătură, cu sfaturi practice, este profund originală, cu recomandări pe care numai Neagoe le putea da fiilor săi şi altor viitori domni, în slavona specifică Ţării Româneşti din sec. al XVI-lea, cu influenţe sintactice şi lexicale ale limbii noastre. De exemplu:

И пакы, вы, сны мои и помазан'ници б҃жїи, елико се възмого(х) и азъ вързоумити, како по(д)баеть г(с)п(д)ру саловники своѧ оутькмити (...).	*Şi iarăşi, voi, fiii mei şi unşii lui Dumnezeu, iată cît am putut şi eu să vă învăţ: cum se cuvine domnului să-şi orînduiască dregătorii* (...)
Єгда хощѫ(т) оу вась двор'бити, ꙗко да въздмѣстите ѡ(т) тѣ(х) слоугь въ ваше лафачїе, въ спатаре или въ крєдин'чаре, или ватаси быти, и тѣмь глєдаите (f. 27r-28r).	*Dacă vă vor zice să aşezaţi dintre aceste slugi între lefegiii voştri, între credinceri, sau să fie vătafi, şi pe pe aceştia să-i cercetaţi* (trad. noastră, p. 372—373).

Trad. rom. veche: „*Iată, feţii miei şi aleşii lui Dumnezeu şi unşii lui, şi de aceasta, cît mă putui pricépe, vă învăţ: cum şi în ce chip să cade domnului să-şi tocmească boierii* (...) *Şi de vă vor zice, sau din boieri, sau dintr-acei săraci, să ridicaţi pe vreun lefegiu să-l puneţi spătar sau cupar sau căpitan, voi să socotiţi*“ (ed. cit., p. 256—257).

Remarcăm aici nu numai termenii specifici organizării politice şi militare a vremii în Ţara Românească (лафачїе „lefegii“, спатаре „spătari“, ватаси „vătafi“), ci şi cuvinte specifice slavonei româneşti, ca двор'бити — neîntîlnit în slavona din alte ţări —, derivat de la двор'ба, „servici la curte“, cu sensul nou, căpătat în limba română, *a vorbi*, „a spune“ (cf. lat. *conventum*, „înţelegere“, şi *conventus*, „adunare“ > rom. *cuvînt*), şi mai ales крєдин'чаре, *credinceri*, „paharnici, cupari“, *derivat de la cuvîntul românesc de origine latină credinţă*, respectiv de la verbul *a credinţa*, „a adeveri“.

Cine altul, decît un *român*, putea scrie o astfel de „slavonă“, lucru recunoscut de mult de slaviști remarcabili, ca Lavrov, Romanski și Ιațimirski? Și, avînd în vedere destinația precisă și caracterul recomandărilor, cine altul decît *domnul Țării Românești* putea să le facă?

Prof. V. Grecu și Dan Zamfirescu au arătat, de asemenea, că din versiunea grecească lipsesc unele părți din cap. I și IV, precum și un „pasaj antiotoman din capitolul VIII, care nu putea figura într-o carte copiată pe pămîntul supus direct sultanului“ (D.Z., în *ed. cit.*, p. 20)[1]. Iată pasajul respectiv, păstrat atît în versiunea slavonă, cît și în cea românească, dar absent în cea grecească:

И иже сѫ(т) инїи ѧзыци[2], иже не вѣрѹѫть въ Га҃ нашего Іу҃ Ха҃ и въ прѣч(с)тѫѧ его м҃терь[3], тїи не имаѫть толикѫ мѫдро(с), ниже толикыѫ къзни, нѫ мѫдро(с) имь н(с) рѫкопрострътїе даанїа и дарове, да наплънѫт сѧ оуста ихь ѡ(т) късъ(х). Таже да бѫдеши мирень и въ покои. И прѣ(д) тѣ(х) ничьсоже ѡ(т) иманїи да не ꙗвиши, ни скоулища, ниже властели твоѫ прѣ(д) ними да оукрасиши, нѫ сътвори сѧ

„*Iar care sînt alte neamuri*[2], *ce nu cred în Domnul Iisus Hristos și în preacurata lui maică*[3], *aceia n-au atîta înțelepciune, nici atîta pricepere, ci înțelepciunea lor este mîna cea întinsă pentru danie și daruri, ca să se umple gurile lor de toate. Și astfel vei fi liniștit și în pace. Și înaintea acelora nimic să nu arăți din avuțiile tale, nici scule, nici să împodobești pe dregătorii tăi în*

---

[1] „Astfel, versiunea grecească a sărit locurile defavorabile turcilor și se vede că a făcut-o din considerațiune față de stăpînitorii politici“, conchisese încă în 1942 prof. V. Grecu, semnalînd încă un pasaj similar, precum și o ediție a unei cărți grecești, apărute la Tîrgoviște în 1710 (*Introducere* la *ed. versiunii grecești*, p. 15). De altfel, în timp ce ordinea capitolelor coincide în textele slavon și românesc, ea e diferită în cel grecesc, unde sînt dispuse astfel: 2, 4, 3, 11, 7, 9, 1, 5, 8, 10, 12, 13. Răspunzînd la întrebarea lui Dan Zamfirescu (*ed. cit.*, p. 20, nota 1), putem spune acum categoric că — în ciuda lacunelor manuscrisului slavon — succesiunea reală a caietelor și a filelor a fost restabilită pe deplin, și *ea coincide perfect cu succesiunea capitolelor versiunii românești*.

[2] Ulterior, cineva a adăugat pe margine, cu altă cerneală: агарѣ(н) „agarenii“ (turcii), ca să nu fie nici un dubiu.

[3] La fel: ни прч(с)тѣй его м҃три „nici preacuratei lui maici“.

прѣ(д) нимн ꙗко немощень еси н не ҳвалн сѫ нн въ чим'же. И егда прїиде(т) къ ва(м) ѡ(т) нн(ҳ) велнкы поклнсарь, аще н мыслнши въ срѣ(т)нїе нмь посилати чъ(с), ты же пошли н сътворн нмъ чъ(с) нѫ тъчїѫ съꙗстїемь н питїемь, а нню велнчїе или иманїе никогдаже да не ꙗвиши прѣ(д) нимн. Єлма (ж) колнко хощеши видѣти тѣ(ҳ) обѣщаваѫщи(ҳ) сѫ к тебѣ брат'ство(м) н прнꙗтел'ство(м), да не ѥм(л)ешн нмь николнже вѣрѫ, нѫ паче же да съкрываешн сѫ ѡ(т) нн(ҳ). И дондеже имашн на рѫкоу имания, даждь нмь, понеже иманїе тѣ(ҳ) е(с) мѫдро(с). И егда прїидѫ(т) къ тебѣ, съҳрани н(ҳ) съ ꙗстїемь н питїемь довол'но н бѫди нмь съ сла(д)кымн рѣчми, али не съ мѫдростїѫ нѣкоеѫ, нѫ съ малымн рѣчмн, понеже н азь, елнко нскоусн(ҳ), снце ѡбрѣто(ҳ) болше быти (f. 48r — 49r).

fața lor, ci să te prefaci înaintea lor că ești neputincios și să nu te fălești cu nimic. Iar cînd va veni la voi de la dînșii un sol mare, chiar dacă socotești să trimiteți în întîmpinarea lor cu cinste, tu trimite și fă-le cinste, dar numai cu mîncare și cu băutură, iar altă mărire și avuție să nu arăți niciodată înaintea lor. Oricît vei vedea pe aceștia făgăduindu-ți frăție și prietenie, să nu le dai nici o crezare, ci mai mult să te ascunzi de dînșii. Și pînă ai avere în mîinile tale, dă-le, pentru că avuția este înțelepciunea lor. Și cînd vor veni la tine, hrănește-i cu mîncare și cu băutură îndestul și fii față de ei cu cuvinte dulci, dar nu cu vreo înțelepciune oarecare, ci cu vorbe neînsemnate, pentru că și eu, după cît am cercetat, așa am aflat că este mai bine“. (trad. noastră, p. 384—385.)

Trad. rom. veche: „*Iar carii nu cred în Hristos Dumnezeul nostru, nici preacuratei lui maici*[1], *aceia n-au atîta minte, nici înțelepciune, ce toată mintea și înțelepciunea lor iaste mîna cea întinsă și darul să le dai și să le umpli gurile tuturor de toate. Deacii vei avea pace cu dînșii și odihnă. Ce înaintea acestora nimic den avuțiile voastre să nu arătați, nici scule, nici haine, nici boiarii tăi să nu să împodobească înaintea lor,*

---

[1] În mss. rom. A, adăugat marginal, ca și în cel slavon: „*zi turci sau tătari*“ (cf. ed. versiunii grecești, p. 150, nota prof. V. Grecu).

ci să te arăţi şi să te faci înaintea lor sărac şi lipsit, şi nici într-unile să nu te făluești. Ci, cînd vor veni de la dînșii soli mari şi vei gîndi să trimiţi înaintea lor cinste, tu trimite şi le fă cinste, însă numai cu bucate şi cu băutură. Iar altă cinste sau avuţie să nu arăţi înaintea lor, că măcar de vă v-ar făgădui cît de cu prietnicie şi cu dragoste, iar tot să nu-i crezi, nici să le arăţi avuţiia ta, ci încă mai vîrtos să o ascunzi de dînşii. Şi pînă ai avére în mîinile tale, tot le dă, că toată înţelepciunea lor iaste avuţia. Şi, cînd vin la voi, să-i păziţi cu bucate şi cu băutură den dăstul şi cu cuvinte bune, iar nu cu cuvinte de taină şi cu vorbe care sînt ascunse, ci cu vorbe proaste, că eu cît am socotit, aşa am aflat să fie mai bine." (Ed. cit., p. 277.)[1]

Oare această amplă omisiune din textul grecesc poate fi întîmplătoare sau trecută cu vederea? Ori acum trebuie să inversăm cu totul lucrurile şi să considerăm că pasajul a fost introdus ulterior în textul slavon, a cărui contemporaneitate cu Neagoe am dovedit-o, sperăm, destul de clar?

Şi, pentru că sîntem la capitolul VIII, să mai cităm un pasaj din care se vede din nou că a fost scris de un *român*, care întrebuinţează cuvîntul românesc *curteni* (derivat de la *curte* < lat. *cohortem*):

И дроѹѕїи малїи коѹртаны, аще и побѣгнѫть, не брѣзите, ниже скръѕите о нихь, понеже сѧ хощѫть пакы и неоѹмолени възвратити къ вамь (f. 57v).

„*Iar ceilalţi* curteni *mici, chiar dacă vor fugi, nu vă îngrijiţi, nici nu vă întristaţi din pricina lor, pentru că iar se vor întoarce la voi, chiar şi nerugaţi*" (trad.noastră, p. 389).

În versiunea grecească, acest termen a fost redat descriptiv, prin expresia τοῦ παλατίου ὑπηρέται (*ed. cit.*, p. 160, în trad. prof. V. Grecu: „*servitorii de mai jos ai palatului*", p. 161), iar în cea românească veche, prin „*slugile care vor fi mai mici şi mai proaste*" (*ed. cit.*, p. 282).

În sfîrşit, în introducerea la *ed. cit.* (p. 100—101), am reamintit că „încă A. I. Iaţimirski, iar acum în urmă A. Balotă au atras atenţia asupra unei expresii specifice sîrbeşti, legată direct de străbunul Brancovicilor, cneazul Lazăr: e vorba de expresia **Видовь дьнь**, « ziua sfîntului Vit » (15/28

---

[1] Vezi indicarea acestui pasaj omis, *ibidem*, p. 150—151.

iunie), cu sensul de « ziua unei lupte (grele) », expresie apărută după dramatica înfrîngere de la Kosovo, în 1389, şi care se păstrează pînă azi la sîrbi, cu sensul figurat de « zi în care va avea loc un eveniment însemnat » [1]. Evident că această expresie autorul n-o putea cunoaşte decît prin contactul direct cu vorbitori de limba sîrbă", în primul rînd, cu Maxim Brancovici şi cu Despina. Această expresie, cum era şi de aşteptat, este tradusă după înţeles în româneşte „*ziua de război*", iar în greceşte prin perifraza τὴν ἡμέραν, καθ' ἣν μελλεις πολεμῆσαι, „*ziua în care ai să dai lupta*".

Dar iată şi pasajul în întregime, pe care-l reproducem atît pentru concreteţea şi realismul sfaturilor, cît şi pentru sintaxa lui influenţată de limba vorbită:

Originalul slavon

И еще гл҃ѫ тебѣ, чѧдо мое, ег(д)а бѫде(т) Видовь дн҃ь близꙋ и борити се съ врагы твоими, аз же и зде съвѣтꙋѫ тѧ: великыѫ воиске твоѫ, идѣже е(с) тврьдость твоего двора, да не стоиши на бою быти, понеже въсѣ тоуж(д)аа сила съ лютїими орѫжїи тоу нападнѫти хощѫ(т), и трескѡвы и поушкы и стрѣлы и ве(с) гнѣвь воин'скыи въ великѫ(ѧ) г(с)п(д)скѫ воискѫ въсѣ оуд-рѣѫ(т) (f. 59v—60v).

„*Şi încă îţi spun, copilul meu, cînd va fi aproape ziua luptei, să te baţi cu duşmanii tăi, eu şi aici te sfătuiesc: să nu stai la luptă unde este oastea ta cea mare, adică unde este tăria curţii tale, pentru că toată oastea străină cu armele cele cumplite aci va năvăli, şi toate loviturile şi puştile şi săgeţile şi toată furia oştii, toate vor izbi în oastea cea mare domnească*" (trad. noastră, p. 390).

Versiunea grecească

Ἔτι παραγγέλλω σοι, υἱέ μου, κατὰ τὴν ἡμέραν, καθ' ἣν μέλλεις πολεμῆσαι μετὰ τῶν ἐχθρῶν σου, ἵνα μὴ ὑπάρχῃς ὁμοῦ εἰς τὴν με-

„*Încă îţi spun, fiul meu, în ziua în care ai să dai lupta cu duşmanii tăi, ca să nu fii la un loc în ceata cea mare a taberei,*

[1] Vezi *Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika* (Srpska Akademija Nauka i Umetnosti), vol. II, Belgrad, 1962, p. 594: „*Vidov dan ... fig.* dan kada će se nešto odlučiti, rešiti; dan suda".

γάλην φάλαγγα τοῦ φωσάτου, ἤγουν μετὰ τοῦ πλήθους, διότι πάντοτε εἰς τὸ συνηγμένον πλῆθος ἐπιτίθενται οἱ εχροί καὶ ἐκεῖ κρούουσις ἀεὶ καὶ τόξα καὶ βέλη καὶ παλαίστρας[1] καὶ τουφέκια καὶ λουμπάρδας ἐκεῖσε ἐκπέμπουσιν... (*ed. cit.*, p. 162).

adică dimpreună cu mulțimea, pentru că totdeauna în mulțimea cea adunată dau năvală dușmanii și acolo lovesc mereu și arcurile și sulițele și încolo trimit palestrele [1] și puștile și tunurile..." (trad. prof. V. Grecu, *ibidem*, p. 163).

Versiunea românească veche

„*Și de aceasta, fătul mieu, încă te învăț: cînd va fi în ziua de război, tu să nu stai unde vor fi oameni mai mulți, nici unde va fi temeiul și toiul oștilor tale. Că toate oștile streine și toți pizmașii tăi acolo vor îndrepta tunurile de vor bate, și toți vitejii cei înarmați acolo vor năvăli și vor săgeta*" (ed. cit., p. 283).

În afara considerațiilor textologice de mai sus, trebuie să subliniem aici încă o dată — ceea ce au făcut atîția cercetători, de la Bălcescu și Hasdeu pînă astăzi — că acest capitol, al VIII-lea, este cheia de boltă a întregii opere și partea cea mai originală, de o mare profunzime politică și socială. Cine pornește de la interpretarea acestui capitol, în primul rînd, și de la cele adiacente, înțelege că opera este rodul gîndirii domnului român, că părțile ei originale, laice, nu pot fi atribuite unui reprezentant tipic al bisericii, ba încă aflător la Constantinopol, nefamiliarizat cu *problemele concrete*, reale ale politicii interne și externe ale Țării Românești.

B) Dar, dincolo de analiza conținutului capitolelor și părților originale ale *Învățăturilor*, asupra căruia nu este cazul să mai stăruim aici — căci a fost făcută de o galerie întreagă de cercetători: N. Bălcescu, B. P. Hasdeu, I. Bogdan, P. A. Lavrov, P. Sîrcu, A. I. Iațimirski, St. Romanski, N. Iorga, V. Grecu, Șt. Ciobanu, E. Turdeanu, Al. Piru, I. C. Chițimia, Șt. Ștefănescu, V. Cândea, A. Balotă, N. Stoicescu, Manole Neagoe, Dan Zamfirescu și alții —, dincolo de considerațiile textologice de mai sus, capabile să răstoarne

---

[1] „παλαίστρα e arena, locul de luptă. Înțelesul e că dușmanii încearcă mereu să mute toiul luptei acolo unde cred că s-ar afla domnul potrivnic" (nota prof. V. Grecu).

ele singure definitiv ipoteza nejustificată a lui L. Vranoussis privind primordialitatea textului grecesc — atribuit lui Manuil din Corint —, mai există un argument *filologic*, și el a fost clar formulat şi ilustrat, încă la începutul secolului nostru, de către D. Russo, cu cîteva exemple concludente, reproduse acum, în urmă, de Dan Zamfirescu, în studiul introductiv la *ed. cit.* (p. 15—16). După ce în 1901 crezuse, fără un studiu prealabil, că versiunea grecească este cea originală [1], în 1907 revine, afirmînd, printre altele: „Originalul *Învățăturilor*, scris în limba slavonă (...). Redacţiunea română (...) şi redacţiunea greacă sînt *traduceri* de pe diferite redacţiuni slavone.“ [2] Argumentele decisive ale lui, reproduse și sistematizate de Dan Zamfirescu, sînt mai multe, dintre care:

a) „Traducătorul grec — care, de altfel, a fost un învățat de seamă pentru timpul şi mediul în care a trăit — cîteodată nu recunoaște citațiile din Sf. Scriptură ca atare şi le traduce greşit“ [3]. Urmează, drept exemplu, un pasaj din *Cartea înțelepciunii lui Isus, fiul lui Sirah*, utilizată de Simeon Monahul, în *Umilința* (Κατάνυξις), în capitolul *Despre beție*, reprodus în *Învățături* (*Partea a doua*, cap. VII), pasaj pe care-l redăm aici în paralel, după *Septuaginta*, originalul grecesc al *Umilinței*, versiunea grecească a *Învățăturilor*, traducerea *prescurtată* în slavonă a *Umilinței* (Ѿ(т) книгь глемиѥ Оумилениѥ, словеса избраннаа „Din cartea numită *Umilința*, cuvinte alese“) [4], originalul slavon al *Învățăturilor*, traducerea românească veche a acestora şi, pentru informare, după *Biblia*, Bucureşti, 1968.

---

[1] Recenzie la: C. Litzica, *Manuscrise grecești din Biblioteca Academiei Române*, Bucureşti, 1900, publicată în *Noua revistă română*, nr. 3, 1901, p. 279—283.

[2] De fapt, după *una singură*. Am renunţat în text la afirmaţiile caduce, înlocuindu-le cu puncte de suspensie (*Studii bizantino-române*, Bucureşti, 1907, p. 40—41).

[3] *Studii bizantino-române*, p. 42, nota 1; vezi Dan Zamfirescu, *loc. cit.*, p. 15.

[4] Mss. slav 312 B.A.R., descoperit şi utilizat prima dată de St. Romanski, în teza sa de doctorat *Mahnreden des walachischen Wojwoden Něgoe Basarab an seinen Sohn Theodosios*, Leipzig, 1908 (extras), p. 182—192. În mss. se dă numele lui Ioan Hrisostomul, dar D. Russo a dovedit că autorul e Simeon Monahul.

Septuaginta[1], *Isus Sirah, XIX, 1*

Εργάτης μέθυσος οὐ πλουτισθήσεται... (Lucrătorul bețiv nu se va îmbogăți[2]...).

Simeon Monahul, Umilința[3]

Ὥσπερ εργάτης μέθυσος οὐ πλουτισθήσεται... (Precum lucrătorul bețiv nu se va îmbogăți ...).

Învățăturile (versiunea grecească)[4]

Καὶ ὥσπερ ὁ μεθύων ἀεὶ κατ' ὀλίγον ἐκπίπτει καὶ πτωχεύει καὶ οὐ δύναται στῆναι τῆς καταφορᾶς... (Şi precum bețivul mereu cîte puțin cade și calicește și nu se poate opri în cădere ...).

Traducerea prescurtată slavonă a Umilinței[5]

Ꙗкоже бо[6] дѣлатель кинопиица не разбогатеєть...

Învățăturile (originalul slavon)

Ꙗко(ж) бо дѣлатель кинопїица не разбогатѣе(т)...[7]

Învățăturile (trad. rom. veche)

Şi cum nu să va îmbogăți lucrătoriul bețiv ... (*ed. cit.*, p. 261, r. 22—23).

Prin urmare, Simeon Monahul a preluat versetul biblic *fără nici o modificare*, precedîndu-l doar de adverbul ὥσπερ „precum". Acest pasaj apare tradus corect, cuvînt de cuvînt în *Umilința* slavonă, preluat *nemodificat* în *Învățături* și tradus iarăși corect în versiunea românească a acestora. Traducătorul grec al *Învățăturilor* a parafrazat însă textul, nerecunoscîndu-i originea biblică, astfel încît el este foarte departe de Κατάνυξις. Poate fi oare explicată altfel această inadvertență?

---

[1] Τὰ βιβλία, Moscova, 1821, t. IV, p. 150.

[2] *Biblia*, București, 1968, p. 999.

[3] Κατάνυξις, Atena, 1873 (greșit atribuită lui Simeon Metafrastul), p. 105.

[4] *Ed. cit.*, p. 78, r. 19—20 (trad. prof. V. Grecu, p. 79, r. 19—20).

[5] Mss. slav. 312 B.A.R., f. 163v, r. 8—10.

[6] Бо corespunde uneori lui καὶ „și" (Vezi *Lexicon linguae palaeoslovenicae*, I, fasc. 3, Praga, 1959, p. 121).

[7] Deosebirile, puține, sînt numai *ortografice*, decurgînd din faptul că mss. 312 e în slavona sîrbă, iar *Înv.* în slavona mediobulgară.

b) După ce St. Romanski a descoperit versiunea slavonă a *Umilinței* lui Simeon Monahul, D. Russo a făcut, ajutat de Ioan Bogdan [1], un studiu comparativ al versiunii originale grecești, al celei slavone și al părților preluate în *Învățături*, ajungînd la următoarea concluzie: „... Fiecare cuvînt (слово. capitol — *n.n.*) corespunde cu unul sau mai multe din Κατάνυξις, căci traducătorul slav al *Umilinței* nu traduce fidel, ci de multe ori prelucrează: două sau mai multe cuvinte (capitole —*n.n.*) din prototipul său le contopește într-unul. Și, lucru ce e foarte important pentru chestia noastră, și în *Învățăturile* lui Pseudo-Neagoe (știm că D. Russo le credea de « pe la începutul secolului al XVII-lea », scrise de « un călugăr admirator al lui Neagoe » [2] —*n.n.*) găsim textul așa cum se află *prelucrat* în *Umilința* slavă. Un exemplu va ajunge ca să lămurească legătura textelor.

În cuvîntul al 5-lea, *despre beție,* din *Umilința* slavonă (manuscris slav 329 [158] [3], fol. 162v) s-a intercalat și legenda lui Samson, măcar că pilda lui Samson nu ne învață să ne ferim de beție, ci de slăbiciune către sexul feminin. Și într-adevăr, în textul grecesc al *Umilinței* cele despre Samson se află într-un alt cuvînt mai potrivit, în cuvîntul al 8-lea, περὶ ἁγνείας καὶ σωφροσύνης (*despre curățenie și cumpătate*, p. 81), așa încît cuvîntul *despre beție* și cuvîntul *despre curățenie și cumpătate* din Κατάνυξις (p. 69, 115) traducătorul slav al *Umilinței* le-a contopit într-un singur cuvînt *despre beție*, după cum se află contopite și în *Învățăturile* lui Pseudo-Neagoe." [4]

Și, ca să nu existe nici un dubiu în această privință, reproducem aici, ca și mai sus, în paralel cu originalul grecesc al scrierii lui Simeon Monahul, începutul textului preluat în *Învățături*, inclusiv povestirea despre Samson, transcrisă (parțial, cu prescurtări) din *Cartea Judecătorilor*.

---

[1] „Revizuirea traducerii din limba slavonă a titlurilor se datorește amabilității profesorului Ioan Bogdan" (*Studii și critice*, București, 1910, p. 12).

[2] *Studii bizantino-române*, p. 41.

[3] Acum, 312 B.A.R. (mss. citat mai sus).

[4] *Studii și critice*, p. 14—15.

Simeon Monahul, Κατάνυξις

Reprodus în cap. VII din Partea a doua a Învăţăturilor

Originalul grecesc	*Învăţăturile* (versiunea grecească)
καὶ ὁ Κύριος λέγει· «προσέχετε μή ποτε βαρυνθῶσιν ἀι καρδίαι ὑμῶν ἐν κραιπάλῃ καὶ μέθῃ· καὶ πάλιν διὰ τοῦ προφήτου λέγει· ἐκνίψατε οἱ μεθύοντες ἐξ οἴνου αὐτῶν· καὶ κλαύσατε· θρηνήσατε πάντες οἱ πίνοντες οἶνον εἰς μέθην. ὅτι ἐξῆρται ἐκ μέσου ὑμῶν εὐφροσύνη καρά·» ψυχὴ καλὸν ἀπέχεσθαι τοῦ οἴνου· εν πολλοῖς γὰρ ξύλοις, θάλει πῦρ· καὶ ἐν πολλοῖς πομασιν ἀνάπτεται πορνεία· καὶ ὥσπερ ἔλαιον ἀνάπτει φλόγα, οὕτω καὶ οἶνος ἐξάπτει ἀκολασίαν [Mss. slav. 312 şi *Înv.*omit 2 rînduri]. ὥσπερ ἐργάτης μεθσος οὐ πλουτισθήσεται, οὑτω καὶ ψυχὴ ἀγαπῶσα μέθην ὀὺ πληθύνει ἀρετάς· ἀλλὰ καὶ ἣν ἔχει απωλεσει· ψυχὴ, οἴνῳ μὴ ἀνδρί, ου· πολλοὺς γὰρ ἀπώλεσεν ὁ οἶνος· [Mss. slav. 312 şi *Înv.* omit 19 rînduri]. μεγάλα γὰρ κακὰ εἰργάσατο, καὶ πολλοὺς ἀπέκτεινεν· αὕτη τοῦ Νῶε τὴν ασχημοσύνην ἐγύμνωσεν· αὕτη τὸν Λὼτ ἐποίησε συγγεσθαι ταῖς θυγατρᾶσιν αὐτου[1] [Aici în mss. slav 312 şi în *Înv.* se introduce povestirea lui Samson din cap. VIII].	Φησί γὰρ ὁ Κύριος εν εὐαγγελίος· «Προσέχετε ἑαυτοῖς, μή ποτε βαρυνθῶσιν αἱ καρδίαι ὑμῶν ἐν κραιπάλῃ καὶ μέθῃ». Καὶ πάλιν ὁ προφήτης λέγει·Μὴ ἀπὸ μέθης ἀνάστητε κραιπαλῶντες· θρηνήσετε γὰρ, ὅτι ἀρθήσεται ἀφ' ὑμῶν ἡ χαρὰ καὶ εὐφροσύνη. Διὸ ἄγαν ἐστὶν ὠφέλιμον ἐκφεύγειν τὴν τοῦ οἴνου πλησμονήν. Γεγράπται γὰρ εἰς πολλὴν ὕλην ξύλων πλεῖστον ἐγείρεται πῦρ· καὶ εἰς βρῶσιν πολλὴν καὶ πόσιν τὸ παθος τῆς πορνείας ἐξάπτει. Καὶ ὥσπερ ὁ μεθύων ἀεὶ κατ'ὀλίγον ἐκπίπτει καὶ πτωχεύει καὶ οὐ δύναται στῆναι τῆς καταφορᾶς, οὕτω καὶ ψυχὴ ἀγαπῶσα τὴν τοῦ οἴνου πλησμονὴν τῆς χάριτος ἐκπίπτει καὶ οὐ δύναται πρός τι ἀγαθὸν κινηθῆναι· καὶ ὅπερ ἔχει γὰρ ἀγαθόν, ἀπόλλυσιν. Ὅθεν, υἱέ μου, εἰς τὴν τοῦ οἴνου μέθην, μήτε καυχῶ, μήτε ἀνδρεῖον ἑαυτον λέγε· Πολλοὺς γὰρ ἡ μέθη τοῦ οἴνου διέφθειρε καὶ πλεῖστα κακὰ καὶ δεινὰ

[1] Pînă aici din κατάνυξις Atena, 1873, cap. XI, p. 105—106.

ἐννόει μοι γὰρ τὸν γενναῖον καὶ ἀνδρεῖον Σαμψὼν, τὸν ἐξ ἐπαγγελίας ἐκ στείρας τεχθέντα, ὅτι ἰσχυρότερος αὐτοῦ οὐκ ἐγεννήθη ἄντρωπος ἐν υἱοῖς τῶν ἀνθρωπως ἀπὸ συγγενείας, τοῦ Δάν, ᾧ ὄνομα Μανωὲ, καὶ ἡ γυνὴ αὐτοῦ στείρα, καὶ οὐκ ἔτικτε· καὶ ὤφθη ἄγγελος Κυρίου πρὸς τὴν γυναῖκα, καὶ εἶπε πρὸς αὐτήν· ἰδοὺ δὴ, σὺ στείρα καὶ οὐ τέτοκας· καὶ συλλήψει υἱον, καὶ νῦν φύλαξαι δή· καὶ μὴ πίης οἶνον καὶ μέθυσμα· καὶ μὴ φάηῃς πᾶν ἀκάθαρτον· ὅτι ἰδοὺ σὺ ἐν γαστρὶ ἕξεις, καὶ τέξει υἱὸν[1]. εἰργάσατο καὶ ἔτι ἐργάζεται. Τὸν γὰρ Νῶε αὕτη γυμνώσασα ἤσχυνε καὶ Λὼτ ταῖς ἰδίαις θυγατρᾶσι συμφθα ρῆναι ἐποίησεν. Ἔτι δὲ καὶ Σαμψὼν τὸν γενναιότατον μέχρι τέλους ἀπώλεσε, τὸν ἐκ στείρας καὶ ἐξ ἐπαγγελίας τεχθέντα· καὶ οὐδείς κατ᾽ αὐτὸν ἄλλος ἐπὶ γῆς εἰς ἰσχύν τε καὶ ἀνδρείαν ὅμοιος γεγονεν. Ἦν γὰρ ἐκ φυλῆς τοῦ Δάν, υἱὸς Μανωέ, οὗ στεῖρα ἦν ἡ γυνὴ καῖ οὐκ ἔτκιτε. Εφάνη οὖν αὐτῇ· ἄγγελος Κυρίου καὶ εἶπεν αὐτῇ «Ἰδοῦ, στεῖρα ὑπάρχεις καὶ ἄκαρπος, μηδόλως τεξαμένη παῖδα· ἀλλ᾽ ἀπὸ τοῦ νῦν συλλήψῃ υἱὸν καὶ φύλαξον...» (*ed. cit.*, p. 78).

Frazele de mai sus tipărite spaţiat sînt preluate fără modificări din:

Septuaginta [2]
Cartea Judecătorilor, XIII, 2—5

Καὶ ἐγένετο ἀνὴρ εἷς ἐκ Σαραὰ ἐκ τῆς φυλῆς τοῦ Δὰν καὶ ὄνομα αὐτῷ Μανωέ· καὶ ἡ γυνὴ αὐτοῦ στεῖρα καὶ οὐκ ἔτικτε. Καὶ ὤφθη ἄγγελος Κυρίου πρὸς τὴν γυναῖκα, καὶ εἶπε πρὸς αὐτήν. ἰδοὺ δὴ σὺ στεῖρα καὶ οὐ τέτοκας, καὶ ἐν γαστρὶ ἕξεις καὶ τέξῃ υἱόν. Καὶ νῦν φυλαξαι, καὶ μὴ πίῃς οἶνον καὶ σίκερα καὶ μὴ φάγῃς πᾶν ἀκάθαρτον· ὅτι ἰδοὺ σὺ ἐν γαστρὶ ἕξεις καὶ τέξῃ υἱόν.

---

[1] *Ibidem*, cap. VIII, p. 81.
[2] *Ed. cit.*, t. I, p. 234.

Mss. slav 312 B. A. R.
(sec. XVII)

Єлиши Гоу҃, глюшоу: „Вьнимаите, еда како ѡтег'чають ср(д)ца ваша ѡбьꙗдениѥмь и пиꙗн(с)твомь!" И паки пр(о)ркомь своимь глѥть: „Оутрѣзвите се, пиюще вино вь пиꙗн(с)твѣ, и плачите се, ꙗко ѡ(т)ѥт се ѡ(т) срѣди вась веселиѥ и радость!" Добро ѥ(с) еже вина многа ꙋдалꙗти се, пишет' бо: „Вь многихь дрьвь боуить ѡгнь и вь многих брашьньь вьзгараѥть блоу(д); ꙗкоже елеи вьз'гараѥть пламень, сице и вино вьз(д)визаѥть блоу(д)ниѥ стр(с)ти". „Ꙗкоже бо дѣлатель винопиица не разбогатеѥть, сице и дш҃а, любещи пиꙗньство, не оумножить добродѣтелии, нь ꙗже имать погоубить".

Дш҃е, вь вино не моужаи се, ни похвалꙗи се, мнозѣх' бо вино погоуби и велика зла сьтвори. То Ноѥви срамниѥ ꙋди ѡбнажи, то Лѡта сьтвори приѡб'щити се дьщерѥмь своимь, то доблꙗго и моужьставнаго Єам'сона до кон'ца низложыи, иже ѡ(т) обѣтованїа и ѡ(т) неплодви роди се и не ꙗви се паче ѥго чл҃кь силнѣиши вь сн҃о(х) члч҃скыхь. Беше бо—ре(ч)—чл҃вкь ѡ(т) сьро(д)ства Адамова[1], ѥмоу же бѣ име Маноѥ, и жена ѥго неплоди и не ра-

Învățăturile
(versiunea slavonă)

Єлыши Гъ҃, глщꙋ: „Вънимаите, еда како ѡтег'чѫть ср(д)ца ваша обьꙗдѣнїемъ и пїан'ство(м)!" И пакы пр(о)ркѡ(м) свои(м) глє(т): Оутрѣзвите сѧ, пїѫще вино въ пїан'ствѣ, и плачите сѧ, ꙗко ѡ(т)ет сѧ ѡ(т) срѣды ва(с) веселїе и радо(с)!" Добро ѥ(с) еже вина мнѡгаа оудалѣти сѧ, пише(т) бо: „Въ мнѡгы(х) дръвь боуитч ѡгнь и въ многыи(х) брашень възгарѣет сѧ блѫ(д); ꙗкоже и елеи възгарѣеть пламень, сице и вино въздвиѕае(т) блѫ(д)ныѫ стр(с)ти". „Ꙗко(ж) бо дѣлатель винопїица не разбогатѣе(т), сице и дш҃а, любѧщїи пїан'ство, не оумнѡжи(т) добродѣтѣли, нѫ и ꙗже има(т) погꙋбить".

Єн҃е, въ вино не мѫжаи, ни похвалѣи сѧ, мнѡѕѣ(х) б(о) вино погоуби и мнѡгаа зла сътвори. То Нѡевы срамны оуды ѡбнажи, то Лѡта сътвори приѡб'щити сѧ дъщера(м) свои(м), то доблѣго и мѫжьстьвнѣишаг(о) Єамѱѡна до конца низложи, иже ѡ(т) обѣтованїа и ѡ(т) непло(д)ве роди сѧ и не ꙗви сѧ паче егѡ чл҃кь сил'нѣишїи въ сн҃ѡ(х) члч҃ьскы(х)". „Бѣше бо — ре(ч) — чл҃кь съро(д)ства Данова, емꙋ (ж) бѣ имѧ Манѡе, и жена его неплоды и

[1] Greșit, în loc de Данова.

ж(д)аше. И ꙗви се аг͠гль г͠нь кь жене и ре(ч) еи: «Се ти оуже непло(д)на и неси родила; зачнеши бо с͠на и родиши...» (ff. 163r—164r).

не раждаашѫ. И ꙗви сѧ аг͠гль г͠нь къ женѣ и ре(ч) еи: «Се ты оуже непло(д)наа и нѣси родила; зачнеши бѡ с͠на и родиши...» (ff. 34r — 35r).

Traducerea românească veche a Învățăturilor

Auzi că zice Dumnezeu:
Luca 21_{34} *„Păziți-vă, să nu cumva să*
să îngreuiaze inima cu mîncări multe și cu băuturi“.
Și iar grăiaște cu prorocul
Ioil 1_{5} *său, de zice: „Trezviți-vă,*
ceia ce béți vin, de vă îmbătați și plîngeți, că s-au luat din mijlocul vostru veseliia și bucuriia!“ Și bun lucru iaste a să feri omul de băutura cea multă, că iar zice Scriptura: „În lémnele céle multe să face foc mare și în bucatele céle multe să ațîță curviia“. Și „cum ațîță și face untul văpae, așa și vinul rădică pohte de curvie“.
Sirah 19_{1} *Și „cum nu să va îmbogăți*
lucrăto:riul bețiv, așa și sufletele care iubescu bețiia nu vor înmulți bunătățile, ce și céle ce vor avea, le vor piiarde“.
Sirah 31_{29} *Fătul mieu, „deaca bèi vin,*
nu te lăuda, nici te face bărbat, că pre mulți au pierdut vinul“ și multe răutăți au făcut. Vinul au golit trupul cel de rușine al lui Noe. Vinul făcu pre Lot de să împreună cu amîndoao fétele

Traducerea actuală a Învățăturilor

Ascultă pe Domnul zicînd: „Luați seama, să nu se îngreuieze inimile voastre de mîncare și de băutură!“ Și iarăși prin prorocul său zice: „Treziți-vă, cei ce beți vin la beție și vă plîngeți că vi se ia veselia și bucuria din mijlocul vostru!“ Bine este a sta deoparte de vinul cel mult, căci scris este: „În lemnele cele multe se face foc mare și în mîncările cele multe se ațîță desfrîul; precum untdelemnul ațîță flacăra, așa și vinul ridică patima desfrîului“. Și „precum lucrătorul bețiv nu se va îmbogăți, așa și sufletul care iubește beția nu va înmulți faptele bune, ci și ceea ce are va pierde“.

Fiule, „la vin nu te face viteaz și nu te lăuda cu el, căci pe mulți i-a pierdut vinul“ și multe rele a făcut. El a despuiat mădularul rușinos al lui Noe, el a făcut pe Lot să se însoțească cu fiicele sale, el a doborît în cele din urmă pe Samson cel viteaz și băr-

sale trupèşte. Vinul prováli pre bărbatul şi viteazul Sampson pînă în sfîrşit, care să născuse den făgăduinţă şi den muiare stearpă, şi n-au mai fost alt om niciodată vîrtos ca dînsul, nici va mai fi.

Că zice Scriptura: „Era
Judec. *un om den semenţiia lui*
13_{2-2} *Dan, pre care-l chema Manoe, şi muiarea lui era stearpă şi feciori nu făcea. Iar îngerul lui Dumnezeu să arătă muierii şi zise către dînsa: « Iată, tu eşti stearpă şi feciori n-ai făcut, iar de acum să ştii că vei încèpe rod şi vei îngreca şi vei naşte fiiu ... »*“ (Ed. cit., p. 261.)

bat, cel ce se născuse din făgăduinţă şi din femeie stearpă şi nu s-a ivit alt om mai puternic ca dînsul între fiii oamenilor.

Căci „era — zice — un om din seminţia lui Dan, al cărui nume era Manoe, şi femeia lui era stearpă şi nu năştea. Şi îngerul Domnului se arătă femeii şi-i zise: « Iată, tu eşti stearpă şi nu ai născut; dar vei zămisli un fiu şi vei naşte... »“

(Ed. cit., p. 376 — 367.)

Se observă, prin urmare, că textul original din Κατάνυξις coincide numai parţial cu versiunea grecească a *Învăţăturilor*, care — aşa cum a precizat încă D. Russo — reflectă comasările de text şi combinările de capitole din *Umilinţa* slavonă, preluate ca atare în *Învăţături*. Mai elocventă este însă retraducerea în greceşte a pasajului din *Cartea Judecătorilor* (care în Κατάνυξις este reprodus *tale-quale*), absolut de neconceput, dacă *Învăţăturile* ar fi fost redactate iniţial în greceşte.

Dimpotrivă, coincidenţa dintre *Umilinţa* slavonă şi originalul slavon al *Învăţăturilor* este aproape totală, cu excepţia cîtorva cuvinte şi a ortografiei, căci manuscrisul cu care am făcut comparaţia este din sec. al XVII-lea, în slavona sîrbă.

Prin aceasta, am răspuns şi „întîmpinării“ lui L. Vranoussis, cu prilejul discutării comunicării sale la congresul de la Bucureşti, privitoare la eventualitatea descoperirii unui manuscris grecesc care să prezinte exact aceleaşi prescurtări şi combinaţii pe care le are *Umilinţa* slavonă. De altfel, prevă-

zînd o astfel de posibilitate, D. Russo scria încă în 1907: „Cînd se va face o ediţie a *Umilinţei* lui Simeon [1] şi a textului român (al *Învăţăturilor*—n.n.) cu aparatul critic cuvenit — căci amîndouă publicaţiunile sînt făcute cu cea mai mare neîngrijire, cînd se vor descoperi şi alte manuscrise, conţinînd textul slavon şi grecesc, atunci se vor desluşi şi mai bine relaţiunile dintre diferitele redacţiuni; pe cît însă îmi îngăduie textele de astăzi a trage concluziuni, cred că în trăsături generale am fixat filiaţiunea diferitelor redacţiuni, şi sper că chiar noi descoperiri nu vor schimba esenţial cele spuse mai sus" [2].

Iar în 1910 adăuga că, descoperind intermediarul slavon, Romanski „a adus un mare serviciu învăţaţilor, şi prin acest fapt nou cartea lui R. însemnează un pas înainte in chestia *Învăţăturilor*.

Poate că se va găsi o altă prelucrare a *Umilinţei* în limba slavonă, care să fie şi mai aproape de textul lui Pseudo-Neagoe (am văzut însă că cea existentă coincide cuvînt de cuvînt cu textul din *Învăţături*—n.n.), în orice caz, rămîne a se cerceta dacă prelucrarea şi prescurtarea *Umilinţei* în forma în care ne-o prezintă manuscr. 329 [312] al Acad. Rom. s-a făcut de traducătorul slav, ceea ce e mai probabil, sau dacă există un prototip grecesc prescurtat, ceea ce iarăşi nu se exclude." [3]

Acesta din urmă n-a fost găsit de atunci de nimeni. Pentru discuţia privind prioritatea textului slavon sau grecesc al *Învăţăturilor* el nici nu mai este necesar, dată fiind evidenţa „retraducerii" din slavonă în greacă a *pasajelor biblice* care se păstrează intacte în ediţia greacă a *Umilinţei*, utilizată pentru comparaţie, şi care fuseseră traduse corect în versiunea slavonă a acesteia, de unde au fost preluate *tale-quale* în *Învăţături* şi traduse, în genere, iarăşi corect, în versiunea românească din sec. al XVII-lea.

De altfel, generalizîndu-şi observaţiile, D. Russo declara în mod categoric: „... Nici traducătorul grec, nici cel român

---

[1] D. Russo menţionează în notă 7 manuscrise la Biblioteca Naţională din Atena, 9 la Muntele Athos, 2 manuscrise din sec. al XII-lea (Genova şi Ierusalim), 1 din 1344 (Bibl. Bodl.) şi 1 din sec. al XIV-lea (Paris).

[2] *Studii bizantino-române*, p. 43—44.

[3] *Studii şi critice*, p. 16.

nu ştiau că multe părţi pe care le aveau înaintea lor în limba slavonă erau traduceri din greceşte; dacă traducătorul grec, cel puţin, ştia acest lucru, nu făcea fel de fel de greşeli de traducere, ci punea pur şi simplu părţile din Efrem Sirul, din *Varlaam şi Ioasaf*, din Simeon întocmai cum sînt în textele originale“ [1]. Aşa stînd lucrurile, este de-a dreptul curios cum cercetătorul grec actual, înainte de a porni la lansarea teoriei sale sau măcar după ce a venit la Bucureşti, n-a citit ceea ce scrisese elenistul bucureştean D. Russo, grec de origine, de altfel, care a dovedit fără putinţă de tăgadă că textul grecesc al *Învăţăturilor* este *tradus* după cel slavonesc, că unele pasaje biblice (şi anume, acelea care nu puteau fi identificate cu uşurinţă) şi cele din operele scriitorilor bizantini sînt *retraduse din slavonă în greacă* şi că, evident, ele nu coincid cu originalele greceşti. Acest fapt i-a fost semnalat cu prilejul susţinerii comunicării la congresul de la Bucureşti (sept. 1971) de către Dan Zamfirescu, dar se pare că el a trecut nepăsător peste argumentele aduse de acesta şi publicate chiar în zilele congresului în *România literară* din 9 sept. *(Neagoe Basarab sau Manuil din Corint?*, p. 10*)* [2], căci numai aşa se poate explica faptul că a încredinţat tiparului, la *Magazin istoric*, articolul citat, în care repetă ipoteza expusă la cele două congrese, fără nici o schimbare.

În aceste condiţii, este necesar, poate, pentru cei ce doresc dovezi în plus, să apelăm şi la alte exemple, tot din *Partea a doua* a *Învăţăturilor*, şi anume din *Omilia de Paşti*, atribuită lui Ioan Hrisostomul, din *Scara* lui Ioan Climax (Scărarul) şi chiar din *Evanghelia după Matei*. Pentru aceasta vom pune faţă în faţă, ca şi mai sus, textele greceşti originale şi cele „retraduse“ în *Învăţături* (vers. gr.), traducerile slavone

---

[1] *Studii bizantino-române*, p. 42.

[2] Dan Zamfirescu a revenit după aceea cu noi argumente şi exemple în cadrul şedinţei comemorative de la *Institutul de istorie „N. Iorga" al Academiei de ştiinţe sociale şi politice* (27 sept. 1971), la care L. Vranoussis a participat şi a luat cuvîntul (vezi *Contemporanul* din 15 oct. 1971, p. 8, şi *Revue roumaine d'histoire*, t. XI, 1972, nr. 1, p. 189), apoi într-o comunicare ţinută la Curtea de Argeş, cu prilejul „Săptămînii Neagoe Basarab" (11—17 oct. 1971) şi, în sfîrşit, în comunicarea *Neagoe Basarab sau Manuil din Corint? În legătură cu raportul dintre versiunile slavă şi greacă ale Învăţăturilor lui Neagoe Basarab*, ţinută în cadrul Asociaţiei slaviştilor din R. S. România, la 8 noiembrie 1971.

ale acestora în manuscrise independente din Țările Române și în originalul slavon al *Învățăturilor* și, în fine, pentru informare, tălmăcirea pasajelor respective în versiunea românească veche și în cea actuală, după ediția citată.

c) *Omilia de Paști, atribuită lui Ioan Hrisostomul. Reprodusă parțial la sfîrșitul cap. XIII din Partea a doua a Învățăturilor și în Pisania mănăstirii Argeș*

Κατηχητικὸς εἰς τὸ ἅγιον πάσχα

εἴ τις ἀπὸ πρώτης ὥρας εἰργάσατο, δεχέσθω σήμερον τὸ δίκαιον ὄφλημα· εἴ τις μετὰ τὴν τρίτην ἦλθεν, εὐχαριστῶν εορτάσῃ· εἴ τις μετὰ τὴν ἕκτην ἔφθασε, μηδὲν ζημιοῦται· εἴ τις ὑστέρησεν εἰς τὴν ἐννάτην, προσελθέτω μηδὲν ἐνδοιάζων· εἴ τις εἰς μόνην ἔφθασε τὴν ενδεκάτην, μὴ φοβηθῇ τὴν βραδυτῆτα. Φιλότιμος γὰρ ὢν ὁ Δεσπότης δέχεται τὸν ἔσχατον, καθάπερ καὶ τὸν πρῶτον· ἀναπαύει τὸν ἐνδεκάτης, ὡς τὸν ἐργασάμενον ἀπὸ τῆς πρώτης· καὶ τὸν ὕστερον ἐλλεεῖ, καὶ τὸν πρῶτον θεραπεύει· κἀκείνῳ δίδωσι, καὶ τούτῳ χαρίσεται. Καὶ τὴν πρᾶξιν τιμᾷ, καὶ τὴν πρόθεσιν ἐπαινεῖ. Οὐκοῦν εἰσέλθητε πάντες εἰς τὴν καρὰν τοῦ Κυρίου ἡμῶν, καὶ πρῶτοι καὶ δεύτεροι τὸν μισθὸν ἀπολάβετε, πλούσιοι καὶ πένητες μετὰ ἀλλήλων χορεύσατε... (Migne, *Patr. gr.*, t. LIX, Paris, 1862, col. 721).

Versiunea grecească a Învățăturilor

(Fragmentul este mult prescurtat)

Διὸ κἀγὼ εἰδώς σου τὴν ἄπειρον ἀγαθότητα, ὅτι παντας ἀνθρώπους θέλεις σωθῆναι καὶ εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείαν ἐλθεῖν καὶ ὅτι τῷ ἐν μιᾷ ὥρᾳ εργασαμένῳ τέλειον δέδωκας τὸν μισθόν, ὡς τῷ ἐν τῇ ἑνδεκάτῃ παραγεγόνοτι ἐν τῷ ἀμπελῶνι, καταφεύγω πρός σε καὶ δέομαι· πρόσδεξαι καὶ ἀντιλαβοῦ καὶ σῶσόν με ἕνεκεν τοῦ ἐλέους σου (*Ed. cit.*, p. 232, r. 32—37).

Traducerea prof. V. Grecu

„De aceea și eu, știind nesfîrșita ta bunătate, că vrei ca toți oamenii să fie mîntuiți și să vie la cunoașterea adevărului și că celuia care a lucrat într-un singur ceas i-ai dat desăvîrșită plată, precum celuia care a fost în al unsprezecelea ceas în vie, alerg la tine și mă rog: primește-mă și poartă-mi de grijă și mîntuiește-mă din cauza milei tale“ (*Ibidem*, p. 233.)

Mss. slav 299 B.A.R.

Аще кто ѡ(т) прьвааго ча(с) дѣлаль е(с), да приметь дн(с)ь праведныи дльгь. Аще кто по третиемь часѣ приде, бл҃годаре да праз(д)ноуеть. Аще кто по шестомь часѣ достиже, ничтоже да оусоумнит' се, ибо ничим'же ѡтьщетѣвает се. Аще кто оулишить се деветаго ча(с), да пристоупить ничтоже бое се. Аще вь единыи на десете ча(с) приде, да не оустрашит се оукьснѣниꙗ. Любочьстьнь бо сы вл(д)ка, приемлеть послѣднꙗго, ꙗкоже прьваго; оутѣшаеть иже вь единоу на десете годиноу, ꙗкоже дѣлавшаго ѡ(т) прьваго ча(с); и послѣднꙗго милоуеть, и прьваго оутѣшаеть; и ономоу даеть, и семоу дароуеть; и дѣлание почитаеть, и прѣ(д)ложение хвалит (f. 83 r).

Pisania Mănăstirii Argeş
(fragmentul din Hrisostom)

И пакы глаголет божественныи Златоуст: Аще кто прьваго часа дѣлает, да пріимет праведныи̑ дльгъ. Аще кто по третіем часѣ пріидет, благодаренъ да празднѹетъ. Аще по ѕ҃'мь часѣ достижет, ничтоже да ѹсѹмнит[1] се, ничимже ѿтщевает се. Аще ѳ҃'го часа ѹлишит[2] се, да пристѹпить[3] ничтоже боѧ сѧ. Аще вь аі҃. час пріидет, да не ѹстрашит се кьснѣніа. Человѣколюбик бо ест владыка Хрістос, пріемлет послѣднѧго, ꙗкоже прьв..го; оутѣшает а҃. час пришедшаго, ѧкоже дѣлавшаго ѿт прьваго часа; и послѣднѧго милѹет, и а҃.го оутѣшает; и ѡномѹ дает, и семѹ дарѹет, и дѣланіе почитает, и прѣложеніе хвалит (Tocilescu, p. 33—34).

Versiunea românească veche a Învăţăturilor

Dreptu acéia, şi eu auziiu bogăţiia milii tale şi cum că chemi pre toţi păcătoşii la tine, zicînd: „Cel ce va veni la ceasul cel dintîi va lua plată dreaptă, iar cel ce va veni după al treilea ceas să mulţumească milii tale, iar cel ce va ajunge după al şaselea ceas de nimic nu să va lipsi, iar cel ce să va lipsi pînă la al noaolea ceas să să apropie cătră tine făr'de nici o în-

Traducerea Pisaniei Mănăstirii Argeş
(Fragmentul din Hrisostom)

Şi iarăşi zice dumnezeescul Zlatoust: „Dacă va lucra cineva din ceasul dintîi, să-şi primească plată dreaptă; dacă va veni cineva după ceasul al treilea, mulţumit să prăznuiască; dacă va ajunge după ceasul al şaselea, de nimic să

[1] La Tocilescu: ѹсиниите (corectat de noi).
[2] T.: ѹлишиет („).
[3] T.: даристы вить („).

doială. Iar de va veni şi la al unsprezècelea ceas, nimic să nu să teamă că s-au zăbovit. Că eşti iubitoriu de oameni şi priimeşti pre cel de apoi, ca şi pre cel dintîi, şi mîngîi pe cel de la al unsprăzècelea ceas ca şi pre cel din ceasul dintîi. Şi celuia dai, iar pe cesta-l dăruești; şi lucrul îl cinsteşti, și ce iaste pus înainte lauzi. Drept aceia, vor întra în bucuriia Domnului şi vor lua plată şi cei dintîi, şi cei de apoi de la mila ta cea bogată ..." (Ed. cit., p. 341.)

nu se îndoiască, căci de nimic nu va fi lipsit; dacă de al noulea ceas va fi lipsit, să se apropie, netemîndu-se de nimic; dacă va veni în ceasul al unsprezecelea, să nu se teamă de întîrziere, căci iubitor de oameni este stăpînul Hristos: primeşte pe cel din urmă, ca şi pe cel dintîi; mîngîie pe cel venit în ceasul al unsprezecelea, ca şi pe cel ce a lucrat din ceasul dintîi; și pe cel din urmă îl miluieşte, şi pe cel dintîi îl mîngîie; şi aceluia îi dă, şi acestuia îi dăruieşte; şi fapta o cinsteşte, şi jertfa o laudă". (*Lit. rom. veche*, I, p. 158.)

După cum am arătat mai sus, sfîrşitul *Învăţăturilor* (respectiv, sfîrşitul capitolului XIII) — inclusiv pasajul preluat din omilia atribuită lui Ioan Hrisostomul — s-a pierdut din manuscrisul slavon. Dar cum, pe de o parte, acest pasaj s-a păstrat bine tradus în versiunea românească, iar, pe de altă parte, a fost utilizat *exact în aceeaşi întindere* în *Pisania Mănăstirii Argeş*, am considerat potrivit ca, alături de textul slavon citat după mss. 299 de la B.A.R., scris la începutul sec. al XVI-lea în slavona sîrbă și provenit de la mănăstirea Bistriţa din Oltenia, să reproducem tocmai pasajul respectiv din *Pisanie* [1]. Că la fel trebuie să fi fost în originalul slavon al *Învăţăturilor* ne-o dovedeşte traducerea exactă românească din sec. al XVII-lea.

În schimb, cum s-a putut observa mai sus, traducătorul grec al *« Învăţăturilor » a comprimat textul* la mai puţin de

[1] Neavînd la dispoziţie o bună fotocopie, am reprodus după transcrierea imperfectă a lui Gr. Tocilescu (*Biserica episcopală a Mănăstirii Curtea de Argeş, restaurată ... şi sfinţită din nou în ziua de 12 octombrie 1886*, Bucureşti [f.a.], p. 33—34). Traducerea am dat-o după: *Literatura română veche (1402—1647)*. Introducere, ediţie îngrijită şi note de G. Mihăilă şi Dan Zamfirescu, vol. I, Bucureşti, Ed. Tineretului 1969, p. 158.

două rînduri, parafrazîndu-l (cu aluzie la *vie*, aşa cum sună, de altfel, pilda din *Evanghelia după Matei*, XX, 1—16, care stă la baza acestei scurte omilii)[1].

d) *Scara lui Ioan Climax (Scărarul) Începutul Cuvîntului XXVIII, reprodus în cap. XII din Partea a doua a Învăţăturilor*

Ioan Climax: Scara (Orig. grecesc)

Προσευχή ἐστι κατὰ μὲν τὴν αὐτῆς ποιότητα συνουσία καὶ ἕνωσις ἀνθρώπου καὶ Θεοῦ· κατὰ δὲ τὴν ἐνέργειαν, κόσμου σύστασις· Θεοῦ καταλλαγή, δακρύων μήτηρ καὶ πάλιν θυγάτηρ, ἁμαρτημάτων ἱλασμὸς, πειρασμῶν γέφυρα, θλίψεων μεσότοιχον, πολέμων θραῦσις, ἀγγέλων ἔργον, ἀσωμάτων πάντων τροφή· ἡ μέλλουσα εὐφροσύνη, ἀπέραντος ἐργασία, ἀρετῶν πηγή, χαρισμάτων πρόξενος, προκοπὴ ἀόρατος, τροφὴ ψυχῆς, νοῦ φωτισμὸς ἀπογνώσεως πέλυξ, ἐλ-

Versiunea grecească a Învăţăturilor

Ἡ εὐχὴ δε πάλιν καθοδηγεῖ τὸν ἄνθρωπον καὶ συνάπτει τῷ Θεῷ ἐν σπουδῇ καὶ εἰρηνοποιεῖ αὐτὸν μετ' αὐτοῦ. Μήτηρ γὰρ τῶν δακρύων καὶ θυγάτηρ καὶ ἱλασμός ἐστι τῶν ἁμαρτωλῶν, τῶν μὲν δινευόντων γέφυρα καὶ λυπηρῶν διάλυσις, πολέμου διασκεδασμός, ἔργον τῶν ἀγγέλων καὶ ἀσωμάτων πάντων τρυφή, τῶν γρηγορούντων χαρὰ καὶ μακάριον ἔργον, τῶν ἀρετῶν πηγὴ καὶ τῶν χαρισμάτων τὸ ακαταίσχυντον δῶρον. Ἡ μετὰ σπουδῆς εὐχὴ τροφή ἐστι τῆς

---

[1] După cum am arătat în articolul *Observaţii asupra manuscrisului slavo-român al popii Bratul (1559—1560)*, publicat în *Studii de limbă literară şi filologie*, vol. II, Bucureşti, Ed. Academiei, 1972, p. 341—342, identificarea acestei omilii în *Învăţături* şi în *Pisanie* a făcut-o N. Drăganu, încă în 1914 (*Două manuscripte vechi. Codicele Todorescu şi Codicele Marţian*, Bucureşti, 1914, p. 17—19). „Aşadar, nici P. Ş. Năsturel nu spunea o noutate în 1959 (...), şi nici P. Olteanu în 1967 (... *Omilii folosite în Învăţăturile lui Neagoe Basarab*, în *Romanoslavica*, XIV, 1967, 349—354) ..." (nota 67, la p. 341 a *art. cit.*; Cf. şi Dan Zamfirescu, *Între Nicolae Drăganu şi prof. univ. dr. docent Pandele Olteanu sau despre obiceiul împăunării cu penele altora*, în *Săptămîna*, nr. 51, din 24 noiembrie 1971, p. 2, şi *Accidentele falsei erudiţii*, *ibidem*, nr. 55, din 24 decembrie, 1971, p. 10). Vezi în *art. nostru citat* (p. 334—345) date privind răspîndirea acestei omilii în textele bilingve slavo-române, cu reproducerea unora din ele şi cu indicaţii bibliografice.

πίδος ἀπόδειξις, λύπης λύσις, πλοῦτος μοναχῶν, ἡσυχαστῶν θησαυρὸς, θυμοῦ μείωσις, ἔσοπτρον προκοπῆς, μέτρων (a) ἐμφάνεια, καταστάσεως δήλωσις, τῶν μελλόντων μηνυτής, κλέους σημασία. Προσευχή ἐστι τῷ ὄντως εὐχομένῳ δικαστήριον καὶ κριτήριον, καὶ βῆμα Κυρίου, πρὸ τοῦ βήματος μέλλοντος· (Migne, *Patr. gr.*, t. XXXVIII, Paris, 1860, col. 1129; traducerea:

„Rugăciunea este după natura sa împreunarea şi unirea omului cu Dumnezeu, iar ca faptă — alcătuire a lumii, împăcare cu Dumnezeu, mumă şi apoi fiică a lacrimilor, curăţire a păcatelor, punte a ispitirilor, pavăză, a întristărilor, sfărîmare a războaielor, faptă a îngerilor, hrană a tuturor celor fără trup, veselie viitoare, faptă veşnică, izvor al virtuţilor, mijlocitoare a darurilor, izbîndă nevăzută, hrană a sufletului, luminare a minţii, secure a deznădejdii, dovadă a nădejdii, sfărîmare a întristării, bogăţie a călugărilor, comoară a negîlcevitorilor, slăbire a mîniei, oglindă a izbîndei, ivire a păcii, arătare a rînduielii, vestitoare a celor viitoare, semn al slavei. Rugăciunea este tribunal şi judecată pentru

(a) Modorum seu mediorum.

ψυχῆς, λαμπρότης τοῦ νοῦ καὶ ἐκκοπὴ τοῦ θυμοῦ, τῶν ἐλπίδος ψυχαγωγία καὶ τῆς φροντίδων διάλυσις, πλοῦτος καὶ θησαυρός μοναχῶν, σιωπή καὶ ἡσυχία, θυμοῦ κατάπαυσις καὶ θεωρίας θείας ἀγών, κοσμικῆς φαντασίας εἰς οὐδὲν ἀπόδειξις, τῶν σπουδαίων ἀγαθή ἐπαγγελία καὶ δόξης τεκμήριον. Εὐχή ἐστιν ἀληθής τῶν δεομένων κρίσις καὶ τῆς τελευταίας κρίσεως ἀπαλλαγή (Ed. cit., p. 196, r. 23—34; trad., p. 197, r. 21—32:

„Rugăciunea însă iarăşi îl conduce pe om şi-l leagă cu D-zeu în grabă şi-l împacă cu el. Căci este maică a lacrimilor şi fiică, şi ogoirea păcătoşilor, punte a celor ce se scufundă şi izbăvire a celor îndureraţi, împrăştiere a războiului, lucru al îngerilor şi plăcere a tuturor celor fără de trup, bucurie a celor ce priveghează şi lucru fericit, al virtuţilor izvor şi al harurilor darul cel neruşinat. Rugăciunea cu zel hrană este a sufletului, strălucire a minţii şi retezare a mîniei, a speranţei împrospătare şi a grijilor risipire, avere şi comoară a călugărilor, tăcere şi linişte, a mîniei încetare şi a contemplării dumnezeeşti ostenire, dovedire întru nimic a închipuirii lumeşti, a celor zeloşi bună solie şi al măririi semn. Rugăciunea este

cel care într-adevăr se roagă şi judeţ al Domnului înaintea judecăţii viitoare“ [1]).

Mss. slav 143 B.A.R.

Мл҃тва е(с) по тож оубо твороу съсѫщьствїе и съединенїе чл҃коу и Бг҃оу, по дѣиствоу же мироу съставленїе, бж҃їе примиренїе, слъзамь мт҃и и пакы дъщи, грѣхѡ(м) ѡцѣщенїе, искоушенїѡ(м) мостъ, скръбе(м) срѣдостѣнїе, рате(м) съкроушенїе, аггл(с)кое дѣло, бестѣлесныи(м) въсѣмь пища, бѫдѫщее ве(с)лїе, непрѣходное дѣланїе, добрѡдѣтѣлемь источникь, дарованїѡ(м) ходатаница, прѣспѣанїе небидимо, пища дш҃и, оумоу просвѣщенїе, ѡ(т)чаанїꙋ секыра, оупованїю показанїе, печали раз(д)рѣшенїе, богат'ство мнихѡ(м), безмлъвникѡ(м) скровище, ꙗрѡсти ѡхоуж(д)енїе, зръцало прѣспѣанїꙋ, мѣрам' ꙗвленїе, оустроенїꙋ показанїе, бѫдѫщи(м) вѣстникь, славы назнаменанїе. Мл҃тва е(с) въ истинѫ молѧщомоу сѧ сѫж(д)енїе и сѫдище гн҃е прѣж(д)е бѫдѫщаго сѫдища (f. 197r—v).

Versiunea românească veche a Învăţăturilor

Că ruga iaste ducere şi împreunare omului cu Dumnezeu, iar după tocmeala lumii iaste pohtire şi împăcare cu

adevărată judecată a celor ce se roagă şi scăpare de cea din urmă judecată“).

Originalul slavon al Învăţăturilor

Мл҃тва є(с) по тож творѧ съшествїе и съединенїе чл҃кꙋ и Б҃ꙋ, по дѣиствꙋ же мирꙋ съставленїе и бж҃їе примиренїе, слъзамь мт҃и и пакы дъщи, грѣхѡ(м) оцѣщенїе, искоушенїомь мость, скръбе(м) срѣдостѣнїе, рате(м) съкроушенїе, аг҃гльское дѣло, бестѣлесны(м) въсѣ[мь] пища, бѫдѫщее веселїе, непрѣхо(д)но дѣланїе, добродѣтѣлемь источникь, дарованїѡ(м) ходатаица, прѣспѣанїе невидимо, пища дш҃е, оумꙋ просвѣщенїе, ѡ(т)чаанїю секира, оупованїю показанїе, печали раз(д)рѣшенїе, богатьство мнихо(м), без'мльвникѡ(м) скровище, ꙗрости охꙋж(д)енїе, зръцалꙋ прѣспѣанїе, мирам' ꙗвленїе, оустроенїе показанїа, бѫдѫщи(м) вѣстникь, славы назнаменанїе. Мл҃тва є(с) въ истинѫ молѧщо(мꙋ) сѧ сѫж(д)енїе и сѫдище гн҃е прѣж(д)е бѫдѫща(г) сѫдища (f. 86v—87v).

Traducerea actuală a Învăţăturilor

Rugăciunea este aceea care aduce pogorîrea şi împreunarea omului cu Dumnezeu, iar după faptă — alcătuire lumii

[1] Trad. de M. Carataşu, paleograf la B.A.R., căruia îi exprimăm mulţumirile noastre.

Dumnezeu, şi mumă şi apoi fată lacrămilor; păcatelor iaste curăţie, ispititurilor pod, întristăciunilor mîngîiare, răsboaelor sfărîmare; lucru îngerescu, hrana celor făr'de trup, veacului ce va sà fie veselie, lucru netrecut, izvor bunătăţilor, solie darurilor, prisoseală nevăzută, hrana sufletului, luminarea minţii, săcure oceaiaпiei, arătare nădejdii, dăzlegare grijilor; bogăţie călugărilor, negîlcevitorilor comoară; slăbiciunea urgiei, arătare de pace; tocmire arătării, sol lucrurilor celor ce vor să fie, semnare slavei. Ruga cu adevărat iaste celui ce să roagă judecată mai nainte încă decît judecata lui Dumnezeu care va să fie (Ed. cit., p. 317—318.)

şi împăcare cu Dumnezeu, mumă şi apoi fiică a lacrimilor, curăţire a păcatelor, punte a ispitirilor, mîngîiere a întristărilor, sfărîmare a războaielor, faptă îngerească, hrană a celor fără trup, veselie viitoare, faptă netrecătoare, izvor al faptelor bune, mijlocitoare a darurilor, izbîndă nevăzută, hrană a sufletului, luminare a minţii, secure a deznădejdii, arătare a nădejdii, sfărîmare a întristării, bogăţie a călugărilor, comoară a negîlcevitorilor, slăbire a urgiei, oglindă a darurilor, ivire a păcii, arătare a rînduielii, vestitoare a celor viitoare, semn al slavei. Rugăciunea este într-adevăr judecată a celui ce se roagă şi judeţ al Domnului înainte de judecata viitoare (Ed. cit., p. 405.)

Se observă cu uşurinţă că: α) cele două texte greceşti *nu coincid*, al doilea fiind retradus din slavonă; β) dimpotrivă, versiunea slavonă a *Scării* (pentru care am utilizat mss. 143 B.A.R. din 1446, copiat în slavona mediobulgară de Gavriil de la Neamţ) este preluată fără modificări, cu aceeaşi ortografie mediobulgară în *Învăţături* (versiunea slavonă) — evident, cu unele mărunte greşeli de copiere, cu un cuvînt omis (оубо „căci“) şi altul adăugat (и „şi“) — şi tradusă destul de exact în limba română a sec. al XVII-lea. Poate da cineva o altă explicaţie acestor constatări, care se adaugă celor prezentate mai sus?

e) În sfîrşit, vom cita un ultim exemplu din *Evanghelia după Matei,* şi anume un pasaj din cele mai cunoscute, cel despre „Judecata viitoare“, care urmează pildei celor zece fecioare şi celei a talanţilor (cap. XXV, v. 31—36 şi 40).

Reprodus în cap. XII din Partea a doua a Învățăturilor

Originalul grecesc

31 "Οταν δέ[a] ἔλθῃ ὁ υἱός τοῦ
ἀνθρώπου ἐν[1] τῇ δόξῃ αὐτοῦ[1]
καὶ πάντες οι ἅγιοι[2] ἄγγελοι
32 μετ' αυτοῦ, τότε καθίσει ἐπί
θρόνου δόξης αὐτοῦ· καὶ συνα-
χθήσεται ἔμπροσθεν αὐτοῦ
πάντα τά ἔθνη, καὶ ἀφοριεῖ
αὐτούς ἀπ' ἀλλήλων ὥσπερ ὁ
ποιμὴν ἀφορίζει τα πρόβατα
33 ἀπό τῶν ἐρίφων, καὶ στήσει
τά μέν πρόβατα ἐκ δεξιῶν
αὐτοῦ[3], τά δέ ερίφια ἐξεὐων-
34 ὑμων. τότε ἐρεῖ ὁ βασιλεὺς
τοῖς ἐκ δεξιῶν αὐτου. δεῦτε
οἱ εὐλογημένοι τοῦ πατρός
μου, κληρονομήσατε τὴν ἡτο-
ιμασμένιν ὑμῖν βασιλείαν ἀπό
35 καταβολῆς κόσμου. ἐπείνασα
γάρ, καὶ ἐδώκατέ μοι φαγεῖν,
ἐδίψησα, καὶ ἐποτίσατέ με,
ξένος ἤμην, καὶ συνηγάγετέ
36 με, γυμνός, καὶ περιεβάλετέ με,
ἠσθένησα[b] καὶ ἐπεσκέψασθε με,
ἐν φυλακῇ ἤμην, καὶ ἤλθετέ
πρός με(..).
40 ἀμὴν λέγε ὑμῖν, ἐφ' ὅσου
ἐποιήσατε ἑνὶ τούτων τῶν[4]
ἀδελφῶν μου τῶν[4] ἐλαχίστων,
ἐμοὶ ἐποιήσατε (Ἡ Καινὴ Δια-
θήκη. Text with critical appa-
ratus, Londra, 1937, p. 74).

Învățăturile
(versiunea grecească)

"Οταν γάρ[a] ἔλθῃ ο υἱος τοῦ ἀνθρώπου καὶ πάντες οἱ ἄγγελοι μετ' αὐτοῦ, τότε καθίσει ἐπὶ θρόνου τῆς[A] δόξης αὐτοῦ. Καὶ συναχθήσονται ἔμπροσθεν αὐτοῦ πάντα τά ἔθνη καὶ ἀφορῖει αὐτούς απ' ἀλλήλων, ὥσπερ ποιμὴν ἀφορίζει τα πρόβατα ἀπό τῶν ἐρίφων. καὶ στήσει τα μέν πρόβατα ἐκ δεξιῶν, τά δέ ἐρίφια ἐξ εὐωνυμον. Τότε ἐρεῖ ὁ βασιλεὺς τοῖς ἐκ δεξιῶν αὐτοῦ· «Δεῦτε οἱ εὐλογημένοι τοῦ πατρός μου, κληρονομήσατε τὴν ἡτοιμασμένην ὑμῖν βασιλεῖαν ἀπό καταβολῆς κόσμου. 'Επείνασα γάρ καὶ ἐδώκατέ μοι φαγεῖν· ἐδείψησα καὶ ἐποτίσατέ με· ξένος ἤμην καὶ συνηγάγετέ με· γυμνός καὶ περιεβάλετέ με· ἀσθενής[b] καὶ ἐπεσκέψασθέ με· ἐν φυλακῇ ἤμην καὶ ἤλθετε πρός με» (...).

«'Αμὴν λέγω ὑμῖν, ἐφ' ὅσου ἐποιήσατε ἑνὶ τούτων ἐλαχίστων, ἐμοὶ ἐποιήσατε» (*ed. cit.*, p. 210, r. 10—24).

Cuvinte și forme diferite

a) δέ = γάρ
b) ἠσθενησα = ἀσθενής

Cuvinte și expresii omise în Învățături

1) ἐν τῇ δόξῃ
2) ἅγιοι
3) αὐτοῦ
4) τῶν ἀδελφῶν μου τῶν

Cuvînt în plus

τῆς

Mss. slav 178 B.A.R.
(Tetraevanghel, sec. XVI, scris în Țara Românească)

Єгда же[a] прїидеть сн҇ъ чл҇вческыи въ славѣ своеи и въси ст҇їи аггли съ ним', тогда сѧдеть на прѣстолѣ славы своеѫ и събержт сѧ прѣ(д) нимь въси ѩзыци и разлѫчить их[1] дроугъ w(т) дроуга, ꙗкоже пастырь разлѫчаеть wвцѧ w(т) козлищь и постави(т) wвцѧ w деснѫѧ себе, а козлищѧ w(т) шоуѭѧ. Тогда речеть цр҇ь сѫщїимь w деснѫѧ его: „Прїидѣте, бл(с)венїи wц҇а моего, наслѣдоуите оуготованное вамь цр(с)твїе w(т) сложенїа мироу! Възалках бо сѧ и дасте ми ꙗсти; въждѧдах сѧ и напоисте мѧ; страненъ бѣх' и въведwсте мѧ; нагь и wдѣасте мѧ; болень и посѣтисте мене; въ темници бѣхь и прїидwсте къ мнѣ" (...).

„Аминь гл҇ѧ вамь, понеже сътвористе единомоу[2] сихъ братїи моихъ меншїихъ, мнѣ сътвористе!" (f. 93r—v).

Învățăturile
(versiunea slavonă)

Єда прїиде(т) сн҇ь чл҇чьскыи въ славѣ своеи и въси ст҇ыи аггли съ нимъ, тогда сѣдѧ(т) на прѣстолѣ славы своеѫ и събѣржт сѧ прѣ(д) нимъ въси ѩзыци и разлѫчить ѧ[1] дроугь w(т) дроуга, ꙗкоже разлѫчѣеть пастырь wвцѧ w(т) козлищь и поставить овцѧ о деснѫѧ себе, а козлище о шоуѭѧ. Тогда ре(ч)ть црь сѫщїимь о деснѫѧ его: „Прїидѣте, бл(с)венїи оц҇а моего, наслѣдоуите оуготованное вамь цр(с)твїе w(т) сложенїа мироу! Възалка(х) бо сѧ и дасте ми ꙗсти; въжѫж(д)ах сѧ и напоисте мѧ; странень бъ(х) и въведосте мѧ; нагь и одѣасте мѧ; болень и посѣтисте мене; въ темници вѣ(х) и прїидосте къ мнѣ" (...).

"Аминь гл҇ѧ вамь, понеже сътвористе единомоу w(т)[2] си(х) меншїи(х), мнѣ сътвористе!" (f. 97v—98r).

---

[1] În alte manuscrise: ѩ (cf. Саввина книга, ed. V. Șcepkin, St. Pb., 1903, f. 70r).
[2] În alte manuscrise urmează normal отъ (*Ibidem*, f. 71r).

Învăţăturile (versiunea românească veche)	*Biblia* (Bucureşti, 1968)
Cîndu va veni fiiul omenescu cu slava sa şi toţi sfinţii îngeri împreună cu dînsul, atunci va şădea pre scaunul măririi lui, şi să vor aduna înaintea lui toate limbile, şi va despărţi pre unul de altul, cum dăsparte păstoriul oile de capre, şi va pune oile despre dreapta, iar caprele dăspre stînga. Atuncea va zice împăratul celor despre dreapta lui: „Veniţi, blagosloviţii părintelui mieu, de moşteniţi împărăţiia care iaste gătită voao încă dinceputul lumii. Că am flămînzit şi mi-aţi dat de am mîncat, însetoşat-am şi m-aţi adăpat, strein am fost şi m-aţi dus în casele voastre, gol am fost şi m-aţi îmbrăcat, bolnav am fost şi m-aţi cercetat, în temniţă am fost şi aţi venit la mine." (...)	31. Cînd va veni Fiul Omului întru slava sa, şi toţi sfinţii îngeri cu El, atunci va şedea pe tronul slavei Sale. 32. Şi se vor aduna înaintea Lui toate neamurile şi-i va despărţi pe unii de alţii, precum desparte păstorul oile de capre. 33. Şi va pune oile de-a dreapta Sa, iar caprele de-a stînga. 34. Atunci va zice Împăratul celor de-a dreapta Lui: „Veniţi, binecuvîntaţii Tatălui Meu, moşteniţi împărăţia cea pregătită vouă, de la întemeierea lumii. 35. Căci flămînd am fost şi mi-aţi dat să beau, străin am fost şi m-aţi primit. 36. Gol am fost şi m-aţi îmbrăcat; bolnav am fost şi m-aţi cercetat; în temniţă am fost şi aţi venit la Mine." (...)
„Adevărat grăescu voao, că pentru căci aţi făcut unuia din ceşti mai mici, mie aţi făcut". *(Ed. cit.*, p. 325—326.)	40. (...)„Adevărat zic vouă, întrucît aţi făcut unuia dintr-aceşti fraţi ai mei, prea mici, Mie Mi-aţi făcut." (p. 1128; cf. *Înv.*, ed. cit., p. 410—411.)

Se observă că versiunea grecească a *Învăţăturilor* coincide aproape integral cu textul evanghelic original; totuşi, în cele 8 versete am numărat nu mai puţin de 7 neconcordanţe lexicale. Dimpotrivă, originalul *Învăţăturilor* coincide *perfect* cu versiunea slavonă mediobulgară a *Evangheliei după Matei*, fiind *omise* — ceea ce se întîmplă nu o dată în *Învăţături*,

din motive compoziţionale (sau poate la simpla copiere) — doar trei cuvinte, ceea ce nu schimbă sensul frazelor respective: a) же (particulă introductivă, corespunzînd lui δὲ grecesc — înlocuit în versiunea greacă a *Învăţăturilor* cu γὰρ „căci"); b) братїи моихъ „fraţi ai mei" (a rămas însă меншїи(х) „cei mai mici, prea mici"); or, *traducătorul grec a păstrat această omisiune* a *Învăţăturilor* slavone, căci are numai τούτων ελαχίστων = slavon. сих меншїих „(unuia din) aceştia cei mai mici, prea mici". Acest exemplu, ca şi celelalte, reprezintă o *dovadă categorică* a traducerii *Învăţăturilor* din slavonă, în greacă, căci, chiar ştiind pe de rost prea cunoscutul pasaj evanghelic sau recurgînd la textul grecesc original, traducătorul grec s-a orientat după textul slavon al *Învăţăturilor*.

Aşadar, sperăm să fi răspuns afirmativ şi categoric dorinţei formulate de Virgil Cândea în articolul din *Magazin istoric*: „Aşteptăm, dar, cu senină şi îndreptăţită încredere, rezultatul final al dezbaterii. *Nu credem însă că el ar putea înlătura vreodată* Învăţăturile *din literatura română veche, sau numele lui Neagoe Basarab din titlul operei sale*" (p. 5). Pe bună dreptate, d-sa spune, cîteva rînduri mai sus: „În ce ne priveşte şi procedînd după regulile istoriei ideilor şi a mentalităţilor, fără a neglija pe acelea ale severei anchete de texte, apartenenţa *Învăţăturilor lui Neagoe Basarab* literaturii româneşti ni se pare demonstrată îndeajuns prin alte argumente.

În primul rînd, cartea, prin titlul, alcătuirea şi cuprinsul său nu putea fi adresată decît cercului de cultură din Ţara Românească (...). Partea *specială* a cărţii, cuprinzînd sfaturi de domnie, nu putea interesa *decît* societatea în care asemenea instituţii mai existau în Europa de sud-est, deci pe *români*.

Să observăm apoi că, datorită pregătirii şi mijloacelor sale de acasă, Neagoe, rupînd din ceasurile datoriilor sale domneşti, *putea* scrie o asemenea carte. Dar, dimpotrivă, în programul literar al unui retor din Constantinopol, vedem greu o asemenea operă ieşind din veleităţile scriitoriceşti proprii, în care, la drept vorbind, ea nu ar fi avut nici un sens" ş.a.m.d.

În schimb, nu ne putem asocia domniei-sale cînd afirmă că „din descoperirile sale recente, Leandros Vranoussis dedu-

cea însă patru fapte noi de natură să bucure, dar şi să neliniştească pe partizanii paternităţii lui Neagoe asupra operei" (p. 2).

În ceea ce ne priveşte, ele nu ne-au „neliniştit", căci, dacă manuscrisul versiunii greceşti a *Învăţăturilor* aparţine într-adevăr lui Manuil din Corint — după cum afirmă L. Vranoussis, bazat pe asemănarea scrisului cu manuscrisul autograf nr. 512 de la mănăstirea Iviron [1] —, atunci el nu poate

---

[1] *Art. cit.* din *Mag. ist.*, p. 8, şi fotocopiile de la p.10; vezi tot acolo (p. 7—10) cîteva date despre Manuil din Corint. C. Th. Dimaras (*Istoria literaturii neogreceşti*, Bucureşti 1968) nu menţionează pe Manuil din Corint. Cf. însă: N. Iorga, *Bizanţ după Bizanţ*, trad. din franceză, Bucureşti, 1972, p. 92: „Matei Kamariotes (...) fu iniţiatorul lui Manuil de [din] Corint, poet al bisericii, devenit apoi mare retor al Patriarhiei..."

Vezi, de asemenea: Börje Knös, *L'histoire de la littèrature neogrecque. La période jusqu'en 1821*, Uppsala, 1962, p. 396. Iată ce spune autorul despre Manuil din Corint:

« Plus connu [que Dionysios le Rhéteur et Hippolytos de Crète] est *Manuel de Corinthe* (vers 1460 — vers 1551), professeur à l'École du Patriarcat et rhéteur de la Grande Eglise, qui possedait les sciences profanes aussi bien que la théologie. Sa production est digne d'attention. On lui doit tout d'abord un *Traité du Purgatoire* (un court fragment édité par Léon Allatius en 1655). (...) Dans un *Traité sur la Procession du Saint Esprit*, qui n'est pas édité, il réfute deux syllogismes en faveur de la doctrine des Latins. Une *Réponse au Père François*, religieux dominicain, qui lui avait écrit au sujet de dix points de divergence entre les deux Eglises (publ. Leyde 1685), contient une défense adroite de la doctrine orthodoxe, de l'exactitude de laquelle l'auteur est tout pénétré. On lui doit aussi un ouvrage *Sur Marc Eugenicos et le Concile de Florence* (publ. en 1886), qui est une diatribe dirigée surtout contre Gemiste Pléthon et Besarion. On lui a également attribué un *Traité sur la transfiguration de la chair du Christ* (publ. en 1889), qui manque d'allusions polémiques et fait preuve d'un homme sérieux et pieux.

Manuel este aussi connu comme poète religieux. On lui a attribué nombre de *canons* et d'*acolouthies* surtout des néomartyrs, également quelques *vers* politiques sur la vanité de ce monde, vers dépourvus de toute originalité.

Enfin nous lui devons un *Traité sur le droit de mariage*, ou il se base sur l'ancien droit canon, ouvrage qui fut remanié par Zacharias Skordylis [*Remaniement du traité sur le droit de mariage par Manuel de Corinthe*, Venise 1564] ». Bibliogr.: Βασική βιβλιοθήκη, t. 4 (ed. G. Kournoutos), Atena, 1956 (Nu am găsit-o la B.A.R.).

De a doua, a treia şi a patra lucrare se leagă, credem, răspunsul pe care Manuil din Corint l-a trimis lui Neagoe Basarab, probabil în preajma anului 1519 — cînd acesta s-a adresat papei Leon X, pentru încheierea unei alianţe împotriva turcilor —, cu privire la diferenţele de credinţă dintre catolici şi ortodocşi. Iată, în traducere, începutul acestui text descoperit recent într-o copie incompletă şi semnalată de L. Vranoussis şi Ch. Patrinellis,

fi decît *traducătorul* în grecește al acestora — cum a acceptat ca bază de discuție și Dan Zamfirescu (drept care ar trebui

---

pe care-l reproducem după articolul lui P. Ș. Năsturel, *Manuil din Corint către Neagoe Basarab* (*România literară*, an. II, nr. 51 [63], din 1969, p. 13):

„« Preaînălțatului și preastrălucitului și preaevlaviosului domn Ioan Neagoe, mare voievod și împărat și autocrat a toată Ungrovlahia, Manuil, marele ritor al marii biserici, întru norocire să se bucure.

Preaînălțate, preastrălucite, preaevlavioase doamne Ioane, voievod și împărat și autocrat a toată marea Ungrovlahie, deoarece mi-ai poruncit a-ți raporta pe scurt, pricinile pentru care latinii cu credință greșită s-au înstrăinat și mult s-au îndepărtat de adevăr și de la noi și întru totul sînt și se cheamă eretici ... » și marele ritor — adaugă P. Ș. Năsturel — (...) arată toate deosebirile de credință dintre catolici și ortodocși, « cea mai mare » fiind, zice el, hula purcederii Sfîntului Duh și de la Fiul."

Ne îndoim însă că această „consultație", dacă a ajuns la Neagoe Basarab, i-a folosit la ceva, căci pentru el era mai importantă alianța cu papa pentru apărarea țării și a Europei împotriva turcilor decît disputele scolastice dintre clerul grecesc și cel catolic, dispute din care nu găsim *nici o urmă* în *Învățături* (Vezi E. Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. II, partea 3, culese ... de N. Densușianu, București, 1892, nr. 224, p. 307—309; vezi și comentariul competent al lui Manole Neagoe, în monografia *Neagoe Basarab*, București, 1971, p. 83—84).

L. Vranoussis prezintă, pe scurt, în *art. cit.* (p. 7), o *slujbă* inedită, scrisă de Manuil din Corint în cinstea Sfîntului Spiridon cel Nou, probabil la cererea lui Radu cel Mare, în jurul anului 1500.

Dintre informațiile mai vechi despre Manuil din Corint, reținem aici pe cele rezumate de Émile Legrand, în *Introducerea* la *Bibliographie hellénique des XVe et XVIe siècles* (t. I, Paris, 1962, p. CVI, nota 2):

„Manuel de Corinthe. [Manuel] Malaxos [*Istoria patriarhilor*, tipărită în *Turcograecia* lui Martin Crusius, cartea a doua, Basel, 1584, p. 146] dit de lui: τότε ἦτον ὁ σοφώτατος καί θεολογικώτατος κύρις Μανουὴλ, ὁ Μέγας ῥήτωρ τῆς μεγάλης ἐκκλησίας, ὁ Πελοποννησιακός [Eo tempore — adică, pe la 1500, în timpul patriarhului Pahomie — viuebat doctissimus vir, et theologus praestantissimus, Manuelus Peloponesius, magnus magnae Ecclesiae rhetor]. Cf. Zaviras (Νέα Ἑλλὰς [Atena, 1872], pp. 95—96), qui done une liste assez peu complète des écrits de Manuel; et pour memoire, M. Gédeon (Χρονικὰ τῆς πατριαρχικῆς ἀκαδημίας, CP., 1883, in-8°, pp. 36—43), qui noie dans un intarissable verbiage quelques détails biographiques, dont aucun document ne vient corroborer l'authenticité".

Această notă a lui É. Legrand este prilejuită de menționarea unei scrisori a lui Justinos Decadios din Corfu (n. cca. 1472) către Manuil din Corint. Iată această mențiune, pe care o reproducem, dat fiind interesul pe care-l prezintă pentru discuția noastră:

« Une troisième lettre de Justin Décadios se trouve dans le *Mediolanensis* grec coté: C. 259. Inf. (ff. 274—275). Elle est adressée à Manuel, rhéteur de la grande église. Le savant bibliothécaire de l'Ambrosienne,

să presupunem că știa limba slavonă) — sau copistul lor [1]. Atragem însă atenția asupra faptului că datarea propusă de Sp. Lambros, și anume sec. al XVII-lea, nu poate fi o simplă eroare de tipar, cum lasă a se înțelege L. Vranoussis: prof. V. Grecu, editorul competent al versiunii grecești, precizează că hîrtia manuscrisului nu are nici un filigran (care să ne permită vreo anumită datare), și adaugă: „După scriitură, Sp. Lambros, *loc. cit.*, îl consideră a fi scris în secolul al XVII-lea [2], ceea ce, după toate considerațiunile paleografice, pare să fie adevărat" [3]. Și D. Russo, care pregătea o ediție, îl atribuia tot secolului al XVII-lea [4], iar N. Iorga spunea mai tîrziu: „Observ că versiunea greacă nu pare a fi decît de la sfîrșitul secolului al XVI-lea (v. facsimile, p. 45)" [5].

De aceea, dovada că manuscrisul grecesc al *Învățăturilor* aparține lui Manuil din Corint trebuie încă făcută, mai ales că fotocopiile din acesta și din cel semnat de el (Iviron, nr. 512; nu se reproduce însă o pagină cu semnătura sa!) sînt micșorate și nu permit specialiștilor o cercetare eficace [6]. Oricum, se poate observa că inițialele stilizate diferă net.

M. l'abbé Antoine Ceriani, a eu l'extrême obligeance de nous faire savoir que cette lettre est insérée dans une copie d'écrits concernant le concile de Florence et les opinions religieuses des Grecs, copie executé par un Grec, pour le docte Vincent Pinelli, dans la seconde moitié du seizième siècle. La lettre de Décadios n'est pas datée et ne contient rien qui mérite d'être relevé; c'est une épitre purement laudative comme les Grecs ont tant écrit, d'après les formules des manuels de style epistolaire qui avaient cours à cette époque".

Despre *Turcograecia* lui Crusius vezi, de ex., D. Russo, *Studii istorice greco-române*, t. I, București, 1939, p. 62—68 (în special, p. 65—68, despre *Istoria patriarhilor*).

[1] Vezi: studiul introductiv la *ed. cit.*, p. 17, și *art. cit.* din *Ateneu*, 1971, nr. 10. p. 7.

[2] Dacă ar fi fost o greșeală de tipar, Sp. Lambros ar fi îndreptat-o la *Corrigenda et addenda*, fie în vol. I, p. 437—438, fie în vol. II (1900), unde revine cu noi corectări și completări pentru vol. I (p. 590—591), alături de cele la vol. II.

[3] *Ed. cit.*, p. 12.

[4] *Studii bizantino-române*, p. 5, 40.

[5] Recenzie la: N. Cartojan, *Istoria literaturii române vechi*, I, București, 1940, publicată (postum) în *Revista istorică*, XXVIII, 1942, p. 77.

[6] Cf., în schimb, fotocopiile din *ed. cit.* a prof. V. Grecu (XVI planșe) și cea din *Studii istorice greco-române* de D. Russo (t. I, București, 1939, pl. 4), reprodusă de N. Cartojan, în *Istoria literaturii române vechi*, I, București, 1940, p. 45.

În afară de această dovadă, care ar proba doar că manuscrisul a fost *copiat* de Manuil din Corint, ar mai trebui argumentat şi că el *l-a tradus*, ceea ce înseamnă că urmează să se aducă probe că ştia — şi încă bine — *limba slavonă*. În fine, cine s-ar angaja în producerea acestor dovezi nu va putea trece peste observaţia profesorului V. Grecu, făcută la capătul transcrierii şi traducerii în româneşte a versiunii greceşti: „... Am adăugat la sfîrşit — spune domnia-sa — şi un număr de figuri şi asemănări [comparaţii] din *Învăţăturile* transmise în versiunea grecească [p. 236—238], precum şi un indice alfabetic de nume [p. 239—241] şi un mic *index graecitatis*, adecă de cuvinte rare şi de forme şi construcţii gramaticale neobişnuite[p. 242—243][1], căci *uneori versiunea grecească îţi lasă impresia că nu ar proveni de la un autor grec*" (subl. n. — G.M.).

Aşa stînd lucrurile, sîntem datori să reamintim cele spuse la începutul studiului de faţă: dovada *contemporaneităţii Învăţăturilor* cu Neagoe Basarab o face *manuscrisul slavon*, ale cărui filigrane sînt sigur databile „ante 1529", şi nu manuscrisul grecesc, încă ipotetic atribuit lui Manuil din Corint (care „şi-a desfăşurat activitatea între anii 1480 şi 1530" [2]), aşa cum acceptă — poate din complezenţă — Virgil Cândea [3] şi Dan Zamfirescu [4].

Bazată, deci, pe un singur fapt, încă nedemonstrat cu toată rigoarea paleografică şi grafologică, „ipoteza Vranoussis" s-a dovedit şi mai vulnerabilă din punct de vedere al conţinutului ei. Cele spuse mai sus — care se adaugă unui întreg şir de argumente cultural-istorice, literar-ideologice şi de psihologie socială, sistematizate acum în urmă în studiul introductiv la ediţia noastră şi reluate de o serie de recenzenţi — *răstoarnă*, credem, *definitiv această ipoteză pripită*, pentru a cărei susţinere autorul ei ar fi trebuit să se înarmeze măcar cu cunoaşterea raporturilor textologice dintre cele trei versiuni şi cu studierea cercetărilor mai vechi consacrate acestei probleme. Expusă la două congrese internaţionale — în cadrul cărora cercetători competenţi au dat răspun-

---

[1] V. Grecu, *Introducere* la ed. cit., p. 20. *Index graecitatis* este: a) *Lexical*, b) *Fonetic*, c) *Morfologic*, d) *Sintactic*, iar la sfîrşit cuprinde: e) *Confuzii sintactice*.

[2] L. Vranonssis, *art. cit*. p. 7.

[3] *Art. cit.*, din *Mag. ist.*, 1972, nr. 2, p. 3.

[4] *Art. cit.*, din *Ateneu*, 1971, nr. 10, p. 7.

surile cuvenite [1] —, şi acum în urmă publicată într-o revistă de largă difuzare, cum este *Magazin istoric*, însoţită de preambulul lui Virgil Cândea, din care am citat mai sus de mai multe ori, această ipoteză trebuia analizată în esenţa ei, în primul rînd din punct de vedere textologic, ceea ce am şi făcut în studiul de faţă. Este drept că revista mai aşteaptă elucidarea problemei de la autorul grec: „Leandros Vranoussis ne-a promis răspunsuri la toate aceste întrebări. Le aşteptăm cu nerăbdare şi le vom comunica, cum se cuvine, cititorilor revistei *Magazin istoric*" — spune V. Cândea (p. 3). Ne îndoim însă că L. Vranoussis va mai putea adăuga ceva la cele spuse mai sus[2].

---

[1] Autorul acestor rînduri regretă a nu fi făcut parte din delegaţia oficială românească la congresul de la Atena (mai 1970) şi de a fi fost absent din ţară în timpul celui de la Bucureşti (septembrie 1971), astfel că nu a putut participa la discuţia publică pe marginea comunicărilor lui L. Vranoussis.

[2] Comunicare prezentată la Asociaţia slaviştilor din Republica Socialistă România, la 27 martie 1972. Ulterior, la 18 aprilie 1972, ziarul „România liberă" a publicat, sub titlul *Precizări de ultimă oră într-o veche controversă. Nimeni altul decît Neagoe...* (p. 2), interviul pe care publicistul Boris Buzilă a avut bunăvoinţa să ni-l înregistreze.

REZUMAT

CONTRIBUTIONS À L'HISTOIRE DE LA CULTURE ET DE LA LITTÉRATURE ROUMAINES ANCIENNES

(Résumé)

Le présent volume réunit une partie de nos recherches de ces dernières années, exposées dans le cadre des cours spéciaux sur *la culture et la littérature roumaines anciennes*, tenus à l'Institut de langues et littératures étrangères de l'Université de Bucarest. Certaines d'entre elles ont formé, de même, l'objet de communications aux réunions et congrès internationaux.

Notre but primordial a été de dévoiler des aspects peu connus, voire inconnus, de l'époque la plus ancienne de la culture roumaine écrite, laquelle remonte historiquement au Xe siècle, mais n'a connu un développement ample et original qu'après la formation des Etats féodaux roumains au XIV_{e} siècle.

Différentes circonstances culturelles, politiques et religieuses ont fait que, au début, cette culture se soit exprimée surtout en slavon, langue qui accomplissait alors en Europe orientale, à côté du grec byzantin, le même rôle que le latin en Europe occidentale et centrale. L'étude des manuscrits d'importants textes narratifs nous a mené à la conclusion que, du point de vue de l'*information*, les érudits roumains du XVe, du XVIe et du commencement du XVIIe siècles n'étaient en rien inférieurs à ceux des pays voisins: bien au contraire, à un certain moment ils sont devenus eux-mêmes les „fournisseurs" et les conservateurs à travers les siècles de textes littéraires précieux pour tous les peuples de l'aire de la culture est-européenne.

La *première section* du volume s'ouvre avec l'étude intitulée *Apparition de l'écriture slave et sa pénétration au nord du Danube. Diffusion dans les Pays Roumains des sources narratives sur la vie et l'activité des frères Constantin-Cyrille et Méthode.* Après un exposé succint des principaux moments d'activité des grands érudits slaves et de leurs disciples immédiats (IXe—Xe siècles), suivie de la pénétration de l'écriture slave au nord du Danube au Xe siècle, nous avons présenté en détail, avec d'amples reproductions de textes à l'appui, les manuscrits et les livres imprimés anciens slavo-roumains, latins de Transylvanie et roumains qui renferment des oeuvres consacrés aux frères Constantin-Cyrille et Méthode et à l'écriture slave: *Vie de Constantin-Cyrille le Philosophe* (la variante complète et celle abrégée — la plus ancienne copie, datant de 1439), *Commémoration de Cyrille*, des extraits de *chronographies*, l'apologie *Sur les lettres* de moine Hrabr (probablement écrite en 924), le résumé de l'*Exposé sur les lettres* de Constantin Kostenecki le Philosophe (env. 1418), une *Relation anonyme sur la traduction des Écritures*, des mentions sur Cyrille et Méthode comprises dans les *premiers ouvrages imprimés roumains et slavo-roumains* des XVIe et XVIIe siècles, l'*Office de Cyrille et Méthode* imprimé dans *Officia novissima sanctorum* (Cluj, 1779), la copie de l'écrit de Païsie Hilendarski, *История славено-болгарская* (1762), due à Sofronie Vračanski (1781), conservée à la Bibliothèque de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie (B.A.R.), la brochure de L. Karavelov, *Кирил и Методий, български просветители*, parue à Bucarest en 1875, et enfin la *traduction roumaine* d'après la version de Démètre de Rostov (1651—1709) de la *Vie de Cyrille et de Méthode*, imprimée au monastère de Neamţ en 1813 (rééditée à Bucarest en 1836, en 1905 et, sous une forme abrégée, en 1937).

Suit la présentation des *Inscriptions slaves anciennes de Murfatlar — Basarabi (Dobroudja)*, mises au jour en 1957—1961 dans deux petites églises rupestres creusées dans une colline crayeuse, datant de la seconde moitié du Xe siècle ou de la première moitié du XIe siècle. Outre huit inscriptions cyrilliques (dont l'une pourrait être datée des annés 1042—1051), on a trouvé sur les parois de l'une des églises des fragments d'inscriptions glagolitiques — à côté d'autres

dans un alphabet inconnu — qui augmentent encore l'intérêt que ce complexe archéologique présente pour l'étude de la diffusion de l'écriture slave sur le territoire de la Roumanie.

A côté de la littérature byzantino-slave empruntée et diffusée par des manuscrits, on voit apparaître aussi au XIVe siècle, parallèlement à la consolidation des Etats roumains, des textes originaux en slavon ou dans d'autres langues, parmi lesquels les plus répandus et en même temps les plus remarquables du point de vue de la valeur littéraire sont ceux à caractère historique. Afin de ne pas répéter ce que nous avons déjà dit à ce sujet dans l'anthologie de *Littérature roumaine ancienne* (2 vol., Bucarest, 1969) et dans l'édition des *Préceptes de Neagoe Basarab à l'usage de son fils Theodosie* (Bucarest, 1970 et 1971), réalisées en collaboration avec Dan Zamfirescu, nous avons inclus dans ce volume seulement quatre études permettant d'approfondir certaines considérations exposées dans ces ouvrages.

L'historiographie roumaine ancienne (XVe siècle — commencement du XVIIe siècle) en rapport avec l'historiographie byzantine et slave comprend, dans sa première partie, un passage en revue des chroniques byzantino-slaves connues par des copies slavo-roumaines, dont certaines sont des plus précieuses soit par leur ancienneté, soit par leur unicité: la *Chronographie abrégée* du patriarche Nicéphore, la *Chronique universelle* de Georges Amartolos, la *Chronique* de Siméon le Magister et Logothète (ou Métaphraste) — copie unique, la *Chronique* de Jean Zonaras, la *Chronique universelle* de Constantin Manassès, la *Vie de saint Sava* par Théodose, le *Sbornik de Danilo*, la *Vie d'Etienne Uroš III Dečanski* par Grégoire Camblak, deux copies de la *Nouvelle chronique serbe*, ainsi qu'une forme abrégée de celle-ci comprise dans la *Chronique serbo-moldave* (deux copies), la *Chronique anonyme bulgare* (1296—1413) — copie unique. La deuxième partie de l'étude traite de l'histoire de la découverte et de la publication des chroniques roumaines en slavon, de la fin du XVIIIe siècle à nos jours, où il est fait mention entre autres des quatre nouvelles copies de la *Chronique moldavo-russe* identifiées par l'auteur de ces lignes en plus des trois copies connues antérieurement. La troisième partie est consacrée à l'analyse compositionnelle et littéraire

de ces chroniques qui, tout en se conformant à certains modèles byzantins (la *Chronographie abrégée* et surtout l'ouvrage de Manassès), n'en représentent pas moins des créations originales, dépourvues ni d'inspiration, ni de réelles qualités littéraires: *Brève chronique de la Moldavie*, *Chronique des origines du pays de Moldavie*, *Brève relation sur les princes de Moldavie* (connue sous le nom de *Chronique de Putna I* et *II*), les variantes étragères de ces ouvrages — *Chronique moldavo-allemande*, *Chronique moldavo-polonaise* et *Chronique moldavo-russe* — et les *Chroniques* de Macarie, d'Eftimie et d'Azarie (XVIe siècle). L'exposé s'achève par une brève analyse de la *Chronique de Mihail Moxa* (1620), le premier ouvrage historique en langue roumaine, en rapport avec ses sources byzantino-slaves.

L'importance politique et littéraire de la correspondance d'Etienne le Grand avec Venise représente une communication en italien faite à Venise en 1968, dans laquelle, outre le commentaire historique et littéraire, nous avons republié d'après le manuscrit *Deliberazioni secrete del Senato* le texte italien de l'ambassade du prince moldave, avec certaines corrections par rapport aux éditions antérieures et une traduction roumaine plus exacte.

La dernière étude de cette section a pour sujet *Deux écrits littéraires de Pierre Movilă adressés à ses compatriotes.* Il s'agit de la *Préface* en slavon du *Triode fleuri* (Kiev, 1631), qui renferme des conseils à l'adresse de son frère, le jeune prince Moïse Movilă, et de l'*Allocution au mariage* du prince Ianusz Radziwił et de la princesse Marie, fille de Basile Lupu (1645), «prononcée en partie en polonais, en partie en roumain», mais publiée seulement en polonais. Les deux textes sont reproduits en original et en traduction roumaine.

La *seconde section* du volume comprend, tout d'abord, deux études sur d'intéressants textes bilingues slavo-roumains du XVI siècle, constituant un prélude à la culture et à la littérature de langue roumaine. La première, intitulée *Les textes bilingues slavo-roumains et quelques aspects de l'étude du calque linguistique*, comprend la présentation des trois types de textes bilingues du XVIe siècle: 1) texte slavon avec de nombreuses gloses (la *Syntagme* de Mathieu Blastarès) ; 2) texte slavon avec traduction roumaine alternante

(le *Psautier*, l'*Evangéliaire*, les *Actes des apôtres*, l'*Homélie de Pâques* attribuée à saint Jean Chrysostome, la *Légende de saint Sisin* et du *Dimanche*, *La Fleur des Grâces* et la *Loi des saints apôtres*); 3) textes slavo-roumains imprimés sur deux colonnes (l'*Evangéliaire de Sibiu* de 1551—1553). Nous avons souligné également l'importance culturelle et linguistique de ces ouvrages et, pour conclure, nous avons effectué une analyse concrète des procédés de calque d'un certain nombre de mots (notamment des dérivés et des composés) et d'expressions. La seconde étude est consacrée à la réédition, en comparaison avec le texte de Coresi, du *Fragment des Actes des apôtres slavo-roumains de la collection de N. Iorga* (XVIe siècle), y compris des commentaires linguistiques, dont il ressort qu'il s'agit d'une traduction ancienne, indépendante des *Actes des apôtres* de Coresi (1563 ou 1566—1567) et, par conséquent, indépendante aussi des *Actes des apôtres de Voroneț* et de celui du *Manuscrit slavo-roumain du prêtre Bratul* (1559—1560), dont nous nous sommes déjà occupé dans le volume collectif *Études de langue littéraire et de philologie*, II (Bucarest, Éd. de l'Académie, 1972, pp. 301—345).

Une autre étude a pour sujet *Le Syntagme de Mathieu Blastarès et les commencements de la lexicographie dans les Pays Roumains (XVe—XVIIe siècles)*. Après une description attentive des 14 manuscrits slavo-roumains qui reproduisent ce précieux texte juridique byzantino-slave (dont 7 datés: 1451, 1472 ou 1474, 1475, 1495, 1556, 1606, 1611 et 7 non datés: l'un d'env. 1449—1480, 4 du XVIe siècle, un du XVIIe siècle et le dernier du XVIIIe siècle), l'auteur s'arrête particulièrement sur le *Glossaire latin-slavon* (à l'origine, *latin-grec*) annexé, présent dans quatre des manuscrits cités, qu'il réédite d'après le plus ancien exemplaire (1472 ou 1474), en comparaison avec les autres et avec les variantes éditées par S. Troicki (1956). Ce glossaire représente *le premier écrit lexicographique* connu dans les Pays Roumains. Il sera suivi par les essais de *glossaires slavo-roumains* du XVIe siècle et sourtout par les *lexiques* du siècle suivant, qui font l'objet de la dernière exégèse: *Contributions à l'étude de la lexicographie slavo-roumaine au XVIIe siècle*. Après la présentation des six lexiques slavo-roumains du XVIIe siècle, qui dérivent tous du *Lexique slavo-russe* de Pamvo Berynda (Kiev, 1627), avec des données précisant la date de leur

rédaction et leur contenu (Mardarie Cozianul, 1649; Staico le Scribe, env. 1660—1670; Mihai, 1672—1673; Mihai le Logothète, 1678—1683; le *Lexique* de la collection du comte Fedor Tolstoj, avant 1693; celui de la Bibliothèque de la Société d'histoire et des antiquités de Moscou, fin du XVIIe siècle — début du XVIIIe siècle), l'auteur s'arrête plus attentivement sur le *Fragment de lexique de la collection de T. Cipariu*, qu'il date de 1627—1679 et qu'il réédite en comparaison avec les parties correspondantes des lexiques mentionnés.

Enfin, dans la troisième section nous avons inséré la communication présentée à l'Association des slavisants (27 mars 1972), intitulée *Nouvelles données sur l'original slavon des „Préceptes de Neagoe Basarab" et la critique d'une hypothèse non fondée*. Après une présentation minutieuse du manuscrit slave incomplet n° 313 conservé à la Bibliothèque Nationale „Cyrille et Méthode" de Sofia et se des rapports avec la version roumaine ancienne (avec la détermination exacte de la quantité des lacunes et du nombre des feuillets, environ 387—390 ff., respectivement 48 cahiers, contre 111 feuillets conservés), l'auteur repousse définitivement l'hypothèse non fondée du chercheur grec L. Vranoussis, selon lequel le texte original des *Préceptes* aurait été rédigé en grec par Manuel de Corinthe, ancien rhétteur de la Patriarchie constantinopolitaine, en ajoutant de nouveaux faits aux arguments de D. Russo, V. Grecu et Dan Zamfirescu, et prouvant, sur la base de la comparation des textes, que le version grecque a été traduite d'après l'original slavon.

Nous espérons avoir fourni par ces études une contribution autant à l'histoire de la culture et de la littérature roumaines anciennes, que, dans un sens plus large, au problème des rapports de cette culture et de cette littérature avec la culture et la littérature byzantine et slave médiévale, sous l'influence desquelles se sont développées depuis le Xe siècle, mais sourtout du XIVe au XVIIe siècle.

ОЧЕРКИ ПО ИСТОРИИ СТАРОРУМЫНСКОЙ КУЛЬТУРЫ И ЛИТЕРАТУРЫ

(Резюме)

Настоящая книга включает часть наших исследований последних лет, прочитанных на спецкурсах по *старорумынской культуре и литературе* в Институте иностранных языков и литератур Бухарестского университета. Некоторые из них были также представлены в форме научных сообщений на международных съездах и симпозиумах.

Основное наше внимание было обращено на раскрытие малоизвестных или неизвестных сторон старорумынской письменной культуры, которая начинается в X веке, но получает более широкое и оригинальное развитие после образования в XIV веке румынских феодальных княжеств.

Определенные культурные, политические и религиозные условия привели к тому, что эта культура стала выражаться преимущественно на книжнославянском языке, который играл в Восточной Европе, наряду с греческим языком, ту же роль, что и латинский язык на западе и в центре континента. Изучение рукописей ряда ценных литературных, историографических и юридических византийско-славянских текстов привело нас к заключению, что с точки зрения *информации*, румынские книжники XV — начала XVII веков находились на том же уровне, что и книжники соседних стран; больше того, с определенного момента они стали «поставщиками» и хранителями ряда ценных для всех народов восточно-европейского культурного ареала текстов.

Первая часть книги открывается этюдом *Появление славянской письменности и ее проникновение на север Дуная. Распространение в Румынских княжествах сочинений о жизни*

и деятельности братьев Константина-Кирилла и Мефодия. После краткого изложения основных моментов деятельности великих славянских просветителей и их ближайших учеников (IX—X вв.), за которой последовало проникновение славянской письменности и на север Дуная в X в., дается подробный обзор славяно-румынских, латинских и румынских рукописей и старопечатных книг, содержащих сочинения, посвященные Константину-Кириллу и Мефодию (обзор сопровождается воспроизведением больших отрывков из текстов): *Житие Константина-Кирилла Философа* (полный и краткий вариант; древнейшая копия последнего 1439 г.), *Память Кирилла*, отрывки из *хронографий*, апология черноризца Храбра, *О письменех*, извлечение из *Сказания изъявленного о письменех* Константина Философа Констенецкого (ок. 1418 г.), *Анонимная повесть о переводе св. Писания*, упоминания о Кирилле и Мефодии в *первых румынских и славяно-румынских печатных книгах* XVI и XVII вв., *Служба Кириллу и Мефодию*, напечатанная в *Officia novissima sanctorum* (Клуж, 1779), копия *Истории славяно-болгарской* Паисия Хилендарского (1762 г.), сделанная Софронием Врачанским (1781 г.), хранящаяся в Библиотеке Академии Социалистической Республики Румынии (B.A.R.), брошюра Л. Каравелова, *Кирил и Методий, български просветители* (Бухарест, 1875) и румынский перевод *Жития Кирилла и Мефодия* по тексту Димитрия Ростовского (1651—1709), напечатанный в Нямецком монастыре в 1813 г. (новые издания: Бухарест, 1836, 1905 и, в сокращенной форме, 1937).

Следующая статья посвящена *Старославянским надписям из села Мурфатлар-Басарабь (Добруджа)*, открытым в 1957—1961 гг. в двух церквах, вырытых в меловой горе, принадлежащих второй половине X — первой половине XI вв. Кроме восьми кирилловских надписей (из которых одна может быть датирована 1042—1051 гг.), на стенах одной из церквушек находятся и отрывки глаголических надписей (наряду с другими на неизвестном алфавите). Это увеличивает значение данного археологического комплекса в исследовании распространения славянской письменности на территории Румынии.

Наряду с византийско-славянской литературой, заимствованной и распространенной в рукописях, появляются в XV в.,

в условиях укрепления румынских княжеств, и оригинальные тексты на книжнославянском языке, иногда и на других языках. Основной жанр и наиболее ценный — историографический, представляющий неоспоримую литературную ценность. Чтобы не повторять в этой книге того, что было сказано в антологии *Literatura română veche* (*Старорумынская литература*, 2 тт., Бухарест, 1969) и в *Învăţăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie* (*Наказательные слова Нягоя Басараба к своему сыну Феодосию*, Бухарест, 1970 и 1971), изданных вместе с Даном Замфиреску, мы включили в эту книгу только четыре этюда, которые углубляют некоторые положения, изложенные в данных работах.

Старорумынская историография (XV — начало XVII вв.) и ее связи с византийской и славянской историографией содержит в первой части обзор византийско-славянских хроник, распространенных в славяно-румынских рукописях; некоторые из них представляют большую ценность либо своей древностью, либо тем, что являются единственными известными копиями: *Краткая хронография* патриарха Никифора, *Всемирная хроника* Георгия Амартола, *Хроника* Симеона Магистра и Логотета (или Метафраста) — единственная копия, *Хроника* Иоанна Зонары, *Всемирная хроника* Константина Манассия; *Житие св. Саввы* Феодосия, *Сборник архиепископа Данило*, *Житие Стефана Уроша III Дечанского*, написанное Григорием Цамблаком, две копии *Новой сербской летописи*, а также сокращенная форма этой летописи, известная под названием *Сербско-молдавская летопись* (две копии); *Анонимная болгарская хроника* (1296—1413 гг.) — единственная известная копия. Во второй части этого исследования дается обзор изданий славяно-румынских хроник, появившихся с конца XVIII в. до наших дней; здесь же перечисляются четыре новых копии так называемой *Молдавско-русской хроники*, идентифицитованных автором этих строк, наряду с тремя известными ранее. Третья часть посвящена анализу композиции и литературных особенностей этих хроник, которые следуют некоторым византийско-славянским моделям (*Краткая хронография* и особенно Манассий), но в то же время являются и оригинальными сочинениями, проникнутыми пафосом и имеющими реальные

художественные качества: *Краткая молдавская хроника*, *Летопись оттоле началась Молдавская земля*, *Сказание вкратце о молдавских государях* (так называемая *Путненская летопись* — первая и вторая), иностранные версии этих летописей — *Молдавско-немецкая*, *Молдавско-польская* и *Молдавско-русская хроники* —, а также *хроники* Макария, Евфимия и Азария (XVI в.). Наконец, делается краткий анализ *Хронографа Михаила Моксы* (1620 г.) — первого историографического сочинения на румынском языке в сопоставлении с его византийско-славянскими источниками.

Политическое и литературное значение переписки Стефана Великого с Венецией представляет текст сообщения, прочитанного на итальянском языке в Венеции в 1968 г., в котором, кроме исторического и литературного комментария, воспроизводится снова с рукописи *Deliberazioni secrete del Senato* итальянский текст послания молдавского господаря (при переиздании были устранены некоторые неточности) и дается улучшенный перевод на румынский язык.

Два литературных произведения Петра Могилы, адресованные его соотечественникам, представляет читателям *Предисловие* на книжнославянском языке к *Цветной триоди* (Киев, 1631), содержащее советы к младшему брату, господарю Мойсею Могиле, и *Речь на свадьбе* князя Януша Радзивилла с княжней Марией, дочерью Василия Лупу (1645), «произнесенную частично по-польски, частично по-румынски», но напечатанную только по-польски. Оба текста воспроизводятся в оригинале и в румынском переводе.

Вторая часть книги содержит, в первую очередь, два исследования, посвященные интересным дауязычным славяно-румынским текстам XVI в., предваряющим появление культуры и литературы на национальном языке. В первом из них, озаглавленном *Славяно-румынские двуязычные тексты и некоторые аспекты изучения лингвистической кальки*, дается краткий обзор трех типов двуязычных текстов XVI в.: 1) книжнославянский текст с многочисленными глоссами (*Синтагма* Матвея Властаря); 2) книжнославянские тексты с чередующимся румынским переводом (*Псалтырь*, *Евангелие*, *Апостол*, *Проповедь на пасху*, приписываемая Иоанну Златоусту, *Легенда св. Сисина*, *Легенда св. Недели*, *Цвет даро-*

ваниям и *Правила святых апостолов);* славяно-румынские тексты, напечатанные в двух колонках (*Сибинское Евангелие* 1551—1553 г., хранящееся в Ленинграде). Подчеркивая их культурно-лингвистическое значение, автор дает в то же время конкретный анализ способов калькирования слов (особенно производных и сложных) и словосочетаний.

Второй этюд включает переиздание *Отрывка славяно-румынского Апостола из коллекции Николая Йорги* (XVI в.), сопровождаемое лингвистическим комментарием, свидетельствующим о том, что это древний перевод, отличный от перевода, представленного в *Апостоле* Кореси (1563 или 1566—1567 гг.), следовательно и от *Воронецкого апостола* и от *Апостола из славяно-румынской двуязычной рукописи попа Братула* (1559—1560 г.), о котором мы писали в коллективном сборнике *Studii de limbă literară şi filologie*, II, (*Исследования по литературному языку филологии*, II, Бухарест, Изд. Академии, 1972, стр. 301—345).

Другое исследование — *Синтагма Матвея Властаря и начало лексикографии в Румынских княжествах (XV—XV вв.).* Подробно описывая 15 славяно-румынских рукописей, содержащих этот ценный византийско-славянский юридический текст (семь из них датированы: 1451, 1472 или 1474, 1475, 1495, 1556, 1606, 1611 гг.; семь недатированы: один — около 1449—1480 гг., четыре XVI в., один XVII в. и последний XVII в.), автор особо останавливается на *Латинско-славянском глоссарии* (в оригинале, *Латинско-греческом*), находящемся в конце четырех указанных рукописей, и воспроизводит его по древнейшему из них (1472 или 1474 г.), в сопоставлении с другими рукописями и с вариантами, изданными С. Троицким (1956 г.). Этот глоссарий является первым *лексикографическим трудом*, известным в Румынских княжествах. Следуют попытки создания *славяно-румынских глоссариев* XVI в. и особенно *лексиконы* XVII в., которым посвящен последний этюд: *К изучению славяно-румынской лексикографии XVII в.* Автор делает обзор шести славяно-румынских лексиконов XVII в., основанных на *Лексиконе* Памвы Берынды (Киев, 1627), уточняя их датирование и сосдержание (лсксиконы Мардария Козиянула 1649 г., Стайко грамматика ок. 1660—1670 гг., Михая 1672—1673 гг., Михая логотета 1678—1683 гг., лексикона из коллекции графа Федора Толстого ante

1693 г. и лексикона библиотеки Московского Общества истории и древностей конца XVII — начала XVIII вв.), и обращает особое внимание на *Отрывке лексикона из коллекции Т. Чипариу*, датируемом 1627—1679 гг. В конце статьи воспроизводится текст этого отрывка в сопоставлении с соотвествующими частями указанных лексиконов.

Наконец, в *третью часть* мы включили сообщение прочитанное в Ассоциации славистов (27 марта 1972 г.): *Новые данные о славянском оригинале «Наказательных слов Нягоя Басараба» и критика одной необоснованной гипотезы.* После подробного описания славянской неполной рукописи No. 313 Народной Библиотеки им. Кирилла и Мефодия в Софии и ее отношения к старорумынскому переводу (причем были установлены точные размеры пробелов и первоначального количества листов — около 387—390лл., т.е. 48 тетрадей, по сравнению с 111 лл., сколько сохранилось), автор окончательно опровергает необоснованную гипотезу греческого исследователя Л. Врануссиса, по мнению которого оригинал *Наказательных слов* якобы был написан по-гречески Мануилом Коринфским, бывшим ритором Константинопольской патриархии, и приводит новые аргументы, вслед за Д. Руссо, В. Греку и Д. Замфиреску, доказывая на оспове сравнения текстов, что греческая версия является переводом со славянского орнгинала.

Этими исследованиями мы надеемся внести свой вклад как в историю старорумынской культуры и литературы, так и, в более широком смысле, в исследование их связей с византийской и средневековой славянской культурой и литературой, под влиянием которых они развивались начиная с X в., но особенно в XIV—XVII вв.

INDICE DE AUTORI

CUPRINSUL

REZUMAT

Lector: MARIA SIMIONESCU
Tehnoredactor: TRAIAN ARGETOIANU

*Apărut 1972. Tiraj 2460 broşate. Hîrtie tipar înalt de 63 g/m². Format 16/54×84. Coli ed. 25,42. Coli tipar 26. A.nr. 28774
CZ. pentru bibliotecile mari şi mici 859—31*

Tiparul executat sub comanda
nr. 1/129 la
Intreprinderea Poligrafică
„13 Decembrie 1918"
str. Grigore Alexandrescu nr. 89—97
Bucureşti
Republica Socialistă România

Lei 13